

پیشگفتار
راد ۱۱ به تهرستان
www.tabarestan.info

تاریخ و هنر ما مخمسپان

چشم اندازی ایرانی

(مقالاتی به یاد هلن سانسیمی وردنبورخ)

جلد سیزدهم

ویراستاران: ووترف.م. هنکلمن و املی کورت

ترجمه مرتضی ثاقب‌فر

پیشگفتار "راه" به تبرستان
www.tabarestan.info

طرح روی جلد: علی زخمی

انتشارات توس

ISBN 978-964-315-715-9

9 789643 157159

پیشکش "راد" پب ٹبرستان
www.tabaristan.info

تاریخ ہخامنشی

جلد سیزدهم

پیشکش "راد" بہ تبرستان
www.tabaristan.info

«۷۱۶»

تاریخ هخامنشی

پایه نیرستان
www.tabarestan.info

جلد سیزدهم

چشم‌اندازی ایرانی

(مقالاتی به یاد هلن سانسیسی وردنبورخ)

ویراستاران:

ووتر ف. م. هنکلن

و

آملی کورت

ترجمه مرتضی ثاقب‌فر

عنوان و نام‌پدیدآور	تاریخ هخامنشی / ویراستاران ووترف. م. هنکلن و آملی کورت.
مشخصات نشر	تهران: توس، ۱۳۹۱
مشخصات ظاهری	۱۵ ج مصور، نقشه، نمودار
فروست	انتشارات توس؛ ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۷
شابک	شابک دوره: ۸-۶۸۴-۳۱۵-۹۶۴-۹۷۸ شابک جلد ۱۳: ۹-۷۱۵-۳۱۵-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست	فایا
یادداشت	عنوان اصلی: A chaemenid history. 1991
یادداشت	جلد ۱۳ (چاپ اول: ۱۳۹۰) (فینیا)
یادداشت	واژه‌نامه، کتابنامه
مندرجات	ج ۱۳ چشم‌اندازی ایرانی (مقالاتی به یاد یمن سانسسی ورنیورخ)
موضوع	ایران -- تاریخ -- هخامنشیان ۵۵۸-۳۳۰ ق.م. پیشکش "راد" رادیو بیروت
شناسه افزوده	ثاقب‌فر، مرتضی، ۱۳۲۱-۱۳۹۱، مترجم
رده‌بندی کنگره	DSR ۲۱۹/ت۲ ۱۳۸۷
رده‌بندی دیویی	۹۵۵/۰۱۴
شماره کتابشناسی ملی	۱۲۸۳۳۹۶

انتشارات توس

**تاریخ هخامنشی (جلد سیزدهم)
چشم‌اندازی ایرانی**

ویراستاران: ووتر هنکلن و آملی کورت

ترجمه مرتضی ثاقب‌فر

چاپ اول: ۱۳۹۲

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی (توس): ندا جبار

لیتوگرافی: ندای دانش

چاپخانه: حیدری

ISBN 978-964-315-715-9

۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۷۱۵-۹

شابک جلد سیزدهم:

ISBN 978-964-315-684-8

۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۸۴-۸

شابک دوره ۱۵ جلدی:

کلیه حقوق چاپ و انتشار این اثر - به هر صورت - محفوظ و مخصوص انتشارات توس است.

دفتر مرکزی: تهران، خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، بن‌بست پورجوادی، شماره ۵ - تلفن: ۶۶۴۹۱۴۴۵-۷

مرکز فروش: خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، پلاک ۱۷۸ - تلفن: ۶۶۴۶۱۰۰۷

نشانی اینترنتی: www.toospub.com پست الکترونیک: info@toospub.com

۲۷۰۰۰ تومان

فهرست

پیشکش "راد" په تهرستان
www.tabarestan.info

کوته نوشته ها

- پیشگفتار (ووترهنکلن و آملی کورت) ۱۷
- کتابشناسی آثار هلن سانسیسی وردنبورخ از ۱۹۷۸ تا ۲۰۰۳ ۲۵
- ماده شیر ایلام: اندیشه سیاسی و باروری دودمانی در تخت جمشید ۳۳
- درباره شاه- باغبان: ملاحظاتی درباره تاریخچه یک پرونده مستند ۶۱
- جوزف لیندون اسمیت در تخت جمشید، ۱۹۳۵ ۸۱
- نحوه استقرار سر ستونهای جانوردیس هخامنشی چگونه بود؟ ۹۹
- زندان پاسارگاد: از برج «تک افتاده» تا یک مجموعه معماری: ... ۱۱۳
- یک بنای یادبود ایلامی: شومر کمبوجیه و ویشتاسپ ۱۳۷
- ترکومووه و قرنه ۲۲۵
- نگاهی به شمال غرب آسیای صغیر در دوره هخامنشی ۲۴۱

۲۵۷ سفالینه‌های نقش‌دار وارداتی از آسیای صغیر به داسکولیون در دوره هخامنشی

۲۸۷ چرا ایران دشمن مقدونیه شد؟

۳۰۳ ساز و کارهای غلبه بر بحران در نظام اداری آسیای صغیر در دوران هخامنشی

۳۳۳ هیچ‌کس جز شما اطلاع دقیقی ندارد (مکاتبات میان بابل و ایروک...)

۳۶۱ داریوش سوم، اسکندر بزرگ و دانش بایلی

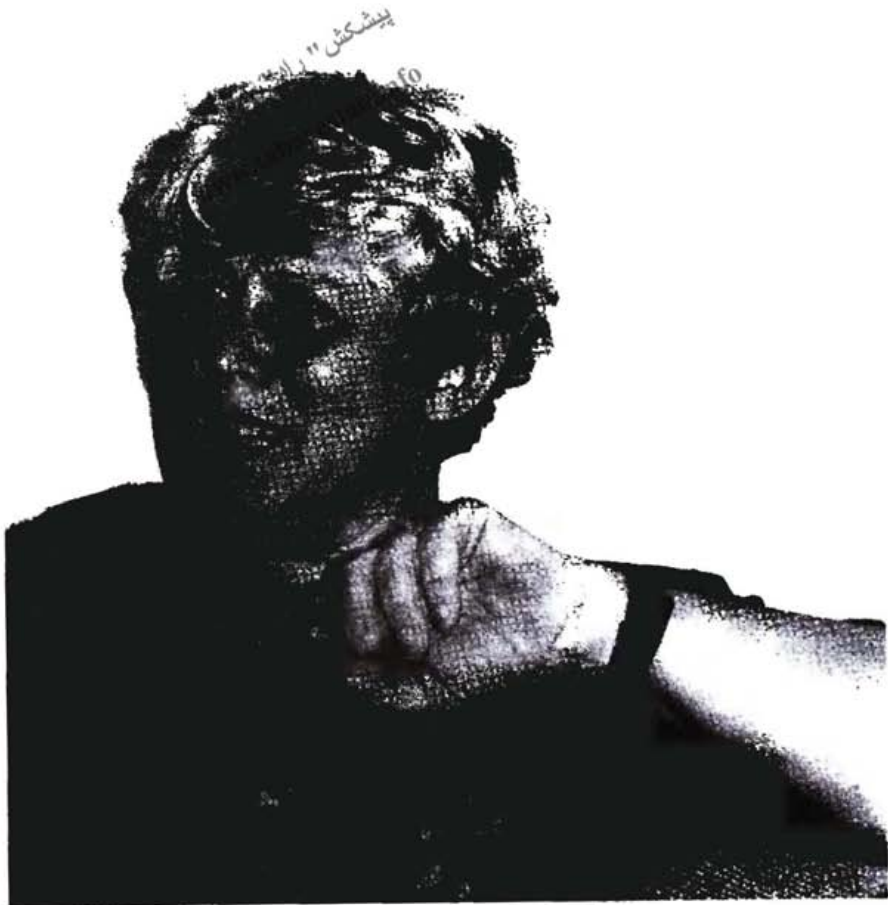

۴۳۷ ساختن تاریخ: سارگون آکدی و کوروش بزرگ پارسی

پیشکش "راه یقه تنه" راجه یقه تنه
به یقه تنه هله سانیسی - وردنبورخ
۲۰۰۰ مه ۲۸ - ۱۹۴۴ مه ۲۳
www.tabarestan.info

پیشکش "راد" بہ تبرستان
www.tabarestan.info

هلن سانسیسی-وردنبورخ در آمستردام، در ۲۳ مه ۱۹۹۹

پیشکش "راد" په تیرستان
www.tabarestan.info

کوته‌نوشته‌ها

- ABC* A.K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles* (Texts from Cuneiform Sources 5). Locust Valley 1975.
- ABL* R.F. Harper, *Assyrian and Babylonian Letters belonging to the Koussinjik Collection of the British Museum*, 14 vols., London - Chicago 1892-1914.
- ACh* C. Virolleaud (ed.), *L'astronomie chaldéenne. le livre intitulé "enuma (Anu) ilu Bêl,"* Paris 1905-1912.
- AchHist I* H. Sancisi-Weerdenburg (ed.), *Achaemenid History I: Sources, Structures, Synthesis*, Leiden 1987.
- AchHist II* H. Sancisi-Weerdenburg & A. Kuhrt (eds.), *Achaemenid History II: The Greek Sources*, Leiden 1987.
- AchHist III* A. Kuhrt & H. Sancisi-Weerdenburg (eds.), *Achaemenid History III: Method and Theory*, Leiden 1988.
- AchHist IV* H. Sancisi-Weerdenburg & A. Kuhrt (eds.), *Achaemenid History IV: Centre and Periphery*, Leiden 1990.
- AchHist V* H. Sancisi-Weerdenburg & J.-W. Drijvers (eds.), *Achaemenid History V: The Roots of the European Tradition*, Leiden 1990.
- AchHist VI* H. Sancisi-Weerdenburg & A. Kuhrt (eds.), *Achaemenid History VI: Asia Minor and Egypt. Old Cultures in a New Empire*, Leiden 1991.
- AchHist VII* H. Sancisi-Weerdenburg & J.-W. Drijvers (eds.), *Achaemenid History VII: Through Travellers' Eyes*, Leiden 1991.
- AchHist VIII* H. Sancisi-Weerdenburg, A. Kuhrt & M.C. Root (eds.), *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, Leiden 1994.
- AchHist IX* M.B. Garrison & M.C. Root, *Achaemenid History IX: Persepolis Seal Studies*, Leiden 1996/1998.
- AchHist XI* M. Brosius & A. Kuhrt (eds.), *Achaemenid History XI: Studies in Persian History: Essays in Memory of David M. Lewis*, Leiden 1998.
- AchHist XII* D. Kaptan, *Achaemenid History XII: The Daskyleion Bullae: Seal Images from the Western Achaemenid Empire*, 2 vols., Leiden 2002.
- ActaArch* Acta Archaeologica.
- AD 1-III* A. Sachs & H. Hunger, *Astronomical Diaries and Related Texts from Babylon*, 3 vols. (DenkschrWien 195, 210, 247), Wien 1988-1996.
- ADFU* Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka, Berlin.

<i>AfO</i>	Archiv für Orientforschung.
<i>AHw</i>	W. von Soden. <i>Akkadisches Handwörterbuch</i> . Wiesbaden 1965-1981.
<i>AION</i>	Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli. Napoli.
<i>AJA</i>	American Journal of Archaeology.
<i>AJAH</i>	American Journal of Ancient History.
<i>AMI</i>	Archäologische Mitteilungen aus Iran.
<i>AMIT</i>	Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan.
<i>AnAnt</i>	Anatolia Antiqua.
<i>ANET</i>	J.B. Pritchard (ed.), <i>Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament</i> , Princeton 1969 [third revised edition].
<i>AnOr</i>	Analecta Orientalia.
<i>ANSMN</i>	American Numismatic Society: Museum Notes.
<i>AOAT</i>	Alter Orient und Altes Testament, Kevelaer/Neukirchen – Vluyn.
<i>AÖAW</i>	Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, (Phil.-hist. Klasse), Wien.
<i>AOS</i>	American Oriental Series, New Haven.
<i>ARJD</i>	Analecta Romana Instituti Danici, Roma.
<i>ARTA</i>	Achaemenid Research on Texts and Archaeology [electronic newsletter: www.achemenet.com/resources/enligne/arta/arta.htm].
<i>ASJ</i>	Acta Sumerologica Japonica.
<i>ASNP</i>	Annali della Scuola normale superiore di Pisa, Classe di lettere e filosofia, Firenze.
<i>BAI</i>	Bulletin of the Asia Institute.
<i>BASOR</i>	Bulletin of the American Schools of Oriental Research.
<i>BCH</i>	Bulletin de correspondance hellénique.
<i>BE</i>	The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania, Philadelphia.
<i>BÉFAR</i>	Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome, Rome.
<i>BHach 1</i>	P. Briant, Bulletin d'histoire achéménide 1, in: J. Andreau, M.-F. Boussac et al. (eds.), <i>Recherches récentes sur l'empire achéménide</i> (Topoi 7, Suppl. 1), Lyon 1997, 5-127.
<i>BHach II</i>	P. Briant, <i>Bulletin d'histoire achéménide II: 1997-2000</i> (Persika 1), Paris 2001.
<i>BHLT</i>	A.K. Grayson, <i>Babylonian Historical-Literary Texts</i> , Toronto 1975.
<i>BHT</i>	S. Smith, <i>Babylonian Historical Texts</i> , London 1924.
<i>BIN</i>	Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies, New Haven.
<i>BiOr</i>	Bibliotheca Orientalis.
<i>BM</i>	British Museum.
<i>BMC</i>	Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, London.
<i>BMusBeyr</i>	Bulletin du Musée de Beyrouth.
<i>BRM</i>	Babylonian Records in the Library of J. Pierpont Morgan, New Haven.

<i>BSA</i>	Annual of the British School at Athens.
<i>BSOAS</i>	Bulletin of the School of Oriental and African Studies.
<i>CAD</i>	The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 1956-.
<i>CAH</i> III.2	I.E.S. Edwards, N.G.L. Hammond & E. Sollberger (eds.), <i>The Cambridge Ancient History</i> , vol. III.2: <i>The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries BC</i> , Cambridge 1991 [second revised edition].
<i>CAH</i> IV	J. Boardman, N.G.L. Hammond, D.M. Lewis & M. Ostwald (eds.), <i>The Cambridge Ancient History</i> , vol. IV: <i>Persia, Greece and the Western Mediterranean c. 525 to 479 BC</i> , Cambridge 1988 [second revised edition].
<i>CAH</i> VI	D.M. Lewis, J. Boardman, S. Hornblower & M. Ostwald (eds.), <i>The Cambridge Ancient History</i> , vol. VI: <i>The Fourth Century BC</i> , Cambridge 1994 [second revised edition].
<i>CANE</i>	J.M. Sasson et al. (eds.), <i>Civilizations of the Ancient Near East</i> , 4 vols., New York 1995.
<i>CDAFI</i>	Cahiers de la Délégation archéologique française en Iran.
<i>CHI</i> II	I. Gershevitch (ed.), <i>The Cambridge History of Iran</i> , vol. 2: <i>The Median and Achaemenian Periods</i> , London 1985.
<i>CJ</i>	Classical Journal.
<i>CRAI</i>	Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres.
<i>CSCA</i>	California Studies in Classical Antiquity.
<i>CT</i>	Cuneiform Texts in the British Museum, London.
<i>Cyr</i>	J.N. Strassmaier, <i>Inschriften von Cyrus, König von Babylon</i> , Leipzig 1890.
<i>Data</i>	Data, Achaemenid History Newsletter.
<i>DenkschrWien</i>	Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, Wien.
<i>DHA</i>	Dialogues d'histoire ancienne.
<i>DNP</i>	Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike, Stuttgart – Weimar 1996-2002.
<i>DS</i>	Daskyleion Seal.
<i>EKI</i>	W. König, <i>Die elamischen Königsinschriften</i> (AfO Beiheft 16), Graz 1965.
<i>EIW</i>	W. Hinz & H. Koch, <i>Elamisches Wörterbuch</i> , 2. vols. (AMI Erg.Bd. 17), Berlin 1987.
<i>Enclr</i>	E. Yarshater (ed.), <i>Encyclopaedia Iranica</i> , London – Boston 1972-.
<i>EncPhot</i>	Encyclopédie photographique de l'art, Paris 1935-.
<i>EpigAnat</i>	Epigraphica Anatolica.
<i>FdX</i>	Fouilles de Xanthos, Paris.

- FGrH F. Jacoby, *Die Fragmente der Griechen Historiker*, Leiden 1957- [second revised edition].
- GAG W. von Soden, *Grundriß der Akkadischen Grammatik* (AnOr 33), Roma 1952.
- GCCI R.P. Dougherty, *Goucher College Cuneiform Inscriptions*, New Haven 1923-33.
- GMIS Siglum for objects excavated by R. Ghirshman at Masjid-i Solaiman.
- Harding P. Harding, *From the Peloponnesian War to the Battle of Ipsus* (Translated Documents of Greece and Rome 2), Cambridge 1985.
- HEP P. Briant, *Histoire de l'empire perse, de Cyrus à Alexandre*, Paris 1996 [also published as *AchHist* x, Leiden 1996; English translation *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*, Winona Lake 2002].
- IAM Istanbul Archaeological Museum.
- ICA Instituut voor Culture Anthropologie / Institute of Cultural and Social Studies, Leiden.
- IEJ Israel Exploration Journal.
- IJMES International Journal for Middle East Studies.
- INJ Israel Numismatic Journal.
- IOS Israel Oriental Studies.
- IrAnt Iranica Antiqua.
- IsMEO Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente.
- IstForsch Istanbul Forschungen, Berlin – Tübingen.
- IstMitt Istanbul Mitteilungen.
- JA Journal Asiatique.
- JAOS Journal of the American Oriental Society.
- JCS Journal of Cuneiform Studies.
- Jdl Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.
- JEOL Jaarbericht Ex Oriente Lux.
- JHS Journal of Hellenic Studies.
- JNES Journal of Near Eastern Studies.
- MDP Mémoires de la Délégation française en Perse, Paris.
- MémAcInscr Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris.
- MEOL Mededelingen en Verhandelingen van het Vooraziatisch-Egyptische Genootschap "Ex Oriente Lux," Leiden.
- MM Cuneiform tablet in the Museu Biblic of Montserrat monastery.
- MVAeG Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft, Leipzig.
- NABU Nouvelles assyriologiques brèves et utilitaires [see also: www.achemenet.com/recherche/textes/babyloniens/nabu/nabu.htm].
- NAWG Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen (Phil.-hist. Klasse), Göttingen.
- Nbn J.N. Strassmaier, *Inschriften von Nabonidus, König von*

- NN* Persepolis Fortification tablet, unpublished transliteration by R.T. Hallock.
- NRV* M. San Nicolò & A. Ungnad. *Neubabylonische Rechts- und Verwaltungsurkunden*. vol. 1. Leipzig 1935.
- OCd* S. Hornblower & A. Spawforth (eds.). *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford – New York 1996 [third, revised edition].
- OIP* Oriental Institute Publications. Chicago.
- OJA* Oxford Journal of Archaeology.
- PAPS* Proceedings of the American Philosophical Society, Philadelphia.
- PBS* University of Pennsylvania, Publications of the Babylonian Section, Philadelphia.
- PF* Persepolis Fortification tablet published in PFT.
- PFa* Persepolis Fortification tablet published by R.T. Hallock, Selected Fortification Texts. *CDAFI* 8, 1978: 109-136.
- PFS* Persepolis Fortification Seal (* marks inscribed seals).
- PFT* R.T. Hallock, *Persepolis Fortification Tablets* (OIP 92), Chicago 1969.
- PIHANS* Publications de l'Institut historique-archéologique néerlandais de Stamboul, Leiden – Istanbul.
- PT* Persepolis Treasury tablet published in G.G. Cameron, *Persepolis Treasury Tablets* (OIP 65), Chicago 1948.
- PTS* Persepolis Treasury Seal (* marks inscribed seals).
- RA* Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale.
- RAA* Revue des arts asiatiques.
- RB* Revue biblique.
- REA* Revue des études anciennes.
- RGTC* Répertoire géographique des textes cunéiformes (= TAVO Beihefte B 7), Wiesbaden.
- RLA* Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie, Berlin 1928-.
- SAA* State Archives of Assyria, Helsinki.
- SAAS* State Archives of Assyria Studies, Helsinki.
- SbMünch* Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, (Phil.-hist. Klasse), München.
- SbÖAW* Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Phil.-hist. Klasse), Wien.
- SNG Cop.* Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum, 43 fascs., Copenhagen 1942-1979.
- SNG France II* Sylloge Nummorum Graecorum. France II: Cabinet des Médailles, Cilicie, E. Levante, Zürich 1993.
- SNG Levante* Sylloge Nummorum Graecorum. Switzerland, 1: Levante-Cilicia, E. Levante, Bern 1986.

<i>SNG von Aulock</i>	Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung von Aulock. 19 fascs.. Berlin 1957-1981.
<i>SNR</i>	Schweizerische Numismatische Rundschau.
<i>StIr</i>	Studia Iranica.
<i>TAPhA</i>	Transactions of the American Philological Association.
<i>TAVO</i>	Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Tübingen.
<i>TCL</i>	Textes cunéiformes. Musée du Louvre. Paris.
<i>TehForsch</i>	Teheraner Forschungen, Berlin.
<i>Tod</i>	M.N. Tod, <i>A Selection of Greek Historical Inscriptions II</i> , Oxford 1948.
<i>TUAT</i>	Texte aus der Umwelt des Alten Testaments, Gütersloh.
<i>TvG</i>	Tijdschrift voor Geschiedenis.
<i>UCP</i>	University of California Publications in Semitic Philology, Berkeley.
<i>UMI</i>	University Microfilms, Ann Arbor.
<i>VAB</i>	Vorderasiatische Bibliothek, Leipzig.
<i>VAS</i>	Vorderasiatische Schriftdenkmäler der Königlichen Museen zu Berlin, Berlin.
<i>VigChr</i>	Vigilae Christianae.
<i>WO</i>	Welt des Orients.
<i>WVDOG</i>	Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, Leipzig – Berlin.
<i>WZKM</i>	Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.
<i>YOS</i>	Yale Oriental Series, Babylonian Texts, New Haven.
<i>ZA</i>	Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie.
<i>ZDMG</i>	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.

پیشگفتار

این جلد به خاطره هلن سانسسی وردنبورخ تقدیم شده که درست پنج روز پس از زادروز ۵۶ سالگی‌اش در ۲۸ مه سال ۲۰۰۰ در اوترخت در گذشت. او چهار سال پایانی عمر خود را از بیماری سرطان رنج برده بود. با درگذشت او، کار پژوهش در ایران باستان پژوهنده‌ای استثنایی را از دست داد.

هلن تحصیلات خود را با زبان‌های باستانی و تاریخ در شهر لیدن آغاز کرد و زیر نظر پروفیسور و. دن بوئر که کارشناس تاریخ یونان بود به پژوهش پرداخت. علاقه او به تاریخ باستان ایران از کار پژوهشی او در زمینه دوره کلاسیک یونان شروع شد که تصاویری نیرومند اما بحث برانگیز و مشکل‌آفرین از تاریخ هخامنشی را پیش روی محقق می‌گذارد. او برای رساله دکترای خود موضوعی را به عنوان وظیفه اصلی برگزید که موضوع و مضمون همیشگی کار او تا پایان عمر باقی ماند و آن کوشش برای باز نمودن کلاف سردرگم واقعیت‌های پیچیده شاهنشاهی هخامنشی بود که در واقع مسئول در هم تنیدن این کلاف روایات مرسوم ادبی یونانی بودند. او برای غلبه بر دشواریهای کار خود به آموختن زبان پارسی باستان، عمدتاً با خودآموزی و تحصیل باستان‌شناسی ایران نزد لوئیس واندن برگه در گنت پرداخت. میوه‌های کار او در رساله‌ی دکترای‌اش به بار نشست که عنوان آن *Yaunā en Persai: Grieken en pevzenineenander perspectief* بود (و در ۲۲ مه ۱۹۸۰ در لیدن از آن دفاع کرد). نخستین، و شاید مهمترین فصل کتاب تحلیلی گسترده بود از "کتیبه دیو" مشهور خشایارشا که در آن با قدرت به استدلال علیه نظریاتی پرداخت که گفته‌های این کتیبه را به رویدادهای تاریخی ارتباط می‌دادند، و بر عکس اظهار نظر کرد که این سخنان در چارچوب شیوه سخنوری رسمی سلطنتی در زبان پارسی باستان نوشته شده‌اند، شیوه‌ای که با سنگ نوشته داریوش یکم در بیستون آغاز شده بود. این نظر در واقع متن را از خشایارشا به عنوان یک فرد جدا می‌کرد، و اولین گام تعیین‌کننده در بازاندیشی و ارزیابی مجدد اهمیت نه تنها پادشاهی خشایارشا، بلکه کل تاریخ شاهنشاهی هخامنشی در اواخر سده پنجم و سراسر سده چهارم ق.م. بود. رهیافت او به ویژه در مقاله‌ای که درباره خشایارشا در یادنامه واندن برگه [Vanden Berghe Festschrift، ۱۹۸۹] نوشت به خوبی روشن شده است (این مقاله اکنون در کتاب *همدرد هروودوت اثر بریل، لیدن، ۲۰۰۲*، تجدید چاپ شده است).

مشکلات ناشی از تفسیر اختلاف منابع موجود درباره تاریخ هخامنشی، وسوسه‌ی سازگار کردن آنها در درون تصویری همساز با تصویر به‌دست آمده از روایات یونانی، و نتیجه‌ی بی‌حاصل اجتناب ناپذیر از لحاظ درک تاریخی، همگی در پی انتصاب هلن به مقام دانشیاری رشته تاریخ باستان در دانشگاه خرونینگن (۱۹۷۵) او را برانگیختند تا کارگاههای تاریخ هخامنشی را برپا کند. این کارگاههای پژوهشی که در ۱۹۸۰ با گروه کوچکی از دانشمندان و پژوهندگان هلندی آغاز به کار کردند، از ۱۹۸۳ به بعد به رویدادی سالانه تبدیل گشتند که گروهی از محققان از سراسر جهان را گرد هم می‌آوردند. هلن در پی نشست سال ۱۹۸۳، آملی کورت را نیز به همکاری برگزید تا در نشست‌های بعدی به او یاری رساند. آن دو در ۱۹۸۴ برنامه‌ای برای شش کارگاه دیگر تهیه کردند که هر ساله به بررسی موضوعهای گسترده‌تری پردازد و تا ۱۹۹۰ به پایان برسد. همه این کارگاهها، به‌جز سال ۱۹۸۵ (لندن) و سال ۱۹۹۰ (آن آربر، میشیگان)، در خرونینگن برگزار شدند. سازماندهی کار اهمیت داشت و هر کارگاه می‌بایست بر موضوع خاصی متمرکز می‌شد، که شرکت‌کنندگان در آن کارگاه یا در آن متخصص یا به آن علاقه‌مند می‌بودند که پس از تهیه مقاله‌ها همه آنها پیشاپیش در اختیار بقیه شرکت‌کنندگان نهاده می‌شدند و آنگاه کارگاه به مدت یک روز و نیم تشکیل می‌شد و تنها به بحث پیرامون آن مقاله‌ها و مسائل مربوط به آنها می‌پرداخت. ضمن آن که شمار شرکت‌کنندگان نیز به حدود سی نفر محدود می‌شد. هرچه بحث‌ها شتاب بیشتری می‌گرفت، نتایج کار هیجان‌انگیزتر می‌شد. آنگاه در پایان این دو روز کار فشرده، هر یک از شرکت‌کنندگان سرشار از اطلاعات، رهیافت‌ها و اندیشه‌های تازه نه تنها خسته نشده بود بلکه احساس نشاط و شادمانی می‌کرد. نتایج بحث‌های همه کارگاهها، به‌جز دو کارگاه اول، به چاپ رسیدند (تاریخ هخامنشی ۱ تا ۸، لیدن ۱۹۹۴-۱۹۸۷) ضمن آن که در پایان بحث‌ها از شرکت‌کنندگان خواسته می‌شد تغییرات ضروری ناشی از نتایج بحث‌های جلسات را در مقالات خود لحاظ کنند. این هشت جلد نخست بخشی از سلسله انتشارات تاریخ پیاپی هخامنشی بودند، چون چهار جلد دیگر نیز در این زمان آماده شده و انتشار یافته بود: جلد نهم با همت م. ب. گریسون و مارگارت روت با عنوان مطالعات مهرهای تخت جمشید، لیدن ۱۹۹۸/۱۹۹۶؛ جلد دهم در دو مجلد اثر پی‌یر بریان با عنوان تاریخ شاهنشاهی ایران، لیدن ۱۹۹۶ (با همکاری انتشارات فایار، پاریس) [که با دو ترجمه دکتر مهدی سمسار و بانو ناهید فروغان به فارسی برگردانده شد- م]؛ جلد یازدهم به ویراستاری م. بروسیوس و آ. کورت با

عنوان مطالعاتی در تاریخ ایران: رساله‌هایی به یاد دیوید لوئیس، لیدن، ۱۹۹۸؛ جلد دوازدهم اثر دنیز کاپتان با عنوان گوی‌های گلی داسکولون: تصاویر مهرهای غرب شاهنشاهی هخامنشی، لیدن، ۲۰۰۲ در دو مجلد؛ و جلد کنونی که جلد سیزدهم از این سلسله انتشارات است، و پیشنهادهایی برای انتشار چهار جلد دیگر تحت بررسی است.

تأثیر این کارگاهها در تهیه یک برنامه مطالعاتی جدید برای شاهنشاهی هخامنشی عظیم بوده و هست، که این به نوبه خود بازتاب‌های مهمی در ارزیابی‌های اسکندر بزرگ و مرحله هلنیستی تاریخ خاورمیانه داشته است. مثلاً یکی از این بازتاب‌ها، بررسی‌ها و پژوهش‌های متعدد پی‌ریز بریان است که از شرکت‌کنندگان با نفوذ کارگاهها محسوب می‌شد، و نمونه روشن دیگر ارزیابی‌های جدید امپراتوری سلوکی توسط سوزان شروین وایت و آملی کورت (۱۹۸۷ و ۱۹۹۳) است. این همه را مرهون ابتکار و دستاورد هلن هستیم که با تأسیس کارگاههای تاریخ هخامنشی در واقع این بررسی را برای معنا بخشیدن به تاریخ هزاره یکم ق.م. به عاملی حیاتی و کانونی تبدیل کرد و در نتیجه خود در سال ۱۹۹۰-۱۹۸۹ به عنوان استادی هلندی در آن آربر دانشگاه میشیگان به تدریس پرداخت، و در پی آن کرسی استادی تاریخ باستان در اوترخت هلند را در بهار ۱۹۹۰ به دست آورد و سپس به عضویت "شورای پژوهش هلند" برگزیده شد.

همه پژوهندگان شرکت‌کننده در این مجلد کنونی از علاقه او به همه جنبه‌های تاریخ هخامنشی بهره‌گرفته‌اند: از معماری و تمثال‌شناسی تخت جمشید و پاسارگاد گرفته (زایدل، روت، بوشارلا)، تا متون ایلامی به دست آمده از تخت جمشید (هنکلمن)، ساختار امپراتوری (یاکوبس، ویزه‌هوفر)، تأثیر شاهنشاهی در ورای سرزمین اصلی ایران (بریان، گورتکین دمیر، کاپتان، استالپر)، مناسبات یونان با ایران (بروسیوس)، مسائل مربوط به تاریخ‌نگاری (وان در اسپک، کورت) و مسافران به تخت جمشید (گوتتر).

گو این‌که کارگاههای تاریخ هخامنشی پایدارترین یادبود هلن هستند و خواهند ماند، آثار دیگر او را نباید از یاد ببریم. کتاب‌شناسی کامل آثار او که در همین جلد و در صفحات بعد خواهد آمد مؤید دامنه گسترده علایق اوست. هلن مقالات برانگیزاننده و محرک بسیار زیادی در ارتباط با موضوع‌های ایران نوشت که تحلیل‌های بنیادی فراوانی درباره تأثیر مخرب و زیان‌بخش "شرق‌شناسی" بر مطالعات هخامنشی را شامل می‌شد ("انحطاط شاهنشاهی یا انحطاط منابع" ۱۹۸۷، جلد یکم این مجموعه؛ "پنجمین پادشاهی شرقی و یونان مداری" ۱۹۸۷، جلد دوم این مجموعه)، و رویکرد انقلابی او

درباره "امپراتوری ماد" ("آیا اصلاً امپراتوری ماد وجود داشته است؟" ۱۹۸۸، جلد دوم این مجموعه، "شفاهی بودن مدیکوس لوگوس" [تاریخچه ماد] هرودوت، ۱۹۹۴، جلد هشتم این مجموعه) تا بحث‌هایی درباره رسم سلطنتی هدیه دادن در مقالات "هدایا در شاهنشاهی ایران" یا "باچ" (۱۹۸۹، در جلد یازدهم)، "مفاهیم سیاسی کتیبه‌های پارسی باستان" (۱۹۹۳)، و در زمینه تاریخ نگاری ("پادشاه ایران و تاریخ" ۱۹۹۹) و سنت شفاهی ("مرگ کوروش"، ۱۹۸۵). روش او در قرائت از نزدیک و دقیق کتیبه‌های سلطنتی که برای نخستین بار در پژوهش درباره "کتیبه دیو" از آن بهره جست و آن را گسترش داد (نک. قبل) در پژوهش‌های جدیدتر او درباره "یائون" [یونانیان] ادامه یافت (یائون، آنهایی که در کنار دریا و آنهایی که در آن سوی دریا هستند"، ۲۰۰۱، "مسئله یائون" ۲۰۰۳). علاقه هلمن به رهیافت‌های میان-رشته‌ای از شرکت وی در سلسله کارگاه‌هایی مایه گرفت که توسط انسان‌شناسان هلندی سازمان داده شد و به انتشار رشته مقالاتی (به زبان هلندی) درباره شاهنشاهی هخامنشی به عنوان اولین حکومت جهانی انجامید (سالهای ۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۳، ۱۹۸۴، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۹۴، ۱۹۹۵). افزون بر اینها، هلمن درگیری نزدیک و مشارکت فعالی داشت در عرصه رویه رشد پژوهش درباره زنان در دوران باستان. در این عرصه به ویژه مقاله‌ای که بسیار مورد توجه و بهره‌برداری پژوهندگان تاریخ هخامنشی قرار گرفت، مقاله "آتوسا خارج می‌شود: تصاویر زنان در تاریخ نگاری یونانی درباره ایران" (۱۹۸۳/۱۹۹۳) است که پژوهشی بسیار تأثیرگذار از آب درآمد و بسیار از آن نقل قول شده است. هلمن به تاریخچه خوراک و خوردن نیز بسیار علاقه داشت و همکاری در ویرایش کتابی عوام پسند درباره تاریخ غذا (با نمونه‌هایی از طرز تهیه آنها) را بر عهده گرفت که در تابستان ۱۹۹۴ یکی از پرفروش‌ترین کتابها در هلند شد. و مقاله یادداشت گونه جدی‌تر او، با عنوان "خوراک ایرانی و هویت سیاسی" (۱۹۹۵) اثر اندیشه برانگیزی است که می‌خواهد از طریق یافتن تصویری درباره خوردن به کلیشه‌ها یا قالب‌های "ملی" دست یابد.

در سالهای اخیر بیشتر انرژی او صرف بررسی توصیف‌های اولین و قدیمی‌ترین مسافران از محل‌های هخامنشی می‌شد. نهمین کارگاه [هفتمین جلد از این مجموعه با عنوان از چشم مسافران] (۱۹۸۹) به همین موضوع اختصاص یافت. هلمن همزمان نمایشگاهی از کتابها و نقاشی‌ها و طرح‌های مربوطه ترتیب داد که در کنار آن با مقاله "از چشم مسافران؛ یادمان‌های ایرانی از دید مسافران اروپایی" مثلاً به بحث درباره محدودیت‌های تحمیل شده بر بازدیدکنندگان اروپایی پرداخت که اسیر تصورات و

قراردادها و سنت‌های خاص هنری خود بودند. این علاقه همیشگی او موجب شد تا به مسافر هلندی قرن هجدهم، کورنلیس دِ بروئین توجه بیشتری مبذول دارد و به ویرایش و انتشار کتاب "انجمن دِ بروئین" [De Bruijn Gezelschap] درباره سفرهای وی اقدام کند: ("IK hadde de nieuwsgierigheid" De reizen door het Nabije Oosten van Cornelis de Bruijn (ca. 1652-1727), Leiden - Leuven 1997).

هلن در بریایی نمایشگاه‌های اولین مسافران در خرونینگن (۱۹۸۹)، در آن آربر (۱۹۹۰) و در آمستردام درباره کورنلیس دِ بروئین (۱۹۹۸) همکاری نزدیک داشت. در پی ابتکار او، اکنون "انجمن دِ بروئین" در صدد انتشار مجدد آثار کورنلیس دِ بروئین است.

هلن در واپسین دهه عمر خود به نحوی ثمربخش دوباره به تاریخ یونان باستان و تاریخ پژوهشی دوره کلاسیک بازگشت. او در همان سالی که درگذشت کنفرانسی درباره خاندان پسیستراتوس ترتیب داده بود که فقط چند روز به مرگ او مانده بود که مقاله‌های این کنفرانس با ویراستاری او با عنوان "پسیستراتوس و تورانی: یک باز اندیشی درباره مدارک" (آمستردام، ۲۰۰۰) انتشار یافت که به راستی بسیاری از اندیشه‌های جزمی سنتی و پذیرفته شده درباره سرشت و ماهیت حکومت اولیه آتن را بی اعتبار ساخت. در سپتامبر سال ۲۰۰۰ همایشی درباره سنت کلاسیک در آتن برگزار شد که هلن در سازماندهی آن در آخرین ماههای عمر خود سهم داشت. او با وجود بیماری از ارائه مقاله خود درباره یکی دیگر از موضوعهای مورد علاقه‌اش که زُمان خشایارشا نوشته لوئیس کوپروس بود خودداری نورزید (۲۰۰۳) و مقاله‌اش در غیاب او در همایش قرائت شد.

هلن نسبت به نیاز به افشاگری درباره معرفت‌دانشگاهی بسیار حساس بود و چون نسبت به آنچه "تعهدات و وظایف دانشگاهی" خود می‌دانست بسیار احساس تعهد می‌کرد، مقدمه کوتاهی به زبان هلندی بر تاریخ شاهنشاهی هخامنشی به این زبان (Geschiedenis van het Perzische Rijk, Bussum, 1982) نوشت. افزون بر این، او مقالات متعددی برای مردمان عادی غیر متخصص نوشت و بسیار می‌کوشید تا کلاس‌ها و دوره‌هایی غیردانشگاهی در زمینه موضوع‌های گوناگونی برگزار کند.

هلن پیش از آن که در خرونینگن مقامی دانشگاهی بیابد، مدت هشت سال در دبیرستانهای مختلف دبیر تاریخ بود. این تجربه پایه استواری شد برای آموزش و تدریس دانشگاهی او: هلن در "گروه تاریخ" دانشگاه در اوترخت به خاطر مهارت‌های فراوان آموزشی خود و سخت‌کوشی‌اش برای سازماندهی برنامه درسی تاریخ باستان

آوازه بلندی داشت. دانشجویانی که کمترین بلند پروازی علمی را از خود نشان می دادند همیشه می توانستند روی کمک شخصی و مشتاقانه او حساب کنند، ضمن آن که همکارانش نیز پیوسته از اندیشه های تازه او درباره برنامه های موجود و آینده برخوردار می شدند. هلن در این زمینه ها نیز چشم تیزی برای رهیافت های نو داشت؛ یک بار تمام گروه آموزشی با پیشنهاد بسیار پیشرفته و برنامه بنیادی او جهت استفاده از کامپیوتر در امر آموزش در بهت و خاموشی فرو رفت؛ همان برنامه ای که اکنون با موفقیت در اوترخت اجرا می شود. هلن یکی از نخستین کسانی بود که دریافت چگونه می توان از انقلاب دیجیتال در پژوهش های هخامنشی بهره گرفت؛ طرح پیشرفته پایگاه اینترنتی Achemenet (www.achemenet.com) بی گمان با پشتیبانی پر شور و سرسختانه او بود که به اجرا درآمد.

او در همه این عرصه های گوناگون: نوشتن، سخنرانی کردن، برانگیختن علاقه عمومی، آموزش، و گشودن چشم اندازهای نوین، بسیار فعال بود. او با تسلطی که به شیوایی بر زبان های انگلیسی، فرانسه، ایتالیایی و آلمانی، گذشته از زبان مادری خود هلندی، داشت، سخنوری جذاب و شور آفرین محسوب می شد و از این رو پیوسته بر خواسته ها می افزود. او در هلند وقت خود را بی دریغ وقف سخنرانی می کرد (بیش از هشتاد سخنرانی) و تمام این سخنرانی ها برای شنوندگان گوناگون غیر کارشناس بیان می شد؛ ضمن آن که سخنرانی های فراوانی نیز در ایالات متحده، کانادا و انگلستان ایراد کرد و برای سخنرانی به کشورهای فرانسه، ایتالیا، آلمان، لهستان، یونان، ترکیه و آفریقای جنوبی دعوت شد. ثمره عمر زنی که سوگمندانه کوتاه بود با تیزهوشی و گشاده دستی اش، آن بود که تقریباً می توان گفت یک تنه جان تازه ای به تاریخ باستان ایران بخشید، به شیوه ای که این رشته را برای همیشه دگرگون ساخت. سخن خود را با قدردانی پی پر بریان به پایان می بریم که در پیشگفتار تاریخ شاهنشاهی ایران (۱۹۹۶، ص ۱۲) خود نوشت:

"در تاریخچه زندگی فکری و معنوی من، سال ۱۹۸۳ سال خوش یُمن و پر اهمیتی بود. در واقع از این تاریخ بود که من برای نخستین بار در یک کارگاه پژوهشی هخامنشی در دانشگاه خرونینگن به دعوت هلن سانسیسی - وردنبورخ شرکت کردم. بانو وردنبورخ که آملی کورت نیز به زودی به او پیوست، سلسله کارگاههایی را هر ساله تشکیل می دادند.

که در سال ۱۹۹۰ در آن آربور به پایان رسید [...] ^۱. برای اولین بار این احساس در من پدید آمد که دیگر به تنهایی کار نمی‌کنم [...]. از آن پس توانستم با "جامعهٔ هخامنشی‌شناسی و آشنایی و معاشرت پیدا کنم که گرچه در شمار زیاد نبودند، اما این امتیاز گرانبها را داشتند که بین‌المللی بودند و با روابط دوستانه‌ای با یکدیگر پیوند داشتند. آنگاه توانستم به شیوه‌ای منظم‌تر کار کنم و در بحث‌هایی شرکت جویم که سازمان دهندگان این کارگاهها درباره مشکلات و مسائل تاریخی به روشنی مطرح می‌کردند و با انبوه اسنادی روبه‌رو شوم که به اندازه کشورهای خود شاهنشاهی ایران متنوع و گوناگون بودند [...]. ابتکار هلن سانسسیسی-وردنبورخ، از بنیاد جان تازه‌ای به پژوهش‌های هخامنشی بخشیده بود."

ووتر هنکلن، آملی کورت
لیدن، مه ۲۰۰۳

---

۱. [...] عیناً مربوط به متن اصلی است و در ترجمه مطلبی حذف نشده است.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

کتابشناسی هلن سانسیمی - وردنبورخ

(۱۹۷۸ تا ۲۰۰۳)

1978. Perzië, oudste geschiedenis, *Spectrum Encyclopedie* IX: 458-462.
- De Zendan en de Ka'bah, *Phoenix* 24: 30-38.
1979. Meden en Perzen. Op het breukvlak tussen geschiedenis en archeologie, *Lampas* 12: 208-222.
- Cyrus en de Sjah, *Groniek* 12: 3-9.
- Xerxes, een stiefkind der geschiedschrijving?, *Spiegel Historiael* 14: 450-456.
- De wagens op de Apadana-reliëfs in Persepolis, *Phoenix* 25: 33-45.
- [H.S-W & E. v.d. Vliet], review of P. Briant, 'Brigandage,' dissidence et conquête en Asie achéménide et hellénistique, *DHA* 2, 1976: 163-258. *BiOr* 36: 119-121.
1980. *Yaunā en Persai. Grieken en Perzen in een ander perspectief*, diss. Rijksuniversiteit Leiden.
- Het Achaemenidenrijk: een 'early state'?, in: R. Hagesteijn (ed.), *Stoeten met Staten. Bundel artikelen naar aanleiding van de interdisciplinaire studiedag "de vroege staat," op 18 mei 1979 (ICA 37)*, Leiden: 165-186.
- Colloquium Early Achaemenid History, *Persica* 9: 231-232.
- Xenophon's Cyropaedie, *Spiegel Historiael* 15: 456-462.
1981. Nomaden in Iran. Continuïteit en discontinuïteit, *Groniek* 16: 22-32.
- Exit Atossa. Vrouwen in het Achaemenidenrijk, in: J. Blok et al. (eds.), *Tweede Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis*, Nijmegen: 14-45.
- Legitimatie in het Achaemenidenrijk, in: R.R. van Kessel-Hagesteijn & E.Ch.L. van der Vliet (eds.), *Legitimiteit of Leugen: achtergronden van macht en gezag in de vroege staat (ICA 41)*, Leiden: 147-181.
- [H.S-W & R. Hagesteijn], Cyrus tussen legitimatie en structuur; Xenophon's Cyropaedie anthropologisch bekeken, in: R.R. van Kessel-Hagesteijn & E.Ch.L. van der Vliet (eds.), *Legitimiteit of Leugen: achtergronden van macht en gezag in de vroege staat (ICA 41)*, Leiden: 119-146.
1982. Colloquium Early Achaemenid History, *Persica* 10: 273-284.
- *Geschiedenis van het Perzische Rijk*, Bussum [2nd ed. Haarlem 1982].
1983. review of J.M. Cook, *The Persian Empire*, London 1983, *BiOr* 44: 489-495.
- De Behistun-inscriptie. Het eerste geschreven Oudperzisch? (DB I.1-74; IV.72-92), in: K.R. Veenhof (ed.), *Schrijvend Verleden*, Zutphen-Leiden: 60-69.
- Zo spraken de Perzische koningen. Inscripties van Darius en Xerxes uit Naqš-i Rostam en Persepolis (DNb, XPf, XPh), in: K.R. Veenhof (ed.), *Schrijvend Verleden*, Zutphen - Leiden: 70-80.

- [R. Paasman & H.S-W (eds.)], *Vrouw'n, Letter'n, Groning'n, vrouwenstudies in onderwijs en onderzoek van de Literaire Faculteit 1*, Groningen.
- Vrouwenbeelden in archaisch en klassiek Griekenland: Literatuur en Samenleving, in: R. Paasman & H.S-W (eds.) 1983: 20-25.
- Territorium in het Perzische Rijk: een externe en een interne visie, in: H.J.M. Claessen (ed.), *Stukken en Brokken: een bundel beschouwingen rond het thema territorialiteit in vroege staten* (ICA 59), Leiden: 74-88.
- Exit Atossa: Images of Women in Greek Historiography on Persia, in: A. Cameron & A. Kuhrt (eds.), *Images of Women in Antiquity*, London – Detroit: 20-33 [see also H.S-W 1993].
- The Zendan and the Ka'bah, in: H. Koch & D.N. Mackenzie (eds.), *Kunst, Kultur und Geschichte der Achämenidenzeit und ihr Fortleben* (AMI Erg.Bd. 10), Berlin: 145-151.
- 1984, Faits et gestes van het vroeg-Iraanse koningschap, in: H.J.M. Claessen (ed.), *Macht en Majesteit: idee en werkelijkheid van het vroege koningschap*, Utrecht: 92-101.
- Hellenocentrisme of Iranocentrisme, *Groniek* 87: 28-32.
- Achaemenid History Workshop, *Persica* 11: 185-196.
- 1985, The Death of Cyrus: Xenophon's Cyropaedia as a source for Iranian history, in: H. Bivar (ed.), *Papers in honour of Professor Mary Boyce*, vol. II (Acta Iranica 25), Leiden: 459-472.
- 1986, Vrouwen in Vroege Staten: waar liggen de grenzen?, in: H.J.M. Claessen (ed.), *Machtige Moeders: over de positie van de vrouw in Vroege Staten* (ICA 75), Leiden: 11-25.
- [J.W. Drijvers & H.S-W (eds.)], *Vrouw'n, Letter'n, Groning'n, vrouwenstudies in onderwijs en onderzoek van de Literaire Faculteit 2*, Groningen.
- Koninginnen in het Oude Oosten, in: J.H.W. Drijvers & H.S-W 1986 (eds.): 6-12.
- Vrouwen in Verborgene Werelden, in: F. van Dijk-Hemmes (ed.), *t'ls kwaad gerucht als zij niet binnen blijft*, Utrecht: 11-35.
- [entries] Takht-i Suleiman; Xerxes; Zarathustra, in: J. Nuchelmans, J.H. Brouwers et al. (eds.), *Woordenboek der Oudheid III: encyclopedisch overzicht van de Grieks-Romeinse wereld, het oude Nabije Oosten, het oude Egypte, het vroege Christendom*, Bussum.
- 1987, Meden en Perzen: plausibiliteit versus archeologische gegevens, in: H.J.M. Claessen & J.G. Oosten (eds.), *Bronnen van Macht. Over het gebruik van bronnen in het onderzoek naar de vroege staat* (ICA 78), Leiden, 13-27.
- (ed.), *Achaemenid History I: Sources, Structures, Synthesis*, Leiden.
- Decadence in the Empire or Decadence in the Sources: Ctesias, from source to synthesis, in: *AchHist* 1: Leiden: 33-45.
- [H.S-W & A. Kuhrt (eds.)], *Achaemenid History II: The Greek Sources*, Leiden.
- The Fifth Oriental Monarchy and Hellenocentrism, in: *AchHist* II: 117-131.
- Herodotus' *médikos logos* en de orale geschiedenis, *Lampas* 20/3: 155-167.
- 1988, ΠΕΡΙΚΟΝ ΔΕ ΚΑΡΤΑ Ο ΣΤΡΑΤΟΣ ΔΩΡΟΝ: A typically Persian gift (Hdt. IX.109), *Historia* 37: 372-374.
- [A. Kuhrt & H.S-W (eds.)], *Achaemenid History III: Method and Theory*, Leiden.

- Was there ever a Median Empire?, in: *AchHist* III: 197-212.
- 1989, The personality of Xerxes. King of Kings. in: L. de Meyer & E. Haerinck (eds.), *Archaeologia Iranica et Orientalis. Miscellanea in honorem Louis vanden Berghe*. Ghent: 549-562 [see also H.S-W 2002].
- Gifts in the Persisian Empire. in: P. Briant & Cl. Herrenschildt (eds.), *Le Tribut dans l'Empire Perse*, Paris: 129-146.
- (ed.), *Persepolis en Pasargadae in wisselend perspectief. Iraanse oudheden beschreven en getekend door Europese reizigers. Catalogus van de tentoonstelling georganiseerd door de Universiteitsbibliotheek en de Instituten voor Geschiedenis en Kunstgeschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen in het kader van het 375-jarig bestaan van de universiteit van 6 april – 20 mei 1989* (Phoenix 35.1), Leiden.
- Olifanten en Olympische Spelen in Persepolis. in: H.S-W (ed.) 1989: 11-42.
- Catalogus, in: H.S-W (ed.) 1989: 94-104.
- [P.-W. de Neeve & H.S-W (eds.)], *Kaleidoskoop van de Oudheid: opstellen van Nederlandse oud-historici*, Groningen.
- De Orient, bedreiging of bekoring, in: De Neeve & H.S-W (eds.) 1989: 64-74.
- review of. S.W. Hirsch, *The Friendship of the Barbarians. Xenophon and the Persian Empire*, Hanover – London 1985, *Mnemosyne* 42: 186-190.
- Who did it?, review of J.M. Balcer, *Herodotus & Bisutun. Problems in ancient Persian historiography* (Historia Einzelschrift 49), Stuttgart 1987, *TvG* 102: 108-9.
- 1990, Achaemenid History: From Hellenocentrism to Iranocentrism, in: Gh. Gnoli & A. Panaino (eds.), *Proceedings of the first European conference of Iranian Studies*, vol. 1: *Old and Middle Iranian studies*, Roma: 253-259.
- [H.S-W & A. Kuhrt (eds.)], *Achaemenid History IV: Centre and Periphery*, 1990.
- The quest for an elusive empire, in: *AchHist* IV: Leiden: 263-274.
- [H.S-W & J.-W. Drijvers (eds.)], *Achaemenid History V: The Roots of the European Tradition*, Leiden.
- Cyrus in Italy: from Dante to Machiavelli. Some explorations of the reception of Xenophon's *Cyropaedia*, in: *AchHist* V: 31-52.
- Tussen hof en harem, in: H. Bootsma & I. vander Pluym-van Eijkeren (eds.), *Vrouwengeschiedenis. 8 Essays*, Tilburg: 117-130.
- 1991, "Den Weereltvorst een vuyle streek aan zijn eerclleet." *Alexander en Persepolis*, (inaugural lecture Rijksuniversiteit Utrecht, 10 oktober 1991), Utrecht [see also H.S-W 1993].
- [H.S-W & A. Kuhrt (eds.)], *Achaemenid History VI: Asia Minor and Egypt. Old Cultures in a New Empire*, Leiden.
- [H.S-W & J.-W. Drijvers (eds.)], *Achaemenid History VII: Through Travellers' Eyes*, Leiden.
- Through Travellers' Eyes: the Persian Monuments as seen by European Visitors, in: *AchHist* VII: 1-35.
- Nowruz in Persepolis, in: *AchHist* VII: 173-201.
- 1992, Alexander on the gāthu- of the Achaemenid Kings, *Data* 1: note 3.
- review of M. Roaf, *Sculptures and Sculptors at Persepolis* (Iran 21), 1983, in: *BiOr* 49: 244-251.

- review of J. Tatum. *Xenophon's Imperial Fiction. On the Education of Cyrus*. Princeton 1989, *Mnemosyne* 45: 102-109.
- review of M. Weiskopf. *The so-called "Great Satraps' Revolt," 366-360 B.C. Concerning local instability in the Achaemenid Far West* (Historia Einzelschrift 63). Stuttgart 1989, *Mnemosyne* 45: 129-132.
- review of M. Dandamaev & V.G. Lukonin. *The Culture and Social Institutions of ancient Iran*. Cambridge 1989, in: *IJMES* 24: 329-332.
- review of E.M. Yamauchi, *Persia and the Bible*, Grand Rapids 1990, in: *BAI* 5: 219-223.
1993. Alexander and Persepolis. in: J. Carlsen et al. (eds.), *Alexander the Great: Reality and Myth* (ARID Suppl. 21). Roma: 177-188.
- Cyropaedia, *EnCr* 1.5: 512-514.
- [postscript to] Exit Atossa: Images of Women in Greek Historiography on Persia. in: A. Kuhrt & A. Cameron, *Images of Women in Antiquity* [2nd rev.ed.], London: 303.
- [H.S-W, R.J. van der Spek, H.C. Teitler & H.T. Wallinga (eds.)], *De Agricultura. In Memoriam Pieter-Willem de Neeve*, Amsterdam.
- Solon's Hektemoroi and Pisistratid Dekatemoroi, in: H.S-W et al. 1993 (eds.): 13-30.
- Found: a gazelle, *Data* 2: note 8
- The effects of cardamum, *Data* 2: note 11.
- Caranus' distribution of tableware, *Data* 2: note 13.
- Political Concepts in old-Persian Inscriptions, in: K. Raaflaub (ed.), *Anfänge politischen Denkens in der Antike: die nahöstlichen Kulturen und die Griechen* (Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 24), München: 145-163 [see also discussion-interventions, 379-81, 382-3, 407, 423-4].
- review of E. Hall, *Inventing the Barbarian. Greek Self-Definition through Tragedy*, Oxford 1989, *Mnemosyne* 46: 126-132.
1994. The construction and the distribution of an ideology in the Achaemenid empire, in: M. van Bakel, R. van Kessel-Hagesteijn & P. van de Velde (eds.), *Pivot Politics. Changing cultural identities in Early State formation processes*, Amsterdam: 101-19.
- [H.S-W, A. Kuhrt & M.C. Root (eds.)], *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, Leiden 1994.
- The Orality of Herodotus' Medikos Logos or: The Median Empire Revisited, in: *AchHist* VIII: 39-55.
- In de voetsporen van Herodotus..., in: R.J. Langelaan & M. Simons (eds.), *Miro Fervore. Een bundel lezingen & artikelen over de beoefening van de klassieke wetenschappen in de zeventiende & achttiende eeuw, ter gelegenheid van het zestiende lustrum van het Collegium Classicum cui nomen Morten Fugamus*, Leiden: 105-118.
- Xerxes vanuit Perzische optiek, *Lampas* 27.3: 194-212.
- Xerxes en de plataan: vier variaties op een motief, *Lampas* 27.3: 213-229.
- [H.S-W & K. Vellekoop (eds.)], *Gerechten met een verhaal: 28 recepten met hun culturele, historische en literaire context*, Utrecht.
- Italië en spaghetti in: H.S-W & Vellekoop 1994 (eds.): 40-45.
- Kardamom en kamelen: nut en luxe van de Perzische koninklijke dis, in: H.S-W & Vellekoop 1994 (eds.): 108-113.

- Darius II, *Enchr* VII.1: 50-51.
1995. Persian food and political identity, in: J. Wilkins, D. Harvey, & M. Dobson (eds.), *Food in Antiquity*. Exeter: 286-302.
- Medes and Persians in Early States, in: M.A. van Bakel & J.G. Oosten (eds.), *The dynamics of the Early State Paradigm*, Utrecht: 87-104.
- Darius I and the Persian Empire, *CANE* II: 1035-1050.
- Over koken en kookboeken in de Oudheid (1), *Hermeneus* 67: 23-27.
- Over koken en kookboeken in de Oudheid (2): Is laganum gelijk aan lasagne?, *Hermeneus* 67: 151-156.
- Qui a inventé l'école...?, in: R.E.V. Stuij & C. Vellekoop (eds.), *Scholing in de Middeleeuwen* (Utrechtse Bijdragen tot de Mediëvistiek 13), Hilversum: 9-36.
- Het transport van belasting in het Perzische rijk, in: H.J.M. Claessen (ed.), *Over de weg: de betekenis van infrastructurele voorzieningen in en voor vroege staten*, Leiden: 47-58.
- Over koken en kookboeken in de Oudheid (3): De tracta van Cato en Apicius, *Hermeneus* 67: 217-222.
- review of L. Belloni (ed.), *Eschilo, I Persiani*, Milano 1988, *Mnemosyne* 48: 372-378.
- review of B. Shimron, *Politics and Belief in Herodotus* (Historia Einzelschrift 58), Stuttgart 1989, *Mnemosyne* 48: 378-383.
- review of S. Link, *Landverteilung und sozialer Frieden im archaischen Griechenland* (Historia Einzelschrift 69), Stuttgart 1991, *Mnemosyne* 48: 497-500.
- review of G. Clark, *Women in Late Antiquity. Pagan and Christian Life-styles*, Oxford 1993, *VigChr* 49: 90-93.
- Was Athena zwart?, over: M. Bernal, *Black Athena, Amsterdamse Boekengids Interdisciplinair* 4: 10-15 [= Zwart Athene. Stalen de Grieken hun kennis uit Afrika?, *Skepter* 9.3, 1993: 21-25].
- 1996, [entries] Ahura Mazda; Anahita; Aryan; Bisutun; Ctesias; Magus/magi; Media; Old Persian; Persian Religion; Xerxes; Zarathustra, in: *OCD*.
- [H.S-W & A. Kuhrt], [entries] Abradates; Abrokamas; Achaimenes; Achaimenidai; Aginis; Agra; Aluaka; Anshan; Arachosia; Arbakes [1-2]; Areia [1]; Ariaios; Ariaramnes; Ariobarzanes [1-2], *DNP* 1.
- *Lege veteres, sperne recentiores*: Tursellinus en het achttiende-eeuwse geschiedenis-onderwijs, in: H.C. Teitler & P. van Hees (eds.), *Studeren en promoveren in Utrecht* (Utrechtse Historische Cahiers 17), Utrecht: 22-35.
- [Th. van Maaren & H.S-W (eds.)], *De lokroep van Olympia. Uit de geschiedenis van de Spelen*, Utrecht [= *eidem* (eds.), *The magic of Olympic Fame. Flashbacks to the history of the Games*, Utrecht 1996].
- Tussen 393 en 1896, in: Van Maaren & H.S-W (eds.) 1996: 63-69 [= *Olympic Games between 393-1896*, in: *eidem* (eds.): 9-14].
- Internationaal of Olympisch, in: Van Maaren & H.S-W (eds.) 1996: 9-15 [= *International or Olympic*, in: *eidem* (eds.): 15-20].
- De Marathon, in: Van Maaren & H.S-W (eds.) 1996: 16-20 [= *The marathon, in the tracks of a legend*, in: *eidem* (eds.): 65-72].

- review of *BAI 7*, *BiOr* 53: 547-550.
- Geletterdheid en Macht, review of A.K. Bowman & G. Woolf (eds.), *Literacy and Power in the Ancient World*, Cambridge 1994, *TvG* 109: 225-6.
- De Perzen in Griekse ogen, review of P. Georges, *Barbarian Asia and the Greek Experience. From the Archaic Period to the Age of Xenophon*, Baltimore 1994, *TvG* 109: 226-7.
- Een jacht op schimmen in vijf delen, review of P. Fontaine, *The Light and the dark*, vols. 1-5, Amsterdam 1986-1990, *Theoretische Geschiedenis* 23: 375-380.
- 1997, Crumbs from the royal table. Foodnotes on Briant (pp. 297-306), in: J. Andreau, M.-F. Boussac *et al.* (eds.), *Recherches récentes sur l'empire achéménide* (Topoi 7, Suppl. 1), Paris: Lyon: 333-345.
- [J.W. Drijvers, J. de Hond & H.S-W (eds.)], "Ik hadde de nieuwsgierigheid." *De reizen door het Nabije Oosten van Cornelis de Bruijn (ca. 1652-1727)* (MEOL 31), Leiden.
- "Yver, aendacht en naerstigheid," Verblijf in Persepolis, in: J.W. Drijvers, J. de Hond & H.S-W (eds.) 1997: 129-142.
- "Le Brun, bon dessinateur". De Comte de Caylus over Cornelis de Bruijn, in: J.W. Drijvers, J. de Hond & H.S-W (eds.) 1997: 161-170 .
- [H.S-W & A. Kuhrt], [entries] Arsames [1-3]; Artabanos [1-3]; Artabazanes; Artabazos; Artaphernes [1-6]; Artarios; Artaxerxes [1-4]; Artaynte; Artembares; Artystone; Aryandes; Astyages; Atossa; Bardiya [1-3]; Bessos; Bisutun; Boges; Choaspes [1], in: *DNP* II.
- [H.S-W & A. Kuhrt], [entries] Dareios [1-5]; Datames; Dataphernes; Deiokes, in: *DNP* III.
- De oorsprong van een haute cuisine, *Phoenix* 43.2: 93-102.
- Vrouwen in de Oudheid, *Hermeneus* 69: 62-68.
- Penelope, *Hermeneus* 69: 82-91.
- 1998, Baji, in: *AchHist* XI: 22-34.
- "Tchehelminar oftewel Persepolis" en de kritiek – "Tchehelminar oftewel Persepolis" and the critics, in: G. Jurriaanse-Helle (ed.), *Cornelis de Bruijn. Reizen van Rome naar Jeruzalem en van Moskou naar Batavia – Voyages from Rome to Jerusalem and from Moscow to Batavia*, Amsterdam: 43-47 [Arabic translation, Damascus 2001].
- [H.S-W & A. Kuhrt], [entries] Hydarnes; Intaphernes, *DNP* V.
- 1999, The Persian King and History, in: Ch. Shuttleworth-Kraus (ed.), *The Limits of Historiography, Genre & Narrative in Ancient Historical Texts* (Mnemosyne Suppl. 191), Leiden: 91-112.
- Waarheen met het Parthenonfries in een nieuw millennium?, review W.St. Clair, *Lord Elgin & The Marbles. The Controversial History of the Parthenon Sculptures*, Oxford 1998 [rev.ed.], *Amsterdamse Boekengids* 17: 20-5.
- Alexander anno 1997, review R. Stoneman, *Alexander the Great*, London 1997, *TvG* 111: 291-2.
- Fantasiekoninginnen ingeruild voor harde munt, review of F. Holt, *Thundering Zeus, the making of Hellenistic Bactria*, Berkeley 1999, *TvG* 112: 642-3.
- [H.S-W & A. Kuhrt], [entry] Kambyeses, *DNP* VI.

- 2000, review of M. Wyke (ed.), *Parchments of Gender. Deciphering the Bodies of Antiquity*. New York – Oxford 1998, *Mnemosyne* 53: 745-751.
- Tussen de feiten door, review of Chr. Pelling, *Literary Texts and the Greek Historian*, London 2000, *TvG* 113: 391-2.
- Sumptus: luxe en politiek aan tafel in Republikeins Rome. Over relmuisfoktonnen en viskweekvijverzotten, *Lampas* 33: 142-63.
- (ed.), *Peisistratos and the Tyranny: a Reappraisal of the Evidence*. Amsterdam.
- The Tyranny of Peisistratos, in: H.S-W 2000 (ed.): 1-15.
- Cultural Politics and Chronology in: H.S-W 2000 (ed.): 79-106.
- Euripides Praxithea: koningin of moeder, *Hermeneus* 72: 2-15.
- review of J. Frösén (ed.), *Early Hellenistic Athens: symptoms of a change*, Helsinki 1997, *Mnemosyne* 53: 755-759.
- 2001, Yauna, those by the sea and those across the sea, in: I. Malkin (ed.), *Ancient perceptions of Greek ethnicity*, Washington D.C.: 323-346.
- [H.S-W, T. Bakır, G. Gürtekin, P. Briant & W. Henkelman (eds.)], *Achaemenid Anatolia. Proceedings of the first International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma 15-18 august 1997 (PIHANS 92)*, Leiden.
- The Problem of the Yauna, in H.S-W *et al.* (eds.) 2001: 1-11.
- 2002, The Personality of Xerxes King of Kings, in: E.J. Bakker, I.J.F. de Jong & H. van Wees (eds.), *Brill's Companion to Herodotus*, Leiden: 579-590 [= H.S-W 1989].
- 2003 [H.S-W & W.F.M. Henkelman], Xerxes anno 1919. The Persian Wars as *l'art pour l'art*, in: M. Haagsma, P. den Boer & E.M. Moormann (eds.), *The Impact of Classical Greece on European and National Identities* (Publications of The Netherlands Institute in Athens 4), 2003: 181-213.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

ماده شیر ایلام: اندیشه سیاسی و باروری دودمانی در تخت جمشید*

مارگارت کول روت - آن آرپور

برای گابریلا و ایگور

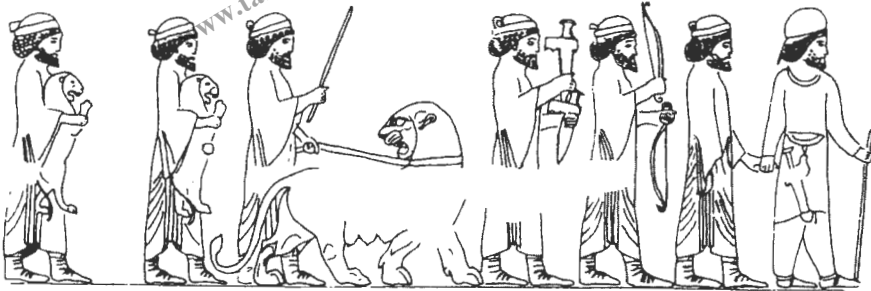
پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

بحث اندیشمندان هلم سانسسی - وردنبورخ درباره زنان در تاریخ‌نگاری شاهنشاهی ایران هخامنشی (۱۹۸۳) به من الهام بخشید تا در این گرامی داشت یاد او، به این موضوع بپردازم. احترامی که من برای او قائلم، هم به عنوان فرهیخته و فرهمندی است با خرد و بینشی سترگ، هم به عنوان یک دوست و هم (آری، به راستی آری) به عنوان مادر ایثارگر گابریلا و ایگور.

هلم یک بار تقریباً با طعنه و طنز در ۱۹۸۳ (صص ۲۲-۲۳) نوشت که یگانه جنس مؤنث در تمام تصویرها و پیکر تراشی‌های معماری تخت جمشید یک جانور است: ماده شیری همراه با هیئت نمایندگی ایلام در نقش برجسته‌های پلکان کاخ آپادانا (شکل‌های ۱a و ۱b). به نظر او، حتی این تصویر تنها و بیشتر بنا به دلایل عملی حکاکی شده است تا به خاطر توجه و علاقه به جنس مؤنث به عنوان موجودی که ذاتاً اهمیت دارد. به عقیده هلم، وجود این ماده شیر تنها برای پرستاری از بچه شیرهای اهدایی بوده که هدیه

---

* مایلم سپاس‌های قلبی فراوان خود را به ووتر هنکلن و آملی کورت تقدیم کنم که به فکر تهیه این یادنامه افتادند و با ویراستاری عالی خود از هیچ‌گونه یاری دریغ نوزیدند. این فرآیندی شگفت بود و یادآور خاطرات خوش روزهای کارگاه تاریخ هخامنشی که با این دو همکار چنین دقیق و موشکاف درباره چیزهای جالب (گرچه این بار از طریق ای‌میل) گفتگو کردم.

شکل‌های ۱a-b: هیئت نمایندگی ایلام در پلکان شرقی کاخ آپادانا در تخت جمشید (عکس محصول لطف مؤسسه شرقی دانشگاه شیکاگو است).

آورندگان این هیئت وجود آن را به عنوان مادر شیرده ضروری می دانسته‌اند. با این حال در همان جا می‌افزاید:

ظاهراً تصادفی نیست که پیکره‌های سنگی تخت جمشید همگی از مردان هستند. با این حال باید محتاط بود و به نتیجه‌گیری‌های شتابزده‌ای مبتنی بر غیبت زنان نپرداخت و فرض را بر این نگذاشت که زنان نقش مهمی در جامعه ایران نداشته‌اند. منابع ایرانی به هیچ وجه اجازه این نتیجه‌گیری را به ما نمی‌دهند.

من در این مقاله فشرده اجازه می‌دهم که این ماده شیر مرا به ارزیابی مجدد جنبه‌های برگزیده اولیه هیئت ایلامی هدایت کند و این هیئت را نمایانگر نقش کلی‌تر ایلام در پویایی دودمانی سلطنتی در تصویرهای تخت جمشید درباره شاهنشاهی بینگرم.

نقش برجسته‌های آپادانا نمودار استعاره‌ای هستند از پادشاهی و نظام فرمانروایی‌ای که به گونه‌ای هماهنگ سامان‌مند است (روت، ۱۹۷۹). در تصویر آینه‌گون هر دو پلکان (شمالی و شرقی) که از میدان باز سان و رژه به سوی تالار باریابی یا تختگاه (یعنی قلعه

تشریفاتی و اداری شهر) بالا می‌روند، این استعاره تضعیف می‌شود. این مجموعه، نمایش ظریف و دقیقی است که با تفاوت‌هایی جزئی و ظریف چه از نظر استراتژی‌های هدفمند معنایی خود و چه معانی متفاوت و ممکن که خوانندگان و بینندگان گوناگون معاصر با آن، درک می‌کرده‌اند، به اجرا گذاشته شده است. در این میان هیئت نمایندگی ایلامی جنبه‌های اندیشه برانگیز فراوانی دارد. نظام نمایشی و تصویری آپادانا از عناصر شبه روایی لایه‌بندی شده‌ای تشکیل شده که وظیفه آنها گذر از آستانه است. قاب مرکزی اصلی، شاه و ولیعهد را (در یک شکوه مقدس فراتر از زمان) در حال پار دادن به یک مقام رسمی نشان می‌دهد. ژست و حالت این شخصیت، تضاد با صلاحیت و اجتناب ناپذیری دارد با جفت سلطنتی. او در میان کرنش مؤدبانه خود نشان داده شده است و از این رو القاکننده بی‌ثباتی تحریک‌آمیز و ناراحت‌کننده‌ای است. این بی‌ثباتی یا سستی نشانه‌ای است از فعالیت قریب‌الوقوع در جناح‌های طولانی نقش برجسته در هر دو سوی قاب مرکزی. در پشت سر مقام کرنش‌کننده، ردیفی از هیئت‌های نمایندگی هدیه آورنده مرکب از اقوام و ملل شاهنشاهی نشان داده شده‌اند که گویی در حال حرکت به جلو هستند. یک راهنمای درباری در جلوی هر هیئت نمایندگی، دست رهبر هیئت را گرفته تا آنها را به سوی شاه هدایت کند. احساسی از تنش - احساسی از لحظه و زمان - وجود دارد که تا اندازه‌ای القاکننده همان شور و شدت نقشمایه گرفتن دست در فرهنگهای خاور نزدیک باستان است (روت، ۱۹۷۹). در جناح دیگر نما (در پشت شاه و ولیعهد) نجیب زادگان درباری به دنبال راه پیمایانی که بهره مالکانه آورده‌اند صف کشیده‌اند. آنان در انتظار آغاز مراسم هدیه‌دانی هستند که در سمت دیگر در جریان است. جنبه حساس "انتظار" نجیب‌زادگان از هیجان آشکار و ملموس و فعالیت افرادی پیداست که در منتهی‌الیه پشت صفوف تا خاموشی مشخص انتظار صفوف نزدیکتر به قاب مرکزی به نمایش گذاشته شده است. بنابراین نقش برجسته‌های کاخ آپادانا از بسیاری لحاظ کوششی پیکرتراشانه برای نشان دادن پیچیدگی روایت زمانی ظریف محسوب می‌شوند (روت، ۱۹۸۵).

در درون این ساختار، هیئت ایلامی، چه از لحاظ روایت مسائل بزرگ و نیز چه از لحاظ موضوعهای کوچک مربوط به اشارات و کنایات نمادین، جایگاه ویژه‌ای دارد. تحلیل این بخش از نقش برجسته پرسش‌های جالبی را درباره جنبه کنایی جنسی / زاینده در تخت جمشید و درباره جایگاه ایلام (به عنوان ابزار پیکرتراشانه برای جنبه نمایشی این کنایه و رمز) در تخیل تاریخی دودمان هخامنشی، پیش می‌آورد. هیئت نمایندگی ایلامی

نه تنها یگانه هیئتی است که در آن آشکارا جانوری مؤنث نشان داده می‌شود بلکه یگانه هیئتی است که در آن اصولاً موجودی مؤنث (اعم از حیوان یا انسان) در کل مجموعه معماری تخت جمشید به نمایش گذاشته شده است. ماده بودن شیر بالغ همراه هیئت ایلامی بسیار به وضوح با فقدان یال، پستان‌های پرشیر آویزان و نگاه خیره و خشم‌آلود و غرآن او به عقب و به سوی دو بچه شیر نر خود، نشان داده شده است. هر بچه شیر با شدت و دقت در آغوش یک ایلامی نگه‌داشته شده است. عناصر دیداری بسیاری در این سناریو وجود دارد که در نقش برجسته‌های آپادانا یکتا هستند. آنها یگانه گروه نمایندگی هستند که توله جانوران را حمل می‌کنند و نیز یگانه گروهی هستند که به جای هدایت این توله‌ها آنها را در آغوش گرفته‌اند. همچنین این یگانه گروهی است که در آن کنش دوسویه روایی میان جانوران، و میان جانوران و در آغوش گیرندگان آنها به تصویر کشیده شده است. به علاوه، یگانه گروهی است که در آن جلوه بصری صدای جانوران مشاهده می‌شود. دهان بچه شیرها باز است چنان‌که گویی یا با اندوه مادر خود را که به عقب برگشته است صدا می‌کند یا به اقتضای سن خود سر و صدا به راه انداخته‌اند. این که آیا غرش مادر نشانه دشمنی او با حمل‌کنندگان توله‌های خویش است یا می‌خواهد به بچه‌هایش هشدار دهد که در دربار رفتاری مؤدبانه داشته باشند، طبعاً فراتر از قدرت تفسیری من است. با این حال من با تکیه بر دیگر عناصر چهره اجتماعی ماده شیر (نک. بعد) به تفسیر دوم گرایش بیشتری دارم. چهره‌های نگران و ناآرام توله شیرها دلالت بر مهار دشوار انرژی سرشار از زندگی آنها می‌کند و از این رو این احساس در من تقویت می‌شود که هشدار مادر بیشتر متوجه آنهاست تا حمل‌کنندگان ایشان.

به هر روی همه این‌گونه ارتباطات و فعالیتها تناقض آشکاری دارد با آرامی و انفعال جانوران دیگری که قرار است به شاه تقدیم شوند. یکتایی و بی‌همتایی این جنبه از کنش دو سویه میان ماده شیر و بچه‌هایش به‌خصوص از آن‌رو در خور توجه است که اگر این جنبه را کنار بگذاریم این جناح از نما آشکارا جنبه‌ای مهار شده و متعادل دارد. یعنی در حالی که در جناح پشت سر شاه، چنان‌که قبلاً ذکر شد، نجبای ایرانی در میان خود تعامل فیزیکی دارند، هدیه آورندگان برای شاه که به سوی او در حرکت‌اند همگی خاموش و خویشتن‌دارند. در دو تا از گروههایی که نقش آنها در نمای شرقی سالم‌تر مانده است، رهبر گروه دست خود را به سوی شانه راهنمای خود بالا برده است. اینها گروههای ۵ (بابلیان) و ۸ (آشوریان) هستند. اما هیچ حالتی از تعامل یا کنش دو طرفه یا نگاههای

خیره به یکدیگر میان یک هیئت با دیگری در قسمت‌های سالم مانده این برنامه نقش برجسته‌ها وجود ندارد^۱.

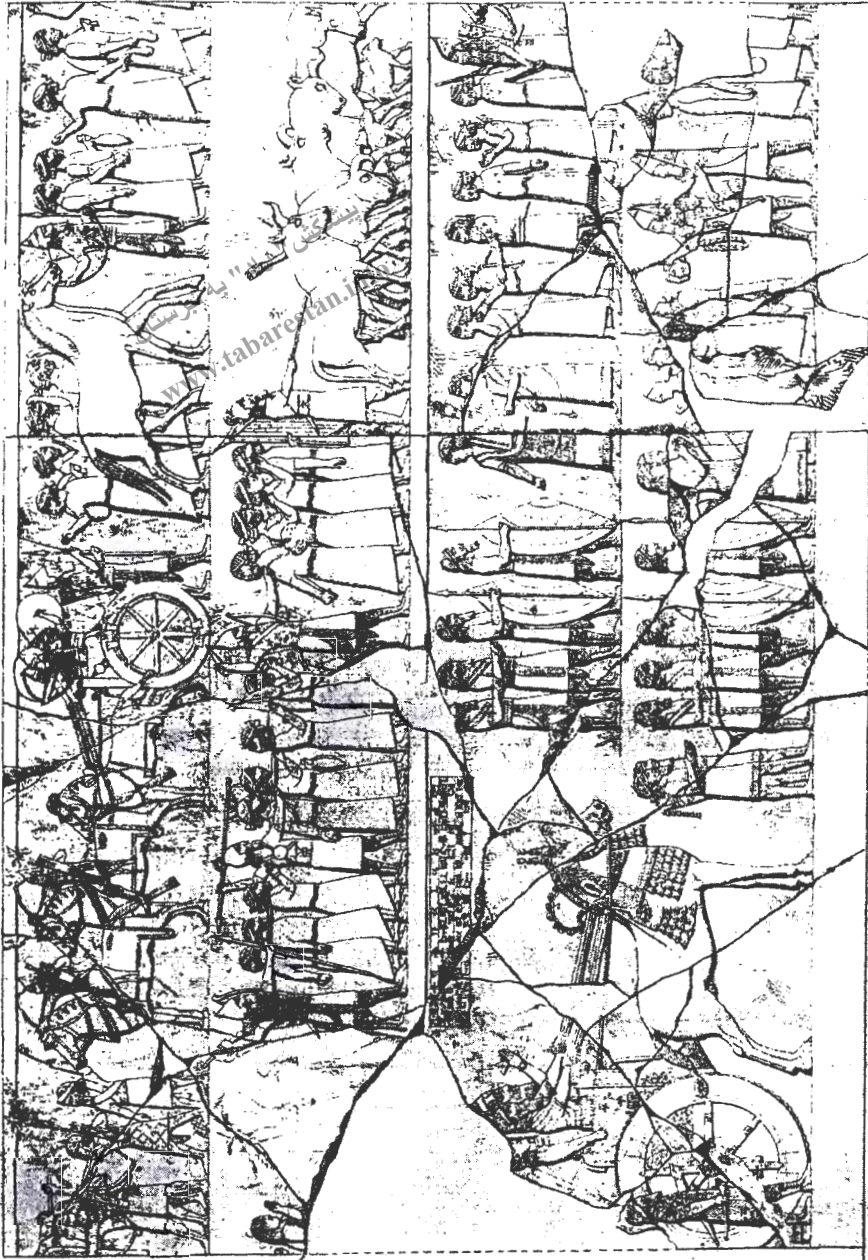
رفتارهای متقابل ماده شیر و توله‌هایش، آنجا که تیره‌هایی از حیوانات علف‌خوار (به ویژه گاو و گوسفند) به فراوانی، به شکل محبوس در قفس نشان داده می‌شوند، آنها را به سنتی در بازنمایی جنگ‌های دوره آشور نو پیوند می‌دهد. این حیوانات رفتارهای متقابل پرشوری را به نمایش می‌گذارند، چنانکه گاه، حیوان بالغ با نگرانی از بچه‌ها مراقبت می‌کند (شکل ۲). در آپادانا، مضمون دیرینه تجسم اندوه در میان حیوانات اسیر اساساً تغییر کرده است. این پیام، هنر آشوری را در جهت ایجاد پیامی جدید و پیچیده‌تر، به طور کلی متزلزل کرده است.

جانوران و جنبه‌های روایی تعامل آنها، یگانه جنبه‌های بی‌همتای ایلامیان در نقش برجسته‌های آپادانا نیست. انسان‌های ایلامی یگانه هیئت نمایندگی هستند که لباس پیلی دار یعنی دارای چین‌های از پیش دوخته شده ردیفی که بعدها به جامه دریاری ایرانی تبدیل می‌شود، به تن دارند (هاخمان، ۱۹۹۵، شکل‌های ۸-۷، این نکته را از لحاظ گرافیکی برجسته کرده است). من در اینجا درباره این جنبه از یکتایی بیشتر سخن نخواهم گفت، اما این نکته در چارچوب گسترده‌تری درباره جنبه‌های نمادین لباس در تخت جمشید سزاوار بررسی بیشتری است.

هیئت نمایندگی ایلام، غیر از ماده شیر و بچه‌هایش (و بغل کنندگان ایلامی آنها) دارای دو عضو دیگر نیز هست که هدایای دیگری در دست دارند: یکی که دو کمان سر اردکی به دست دارد و دیگری که دو خنجر با قبضه کنگره‌دار به دست گرفته است و هر دوی آنها این اشیاء را به طور نامتقارن در دست دارند. از ۲۳ گروه نمایندگی فقط ۸ گروه نوعی سلاح هدیه آورده‌اند. با توجه به اختلاف نظری که گاه از لحاظ شناخت هویت هیئت‌های نمایندگی میان رُف (۱۹۷۴، ص ۱۴۹) و هاخمان (۱۹۹۵، ص ۲۱۳) وجود دارد و من این تفاوت نظر را با علامت "///" نشان داده‌ام. این گروه‌ها به شرح زیرند:

---

۱. البته امکان دارد که این‌گونه عناصر روزگاری در پلکان شمالی که بسیار آسیب دیده وجود داشته است، با توجه به این که آنجا زودتر از بقیه حکاکی شده و از برخی لحاظ جزئیات جالبی دارد که در نمای شرقی تکرار نشده است. بیشتر نقش برجسته هیئت نمایندگی ایلامی در پلکان شمالی از کمر به بالا اکنون وجود ندارد (اشمیت، ۱۹۵۳، ص ۲۸). با این حال هرگونه آگاهی تازه احتمالی که از قطعه‌گم شده مورد بحث اگر هم به دست آید، هسته کلی و اصلی نظر من را تغییر نخواهد داد.

شکل ۲. طرح‌های بوشه [باوچر] از نقش برجسته‌های نینوا نشان دهنده: (۱) جنگ‌های با ایلام و سر بریده و آویخته تنومان برگردن یک ایلامی، و (۲) یک تیره از رمه گاوهای اسیر شده (برگرفته از گلد ۱۹۳۶، ص ۳۴).

۱. مادها: یک شمشیر آکیناکس
 ۲. ایلامی ها: دو خنجر با دسته های کنگره دار؛ دو کمان سر اردکی
 ۱۴. گانداریان // مردمان هند (؟): ۵ نیزه؛ یک سپر
 ۱۷. سغدیان / خوارزمیان // سکاها ی هوم خوار: یک شمشیر آکیناکس؛ دو تبر معمولی
 ۱۸. هندیان // اقوام هندی (؟): دو تبر دو تیغه
 ۱۹. نامعین // اسکودرا: دو نیزه (؟)؛ دو سپر
 ۲۱. کاریایی ها (؟) خولکیسی ها: یک نیوه؛ یک سپر
 ۲۲. لیبیایی ها: یک (یا دو) نیزه

جنگ افزارهای خاصی که ایلامیان برای هدیه آورده اند به عنوان هدیه در نقش برجسته های آپادانا خاص و یکتا هستند، هر دو سلاح به عنوان تخصص ایلامیان مشخص شده اند (پاتس، ۱۹۹۹ صص، ۳۴۵-۳۴۲؛ کالمایر، ۱۹۸۸ درباره خنجر) و هر دو سلاح طنین نمادین ویژه ای در فرهنگ هخامنشی دارند. این طنین در ظهور پر قدرت آنها در هنر در حال شکل گیری زمان داریوش بازتاب یافته است (مثلاً در اجرای بسیار زیبا و تزئینی خنجر با قبضه های نامتقارن کنگره دار در تندیس داریوش مکشوف در شوش و کمان اردک سری که داریوش حمل می کند و فرد کمان دار او در نقش برجسته بیستون و نیز در نمای آرامگاهش (روت، ۱۹۷۹؛ تصاویر X و VI). هیچ گروه نمایندگی دیگری در نقش برجسته های آپادانا یکی از این دو نوع جنگ افزار ویژه را نیاورده است. نکته باز هم مهمتر، هیچ گروه دیگری هیچ نوع کمانی با خود نیاورده است و این مایه شگفتی است. در زمان هخامنشیان و در زبان سخنورانه شاهانه و نیز نمایش های بصری از شاهان هخامنشی، به مهارت در تیراندازی با کمان اهمیت فراوان و حتی برتری داده می شد (روت، ۱۹۷۹) و این خوی بعدها به سنت ایرانی نیز راه یافت و جزئی از آن گردید. (ولفگانگ کناوت و ابوالقاسم نجم آبادی، ۱۹۷۵). مهرهای مورد استفاده به زبان ایلامی مکشوف در "الواح بارویی تخت جمشید" (که همگی مربوط به زمان پادشاهی داریوش یکم هستند) اکنون قاطعانه تأیید می کنند که تصویر کمانگیر با تیرانداز تا چه اندازه به گنجینه نقشمایه های مورد استفاده طیف گسترده ای از شخصیت های درباری یا وابسته به دربار شاهنشاهی هخامنشی رخنه کرده بوده است (گریسون، ۲۰۰۰، صص ۱۴۰-۱۳۴؛ گریسون و روت [زیر چاپ]). آرمانی که رسماً از شاه به عنوان تیراندازی زبردست ترویج می شد، در تولیدات هنری خصوصی تر نیز طنین می یافت.

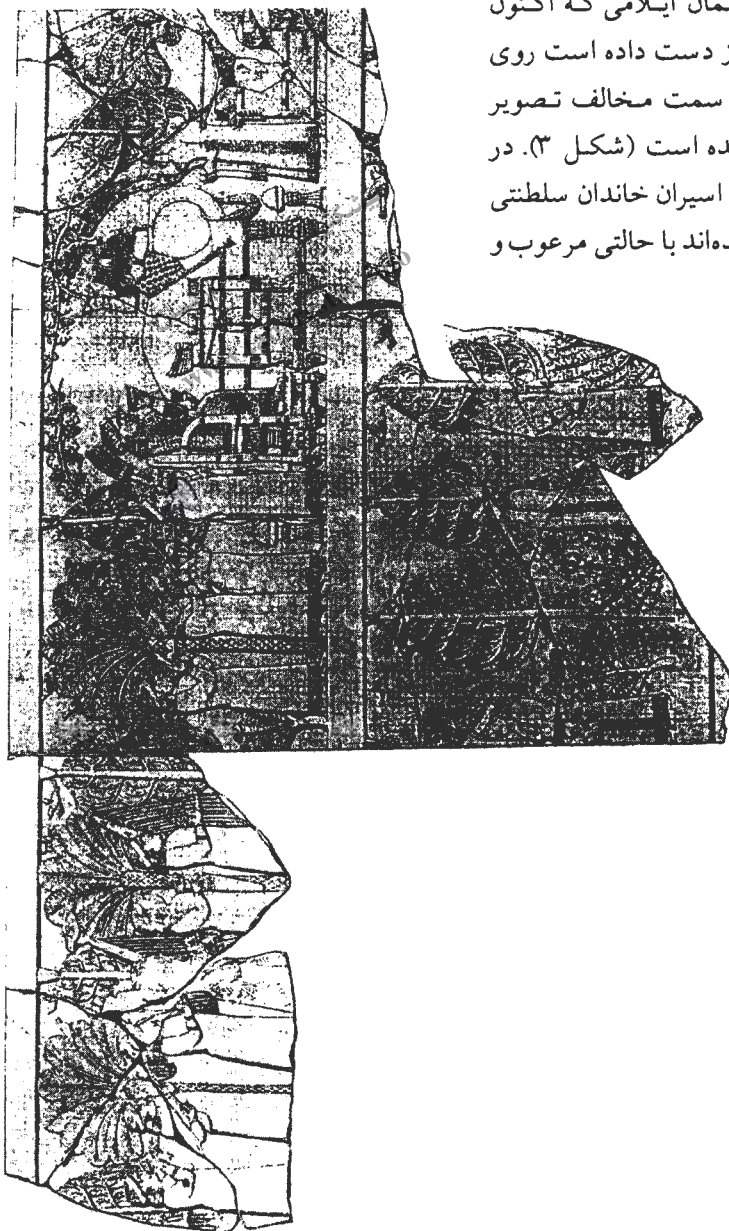
تا پیش از شاهنشاهی هخامنشی، تیر و کمان و تیراندازی با آن به طور کلی پیوند

نزدیکی با مفاهیم ایلامی در مورد وجه اجتماعی شاه داشت. واترز توجه را به شمار بسیار زیاد کمان‌هایی که در بایگانی‌های ایلامی مکشوف در شوش جزء اقلام هدایای سلطنتی بوده‌اند جلب کرده است (۲۰۰۰، ص ۹۵) تصاویر تیر و کمان و تیراندازی و کمان‌گیری در بحث پاتس درباره تاریخ ایلام جایگاه برجسته‌ای دارند (پاتس، ۱۹۹۹). در نقش برجسته‌ها و متون آشور بانیپال داستان ایتونی شاهزاده ایلامی (پسر تومان شاه) نوشته و نشان داده شده است که او پیش از اعدام توسط یک سرباز آشوری کمان خود را می‌شکند (گد، ۱۹۳۶، تصویر ۲۷). تصویری که ارمیاء‌نبی در این زمینه ارائه می‌دهد بسیار اندوه‌بار و پرمعناست: "کلام خداوند درباره ایلام که بر ارمیاء‌نبی... نازل شده، گفت [...] اینک من کمان ایلام و مایه قوت ایشان را خواهم شکست ..." (باب ۴۹ آیه ۳۵). همراه با این متن عهد عتیق، نقش برجسته آشور بانیپال نیز احساس ما را در مورد عمق حساسیت آشوریان نسبت به کمان سلطنتی ایلامی و ارتباط آن با هویت خاندان شاهی ایلام در طول جنگ‌های با ایلام تقویت می‌کند (روت، ۱۹۷۵، ص ۱۶۵). به نظر می‌رسد که حدود ۱۵۰ سال بعد هخامنشیان نیز به این ویژگی خاندان سلطنتی ایلام و نقش کمان در آن کاملاً آگاه بوده‌اند. فرض من آن است که هخامنشیان به این اشارات تبلیغاتی در مورد نقش کمان که در تصاویر آشوری وجود دارند نیز آگاه بوده‌اند. این فرض به تبیین جنبه‌های غیرعادی تصویر هیئت نمایندگی ایلام در تخت جمشید کمک می‌کند. در اینجا گویا با وارونگی حساب شده بیان بصری آشوری روبه‌رو هستیم.

در نقش برجسته‌های کاخ نینوا، سلسله تصاویر روایی متوالی با مضمون مرگ تومان، شاه ایلام و رفتار بعدی با سر بریده او وجود دارد (شکل ۲). در پایان داستان، سر تومان را در جریان ضیافت مشهور پیروزی از درخت می‌آویزند و این همه در نقش برجسته از آشور بانیپال و ملکه او در داستان قسمت بالای تصویر در اتاق S در کاخ شمالی مشاهده می‌شود. در اینجا یک کمان ایلامی سراردکی نیز روی میز غنایم جنگی در کنار نیمکت غذاخوری آشور بانیپال نهاده شده است. این نمونه قدیمی از "تعیین محل غنایم" به معنای تبلیغ بسیار ویژه‌ای است و ارتباط این نوع خاص کمان را با پادشاهی ایلام و بنابراین با پیروزی آشور بانیپال بر ایلامیان روشن می‌سازد و تقویت می‌کند.^۲ سر جدا شده شاه تومان در سمت چپ صحنه باده‌گساری زوج سلطنتی آشور از درخت آویخته

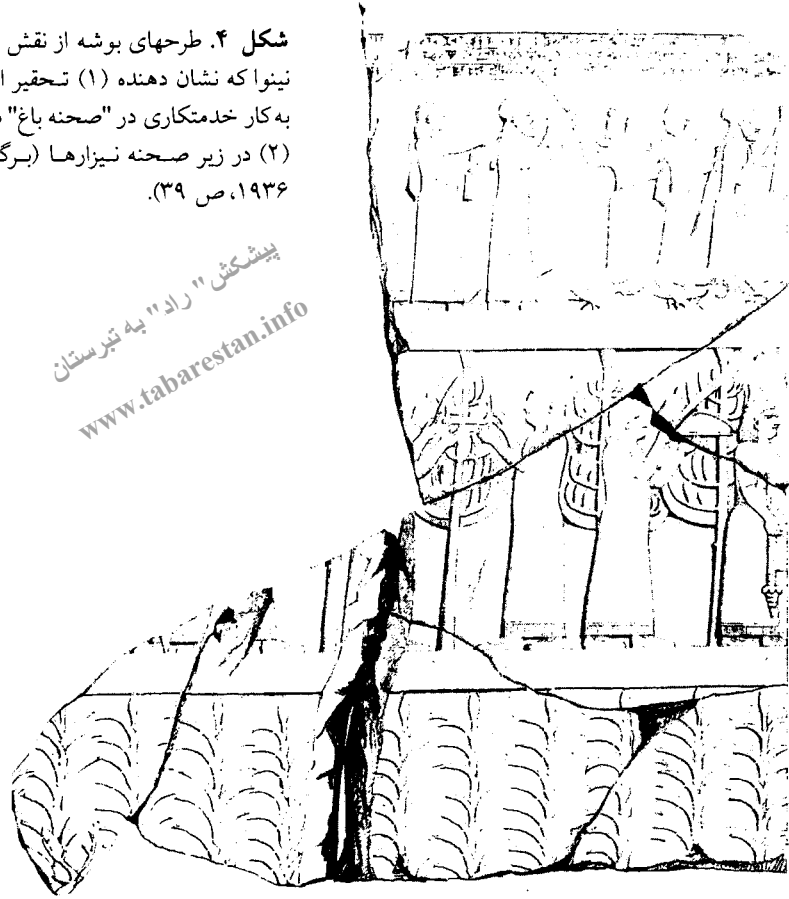
۲. بانو آلبندا (۱۹۷۷، ص ۲۲۵) چارچوب تفسیری مبسوط و مهمی در این باره دارد، گو این‌که کمان سراردکی را اشاره‌ای به پیروزیها بر بابلیان می‌داند. در چارچوب تصویرسازی آشوریان از مراحل جنگ با ایلام همراه با نکاتی که در بالا ذکر شد، ارتباط ایلام با این کمان بسیار محتمل‌تر است و مورد پذیرش پژوهندگان بیشتری قرار گرفته است.

شده است. کمان ایلامی که اکنون قدرت خود را از دست داده است روی میز کوچکی در سمت مخالف تصویر مرکزی نهاده شده است (شکل ۳). در حواشی تصویر، اسیران خاندان سلطنتی ایلام که اخته شده‌اند با حالتی مرعوب و

شکل ۳. طرحی از بوشه از "صحنه باغ" در نینوا که سرِ تئومان و کمان ایلامی را نشان می‌دهد (برگرفته از گد، ۱۹۳۶، ص ۴۰).

شکل ۴. طرحهای بوشه از نقش برجسته‌های نینوا که نشان دهنده (۱) تحقیر ایلامیان که به کار خدمتکاری در "صحنه باغ" مشغول‌اند و (۲) در زیر صحنه نیزارها (برگرفته از گد، ۱۹۳۶، ص ۳۹).

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

در مقام مشتی خواجه به خدمت دربار آشور می‌پردازند (آلبندا، ۱۹۷۶؛ رید، ۱۹۷۶؛ در اینجا شکل ۴).

صحنه مرکزی تصویر ۳ نیز غالباً چنان زیاد تفسیر و به نمایش گذاشته شده که به دشواری به یاد می‌آید که این یگانه تصویر شاه با ملکه او در مجموعه نقش برجسته‌های کمابیش سالم کاخ آشور از جمله دیگر صحنه‌های ضیافت است.^۳ وضع رقت‌انگیز خاندان سلطنتی ایلام (که اکنون از تولید مثل و زاد و ولد محروم شده‌اند) انگیزه‌ای می‌شود برای برپایی جشنی باده‌گسارانه که بی‌گمان مقدمه‌ای است برای عشق‌بازی و نزدیکی بعدی. توانایی و مهارت (جنسی) آشور بانپال به زودی در بستر و در زیر سایه

۳. نک. رید، ۱۹۸۷ که به بحث درباره تصاویر کمتر مشهور یک بانوی سلطنتی آشور در رسانه‌ای دیگر پرداخته است.

درختان شاداب و پر میوه انگور و در میان باغی انجام خواهد شد که کنایه‌ای است از فراوانی و وفور نعمت همراه با اشاراتی به سازگاری طبیعت با پیروزی آشور بانیپال. توانایی و مهارت آشور بانیپال در این موارد مربوط به مردانگی قبلاً در میدان نبرد (علیه ایلامیان) و در عرصه شکار در بوستان (با شیرها) نشان داده شده است.

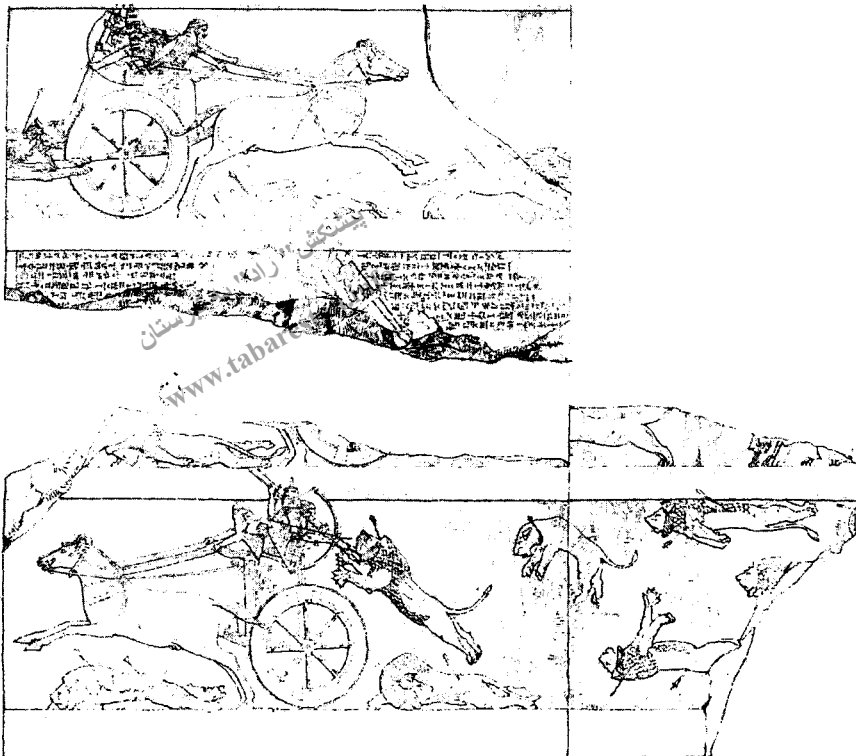
تصویرسازیهای آشوری (چه تصاویر بصری و چه توصیفی در متون) ارتباط مستقیم میان نابودی خاندان سلطنتی ایلام و شکار شیران توسط شاه آشور را نشان می‌دهند. در زیر صحنه ضیافت آشور بانیپال و ملکه‌اش در اشکوب یکم "اتاق S" شاهد لحظات اوج پیروزیهای او بر شیر هستیم. گویی معنای آنچه در اشکوبهای یکم و دوم دیده می‌شود، گفتگویی درون کاخی میان یکدیگر است.

در شمایل‌نگاری نوآشوری، کشتن شیر بار معنایی نمادین بزرگی داشت (مثلاً، نک. کاسن، ۱۹۸۷، صص ۲۱۳-۱۶۷ به‌ویژه ۲۱۳-۱۸۸؛ ماول، ۱۹۹۵)؛ تمثیلی بود از سلطه سیاسی - نظامی، اما در عین حال دارای معانی متعددی در ارتباط با مردانگی و دلیری، قدرت سلطنتی و تار در هم تنیده‌ای از مفاهیم طبیعی و نیز فرهنگی بود. شاه شیر آدمیان بود. شیر در میان جانوران وحشی سلطان محسوب می‌شد، هر دو موجود بخشی از جهان ایزد "ایشتار" بودند که جانورش به شیر منتسب می‌شد. تمثیل نظامی مسلماً خط عمده و اصلی یک نظام ایدئولوژیک پیچیده بود. در برخی موارد، شیرهای اسیر شکار شده در باغهای سلطنتی آشور چه بسا به عنوان یک تمثیل القاکننده اشاره‌ای مستقیم و دقیق به فتوحات نظامی بودند. شیرهای تصویر شده در نقش برجسته‌های آشوری بومی مناطق جنوب غربی ایران بودند که روزگاری نواحی جنگی در هم فشرده‌ای محسوب می‌شدند (بیشه‌های جنگلی کنار رودخانه‌ای خوزستان و جنگل بلوط زاگروس) و گاه نیز تبارشان به بین‌النهرین باستانی می‌رسید. اینها چه بسا اشاره‌ای بودند به افتخارات کسب شده در سراسر مرزهای با سرزمین ایلام - و مظهر سرقت یک شکوه نمادین به شمار می‌آمدند. تصاویر شیران نر و ماده از پای درآمده با تیرهای شاه آشور در همان چارچوب بصری در نقش برجسته‌های کاخی مسلماً گویای بیان تمثیلی توانایی سلطان آشور در قتل عام تمام مردمان ساکن در سرزمین‌های حریف بود، زیرا انهدام توانایی‌های بالقوه تولید مثل جفت‌های نر و ماده را نشان می‌داد (مثلاً، نک. رید، ۱۹۹۹ شکلهای ۸۲-۸۱، ۸۶، ۸۸؛ و در این‌جا شکل ۵ ما). تصاویر تزئینی گه‌گاهی جفت‌های نر و ماده شیر در حال استراحت در بوستان‌های سلطنتی پیش از شکار آنان، خود تأییدکننده آن است که گروههای شیران نر

و ماده الگوهایی بوده‌اند از اسارت خاندان سلطنتی بیگانه (رید، ۱۹۹۹، شکل ۸۰). منظره‌ای از چرخه جنگ ایلام در نینوا، شکار ماده شیر تنهایی را در کنار اسارت پادشاه ایلام "اومانلاداش" نشان می‌دهد (BM 124793). این صحنه به‌نحو نمایشی القاگر آن است که شیر ماده به معنای کل ایلامیان است و جانشین آنها شده است که در اینجا در محیط بومی خود جدا از جفت، جوای خوراک است. پیشکش به شاهان

در سالنامه‌های آشوری جریان حمله به زیستگاهها و کنام شیران توصیف شده که این جانوران را می‌گرفته‌اند و برای بوستان‌های سلطنتی پرورش می‌دادند. گفته شده است که شاه همه ماده شیران بزرگسال را می‌کشت و آنگاه بچه شیرها را با دست خود می‌گرفت (کاسن، ۱۹۸۷، صص ۱۹۶-۱۹۵). در سناریوهای آیینی و مرسوم شکار که در پایان انجام می‌گرفت، کشتن شیر با تیر و کمان حق قانونی و انحصاری خاص فرمانروای آشور بود (وای سرت، ۱۹۹۷، صص ۳۴۳). رید متذکر شده است (۲۰۰۰) که از جمله هدفهای دیگر وحشی‌گری روی نقش برجسته‌های نینوا، جایی است که در آن دُم شیر (که شاه آن را گرفته است) با وضوح بیشتری حکاکی شده است. مقصود از این کار آشکارا آزاد شدن شیر از چنگ شاه بود. ظاهراً بر این‌گونه اعمال دقیقاً تأکید شده است. این عمل خاص حاکی از آن است که در محاصره نینوا، نیروهای متحد ضد آشور از ارتباط تمثیلی هنر کاخی آشور بین شیر و دشمنان انسانی آشور آگاه بوده‌اند. این یکی از انواع متعدد مدارکی است که نشان می‌دهند کسانی که روزگاری حکومت آشور را سرنگون کرده‌اند از استراتژیهای شاهان آشور آگاه بوده‌اند (از جمله این دشمنان می‌توان به ایلامیان و پارسیان اشاره کرد).

نمایش ایلامیان در کاخ آپادانا با صحنه‌های قتل عام "نبرد و شکار" و در پی آنها صحنه‌های لذت‌بخش و حتی به نوعی اشاراتی شهوت‌انگیز به پیروزی که در دیوارهای نینوا ارائه شده است به کلی فرق دارد و سراپا متفاوت است. این تضاد باعث می‌شود تا تصویر ماده شیر ایلامی با بچه‌هایش برای ما چه بسا بسیار چشمگیرتر و کنجکاوی برانگیزتر باشد. هیئت نمایندگی ایلامی چنان ترسیم شده‌اند که این احساس را در بیننده پدید می‌آورند که داوطلبانه سلاحها و هدایای ویژه خود را به عنوان هدایایی ستودنی - به یک معنا هدایای سنتی سلطنتی خود - به درگاه شاه ایران آورده‌اند. به همین سان، ماده شیر ایلام زنده (و در حال مراقبت و حمایت قاطعانه از بچه‌های خود) و با تمام شأن شاهانه خویش در حال رفتن به پیشگاه شاه ایران است. او جلوتر از بچه‌هایش حرکت

شکل ۵. طرح بوشه از نقش برجسته‌های نینوا که مرگ وحشیانه شیرهای نر و ماده را در شکار سلطنتی نشان می‌دهد (برگرفته از گد، ۱۹۳۶، ص ۳۷).

می‌کند نه آن که برعکس بچه‌هایش را به عنوان طعمه تحریک او برای شکار کردن و فریب دادنش در جلویش به نمایش درآورند و او عملی خلاف غریزه خود انجام داده باشد. این روش اخیر تحریک مادر و استفاده از توله‌هایش به عنوان طعمه شکار، عملی احتمالاً به خوبی در آن زمان شناخته شده بوده است. منظره‌هایی از تصاویر هنری دوره ساسانیان و رومیان در اختیار داریم که در آن بچه شیران اسیر شده را به مادر نشان می‌داده‌اند (با همان پستانهای آشکارا پر و آویخته) و پیشاپیش او حرکت می‌کرده‌اند تا ماده شیر را به دام هلاک بکشانند (هارپر و مایرز، ۱۹۸۱، صص ۷۶-۷۹ و تصویر ۲۵). آیا برنامه‌ریزان صحنه‌های آپادانا به راستی قصد نشان دادن چنین صحنه رقت‌انگیزی از رنج و اندوه ماده شیر داشته‌اند؟

اگر همه آنچه را که تاکنون مشاهده و بحث کردیم در کنار یکدیگر قرار دهیم، دو

امکان برای معنا کردن تصاویر ماده شیر و بچه‌هایش در آپادانا مطرح می‌شود. (۱) قصد از ترسیم آنها یادآوری این خاطره ناگوار برای ایلامیان و دیگران در تخت جمشید بوده که خاندان سلطنتی ایلام دیگر وجود ندارد. بنابراین برداشت، باید فرض کنیم که ملکه مادر ایلام (ماده شیر) و وارثان سلطنت (بچه‌های نر او) برای همیشه (و البته به طور نمادین) در کاخ شاه ایران به اسیری گرفته شده‌اند. (۲) منظور از خانواده شیر، القای مفهوم گنجانده شدن صلح‌آمیز خاندان سلطنتی ایلام در قلمرو هویت دودمانی هخامنشی - یعنی استمرار و جاودانگی در حال تکوین رشته پیوندهای میان ایرانیان و ایلامیان - بوده است. در این چارچوب، یکتایی نقش یک تصویر مؤنث در تخت جمشید به‌ویژه در هیئت نمایندگی ایلامی (از طریق ماده شیر) به‌راستی جالب و پرمغناست. سنت ایلامی از دوره "ایلامی میانه" در هزاره دوم تا دوره "نویلامی" بر نمایش سلطنت به‌صورت آشکار تصویری و در کنار هم قراردادن شخصیت‌های مؤنث درباری با افراد مذکر تأکید داشته است (نک. مثلاً هارپر، آروز و تالون، ۱۹۹۲؛ شکل ۱۳ و شماره‌های ۸۰، ۸۳ و ۱۴۰). این با آنچه ما در دیوارهای تخت جمشید می‌بینیم تضاد مستقیمی دارد (همان‌گونه که هلن سانسیسی و ردنبورخ نیز یادآور شده است). مهرهای مورد استفاده در گل‌نشته‌های "بارویی تخت جمشید" این تفاوت میان سنت بصری ایلامی و عرف و آداب ایران هخامنشی را تأیید می‌کند. در کل مجموعه لوحه‌های بارویی تخت جمشید [PF]، تنها یک تصویر از یک شخصیت مؤنث (غیر ایزدی) وجود دارد و آن زنی است که شکوه‌مندانه نشسته و ملازمان زن نیز گرداگرد او هستند. این تصویر باشکوه از یک مهر عتیق ایلامی با شناسه PFS 77* است.^۴ با وجود این وقتی به PFS 77* در تخت جمشید می‌نگریم، می‌بینیم مورد استفاده یک مالک بعدی - و البته این بار یک مرد! - بوده است.

بی‌گمان سنت ایلامی نشان دادن شخصیت مؤنث سلطنتی در خاطره فرهنگی دربار هخامنشی وجود داشته است، اما برنامه تصویرسازی تخت جمشید آگاهانه و عمدتاً از کاربرد آن خودداری کرده است. در عوض، برنامه هخامنشی (تا جایی که معمولاً می‌دانیم) زنان را با وسایلی غیر مستقیم نشان می‌داد.^۵ هنر رسمی هخامنشی هیچ‌گاه یک بانوی سلطنتی را در کنار شاه به‌طور آشکار به نمایش تصویری نمی‌گذاشت. اما در

۴. نک. گریسون و روت (زیر چاپ a). در مورد به روز کردن ادواری و تطبیق شماره‌های مهرهای PF با گل - نوشته‌های PF، نک. www.achemenet.com.

۵. بی‌گمان تصاویری از زنان در قالب‌های تصویری خصوصی‌تر جرگه‌های درباری مرکز شاهنشاهی وجود داشته است (اسپاکت، ۱۹۸۰).

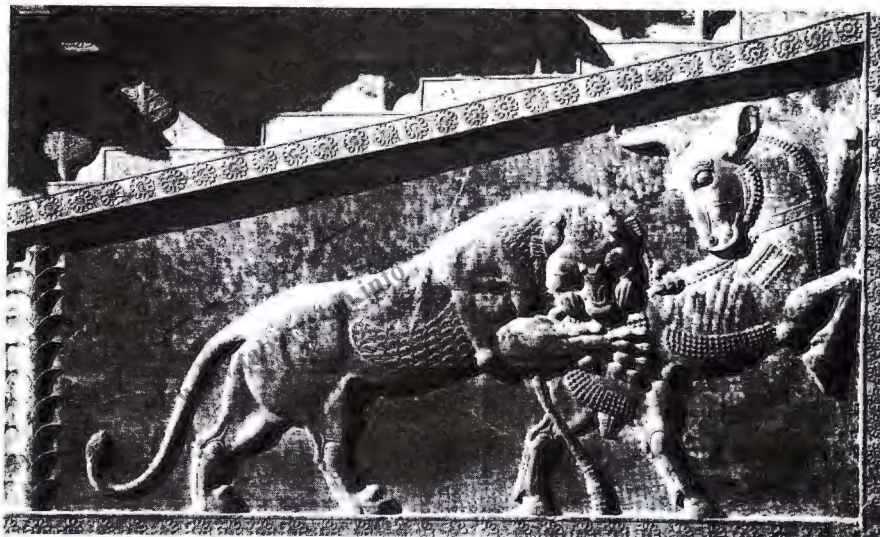

عوض نمادهایی را نمایش می‌داد که آکنده از عطر و بوی گوهر زنانه سلطنتی بودند و جوهر توانایی جنسی و باروری دودمان شاهی را به‌طور گسترده‌تری نمایان می‌ساختند. ماده شیر ایلام و توله‌های او به عنوان یک تمثیل تصویری در همین راستا عمل می‌کردند و در درون آن تفسیرهای تاریخی ویژه‌ای درباره اهمیت ایلام و میراث‌های ایلامی را با توان رو به رشد و تکوین برنامه دودمانی پارسی در هم می‌آمیختند. آذین‌های گل سرخی دوازده گلبرگی که پیوسته به شیوه‌ای هماهنگ در معماری تصاویر تخت جمشید دیده می‌شوند، نمادهای باروری، فراوانی و نیز شاید مفاهیم کیهانی درباره زمان ادواری (با اشاره به دوازده ماه سال) هستند. پیشینه آذین گل سرخی (چه هشت و چه دوازده گلبرگی) به آسیای غربی باستانی و نشانه‌های نمادین آن در ارتباط با ایزد بانوی اینانا / ایشتار و (در ایلام) ایزد بانوی ناروندی می‌رسد. حتی در ایران امروز نیز هنوز نماد خورشید، بهار، و باروری فصل جدید رویش و رشد است. اهمیت پیوندهای نمادین آذین گل سرخی در فرهنگها و دوره‌های متعدد تاریخی در آسیای غربی (به‌ویژه در آشور و ایلام) از نیروی معنایی آن در این قالب فرهنگی جدید نمی‌کاهد. به‌خصوص در محیط امپراطوری هخامنشی، وزن و حیثیت و اعتبار معانی رایج، استفاده از آن را به عنوان نمادی با جنبه‌های جدیدی از کنایه و رمز وارد شده در دیدگاه پادشاهی، تقویت کرد. مثلاً آذین گل سرخی یکی از ویژگی‌ها و مظهر ممتاز لباس درباری ایلامی در دوره "نوایلامی" محسوب می‌شد. در زمان پادشاهی کوروش دوم این لباس بر تن فرشته بال‌داری که به لغاز درگاه اتاق دروازه‌بان (کاخ R) در پاسارگاد ترسیم شد مورد پذیرش قرار گرفت (استروناک، ۱۹۷۸، صص ۴۷-۵۰ و تصاویر ۵-۴۳) و مسلماً قصد از این کار یادآوری سلطنت ایلام بوده است (آمی، ۱۹۷۴، ص ۱۶۴؛ روت، ۱۹۷۹، صص ۳۰۳-۳۰۲). اهمیت سنت‌های ایلامی (در هنر، ادبیات، اندیشه و دستگاه اداری) در پیشینه فرهنگ‌پذیری پارسیان در فارس / خوزستان در طول نیمه نخست هزاره یکم ق.م. را به دشواری می‌توان نادیده گرفت.

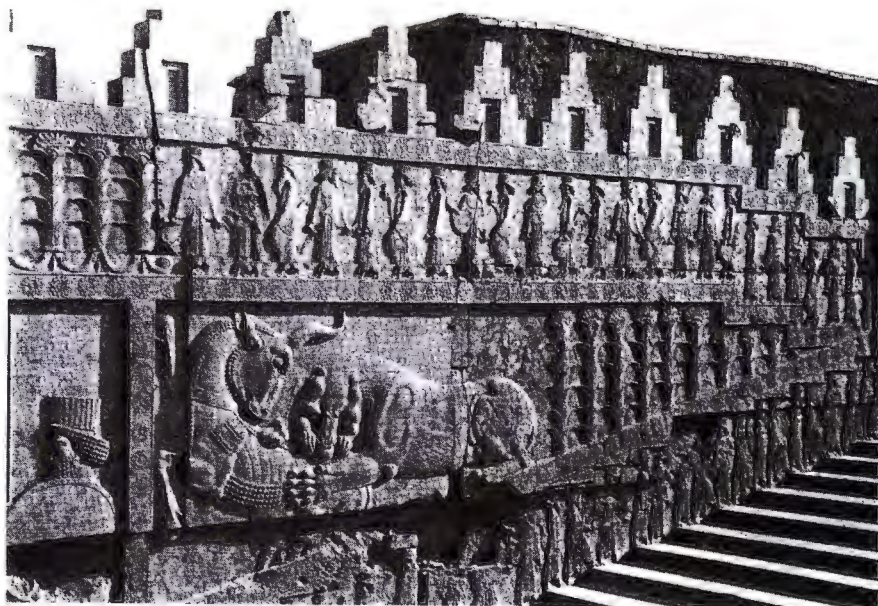
جنبه‌های دیگری از معماری و آذین‌های کاخ آپادانا نیز از طریق رمزا و نمادهای مربوط به گل و گیاه بر باروری و فراوانی تأکید می‌ورزد: میوه مخروطی درخت صنوبر استان فارس نشانه جداکننده گروه‌های هیئت‌های نمایندگی بیگانه در شبکه‌ای از توالی تصویرهاست؛ اناری که بسیاری از نجیب‌زادگان در جناح دیگر سیستم نما در دست گرفته‌اند، رمز و نماد دو جنسی پیچیده‌ای است که در آن ساقه نشانه آلات جنسی مردانه

و دانه‌های انار نماد و رمز آمادگی زهدان زنانه است؛ گل نیلوفر آبی که شاه و ولیعهد در قاب‌های مرکزی اصلی در دست دارند نیز نمادهای جنسیت و عمل جنسی و زندگانی باز زاینده هستند. این شیوه کنایی بیان بصری از طریق استعاره‌ها و نمادهای متعدد میوه و گل حتی در دربار ایران زمان قاجاریه (۱۹۲۵-۱۷۸۵) نیز اعتباری تازه یافت و قاجاریان به یاری طرح دودمانی جدید دیگری، در واقع بازآفرینی آگاهانه میراث هخامنشی را پذیرفتند (دیا، ۱۹۹۸، ص ۳۵).

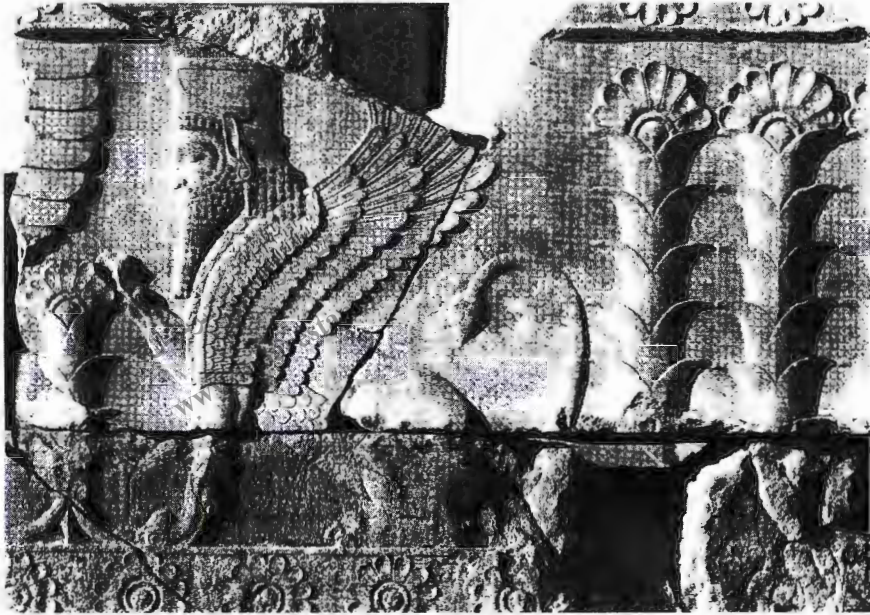
تصویر نیزار یا ردیف ساقه‌های نی‌گونه که انتهای آنها به گل‌های پاپیروس ختم می‌شود در نواحی مثلثی شکل باریک آپادانا، سازه‌های زاویه‌داری پدید آورده که در آن نماد شیر و گاو جایگاه بزرگتری را اشغال می‌کند (نک. مثلاً اشمیت، ۱۹۵۲، تصویر ۱۹؛ در اینجا تصاویر a-b). به نظر می‌رسد که این عنصر گیاهی بسیار دو رگه است و در واقع وظایفی چندگانه دارد. ساقه‌ها نمایانگر ضخامت نی‌ها و نیزارهای باتلاقی از لحاظ شکل، ظرافت و شکنندگی و آرایش متراکم و انبوه هستند. رشد و توسعه این‌گونه نیزارهای بزرگ در ایران در ناحیه خوزستان از منطقه باستانی ایلام انجام می‌گیرد. در جهان طبیعی زیستگاه باستانی جنوب غربی ایران، در همین دره‌های کنار رودخانه‌ای و نیزارهای متراکم و انبوه بود که ماده شیرهای ایرانی از جمع کناره می‌گرفتند تا بچه‌های خود را به دنیا بیاورند (هارینگتون، ۱۹۷۷، ص ۷۲). تصاویر نیزارهای باتلاقی در هنر آشوری قدیمی‌تر نمایانگر عرصه طبیعت وحشی در سلسله مراتب گیا و زیبا بود که از ناحیه‌ای بکر و دست نخورده به ناحیه‌ای کشت شده و سرشار از هدفهای نمادین انتقال می‌یافت (شکل ۴). گل‌های پاپیروس در تخت جمشید در بالای ساقه‌های نی ترسیم شده‌اند و با یادآوری اراضی باتلاقی و مردابی انبوه دلتای نیل، حالت خاصی به این سنت نمادین می‌بخشند و می‌افزایند. در جهان کیهان شناختی اسطوره‌های مصری، گیاه پاپیروس در تل خاک یا تپه‌ای آغازین روئیده است (نک. مثلاً شاو و نیکولسون، ۱۹۹۵ ص ۲۱۹). فرعون مصر در بیشه‌زار پاپیروس بود که دوباره زاده می‌شد. از اهمیت اشارات به نمادهای مصری در نموده‌های بصری ایدئولوژی هخامنشی به خوبی آگاه هستیم. گو این که در اینجا با محیطی زمینی سروکار داریم که آکنده از مفاهیم حاصل‌خیزی و باروری در جهان واقعی و نیز در جهان اسطوره‌ای چرخه‌های کیهانی است. این احتمال که این‌گونه اشارات و رجاعات در ذهن و تخیلات طراحان و بسیاری از گیرندگان هنر هخامنشی وجود داشته، امری اثبات شده است و نیازی به بازگویی در اینجا ندارد.

شکل ۶a. پلکان شرقی آپادانا: جزئیات تصویر شیر و گاو که آغاز شکوفایی نی‌ها، آذین‌های گل سرخی و مخروطیانی را که هدیه آورندگان آورده‌اند نشان می‌دهد.

شکل ۶b. پلکان شمالی تالار شورا: تصویر شیر و گاو در میان انبوه نیزار شکوفه کرده و آذین‌های گل سرخی (عکس‌ها لطف مؤسسه شرقی دانشگاه شیکاگو).

شکل ۷. منظری از ابوالهول بر نمای پلکان جنوبی کاخ داریوش در تخت جمشید (عکس لطف مؤسسه شرقی دانشگاه شیکاگو).

در تخت جمشید، اشکال گیاهی نیزار - گل پاپیروس، سازنده دو نوع تصویر در قالب منظره هستند. یک نوع تصویر نمادی است اشرافی مرکب از موجوداتی مختلط به صورت شیر بال دار با گوش گاو و سرانسانی که کلاه شاخ دار ایزدی بر سر نهاده و در بسیاری از نماهای پلکان ها دیده می شود (نک. مثلاً اشمیت، ۱۹۵۳، تصویر ۱۲۷ از کاخ داریوش؛ و در اینجا شکل ۷). تصویر نوع دیگر تصویر نشانه گون و توأم شیر و گاو است که قبلاً اشاره کردیم و در قسمت های مثلثی تمام نماهای پلکان های سالم مانده "تختگاه" دیده می شود. در هر دو مورد بیشه نی زار و پاپیروس پیوند مستقیمی با شیرها و با نشانه هایی دارد که نمایانگر همزیستی شیر و گاو در برنامه ها و پندارهای همدستی کیهانی و باروری دودمانی هستند.

درباره نشانه شیر و گاو آن گونه که بر دیوارهای تخت جمشید می بینیم بحث های فراوانی انجام گرفته و اکثراً آن را نماد یک معنای کیهانی (تلاقی گاه "شیر" [Leo] به منزله خورشید و گاو [Taurus = تائوروس] به منزله ماه) دانسته اند و گاه نیز به عنوان تصویر تمثیلی دلاوری پادشاهی (که در آن شیر شاه ایران است که به یک دشمن نیرومند - گاو

- حمله می‌کند) تفسیر کرده‌اند. اما بی‌گمان این یک وجود و نشانه چند معنایی دیگر است. یکی از این معانی، اشاره کیهان شناختی به عنصر زمان است - یعنی به بهار (و بنابراین به چرخه سالانه باروری). با این حال، احتمال این که مفهوم این نشانه اشاره آشکاری باشد بر چیرگی نظامی بیشتر می‌نماید. شیوه اجرای نقشمایه بسیار به معاشقه همراه با جفت‌گیری شیر شباهت دارد و نه حالتی شبیه به شکار (رُوت، ۲۰۰۲، صص ۲۰۳-۲۰۱). این هنر است نه واقعیت. باز نمود و تصویری است از طریق پیوند نمادین نه یک سند واقعی علمی. این واقعیت که شیر و گاو هر دو نر هستند جنبه جنسی نقشمایه را کم اعتبار نمی‌سازد، بلکه برعکس این جنبه بر مفهوم فعالیت دو جنسی به عنوان یک ویژگی پیوندهای نمادین سنت دودمانی می‌افزاید. علامت شیر و گاو آن‌چنان که در تخت جمشید مشاهده می‌کنیم فقط به معنای تهاجم نظامی شیر (به نشانه ایران) بر گاو (به نشانه دشمن ایران) نیست. روی گل نوشته‌های "بارویی تخت جمشید" اثر مهرهای زیادی با تصویر حمله شیر به یک شکار به شیوه‌ای واقع‌گرایانه وجود دارد. با وجود این، تقریباً در هر مورد^۶ این شکار یک گوزن است نه گاو. تنها در موارد نادری نقش شیر و گاو را به شکلی پیوندی که شباهت بسیار دوری با نقشمایه بناهای تخت جمشید دارد مشاهده می‌کنیم. اینها نشانه آن است که انگیزه پس این تصویر کیهان شناختی شیر و گاو به عنوان خورشید و ماه و روشنایی‌بخشان ابدی بوده‌اند نه مفهوم تمثیلی کارزار جنگی.^۷

در یک سطح، پیوند شیر و گاو بر روی پلکان‌های تخت جمشید، نمایش تصویری اندیشه معاشقه جفت‌گیری در حالت وحشی آغازین است. این ارتباط روشنی دارد با مفاهیم باروری انسانی در خاندان شاهی که در اینجا با مفاهیم مربوط به زمان و چرخه سالانه تجدید فصل و فراوانی از طریق ظرفیت‌های چندمعنایی تصویر در آمیخته است. به‌ویژه در آپادانا، زیستگاه نیزاری نشانه فراوانی طبیعی در قسمت‌های مثلثی، جای خود را به تصاویر و نقش‌های آراسته پرباری و ثمربخشی شاهنشاهی به معنای سیاسی می‌دهد. در اینجا این مفهوم برحسب جمعیت اشراف و ثروت مادی و منابع انسانی شاهنشاهی بیان شده که نشانه آن هیئت‌های نمایندگی حامل هدیه‌هاست - همگی در درون شبکه‌ای از نقوش آذین‌های گل سرخی به نمایش گذاشته شده‌اند که نشانه جدا

6. See, e.g., PFS 857s and PFS 142; cf. Root 1991: figs 4-5; Garrison & Root [forthcoming b].

7. Root 2002: 203; e.g., PFS 1532s in AchHist ix: figs 1a-1b; *idem* [forthcoming b].

کننده آنها به نحوی گشاده دستانه میوه‌های مخروطی اراضی سلطنتی فارس است.^۸ اکنون به نقطه آغاز بحث خود درباره ماده شیر و توله‌هایش باز می‌گردیم که در اینجا شرکت کنندگان خاص این سناریو هستند. ماده شیر و فرزندان او به نقش جنسی شیر نر در نماد شیر و گاو ارتباط می‌یابد. آنها در یک سطح، نمایانگر حاصل طبیعی یک جفت‌گیری غیر طبیعی (میان دو جانور نر با قدرت ناب) هستند. آنها خاندان شاهی‌اند که با قدرت جنسی نر ادامه می‌یابد. وجود ماده شیر و فرزندان او به عنوان یک گروه خانوادگی پیوند نزدیکی با تصویر شیر و گاو دارند که نقش برجسته آپادانا را به کل چشم‌انداز ساخته شده بنای تختگاه تخت جمشید مرتبط می‌کند. خانواده شیر ایلامی، به عنوان ممتازترین گروه هدیه آورنده در کاخ آپادانا، وارد قلمرو نمادین خاندان سلطنتی ایران می‌شود و به‌نظر می‌رسد در بلندپروازیه‌ها و آرزوهای روایی متعدد و دور از دسترسی به آن می‌پیوندد.

بچه شیرهای نر را البته بار دیگر تنها یک بار در یک نقش برجسته ساختمانی در تخت جمشید می‌بینیم: روی دو نقش برجسته به صورت تصویر آینه‌ای یکدیگر روی لُغاز در کاخ داریوش (روت، ۱۹۷۹؛ شکل ۷ و تصویر XVI؛ اشمیت، ۱۹۵۳؛ تصویر ۱۴۷؛ و در اینجا شکل ۸) که هر یک از آنها همانند نقش برجسته آپادانا در بغل مردی هستند، منتهی مرد این بار "پهلوانی" است که خنجری رو به پایین در دست دیگر گرفته است. در اینجا اندازه بچه شیرها نسبت به بغل کننده آنها در آپادانا بزرگتر است، گو این که هنوز آن‌قدر کوچک هستند که مردی بتواند آنها را از زمین بردارد و در آغوش گیرد. من در اینجا ضمن آن که بررسی تبارنامه این‌گونه نقشمایه‌های استادانه پهلوانی را به جای دیگری محول می‌کنم چون به بحث کنونی من مربوط نمی‌شود (روت، ۱۹۹۰؛ گریسون و روت، ۲۰۰۱)، مایلم در عوض اندکی بر رابطه احتمالی بچه شیرهای کاخ داریوش با کاخ آپادانا تمرکز کنم. سامان تقارنی مجموعه جفت‌های اتاق‌ها در کاخ داریوش، حاکی از فعالیت‌های دوتایی و همزمان در فضاهای مشابه یا برابر است. این صحنه با این واقعیت تقویت می‌شود که جامه‌های سلطنتی شاه و ولیعهد که از اتاق‌های عقب و روی درگاه جداگانه دیده می‌شوند با دو لقب متفاوت خودشان ثبت شده است (روت، ۱۹۷۹، صص ۸۶-۷۶). برنامه پیکرتراشی‌ها در این

۸ گیاهان با میوه‌های مخروطی یا مخروطیان البته در این‌جا در عین حال بخشی از بیان بصری حاصل‌خیزی و باروری هستند. میوه دهی آنها دلالت دارد بر حاصل‌خیزی کشاورزی که نقش اولیه شاه در خاور نزدیک به عنوان مشوق و مبتکر آبیاری و کشاورزی آن را تقویت می‌کند.

شکل ۸. پهلوان که شیری را در بغل و دشنه‌ای در دست دارد، نقش برجسته لُغاز درگاه کاخ داریوش در تخت جمشید.

بنا شاید به معنای اشاره به انجام همزمان نوعی مراسم مربوط به اعطای لقب بوده است. در این چارچوب چه بسا جفت بچه شیرهای اینجا، و فقط در اینجا، شاید رابطه نمادینی با مفاهیم مورد استفاده در این‌گونه مراسم داشته‌اند. این مفاهیم شاید منطقاً مربوط به موضوع توانایی جنسی دودمان شاهی می‌شده است. این نظر براساس آن چیزی است که از تاریخ طولانی این‌گونه مفاهیم - که در خاور نزدیک باستان وجود داشته و شاهان و شیران را به یکدیگر پیوند می‌داده است - می‌دانیم، همراه با این فرض عملی که برنامه تصاویر این بنا آگاهانه تهیه شده بوده است. در اینجا قابل ذکر است که کشف شده که در یکی از تصاویر شاهان یا شاهزادگان نقش شده بر لُغاز درها بند کفش رنگ شده بر کفش آن شاه وجود داشته است (تیلیا، ۱۹۷۸، ص ۵۵، پانوش ۱). در برنامه‌های تصویری هخامنشی معمولاً کفش‌های سلطنتی بند ندارند، بنابراین این کار بر خلاف این رسم است. پس می‌توانیم فرض کنیم که در اینجا پس از حکاکی تصاویر شاه و ولیعهد بنا به دلایلی خاص تصمیم گرفته شده است تا بند کفش رنگ شده به تصاویر افزوده شود. شاید علت این تصمیم، ایجاد پیوند روایی میان تصاویر سلطنتی داخل اتاقهای جفتی درون کاخ بوده تا آنها به منزله پهلوانان

سلطنتی نموده شوند. من در اینجا نمی‌خواهم دقیقاً بگویم که به راستی شاه و ولیعهد نقش پهلوان شاهی را ایفا کرده‌اند (یعنی تصویر آنها به صورت گلاویز شده و یا خنجر زده به جانوران واقعی یا عجیب‌الخلقه در درون این دیوارها نقش شده است). سخن من

درباره کنایات و اشارات نمادین به این دیدگاهها درباره قدرت شاه و پویایی دودمانی است که نشان می‌دهد که هم‌زمان پیوندهای تمثیلی میان شاه و قدرت‌های وحشی و نیز ظرفیت و استعداد شاه برای غلبه بر این نیروها در صورت لزوم وجود داشته است.

آیا ماده شیر ایلامی و دو فرزند نر او با بچه شیرهای نشان داده شده در لغاز درگاه کاخ داریوش ارتباط دارند؟ به نظر من این احتمال کاملاً وجود دارد. ماده شیر ایلامی با فرزندانش به دربار ایران می‌آیند. بچه شیرها هدایای بستیار ویژه‌ای هستند به عنوان مظهر و نماد هویت دودمانی و حق جانشینی سودمند و ثمربخش؛ همچنین به علت دارا بودن یک نقش خاص مفهومی در مراسم مقدس اعطای لقب توسط شاه و جانشین برگزیده او (که البته هنوز برای ما روشن نیست) هدیه بسیار ویژه‌ای محسوب می‌شدند. تصادفی نیست که در قاب مرکزی اولیه کاخ آپادانا، شاه و ولیعهد او همراه با هم هدایای اقوام ساکن در شاهنشاهی را دریافت می‌کنند. من همچنان اعتقاد دارم که هدف از برنامه‌ریزی و ساخت قابهای مرکزی اولیه تأکید بر سودمندی نظام دودمانی و جانشینی در زمان پادشاهی داریوش یکم بوده است (روت، ۱۹۷۹، صص ۹۵-۸۶). پیوند روایی تصاویر کاخ آپادانا و کاخ داریوش بیشتر در تأیید همین نظر هستند.

در آنچه گذشت، امیدوارم توانسته باشم راههایی را که می‌توان با آنها به ماده شیر ایلام و توله‌هایش در چارچوبی بزرگتر نگرست و آن را بخشی از برنامه تصویری تخت جمشید دانست که در واقع تھی از کنایاتی به زنانگی نیست، نشان دهم. اما شاید هلم مسئله را از این دیدگاه نمی‌نگرست. او به‌طور کلی در ۱۹۸۳ دغدغه مسئله دیگری را داشت و آن کمبود بازنمودهای تصویری انسانی از زنان در این محیطی بود که متونی نظیر "الواح بارویی تخت جمشید" آشکارا نشان می‌دهند که زنان می‌توانسته‌اند زندگی‌های عمومی و جسورانه و با اعتماد به نفسی داشته باشند. پس در پایان می‌خواهم چند کلمه‌ای در این باره بگویم که چگونه می‌توانیم به این مشکل بنگریم و چه بسا دریابیم که شاید اصلاً مشکلی وجود ندارد.

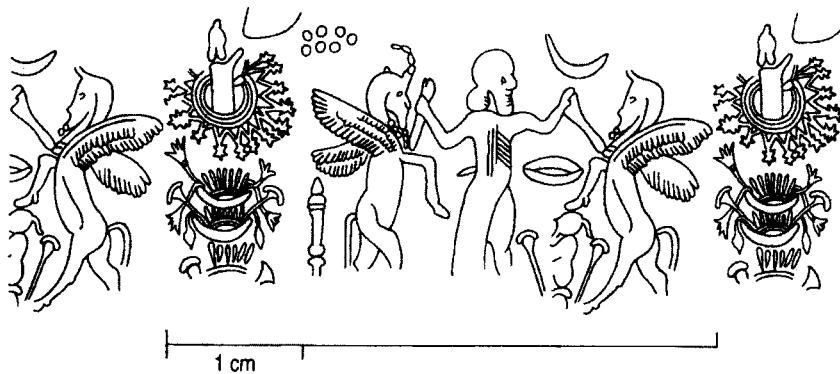
وجود تصاویر یا تصویر علنی زن لزوماً شاخصی برای ارزش ذاتی زنانگی در درون یک جامعه مردسالار محسوب نمی‌شود. موقعیت‌های تاریخی متعددی وجود دارند که می‌توانیم در آنها آشکارا ببینیم که ارائه تصویر مستقیم زن ظاهراً و در نگاه نخست به نظر می‌رسد خاص جامعه‌ای است که در آن زنانگی (و به‌خصوص زن به عنوان یک فرد) ذاتاً برای جامعه اهمیت داشته و پذیرفته شده بوده است. مثال خوبی از این پدیده، شمار

زیاد سنگ قبرها و ستون‌های سنگی گورها در ایالت آتیک آتن در سده چهارم ق.م است که بر آنها تصاویر همسران / مادران نخبه به نمایش گذاشته شده است. اما این ظاهر امر است و احتمال دارد که الهام بخش اصلی این تصویرها پیچیده‌تر از آن بوده که آنها را افتخار بخشیدن به فردیت زنی وفات یافته بینگاریم، بلکه نیروهای اجتماعی دیگری در کار بوده‌اند که ارائه تصویر زنانه در میان یک جامعه مردانه را گزینشی سودمند برای نمایش تجملی و خودنمایانه از فضیلت خانواده و ثروت تلقی می‌کرده‌اند (نک. مثلاً تفسیر جالب ریدر، ۱۹۹۵، صص ۱۳۸-۱۳۹ درباره ستون سنگی کالیستراتوس). رویکرد ما درباره چنین مسائلی در هنر باستانی می‌تواند از رساله بسیار مهمی درباره نقاشی‌ها و چهره‌پردازی‌های دوره نوزایی [رنسانس] (سایمونس، ۱۹۸۸) بهره بگیرد که در آن اثبات می‌شود که ارائه تصویر زن به عنوان امری حیثیتی در یک جامعه پدرسالار بیشتر جنبه تبلیغاتی کالایی داشته است نه توجه به زنان به عنوان فرد. به زبان کلی‌تر، گنجاندن تصویر یک شخصیت زنانه برجسته لزوماً دلالت بر اهمیت ذاتی وی به عنوان فرد نداشته است. همچنین برعکس، نبود تصاویر عمومی و علنی زنان نیز لزوماً شاخص و نشانه اهمیت ندادن به شخصیت‌های زنان در محافل بالای جامعه نبوده است. در برخی جوامع، زنان بلند پایه و مقتدری که با وجود نامشان از طریق منابع تاریخی گوناگون آشنا هستیم، از لحاظ آثار هنری تصویری علنی به کلی از چشمان پنهان‌اند. به نظر می‌رسد (تا جایی که آگاهی کنونی مان اجازه می‌دهد) فرهنگ درباری ایران هخامنشی یکی از این‌گونه جوامع بوده است. در برخی موقعیت‌ها، باز نمود تصویری بسیار نهفته‌ای از زنان (نظیر همسران شاهان و شاهزادگان در بافت درباری) شاید استراتژی نشانه شناختی به قصد یادآوری یا یاری گرفتن از مفاهیم بزرگتر زنانه و توانایی جنسی نیروهای تولید مثل دودمانی بوده است. و باز چنین می‌نماید که فرهنگ درباری ایران هخامنشی با این نیز سازگاری داشته است.

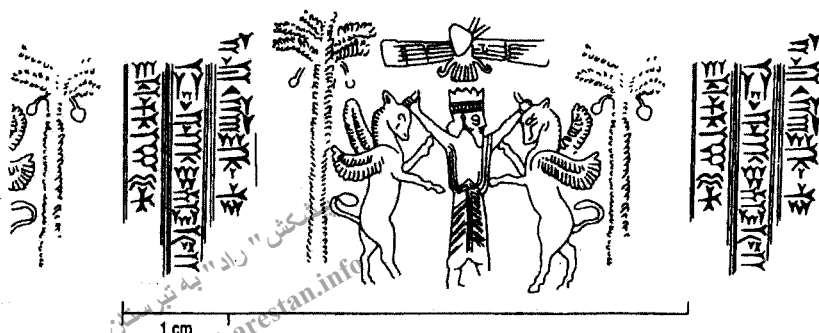
مطالعات مبتنی بر متن درباره زنان در جامعه هخامنشی نشان داده است که زنان خاصی در زندگی عمومی دارای فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی متنوع و گسترده‌ای بوده‌اند (بروسیوس، ۱۹۹۶؛ کُخ، ۱۹۹۴). مَهرهای روی الواح بارویی تخت جمشید از جمله نمونه‌هایی هستند که توسط دو تن از زنان برجسته دربار داریوش یکم مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند (یکی PFS 51 متعلق به "ایرداباما" و دیگری PFS 38 متعلق به "ایرتاشدونا" به یونانی "آرتیستونه"). در هیچ یک از این مَهرها تصویر زنانه‌ای به معنای دقیق کلمه وجود

ندارد. PFS 51 یک مُهر نوایلامی عتیقه و میراث پدری زیبایی است که شاید در اصل متعلق به یک شخصیت زنانه سلطنتی قدیمی تر بوده یا نبوده است (چون کتیبه‌ای ندارد). در تصویر مردی اسب‌سوار در حال شکار چارپایان در حال فرار با نیزه دیده می‌شود (گریسون، ۱۹۹۱، صص ۷-۴ و شکل ۴؛ گریسون و روت [زیر چاپ a]). مُهر PFS 38 یک میراث پدری نیست بلکه قطعه‌ای است که ساختن آن در زمان هخامنشیان سفارش داده شده است. با این حال طرحی فوق‌العاده قدیمی و کهن دارد و یادآور سنن هنری نوآشوری است که البته با افزوده‌های متعددی از حالات ویژه - اشارات خاص به محیط زیست پاپیروس و اشاراتی مربوط به زایش شاه به صورت "هوروس" کودک که جانشین فرعون کودک می‌شود (شکل ۹) ^۹. تمرکز اصلی تصویر مُهر بر سناریوی مهار غول‌ها استوار است که با تعداد زیادی نمادهای افتخار همراه شده است. نمادها مانند همیشه مظهر عناصر باروری و تولید مثل هستند. خود بانو "ایرتاشدونا" به شکل تصویری ترسیم نشده است؛ با این حال گزینه‌های حامی روی تصویر مُهر دلالت بر آن دارد که قصد داشته‌اند از طریق نمادهایی با اشارات پیچیده نشان دهند که دارندۀ مُهر، یک بانوی سلطنتی است. تصویر مرکزی مهار هیولاها را باید به عنوان نمونه کامل نقشمایه "مردانگی" تفسیر کرد. اما روی PFS 38 حتی این تصویر با روحی ممتاز در آمیخته است. در تصویرها حالت رقص مانند نادر و نامتقارنی موج می‌زند. این نامتقارن بودن تضاد

شکل ۹. طرح ترکیبی مُهر PFS 38 متعلق به "ایرتاشدونا" همسر داریوش یکم (لطف گریسون و روت و پروژه مُهرهای تخت جمشید)

9. Garrison 1991: 7-10 and fig. 7 [now superceded]; Garrison & Root 2001: [cat. no. 16] 83-85 and pls. 10a-b, 11a-b.

شکل ۱۰. طرح ترکیبی مهر 7* PFS، مهری با نام سلطنتی داریوش یکم (لطف گزیسون و روت و پروژه مهرهای تخت جمشید)

آشکاری دارد با سه ستون عمودی کتیبه مهرهای دارای نام سلطنتی در بایگانی تخت جمشید، نظیر مهر 7* PFS که دوره اوج قدرت و عظمت پادشاهی همسر او مورد استفاده اش قرار می‌گرفته است (شکل ۱۰).^{۱۰} انسان مایل است استدلال کند که این مهر نشان می‌دهد که حتی یک شهبانوی هخامنشی اجازه نداشته است روی مهر خود (شاید حتی در خلوت اتاق خوابش نیز؟) تصویری از خویشتن را داشته باشد. اما با قدرت متقاعدکنندگی بیشتر این استدلال را نیز می‌توان کرد که مهر "ایرتاشدونا" (و مهرهای متعدد دیگر با تصویر پهلوان و متعلق به زنان در بایگانی بارویی) نشان می‌دهند که (۱) زنان از "امتیاز دسترسی" به تصاویر آراسته و ظریف نماد قدرت در حد کمال برخوردار بوده‌اند، و (۲) این امتیاز بزرگ را داشته‌اند که به شیوه‌های مشخص از این الگو به طور خلاق استفاده کنند.

بدین ترتیب من در این پیشنهاد خود کوشیدم تا موضوع‌های متعددی را در ارتباط با ماده شیر ایلام بگنجانم. هیئت نمایندگی ایلام در نقش برجسته‌های آپادانا، رنگ و بو و حالاتی از یکتایی بی‌همتایی را به نمایش می‌گذارد. این کار با کنایه و اشاره به جنبه‌های گوناگونی انجام می‌گیرد: زنانگی، سرزندگی، برهم‌کنشی و دوسویگی، مفاهیم مربوط به رابطه خانواده/دودمان (به شکل تمثیلی از طریق حیوانات). این پیوندها چه بسا حتی به کنایاتی با موضوعهایی گسترده‌تر گسترش می‌یابند: (۱) آیین‌ها و مناسک (یا نمایش استعاری القاکننده مناسک واقعی)، (۲) پیوندهای خاص با پادشاهی ایلام از طریق نشان

10. Garrison & Root 2001: [cat.no. 4] 68-70 and pl. 4a-d.

دادن جنگ افزارهایی که فقط آنان آورنده آنها هستند (و در نزد هخامنشیان دارنده معانی تمثال شناختی نیرومندی هستند) و (۳) القائنات دیگری در مورد پایگاه و منزلت ویژه از طریق نمایش لباسهایشان. گو این که ماده شیر ایلام در خور توجه بیشتری است، ولی من امیدوارم که همین گستاخی اولیه‌ام خوشایند (و حتی تسکین دهنده) روح هلن باشد چون اندیشه‌گری بیشتری را برمی‌انگیزد.

Kelsey Museum of Archaeology
University of Michigan
434 S. State St.
Ann Arbor MI 48109-1390
UNITED STATES
mcroot @ umich.edu

پیشکش "راد" پیه تبستان
www.tabarestan.info

کتابنامه

- ALBENDA, P. 1976. Landscape Bas-Reliefs in the *Bit-Hilani* of Ashurbanipal, *BASOR* 224: 49-72.
- 1977. Landscape Bas-Reliefs in the *Bit-Hilani* of Ashurbanipal, *BASOR* 225: 29-48.
- AMJET, P. 1974. L'Art achéménide, in: *Commémoraton Cyrus*, vol. 1 (Acta Iranica 1), Leiden: 163-170.
- BROSIUS, M. 1996. *Women in Ancient Persia: 559-331 B.C.*, Oxford.
- CALMEYER, P. 1988. Zur Genese altiranischer Motive X: Die elamisch-persische Tracht, *AMI* 21: 27-51.
- CASSIN, E. 1987. *Le semblable et le différent. Symbolismes du pouvoir dans le proche-orient ancien*. Paris.
- DIBA, L.S. 1998. Images of Power and the Power of Images. Intention and Response in Early Qajar Painting (1785-1834), in: L.S. Diba (ed.), *Royal Persian Paintings. The Qajar Epoch (1785-1925)*. London: 30-49.
- GADD, C.J. 1936. *The Stones of Assyria*, London.
- GARRISON, M.B. 1991. Seals and the Elite at Persepolis: Some Observations on Early Achaemenid Persian Art, *Ars Orientalis* 21: 1-29.
- 2000. Achaemenid Iconography as evidenced by Glyptic Art: Subject Matter, Social Function, Audience and Diffusion, in: C. Uehlinger (ed.), *Imagery as Media. Sources for the Cultural History of the Near East and the Eastern Mediterranean (1st Millennium BCE)*, Fribourg — Göttingen: 115-163.
- GARRISON, M.B. & ROOT, M.C. 2001. *Seals on the Persepolis Fortification Tablets*, vol. I: *Images of Heroic Encounter* (OIP 117), Chicago.
- [forthcoming a], *Seals on the Persepolis Fortification Tablets*, vol. II: *Images of Human Activity*, Chicago.
- [forthcoming b], *Seals on the Persepolis Fortification Tablets*, vol. III: *Animals, Creatures, Plants, and Geometric Devices*, Chicago.
- HACHMANN, R. 1995. Die Völkerschaften auf den Bildwerken von Persepolis, in: U. Finkbeiner, R. Dittmann & H. Hauptmann (eds.), *Beiträge zur Kulturgeschichte Vorderasiens: Festschrift für Rainer Michael Boehmer*, Mainz: 195-223.
- HARPER, P.O. & Meyers, P. 1981. *Silver Vessels of the Sasanian Period*, vol. I: *Royal Imagery*, Princeton.
- HARRINGTON, F.A. Jr., 1977. *A Guide to the Mammals of Iran*, Tehran.
- JUST, R. 1989. *Women in Athenian Law and Life*, London — New York.
- KNAUTH, W. & NADJABADI, S. 1975. *Das altiranische Fürstenideal von Xenophon bis Ferdousi*, Wiesbaden.
- KOCH, H. 1994. Zu den Frauen im Achämenidenreich, in: P. Vavrouček (ed.), *Iranian and Indo-European Studies. Memorial Volume of Otakar Klima*, Prague: 124-141.
- POTTS, D.T. 1999. *The Archaeology of Elam. Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, Cambridge.
- MAUL, S.M. 1995. Das 'dreifache Königtum' – Überlegungen zu einer Sonderform des neuassyrischen Königsiegels, in: U. Finkbeiner, R. Dittmann & H. Hauptmann (eds.),

- Beiträge zur Kulturgeschichte Vorderasiens. Festschrift für Rainer Michael Boehmer*, Mainz: 395-402.
- READE, J. 1976, Elam and the Elamites in Assyrian Sculpture, *AMI* 9: 95-105.
- 1978, Kassites and Assyrians in Iran, *Iran* 16: 137-143.
- 1987, Was Sennacherib a Feminist?, in: J.-M. Durand (ed.), *La femme dans le proche-orient antique*. Paris: 139-145.
- 1999, *Assyrian Sculpture*, Cambridge (MA).
- 2000, Restructuring the Assyrian Sculptures. in: R. Dittmann et al. (eds.), *Variatio Delectat: Iran und der Westen. Gedenkschrift für Peter Calmeyer* (AOAT 272), Münster: 607-625.
- REEDER, E.D. 1995, *Pandora, Women in Classical Athens*, Princeton.
- ROAF, M. 1974, The Subject Peoples on the Base of the Statue of Darius, *CDAFI* 4: 73-160.
- ROOT, M.C. 1979, *The King and Kingship in Achaemenid Art: Essays on the Creation of an Iconography of Empire* (Acta Iranica 19), Leiden.
- 1985, The Parthenon Frieze and the Apadana Reliefs at Persepolis: Reassessing a Programmatic Relationship, *AJA* 89: 103-120.
- 1990, *Crowning Glories: Persian Kingship and the Power of Creative Continuity*, Ann Arbor (Kelsey Museum).
- 1991, From the Heart: Powerful Persianisms in the Art of the Western Empire, in: *AchHist* VI: 1-29.
- 2002, Animals in the Art of Ancient Iran, in: B.J. Collins (ed.), *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Leiden: 169-209.
- SANCISI-WEERDENBURG, H. 1983, Exit Atossa: Images of Women in Greek Historiography on Persia, in: A. Cameron & A. Kuhrt (eds.), *Images of Women in Antiquity*, London – Detroit: 20-33.
- SCHMIDT, E.F. 1953, *Persepolis*, vol. 1: *Structures – Reliefs – Inscriptions* (OIP 68), Chicago.
- SIMONS, P. 1988, Women in Frames: the Gaze, the Eye, the Profile in Renaissance Portraiture, *History Discourse: A Journal of Socialist and Feminist Historians* 25: 4-30.
- SPYCKET, A. 1980, Women in Persian Art, in: D. Schmandt-Besserat (ed.), *Ancient Persia: The Art of an Empire*, Malibu: 43-45.
- STRONACH, D. 1978, *Pasargadae*, Oxford.
- TILIA, A.B. 1978, *Studies and Restorations at Persepolis and Other Sites of Fārs*, vol. 11 (IsMEO Reports and Memoirs 18), Rome.
- WATERS, M.W. 2000, *A Survey of Neo-Elamite History* (SAAS 12), Helsinki.
- WEISSERT, E. 1997, The Royal Hunt and Royal Triumph in a Prism Fragment of Ashurbanipal (82-5-22-2), in: S. Parpola & R. Whiting (eds.), *Assyria 1995*, Helsinki: 339-358.

درباره شاه - باغبان:

ملاحظاتنی درباره تاریخچه یک پرونده مستند*

پی‌یر بریان - پاریس

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

این صفحات را با احساس عمیقی به خاطره
هلن تقدیم می‌کنم که با او بحث‌های پرشوری
از جمله درباره اسناد و مسائلی که همین
پژوهش را تغذیه می‌کنند داشته‌ام.

۱. یادآوری‌ها: مضمون شاه - باغبان در منابع کلاسیک

مسئله "قابل دید بودن" شاهنشاهی هخامنشی کانون مقاله‌ای را تشکیل می‌داد که هلن سانسیسی-وردنبورخ در کارگاه پژوهشی سال ۱۹۸۶ مطرح کرد و چهار سال بعد در جلد چهارم همین مجموعه به چاپ رسید. همان‌گونه که خود او در مقدمه جلد چهارم در مقام ویراستار مجموعه اشاره کرده است، موضوع آن کارگاه (مرکز و پیرامون) در بحثی گنجانده شده بود که در آن زمان درباره تناقض وجود یک امپراتوری پهناور وجود داشت که یافته‌های باستان شناختی درباره‌اش در این سرزمین‌ها ظاهراً بسیار اندک بودند. هلن همان‌طور که شیوه کارش چنان بود که مسئله را در تمام ابعادش مطرح می‌کرد، عنوان تحریک کننده "در جستجوی یک امپراتوری گریزی‌یا" [که به فارسی "کاووش در یک امپراتوری زودگذر" ترجمه شده است] را برای مقاله خود برگزید (۱۹۹۰). در کارگاه سال ۱۹۸۸ مارگارت روت در مقاله‌ای که آن نیز عنوان تحریک کننده داشت ("از دل:

* . سپاسگزاری‌ها: پرونده شکل‌ها و تصاویر را توانستم با لطف و یاری افراد زیرگردآوری کنم: بثاتریس آندره - سال وینی (موزه - لوور) اندی میدوز (موزه بریتانیا)، سیلویا هورتر (بال)، پاول تایلور (مؤسسه اریوگ، لندن)، و ماری فرانسواز کلرژو (کولژ دو فرانس). اولیویه کازابون لطف کرد و دو نسخه خطی را قبل از انتشار (2003 a-b) در اختیارم نهاد: کورای کونوک (بوردو CNRS) مرا در پیچ و خم آثار سکه‌شناسی راهنمایی کرد؛ متیو استالپر (مؤسسه شرقی شیکاگو) هدایت کننده‌ام به مقاله مهمی از پدر شایل بود.

ایران گرایی نیرومند در هنر غرب شاهنشاهی" - [جلد ششم این مجموعه] همین موضوع را دوباره پیش کشید (روت، ۱۹۹۱).^۱ خود من نیز در مقالاتم در کارگاههای ۱۹۸۳ (بریان، ۱۹۸۷ و ۱۹۸۵ (بریان ۱۹۸۸) این فرصت را یافتم که به این موضوع بپردازم، ضمن آن که در کتاب تاریخ شاهنشاهی ایران خود بحث را گسترش بیشتر دادم و نیز در بولتن های ادواری (BHACH I-II) به بحث در این باره پرداختم که نظر عمومی درباره کشف ناشدنی بودن این شاهنشاهی از طریق کاوش های باستان شناختی درست نیست، بلکه برعکس درباره فراوانی کشفیات باستان شناختی و تمثال شناختی در این باره اصرار ورزیدم.^۲ تازه ترین پژوهش های انتشار یافته اهمیت اسناد تمثال شناختی را درباره مسائل مربوطه به اثبات رسانده اند که می توان آنها را در جملات زیر خلاصه کرد: چگونه می توان به ارزیابی اثر و نشانه الگوهای ایرانی در این یا آن شیء مکشوفه در هر ایالت شاهنشاهی پرداخت؟ آیا از شمار فزاینده گواهی های تمثال شناختی که نمایانگر نفوذ برآمده از "قلب امپراتوری" است می توان عمق تماس های میان فرهنگی و در واقع شدت تسلط شاهنشاهی را نتیجه گیری کرد؟^۳

ملاحظات مقدماتی که نخست مطرح می شوند به خصوص با پرونده مستند یکتایی یعنی پرونده "شاه-برزگر" مطابقت دارند. این پرونده نخست و قبل از هر چیز با منابع کلاسیک تغذیه شده است که مقدم بر همه آنها فصل مشهور کتاب اقتصاد گزنفون (IV، ۴) است که نویسنده در آن دغدغه پیشنهاد الگویی از تصویر بزرگ مالک-بهره بردار و چنین نیز می کند و آنگاه آن را نزدیک به منش "شاه بزرگ" می داند که به نظر وی همان قدر که به کارهای جنگ توجه دارد، به کارهای صلح نیز علاقه مند است. در واقع شاه ایران به هر یک از زیردستان خود که بتواند سرزمینی را آباد و پر از محصول و درخت و فراورده های

۱. دیدگاه او اخیراً در پژوهش های تازه ج. بوردمن مورد اعتراض قرار گرفته است (۱۹۹۸؛ ۲۰۰۰).

۲. نک. تاریخ شاهنشاهی هخامنشی به ویژه صص ۹۶-۹۴؛ ۵۲۸-۴۸۸؛ ۸-۶۲۴؛ ۹۲-۶۸۹؛ ۸۸-۷۱۸؛ ۵۹-۱۰۵۶؛ بولتن ادواری هخامنشی I صص ۱۰۴-۹۸ و II ۲۰۶-۱۹۱ (دوباره بوردمن، ۱۹۹۸ و ۲۰۰۰ نک، صص ۱۹۲-۱۹۱).

۳. پژوهشی که در پی می آید پیرو تماس سال ۱۹۹۷ من است که این پرسش را مطرح کرده بودم: "آیا می توان میان آثار تمثال شناختی از یک سو و وابستگی سیاسی از سوی دیگر همبستگی برقرار کرد و اصولاً آیا باید چنین کرد؟ آنگاه تردیدهایم را درباره تفسیر سکه "تارسوسی" (که در اینجا تفسیر کرده ام) ابراز داشته و افزوده بودم که: "این تردیدها را به طور مبسوط تر در جایی دیگر توضیح خواهم داد" (بریان، ۲۰۰۰ صص ۲۷۱ و پانوشت ۳۹). اولین روایت این پژوهش در همایشی که مؤسسه دانمارکی آن در ۱۹۹۹ ترتیب داده بود مطرح شد. سپس برخی استدلال هایم را در سمینار کولژ دو فرانس در نوامبر ۲۰۰۱ گسترش دادم.

کشاورزی خاص آن سرزمین سازد، هدیه‌ها و پاداش‌ها و افتخارات اعطا می‌کند و منظور همه کسانی است که به نوعی کشور یا منطقه‌ای را که به آنان سپرده شده "پر جمعیت و حاصلخیز" کنند (IV، ۱۱-۸). از آن بالاتر، شاه بزرگ "بیشتر وقت خود را در پردیس‌ها می‌گذراند که پر از محصولات استند که معمولاً آن زمین می‌تواند به زیبایی و نیکی تولید کند..." (IV، ۱۳). بهترین نمونه در این زمینه کوروش کوچک است "که می‌توانست فرمانروایی عالی باشد" (IV، ۱۸). او فقط به ایجاد تسهیلات برای کارهای کشاورزی بسنده نمی‌کرد، بلکه با دست خود و در برابر چشمان حیرت زده لوساندروس که او را در سارد در پردیس خویش به حضور پذیرفته بود، به کار کشاورزی در مزارع می‌پرداخت (IV، ۲۵-۲۰). من در پژوهشی مربوط به ایدئولوژی پادشاهی هخامنشی که "باغ داری" نیز از عناصر سازنده آن بود (بریان، ۱۹۷۷=۱۹۸۲، صص ۷۳-۴۳۲)، یکی از منابع مهمی که، در میان بسیاری دیگر، داشتم همین گفته‌های گزنفون بود که این چنین روشن روابط ممتاز میان شاه و رویش گیاهی که نماد خود آنها افزایش شمار پردیس‌ها بوده است را بر ما نمایان می‌سازد ("عنصر مهمی در گفتمان ایدئولوژیک درباره شاه (یا شهرت) حامی زمین و دهقانان و ضامن بارخیزی و رفاه و رونق"، همان، صص ۴۵۴).^۴ همچنین نقل قول از ژاک دارمستتر در یکی از تفسیرهایش از فرگرد سوم اوستا [منظور وندیداد است - م] [۱۸۹۲ صص ۴۴۳-۴۳۹] را فراموش نکردم. دارمستتر خود با استناد به منابع کلاسیک و به خصوص از گزنفون (در ستایش کشاورزی) و از پولوبیوس X، ۲۸ (تشویق‌های کشاورزان پارت و هیرکانیا از سوی شاه بزرگ برای کندن کاریزها یا حفر قنات‌ها)^۵ می‌نویسد: "فرگرد سوم [وندیداد] گزارش و تفسیر این متون است" (۱۸۹۲، صص ۳۲). دارمستتر به متون ادبی که از آنها به خوبی آگاهی داشت یک متن کتیبه‌ای را هم می‌افزود که تازگی از سوی کاشفان آن انتشار یافته بود و آن همان نامه مشهور داربوش به گاداتس بود که در آن "شاه بزرگ به تقدیر از گاداتس می‌پردازد که در سرزمین شاه به خوبی کار کرده و نهال‌های بالای فرات را به آسیای پایین برده و در آنجا کشت کرده و با آب و هوای آنجا سازگار نموده است".^۶ نظر دارمستتر همچنین مبتنی بود بر نزدیکی این اعتقاد به باورها و آداب و عادات گبرها [زرتشتیان] آن‌گونه که شاردن توصیف کرده و به‌ویژه بر اهمیت کانونی کشاورزی در میان

۴. درباره پردیس‌ها و جایگاه آنها در گفتار سلطنتی، نک. نیز فاوت، ۱۹۷۹.

۵. درباره این قسمت اکنون بنگرید به بریان، ۲۰۰۱، صص ۴۰-۹.

۶. نیز بنگرید به بررسی ویژه کابینزارو، ۱۹۱۳، صص ۱۹-۱ که او نیز از اوستا و گزنفون و پولوبیوس و "نامه داربوش به گاداتس" در کنار هم یاد می‌کند.

آنان تأکید ورزیده بود.^۷ در درون این پرونده، قسمت مربوط به گزنفون جایگاه خاصی دارد چون او تنها کسی است که آشکارا به یادآوری تصویر یک شاه باغبان می‌پردازد و در جایی نیز این نویسنده آتنی از زبان شاه می‌گوید: "همه این باغ را خودم طراحی کردم و آراستم، در اینجا درختهایی است که آنها را با دست خود کاشته‌ام" (IV، ۲۲). مضمون شاه - شخم زن از آن رو به آسانی پذیرفتنی می‌نمود که در تاریخ بین‌النهرین و به‌ویژه در جریان هزاره یکم ق.م امری شناخته شده و مستند بود.^۸ از لحاظ انسجام ظاهری پرونده مستند، ملاحظات متعددی را باید به عنوان آغاز مطلب در نظر گرفت و معرفی کرد. افزون بر آن که قسمت یاد شده کتاب گزنفون در درجه نخست یک دیدگاه یونانی درباره جامعه را بیان می‌کند^۹ و این که نامه داریوش به گاداتس را باید احتمالاً از پرونده کنار گذاشت^{۱۰}. قابل ذکر است که از تاریخ تحریر فرگرد سوم وندیداد نیز آگاهی قطعی نداریم و در آن "به معنای دقیق" [Stricto Sensu] اشاره‌ای به ایدئولوژی شاه کشتکار نمی‌شود، بلکه بیشتر پیوند نزدیک میان کشت و برز و قربانی ستوده می‌شود،* بی آن که هرگز سخنی از شاه یا شاهزاده‌ای در میان باشد: از این رو من سابقاً کتاب گزنفون را بیشتر ملهم از احساسات مذهبی هزیود در کتاب کارها و روزها آنگونه که مارسل دتی‌ین تحلیل کرده بود، دانسته‌ام (بریان، ۱۹۸۲، صص ۴۳۹-۴۳۵ و پانوش ۳۲۵). با توجه

۷. بنگرید به مقاله بسیار جالب "گبرها" با امضای م. بولانژه در دانشنامه بزرگ دیدرو و دالامیر: "زیرا به نظر آنها کشاورزی نه تنها پیشه‌ای زیبا و پاک است، بلکه در جامعه شریف و در نزد خدا نیز پسندیده و ارجمند است. به گفته آنها یکی از آفرین‌ها و دعا‌های ایشان شخم زدن و کشت کردن زمین است و اعتبار آنها نزد خداوند بر کلیه کردارهای نیک و پرهیزگارانمانند درخت‌کاری، آماده کردن کشتزار و آوردن فرزندان بسیار استوار است؛" نیز بنگرید به ملاحظات "دورو دولامال"، ۱۸۴۰ دست کم به عنوان یک گواهی تاریخی.

۸. نگاه کنید به‌ویژه به بحث گسترده در لایبا ۱۹۳۹، صص ۲۸۱-۲۷۷ درباره روابط میان شاه و پرباری و حاصلخیزی کشور: "از این رو شاه، خود گاه به خویشتن صفت خاص "شخم‌زن" می‌دهد. این صفت تا دوره آشوری نیز باقی ماند؛ در مکاتبات دوره سارگون‌ها تعدادی نامه خطاب به شخصیتی هستند که خود را [ایکارو] ikkaru یعنی "شخم‌زن" می‌نامد و کسی نیست جز خود شاه. در میان شاهان نوبابی، نیوکد نصر نیز به همین سان خود را "شخم‌زن بابل" نامیده است.

۹. بنگرید به س. پومروی، ۱۹۹۴، گو این که مؤلف بدون هیچ تردیدی می‌پذیرد که فصل چهارم کتاب گزنفون فضایل شاهان ایران را برمی‌شمارد (صص ۲۴۳-۲۳۷؛ نگاه کنید به بعد).

۱۰. درباره این سند اکنون بنگرید به بریان، ۲۰۰۳ که من در آن می‌گویم نشان دهم به یک دوره ساختگی رومی مربوط می‌شود؛ درباره پرونده "سیاست کشاورزی" به‌خصوص نگاه کنید به تردیدهای من که در پانوش ۱۳۴ بیان شده است.

* در فرگرد سوم وندیداد هیچ‌گونه اشاره‌ای به هیچ‌گونه قربانی وجود ندارد - م.

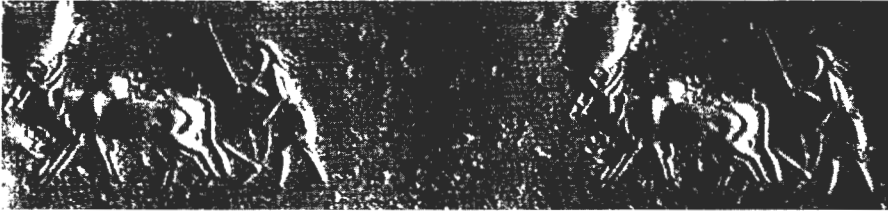
به همه این نکات، پرونده منحصراً متشکل از اسناد یونانی، اعم از ادبی یا کتیبه‌ای است. از این دیدگاه، محتویات این پرونده به کلی با محتویات دو پرونده دیگر مربوط به ایدئولوژی پادشاهی هخامنشی، یعنی پرونده شاه جنگاور و پرونده جانشینی دودمانی تفاوت دارد. هر دوی آنها گرچه با تصورات یونانی تغذیه شده‌اند، اما در درجه اول اظهاراتی هستند که خود شاهان بزرگ در سنگ نبشته‌هایشان بیان کرده‌اند. در عوض در این سنگ نوشته‌ها کمترین اشاره‌ای به علاقه برتر شاه بزرگ به کشت و برز و کار کشاورزی وجود ندارد.^{۱۱} و این بدان معناست که این بحث به مسئله کاملاً شناخته شده و بسیار بحث شده مربوط به بازتاب‌های تحریف شده مفاهیم و واقعیات هخامنشی در منابع یونانی ارتباط ندارد. پس آنچه باید بدانیم آن است که آیا پرونده‌ای صرفاً ساخته شده از منابع یونانی را می‌توانیم برای مورخ شاهنشاهی هخامنشی سودمند بدانیم یا نه؟ و اگر پاسخ آری است، چرا و تا چه اندازه؟ اکنون خواهیم دید که مسئله ارزیابی مطالب تکمیلی احتمالی میان منابع مکتوب و منابع تمثال شناختی نیز مطرح است.

۲. تمثال‌شناسی "شاه" شخم‌زن: از یک مهر استوانه‌ای پارسی تا یک سکه تاروسی

به راستی گرچه هیچ گواه مکتوب ایرانی آشکار درباره این موضوع نداریم، اما یک سند تمثال شناختی بسیار مشهور در اختیار داریم (شکل‌های ۱، عکس و ۲، طرح).^{۱۲} این یک مهر استوانه‌ای از مرمر مایل به آبی است (۲۰×۳۳ میلی‌متر) که امروزه در موزه لوور است (AO 2282) و دلاپورت آن را جزء "مهرهای حکاکی ایرانی" طبقه‌بندی کرده و آن را چنین توصیف می‌کند: "فردی که شال کوتاهی به تن دارد آن را به شکل زیردامنی لوله کرده و سیخکی در دست راست گرفته و با دست چپ خیشی را هدایت می‌کند که یک جفت گاو کوهان‌دار آن را می‌کشند" (۱۹۲۳، ص ۷۵، تصویر ۹۱ و شکل ۲۱). این مهر دوباره در سال ۱۹۳۶ توسط م. روتن (شماره ۱۳۹) با این توضیح به چاپ رسید: "پارسی. مرمر مایل به آبی.. شخم‌زنی. کشاورزی که خیش خود را که دو گاو کوهان‌دار می‌کشند

۱۱. داریوش در بند سوم کتیبه خود در تخت جمشید (DPd) درباره لزوم دفاع از کشور در برابر سپاه دشمن، خشکسالی (یعنی وضع بد کشاورزی و محصول) و دروغ (شورش و آشوب) سخن می‌گوید، اما این سخنان را نمی‌توان به معنای دقیق کلمه به مضمون شاه - باغبان ارتباط داد؛ بلکه بیشتر مربوط است به جایگاه کانونی پارس در شاهنشاهی و رسالت شاه در دفاع از سرزمین و دهقانان (نک. بریان، تاریخ شاهنشاهی ایران، صص ۱۹۵ و ۲۳۵).

12. Fig. 1-2; Sceau du Louvre (AO 2282); photographie et dessin reproduits avec l'aimable autorisation du Département des Antiquités Orientales.

شکل‌های ۱ و ۲: مهر موزه لوور (AO 2282) (عکس و طرح با اجازه مهربانانه بخش عتیقه‌های شرقی چاپ شده است)

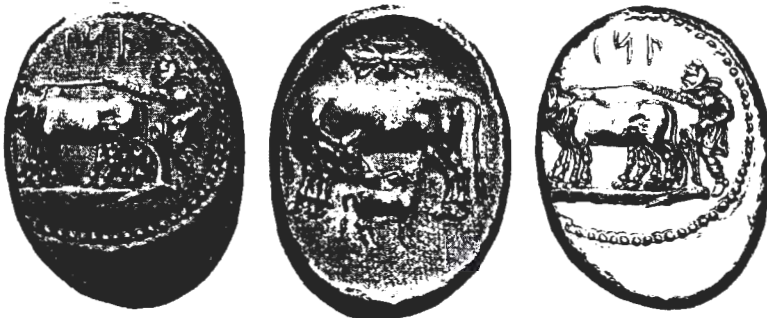
هدایت می‌کند." (۱۹۶۸، ص ۴۹۵، عکس و تصویر VIII.2). من در سال ۱۹۸۲ این تصویر را روی جلد کتابم موسوم به شاهان، خراج‌ها و کشاورزان چاپ کردم و در صفحه ۱۳ اساس تفسیرهای دلپورت و روتن را پذیرفتم و نوشتم: "دو گاو کوهان‌دار خیشی را که دهقانی هدایت می‌کند می‌کشند." دومینیک کولون این شکل مستند را در مجموعه مشهور خود با توضیح: "صحنه‌های شخم‌زنی" (۱۹۸۷، ص ۱۴۶، پانوش ۶۱۹) به چاپ رسانید؛ و همچنین پ. دآمور در بررسی خود (۱۹۹۲، ص ۲۱۳، پانوش ۲۳۹ و ۲۶۳) چنین کرد. ر. موری نیز به نوبه خود میانه‌روی را از دست نداد و نوشت: "مردی در حال شخم‌زدن با یک جفت گاو کوهان‌دار" (۱۹۸۸، ص ۶۴، شماره ۷۷). چنان که ه. گُخ نیز چنین کرد (۱۹۹۲، ص ۲۷۰: "کشاورزی در حال شخم‌زدن").

چنان که دیده می‌شود، هیچ یک از نویسندگان نامبرده کمترین اشاره‌ای به این امکان که شاید این کشاورز تصویر نمادین یک شاه‌کشتکار و شخم‌زن باشد نکرده‌اند، به جز ه. گُخ^{۱۳}، و نیز هیچ یک حتی تلاشی برای هیچ‌گونه شناسایی هویت انجام نداده است. اما این تصور اخیراً و رفته رفته تغییر یافته است. اگر اشتباه نکرده باشم اولین پیشنهاد روشن در این زمینه از سوی خود هلن سانسسی وردنبورخ در مقاله‌ای مطرح شد که موضوع آن را قبلاً من پیشنهاد کرده بودم. او با اشاره به نوشته‌های من درباره "شاه - کشاورز" (۱۹۸۲، ص ۴۴۷)، مهر موزه لوور را از جمله تصویرهای احتمالی در این زمینه دانست (۱۹۹۰، ص ۲۶۶). کمی بعد من به نوبه خود به مقایسه و سنجش اسناد متفاوتی در این

۱۳. نظر گُخ درباره این مهر لوور آن است که این فرد احتمالاً مالک بزرگی بوده که تعدادی کشاورز برای او کار می‌کرده‌اند و این فرد روی مهر، یکی از آنهاست (۱۹۹۲، ص ۲۷۰).

زمینه پرداختم: اهمیت پردیس‌ها در ایران، قسمت بیان شده توسط گزنفون و موضوع "قدرت شاه بر چرخه‌های رویش گیاهی"، و تذکر دادم که تصویر روی مهر نامبرده دقیقاً همین درون مایه را به نمایش گذاشته است (۱۹۹۲، ص ۱۰۳). سپس در کتاب تاریخ شاهنشاهی ایران در گسترشی درباره "باغبان خوب" طولانی‌تر به این موضوع بازگشتم و اظهار نظر کردم که کشاورز نشان داده شده به احتمال بسیار خود شاه است (همان صص ۲۴۵-۶؛ نک. ص ۹۴۰ با اشاره به پژوهش سانسیسی وردنبورخ).

کوشش هلن سانسیسی وردنبورخ همچنین و بیشتر از آن رو قابل توجیه است که او بین مهر لوور و یک سکه کیلیکیه‌ای از مجموعه فون اولوک ارتباطی برقرار کرد (SNG von Aulock XIII n° 5914؛ در اینجا شکل‌های 3a-b و طرح شماره ۴) و این سکه‌ای است که اکنون نمونه دیگری از آن شناخته شده (شکل‌های ۳c-d) و در همان محل کشف شده است؛ یکی از این سکه‌ها بهتر از دیگری حفظ شده زیرا سر گاوها به‌طور کامل سالم مانده است^{۱۴}. در پشت سکه صحنه شیر دادن یک گوساله در زیر مادر دیده می‌شود؛

شکل ۳a-b (بالا) سکه تارسوس، رو و پشت سکه.

شکل ۳c-d (چپ) سکه تارسوس، رو و پشت سکه.

14. Les figs. 3a-d sont reproduites avec l'aimable autorisation de Mme Sylvia Hurter. Fig 4: dessin © Marie-Françoise Clergeau et Collège de France.

و روی سکه، صحنه شخم زدن است و بر بالای آن کلمه آرامی TRS (به معنای تارسوس) نوشته شده است. به نظر سانسوسی وردنبرخ هم مهر و هم سکه تصویر واحد یک "شاه شخم زن" هستند که بازتاب همان علاقه شدید هخامنشیان به کشاورزی است که از طریق منابع یونانی کاملاً با آن آشنایی داریم (۱۹۹۰، ص ۲۶۶). بسیاری از پژوهندگان این داوری را به خصوص متقاعد کننده یافته‌اند.^{۱۵}

در اینجا نیز شایان تأکید است که ناشران سکه SNG همانند ناشران مهر موزه لوور هیچ اشاره‌ای به شاه نداشتند و تبیین آنان نیز هم صرفاً توصیفی و هم محتاطانه بود: "یک پارسی با یک سیخک، خیش با دو گاو شخم‌زنی"

(SNG von Aulock XIII: 196; Perser m. Stab. Pflug und 2 Rindern Pflügend).

هیچ یک به تفسیری که پانزده سال پیش از آن فقط پ. فرانک به عنوان امری بدیهی ارائه کرده و نوشته بود: "شاه دستار کوریاس [Kyrbasia] بر سر در حال هدایت خیشی که به گاوها بسته شده است" (فرانک و هیرمه [1964] ۱۹۶۶، ص ۱۲۴؛ نک، ۱۲۳: "شاه در حال حرکت در پشت یک گاو آهن").

این سند سکه‌ای توسط یک کارشناس کتاب اقتصاد گزنفون یعنی سارا پومروی نیز نقل قول شده است. نویسنده بدون نادیده گرفتن بحث‌های در جریان درباره اعتبار مطالب گزنفون آنتی درباره هخامنشیان، متذکر می‌شود که بسیاری از ایران‌شناسان (و. فاوت، م. داندامایف) ارزش گواهی‌های او را پذیرفته‌اند، زیرا "کتیبه‌ها و تمثال‌نگاری‌های هخامنشیان تأیید کننده گواهی گزنفون درباره فرهنگ پارسی به طور کلی هستند". سارا پومروی درباره علاقه خاص شاهان ایران به کشاورزی نه تنها خواننده را به گزنفون و به نامه داریوش به گاداتس^{۱۶}، بلکه نیز به سکه تارسوس ارجاع می‌دهد و عکسی نیز از این سکه با سکه نبشته "شاه ایران در حال شخم زدن" چاپ می‌کند (۱۹۹۴، ص ۲۳۹). این سند پس از انتشار کتاب فرانک و هیرمه چاپ شده ولی هیچ‌گونه توضیح یا تبیین عمیق به خواننده درباره نزدیکی مفروض میان نوشته گزنفون در اقتصاد و سکه تارسوس ارائه نشده است.^{۱۷}

15. Voir HEP: 246; Casabonne 1996: 133-134; 1999: 57; cf. BHach I. 74; BHach II: 101-102; l'exemple, en revanche, n'est pas évoqué par Boardman 2000: 175-178.

۱۶. با افزودن این نکته که یک فرضیه غلط از ارزش مستند بودن یک سند نمی‌کاهد - موضعی که البته خواننده را پریشان خاطر می‌سازد! نک. ملاحظات من در بریان، ۲۰۰۳، پانوش ۶۱.

۱۷. با نهایت تعجب، در متن به تصویر ۲۳۹ اشاره‌ای نشده است (گویی تصویر در آخرین لحظه و بنا به ←

شکل ۵a: سکه BMC 09.19.
شکل ۵b: طرح تصویر پشت سکه.

این تاریخچه کوتاه از این پرونده مستند مستلزم توجه به دو نکته مهم است: از یک سو تقریباً بدیهی به نظر می‌رسد که هلن سانسیسی وردنبورخ نه تنها با پیوندهایی که خود با مهر استوانه‌ای لوور و با متون کلاسیک برقرار می‌سازد، بلکه افزون بر این به دلیل پیشنهادی که فرانک در مورد این سکه مطرح کرده است به سوی فرضیه "شاه شخم‌زن" یا "شاه کشتکار" هدایت شده است. این فرضیه به نوبه خود این اندیشه را توجیه می‌کند که "مهر لوور" نیز نمایانگر مضمون "شاه شخم‌زن" باشد. و بدین‌گونه بود که پرونده منسجم و مشهوری مرکب از متون یونانی، یک مهر استوانه‌ای هخامنشی و یک سکه کیلیکیه‌ای (تاریخ‌گذاری شده برای دوره هخامنشی) پدید آمد. وانگهی در ذهن

→ ضرورت افزوده شده است؛ از مقاله سانسیسی وردنبورخ (۱۹۹۰) در کتابنامه یاد شده است (پومروی، ۱۹۹۴، ص ۳۶۵)، چنان‌که به‌هیچ پژوهش تخصصی دیگری هم اشاره نشده است، و به دشواری می‌توان دریافت که اندیشه نزدیکی چگونه به ذهن مؤلف راه یافته است.

شکل ۶a. سکه لانتس، مونیخ 52/1990،
شکل ۶b: طرح پشت سکه.
256؛

سانسیسی وردنبورخ و کسانی که سپس نظرش را پذیرفتند، این نزدیکی در عین حال دربرگیرنده مضمون تأثیرات برآمده از مرکز به سوی پیرامون بود: از همین روست که به خصوص می بینیم تفسیر او را بدون کمترین بحثی ا. کازابون در بسیاری از پژوهشهای خود در زمینه گواهی های حضور ایران در کیلیکیه پذیرفته است.^{۱۸}

۳. سنت صحنه شخم زدن

اکنون باید اسناد تمثال شناختی دیگری را نیز به این پرونده بیفزاییم، چون تصویر صحنه شخم زنی فقط به مهر استوانه ای موزه لوور و حتی نمونه سکه تارسوسی که قبلاً بحث کردیم محدود نمی شود.

۱۸. نک. کازابون، ۱۹۹۶؛ ۱۹۹۹؛ ۲۰۰۰. در مورد دلایل متعددی که من در صفحات بعد (پانوش ۳۰) به آنها باز خواهم گشت، این مؤلف که در آغاز متن اولیه چاپ شده در اینجا را دیده و پذیرفته بود، اکنون محتاط تر شده است: نک. کازابون، ۲۰۰۳a-b.

نخست آن که سکه‌های دیگر کیلیکیه‌ای وجود دارند که دارای صحنه‌ای مشابه یا قابل قیاس هستند. سکه‌ای که اکنون در موزه بریتانیا است (BMC 08,19) روی خود تصویر دیونی سوس را در میان شاخه‌های مو نشان می‌دهد، ولی در پشت سکه فرد شخم زن با دو گاو دیده می‌شود (شکل‌های ۵a-b)؛ همین صحنه‌ها را در سکه دیگری با کیفیت بهتر در نزد لانتس می‌بینیم (مونیک 52/1990, 256): شکل‌های ۶a-b) ۱۹.

وانگهی سه مهر دیگر از دوره هخامنشی دارای چنین صحنه‌ای هستند: ۲۰

۱. اکنون در موزه بغداد (IM 12648) مَه‌ری وجود دارد با تصویر گاوهای کوهان‌داری که یک خیش را می‌کشند که مهار آن در دست دهقانی است مجهز به یک سیخک در دست چپ که لباس نوع "مادها" را به تن دارد: شلوار و پیراهن تا سر زانو و یک کلاه نمدی تا چانه (فرانکفورت، ۱۹۳۹: تصویر XXXVII.g^{۲۱}؛ در اینجا عکس شماره ۷ و طرح شماره ۸) ۲۲.

۲. مهر استوانه‌ای دیگری که اکنون در موزه هنر و تاریخ ژنو نگهداری می‌شود (1948/18990؛ فولن واید، ۱۹۶۷ تصویر ۲-۴۰/۱؛ در اینجا شکل ۱۱-۹) "چوپانی با یک شب کلاه یا کلاه بی لبه‌ای را نشان می‌دهد که پیراهن کوتاه تا سر زانو و شلوار به تن دارد و کمربندی بسته است و خیشی را که یک گاو کوهان دار می‌کشد هدایت می‌کند" (1:79)؛ شخم‌زن چماقی را با حالتی نگران و آماده به دست دارد.

۳. یک مهر هرمی اخیراً به این مجموعه افزوده شده است؛ این مهر نیز دارای صحنه کشت و برز است: دهقانی خیشی را هدایت می‌کند که چند گاو (۴) آن را می‌کشند (بوردمن، ۱۹۹۸ صص ۳، ۱۰، شماره ۱۷/۳: بدون عکس و طرح و ذکر محل موجود و محل کشف).

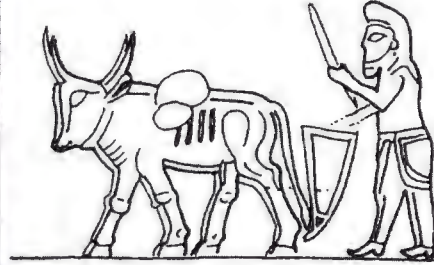
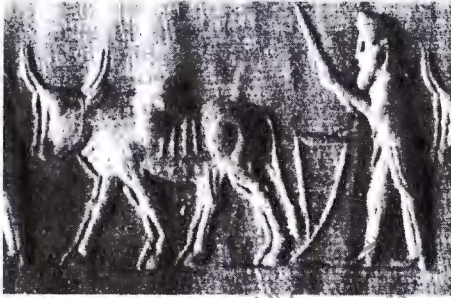
۱۹. نیز بنگرید به عکس و سکه نبشته نزد لووانت، ۱۹۹۴ شکل D (در "مالو، شماره ۱"؛ ۱۹۹۴ صص ۱۰)، اما کازابون (۲۰۰۰ و ۲۰۰۳b) به انتساب آن به مالو اعتراض کرده است. من شکل ۵ را با اجازه بزرگوارانه موزه بریتانیا چاپ کردم. شکل‌های ۵b و ۶b نیز با لطف ماری فرانسواز کلرژو و کولژ دو فرانس چاپ شده‌اند.

۲۰. نک. آمور، ۱۹۹۲، صص ۴-۲۱۳ که شماره‌گذاریهای ۹-۲۳۷ (۲۱۳) اشتباه است؛ در واقع (۲۶۳)، شماره‌های مَه‌رها عبارتند از ۲۳۸ (بغداد)، ۲۳۹ (لوور) و ۲۴۰ (ژنو).

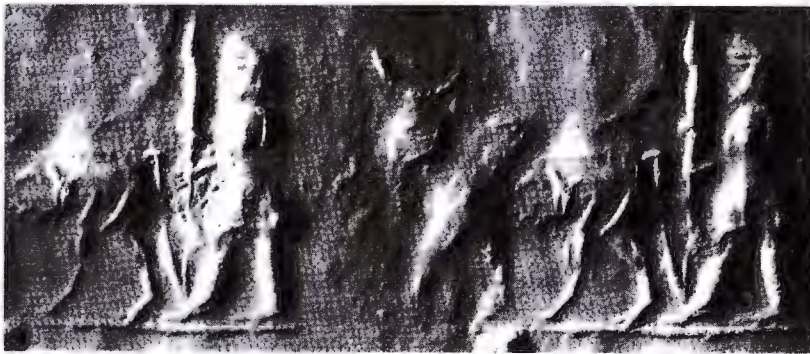
۲۱. این عکس به "بایگانی‌های فرانکفورت" که در "مؤسسه واربورگ" در لندن نگهداری می‌شود تعلق دارد، و من توانستم به لطف پُل تایلور که صمیمانه از او سپاسگزارم از آن اسکنی تهیه کنم.

۲۲. شکل ۷: این عکس به لطف اجازه مؤسسه واربورگ (لندن) تهیه شده و طرح شکل ۸ توسط ماری فرانسواز کلرژو و کولژ دو فرانس در اختیارم نهاده شده است.

۲۳. شکل‌های ۱۰-۹: عکس‌ها با اجازه بزرگوارانه موزه هنر و تاریخ ژنو اسکن شده‌اند؛ و طرح شکل ۱۱ توسط ماری فرانسواز کلرژو و کولژ دو فرانس در اختیارم قرار گرفته است.

شکل های ۷ و ۸: مهر موزه بغداد (IM 12648). *براد "به تیرستان"*

شکل های ۹ تا ۱۱: مهر موزه هنر و تاریخ ژنو (فهرست 1948/18990).

شکل ۱۲. طرح یک اثر مهر بابلی از دوره هخامنشی (شایل، ۱۹۰۱، شماره ۸)

به این چهار مهر (لوور، بغداد، ژنو و یکی با منشأ نامعلوم) باید اثر یک مهر بر یک تکه گل رُس را نیز افزود که فقط با کتاب قدیمی "پدر شایل" شناخته شده و به مجموعه آثار مهرهای بابلی - ایرانی تعلق دارد (شایل، ۱۹۰۱)^{۲۴}. این کتاب هیچ عکسی ندارد اما در عوض دارای طرحهای تصویری است. در این طرح‌ها علاوه بر یک نقشمایه مصری مآب (شماره ۱) به صحنه مشهور شکار شیر (شماره ۲) برخورد می‌کنیم که گاه با تصویر پهلوان سلطنتی همراه است (شماره‌های ۴ تا ۶)، و نیز صحنه‌های شکار (شماره ۳) و جنگ (شماره ۷). نکته جالب‌تر برای هدف ما، وجود یک صحنه کشاورزی است (شماره ۸؛ در اینجا شکل ۱۲): در بالای تصویر یک "هورامزدا" وجود دارد و تصویر اصلی عبارت است از کشاورزی در حال حرکت به راست و افشاندن بذر و در پشت او دو گاو کوهان‌دار دیده می‌شوند که به روشنی پیداست برای شخم زدن هستند، چون در سمت چپ تصویر یک خیش باز شده آشکارا به چشم می‌خورد. با آنکه در درستی تاریخ‌گذاری این مجموعه که مربوط به دوره هخامنشی دانسته شده تردیدی نیست، اما متأسفانه پدر شایل هیچ‌گونه توضیحی درباره این گنجینه ارزشمند و تعیین محل آن نداده است. برخی از این گوی‌های گلی [bulle] دارای اثر مهر مورد بحث امروزه در موزه لوور (بخش عتیقه‌های شرقی) هستند و در یک بررسی همراه با عکسهای متعدد اصلی مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. (هنکلن، جونز و استالپر، ۲۰۰۳). متأسفانه اثر باقی مانده مهری که صحنه شخم‌زنی / بذر افشانی داشته باشد نه در مجموعه لوور وجود دارد و نه در هیچ مجموعه دیگری از همین تاریخ که در NINO در لیدن نگهداری می‌شود و نامش در بررسی فوق ذکر آمده است^{۲۵}. این جای خالی به خصوص از آن رو بسیار دریغ‌انگیز است که صحنه کاملاً اصیل می‌نماید (اما نک. بعد ص ۷۷).

۲۴. از متیو استالپر سپاسگزارم که توجه مرا به این کتاب جلب کرد.

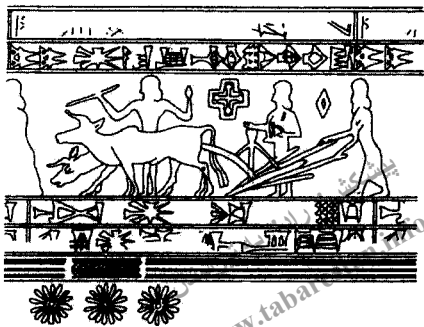
۲۵. تمام اسناد بر پایه داده‌های تمثال شناختی "موزه هخامنشی جدید احتمالی" که اکنون در جریان آماده‌سازی و تشکیل و ساختمان است، با هم ادغام خواهند شد.

۴. تمثال‌شناسی و سیاست: ترازنامه و ابهام‌ها

در نزد هلن سانسوسی وردنبورخ اشاره توأم به مهر لوور و سکه تارسوسی بخشی از اندیشه‌های فراخ‌تر درباره اشاعه و انطباق نقشمایه‌های ایدئولوژیک و تمثال‌شناختی هخامنشی در مناطق متفاوت شاهنشاهی بود (۱۹۹۰، صص ۲۶۶-۲۶۴، مشروعیت بخشی و ایدئولوژی) - درونمایه پژوهش‌هایی که به علت انتشارات مستند متعدد در این زمینه، در سالهای اخیر تفسیرها و تعبیرات بسیار زیادی را برانگیخته‌اند (درباره موضع‌گیری من و کتاب‌شناسی بنگرید به BH Ach II [بولتن تاریخ هخامنشی، ج ۲] صص ۲۰۶-۱۹۱).

می‌دانیم که نتیجه‌گیری وجود یک نفوذ سیاسی بر پایه مشاهده سازگاری نقشمایه‌های ایالتی با نقشمایه‌های تأیید شده مرکز شاهنشاهی، تا چه اندازه کار حساس و ظریفی است. آنچه در مورد مهرها کار را مشکل می‌کند، ناآگاهی ما نسبت به محل یا محل‌های شکل‌گیری و ساخت آنهاست. تا جایی که من می‌دانم، خاستگاه دقیق مهر موزه لوور هیچ‌گاه دقیقاً روشن نشده است. فقط پذیرفته شده که سبک آن بی‌چون و چرا مربوط به دوره هخامنشی است. د. کولون آن را جزء دوره VIIa می‌داند و فقط می‌نویسد: "مادها، پارس‌ها و یونانیان" (۱۹۸۷، صص ۹۳-۹۰ و ۱۴۶). ر. موری (۱۹۸۸، صص ۷۶b) احتیاط همراه با امید و انتظار خود را حفظ می‌کند: "سده پنجم ق.م؟ سبک شرقی است". مهرهای دیگر نیز (ژنو، بغداد) وضع بهتر و روشن‌تری ندارند: در مورد دومی فرانکفورت آن را در شمار "مهرهای پارسی" می‌داند (۱۹۳۹، صص ۲۲۰ به بعد)، اما هیچ تفسیر دیگری مگر اشاره‌ای کوتاه: "صحنه کشاورزی" ارائه نمی‌کند (۱۹۳۹، صص ۲۲۲)؛ در مورد مهر ژنو، ناشر آن بانو فولن وایدن تاریخ آن را سده ششم ق.م. ذکر می‌کند و ضمن توجه به برخی تفاوت‌ها، آن را به مهر لوور نزدیک می‌داند و پوشش سر و شلوار فرد شخم‌زن را "از ویژگی‌های جامه پارسی" می‌شمارد (فولن وایدن ۱۹۶۷، صص ۷۹-۲۶). در مورد انتشار بسیار جدیدتر باید گفت هیچ چیزی درباره نه خاستگاه و نه محل واقعی آن مشخص نشده، گو این که نویسنده ظاهراً القا می‌کند که احتمالاً ساخته یک کارگاه آسیای صغیر است (بوردمن، ۱۹۹۸، صص ۱۰). به هر حال تفاوت‌های موجود بین دو مهر ظاهراً نمایانگر آن است که ساخته کارگاه‌های متفاوتی هستند که چه بسا در زمان‌های مختلف روی یک مدل بسیار رایج کار می‌کرده‌اند.

۲۶. نک. نیز امور، ۱۹۹۲، صص ۲۱۴ (که باید "۳۳۸" خواند و نه "۳۳۷") که فرضیه‌های گاه‌شناختی و سبک‌شناختی او را کاملاً متقاعد نمی‌کنند.

شکل ۱۳. اثر مهرکاسیت بر لوحه گلی CBS 3657

شکل ۱۴. طرحی از مهری که فرض شده منشأ آن ایران بوده است (موری و گورنی، ۱۹۷۸؛ تصویر ۷ شماره ۲۳).

می‌باشد و بذرها نیز در کیسه‌ای هستند که او به کمر خود بسته است. به همین گونه، تعدادی از صحنه‌های شخم‌زنی روی مهرها بارها به عنوان صحنه‌های "آیینی یا مناسکی" تفسیر شده‌اند.^{۲۹} گمان نمی‌رود و به نظر هم نمی‌رسد که هیچ یک از تصاویر

در این باره شایسته یادآوری است که نقشمایه شخم‌زن لزوماً پارسی یا هخامنشی نیست. این صحنه را بارها در مهرهای متعلق به زمان‌های بسیار کهن‌تر و دوره‌هایی بسیار طولانی نیز دیده‌ایم.^{۲۷} به طور کلی مهر لوور را سپس جزء یک سری طولانی‌تری قرار داده‌اند (سالونن، ۱۹۶۸، صص ۶-۴۹۴؛ کولون، ۱۹۸۷، صص ۸-۱۴۵؛ اودریکور، برون و دلمار، ۲۰۰۰؛ تصویر ۱ شماره ۲-۱). البته بی‌گمان باگذر اعصار تفاوت‌های محسوسی پدید آمده است: خیش دوره ایران فاقد گونه‌ای حفره یا سوراخ است که در زمانهای کهن‌تر روی دسته بالایی تعبیه می‌شد تا به تدریج با جلو رفتن خیش عمل بذر پاشی را از طریق آن انجام دهند (شکل‌های ۱۴-۱۳)^{۲۸}. اما در اثر مهری که شایب انتشار داده است (شکل ۱۰) وضع به کلی فرق می‌کند: کشاورز پس از شخم زدن، خیش را از گاوها جدا کرده و به کناری نهاده و خود با دست راست بذر

27. Voir Boehmer 1965, Salonen 1968, et la bibliographie citée dans Gruber, Marzahn, Senoner & Wernicke 2000.

۲۸. بنگرید به تفسیرهای موری و گورنی، ۱۹۷۸، صص ۴۷-۴۶، و اودریکور، برون و دلمار، ۲۰۰۰، ص ۸۵ "در این صورت، خیش را می‌توان در درجه نخست گونه‌ای ابزار بذر پاشی تلقی کرد." شکل ۱۳: مهر کاسی روی لوحه CBS 3657 (سالونن، ۱۹۶۸، ص ۴۹۵ و Taf. VI)؛ طرح تازه گرویر، مارزان، زنونر و ورنیکه، ۲۰۰۰، ص ۱۰۰، تصویر ۴، شکل ۱۴: طرح مهری (با فرض منشأ ایرانی) برگرفته از موری و گورنی، ۱۹۷۸، تصویر ۷ شماره ۲۳.

۲۹. مثلاً توجه کنید به اندیشه‌های پورادا، ۱۹۴۸، صص ۷۸-۷۷؛ درباره این جنبه‌های آیینی - مذهبی، ←

دوره هخامنشی که در اینجا گردآوری شده‌اند این نکته در موردشان صادق باشد؛ هیچ یک آشکارا صحنه‌ای "آیینی - مذهبی" که شاه بتواند اجراکننده مراسم آن باشد نیست. ما در اینجا بیشتر با ثبت صحنه‌های زندگی کشاورزی روزمره سروکار داریم. گمان می‌رود در مورد صحنه نشان داده شده روی سکه‌های کیلیکیه‌ای نیز چنین باشد یا به عبارت دقیق‌تر دو صحنه به تصویر کشیده شده، زیرا صحنه شیردادن گوساله را بارها در سنت‌های یونانی و خاور نزدیک به‌ویژه در دوره هخامنشی دیده‌ایم (نک. آمور، ۱۹۹۲، صص ۲۲۲-۲۲۱).

وجود نقشمایه‌ای مشابه (صحنه شخم زدن) روی اشیای کوچک (مهرها، لوحه‌های گلی و سکه‌ها) که خاستگاههای آنها مناطق مختلف شاهنشاهی است (بابل، کیلیکیه)، آیا بدان معناست که از یک صحنه یا نقشمایه برآمده از "مرکز" تقلید و اقتباس می‌شده است؟ البته این فرضیه وسوسه‌کننده است، همان‌طور که وجود نقشمایه‌های پارسی بر مسکوکات غربی به‌ویژه در کیلیکیه کمیاب نیست و روی لوحه‌های بابلی دوره هخامنشی نیز بسیار زیاد است. با این حال بی‌اطلاعی کنونی ما از خاستگاه دقیق مهرها باید ما را به احتیاط بیشتری در طرح فرضیه‌های قاطع وا دارد. اما به هر روی، بیشتر موضوع یک سازگاری (آداب و رسوم ایرانی کشت و برز) مطرح است تا یک اقتباس ساده و خشک و خالی، چه در مورد سکه‌های تارسوسی^{۳۰} و چه درباره اثر مهر بابلی. سرانجام آن که، اگر کلیه مطالبی که گفته شد درست باشند و بی‌پایه نباشند، ولی درباره واقعیت اشاعه یک نقشمایه "سلطنتی" باید تردیدهای نقادانه را حفظ کنیم و از یاد نبریم: زیرا نه در مورد مهرها و نه درباره سکه‌ها هرگز نمی‌توان با یقین و اطمینان از یک "شاه" شخم زن یاد کرد.

چنین توجهی به نوبه خود ما را وامی‌دارد تا در مورد آنچه درباره "نفوذ مرکز" می‌شنویم یا می‌انگاریم، تعریف باز هم دقیق‌تری ارائه دهیم. به سخن دیگر باید توجه داشت که به‌نظر من لزوماً موضوع یک سیاست آگاهانه از سوی قدرت مرکزی شاهنشاهی مطرح نبوده است، بلکه فقط با جریان و گردش نقشمایه‌های قدیمی‌تری سروکار داریم که در دوره ایران تفسیر نوینی یافته‌اند و با فهرست نقشمایه‌های محلی سازگار شده‌اند،

→ اودریکور، برون و دلمار، (۲۰۰۰، صص ۵۷۶-۵۵۷) از دیدگاه انسان‌شناسی نیز به بحث پرداخته‌اند.

۳۰. بنگرید به ملاحظات اکنون محتاطانه (نک. قبل پانوش ۱۸) کازابون، ۲۰۰۳a درباره تصویرگاوهای کوهان‌دار. همچنین توجه داشته باشیم که در پایان دوره هخامنشی و در دوره هلنیستی، نقشمایه خیش (با تیغه و دسته آن، ولی بدون صحنه شخم زدن) بارها روی مسکوکات کیلیکیه‌ای و به‌خصوص در تارسوس حک شده است (نک. پرایس، ۱۹۹۱، صص ۳۷۰-۳۶۹؛ لوریده، ۱۹۹۴، صص ۱۴-۱۳).

بی آن که نتیجه بگیریم که پای فرایند پیچیده در میان بوده و مرکز شاهنشاهی یکباره چنین تصمیمی گرفته است: به عبارت دیگر در اینجا با یک سبک و اسلوب ثبت "تبلیغاتی" سروکار نداریم، بلکه با مناسبات میان فرهنگی طرف هستیم^{۳۱}.

پیوست

هنگامی که دستنویس این مقاله را پایان دادم، این فرصت پیش آمد که نتایج آن را در یک سخنرانی در "خانه خاور" شهر لیون در ۱۲ آوریل ۲۰۰۳ مطرح کنم. درباره اثر مَهری که پدر شایل در ۱۹۰۱ بدون عکس و بدون ذکر منشأ انتشار داده است (در اینجا شکل ۱۲) بسیاری از شرکت کنندگان در این همایش (رمی بوشارلا، م. ف. بوساک، پ. ل. گاتیه ژ. روژمون) به من گفتند که این طرح به احتمال زیاد اشتباه است. من به آسانی نظر منطقی آنها را می پذیرم. این صحنه ای مرکب از شخم زدن و بذر پاشیدن نیست (که از لحاظ تمثال شناختی نظیر آن وجود ندارد و همین یکی را - در صورت طراحی درست - در اختیار داریم)، بلکه یک صحنه ساده شخم زدن روی یک مَهر استوانه ای است که اثر آن مَهر به طور کامل بر گِل حک نشده است: در واقع دهقان در پشت خیش است و خیش نیز توسط یک جفت گاو کوهان دار کشیده می شود و بنابراین اثر مَهر متشکل از دو قسمت از یک صحنه واحد است، منتهی از راست به چپ به این ترتیب: (۱) خیش، (۲) جفت گاوها، (۳) کشاورز. اگر مَهر درست زده یا غلتانده شده بود، تصویر درست به صورت زیر می بود: (۱) کشاورز که دستهایش را روی (۲) خیش، گذاشته که خود به (۳) یک جفت گاو متصل است. یعنی برعکس آنچه و. شایل پنداشته و طراحی کرده است، شخم زن (یعنی شماره ۱) بر کمر خود هیچ کیسه بذری نبسته است!

Collège de France
Réseau international d'études
et de recherches achéménides
(GDR 2538, CNRS)
pierre.briant@college-de-france.fr

۳۱. در این باره بنگرید به ملاحظات محتاطانه روش شناختی بریان، ۱۹۸۲، صص ۴۵۷-۴۵۶ و سانیسی وردنبورخ، ۱۹۹۰، صص ۲۶۷-۲۶۵ که بسیار با یکدیگر همسو هستند.

کتابنامه

- BOARDMAN, J. 1998, Anatolian stamp seals of the Persian period revisited, *Iran* 26 : 1-13.
- 2000, *Persia and the West. An Archaeological investigation of the genesis of Achaemenid Art*, London.
- BOEHMER, R.B. 1965, *Die Entwicklung der Glyptik während der Akkad-Zeit*, Berlin.
- BRIANT, P. 1982, *Rois, tributs et paysans*, Paris.
- 1987, Pouvoir central et polycentrisme culturel dans l'empire achéménide. Quelques réflexions et suggestions, in : *AchHist* 1 : 1-31.
- 1988, Ethno-classe dominante et populations dominantes dans l'empire achéménide : le cas de l'Égypte, in : *AchHist* III : 137-173.
- 1992, *Darius, les Perses et l'empire* (Coll. Découvertes 156), Paris [2e édition 2001].
- 2000, Numismatique, frappes monétaires et histoire en Asie Mineure achéménide, in : Casabonne (éd.) 2000 : 266-274.
- 2001, Polybe x.28 et les qanâts : le témoignage et ses limites, in : P. Briant (éd.), *Irrigation et drainage dans l'Antiquité. Qanâts et canalisations souterraines en Iran, en Égypte et en Grèce* (Persika 2), Paris : 15-40.
- 2003, Histoire et archéologie d'un texte. La *Lettre de Darius à Gadatas* entre Perses, Grecs et Romains, in : M. Giorgieri, M. Salvini, M.-C. Trémouille & P. Vannicelli (éds.), *Licia e Lidia prima dell'ellenizzazione (Roma, 11-12 ottobre 1999)*, Roma: 107-144 [voir: www.achemenet.com/pdf/souspresse/briant/gadatas.pdf].
- CANNIZZARO, F.A. 1913, *Il capitolo georgico dell' Avesta, Vendidad III*, Messina.
- CASABONNE, O. 1996, Présence et influence perses en Cilicie à l'époque achéménide : iconographie et représentation, *AnAnt* 4 : 121-145.
- 1999, Local powers and Persian model in Achaemenid Cilicia: a reassessment, *Olba* 2 : 57-66.
- 2000, Conquête perse et phénomène monétaire : l'exemple cilicien, in : Casabonne (éd.) 2000 : 21-93.
- 2000 (éd.), *Mécanismes et innovations monétaires dans l'Anatolie achéménide. Numismatique et histoire (Actes de la Table Ronde internationale, Istanbul 22-23 mai 1997)* (Varia Anatolica 12), Istanbul.
- 2003a, Buffles et zébus au Proche-Orient ancien, in : R. Lebrun (éd.), *Hethitica* 16 = *Mélanges Neu*, Louvain [voir: www.achemenet.com/pdf/souspresse/casabonne/xanthoskubaba.pdf].
- 2003b, *La Cilicie à l'époque achéménide* (Persika 3), Paris.
- COLLON, D. 1987, *First impressions. Cylinder seals in the Ancient Near East*, London.
- D'AMORE, P. 1992, Glittica a cilindro achemenide: linee di uno sviluppo tematico-cronologico, in : *Contributi e materiali di archeologia orientale* IV : 187-272.
- DARMESTER, J. 1892, *Le Zend-Avesta. Traduction nouvelle avec commentaire historique et philologique*, II (Annales du Musée Guimet 22), Paris.
- DELAPORTE, L. 1923, *Musée du Louvre. Catalogue des cylindres, cachets et pierres gravées de style oriental*, II: *Acquisitions*, Paris.

- DUREAU DE LA MALLE, A.J.C.A. 1840. Examen des causes générales qui, chez les Grecs et les Romains, durent s'opposer au développement de la population, et en favoriser l'accroissement dans l'empire persan, *Mém.Achscr* 14 : 305-333.
- FAUTH, W. 1979. Der königliche Gärtner und Jäger im Paradeisos. Beobachtungen zur Rolle des Herrschers in der Vorderasiatischen Hortikultur, *Persica* 8 : 1-53.
- FRANKE, P. & HIRMER, M. 1966. *La monnaie grecque*, Paris [trad. de la 1^è éd., 1964].
- FRANKFORT, H. 1939. *Cylinder seals: a documentary essay on the art and religion of the Ancient Near East*. London.
- GRUBER, H., MARZAHN, J., SENONER, M. & WERNICKE, G. 2000. Der zerbrechende Pflug. Methoden der Bildverarbeitung bei der Analyse von Rollsigelbildern. in: J. Marzahn & H. Neumann (éds.), *Assyriologica et Semitica. Festschrift für J. Oelsner* (AOAT 252), Münster : 95-106.
- HAUDRICOURT, A., BRUHNES, J. & DELAMARRE, M. 2000. *L'homme et la charrue à travers le monde*, Paris [1^è éd. Paris, 1955].
- HENKELMAN, W.F.M., JONES, C.E. & STOLPER, M.W. 2003. Clay Tags with Achaemenid Seal Impressions in the Dutch Institute of the Near East (NINO) and Elsewhere, *Arta* 2003 [à paraître].
- KOCH, H. 1992. *Es kündigt Dareios der König... Vom Leben im persischen Großreich*, Mainz.
- LABAT, R. 1939. *Le caractère religieux de la royauté assyro-babylonienne*, Paris.
- LE RIDER, G. 1994. Un trésor d'oboles de poids persique entré au Musée de Silifké en 1987, in: M. Amandry & G. Le Rider (éds.), *Trésors et circulation monétaire en Anatolie antique*, Paris : 13-18.
- LEVANTE, E. 1994. Le "Trésor de Nagidos," in: M. Amandry & G. Le Rider (éds.), *Trésors et circulation monétaire en Anatolie antique*, Paris : 7-11.
- MOOREY, P.R.S. 1988. The Persian Empire, in: J. Boardman (éd.), *Plates to CAH IV*, Cambridge : 1-94.
- MOOREY, P.R.S. & GURNEY, O. 1978. Ancient Near Eastern cylinder-seals acquired by the Ashmolean Museum, Oxford 1963-1973, *Iraq* 40 : 41-60.
- POMEROY, S. 1994. *Xenophon – Oeconomicus. A Social and Historical Commentary*, Oxford.
- PORADA, E. 1948. *Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North American Collections*, 1: *The Collection of the Pierpont Morgan Library*, Washington.
- PRICE, M. 1991. *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philipp Arrhidaeus. A British Museum Catalogue* 1-II, Zürich – London.
- ROOT, M.C. 1991. From the Heart: powerful persianisms in the art of the western empire, in: *AchHist* VI : 1-29.
- RUTTEN, M., 1936. *Le Musée du Louvre. Cachets et cylindres de la Mésopotamie* (avec photographies inédites d'André Vigneau), *Enc.phot* II.13.3, Paris.
- SALONEN, A. 1968. *Agricultura Mesopotamica*, Helsinki.
- SANCISI-WEERDENBURG, H. 1990. The quest for an elusive empire, in: *AchHist* II : 263-74.
- SCHEIL, V. 1901. Mélanges 1: Empreintes achéménides, *RB* 10 : 567-570.
- VOLLENWEIDER, M.-L. 1967. *Musée d'art et d'histoire de Genève. Catalogue raisonné des sceaux-cylindres et intailles* 1, Genève.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

جوزف لیندون اسمیت در تخت جمشید، ۱۹۳۵

آن گونتر* - واشینگتن دی. سی.

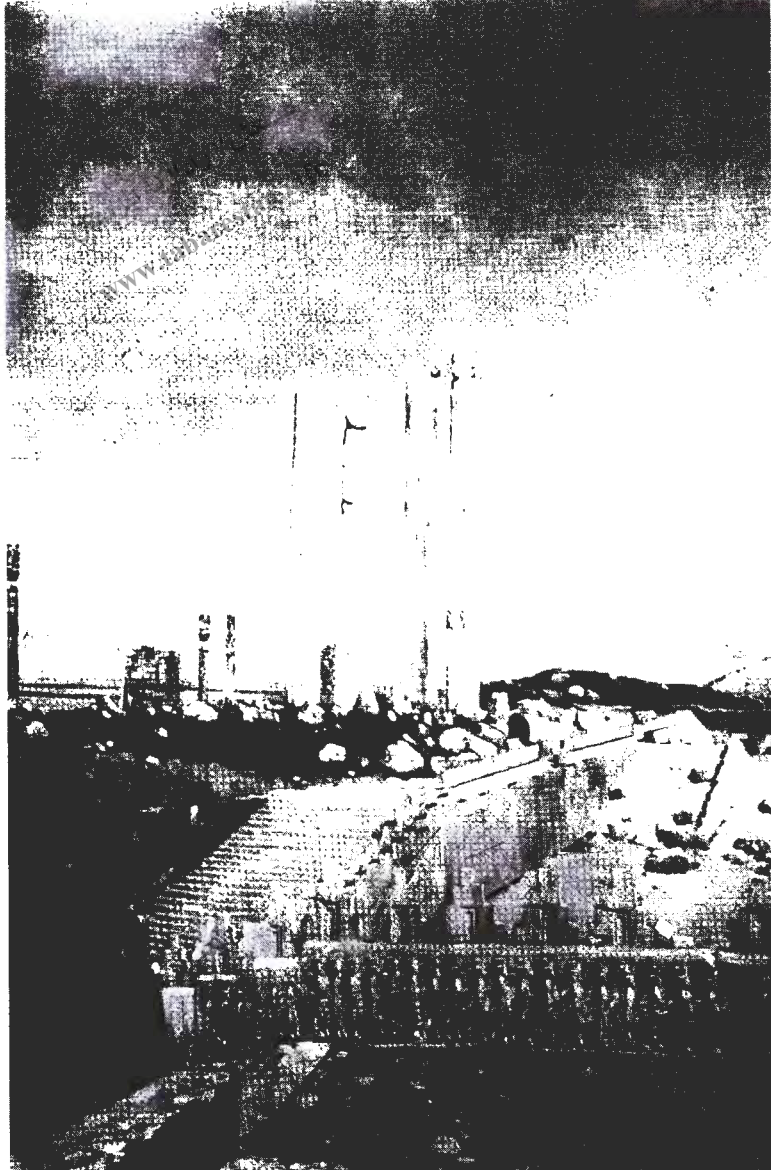
"از حالا دارم می نویسم تا بدانی یکی از نقاشان مهم آمریکایی که تجربه‌ای طولانی در نقاشی کردن از بناها و آثار باستانی دارد، در همین زمستان به تخت جمشید خواهد آمد تا نقاشیهای متعددی تهیه کند که ما آنها را هم در بنای "مؤسسه شرقی" می توانیم به نمایش بگذاریم و هم در انتشارات خود به عنوان کلیشه‌های رنگی مورد استفاده قرار دهیم. من نمی دانم دقیقاً او چه زمانی به تخت جمشید خواهد رسید. لطفاً مراقب باش تا به او اتاق مناسب و راحتی داده شود و این که او به میز غذای اعضای هیئت این مؤسسه بپیوندد. من به آقای اسمیت معرفی نامه‌ای می دهم که به محض رسیدن به تو تسلیم کند. مطمئنم که نیاز بیشتری به تأکید بر این نکته نیست که مأموریت آقای اسمیت اهمیت بسیار زیادی برای مؤسسه دارد و پیداست که هرگونه تسهیلاتی باید در اختیارش قرار گیرد."^۱

جیمز هنری بریستد مدیر مؤسسه شرقی در دانشگاه شیکاگو با این کلمات دستورات لازم را به فریدریش کرفتر مهندس معمار می داد که اخیراً در پی عزیمت از نرست هرتسفلد مسئولیت اداره هیئت اعزامی مؤسسه به تخت جمشید به وی سپرده شده بود. از سخنان بریستد و دستورات او چنین بر می آید که هنرمند آمریکایی جوزف لیندون اسمیت (۱۸۶۳-۱۹۵۰) به خاطر اقامت طولانی و ثمربخش خود در مصر و کپی برداری از نقاشی‌ها و نقش برجسته‌های باستانی آنجا، در محافل باستان‌شناختی شهرت فراوانی داشته است. با این حال، اسمیت و همسرش کورینا هیون پاتنم اسمیت (۱۸۷۶-۱۹۶۵) در بهار سال ۱۹۳۵ بنابر ترتیبی که در نامه بریستد توصیف شده است مدت شش هفته را در تخت جمشید گذراندند.

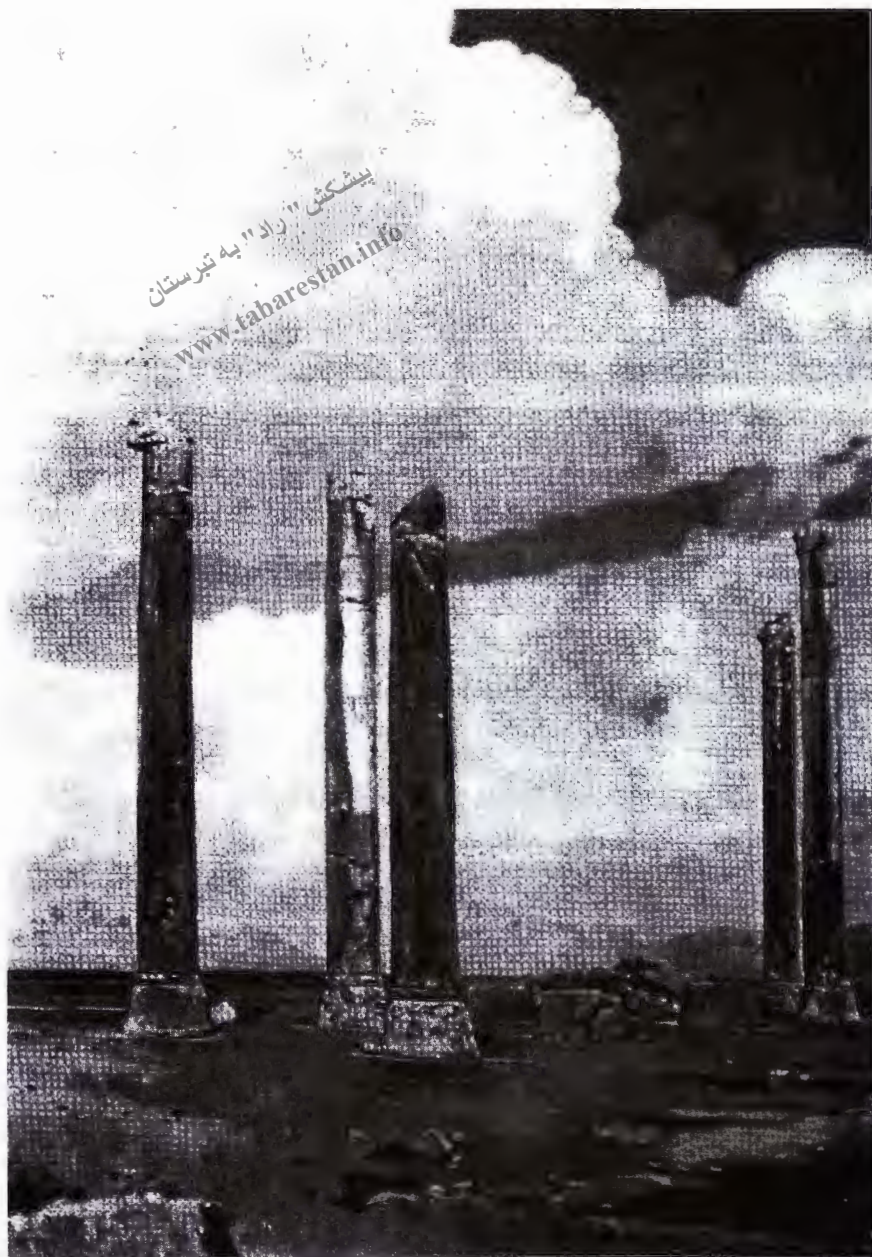
* Ann C. Gunter

۱. نامه جیمز هنری بریستد به فریدریش کرفتر در ۱۳ نوامبر ۱۹۳۴، بایگانی‌های مؤسسه شرقی دانشگاه شیکاگو (که از این پس "بایگانی‌های م.ش" نامیده خواهد شد). سپاس‌های خود را به جان لارسن بایگان موزه مؤسسه شرقی دانشگاه شیکاگو به خاطر مهربانی و لطف و یاری صمیمانه‌اش در تحقیق من درباره کار اسمیت در تخت جمشید تقدیم می‌کنم.

دستآورد اسمیت در ایران در مقایسه با نتایج سترگ و شگفت کارش در مصر که طی چند دهه انجام گرفت، کاری کوچک بود و از شش نقاشی (شکل‌های ۱ تا ۵) تجاوز

شکل ۱. ایران. نقاشی اسمیت از ستون‌های کاخ آپادانا در تخت جمشید از سمت شرق، ۱۹۳۵ مؤسسه شرقی P.27832 (عکس. لطف مؤسسه شرقی دانشگاه شیکاگو).

شکل ۲. ایران، تخت جمشید. نقاشی رنگ و روغن از ستون‌های کاخ آپادانا، ۱۹۳۵، مؤسسه شرقی
P. 29042

نمی‌کرد.^۲ او گزارش کوتاهی از اقامت خود در تخت جمشید در شرح حال خود تهیه کرد که در پی مرگش انتشار یافت.^۳ اسمیت در فصلی با عنوان "عظمت ایران"، مسافرت خود به تخت جمشید، وضع اعضای هیئت و فعالیتهای آن، و پروژه نقاشیهای خویش و وضع خود مکان کاوشگاه را گزارش داده است. از خود هر تسفلد در یک بند یاد می‌شود که در آن اسمیت به نقل قول از فریدریش کرفتر به عنوان منبع اطلاعات خود می‌پردازد.^۴

با این حال، توصیف مشروح‌تر جریان اقامت اسمیت در تخت جمشید در میان اوراق او وجود دارد که اکنون در بایگانی‌های مؤسسه اسمیتسونین در واشینگتن دی. سی. در بخش هنر آمریکا است.^۵ دیدار اسمیت از تخت جمشید مصادف شد با یک لحظه بحرانی که در تاریخچه هیئت اعزامی پیش آمده بود؛ یعنی دوره پس از عزیمت هر تسفلد در نوامبر ۱۹۳۴ و قبل از رسیدن مدیر میدانی جدید، اریش. ف. اسمیت.^۶ گزارش انتشار نیافته اسمیت در واقع توسط کسی نوشته شده که هم در عین حال برای هیئت اعزامی به تخت جمشید یک غیر خودی و "بیگانه" بود و هم از لحاظ معلوماتش درباره طرح‌های باستان‌شناختی و تجربیات فراوانی که از مسافرت به مصر داشت یک "خودی" تلقی می‌شد و این چنین کسی به توصیف فضای ناراحت و پریشانی می‌پردازد که پس از عزیمت هر تسفلد در تخت جمشید حاکم شده بود. این توصیف نمایانگر مستندی است از همدردی و احترامی که اعضای هیئت - به‌ویژه دانلد ای. مک کاون - نسبت به هر تسفلد احساس می‌کردند و رابطه ناراحت‌کننده‌ای که میان "مؤسسه شرقی" (و هیئت آن در ایران) و حکومت ایران وجود داشت. من این نوشتار کوتاه درباره یک آمریکایی در تخت جمشید را به خاطره یک همکار و دوست عزیزی تقدیم می‌کنم که در گردهمایی‌های ثمربخش متعدد و انتشار مجلدات ارزشمند، بسیاری از ما را گرد هم

2. For Smith and his Egyptian career, see Dawson & Uphill 1995: 396. *The Inventory of American Paintings Executed before 1914*, a research database compiled and maintained by the Smithsonian American Art Museum, Smithsonian Institution, Washington, D.C., lists 137 paintings by Joseph Lindon Smith (<http://sirismm.si.edu/siris/aboutari.htm>). This list does not include all of his Egyptian paintings completed prior to that date, however; additional holdings from Smith's early years with Reisner's expedition are housed in the Art of the Ancient World Department, Museum of Fine Arts Boston.

3. J.L. Smith 1956: 246-62.

4. *Ibid.* 254-55.

5. Joseph Lindon Smith Papers, Archives of American Art, Smithsonian Institution, Washington, D.c. (hereafter JLS Papers, AAA).

6. Blacer 1991: 147-72.

آورد تا درباره تخت جمشید از چشم مسافران گوناگون به بحث بپردازیم. جوزف لیندون اسمیت در پوتاکت، رودآیلند، زاده شد. از ۱۸۸۰ تا ۱۸۸۲ در موزه هنرهای زیبای بوستون تحصیل کرد و از ۱۸۸۳ تا ۱۸۸۵ در آکادمی ژولی ین در پاریس شاگرد گوستاو بولانژه و ژول لوفور بود. کارگاه نقاشی او در بوستون توجه دنمن راس مجموعه دار و جمع کننده مشهور آثار هنری بوستونی و استاد رشته هنر در دانشگاه هاروارد را به خود جلب کرد. اسمیت و راس در اوایل دهه ۱۸۹۰ مسافرت‌های فراوانی به مکزیک، چین و آسیای جنوب شرقی کردند و به مطالعه تمدن‌های باستانی پرداختند. اسمیت در سفر کوتاهی به ایتالیا در ۱۸۹۲ با ایزابلا استیوارت گاردنر مجموعه دار مشهور بوستونی ملاقات کرد و شروع به کپی برداری از نقاشی‌ها برای او نمود و گاه نیز در مقام نماینده و عامل او به خرید آثار هنری برایش می‌پرداخت.^۷ اسمیت در پی نخستین سفر کوتاه خود به مصر در ۱۸۹۸، به عنوان یکی از اعضای هنری هیئت‌های باستان‌شناختی، هم خود را عمدتاً صرف کپی کردن نقش‌های روی گورها و نقش برجسته‌ها به صورت رنگ و روغن روی بوم می‌کرد که در کتابهای باستان‌شناختی و نیز برای کاربردهای آموزشی در موزه‌ها و دیگر نهادها مورد استفاده قرار می‌گرفت. او از ۱۹۱۰ تا ۱۹۳۹ عضو پیوسته هیئت‌های اعزامی موزه هنرهای زیبای بوستون و دانشگاه هاروارد بود که ریاست آن را جورج رایسنر بر عهده داشت و در این مأموریت‌ها بود که اسمیت به نقاشی‌های بسیاری در تعدادی از کاوشگاه‌های مصر، از جمله سقّره، آیدوس و تیس پرداخت. زمانی که کورینا و جو اسمیت در ایالات متحده آمریکا بودند بیشتر وقت خود را در دابلین، نیوهمشایر به سر می‌بردند و در آنجا در نزدیکی محله مهاجرنشین هنرمندان کورن فعال بودند. هم اسمیت و هم همسرش به خانواده‌های سرشناس آمریکایی تعلق داشتند. خود اسمیت پسر عموی دوم جان گرین لیف ویتی‌یر شاعر بود، همسرش کورینا نیز دختر ناشر معروف جورج پالم‌پاتنام بود و از طریق او

۷. در نامه‌های مبادله شده میان گاردنر و برنارد برنسون، منتقد هنری، بارها و به مناسبت‌های مختلف به اسمیت ("زوزو") اشاره شده است: انتشارات هدلی، ۱۹۸۷ به ویژه صص ۶۶، ۶۸ پانویس ۳، ۱۰۱، ۳۱۸، ۳۸۴ و ۳۹۹. اسمیت همچنین استخدام شد تا نقاشیهای ایتالیایی را برای برنسون و گاردنر کپی کند: همان، صص ۱۱۶، ۱۲۴، ۱۲۸، ۱۳۰، ۱۳۲ و ۱۳۳. در فهرست نقاشیهای آمریکایی انجام شده پیش از سال ۱۹۱۴ نام چهار کپی توسط اسمیت از آثار نقاشان ایتالیایی آمده است که اکنون در موزه "فاگ آرت" دانشگاه هاروارد هستند: از بلینی تابلوهای سانتاجرومه، کریستوفر واوگوستین رنگ و روغن ۱۸۸۹؛ تیلیب، رنگ و روغن، بی تاریخ؛ از تین توره‌تو، تابلوهای معجزه یافتن بدن سنت مارک، آبرنگ و تیلیب رنگ و روغن و هر دو بی تاریخ.

بود که این زوج روابط اجتماعی و سیاسی کمابیش گسترده‌ای یافتند. کورینا از روی دستنوشته‌ها و خاطرات روزانه همسرش، پس از مرگ او شرح حال به قلم خود نقاش را به چاپ رسانید و بعداً شرح حال خویش را نیز انتشار داد.^۸ کورینا دانشجوی جدی و سخت کوش ادبیات عرب بود و در شرح حال خود نوشته است که کتابخانه "کمابیش جامعی" از آثار اسلامی داشته است.^۹ اسمیت‌ها بی‌گمان از مسافرت‌های فراوان خود بهره فراوانی بردند و قبل از مسافرت کوتاه به ایران، به چین، ژاپن، آنکوروات، آمریکای جنوبی و جاهای دیگر رفته بودند.

در اوراق اسمیت در واشینگتن، در سه سند جداگانه به اقامت وی در تخت جمشید اشاره شده است. دوتای آنها تایپ شده هستند با عناوین مشابه و تا اندازه‌ای تداخل دارند، اما از لحاظ محتوا یا طول مطالب برابر نیستند.^{۱۰} هیچ کدام تاریخ ندارند، اما جزئیات بیان شده نشان می‌دهد که یا در هنگام اقامت اسمیت در محل نوشته شده‌اند یا کمی پس از آن. افزون بر این دو گزارش کمابیش طولانی و پیراسته، در خاطرات روزانه اسمیت جزئیات بیشتری درباره مسافرت او از مصر و رسیدن او به ایران وجود دارد، اما پیش از آن که آن دو به ایران برسند مطلب ناگهان قطع می‌شود. دست نوشته‌های تایپ شده اسمیت احتمالاً مبتنی بر یادداشتهایی اضافی بوده‌اند که در خاطرات روزانه یا به شکلی دیگر حفظ شده‌اند که جزء گزارش‌های تفصیلی اوراق اسمیت در واشینگتن نیستند. در غیر این صورت آنها عملاً هنگامی که این زوج هنوز در تخت جمشید بوده‌اند نوشته یا طراحی شده‌اند. این که متن اصلی کی و توسط چه کسی ویرایش و آماده چاپ در گورها، پرستشگاه‌ها و هنر باستانی (جوزف ل. اسمیت، ۱۹۵۶) شده - یعنی روایتی که در آن اشاره‌ای به اوضاع و احوال ناراحت کننده روابط سیاسی و هیئت اعزامی و شخصیت‌ها وجود ندارد - قابل تعیین نیست اما به احتمال زیاد این تجدید نظر هنگامی رخ داده که کورینا دست نوشته همسرش را ویرایش می‌کرده است. در ۱۹۵۰، یعنی سال مرگ

۸. کورینا اسمیت (۱۹۶۲، ص ۳۹۴) تنها بند کوتاهی را به تخت جمشید اختصاص داده است. اوراق و آثار او اکنون در کتابخانه شلزلینگر، مؤسسه رادکلیف دانشگاه هاروارد نگهداری می‌شود.

۹. کورینا اسمیت (۱۹۶۲، ص ۳۹۲). او این مجموعه را بعداً به مدرسه بین‌المللی مؤسسه خاورمیانه در واشینگتن دی. سی. اهدا کرد. وی همچنین مؤلف مشترک کتابی بود درباره دوره بهبودی و تجدید قوا در بعد از جنگ جهانی یکم در فرانسه که شرکت انتشاراتی پدرش آن را منتشر کرد (نک. ه. اسمیت و هیل ۱۹۲۰).

۱۰. سفر به تخت جمشید، دست‌نوشته‌های تایپی گوناگون، اوراق JLS, AAA, hh, حدود ۳۰ صفحه گزارش مشروح آمادگی برای سفر به ایران؛ تخت جمشید، دست‌نوشته‌های تایپی گوناگون، اوراق JLS, AAA, ii, حدود ۴۰ صفحه، دارای تغییرات و ویرایشی فراوان و مشروح‌تر درباره مکان و شخصیت‌های هیئت اعزامی.

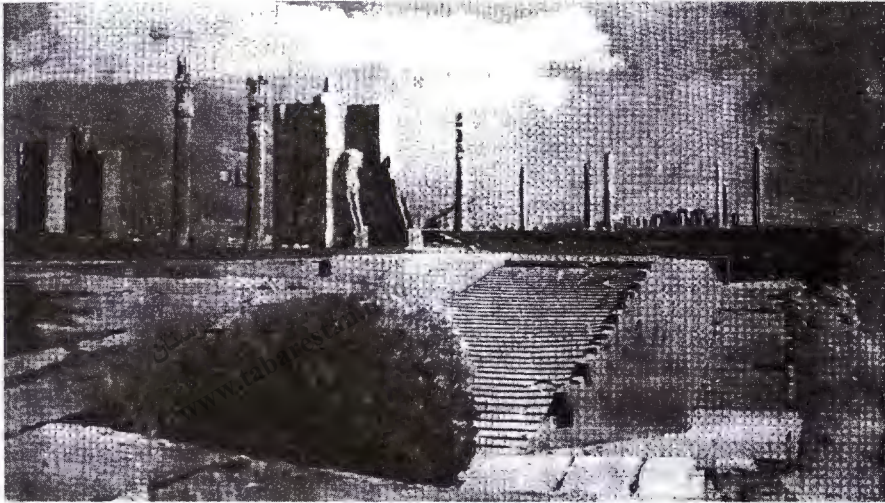
اسمیت، شرایط خاص هیئت اعزامی دیگر وجود نداشت و در میان خوانندگان کتاب دیگر علاقه چندانی را بر نمی‌انگیخت.

گرچه در گزارش انتشار یافته اسمیت گفته شده که ابتکار اعزام اسمیت به تخت جمشید با "مؤسسه شرقی" بوده است، اما در واقع چنین می‌نماید که نخست خود اسمیت موضوع را با پرنتیچه دوئل رئیس عملیات میدانی "مؤسسه شرقی" هیئت اعزامی به سفره مطرح کرده بوده است. اسمیت در مصر و جاهای دیگر معمولاً از رنگ و روغن روی بوم برای کپی آثار باستان شناختی استفاده می‌کرد. او برای طرح سفر به تخت جمشید به انتقال مقدار زیادی مواد از جمله ۳۸ یارد بوم لوله شده در درون یک استوانه حلبی [قلع] با ۷ فوت و ۴ اینچ طول و ۲۴ اینچ محیط نیاز داشت. این شیء و محتویات آن مکاتبات سیاسی فراوانی را موجب شد که از لحاظ رسمی مشکلات زیادی برانگیخت که اسمیت در گزارش تائیدی خود به تفصیل شرح داده است. پس از مبادله یک سلسله تلگراف موفقیت‌آمیز میان قاهره، واشینگتن و تهران، اسمیت‌ها سرانجام در ۲۸ فوریه ۱۹۳۵ از مصر به راه افتادند و از طریق عراق و شهرک مرزی خانقین وارد ایران شدند و از آنجا در ۶ مارس به تهران و سپس در ۹ مارس ۱۹۳۵ به تخت جمشید رسیدند. اسمیت در یادداشت‌های روزانه ۷ مارس ۱۹۳۵ خود گزارش دیدار با وزیر مختار آمریکا را داده که ویلیام هریسون هورنی بروک (۱۸۸۴-۱۹۴۶) بوده است. او در ۱۲ دسامبر ۱۹۳۳ به عنوان فرستاده فوق‌العاده و وزیر مختار در ایران منصوب شده و در ۱۹ مارس ۱۹۳۴ استوارنامه خود را تقدیم کرده بود.^{۱۱} گرچه هورنی بروک قبلاً به عنوان دیپلمات و وزیر مختار در سیام خدمت کرده بود (۱۷-۱۹۱۵)، ولی به نظر می‌رسد که انتصاب او به این مقام در ایران جایزه‌ای در برابر یک لطف سیاسی بوده است. اسمیت می‌نویسد: "او در کار دیپلماسی مرد با سابقه‌ای نبود، اما روزنامه مهمی را در سالت لیک سیتی داشت که از آن طریق به شکست رید اسموت برای انتخاب مجدد به مقام سناتور کمک کرده بود و از این رو این جایزه سیاسی‌اش بود"^{۱۲}. اسموت یک سناتور جمهوری خواه از ایالت یوتا بود که همراه با سناتور هاوولی "لایحه تعرفه گمرکی اسموت-هاوولی" را در سال ۱۹۳۰ تهیه و تقدیم مجلس کرده بودند که هدف آن کمک به کشاورزی آمریکا از طریق بالا بردن نرخ گمرکی

۱۱. who was who in America, vol. 2, Chicago 1950: 262. هورنی بروک در مقام وزیر مختار از ۱۹۳۵ تا

۱۹۳۶ در افغانستان و از ۱۹۳۷ تا ۱۹۴۱ در کاستاریکا خدمت کرد.

12. *Trip to Persepolis*, 17, JLS Papers, AAA.

شکل ۳. ایران. تخت جمشید. نقاشی رنگ و روغن اسمیت. تصویر مدخل صُفه تخت جمشید، ۱۹۳۵، مؤسسه شرقی P. 29043.

بسیاری از فراورده‌های خارجی بود. با وجود این در سال ۱۹۳۲ هم واردات و هم صادرات آمریکا نزدیک به هفت درصد کاهش یافته بود و بسیاری این لایحه تعرفه آنها را باعث و یکی از عوامل "رکود بزرگ" می‌دانستند.^{۱۳} اسموت پس از حدود سی سال حضور در سنای آمریکا در انتخابات مجدد در پاییز سال ۱۹۳۲ شکست خورد. در همان انتخابات فرانکلین دلانو روزولت به مقام ریاست جمهوری رسید و توان آن را یافت تا به افراد خاصی که عضو مؤثر حزب دموکرات و در پیروزی وی سهم داشتند پاداش بدهد. هورنی بروک صاحب روزنامه‌های مهم متعددی در ایالت یوتا، از جمله پروو و ایونینگ هرالده و سالت لیک‌تایمز بود و در سازمانهای ایالتی حزب دموکرات فعالیت داشت. اسمیت در گزارش تایپ شده خود به زحمت می‌تواند احساس تحقیر خود نسبت به این "ناشر دیپلمات شده" را پنهان کند که تنها به عنوان فردی خام و ناپخته از او نام نمی‌برد: "او مهربان و گرم بود اما زیاد حرف می‌زد و هنگام بحث درباره مشکلات و مسائل باستان‌شناختی میان بریستد و حکومت ایران بیشتر بی‌ملاحظه و بی‌احتیاط بود."

"او وضع را چنان توصیف کرد که گویی درونش دینامیت کار گذاشته‌اند و به من فهماند که گودار، سرپرست فرانسوی آثار باستانی، فرد یاری دهنده‌ای نیست و افزود: "راستش من با این فرانسوی‌ها آبم توی یک جوی نمی‌رود". به همه ظاهراً نظرش را صادقانه و

13. Findling 1989: 482.

شکل های ۴a-b: ایران، تخت جمشید. دو نقاشی رنگ و روغن و روی بوم از اسمیت از نقش برجسته‌های کاخ آپادانا: نگهبانان پارسی و مادی (بالا)؛ خراج آورندگان سکایی (پایین) سال ۱۹۳۵، مؤسسه شرقی P. 27828 و P. 27829.

آزادانه می‌گفت. او اخبار مربوط به استوانه حلبی را که چه شور و هیجانی در محافل حکومتی برانگیخته تفسیر کرد و گفت: "بخت با ما یار بود که زودتر از وزارت خارجه آمریکا خبر دست اولی برای جراید داشتیم، وگرنه مفت نمی‌ارزید."^{۱۴}

از خوش اقبالی اسمیت، حکومت تهران نیز رفتار موقرانه و پیراسته‌تری از خود نشان داد. اسمیت می‌نویسد: "هر دوی ما، من و کورینا، با وزیر مختار بریتانیا، سر هیوم. نچپول

14. *Trip to Persepolis, 17-8, JLS Papers, AAA.*

شکل ۵. ایران، تخت جمشید. نقاشی رنگ و روغن اسمیت از نقش برجسته شیر و گاو، ضلع شمالی، پلکان شرقی آپادانا، ۱۹۳۵. مؤسسه شرقی P. 29044.

هیوجیسن، که سر دنیسن راس ما را به او معرفی کرد، وجه اشتراک بیشتری داشتیم^{۱۵}. سر هیو نچپول هیوجیسن از ۱۹۳۴ تا ۱۹۳۶ در تهران وزیر مختار بریتانیا بود و سپس در چین و ترکیه سفیر شد^{۱۶}. راس، که محقق برجسته و سرشناس در تاریخ و ادبیات فارسی و عربی محسوب می شد، اولین مدیر "مدرسه مطالعات شرقی" در لندن بود (که سپس نامش به "مدرسه مطالعات شرقی و آفریقایی" تغییر یافت)^{۱۷}.

با این حال ظاهراً هورنی بروک تنها عضو بی ملاحظه و بی احتیاط هیئت نمایندگی سیاسی آمریکا در تهران نبود. اسمیت در ادامه می افزاید: "آخرین دیدار ما مهمانی شامی بود که در آنجا با جیمز ریوز چایلدز که از قاهره او را می شناختیم ملاقات کردیم... به نظر من چایلدز با اشاره به "کانون توفان" در باستان شناسی زیادی حرف می زد. من سعی نکردم صحبت با او را کش بدهم چون مایل به درگیر کردن خودم نبودم"^{۱۸}.

15. *Trip to Persepolis*, 18, JLS Papers, AAA.

16. *The Concise Dictionary of National Biography: From Earliest to 1985*, vol. II, Oxford 1992: 1687; see also Knatchbull-Hugessen 1949: 17-85, on his service in Tehran.

17. Ross published a memoir titled *Both Ends of the Candle: The Autobiography of Sir E. Denison Ross* (Ross 1943).

۱۸. *Trip to persepolis*, 19-20, JLS papers, AAA. بعداً سفیر آمریکا در عربستان سعودی، یمن و اتیوپی شد. او با نام مستعار هنری فیلمر کتابی درباره زمان اقامتش در ایران منتشر ←

اسمیت‌ها پس از ضیافت شام خانهٔ چایلدز به هتل اقامتشان برگشتند و در آنجا با یک خبرنگار و یک عکاس از نشریه‌ای ایرانی روبه‌رو شدند که برای مصاحبه و اطلاع از هدف اسمیت برای مسافرت به ایران در انتظار آنها بودند. اما اسمیت از دیدار با آنها خودداری کرد. می‌نویسد: "مصمم بودم تنها خارجی باشم که اهل حرف زدن نیست"^{۱۹}. اسمیت در نامه‌ای به ج. بریستد نوشته است که "دوستان ما در نیویورک به دوست نزدیک خود آقای گودار نوشته‌اند که ما به زودی از ایران دیدار خواهیم کرد"، و از این رو اسمیت‌ها به ملاقات گودار رفته‌اند تا از او به‌خاطر اطلاعی که درباره رسیدنشان به وزارتخانه مربوطه داده است سپاسگزاری کنند^{۲۰}. با وجود این اسمیت در یادداشت‌های روزانه‌اش نوشته است که این هورنی بروک بوده که...

"فکر می‌کرده بسیار به مصلحت ماست که با آقای گودار دیداری داشته باشیم، چون در مقام رسمی خود به عنوان سرپرست اداره عتیقه‌جات مردی بد خلق است و کنار آمدن با او چندان کارآسانی نیست... [بعداً] به دیدار گودارها رفتیم. همسر او بسیار گرم و خوش‌خو بود. اما آقای گودار از آن آدم‌های بسیار محتاط و تودار و به نوعی بدبین که به کسی اعتماد نمی‌کرد به نظر می‌رسید و درباره دیدار ما از تخت جمشید با بدخلقی گفت که "انتظار دارد شاهد باشد که در آنجا خطایی رخ ندهد". روی هم رفته از او چندان خوشمان نیامد"^{۲۱}.

اسمیت درباره این دیدارشان در نسخه تایپی شرح و بسط بیشتری داده است:

خانه گودارها درست کنار کاخ شاه در خیابان پهن و پر درختی [پهلوی] با درختان زیبا بود. مادام گودار دوست داشتنی بود اما بهترین سخن درباره موسیو گودار آن است که او را فردی محتاط و بدگمان توصیف کنیم. او هنگام صحبت با من از دهانش پرید که "به تفاهم رسیدن با "مؤسسه شرقی" را کار غیر ممکن می‌دانند." آنگاه کورینا سعی کرد با تعمیم موضوع این حمله را خنثی کند و گفت "کنار آمدن با همه مؤسسات مشکل است". اما گودار باز کوتاه نیامد و سرسختانه گفت: "من با هیچ مؤسسه دیگری مشکل ندارم". رفتار او چنان بود که ترجیح دادیم بیشتر در خانه‌شان نمانیم."^{۲۲}

اسمیت در یادداشت‌های روزانه‌اش نوشت: "کم‌کم داریم حدس می‌زنیم که هیئت اعزامی

→ کرد با عنوان تماشای ایران: گزارش مسافرتی با اتومبیل در ایران همراه با گزارشی درباره شیوه‌های زندگی قدیمی و جدید در این کشور (فیلمر، ۱۹۳۶).

19. *Trip to Persepolis*, 20, JLS Papers, AAA (his emphasis).

20. Smith to Breasted. [day not specified] March 1935. Oriental Institute Archives.

21. Diary. 5 March 1935. JLS Papers, AAA.

22. *Trip to Persepolis*, 19, JLS Papers, AAA.

به تخت جمشید با چه مشکلاتی دست و پنجه نرم می‌کند.

"گودار که بدون شک تاب دیدن آمریکایی‌ها را در این محل با شکوه (تخت جمشید) نداشت و احتمالاً افزون بر این از دیدن د. هرتسفلد (آلمانی) در رأس هیئت نیز خوش نمی‌آمد. و به خصوص از هرتسفلد که عتیقه‌جات باستانی را به "مؤسسه شرقی" می‌فروخت نفرت داشت (با وجود آن که خود گودار و حکومت ایران مجوز این کار را صادر کرده بودند). جایگاه [آرتور آپم] پوپ نیز برای ما روشن تر است - (حداقل حدس می‌زنیم) او یک دلال است گرچه اجازه آن را ندارد - همگی این چیزها به همان پیچیدگی و بغرنجی امور در مصر هستند که با آن آشنایی داریم"^{۲۳}

اسمیت گزارش داده است که اعضای هیئت آنها را در تخت جمشید با مهمان‌نوازی پذیرفته‌اند و اسمیت کار خود را بی‌درنگ آغاز کرده است. "امکانات نقاشی فوق‌العاده است"، این کلماتی است که اسمیت به بریستد درباره ورود خودشان تلگراف کرد^{۲۴}. او به زودی روال عادی کار خود را بازیافت؛ "ساعتهای طولانی کار می‌کنم و کورینا در کنارم می‌نشیند و برایم کتابهای کتابخانه باشکوه هرتسفلد را می‌خواند."^{۲۵}

اسمیت نوشته که اعضای هیئت را دیده و فقط در مواقع غذا خوردن در کنار آنها بوده است. وقتی اسمیت‌ها به محل رسیدند از برنامه در حال انجام محکم کردن لوحه‌های گلی مکشوفه از زیر زمین از طریق فرو بردن آنها در موم پارافین آگاه شدند و آن را نیز یاد گرفتند. اما نیاز شدید به مواد و مصالح لازم آنها را وادار کرد تا دوباره دست به دامن هورنی بروک بخت برگشته شوند. اسمیت می‌نویسد: "در شب اول ورود ما به تخت جمشید هیئت غرق در ماتم بود! معلوم شد واکس پارافینی که جناب وزیر مختار ما فرستاده در واقع روغن پارافین است و البته به درد کار ما برای فرو بردن لوحه‌های گلی نمی‌خورد. من بیم آن دارم که عالی جناب ویلیام هورنی بروک آن‌چنان که ادعایش را دارد چندان هم با کار باستان‌شناسی آشنا نباشد."^{۲۶} اسمیت همچنین از دیدارکنندگان متعددی از کاوشگاه گزارش داده که خود و همسرش در مواقع غذا خوردن با آنان برخورد کرده‌اند. می‌نویسد: "دیدار کنندگان بسیاری برای یک شب یا بیشتر وجود داشتند."

23. Diary, 5 March 1935. For Pope, see Gluck & Siver 1996.

24. Smith to Breasted, cable received 10 March 1935, OI Archives.

25. *Trip to Persepolis*, 22, JLS Papers, AAA.

26. *Trip to Persepolis*, 26, JLS Papers, AAA.

"گودار و همسرش چند روز ماندند و به‌خصوص با آمدن چایلدز و سپس هورنی بروک فضا پر تنش بود. احساس کردم در ارتباط با غیبت هرتسفلد "مشکلات" نهفته‌ای وجود دارد و تغییرات قریب‌الوقوعی برای هیئت و دردسرهایی با حکومت ایران در پیش است و من به عنوان کسی که مهمان بریستم است و هیچ یک از این مسائل به او مربوط نمی‌شود، عمداً خود را کنار کشیدم."^{۲۷}

در واقع چنین می‌نماید که هرتسفلد موضوع عمده گفتگو در میان اعضای هیئت بوده است. اسمیت در ادامه می‌افزاید: "قطعاً عجیب است که از هرتسفلد از زمان ورودش به شیکاگو یا این که با اموالش چه باید کرد چیزی به گوش هیئت اعزامی نرسیده است."

"عملاً همه اسباب و اثاث، قالی و قالیچه‌ها، سفالینه‌ها و نقاشیهای ساختمان به او تعلق دارد. میز و ملحفه‌های کتانی با حروف اول نام او نشانه‌گذاری شده‌اند و اتومبیل مرسدس بنز مورد استفاده هیئت جزء اموال شخصی اوست. کتابخانه اتاق دراز و باریکی بود که در آن کتابها و کتاب‌شناسی جامع هرتسفلد درباره کتابهای قدیمی درباره ایران، کاملترین مجموعه موجود دانسته می‌شود. سعید، راننده و خدمتکاران خانه همگی در عذب خانه تهران در خدمت او بودند. دیگا، این زن دانمارکی درشت هیکل، به اتاق خواب او زیاد رفت و آمد دارد و گریه‌ها و زوزه‌های دل‌تنگی‌اش از غیبت ارباب به راستی دلخراش‌اند. روی هم رفته قدرت شخصیت او در تخت جمشید تقریباً همانند قدرت داریوش بر همه‌جا چیره است."^{۲۸}

منبع اصلی اطلاعاتی اسمیت درباره شخصیت‌های هیئت اعزامی ظاهراً دانلد مک‌کاون بوده است؛ یک باستان‌شناس جوان آمریکایی که همراه با الکساندر لانگس‌دورف استخدام شده بود تا در کاوشگاه "تلی باکون" در همان نزدیکی کار کند.^{۲۹} این جوان یگانه آمریکایی عضو هیئت بود و اسمیت پس از ورود بیدرتنگ با او احساس دوستی و نزدیکی کرد: "به‌عنوان یک پسر هم وطن، بلافاصله دوست صمیمی من شد"^{۳۰}. در واقع اسمیت آشکارا بیشتر احساس دوستی و همدردی با هرتسفلد را از مک‌کاون جذب کرده بود. اسمیت می‌نویسد: "وقتی مک‌کاون درباره مشکلات هرتسفلد با من سخن گفت که چطور ناچار شد تخت جمشید را ترک کند و متعهد شد تا در انگلیس و آمریکا

27. *Trip to Persepolis*, 22, JLS Papers, AAA.

28. *Trip to Persepolis*, 26-7, JLS Papers, AAA.

29. Langsdorff & McCown 1942.

30. *Trip to Persepolis*, 22, JLS Papers, AAA.

به تدریس و سخنرانی بپردازد، احساس همدردی مرا نسبت به او برانگیخت." به گفته مک کاون به اسمیت، تأخیر اولیه که باعث آن ولیعهد سوئد بود که دیدارش از تخت جمشید به اواخر نوامبر موکول شده بود، موجب شد تا هرتسفلد تاریخ سخنرانی‌های خود در فرهنگستان بریتانیا در لندن را تغییر دهد. دردسرها و مشکلات پدید آمده به علت دیدار ولیعهد سوئد که مک کاون ظاهراً به اسمیت افشا نکرده بود، پیشگوی شوم کل عزیمت فاجعه‌آمیز هرتسفلد گشته بود.^{۳۱}

"سرانجام او [هرتسفلد] به راه افتاد. ولی در جاده به سوی اصفهان بیست مایل بیشتر نرفته بود که اتومبیل مرسدسش به کلی خراب شد. توسط گاری پرباری که به [شیراز یا تخت جمشید؟] می‌رفت یادداشتی به تخت جمشید فرستاد و آنگاه برگز با اتومبیل کوچکش آمد تا او را به خانقین برساند. آنها حرکت کردند ولی چون هرتسفلد به علت شتاب در اتومبیل را درست نبسته بود چند لحظه بعد در باز شد و او به بیرون افتاد که یک میچ دستش شکست و میچ دیگر موبرداشت. مدت درمان در بیمارستان اصفهان باعث شد که هرتسفلد چون ارتباط خود را با هواپیمایی سلطنتی (بریتانیا) در بغداد از دست داده بود، تقریباً اولین سخنرانی‌های به تعویق افتاده خود در انگلستان را نیز به کلی از دست بدهد. با این حال کوشید تا جایی در یک هواپیمای هلندی که به آمستردام می‌رفت تهیه کند. پس از این تأخیر و مسافرت پررنج که بی‌گمان چنین مرد حساس و تندخویی را بسیار فرسوده کرده بوده است، وقتی که به شیکاگو رسید ضربه دیگری بر او وارد شد و بریستد به او گفت که اریش اسمیت به جانشینی وی در تخت جمشید منصوب شده است."^{۳۲}

اسمیت در پایان شش هفته اقامت در تخت جمشید، ۳۸ یارد پارچه کرباس بوم را با شش نقاشی پوشانده بود. سه‌تای آنها دورنمایی از تخت جمشید بودند و بقیه با ترسیم جزئیات از نقش برجسته‌های کاخ آپادانا تهیه شده بودند (نک. شکل‌های ۱ تا ۵). اسمیت، خود نقاشی‌هایش را در اوایل ژوئن ۱۹۳۵ به "مؤسسه شرقی" تحویل داد. واکنش ج. ه. بریستد را از طریق پسرش، چارلز بریستد که معاون مدیر در "مؤسسه شرقی" بود می‌دانیم. چارلز بریستد به پرن‌تیچه دوئل در قاهره نوشته است: "شاید صحنه‌های دورنمای او کمتر بر ما اثر گذاشته باشد تا کپی‌های مطلقاً عالی و بی‌همتای او از برخی نقش برجسته‌های دیواری. شما که خود هنرمند هستید، بهتر از هر کسی می‌توانید درباره

31. Balcer 1991: 164. See also Mousavi [forthcoming], for a detailed account of this episode incorporating new archival sources.

32. *Trip to Persepolis*, 27, JLS Papers, AAA.

جوزف لیندون اسمیت در تخت جمشید، ۱۹۳۵ □ ۹۵

کیفیت عالی این نقاشی‌ها قضاوت کنید^{۳۳}. گزارشی از اقامت اسمیت در تخت جمشید براساس نامه‌ای که کورینا هنگام اقامت در محل برای بریستد نوشته بود، در ژوئن ۱۹۳۵ به صورت مقاله‌ای در "مجله دانشگاه شیکاگو" جزء مقالات دانش آموختگان آن دانشگاه به چاپ رسید^{۳۴}. در اوایل سال ۱۹۳۷، نقاشی‌ها در "گالری‌های مؤسسه شرقی" در معرض تماشای عموم قرار گرفتند (شکل‌های ۶a-b).

نقاشی‌ها به ندرت منتشر شدند. سندی در اوراق جوزف لیندون اسمیت حاوی فهرستی است از عکس‌های مؤسسه شرقی که در مه ۱۹۵۵ و احتمالاً برای چاپ در کتاب گورها، پرستشگاهها و هنر باستانی که در سال بعد انتشار یافت (ج.ل. اسمیت، ۱۹۵۶) به مؤسسه انتشاراتی تحویل داده شده‌اند.

فهرست شامل پنج تا از نقاشیهای شش‌گانه اسمیت است همراه با شش عکس از محل که توسط مؤسسه شرقی تهیه شده است.^{۳۵} با وجود این، در پایان فقط یکی از نقاشی‌ها - خراج آورندگان سکایی از نقش برجسته‌های آپادانا - در شرح حالی که اسمیت درباره خود نوشته بود به چاپ رسید (اینجا شکل ۴b).^{۳۶} این نقاشی‌ها گزارشی بصری از اقامت اسمیت در تخت جمشید هستند به اضافه گزارش مکتوب او درباره وضع پریشان هیئت اعزامی به ایران در بهار ۱۹۳۵.

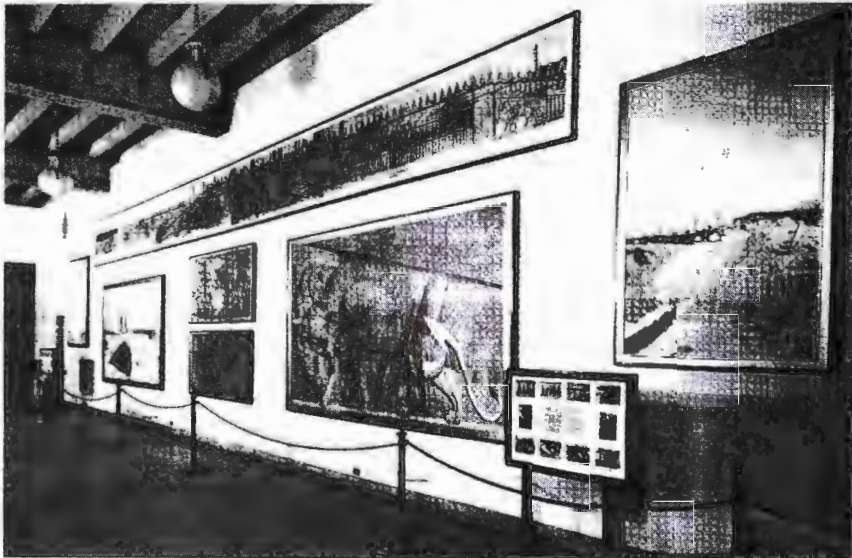
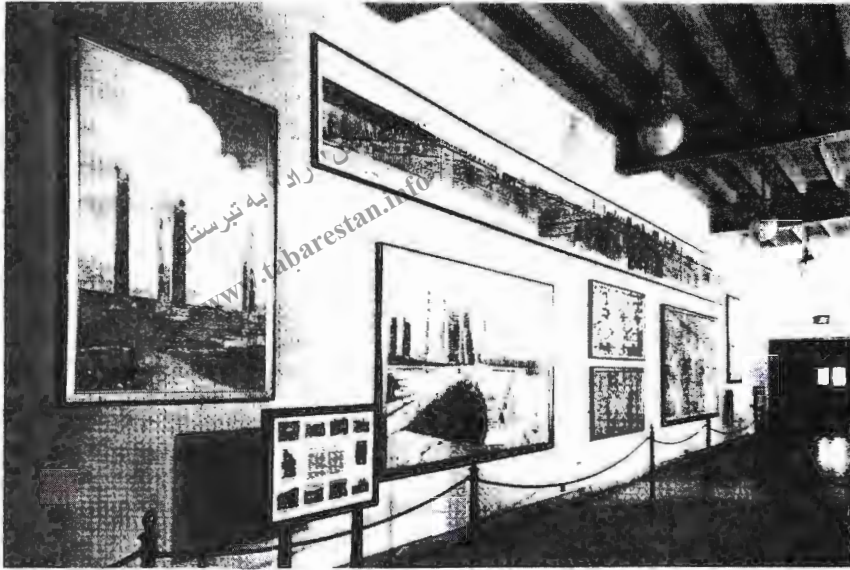
Ann C. Gunter
Freer Gallery of Art and Arthur M. Sackler Gallery
Smithsonian Institution
Washington DC 20560-0707
UNITED STATES
ann.gunter@asia.si.edu

33. Charles Breasted to Prentice Duell, 13 June 1935, OI Archives.

۳۴. جان لارسون لطف نمود و توجه مرا به این مقاله و مکاتبات مربوط جلب کرد.

35. This single-page document accompanies the typescript *Trip to Persepolis*, JLS Papers, AAA.

36. J.L. Smith 1956: opp. p. 241.

شکل ۶a-b. موزه مؤسسه شرقی، گالری غربی، ۱۹۳۷. نمایش شش نقاشی اسمیت همراه با یک عکس دیواری از پلکان شرقی آپادانا در تخت جمشید. مؤسسه شرقی P. 29047 و P. 29048.

کتابنامه

- BALCER, J.M. 1991, Erich Friedrich Schmidt, 13 September 1897 – 3 October 1964, in: *AchHist* VII: 147-72.
- DAWSON, W. & UPHILL, E. (eds.) 1995, *Who Was Who in Egyptology*. London [3rd ed].
- FILMER, H. [Childs, J.R.] 1936, *The Pageant of Persia: A Record of Travel by Motor in Persia with an Account of its Ancient and Modern Ways*, Indianapolis.
- FINDLING, J.E. 1989, *Dictionary of American Diplomatic History*, New York [2nd ed.].
- GLUCK, J. & SIVER, N. 1996, *Surveyors of Persian Art: A Documentary Biography of Arthur Upham Pope and Phyllis Ackerman*, Ashiya – Costa Mesa.
- HADLEY, R. VAN N. (ed.) 1987, *The Letters of Bernard Berenson and Isabella Stewart Gardner, 1887–1924, with Correspondence by Mary Berenson*, Boston.
- KNATCHBULL-HUGESSEN, H.M. 1949, *Diplomat in Peace and War*. London.
- LANGSDORFF, A. & MCCOWN, D.E. 1942, *Tall-i-Bakun A, Season of 1932* (OIP 59), Chicago.
- MOUSAVI, A. [forthcoming], Ernst Herzfeld, Politics, and Antiquities Legislation in Iran, in: A.C. Gunter & S.R. Hauser (eds.), *Ernst Herzfeld and the Development of Near Eastern Studies, 1900-1950*, Leiden.
- ROSS, E.D. 1943, *Both Ends of the Candle: The Autobiography of Sir E. Denison Ross*, London.
- SMITH, C.H. 1962, *Interesting People: Eighty Years with the Great and Near-Great*, Norman.
- SMITH, C.H. & HILL, C.R. 1920, *Rising Above the Ruins in France: An Account of the Progress Made Since the Armistice in the Devastated Regions in Reestablishing Industrial Activities and the Normal Life of the People*, New York.
- SMITH, J.L. 1956, *Tombs, Temples and Ancient Art*, Norman.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

نحوه استقرار سرستونهای جانوردیسِ هخامنشی چگونه بود؟

اورزولا زایدل - مونیخ

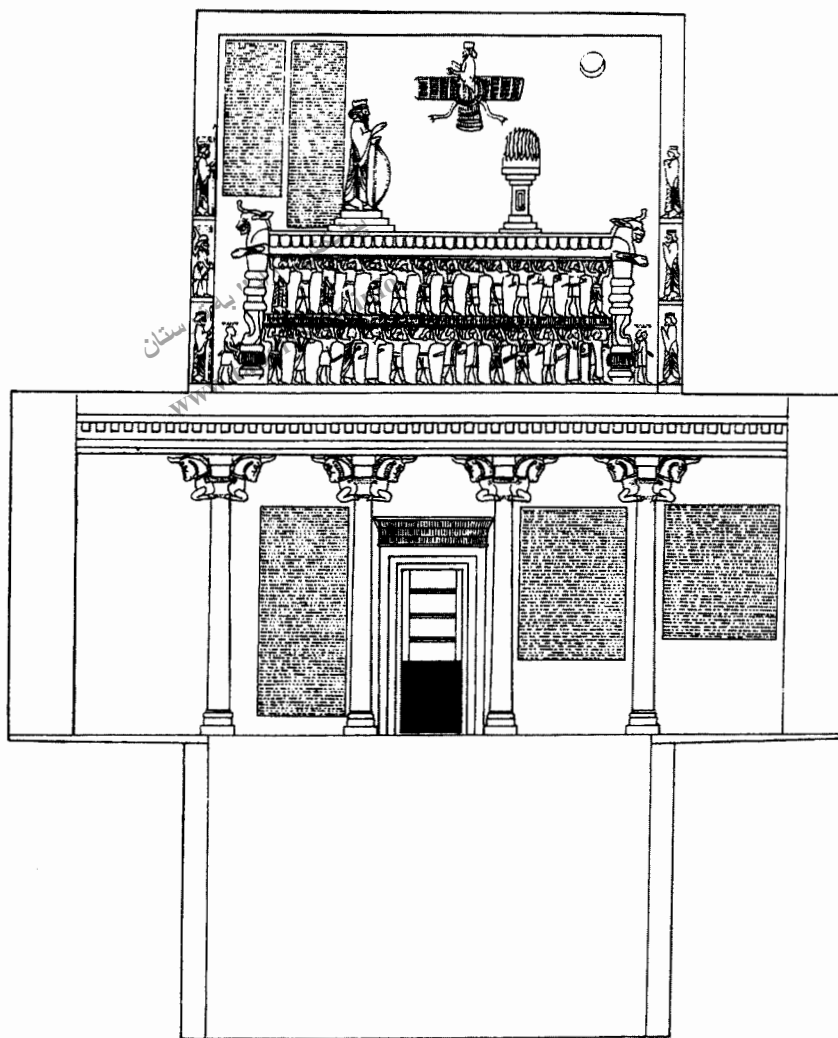
پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

ارائه مقاله برای درج در این یادنامه وظیفه‌ای غم‌انگیز است، چون به‌نحوی قطعی یادآور این واقعیت است که دیگر هرگز از مهربانی‌های هلن‌سانسیسی وردنبورخ بهره‌مند نخواهیم شد و برای همیشه از اندیشه‌های نو و تازه او در عرصه تاریخ بی‌نصیب خواهیم ماند. خاطره این فقدان مرا بر آن داشت تا یکی از اندیشه‌های مکتوب نشده دانشمند دیگری را معرفی و در حد امکان تلاش کنم آن را مستدل‌نمایم و یا لاقلاً احتمالِ صحت آن را نشان دهم: منظور اندیشه‌ارنست‌هاینریش در مورد نحوه استقرار آن سلسله‌ستونهای هخامنشی در رواقهای ورودی است که دارای سرستونهای جانوردیسِ مضاعف‌اند. از و. کونیگز به خاطر مرور و مطالعه دستنویس این مقاله و اظهار نظرهای گرانبهایش سپاسگزارم.

پیشنهادهای عادی و رایج برای بازسازی این سرستونها

در بازسازی [نظری] تالارهای ستون‌دار هخامنشی، با استناد به تصویرگورهای شاهنشاهانِ هخامنشی (شکل ۱) که نقش برجسته‌نمای بیرونی یک کاخ را نشان می‌دهند، چنین به نظر می‌رسد که گوئی فرَسبِ* ساختمان، روی سرهای سنگی دو جانورِ رأسِ سرستون و روی بالشتک چوبی‌ای قرار دارد که بین سرهای این دو جانور جاسازی

* architrave: فرَسب: عضو افقی روی سرستون‌ها و زیر افریز (حاشیه افقی کتیبه) در معماری باستان (فرهنگ مصور هنرهای تجسمی، پرویز مرزبان و حبیب معروف) - م.

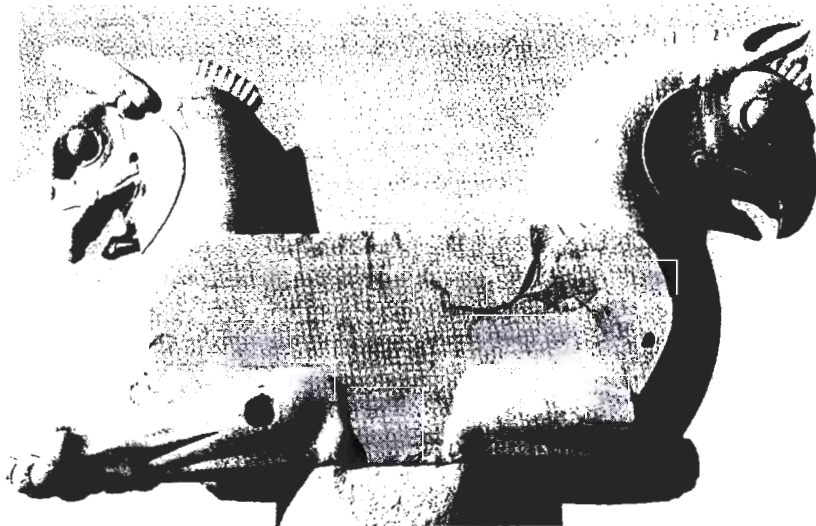
شکل ۱. نقش رستم. نمای گور داریوش یکم (طرح از ک. ولف).

شده است (فلاذن و گت، ۴-۱۸۵۱ صص ۸۳، ۸۷، ۱۱۲، ۱۲۲، ۱۵۹؛ دیولافونا، ۱۸۹۳، ص ۳۳۴).
م. دیولافونا (۱۸۸۴/۵، ج II، صص ۳۳-۵) نخستین پژوهشگری بود که سرستونهای
مضاعف جانوردیس هخامنشی را با تاوه‌های چوبی‌ای مقایسه کرد که در معماری
معاصر روستایی ایران روی ستونهای چوبی ایوان‌های بیرونی قرار دارند و وظیفه‌شان

گرفتن بار وزن سقف است. محققان دیگری هم به او اقتدا کردند (پرو و شیپیه، ۱۸۸۹، ص ۴۹۶ به بعد؛ فرانکوویچ، ۱۹۶۶، ص ۲۲۱ به بعد) و ارنست هرتسفلد این نظریه را با طرح نمونه‌های دیگری مستدل نمود.

(1920: 12-13, 104-8 "Sattelholz-Kapitell;" 1941: 209-11, 239-42 "impost," "impost-block").

ف - کرفتر در بازسازی پیشنهادی خود، در دورفتگی بین سرهای دو جانور رأس سرستون، یک بالشتک چوبی دراز قرار می‌دهد، به طوری که "رأس سرستون، همراه با سرهای دو جانور [روی سرستون]، نوعی سرستون صلیب‌گونه می‌سازند" (کرفتر، ۱۹۷۱، ص ۲۵) و روی [این سرستون صلیب‌گونه] سه شاه تیر قرار می‌دهد که از آنها فقط شاه تیر میانی روی سر جانوران قرار دارد. این نوع بازسازی، در سطح تصویری و نیز در بازسازی [عملی] رواقهای ورودی "حرمسرا" در تخت جمشید با سرستونهای جانور دیسی که با تخته ساخته شده بودند، جواب مثبت داده است. اما در مورد سرستونهای مضاعف و جانور دیسی سنگی حتی با فرض چنین ساختاری فشار وارده بر سر جانوران بیش از حد زیاد خواهد بود. از این گذشته شاه تیرهای جانبی هم با گوشها و شاخهای کاملاً برآمده جانوران دو رگه (شکل ۲؛ کالمیر، ۱۹۹۵/۶، ص ۲۹۶) در تضاد قرار می‌گیرند. افزون بر این، مدارکی وجود دارد که نشان می‌دهد شاه تیرهای حمال سقف، لااقل در

شکل ۲. تخت جمشید. سرستون با دو شیردال پشت به پشت (عکس از DAI، ب. گرون والت)

تصویر ۳. تخت جمشید. دیوار شمالی محوطه ۴ در ضلع غربی «حرمسرا» (عکس از DAI، ب. گرون والت).

محوطه‌های کوچکتر، یگانه بوده‌اند و نه ترکیبی از چند الوار: در محوطه شماره چهار جناح غربی «حرمسرا» (تصویر ۳)، دیوار شمالی از صخره سنگ تراش خورده و آذین شده‌ای ساخته شده^۱ که در فواصل معینی از آن حفره‌هایی دیده می‌شود که از قرار معلوم تکیه‌گاه شاه تیرهای حمال هستند. هاینس اعتقاد دارد (به نقل از اشمیت، ۱۹۵۳، ص ۲۶۰ تصویر ۱۰۲) که انتهای این شاه تیرها روی کمر، یعنی بین سرهای دو جانور (روی سرستون) قرار داشته است.

اگر از دیدگاه کاربُردی سرستونهای مضاعف جانوردیس را با تاوه چوبی زیر سرستون یکسان تلقی کنیم، فرورفتگی موجود بین سرهای دو جانور روی سرستون را

---

۱. اف. اشمیت شدیداً معتقد است منتهی‌الیه شاه‌تیرهایی که یک سر آنها در حفره دیوار فرو رفته بود، روی بالشتکهای چوبی بین سرهای دو جانور قرار داشته. ف. کرفتر هم گرچه در بازسازی فضاهای داخلی «حرمسرا» از شاه تیرهای منفردی استفاده کرده که روی «صلیبی» قرار گرفته‌اند که از سرستون مضاعف و بالشتک چوبی بین آنها تشکیل شده، اما این طرز قرارگیری را آسان کردن کار و صرفه‌جویی در وقت و چوب مورد نیاز عنوان کرده است. دیوار سنگی‌ای که حفره‌های تکیه‌گاه در آن قرار دارند - بر خلاف ادعای و. کلابس (۲۰۰۰، ص ۳۵۷ شکل ۳ و ۷) در اصل هرگز یک نمای بیرونی نبوده است، چون در بالای افریز تزئینی، صخره نتراشیده و قوزمانندی وجود دارد که محال است برای نمای بیرونی در نظر گرفته شده باشد.

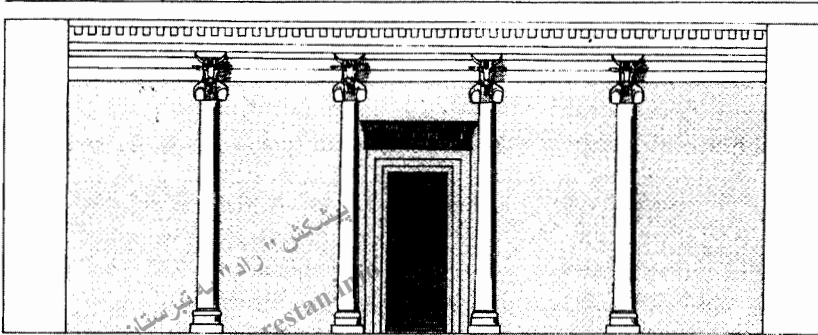

ندیده گرفته‌ایم. بالشتک چوبی‌ای که معمولاً فرض می‌شود در این فرورفتگی قرار داشته (ابزار و قطعه سنگی‌ای که مربوط به این مورد باشد، هرگز پیدا نشده)، خیلی زود بر اثر فشار شاه تیرهای حمال له می‌شود و فرومی‌نشیند، به طوری که وزن سقف سریعاً فقط روی سر جانوران قرار خواهد گرفت و از آنجا که این تندیس‌های سنگی به دلایل ایستایی [استاتیکی] نمی‌توانند فشار وارده را به میله ستون منتقل کنند، می‌شکنند و فرومی‌ریزند. [از طرف دیگر] این فرورفتگی را به هیچ وجه نمی‌توان به حساب ناتوانی یا عدم مهارت [هنرمندان] هخامنشی در اجرای آثار تجسمی گذاشت، چون سنگتراشان تخت جمشید و شوش هم مانند همکارانشان در قبرس - در سالهای بعد - (اشمیت، ۱۹۰۰، شماره ۱۵۱۰؛ وب، ۱۹۹۶، شکل ۱۴۲) قادر بودند، چنانچه از نظر کاربردی و عملکردی ضروری بوده، یک سنگ یکپارچه را به صورت یک سرستون با دو تندیس جانور دیس پشت به پشت به نحوی رضایتبخش بتراشند. مضافاً که از نظر فن کار، غیر منطقی و هدر دادن نیرو و وقت است که اول حفره‌ای بین سرهای دو جانور ایجاد کنند و بعد آن را با چوب یا چیز دیگری دوباره پر کنند (و. کونینگز).

پیشنهاد هاینریش برای بازسازی سرستونها

هاینریش هم تصویر بنائی را که روی نمای گورهای هخامنشی نقش بسته (تصویر ۱)، یک اقتباس تصویری، یعنی تبدیل یک پیشخوان یا رواق باز دو جزئی واقعی [سه بعدی] به یک کتیبه نقش برجسته می‌داند، اما در تلاشش برای بازسازی ذهنی اثر، یعنی بازگشت ذهنی گام به گام از نقش برجسته به بنای واقعی، یک گام بیشتر از دیگران به جلو برمی‌دارد. به عقیده او سرستونهای جانور دیس واقعی و سه بعدی، در مقایسه با تصویر نقش برجسته، با چرخشی معادل ۹۰ درجه روی میله ستونها قرار داشته‌اند و فرسب بنا هم روی کمر مشترک دو جانور سرستون، یعنی بین سرهای آنها مستقر بوده است (شکل ۴). و از آنجا که قطر فرسب در آنجا که روی پشت جانوران قرار دارد، پله به پله با شیبی اندک کاهش می‌یابد، می‌تواند وزن سقف را از طریق کمر جانوران به میله ستون منتقل کند. برای سرستونهای دو شاخه حمال شاه تیرهای جانبی هم در معماری روستایی معاصر ایران نمونه‌هایی وجود دارد (شکل ۵؛ کلایس، ۱۹۹۵/۶، صفحات ۶-۲۵ تصاویر ۲۸ و ۳۰؛ هرتسفلد، ۱۹۲۰: ص ۱۱ تصویر ۶؛ ۱۹۴۱: ص ۲۱۰، تصویر a ۳۲).

ای.ف. اشمیت (۱۹۷۰، ص ۸۳) متوجه شد که نقش برجسته نمای گورها اقتباسی

شکل ۴. تبدیل نقش برجسته نمای گور به معماری حجمی و سه بعدی، طبق تصور و پیشنهاد ای. هاینریش (طرح از ک. وُلف)

از رواق ورودی کاخ داریوش در تخت جمشید است. مقایسه نشان می‌دهد که تمام ابعاد و اندازه‌های بیرونی نقش برجسته - طول کل رواق ورودی به انضمام چرزه‌ها، ارتفاع چرزه‌ها، ابعاد دهانه بین ستونها و پهنا در - تقریباً با دقت کامل با معادل آنها در بنای اصلی مطابقت دارند، اما در سایر اندازه‌ها، به‌خاطر جلوگیری از روی هم افتادن اجزای تصاویر، در نقش برجسته تغییراتی ایجاد شده است؛ به عنوان مثال ارتفاع در و پهنای چارچوب آن کاهش یافته تا با نقش برجسته ستون میانی برخوردی ایجاد نشود. اما در عوض چنین به نظر می‌رسد که ستونهای نقش برجسته نمای گور در مقایسه با ستونهای کاخ [تخت جمشید] - اگر ارتفاع سطح پایه تا منتهی‌الیه رأس گاو سنگی در نقش برجسته نمای گور (۶/۲۲ متر) را با فاصله سطح زیرین حفره تکیه‌گاه در چرزه درگاه کاخ تخت جمشید تا سطح زمین (۵/۹۳ متر) مقایسه کنیم - بلندتر اجرا شده‌اند. در حالی که اگر طرح بازسازی پیشنهاد شده از سوی هاینریش را مبنا قرار دهیم (تصویر ۴)، طبیعتاً فاصله سطح زیرین تکیه‌گاه تعبیه شده در چرزه درگاه کاخ تخت جمشید تا سطح زمین [یعنی ارتفاع ستون کاخ] را باید معادل فاصله سطح پایه تا کمرگاه مشترک دو جانور روی سرستون در نقش برجسته نمای گور (۵/۷۲ متر) بدانیم، که در این صورت بلندای ستونهای تخت جمشید نه کمتر، بلکه حتی کمی بیشتر از ستونهای نقش برجسته خواهد بود. در چنین حالتی پیکره‌های سرستون، آذین‌های بالای سردر ورودی را به لحاظ تصویری نمی‌پوشانند و از نظر پنهان نمی‌کنند، در حالی که در بازسازی پیشنهادی کرفتر (۱۹۷۱، پیوست ۱۱) چنین نقصی به چشم می‌خورد. در خود نقش برجسته نمای گور از این

شکل ۵. خانه‌ای در مازندران، ترسیم ف. کرفتر (براساس کلایس ۱۹۹۵/۶ صص ۲۳-۲۸ شکل ۲۸)

همپوشانی بدین ترتیب جلوگیری شده که در را کوتاه‌تر ساخته‌اند. یکی دیگر از محسنات بازسازی پیشنهادی هاینریش این است که دیگر نیازی نیست فرسب [عضو افقی روی سرستونها] قطعه قطعه و منقطع باشد و هفت پله آن هم از پایین به بالا اگرچه دقیقاً هم اندازه نیستند، اما نسبت اندازه‌های آنها به یکدیگر، ثابت است. در این طرح، بالاترین و هشتمین پله فرسب نمای گور، که نواری به ارتفاع ۵۰ سانتی‌متر است و در گورهای واقع در تخت جمشید با نقش شیر تزئین شده است، با هیچ یک از حفره‌های تکیه‌گاه در جرزهای کاخ مطابقت ندارد، به طوری که می‌توان تصور کرد شاید افریزی در بالای جرز وجود داشته که دور تا دور کل ساختمان را دربرمی‌گرفته است.

و. کونینگز این نکته را مطرح می‌کند: "اگر کسانی اصرار دارند بر [فرضیه] استقرار طولی سرستونهای مضاعف جانوردیس پافشاری کنند، در این صورت البته می‌توان وجود الوارهای سنگی‌ای را هم مفروض دانست که عمود بر فرسب پیشانی بنا، به سمت عقب تا دیوار امتداد داشته‌اند." طرح بازسازی پیشنهادی کست و فلاندن (۱۸۵۴-۱۸۵۱ صص ۱۲۲) با این فرضیه مطابقت دارد، اما باید در نظر گرفت که اگر این نظریه صحت داشت، الوارهای مستقر بر دو ستون میانی نما، به آذینهای سر در ساختمان برمی‌خوردند [و آنها را ناقص می‌کردند]، در حالی که می‌بینیم این آذینها سالم و کامل‌اند (اشمیت، ۱۹۵۳، صص ۱۲۸).

حدود انتشار و آثار به جا مانده

در خارج از قلمروی مرکزی هخامنشیان (پاسارگاد، تخت جمشید و شوش)، هیچ سرستون

مضاعف جانور دیسی از دوران هخامنشی به جا نمانده است. اما نشانه‌های تأثیر این نوع معماری در نقاط مختلف مشرق زمین هلنی قابل مشاهده است. در محدوده شهر صیدون قطعاتی از یک سرستون کله‌گاو مضاعف پیدا شده که کاملاً به سنت هخامنشی وفادار است، اما پیکربندی آن نشانگر کار استادان یونانی است. (کُتنو ۱۹۲۳؛ اومستد، ۱۹۴۸، ص ۵۹؛ فون گره، ۱۹۷۰، ص ۱۶۶). در منطقه شمال شرقی امپراتوری پیشین هخامنشی، یعنی در "زی‌خیا-گورا" در گرجستان سرستون کله‌گاو مضاعف دیگری حفاری شده که به لحاظ سبک اجرا، به شکل دیگری تغییر یافته است (گاگوشیدزه و کیبانی، ۲۰۰۰، صص ۳-۶۲ تصاویر ۱/۸، ۲/۳ و ۳). در اینجا شکاف بین گردن دو جانور تقریباً به‌طور کامل ناپدید شده و به جای آن فقط یک فرورفتگی مختصر دیده می‌شود که شاید بتوان آن را محل استقرار یک الوار مدور به حساب آورد، چون چنین فرورفتگی‌ای نمی‌تواند تکیه‌گاه یک فرسب گوشه‌دار بوده باشد. یک سرستون مضاعف جانور دیس بدون سر هم در مسجد سلیمان در "پرستشگاه بزرگ" دوره اشکانیان پیدا شده است (گیرشمن، ۱۹۷۶، صص ۱۱۴-۱۱۰ تصویر XCH، ۳-۱؛ GMIS8 41)². اما هیچ یک از این سرستونها در یک بافت ساختمانی کامل و به هم پیوسته قرار نداشتند.

در عوض سرستونهای کله‌گاو برخی از گورهای صخره‌ای در پافلاگونی به عنوان بخشی از معماری مربوطه به کار گرفته شده‌اند (فون گال، ۱۹۶۶، صص ۹-۱۱۶ تصویر ۲۹). مشخصه بارز این گورها، رواقهای ورودی دارای ستونهای سه بعدی و کاملی است که در دل صخره کنده شده‌اند. روی بعضی از این ستونها تندیس گاو نری دیده می‌شود که به بیرون نگاه می‌کند. در اینجا فرسب رواق، یا بر پشت این گاو سنگی مستقر است (Kalekapi: *ibid.* 13-21 Abb. I, 29K; Taf. 2.3; Iskilip *ibid.* 91-3 Abb. 14, 29M Taf. 10. 1-2) و یا [مثل میخ] در آن فرورفته است (Salarköy: *ibid.* 57-64 Abb. 3, 29L Taf. 4.1-4). در دو سر ستون به شدت فرسوده و باد و باران خورده دیگر، فرسب را از میان دو سر گاو، که به درون و بیرون می‌نگرند، عبور داده‌اند:

(Beşdut: *ibid.* 101 Abb. 29H Taf. 13.2; Aygir: *ibid.* 106 Taf. 14.1-2)

این دو نمونه اخیرالذکر را می‌توان فرمهای بسیار ساده و مختصر شده‌ای از سرستونهای

۲. گیرشمن در این باره اظهار نظر نمی‌کند که آیا سطوحی که با دقت و مهارت، صاف و تراشیده شده‌اند و از قرار معلوم محل استقرار این سرستونها بوده‌اند، از اول برای این منظور در نظر گرفته شده بودند یا بعدها و به دلایل دیگری مورد استفاده قرار گرفتند. وی فقط متذکر شده که محل پیدا شدن این سرستون با مکان اصلی و اولیه آن تفاوت دارد و سرستون از جای دیگری به این مکان منتقل شده است.

مضعف و جانور دیس هخامنشی به حساب آورد. فون‌گال به این دلیل در طبقه‌بندی [این نمونه‌ها] دچار مشکل است که فرض را بر استقرار بالشتک‌های چوبی در سرستونهای هخامنشی گذاشته است؛ در صورتی که اگر بازسازی پیشنهاد شده توسط هاینریش را مبنا قرار دهیم، سرستونهای کله‌گاو پافلاگونی را به جرئت می‌توان اعقاب و زاده، گرچه خشن و دهاتی‌وار، اما خوب شکل‌های هخامنشی به حساب آورد.

سرستونهای کله‌گاو که از بالا و به صورت رودر رو به بیننده می‌نگرند، به صورت جداگانه و مستقل از ستون در مناطق وسیعی که کاملاً دور از یکدیگرند، وجود داشته و ادامه حیات داده‌اند. در شرق، در بیشاپور، سرستونهای کله‌گاو ای که به عنوان بخشی از بنا، در قسمت فوقانی یک دیوار کار گذاشته شده‌اند (فلاندن و گُست، ۱۸۵۴-۱۸۵۱، صص ۵۰-۴۹)، نشانگر حضور سنتهای معماری هخامنشی است. در غرب، در مزارِ قهرمانِ تروسا، چهار سرستون مشابه از فراز سنگ سردر به واردشوندگان می‌نگرند (اوبرلاتر، ۱۹۹۴، ص ۲۰ و ۲۱ تصاویر ۷، ۹، ۱۶، ۲۷) و در دلس نیز سرستونهای کله‌گاو سه بعدی و مدوری از افریز چهارگوش / سه تری در رواق آنتیگون رو به واردشوندگان دارند (وب، ۱۹۹۶، صص ۷-۱۳۶ شکل‌های ۱۱۷ و ۱۱۸). در مکان اخیر، در خانه II B، خُرده گچبریهایی پیدا شده که از سرستونهای کله‌گاو ای تشکیل شده‌اند که جهت‌گیری آنها رو به بیرون است و از قرار معلوم حامل فرسب بوده‌اند.^۳ در معبد اشمون در صیدون به صورت پراکنده چند لوح سنگی و یک ستون چهارگوش با سرستون کله‌گاو به سبک یونانی فنیقی پیدا شده است (استاکی، ۱۹۹۱، صص ۴۷۰ تصویر ۸؛ همان، ۱۹۹۳، صص ۴-۲۶۳ تصویر ۲). ر.آ. استاکی معتقد است که دامنه انتشار [این نوع سرستون] به ایتالیا می‌رسد (۱۹۹۱، صص ۲-۴۷۱ تصاویر ۹ و ۱۰).

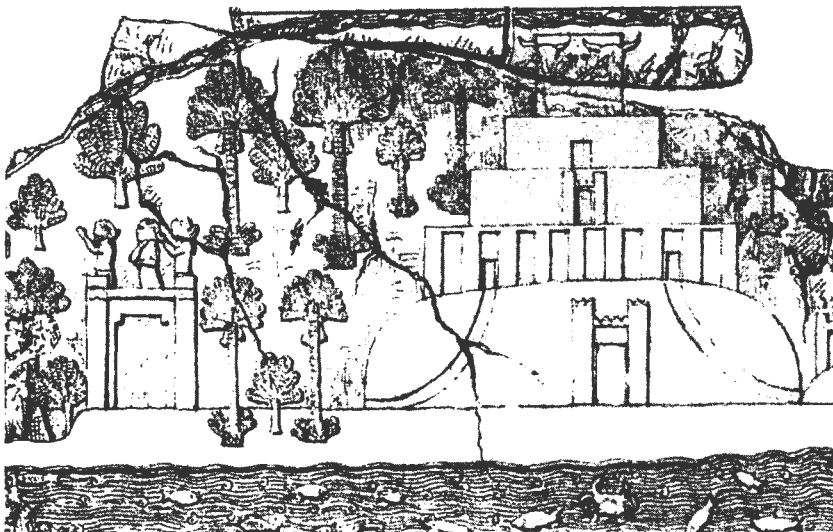
اجرای سرستونهای کلاسیک [رومی] به شکل سرگاو یا سردیسهای کله‌گاو ممکن است بازتابی دور و کمرنگ از این فرم هخامنشی باشد، اما این احتمال هم منتفی نیست که این فرمها مانند سایر سرستونهای پیکردیس، از ریشه‌های دیگری منشأ گرفته باشند. (فون مرکلین، ۱۹۵۳/۵۴؛ ۱۹۶۲، صص ۷-۱۹۴، شماره‌های ۷۸۱-۴۷۴).

۳. وب، ۱۹۹۶، صص ۱۳۹ شکل ۱۲۱. قابل مقایسه با یک مُدل سفالینه در [موزه شهر] کارلسروهه که سرستونهای کله‌گاو و کله قوچی حامل الوارِ حمال را نشان می‌دهد (شورمان، ۱۹۸۹، شماره ۳۳۹). با توجه به این مثالها، به نظر من سرستونهای کله‌گاو مستقر در ورودی حرم مقدس در دلس که به بیرون می‌نگرند، در مقایسه با بازسازی رایجی که جانوران را از پهلو نشان می‌دهد، محتملتر و به واقعیت نزدیکترند، به خصوص که فقط با چنین نحوه استقرار می‌توان مضعف بودن سرستون کله‌گاو را به خوبی در معرض تماشا قرار داد (وب، ۱۹۹۶، صص ۵-۱۳۴، شکل‌های ۱۱۴-۱۱۳).

الگوهای پیشین

بارها به این نکته اشاره شده که شکل ترکیبی‌ای که از دو سردیس جانوری پشت به پشت تشکیل شده، شکلی است که از دیرباز در مشرق زمین رواج داشته است (هرتسفلد، ۱۹۴۱ ص ۲۴۰، تصاویر ۱۲۷ و ۲۹۵؛ کالمایر، ۱۹۹۵/۶، صص ۸-۲۹۶).

برای سایر عناصر سرستونی، آن‌طور که مورد نظر هاینریش است، یعنی جانورانی که از فراز ساختمان چشم در چشم بیننده دوخته‌اند، می‌توان، به‌طور کلی‌تر، پیکره‌های نگهبان دروازه‌ها را مثال زد که در مشرق زمین رواج کامل دارند و در تخت جمشید هم قابل مشاهده هستند. از جمله مواردی که به‌طور مشخص‌تر و نزدیک‌تر با این نوع عنصر سرستونی قابل مقایسه‌اند، گل‌میخ‌های دیواری نو ایلامی را می‌توان نام برد که بخش مرئی و قابل مشاهده آنها به شکل سردیسهای جانوری یا موجودات دو رگه در پیشانی دیوار نشسته‌اند (آمیه، ۱۹۶۷). و به همین دلیل هم س. هایم (۱۹۹۲، ص ۲۱۰) پیشنهاد کرده این گل‌میخ‌ها را به عنوان الگوی احتمالی سرستونهای جانوردیس و مضاعف هخامنشی به حساب آوریم. اما ساختمانهای ایلامی، افزون بر این نمونه، همان‌طور که از نمای زیگورات شوش [چغازنبیل]، که توسط آشور بانپال ویران شد، برمی‌آید (تصویر ۶؛ رید،

شکل ۶. زیگورات شوش روی یک نقش برجسته عمودی از آشور بانپال در نینوا (براساس رید، ۱۹۷۶ ص ۱۰۰ به بعد، طرح ۲۵).

۱۹۷۶، ص ۱۰۰)، در قسمت زیر کلاف الوارها با پیکره‌های کله گاوی بزرگ و جالبی تزئین شده بود. لذا این احتمال هم منتفی نیست که شاید داریوش در طراحی برنامه سرستونهای کاخ خود از شکل‌های ایلامی الهام گرفته بوده است.

جمع‌بندی

فرضیه^۴ هاینریش در این مورد که نحوه استقرار سرستونهای رواقهای ورودی به گونه‌ای بوده که سرهای جانوران یا موجودات دو رگه رو به سوی بینندگان و واردشوندگان داشته‌اند، هم از نظر فنی و هم به لحاظ محتوا و سبک، منطقی و قابل قبول به نظر می‌رسد. ترسیم سرستونهای مضاعف و جانور دیس به صورت نیمرخ در نقش برجسته گورهای هخامنشی، با نحوه رایج نمایش اجسام و اشخاص در مشرق زمین باستانی مطابقت دارد: در این نوع نمایش، آن جهت و سمتی به بیننده نشان داده می‌شود که تمام جوانب و قسمتهای عمده و اساسی را در معرض دید قرار می‌دهد - در اینجا منظور نمایش این واقعیت است که سردیسه‌های جانوری، مضاعف‌اند - در حالی که اگر شیء مربوطه به صورت "واقعی" نمایش داده شود، این اجزاء مهم، بعضاً نامرئی و از نظر پنهان می‌مانند.

Nadistraße 129
D-80809 München
DEUTSCHLAND
ursula.seidl@assyfak12.uni-muenchen.de

۴. در کاربرد عمومی فرضیه هاینریش، هنوز در چند نقطه از تخت جمشید مشکلاتی وجود دارد: در رواق ورودی «حرمسرا» چنین به نظر می‌رسد که فونداسیون ستونها نسبت به حفره‌های کنده شده در جرز، بیش از اندازه به طرف داخل منحرف شده‌اند (کرفتر، ۱۹۷۱، ص ۲۵)؛ در رواق شرقی کاخ آپادانا هم، گرچه فلاندن (۱۸۵۱ ص ۱۰۱) نوشته است: «چهارستون سر پا اما فاقد سرستون»، اما در عکسهای گرفته شده، دست کم از زمان زاره (1922: Taf. 89) به بعد، وجود تندیس جانوران دو رگه به موازات نمای خارجی قابل تشخیص است. تنها سرستون جانور دیس مضاعفی که در رواق غربی کاخ آپادانا روی ستونی قرار داشته و توسط فلاندن و کست مشاهده شده (1851-4: 101 Taf. 89) هم از محور اصلی و اولیه خود منحرف شده بود. در بازسازی پیشنهادی این دو پژوهشگر (Flandin & coste 1851-4Taf.112) نگاه جانوران سرستون مضاعف در رواقهای شرقی و غربی رو به بیرون و داخل و نگاه جانوران سرستون رواق شمالی رو به طرفین دارد.

کتابنامه

- AMIET, P. 1967, Éléments émaillés du décor architectural néo-élamite, *Syria* 44: 27-46.
- CALMEYER, P. 1995/6, Drei Arten Persepolitanscher Rundplastik, *AMI* 28: 295-303.
- CONTENAU, G. 1923, Deuxième mission archéologique à Sidon (1920), Sculptures provenant de la ville, *Syria* 4: 276-278, Taf. 43-44.
- 1931/32, Le prototype des chapiteaux achéménides, *RAA* 7: 226-227.
- DE FRANCOVICH, G. 1966, Problems of Achaemenid Architecture, *East and West* 16: 201-260.
- DEMARGNE, P. & LAROCHE, F. 1974, *Tombes-maisons, tombes rupestres et sarcophages* (FdX v), Paris.
- DIEULAFOY, M. 1884-1885, *L'Art antique de la Perse*, Paris.
- 1893, *L'Acropole de Suse*, Paris.
- DUNAND, M. 1967, Rapport préliminaire sur les fouilles de Sidon en 1964-1965, *BMusBeyr* 20: 27-44, Taf. I-VIII.
- 1973, Le temple d'Echmoun à Sidon: Essai de chronologie, *BMusBeyr* 26: 7-25, Taf. I-XVI.
- FLANDIN, E. & COSTE, P. 1851-1854, *Voyage en Perse*, Paris.
- GAGOŠIDZE, J. & KIPIANI, G. 2000, Neue Beobachtungen zur achaimenidischen Baukunst in Kartli, *AMIT* 32: 59-73.
- GHIRSHMAN, R. 1976, *Terrasses sacrées de Bard-e Néchandeh et Masjid-i Solaiman* (MDP 45), Paris.
- HEIM, S. 1992, Glazed Objects and the Elamite Glaze Industry, in: P.O. Harper et al. (eds.), *The Royal City of Susa: Ancient Near Eastern Treasures in the Louvre*, New York, 202-210.
- HERZFELD, E. 1920, *Am Tor von Asien*, Berlin.
- 1941, *Iran in the Ancient East*, Oxford.
- KLEISS, W. 1995-1996, In memoriam Friedrich Krefter, *AMI* 28: 11-27.
- 2000, Zur Planung von Persepolis, in: R. Dittmann et al. (eds.), *Variatio Delectat: Iran und der Westen. Gedenkschrift für Peter Calmeyer* (AOAT 272), Münster: 355-368.
- KREFTER, F. 1971, *Persepolis Rekonstruktionen* (TehForsch 3), Berlin.
- OBERLEITNER, W. 1994, *Das Heroon von Trysa*, Mainz.
- OLMSTEAD, A.T. 1948, *History of the Persian Empire*, Chicago.
- PERROT, G. & CHIPIEZ, Ch. 1889, *Histoire de l'art, v: Perse*, Paris.
- READE, J. 1976, Elam and Elamites in Assyrian Sculpture, *AMI* 9, 97-106.
- SARRE, F. 1922, *Die Kunst des Alten Persien*, Berlin.
- SCHMIDT, E.F. 1953, *Persepolis*, vol. I: *Structures, Reliefs, Inscriptions* (OIP 68), Chicago.
- 1970, *Persepolis*, vol. III: *The Royal Tombs and Other Monuments* (OIP 70), Chicago.
- SMITH, A.H. 1900, *A catalogue of sculpture in the department of Greek and Roman antiquities*, British Museum, vol. II, London.

- SCHÜRMAN, W. 1989, *Katalog der antiken Terrakotten im Badischen Landesmuseum Karlsruhe*. Göteborg.
- STUCKY, R.A. 1991. Il santuario di Eshmun a Sidone e gli inizi dell' ellenizzazione in Fenicia. *Scienza dell' Antichità* 5: 461-482.
- 1993. Lykien - Karien - Phönizien: kulturelle Kontakte zwischen Kleinasien und der Levante während der Perserherrschaft, in: J. Borchardt & G. Dobesch (eds.), *Akten des II. internationalen Lykien-Symposiums Wien, 6.-12. Mai 1990* (DenkschrWien 231), Wien: 261-268, Taf. 45-48.
- VON GALL, H. 1966, *Die paphlagonischen Felsgräber* (IstMitt Beih. 1), Tübingen.
- VON GRAEVE, V. 1970, *Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt* (IstForsch 28), Berlin.
- VON MERCKLIN, E. 1962, *Antike Figuralkapitelle*, Berlin.
- 1953/54, *Antike Stierkapitelle*, *Römische Mitteilungen* 60/61: 184-199.
- WEBB, P.A. 1996, *Hellenistic Architectural Sculpture: Figural Motives in Western Anatolia and the Aegean Islands*, Madison.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

زندان پاسارگاد: از برج «تک افتاده» تا یک مجموعه معماری داده‌های باستان شناختی جدید

رمی بوشارلا - لیون

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

برجی که در پاسارگاد تنها و منزوی بریاست، مانند برج تقریباً دوقلوی خود در نقش رستم، فرضیه‌های زیادی برانگیخته است: گورسلطنتی، آتشکده، محل نگهداری نشانه‌ها و نمادهای پادشاهی، محل تاج‌گذاری. در سال ۱۹۹۹ کاوش‌های ژئوفیزیکی نشان دادند که بناهای مهمی در نزدیکی برج پاسارگاد وجود داشته است. البته این برج کماکان بنایی مستقل تلقی می‌شود، اما دیگر نمی‌توان آن را تنها و منزوی دانست. داده‌های باستان شناختی جدید و یادآوری عناصری که قبلاً شناخته شده اما نادیده گرفته شده بودند و قرارداد آنها در جاهای خود در آن محیط، دیدگاه ما را نسبت به این بنا عمیقاً تغییر می‌دهد و از این رو، امیدواریم که تفسیرهای تازه‌ای را برای این دو برج هخامنشی برانگیزند.

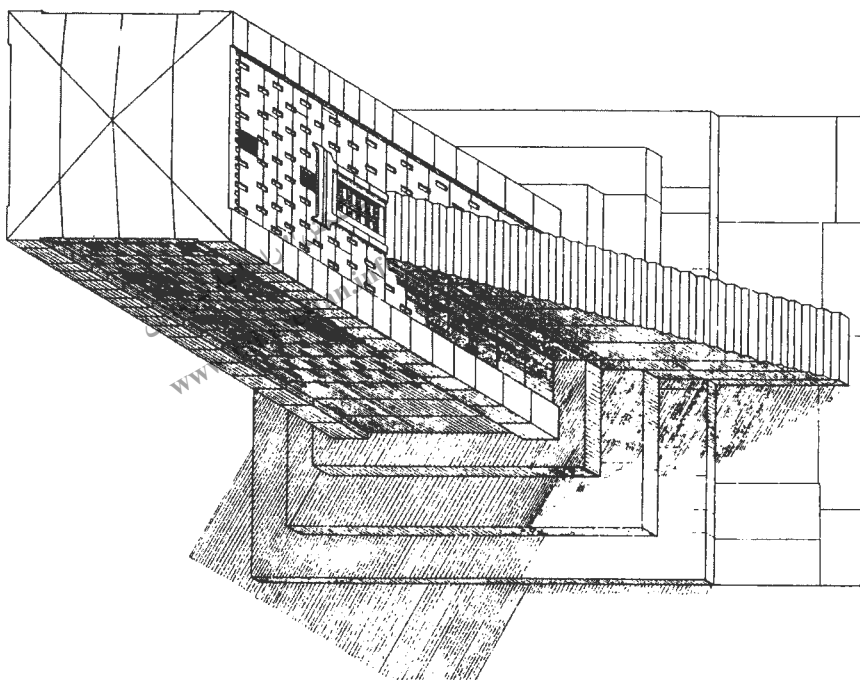
هلن سانسیسی وردنبورخ در مقاله "زندان و کعبه" که در ۱۹۸۳ به چاپ رسید، در چند صفحه اندک اما روشن و جذاب موضع تازه‌ای از مسئله و تفسیری نوین از برج پاسارگاد را، که در محل به آن "زندان سلیمان" می‌گویند، مطرح کرد. البته پیشنهاد او، که آنجا را محل تاج‌گذاری شاهان هخامنشی دانست، سخن تازه‌ای نبود، اما او نشان داد که در چنین بنایی با این معماری، جایگاه یگانه اتاق در بالای برج و پس از طی پلکانی سی پله‌ای، به فرمانروای جدید امکان می‌داد که به معنای حقیقی بالانشین شود و در ردیف شاه قرار گیرد. و آنگاه سانسیسی وردنبورخ که گویی همه را دست انداخته بود، در عین حال ثابت کرد که می‌شود آشتی‌ناپذیر را آشتی داد: اگر برج محل تاج‌گذاری بوده درست به این دلیل بوده که می‌توانسته به عنوان گور نمادین نیاکان کوروش و سپس جانشینان او تلقی شود و در عین حال آتشکده پادشاهی نیز باشد. در چنین شرایطی، همین تفسیر را

می شد برای کعبه زرتشت در نقش رستم نیز صادق دانست که ساخته داریوش در چند دهه بعد بود؛ این بنای اخیر می توانسته هم بیانگر استمرار و هم نمایانگر تغییری باشد که اولین پادشاه شاخه جدید سلسله هخامنشی که وانگهی سازنده تخت جمشید نیز بود می خواست به نمایش بگذارد. اما برج نخست از زمان داریوش به کلی متروک نشد بلکه حداکثر برای مدتی به حال خود وانهاده شد، چنان که از جمله پلوتارک (اردشیر، ۳، ۲-۱) در توصیف تاج گذاری مقدماتی اردشیر دوم نیز پیداست. به نظر سانسوسی وردنبورخ، برج پاسارگاد، که اشاره و ارجاعی بود اجباری به کوروش - چون شاه تازه می بایست ردای او را بر تن کند- می توانسته برای خود تاج گذاری هم مورد استفاده قرار گیرد، حال آن که برج موجود در نقش رستم [کعبه زرتشت] یعنی در پایتخت جدید، چه بسا برای انجام مراسم سالگرد تاج گذاری و بنابراین برای حفظ و نگهداری نشانه ها و نمادهای شاهی استفاده می شده است. همچنین از یاد نبریم که پلوتارک (همان، همان جا) از این محل تاج گذاری پاسارگاد به عنوان "معبد آناهیتا" یعنی "ایزد بانوی جنگ" نیز یاد می کند. پس جای تردید نیست که مراسم بر تخت نشینی شاه نو در عین حال خصلتی مذهبی هم دارد که روحانیت در آن نقشی ایفا می کند (نک. HEP [تاریخ شاهنشاهی ایران از بریان] صص ۵۴۰-۵۳۹). در مجموع این محل کارکردهای احتمالی زیادی داشته که بر تقدس آن با اتاق ۱۲ متر مربعی بدون پنجره می افزوده است.

از نظر هواداران فرضیه گور (گور کوروش چنان که برخی در قدیم می انگاشتند یا گور موقتی او و حتی گور مادرش و جز آن)، یکی از استدلال ها محل پرت و منزوی این برج بود که صدها متر با هر بنای دیگری فاصله داشت. اینجا بی گمان بنای مستقلی بوده چون جلو بودن پایه آن به اندازه ۳ درجه و نیز جلو بودن سکوی یا صفت مستطیلی آن که حداقل سه متر آن را از هر بنای دیگری جدا می سازد نمودار همین نکته است (شکل ۱). طرح بازسازی شده پیشنهادی د. استروناک براساس طرح برج موجود در نقش رستم که بهتر مانده است، به روشنی نشان می دهد که این برج ها از چهارگوشه دیده می شده اند. تردیدی نیست که این دو برج مستقل بوده اند، اما چون کشفیات اخیر نشان می دهند که برج پاسارگاد دور افتاده و منزوی نبوده است، ما ناچاریم درباره موضع برج نقش رستم نیز به بازنگری بپردازیم.

یک بنای بزرگ و سازه های دیگر در پشت زندان سلیمان

در سال ۱۹۹۹ کاوش های مغناطیسی در مجاورت برج و در سوی نمای پشتی آن توسط

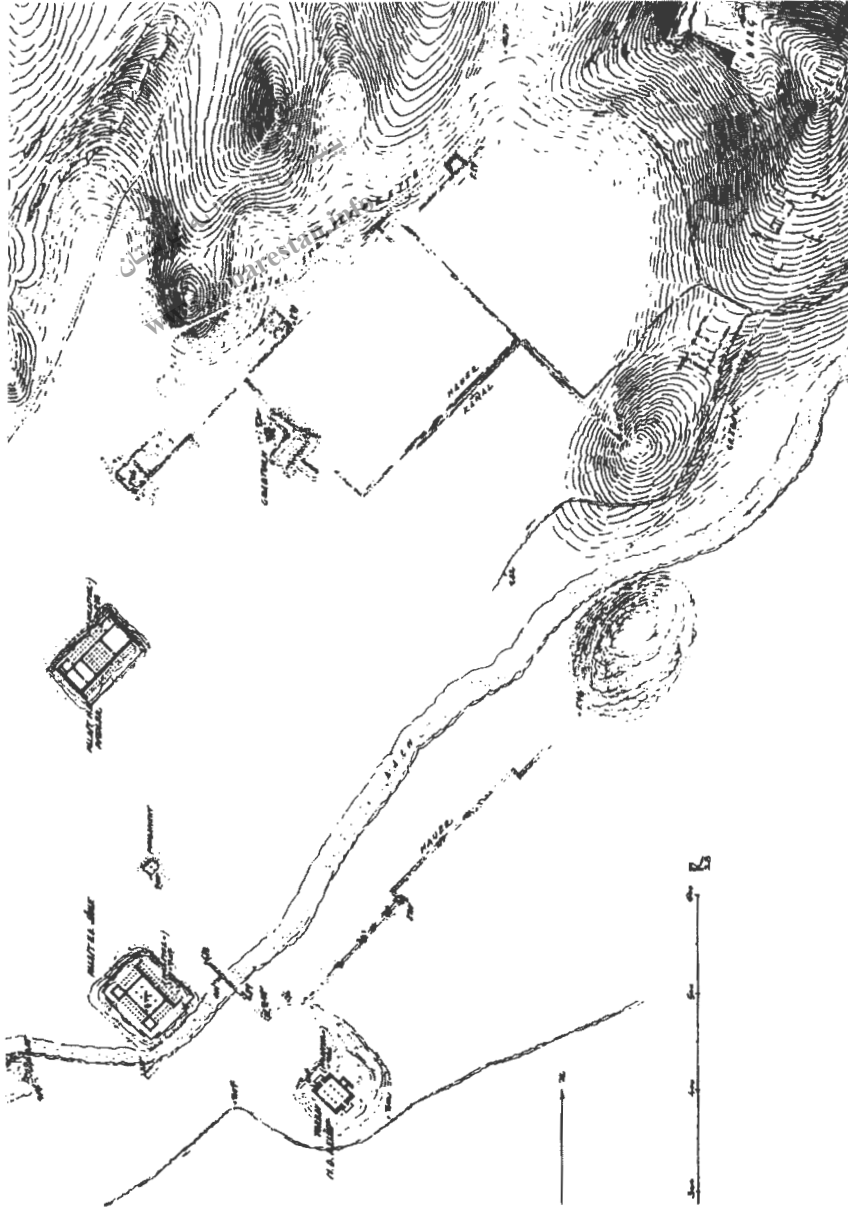
شکل ۱. تصویر زندان سلیمان از طریق محور سنجی [axonométrie] (استروناک، ۱۹۷۸، شکل ۶۶).

محققان فرانسوی - ایرانی در چارچوب برنامه بررسی سازمان پایتخت کوروش و از طریق روش‌های سنجش سطح، انجام گرفت.^۱ در آغاز، هدف آزمونی بود برای اندازه‌گیری تصویر مغناطیسی که ممکن بود بر اثر هرگونه پستی و بلندی و ناهمواری اندک ناشی از توپوگرافی و عوارض زمین ایجاد شده باشد. در واقع بخش اعظم این مکان تخت و مسطح است با شیبی بسیار ناچیز به سوی جنوب و این مسطح بودن منظم تنها با برآمدگی‌های بسیار اندک زمین و کانال‌های مستقیم برهم می‌خورد که برخی یا همگی احتمالاً جدید هستند، به اضافه یک تپه کوچک یا در واقع یک پشته. این پشته در جنوب شرقی برج و روبه‌روی نمای اصلی واقع شده است؛ قله مسطح این پشته حدود یک متر بلندی دارد. در عکس هوایی که ای.ف. اشمیت چاپ کرده (شکل ۲ و اشمیت، ۱۹۵۳، تصویر ۵B) این پشته کاملاً پیداست. هرتسفلد نیز قبلاً در ۱۹۲۸ (شکل ۳ یا هرتسفلد، ۱۹۳۰، طرح ۱)

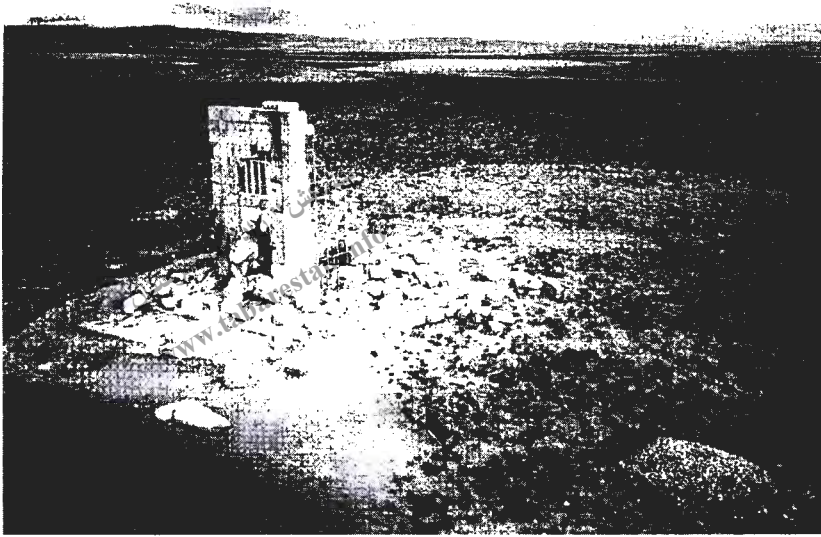
1. Voir Boucharlat & Benech 2002.

شکل ۲. عکس عمودی زندان سلیمان، برگرفته از اشمیت، ۱۹۵۳، شکل ۳.

شکل ۳. نقشه زندان و نشانه‌های انسانی اطراف. برگرفته از هرتسفلد، ۱۹۳۰.

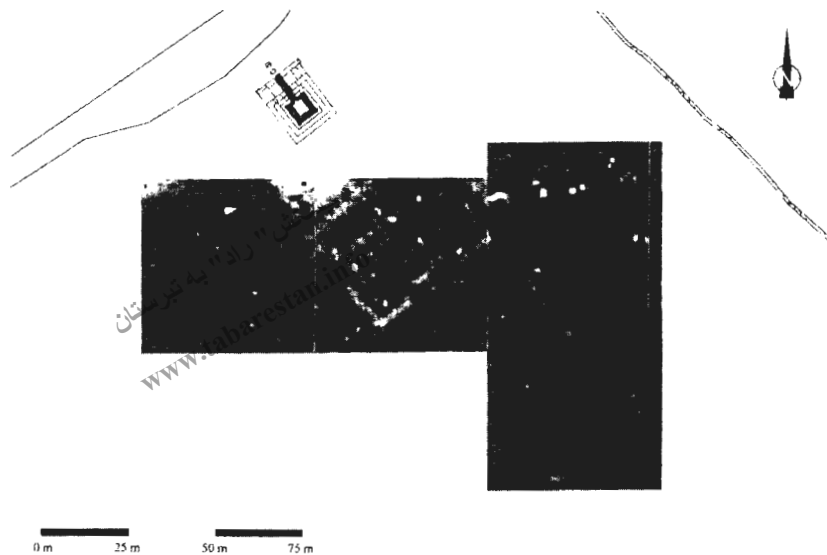

شکل ۴. عکس هوایی کمی مورب زندان و تپه کوچک پشت آن (عکس گرفته شده توسط بادبادک، ب. ن. شاینی، ۲۰۰۱)

وجود آن را متذکر شده و همراه با دو زائده، یکی در محور برج و دیگری در کناره شمالی آن، مشخص کرده بود.

امروزه فقط پشته اصلی هنوز پیدا است (شکل ۴) و همان طور که هرتسفلد متذکر شده ضلع شمال شرقی - جنوب غربی آن حدود ۴۵ متر ارتفاع دارد. در سمت دیگر تعیین اندازه آن دشوارتر است؛ در حال حاضر بر اثر کاوش‌های سال ۱۹۶۳ و احتمالاً اولین کارهای استحکاماتی برای برج در ۱۹۶۸، اراضی اطراف آن کمی تغییر کرده‌اند (تیلیا، ۱۹۷۲، ص ۶۸، شکل‌های ۳-۱۶۰). با این حال امروزه حدود ۴۰ متر طول دارد و یک گودال مستقیم آن را به دو بخش نابرابر تقسیم می‌کند، یکی با حدود ۲۰ متر عرض در جنوب و دیگری تنگتر که در حدود ۲۰ متری برج واقع شده است. در فضای باقی مانده، که به علت وجود داربست کاوش مغناطیسی در آن ناممکن است، با این حال یک آگاهی قابل حصول است و آن این که: "در پشت زندان به یک دیوار خشتی - آجری یا یک صُفه برخورد کردیم که باز کمتر از ۵ متر با صُفه فاصله داشت. چون هیچ‌گونه سفالینه

شکل ۵. تصویر مغناطیسی بخش تپه پشت زندان (ج. پنج ۱۹۹۹).

یا خرده سفال در آنجا پیدا نشده است، می توان اندازه آجرها را تأیید کننده آن دانست که تاریخ ساخت سازه‌ها مربوط به دوره هخامنشی است" (استروناک، ۱۹۶۵، ص ۱۶، پانوش ۳۷، استروناک در ۱۹۷۸ دیگر درباره این اطلاعات چیزی نمی‌گوید).

تصویر مغناطیسی (شکل ۵) به روشنی یک نقشه کف ۴۰ در ۴۵ متر را در سمت شمال شرقی - جنوب غربی نشان می‌دهد که با شکل و با بُعد تپه قابل رؤیت کنونی مطابقت دارد. زوایای این سازه که در حالت معکوس زندان قرار می‌گیرند، با دیوارهای پشتبند* چهارگوش برجسته‌ای مستحکم شده‌اند. پهنای مجموع سازه حداقل ۲۰ متر است، ولی خط موازی دیگری در حدود ۱۰ متر در غرب و نزدیکتر به برج دیده می‌شود. در اینجا نشانه‌های توپوگرافی به چشم می‌خورد. حدود این سازه به نظر می‌رسد که دیوارهای نسبتاً نیرومندی بوده و از سنگ ساخته شده بوده‌اند و این از سپیدی آنها در تصویر که نشانه مغناطیس بسیار ضعیف است مشخص می‌شود. از شکل ۵ بدون هیچ تردیدی پیداست که این ساختمان در همان جهت زندان بوده و روی همان محور بنای زندان سلیمان قرار داشته است.

* Contrefort = Counter fort [اصطلاح معماری]

داخل ساختمان، یا دست کم بخشی از آن، به نظر می‌رسد با طرح و نقشه‌ای مشبک سازمان‌بندی شده بوده که سلول‌های آن در سمت شمال غربی - جنوب شرقی بسیار دراز بوده‌اند. دو مجموعه کنار هم قرار گرفته را می‌توان تشخیص داد که بر کف زمینی حدود ۳۰ متر ساخته شده بوده‌اند؛ یکی در شمال غربی با چهار اتاقک کوتاه و دیگری در شمال شرقی با شش اتاقک درازتر. این سلول‌ها یا اتاقک‌ها به طور تقریبی - زیرا با کاوش مغناطیسی اندازه‌گیری دقیق در مقیاس متر ممکن نیست - دست کم ۳ متر عرض داشته‌اند، در حالی که تشخیص طول آنها دشوار است، زیرا وجود دیوارهایی با شکاف طولی ۶ تا ۱۲ متر قابل شناسایی است؛ بدین ترتیب درازای اتاقک‌ها برای بعضی از ۲ تا ۳ متر و برای بعضی دیگر تا ۴ یا ۶ متر یا بیشتر قابل تشخیص‌اند.

در جنوب شرقی این بنای چهارگوش، روی تصویر بی‌نظمی‌های مغناطیسی دیگری خوانده می‌شود که در سطح هیچ‌گونه ردّ و نشانه‌ای و به هیچ شکلی از آن وجود ندارد: دو خط موازی از زاویه‌های ساختمان شروع می‌شوند و پس از حدود ۶۰ متر به یک خط عمودی می‌رسند و سپس گویا باز به راه خود ادامه می‌دهند. عنصر دیگر قابل توجه، دقیقاً میان این دو خط و به شکل یک رشته بی‌نظمی ضخیم‌تر قابل مشاهده است که گرچه منقطع است اما مرتب و به صورت خطی است که آن نیز به سوی جنوب شرقی ادامه می‌یابد. این می‌تواند تا اندازه‌ای با برآمدگی یا پشته کوچکی که هرتسفلد در محور برج به سوی جنوب شرقی دیده است (نک. شکل ۳) اما در عکس هوایی ای. ف. اشمیت دیده نمی‌شود (شکل ۲) مطابقت داشته باشد. بی‌نظمی‌های مستقیم‌الخط می‌توانند مربوط به برآمدگی‌های ارضی یا کانال‌ها باشند و هیچ ارتباط کارکردی یا گاه‌شناختی با سازه چهارگوش و از آن فراتر با برج نداشته باشند؛ با این حال جهت آنها، همانند این دو شکل و نیز همسان با دو خط شخم عصر جدید است (اشمیت، ۱۹۵۳، تصویر ۵B) و اتصال آنها به زاویه‌های سازه ما را و می‌دارد تا آنها را مربوط به آن بدانیم. حال آن که بی‌نظمی‌های دیگری که جهت آنها کمی تفاوت دارد باید جدا دانسته شوند (نک. شکل ۵ و در غرب تصویر دیوارهای پشتبند).

پس خود را مواجه با وجود بی‌نظمی‌هایی می‌بینیم که با سازه‌های انسانی مطابقت دارند که در همان جهت و همان محور برج قرار گرفته‌اند؛ این بی‌نظمی‌ها تا حدود ۱۲۰ متر طول در پشت زندان و با پهنایی بیش از ۴۰ متر وجود دارند. مقایسه ابعاد آنها با ابعاد زندان امکان می‌دهد که برای این آمایش‌ها اهمیت قابل شویم. برج به ارتفاع قابل توجه

۱۴ متر می‌رسد، اما بیش از ۷/۲۵ متر ضلع ندارد. حال آن که پهن‌تر از ۳ درجه‌ای است که اندازه آن را به ۱۴/۷۲×۱۴/۸۲ می‌رساند. در مورد سنگفرش پایین باید گفت که اندازه آن ۱۴/۸۲×۱۹/۵۱ متر است. پس مجموع سازه کمتر از ۲۰ متر ضلع دارد.

کوشش‌هایی برای بازسازی طرح داخلی بنا

تفسیر بخش موسوم به زمین محصور در اینجا دشوار است، اما به وجود یک رشته بی‌نظمی‌هایی واقع در محور بزرگ این مستطیل و برج که نمی‌توان آنها را نادیده گرفت تأکید می‌کنیم. در عوض، شکل چهارگوش دیوار پشتبنددار نقشه بسیار آراسته‌تری دارد که در خور بحث است. تقسیم‌بندی برحسب طارمی مشبک* دو فرضیه را مطرح می‌سازد، اما در هر دو مورد یعنی هر دو فرضیه، این نکته را نباید از نظر دور داشت که در تصویر مغناطیسی بدون آن که بدانیم آیا فقدان این طارمی مشبک به سوی دیوارهای پشتبند، به‌خصوص به طرف زاویه جنوبی با واقعیت مطابقت دارد یا مربوط به میزان حفظ نشانه‌ها و علائم است، این مکانیسم را نمی‌توان داخلی دانست. تفاوت اصلی میان دو فرضیه مربوط است به تکنیک به کار رفته، که برحسب مورد، می‌تواند محلی یا ایونیه‌ای باشد؛ خود تکنیک نیز مستلزم کارکردهای متفاوتی است.

بنا بر فرضیه یکم، این نقشه مرئی نقشه "روبنا" است؛ در این صورت ساختمان مرکب بوده از ردیف‌های متعدد حجره‌های موازی با طول‌های متفاوت و شاید با راهروهای قائم اما بسیار تنگ، به علت آن که در مجموع کمی بیش از ۳۰ متر برای ده فضا یا ده حجره و دیوارهای جداکننده آنها در اختیار داریم. به نظر نمی‌رسد هیچ فاصله‌ای ادامه یابد، بلکه همگی توسط دیوارهای دارای شکاف طولی به دو یا سه قسمت بریده شده‌اند. چنین تصویری یادآور مجموعه‌ای دکان یا انبار است، که در نزدیکی زوایای ساختمان در صورتی که طارمی مشبک تمام سطوح را اشغال نکرده باشد، دارای فضاهای بزرگتر و غیر مسقف است، زیرا طول آنها از ۱۰ متر فراتر می‌رود. با این سیستم دکان‌های موازی و تنگ از دیرباز در خاورزمین و حتی به‌ویژه در زاگرس آشنا هستیم؛ در مورد دوره‌های پیش از پاسارگاد، کاوشگاه‌های متعدد اورارتویی یا، نزدیک‌تر از آن، قلعه نوشی‌جان برای دوره مادها (استروناک و ژف، ۱۹۷۸، شکل ۱) دارای نقشه مشابهی هستند. در نوشی‌جان، هر دکان دارای ۲/۵۰ متر عرض است و یک راهروی قائم این دکان‌ها

* grille: روزنه یا بادگیری بالای در و پنجره با طارمی مشبک یا شبک.

را مانند آنچه در پاسارگاد می‌بینیم، به هم ارتباط می‌دهد. برای دوره هخامنشی بعد از کوروش، می‌توان به بنای D معمایی تخت جمشید (اشمیت، ۱۹۵۳، ص ۲۶۴ شکلهای ۴-۱۱۳) اشاره کرد که معرف ساختمانی است مرکب از تالارهای (یا اتاقک‌های) دراز موازی دارای ۲ متر عرض و ۷ متر یا بیشتر طول.

در این‌گونه معماری کاملاً منطقی است که در بالای مغازه‌های تنگ و موازی، یک طبقه مسکونی با اتاق‌های پهن‌تر مجهز به ردیف تکیه‌گاهها (دیرک‌ها یا ستون‌ها)ی متکی به برخی دیوارهای تحتانی را فرض کرد، یعنی همان فرضیه‌ای که د. استروناک و م. ژف (۱۹۷۸، ص ۶، پانوش ۳) برای "قلعه نوشی‌جان" مطرح کرده‌اند.

در فرضیه دوم، این نقشه قابل رؤیت فقط نقشه زیربنا یا پی‌ها [فونداسیون‌ها]ی بنا می‌تواند باشد. در آن صورت، نقشه طارمی مشبک ارتباط مستقیمی با نقشه بنای در حال ساخته شدن نخواهد داشت. با تکنیکی سروکار داریم که وجود آن در جهان یونانی از سده ششم ق.م. و سپس در معماری هخامنشی بعد از کوروش تأیید شده است. از جمله مشهورترین نمونه‌ها در جهان ایونی که کوروش فرمان داد معماران سرشناس را از آنجا به پاسارگاد ببرند می‌توانیم به بناهایی چون هرایون ساموس، تکنیک دو ردیف ستونی* رویکوس در میانه سده ششم ق.م. یا دو ردیف ستونی معروف به پولیکراتوس پس از سال ۵۳۰، یا باز بنای آرتمیسیون در افسوس در میانه سده ششم ق.م اشاره کنیم^۲. سازندگان در زیر خود دیوارها، دیواره‌های پی‌ها را می‌سازند و آماده می‌کنند و در زیر هر ردیف ستون این دیواره‌ها معمولاً پهن‌تر از پایه‌های ستون‌ها ادامه می‌یابند و ساخته می‌شوند^۳.

مطابقت نقشه‌خوانای پاسارگاد با نقشه پی‌ها یا فونداسیون‌های بناهای یونانی بعید و نامحتمل نیست، چون این دو تکنیک فونداسیون ستون‌ها، چه به صورت پی‌های مجزا و

* diptère: [به انگلیسی = dipteral]: ساختمانی با دو ردیف ستون در پیشخان یا بر سه جا نبش در معماری یونان باستان.

2. Reuther 1957: 72, fig. 9 et Z. 1.

۳. به‌طور کلی، پی‌ها در زیر عناصر حامل و نگهدارنده، دیوارها و ستون‌بندی‌ها ساخته و مهار شده‌اند و ترسیم‌کننده طرح کلی نقشه بنا هستند (مارتن، ۱۹۶۵، ص ۳۱۰). با این حال به منظور صرفه‌جویی، در زیر هر ستون فونداسیونی کمی پهن‌تر ساخته می‌شده است (هلمان، ۲۰۰۲، ص ۱۰۳). با وجود این غالباً این پایه‌های پی‌ها را یا به یکدیگر یا از ستون به دیوار مرتبط و متصل می‌کرده‌اند؛ در نتیجه سپس به تکنیک دیگری دست یافتند: پی یا فونداسیون از شبکه به هم فشرده‌ای از شاه تیرها و دیواره‌های سنگی به دقت تراشیده و کار گذاشته شده تشکیل می‌شد. بنگرید به نمونه مشهور پرستشگاه آپولو در دلفی که مربوط به سده چهارم ق.م. است (هلمان، ۲۰۰۲، شکل ۱۰۴).

چه دیوارهای پی‌های ادامه یافته در زیر ردیف ستون‌ها، در معماری هخامنشی بعد از زمان کوروش شناخته شده هستند. اما در تخت جمشید چنین چیزی را نمی‌بینیم چون زیر لایه تخته سنگی موجود این کار را بی‌فایده می‌کند^۴، اما در شوش می‌بینیم. برای راه حل اول، یعنی ساختن پی‌های مجزا برای ستون‌ها، به سیستمی اشاره می‌کنیم که اکنون در مورد کاخ داریوش کاملاً شناخته شده است (پرو، ۱۹۸۱؛ Tafel)، و برای راه حل دوم، بازسازی قبلاً پیشنهاد شده "بنای III" کاخ شاتور و امثال می‌زنیم که در آغاز سده چهارم ق.م. روی یک تخته سنگ بنا شده است. طول و عرض اتاقک‌ها، همانند طول و عرض دیوارها، بنابر نقشه‌ای دقیق به دقت تعیین شده‌اند (بوشارلا و لایوس، ۱۹۷۹، صص ۳۳-۳۵ شکل‌های ۶-۴، ۱). تکنولوژی آن نیز بنا به تأیید مانند جاهای دیگر، در بابل زمان هخامنشی و در بابل در "پرسه بائو" همان گونه‌ای که کاوشگران بازسازی کرده‌اند یعنی با یک رواق و یک تالار پُر ستون با دو ردیف چهار ستونی با تالارهای جانبی است؛ و این تالارهای جانبی، مانند دیوارها، بر دیوارهای با پی‌های عریض ۱/۵ تا ۲/۳۰ متر تکیه دارند (کولدوی، ۱۹۳۱، صص ۱۲۵-۱۲۱، تصاویر ۸-۲۶) یا مانند نیپور در مورد یک بنای کوچک و مانند شوش، بر صُفّه‌ای از خشت قرار گرفته است (گیسون، ۱۹۷۵، صص ۳۴-۳۵ شکل‌های ۸-۷). در اینجا نیز پهنای دیوارها و اتاقک‌ها با همان نسبت‌ها مشاهده می‌شود (۲/۱۰ متر در مورد اولی‌ها و ۲/۶۰ تا ۴/۵۰ متر برای دومی‌ها).

در کاربرد این تکنیک و صرف‌نظر از این که شیوه استفاده از ستون‌ها چه بوده، نقشه فونداسیون‌ها یا پی‌ها به ما امکان می‌دهد به بازسازی بنا با توجه به پهنای فضای میان دیوارها یا میان ردیف ستون‌ها پردازیم. در هر دو بنای دو ردیف ستونی "هرایون ساموس"، فاصله محوری ستون‌های خارجی برحسب جایگیری و جهت آنها از ۴/۷۰ تا ۸/۵۰ متر فرق می‌کند.

۴. در بسیاری جاها تخته سنگ با سنگفرش هم‌سطح می‌شود؛ در جاهایی که چنین هم‌سطحی وجود ندارد، حدود خارجی صُفّه که با بنا مطابقت دارند، یا منظم شده‌اند یا چند متر توسط دیواره‌های حائل افزوده گشته‌اند. کاخ آپادانا به همین‌گونه در مرحله نخست با یک دیواره حائل که ۲/۷۰ متر بلندی دارد و با تخته سنگها یا بلوک‌های سنگی بزرگ جفت و ساخته شده است محدود گشته است؛ سپس این دیواره حائل بین ۲ تا ۳ متر توسعه می‌یابد و بنابراین دیوارها هستند که حفاظ یا دیواره‌ای را که امروزه دیده می‌شوند نگاه می‌دارند و بین دیوار قدیم و جدید را پر کرده‌اند (تیلیا، ۱۹۷۲، صص ۱۳۸-۱۲۷ شکل‌های ۱۹-۱۸، ۲۳، ۲۹). با این حال بنگرید به "بنای G" که در آن فقدان اندود یا پوشش روی دیوارها و کف‌ها نشان می‌دهد که آنها اتاق یا تالار نبوده‌اند بلکه اتاق‌های فونداسیون هستند.

برای آن که تصویری از فاصله‌های محوری [entraxes] که معماران هخامنشی و منحصراً معماران زمان کوروش انتخاب کرده‌اند داشته باشیم، نخست به ساختمان‌های پر ستون پاسارگاد می‌نگریم که موارد بسیار متفاوتی ارائه می‌دهند. فاصله‌های محوری^۵ در "دروازه R" بیش از ۷ متر هستند؛ در "کاخ S" در تالار مرکزی از ۶ متر بیشترند، اما در رواق‌های این بنا سه بار کوچکتر هستند؛ در "کاخ P" ناچیزند، ۳/۵۰ / ۳/۷۵ متر، و در تالار مرکزی نیز چنین است (استروناک، ۱۹۷۸، شکل ۲۲ و در کاغذهای اضافی تا شده ۳، ۵). همین تنوع فاصله محوری را در شوش و برحسب بناها می‌توان مشاهده کرد: ۸/۳۳ متر برای ستون‌های آپادانای داریوش (یک کیم، ۱۹۴۷، ص ۳۳)، ۳/۴۰ / ۴/۲۴ در تالار پر ستون کاخ شائور و ۳/۷۰ متر برای بنای ساخته شده بر صُفه، فاصله محوری بازسازی شده برحسب ترتیب دیوارهای پی که تعیین کننده اتاقک‌های پر از ریگ و شن هستند (بوشارلا و لابروس، ۱۹۷۹، ص ۴۳، شکل ۵). در "پرسه‌بانو"ی بابل، فاصله محوری باید ۳/۸۰ بوده باشد (کولدوی، ۱۹۳۱، تصویر ۲۸).

باز می‌توان ایراد گرفت که در آن صورت باعث شگفتی است که معماران کوروش برای بنای پشت زندان سلیمان فن پی‌ریزی متفاوتی با دیگر بناهای پاسارگاد انتخاب کرده باشند. در کاخ‌های پر ستون پاسارگاد که کف بنا هم سطح با زمین اطراف است، پی‌ریزی یا فونداسیون فقط تشکیل شده است از یک سنگ‌چین با سنگ‌های بزرگ به صورت سنگفرش که همگی یکدست و یکپارچه از زیر حائل‌ها، دیوارها و ستون‌ها و زیر فضاهای خالی می‌گذرند (مثلاً کاخ P، استروناک، ۱۹۷۸، تصاویر ۹-۶۸). این تفاوت در صورتی قابل توضیح بود که بنای پشت زندان روی یک صُفه کاملاً مصنوعی ساخته شده بود، فرضیه‌ای که اثبات یا رد آن اکنون امکان ندارد. اما توپوگرافی این ناحیه منتفی نیست. فونداسیون‌های مشبک با تعبیه اتاقک‌ها همگنی بسیار زیاد زیر ساخت‌ها را در سطح قاعده بنا یعنی در بالای سطح زمین اطراف تأمین می‌کنند.^۶ با تکیه بر این فرضیه،

۵. د. استروناک به فضا و فاصله میان پایه ستون‌ها توجه دارد و نه فاصله‌های محوری؛ من با افزودن پهنای ستونها به‌طور تقریبی فواصل محور را تعیین می‌کنم تا این ابعاد را بتوانم با فواصل محوری معابد یونانی که در بالا ذکر کردم مقایسه کنم.

۶. به راستی صُفه "تل تخت"، تکنیک ساختمانی متفاوتی دارد. این ساختمان، تا جایی که می‌دانیم، بدون تقسیم‌بندی داخلی ساخته شده است و فقط یک دیوار تکیه‌گاه دارد که قالب بند بتونی نیرومندی را تشکیل می‌دهد: در قسمت بیرونی دیواری ضخیم و کاملاً جفت و جور، در پشت آن کمربندی از بلوک‌های سنگی بزرگ که فقط کمی تراش داده شده‌اند در بسترها قرار گرفته‌اند. مرکز تشکیل شده است از حفره بزرگی پر از ←

در اینجا باز تکنیک پی‌ریزی "بنای III" کاخ شائور را یادآور می‌شویم. با وجود میزان عدم اطمینانی که در بازسازی‌های نظری وجود دارد، پیداست که شبکه دیوارها با محدود کردن اتاقک‌ها بهترین همگنی را برای صغه با ارتفاع ۲/۵۰ متر تأمین می‌کنند و نقشه خاصی که این دیوارهای پی ترسیم می‌کنند با نقشه ساخت بنا ارتباط دارد. همین فرضیه را برای بنای روی صغه نیپور نیز می‌توان مطرح کرد.

سرانجام، اگر آنچه تصویر مغناطیسی فاش می‌سازد با نقشه پی‌ها، چه در زیر زمین و چه در قاعده بنا، مطابقت داشته باشد، دیوارهای مشاهده شده می‌توانند با روساخت تعدادی از دیوارهای بنا (که احتمالاً کمی عقب نشسته‌اند و بنابراین مانند آنچه در بابل بازسازی شده، تنگ‌تر هستند) مطابقت کنند، اما با بقیه ردیف ستون‌ها، مانند بابل یا مانند نمونه (بازسازی شده) کاخ شائور مطابق نیستند. در مورد اخیر، ضخامت دیوارهای پی و ردیف ستون‌ها متفاوت بوده است. در پاسارگاد، تفاوت‌های احتمالی ضخامت را بر اساس بی‌نظمی‌های مغناطیسی نمی‌توان اندازه‌گرفت و بنابراین جای هر گونه احتمالی برای نقشه بنا باز است؛ تمام اشکال و تمام ابعاد تالارها در محدوده بُردها و امکاناتی که معمولاً در معماری هخامنشی بین دیوارها (که به ندرت بیش از ۵ متر بوده‌اند) و یا در تالارهای بزرگتر میان این دیوارها و ردیف ستون‌ها وجود داشته قابل بررسی است چون هم آنها و هم اینها از نقشه پی‌هایی تبعیت می‌کنند که ضریب و اندازه حدود ۳ متر تحمیل می‌کند. این اندازه می‌بایست با عرض تالارهای کوچک یا با فاصله محوری ستون‌ها در تالارهای بزرگتر مطابقت می‌کرده است.

بنایی بسیار بلند

آثار و نشانه‌های سازه پاسارگاد بر اساس آنچه بی‌نظمی‌های مغناطیسی گواهی می‌دهند، نشان از وجود سازمان دقیقی دارند که بازتاب نقشه خود بنا یا به احتمال بیشتر بازتاب پی‌های آن است که شاید به عنوان یک قاعده بنا افزایش ارتفاع داشته است. به علت اهمیت این سیستم که می‌توانسته دارای ستون‌هایی باشد، ما در مسیری قرار گرفته‌ایم که می‌توانیم ارتفاع زیادی را به این ساختمان نسبت بدهیم و بر این اساس طرح بازسازی شده نظری آن را ارائه دهیم. پس مقایسه اینجا با بناهای دیگر پاسارگاد ما را به فرض

→ قطعات سنگ آهک‌گاه با ملات آهک سفید (استروناک، ۱۹۷۸، ص ۱۳، شکل ۵، تصاویر ۴-۳). معمارها قله تپه طبیعی را با خاک دستی پر کرده و توسعه داده‌اند که اغلب ارتفاع اندکی دارد.

وجود ارتفاعی فرا می‌خواند که شاید ۱۰ متر یا بیشتر بوده است؛ در واقع ستون‌های "کاخ P" بیش از ۱۰ متر و ستون‌های "کاخ S" بیش از ۱۳ متر ارتفاع دارند بی‌آن که بلندی سر ستون‌های آنها را محاسبه کرده باشیم و این ارتفاع در "دروازه R" به ۱۶ متر می‌رسد. دیوارها، حتی اگر از خشت خام بوده‌اند نیازی به بسیار ضخیم بودن ندارند، و گواه آن ضخامت دیوارهای کاخ‌های پاسارگاد است که مثلاً در مورد "کاخ S" از ۱/۶۲ تا ۱/۶۴ متر بیشتر نیست (استروناک، ۱۹۷۸، ص ۵۹).

در چنین شرایطی، بنایی به بلندی ۱۰ متر یا بیشتر تقریباً به ارتفاع خود زندان سلیمان (۱۴/۰۷ متر) وجود داشته که به نوعی کمی کم ارتفاع‌تر بوده است. در چنین تصویر و فرضیه‌ای، برج را دیگر نه می‌توانیم نوعی نشانه بسیار بلند بودن و نه تنها و تک افتاده بودن در آن مکان بینگاریم، بلکه فقط یکی از بناهای یک مجتمع بزرگ معماری بوده است. تا جایی که اندازه‌گیری ژئوفیزیک‌های بسیار نزدیک به نمای پشتی زندان امکان دارد، می‌توان پذیرفت که بنای زندان حداکثر در یک فاصله ۲۰ متری جلوتر از هرگونه مجموعه ساختمانی ساخته شده بوده است و بنابراین بخش پیشین اما جداگانه این مجموعه بوده است.

دیگر عناصر ساختمانی اطراف زندان

حال به بررسی مجدد عناصر دیگری می‌پردازیم که در کارهای پژوهشی قبلی تشخیص داده شده بوده‌اند. شمار آنها در طرفین و در جلوی برج اندک و تفسیر آنها دشوار است. د. استروناک (۱۹۷۸، صص ۱۳۰-۱۲۹، شکل ۵۶) به وجود یک سنگ درگاه با دو سوراخ و چند سنگ وزغ [crapaudine] در فاصله حدود یک متری لبه سکو در محور بنا اشاره می‌کند (نک. نیز علی سامی، ۱۹۷۱، ص ۱۰۹)؛ این بانوی باستان‌شناس همچنین به محل یک در دو لنگه یا دو لتی نیز تأکید دارد. سنگفرش‌های دیگر ۲ متر دورتر و روی همان محور واقع شده‌اند. همزمان، این سنگها می‌توانند نشانه راه دسترسی به پای پلکان باشند. با این حال، این عناصر روی لایه‌ای از اسباب و اثاثیه قرار گرفته‌اند و به نظر کاوشگر حفار در جای اصلی و اولیه خود نیستند. اگر مثلاً سنگ درگاه در جای اولیه خود می‌بود، باید در هر دو سوی آن آثار و بقایای دیواری قرینه وجود می‌داشت. حال آن که در این آمایش چنین چیزی پیدا نشده است: در عوض، آثار و بقایای مهمی از خشت یا حتی دیوار (استروناک، ۱۹۶۵، ص ۱۶، پانویس ۳۷: "یک دیوار خشتی برهنه") در بالا، در ۵ متری لبه صفا و نیز در پشت در همان فاصله، پیدا شده است.

نقشه هرتسفلد (شکل ۳) به فاصله بیش از ده متری شمال شرقی برج، برجستگی زمین را به شکلی قطور و دراز در امتداد پشته یا تپه کوچک بررسی شده نشان می‌دهد. اگر دیواری قرینه آن در شمال غربی فرض کنیم، بین این دو دیوار فرضی حدود ۴۰ متر فاصله خواهد بود نزدیک به پهنای بنای قرار گرفته در پشت برج. اگر به عکس هوایی عمودی ارنست هرتسفلد (شکل ۲) توجه کنیم، دور تا دور زندان نوعی چهار ضلعی می‌بینیم که هر یک از اضلاع آن حدود ۵۰ متر است؛ یعنی تقریباً برابر همان ابعاد تپه کوچک یا پشته‌ای که بنا را پوشانده و بخش تنگ آن را در بر می‌گیرد. این شکل محصول کارهای باستان‌شناختی قبل از سال ۱۹۳۵ نیست، چون گمان نمی‌رود هرتسفلد در آنجا حفاری و کاوشی کرده باشد (نک. هرتسفلد، ۱۹۲۹؛ کرفتر، ۱۹۷۹)، اما کارهای افراد غیر حرفه‌ای در قرن نوزدهم، همانند در تخت جمشید، منتفی نیست.

خلاصه، آثار و بقایای دیوارها در جلو و پشت زندان علامت‌گذاری شده بوده‌اند، در هر دو مورد در ۵ متری لبه سکویی که در این جهت حدود ۲۰ متر طول دارد و آثار دیوار دیگری در ضلعی که فقط حدود ۱۰ تا ۱۲ متری لبه سکویی است که اندازه آن به زحمت ۱۵ متر می‌شود. پس بازسازی فرضی حصارگرداگرد زندان به شکل چهار ضلعی با هر ضلع حدود ۳۰ متر، چنان که از عکس اشمیت برمی‌آید، منتفی نیست. البته بدیهی است که درباره ضخامت یا بلندی این حصار فرضی هیچ نمی‌توان انگاشت و گفت.

اگر از زندان یا برج به طرف شمال غربی برویم - و سازه‌های جدید مکشوف از زیر خاک در پشت برج ما را و می‌دارد تا مقیاس خود را تغییر دهیم و به منطقه‌ای فراتر از سنگفرش زندان بیندیشیم - باز بر روی نقشه هرتسفلد (شکل ۳) در فاصله ۵۰ متری چیدمان‌هایی از قلوه سنگ مشاهده می‌کنیم که در سطح بیش از ۲۰۰ متر یا حتی اگر انقطاع را نیز در نظر بگیریم، حدود ۵۰۰ متر طول دارند. جهت آنها نزدیک به جهت ساختمان‌های هخامنشی است. امروزه از این آثار مشاهده شده روی این شکل‌ها چیزی باقی نمانده است که یکی از علل اصلی آن احداث یک جاده آسفالتی است. همچنین کمترین نشانه‌گاه شناختی از این آثار نیز در اختیار نداریم. بنابراین به نظر من براساس آنچه از نمونه دیوارهای دراز موازی با "محوطه مقدس" که در سطح آشکارند اما بنا بر کاوش‌های ژئوفیزیکی فاقد پی هستند تجربه کسب کرده‌ایم، باید درس بگیریم و نهایت احتیاط را در قضاوت رعایت کنیم. شاید آنها بسیار جدیدتر از پاسنگ‌ها* و رشته

* [Plinth] Plinthe: پاسنگ، به معنای «سنگ زیرین تهستون» - م

صفه‌های قرار گرفته روی آنها باشند (بوشارلا و بینچ، ۲۰۰۲، صص ۳۲-۳۰). با توجه به این تردید و در انتظار کاوش‌های احتمالی بیشتر ژئوفیزیکی، فعلاً ترجیح دارد که درباره این خطوط دیواری داوری نکنیم ضمن آن که از اشاره به آنها نیز چشم‌پوشیم.

تصویر ساختمانی مستقل، که شاید محوطه‌ای مخصوص به آن گرداگردش بوده که اکنون در ارتباط با هر مجتمعی است که در پشت زندان به نظر می‌رسد، به ما اجازه می‌دهد که فکر انزوا و تک و تنها بودن برج را کنار بگذاریم. این را نیز بیفزاییم که از توسعه باغ شاهی هنوز هیچ چیز نمی‌دانیم، باغی که نزدیکترین آبراهه‌های آن حدود ۲۰۰ متر با اینجا فاصله دارند (شکل ۶)، اما با توجه به نتایج به دست آمده از کاوش و جستجوی مغناطیسی در جنوب و در غرب باغ شاهی، بعید نیست که در شمال "کاخ P" به آمایش‌هایی در ارتباط با این باغ پس از حفاری برخورد کنیم، که در آن صورت مجموع زندان و دیگر بناهای سلطنتی به هم نزدیکتر خواهند شد.

آثار و بقایای معماری اطراف کعبه زرتشت در نقش رستم

بازسازی ذهنی زندان سلیمان به عنوان بخش پیشین یک مجتمع معماری با بیش از ۸۰ متر یا حتی ۱۵۰ متر طول، ما را وامی‌دارد تا درباره آنچه می‌توانسته فضای ساختمانی اطراف برج مشابه و در واقع دو قلوی آن در نقش رستم معروف به کعبه زرتشت باشد به اندیشه و پرسش پردازیم. اسناد باستان‌شناختی این محل در مورد دوره هخامنشی بسیار ناچیز است. ا.ف. اشمیت بسیار کوشید تا با چند گمانه زنی فنی در اطراف کعبه به سطوح دوره هخامنشی دست یابد، اما نتایج کار او بسیار محدود ماندند، چون برای رسیدن به سطح خاک هخامنشی عمق زیاد بیش از ۵ متر در زیر سطح زمین و با وجود آثار و بقایای جدیدتر دوره‌های ساسانی و اسلامی می‌بایست کنده و عبور می‌شد تا بتوان احیاناً به سطح هخامنشی دست یافت (اشمیت، ۱۹۷۰، شکل ۱۸).

از آنجا که معلوم شد بخشی از کعبه هنوز در زیر خاک است، ۲۵ متر خاک‌برداری کناره‌های آن ارتفاع واقعی برج و درجات و طبقات آن را روشن ساخت بی‌آن که البته از محدوده قاعده بنای برج عبور کند (شکل ۷). گمانه زنی‌های دیگر، یکی در ۲۰ متری جنوب غربی برج، و دیگری در ۱۰۰ متری شرق آن، ساختمان‌هایی را پدیدار ساختند که برخی، البته با تردید، توسط اشمیت به دوره هخامنشی نسبت داده شدند (شکل ۸ و اشمیت، ۱۹۷۰، شکل‌های ۶-۲۵). استدلال اشمیت به سود این تاریخ‌گذاری مبتنی است: (۱) سطح خاک‌ها و دیوارها نسبت به سطح خاک برج؛ (۲) طبیعت مشابه لایه‌ای که روی آن

شکل ۶. نقشه ناقص پاسارگاد و محل های کاوش شده
(سازمان میراث فرهنگی ایران، ۱۹۹۶ و ش. پنج. ۲۰۰۱).

این بناها، شن‌ها و سنگریزه‌ها و قطعات سنگ مخلوط با خاک قرار گرفته‌اند؛ (۳) ابعاد آجرها و خشت‌ها و وجود پوشش یا اندودی سبز رنگ روی نمای دیوارها، او این دو عنصر آخر را با آنچه در همان دوره بر بناهای تخت جمشید مشاهده کرده است مقایسه می‌کند (اشمیت، ۱۹۷۰، صص ۵۷ و ۶۴)، اما خود می‌پذیرد که بیشتر آجرها بزرگتر از اندازه آجرهای دوره هخامنشی هستند که $۱۳ \times ۳۳ \times ۳۳$ سانتی‌متر است، حال آن که اینها ۳۴×۳۲ سانتی‌متر هستند (همان، ص ۵۷، پانوش ۹) و این که جهت‌گیری و موقعیت این سازه‌ها دقیقاً در همان جهت برج نیست (با واریانت ۱ تا ۳ درجه) و می‌تواند متعلق به سازه‌های پسین‌تری باشد. و بالاخره، ساختمان‌های کشف شده در غرب برج اکثراً به احتمال زیاد بازسازی شده‌های سازه‌های هخامنشی در بعد از دوره هخامنشی هستند، ضمن آن که چند دیوار مکشوفه در ۱۰۰ متری شرق برج در رو به روی قبر داریوش ممکن است مربوط به دوره هخامنشی باشند.

با حفظ این تاریخ‌گذاریهای نامطمئن در ذهن خود، سازه‌های هخامنشی یا با خاستگاه هخامنشی را به ترتیب زیر بیان می‌کنیم:

- در جنوب غربی (شکل ۷) یک دیوار که تقریباً در فاصله ۹ متری ضلع غربی برج قرار گرفته، و بالاتر از آن دو ساختمان کوچک (بناهای I و II) ساخته شده در همان سطح برج و دارای یک طبقه: در فاصله بیش از ۳۰ متری برج، دو دیوار دیگر موازی با ضخامت نامشخص که راهرویی را تشکیل می‌دهند. درباره این قسمت که توسط هرتسفلد حفاری شده اطلاعات بسیار ناچیزی داریم. در این جا با عناصری برخورد می‌کنیم که ممکن است با یک یا دو دیوار محوطه بسته مطابقت داشته باشند چون یادآور بقایای دیوارهای خشتی پاسارگاد هستند.

- در شمال، نمای برج تقریباً ۴۵ متر با پای تخته سنگ شیب‌داری که گورهای سلطنتی در آنهاست فاصله دارد، اما در این قسمت چیز کاوش نشده‌ای وجود ندارد.

- در پشت برج، در جنوب، حصار نیرومند و استوار دوره ساسانی قرار دارد که امروزه نیز هنوز به خوبی و به شکل یک خاکریز عظیم دیده می‌شود و احتمالاً بناهایی در زیر آن نهفته است. نمای خارجی این بارو که $۹/۵۰$ ضخامت دارد و توسط هرتسفلد کشف شده است، حداقل در ۲۰ متری پشت برج قرار گرفته است (اشمیت، ۱۹۷۰ ص ۵۸، شکل‌های ۲ و ۴). کاوش این قسمت که مانند پاسارگاد در پشت برج است، تلاش بسیار زیادی می‌طلبد.

شکل ۷a-b. نمایی از کعبه زرتشت در نقش رستم (اشمیت ۱۹۷۰، شکل ۲ و تصویر ۱).

- در ۱۰۰ متری در شرق، در یک گمانه زنی طولانی (۵۰ متر) دو تالار توسط یک دیوار ضخیم ۱/۴۵ متری که از خشت خام با اندازه دوره هخامنشی ساخته شده، از هم جدا شده‌اند. این سازه‌ها روی لایه‌ای از تکه‌های سنگ و خاک قرار گرفته‌اند و جهت آنها فقط یک درجه از جهت کعبه انحراف دارد.

اگر گاه‌شناسی پیشنهادی اشمیت برای برخی از ساختمان‌ها را، چه در غرب و چه در فاصله ۱۰۰ متری شرق کعبه بپذیریم، پس کعبه یک برج تک‌افتاده و منزوی نبوده، ضمن آن که از پاسنگ آن پیداست که البته کمی کوچکتر از پاسنگ زندان سلیمان در پاسارگاد است، مسلماً ساختمانی مستقل بوده است.

برج‌ها و بناهای مرتبط: با کدام کارکرد (یا کارکردها)؟

این عناصر قدیمی و جدید، که در پاسارگاد بسیار استوارترند تا در نقش رستم، مستقیماً هیچ آگاهی و نشانه‌ای از کارکرد - یا کارکردهای - دو برج در اختیار ما نمی‌گذارند. اما وجود ساختمانهایی در مجاورت آنها، ما را وامی‌دارد که دیگر به برجی تنها و تک‌افتاده نیندیشیم، گو این که آنها ظاهراً عنصر اصلی و احتمالاً مرئی‌تر مجموعه بوده‌اند. در هر دو مورد، حتی اگر بپذیریم که بقایای بناها یا دیوارها به دوره هخامنشی تعلق دارند، اثبات این که ساخت هر یک از دو برج مربوط به دوره این بقایا می‌شود ناممکن است. با این حال به احتمال زیاد این دو برج مربوط به دوره هخامنشی‌اند و با مجموعه‌ای از بناهای اطراف خود مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند.

در این بینش تازه برج‌ها را باید به عنوان عناصری در میان عناصر دیگر یک مجموعه معماری نگریست، تا جایی که براساس قرائت تصاویر توپوگرافیک و ژئوفیزیک پاسارگاد، زندان سلیمان را نباید کاملاً مسلط بر ساختمان‌های دیگر انگاشت، حال ابعاد آن روی خاک و به‌خصوص ارتفاع آن هر چه می‌خواهد باشد، همان گونه که کعبه زرتشت نیز دیگر نباید علامت و نشان خاصی در چشم‌انداز نقش رستم تلقی شود.^۷

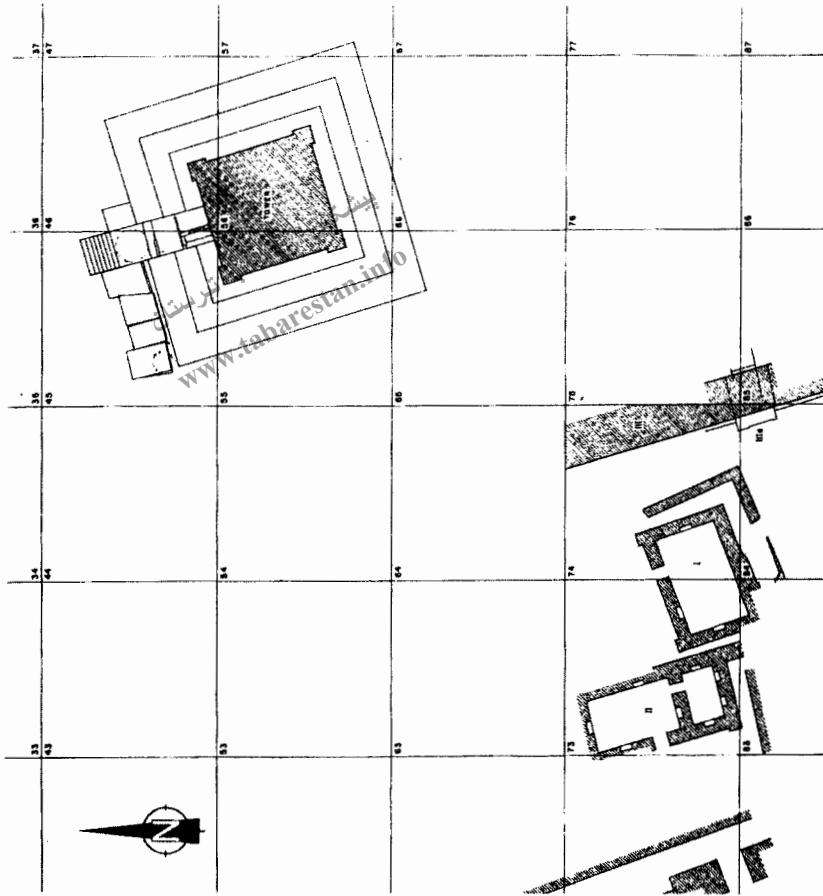
این بازسازی نظری به هیچ وجه در تقابل با فرضیه جدید هلن سانیسی وردنبورخ و دانشمندان دیگر نیست که آنجا را محل تاج‌گذاری انگاشته‌اند؛ بلکه در عوض ایرادی

۷. برج معروف به کعبه به رغم ۱۴ متر بلندی، در برابر عظمت تخته سنگ بلند ۶۴ متری نزدیک آن که آرامگاه داریوش را در خود دارد و خود از ۲۳ متر بلندی برخوردار است، بنایی توسری خورده می‌نماید (شکل ۷، نک.

جدی بر آن فرضیه‌ای است که آنجا یک آرامگاه سلطنتی حقیقی انگاشته شده بود و این تفسیر را نیز اصولاً بر پایه وضعیت منزوی و تک افتاده زندان پیش می‌نهاد. کافی است وضعیت برج پاسارگاد را با وضعیت آرامگاه کوروش مقایسه کنیم که امروزه نیز در انتظار کاوشی ژئوفیزیک، به نظر بنایی منفرد و تنها از منطقه سلطنتی و بناهای دیگر می‌نماید. این تنهایی و تک افتادگی آرامگاه کوروش در قدیم نیز مؤلفان باستانی را تحت تأثیر قرار داده است که باغ‌ها و درختان پیرامون و چمن‌زارهای گرد آرامگاه را بسی ستوده‌اند. اکنون به خوبی پیداست که زندان سلیمان شرایط مشابه آرامگاه کوروش را ندارد بلکه در میان مجموعه‌ای از بناها ساخته شده بوده است.

آگاهی ما درباره واقعیت معماری محل تاج‌گذاری و درباره کارکرد آن چنان اندک است که طبعاً هیچ مغایرتی با یک مجموعه ساختمان به جای یک برج ساده نمی‌تواند داشته باشد. برعکس، وجود گونه‌ای سکوی کوچک بسیار بلند در جلوی یک اتاق کمتر از ۱۲ متر مربع مساحت، ظاهراً چندان برای اجرای یک مراسم رسمی بسیار پراهمیت مناسب به نظر نمی‌رسد. مراسم و آیینی که گویا می‌بایستی به شاه تازه عظمت مقام والای جدیدش را اعطا کند، بایستی در محلی نمادین انجام می‌شد که قبلاً با تجهیزات و نشانه‌ها و نمادها و اسناد لازم و صحنه‌آرایی ضروری آماده می‌گشت. چنین چیزهای مهم و گرانبهایی را به دشواری می‌شد در اتاق کوچک زندان سلیمان جای داد که در واقع همانند رختکنی بود که حتی برای لباس عوض کردن شاه و چند فرد نزدیک به شاه و چند خدمتکار برای کمک به آنها جهت تعویض لباس و خوردن دوغ و انجیر آیینی آن‌طور که پلوتارک می‌گوید (پلوتارک، اردشیر، ۳، ۲-۱) کفایت نمی‌کرد. ولی آن مجموعه‌های معماری که هر یک از این دو برج قسمتی از آنها می‌بودند، لابد آن‌قدر وسعت داشته که هم به‌طور دائمی محل نگهداری مواد و تجهیزات مهم باشد و هم بتواند در مواقع تاج‌گذاری و دیگر آیینهای مهم، تعدادی از شخصیت‌ها، موبدان، نجیب‌زادگان و خدمتکاران مسئول صحنه را در خود جای دهد. از این لحاظ شاید بتوان تصور کرد که آثار و بقایای دیوارهایی که گویا یک فضای بسته ۳۰ در ۴۰ متری در پاسارگاد و چه بسا برخی دیوارها در نقش رستم، مطابقت با محلی معین دارند که شرکت کنندگان در مراسم، موبدان و اشراف در آنجا گرد می‌آمده‌اند (HEP: 539).

نمی‌توان با اشمیت (۱۹۷۰، ص ۴۴) و د. استروناک (۱۹۷۸، ص ۱۳۵) موافق نبود که بناهای کعبه زرتشت و زندان سلیمان را فقط جاهایی می‌انگارند برای حفظ و نگهداری

شکل ۸: نقشه سازه‌های مفروض هخامنشی در غرب کعبه زرتشت (اشمیت، ۱۹۷۰، شکل ۲۳D).

نشان‌ها و نمادها و اشیاء سلطنتی. در مورد کعبه اشمیت این فرضیه را رد می‌کرد و استدلال او آن بود که آنجا از تخت جمشید زیادی دور بوده است؛ با این حال باید گفت که کعبه در محل مرتفعی ساخته شده که آرامگاههای شاهان در آن قرار دارد و بخش جدایی‌ناپذیر پایتخت بوده است. در مورد زندان سلیمان نیز چنین است که در واقع در شهر سلطنتی پاسارگاد قرار داشته است. یعنی موقعیتی برگزیده اما نامناسب از لحاظ امنیتی اگر دیوارهایی برای محافظت برگرد خود نمی‌داشته است.

این ملاحظات ظاهراً پیش پا افتاده و بی‌اهمیت تاکنون وجود نداشت چون

نمی‌دانستیم که در گرداگرد زندان سلیمان بناها و فضاهای مناسب و آمایش شده‌ای وجود داشته است و از این رو آنجا را بنایی منزوی و تک افتاده می‌انگاشتیم. اما بینش جدید که به صورت فرضیه‌ای-اما استوار-برای این ناحیه مطرح شده است، چشم‌اندازهای تازه‌ای را چه در مورد کارکرد این بناها و چه گمانی در مورد انجام مراسم و آیین‌هایی در آنجا به روی ما می‌گشاید. و بالاخره، محیط زندان بسیار شبیه است به محیط کعبه که در جایی به‌خصوص مهم در ارتباط با تخت جمشید بنا شده است. مکانی مرتفع و بلند مرتبه طی هزاره‌ها که بدون شک از زمان هخامنشیان و مسلماً در دوره ساسانیان از آن به خوبی محافظت می‌شده است. در عوض، اکنون نیز لازم است تا در پی یافتن آثار و بقایای دیوارها یا حدودی باشیم که احتمالاً بسیار مشخص و تعیین‌کننده مقام بلند پاسارگاد هستند که بی‌گمان در آنجا زندان سلیمان و بناهای مرتبط با آن وجود داشته است.

Maison de l'Orient et de la Méditerranée
CNRS - Université Lumière Lyon 2
7 rue Raulin
F - 69007 Lyon
FRANCE
remy.boucharlat@mom.fr

کتابنامه

- BOUCHARLAT, R. & BENECH, Ch. 2002, Organisation et aménagement de l'espace à Pasargades. Reconnaissances archéologiques de surface 1999 et 2002, *ARTA* 2002.001.
- BOUCHARLAT, R. & LABROUSSE, A. 1979, Le palais d'Artaxerxès II sur la rive droite du Chaour à Suse, *CDAFI* 10 : 19-136.
- DE MECQUENEM, R. 1947, Contribution à l'étude du palais achéménide de Suse, in : R. de Mecquenem, L. Le Breton & M. Rutten (éds.), *Archéologie susienne* (MDP 30) : 3-117.
- GIBSON, MCG. 1975, The Eleventh and Twelfth Seasons at Nippur, *Sumer* 31 : 33-39.
- HELLMANN, M.-C. 2002, *L'architecture grecque*, vol 1 : *Les principes de la construction*, Paris.
- HERZFELD, E. 1930, Bericht über die Ausgrabungen von Pasargadae 1928, *AMI* 1 : 4-16.
- KOLDEWEY, R. 1931, *Die Königsburgen von Babylon* (WVDOG 55), Leipzig.
- KREFTER, F. 1971, *Persepolis Rekonstruktionen*, (TehForsch 3), Berlin.
- 1979, Mit Ernst Herzfeld in Pasargadae und Persepolis, *AMI* 12 : 13-25.
- MARTIN, R. 1965, *Manuel d'architecture grecque*, vol. 1 : *Les techniques*, Paris.
- PERROT, J. 1981, Architecture militaire et palatiale des Achéménides à Suse, in : *150 Jahre Deutsches Archäologisches Institut: 1829-1979*, Mainz : 79-94.
- REUTHER, O. 1957, *Der Heratempel von Samos. Der Bau seit der Zeit des Polykrates*, Berlin.
- SAMI, A. 1971, *Pasargadae. The oldest imperial capital of Iran*, Shiraz [deuxième éd.].
- SANCISI-WEERDENBURG, H. 1983, The Zendan and the Ka'bah, in : H. Koch & D.N. McKenzie (éds.), *Kunst und Kultur der Achämenidenzeit und ihr Fortleben* (AMI Erg.Bd. 10), Berlin : 145-151.
- SCHMIDT, E.F. 1953, *Persepolis*, vol. 1 : *Structures, Reliefs, Inscriptions* (OIP 68), Chicago.
- 1970, *Persepolis*, vol. III : *The Royal Tombs and Other Monuments* (OIP 70), Chicago.
- STRONACH, D. 1965, Excavations at Pasargadae, Third Preliminary Report, *Iran* 3 : 9-40.
- 1978 *Pasargadae*, Oxford.
- STRONACH, D. & Roaf, M. 1978, Excavations at Tepe Nush-i Jan : Part 1, A Third Interim Report, *Iran* 16 : 1-28.
- TILIA, A.B. 1972, *Studies and Restorations at Persepolis and Other Sites of Fars*, (IsMEO, Reports and Memoirs 16), Rome.

یک بنای یاد بود ایلامی: شومر کمبوجیه و ویشتاسپ*

ووتر هنکلن - لیدن

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

هلن سانیسی وردنبورخ کمی پیش از مرگ از من خواست قول بدهم که وقت خود را وقف تکمیل کارهای او نکنم. دادن این قول از جهتی کار آسانی بود؛ چون من حتی در خواب هم نمی‌توانم تصور کنم که بتوان همه اندیشه‌هایی را که او در پس یادداشتهایش نهفته داشته است تحقق بخشید و گسترش داد. هنگام سرکشیدن به میان برگه‌ها و یادداشتهای باقی مانده از او، آنچه بیش از هر چیز انسان را تکان می‌دهد، شمار بسیار زیاد علایق و موضوعهایی است که او به آنها می‌اندیشید. یعنی چشم اندازهای چند لایه‌ای است که ذهن باز و موشکاف او دنبال می‌کرد. هلن برای رشته‌هایی غیر از رشته تخصصی خود چشم‌بازی داشت و حتی به سخن درست‌تر آنها را چهارچشمی می‌باید و چه در نوشته‌هایش و چه کلاسهایش همیشه علاقه فراوانی به رهیافت‌های میان رشته‌ای نشان می‌داد. به گمان من، یکی از بارزترین جنبه‌های شخصیت او آن بود که معمولاً هر کسی را که رشته پژوهشی را که خود او انجام نداده بود دنبال می‌کرد، تشویق و ستایش می‌نمود. با آن که غالباً مرا به خاطر تحصیل در رشته "die apetaal" دست می‌انداخت، اما بزرگترین مشوق من برای این که پایان نامه‌ام را به منابع ایلامی تخصیص دهم هلن بود. پس این مقاله مربوط به ایلام باستانی را مرهون او هستم و به آموزگاری پیشکش می‌کنم که بیش از هر چیز اندوه از دست دادنش را در دل دارم.

* این نوشتار را بسیار مرهون تفسیرها، انتقادات و اظهار نظرهای سودمند و بزرگوارانۀ ر. بکس، ر. بوشارلا، پ. بریان، او. کالمایر، آ. کورت، ژ. تاورنیه و م. دوان هستم. اما مسئولیت هرگونه خطا در داوری یا کاستی‌های دیگر در این مقاله منحصراً با خود من است.

۱. مقدمه

بایگانی "بارویی تخت جمشید" هزاران سند کتیبه‌ای و غیر کتیبه‌ای دارد. بخش اعظم این بایگانی حاوی گِل نبشته‌هایی است به زبان ایلامی که از میان آنها شاید حدود ۷۰۰۰ لوحه قابل خواندن باشد. مجموعه‌ای مرکب از ۴۸۲۳ متن در حال حاضر به صورت حرف‌نویسی شده در دسترس است.^۱ ترجمه و تفسیر متون PF را به دشواری می‌توان وظیفه آسانی انگاشت و گفتن این که هیچ یک از این اسناد برای آگاهی دادن به یک مورخ مشتاق نوشته نشده است جز سخنی یاوه نیست. در بایگانی به راستی امکان بالقوه بی‌همتایی برای اکتشاف شبکه پیچیده و بغرنج اجتماعی-اقتصادی کانون شاهنشاهی یعنی پارس وجود دارد. با این حال "متون بارویی" تنها به شرطی گنج‌های خود را در اختیار ما می‌گذارد که بهایی برایش پردازیم. با آن که درباره در دسترس نبودن متون انفرادی نباید تأکید زیاد و گزافه‌گویی کرد- چون انواع منظم را می‌توان بدون مشکلات مهمی دریافت- با این حال بازسازی بافت و محتوای اسناد بایگانی اداری و انسجام گروه‌های متون هنوز پدید آورنده بسیاری از مشکلات گنج‌کننده هستند. افزون بر این، شناخت ناقص ما از مجموعه واژگان ایلامی، درک متونی را که جنبه عمومی کمتری دارند به طور جدی محدود می‌سازد. و در نتیجه همین کاستی‌ها و بی‌یقینی‌ها، به دشواری می‌توان توضیحی روشن و پاکیزه در مورد یک موضوع محدود برای بحث ارائه داد: تقریباً هر پژوهشی هر چند کوچک درباره بایگانی ناگزیر است کل مجموعه را در نظر داشته باشد. و اغلب زمان زیادی باید صرف مشکلات فرهنگ‌نویسی و واژگان نگاری شود.

سناریوی توصیف شده در بالا مسلماً درباره پژوهش کنونی نیز صدق می‌کند که هدف اصلی آن واژه "شومر" [šumar] فقط در چهار متن موجود است، اما خواه ناخواه ناچار است مسلماً به بحث‌هایی طولانی درباره بافت مدارک متنی پردازد.^۲ با این حال

۱. هلوک (هالوک) در ۱۹۶۹ تعداد ۲۰۸۷ (PF) و در ۱۹۷۸ تعداد ۳۳ لوحه را انتشار داد. او همچنین دستنویسی حاوی حرف‌نویسی ۲۵۵۳ لوحه اضافی (NN) از خود به جا گذاشت. گروهی دیگر شامل ۱۵۱ لوحه (که یکی از آنها در دستنویس هلوک نیز بود) پیش از بازگرداندن آنها به تهران توسط جورج کامرون حرف‌نویسی شده (ولی انتشار نیافته است). به جز این ۴۸۲۳ گِل نبشته، لوحه‌های فراوان دیگری نیز در بایگانی PF وجود دارد، اما تنها حدود ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰ عدد آنها قابل خواندن هستند (ارزیابی از ک. جونز). گِل نبشته‌های حرف‌نویسی شده به دوره از ۵۰۹ تا ۴۹۴ ق.م. مربوط می‌شوند.

۲. برای کسانی که این چشم‌انداز را دلسردکننده می‌یابند، فشرده‌ای در بند ۵/۴ بعد وجود دارد.

این پیچیدگی به علت موضوع بحث این مقاله هشدار دهنده به نظر می‌رسد، چون "شومر" اشاره دارد به یک گور، آرامگاه، قبرخاکی تل مانند یا به هر روی نوعی بنای یادبود مربوط به یک متوفای نجیب‌زاده و افراد خاندان شاهی، از جمله کمبوجیه و هیستاسپ [ویشتاسپ = گشتاسپ Hystaspes]. تاکنون هیچ متن مربوط به موضوع تدفین و خاکسپاری در بایگانی PF شناسایی نشده است.

۲. شومر در بایگانی بارویی

تا جایی که تاکنون معلوم شده است، چهار متن شناخته شده از "باروی تخت جمشید" وجود دارد که در آنها واژه "شومر" دیده می‌شود. هیچ یک از این متون چاپ نشده‌اند. حرف نویسی‌های سه متن (NN 1700، NN 1848، NN 2174) در شمار Nachlaß [دستنویس‌های باقی مانده پس از مرگ] هلوک هستند (نک. قبل، پانوش ۱). متن چهارم (Fort. 2512) یکی از گروه ۱۵۱ لوحه‌ای است که توسط جورج کامرون به "موزه ملی ایران باستان" در تهران پس داده شده‌اند. البته این امکان نیز کاملاً وجود دارد که باز در لوحه‌هایی که تاکنون از بایگانی بارویی حرف نویسی نشده‌اند به واژه "شومر" برخورد کنیم.

ترجمه‌هایی که در اینجا ارائه شده‌اند به نقل از دستنویس‌های هلوک و کامرون هستند، گو این که املای واژه‌ها کمی تغییر کرده و مطابقت داده شده‌اند (به جای علائم و معانی ساده‌ی پذیرفته شده توسط هلوک، نشانه - معانی منظم سومری - اکدی)^۳. این حرف‌نویسی‌ها با گِل نوشته‌ها و در مورد Fort. 2512 با مجموعه عکس‌ها مقابله شده بوده‌اند. این کار بدان معنا نیست که متون ارائه شده در اینجا انتشار مستقلی هستند؛ قصد از مقابله‌ها منحصراً به دست آوردن تصویری درباره اعتبار و قدرت بازسازیهای پیشنهادی هلوک (RTH) و کامرون (GGC) بوده است. از سوی دیگر، ترجمه‌ها فقط از خود من هستند، چون دستنویس‌های هلوک و کامرون شامل ترجمه‌ها نیستند. تفسیرها طبعاً ملاحظات درباره بی‌نظمی اشکال علائم، محو شدگی‌ها و غیره را دربر نمی‌گیرند، بلکه صرفاً به موضوع‌هایی می‌پردازند که به نحوی به پژوهش کنونی مربوط می‌شوند.

۳. همچنین از کتبه‌نوشته‌هایی مانند m [= مذکر] برای HAL، f [مؤنث] برای SAL، d [= ایزدی] برای AN و غیره در اینجا چشم‌پوشی شده تا هم از ترجمه‌های تفسیری پرهیز شود و هم تا جایی که امکان دارد نشانه‌های مورد استفاده روشن باشند. با انجام این کار، این مقاله با استاندارد تعیین شده توسط "مؤسسه شرقی" برای انتشارات آینده "گِل نوشته‌های بارویی" تطبیق می‌کند. شماره گِل نوشته‌ها نیز به‌طور کامل ذکر شده‌اند (مثلاً PF 0830 به جای PF 830).

مجوز انتشار حرف‌نویسی‌های هلوک و کامرون بزرگوارانه توسط متیو استالپر، موزه‌دار
"لوحه‌های بارویی تخت جمشید" صادر شده است.

1048 صندوق (لبه چپ)؛ مهر: *PFS 0011 (Fort. 6544) NN 1700

ترجمه از: ر. ت. هلوک

- 1 DIŠ¹ šī-ia-¹ti-iz¹-za tu₄-ru-iš
- 2 DIŠ¹ zī-¹iš¹-[šá]-¹ú-iš¹ na¹-an
- 3 'KI+MIN 60 GIŠ¹ BAR¹MEŠ¹ 'ŠE¹.BAR¹MEŠ¹
- 4 HAL¹ 'LÚ¹MEŠ¹ HAL¹ ak-ka₄-be¹ AS¹ šu-
- 5 ma-ir¹ HAL¹ nu-iš-ki-ip
- 6 HAL¹ mi-iš-da-áš-ba-na
- 7 AS¹ ba-ir-šá-iš¹ HAL¹ hu-pi-
- 8 be-na gal¹ HAL¹ li-ba-
- لبه پایین
- 9 ip ap-pi-ni-¹na¹
- 10 ap id-du AN¹ITI¹MEŠ¹
- پشت
- 11 AN¹ du-¹ru¹-ma-ir¹ 'a-ak¹
- 12 AN¹ sa-¹a¹-[ik]-¹ra¹-zī-iš¹
- 13 AN¹ kar-¹ma-ba¹-taš¹ PAP 3
- 14 AN¹ITI¹MEŠ¹ ha-tu-ma¹ AS¹ be-
- 15 ul 20(+)[3]-¹na¹-ma
- 16 '2 x y un-ra 3¹-na
- 17 '7 x y un-ra¹ 2-na
- 18 [PAP] '9¹ SÁL¹kur-taš¹ HAL¹hi-¹in-tam¹-uk-ka₃ tal-li-iš¹
- 19 bat-¹ti¹-ka₄-maš¹ HAL¹ka₄-me-iz-za li-¹iš¹
- لبه بالا
- 20 du-me HAL¹hi-ti-¹be¹-ul-mar du-¹iš¹

ترجمه

1-3 زی‌شاویش به شیاتی‌زا چنین گوید:

3-10 "توزیع کن ۶۰۰ کوارت* غله (در میان) مردانی که نگهبانان شومر هیستاسپ (در) تخت جمشید هستند، به عنوان سهمیه‌های خدمتکارانشان.

10-15 ماههای دوم، سوم، چهارم، جمعاً سه ماه در سال ۲۳.

16-18 دو [نفر] هر یک ۳۰ کوارت؛ ۷ [نفر] هر یک ۲۰ کوارت، جمعاً ۹ کارگر مادینه

[عیناً!]

*. quart [کوارت]: واحد اندازه‌گیری حدود یک کیلو برای جامدات و یک لیتر برای مایعات - م.

18-20 هین تاموکا نوشت، کامزاً دستور را ابلاغ کرد، او [= هین تاموکا] رونوشت [آن را] از هیتی بل دریافت کرد.

تفسیرها

- ۱ مقام "زیشاویش" در سلسله مراتب اداری مقام یک جانشین فرمانده پس از پارناگا بود و سرپرستی تقریباً تمام عملیات گزارش شده در متون بایگانی PF را بر عهده داشت (نک. هیئتس ۱۹۷۱، ص ۳۰۲؛ هلوک ۱۹۸۵، صص ۹۰-۵۸۹؛ کُخ، ۱۹۹۰، صص ۳۳-۲۲۷). پایگاه بلند او از مقدار سهمیه‌های فراوان ماهانه گندم و جو و شراب و گوشت دریافتی‌اش (کُخ، ۱۹۸۳، ص ۴۵) و از این که مُهر سلطنتی با نام شاه (*PFS 0011) در اختیارش بود که او (یا مقام زیر دستش) در سالهای ۱۹ تا ۲۵ [سلطنت داریوش] از آن استفاده می‌کردند (به جای مُهر قدیمی تر *PFS 0083 که در سالهای ۱۸-۱۵ به کار می‌رفت) به روشنی پیداست. در مورد برابری احتمالی نام او با نام یونانی تیتایوس بنگرید به لوئیس، ۱۹۸۵، صص ۵-۱۱۴.
- ۲ نام "شیاتیزا" در ۱۷ سند وجود دارد که همگی نامه‌هایی هستند از "زیشاویش" به تاریخ سال ۲۳، به جز دو تا (NN 0259؛ NN 1280) که مربوط به سال ۲۴ هستند. در این نامه‌ها به شیاتیزا دستور داده شده که به توزیع غله (احتمالاً از انباری که مسئولیتش را داشته) برای چهار گروه منطقه‌ای کارگر پردازد. این گروه‌ها، غیر از آنچه در NN 1700 ذکر شده، عبارتند از: "کورتش زَمی شَب" (یعنی: "کارگران زَمی شَب" که معنای نام اخیر روشن نیست، در گِل نوشته‌های PF 1816-8؛ NN 0333؛ NN 0349؛ NN 0495)، "کورتش ایشکوتورپ" (یعنی "کارگران اسکودری" در گِل نوشته‌های PF 1819-20؛ PF 2069؛ NN 0259؛ NN 2078؛ Fort. 3566) و "کورتش آپ زَبِن نوتیب" (یعنی "کارگرانی که نگهبان/پرورنده مس [= مسگر] هستند" در گِل نوشته‌های PF 1815؛ NN 0948؛ NN 1280؛ NN 1368 [این ترجمه از "زَب" مغایرتی با ترجمه والا ۲۰۰۲ ص ۸-۱۳۷ ندارد]). واقعیت شایان ذکر آن است که این سه گروه هر یک تحت مسئولیت مستقیم و صریح یک صاحب منصب هستند (به ترتیب "باکوندا"، "بَرَدوماویش" و "تَم شَک م")، در حالی که برای گروه NN 1700 نام هیچ صاحب منصب سرپرستی ذکر نشده است. "شیاتیزا" مسئولیت چهار محل را دارد: "مایامیش (PF 1816)"، "مَندومتیش" (PF 2069)، تخت جمشید (NN 1700؛ NN 0948) و یک "پرتش" [ملک حاصل خیز] موسوم به "پرسرش" در

تخت جمشید (NN 1280؛ PF 1815؛ NN 1368). مایامیش (اگر همان میمش باشد) و مندومیش احتمالاً دهکده‌های کوچکتری بوده‌اند که کامیاش در ناحیه میان تخت جمشید و شیراز قرار داشته‌اند (کُخ، ۱۹۹۰، صص ۲۷۷-۲۶۴).
 ۴-۵ RTH قرائت اولیه خود از *Aššū-ma-ir* را به *Aššū-ma-ir*، "از قرار معلوم نه GN" تصحیح کرد.

۵ *ruškip* از ریشه *ruški* به معنای "حفظ و حمایت" که به معنای دقیق در کتیبه‌های سلطنتی به کار رفته است (*u Uramašda un rušgišri*: "باشند که اهورامزدا مرا حفظ کند" - برابر با پارسی باستان *mām Auramazda Patu*، مثلاً *7 DPh-elam*؛ نک. والا ۱۹۷۷، مدخل *(ru-iš-ki)* اما در معنای گسترده‌تر در بایگانی‌های تخت جمشید: "حمایت کردن، حفظ کردن، نگهداری و مراقبت کردن" و "انبار کردن" (غله برای بذر)، و از این رو چندان دور از واژه آلمانی *bewahren* نیست (نک. *PFT 739*؛ مدخل *EIW*). جزئیات تفاوت معنا توسط انتصابهای شغلی مشخص شده است نظیر *Partetaš ruškip* ("مراقبان یک پرتش [یک ملک حاصل‌خیز، شاید برابر یونانی *Paradeisos* به معنای پردیس و باغ میوه" *]) *gal ruškip* ("سه‌میه نگهدار"، "مقام عرضه‌کننده سه‌میه")، *halmarriš nuškip* (نگهبانان دژ)، *balum nuškira* ("انباردار"، "مدیر انبار")، *basbas ruškira* ("رهمه‌دار اردک‌ها و مرغابی‌ها"). روشن نیست که معنای *šumar nuškip* چیست: "نگهدارندگان" یا به معنای خاص‌تر "گاردها یا محافظان یا نگهبانان" یک "شومر".

۶ *HAL mi-iš-da-áš-ba*: هیستاسپ [= وشتاسپ]، نک. *DIS mi-iš-da-áš-ba* در سنگ‌نبشته‌های سلطنتی (مثلاً در *DB* [کتیبه بیستون داریوش] ستون یک بند ۳؛ پارسی باستان = ویشتاسپ [*Vištašpa*]، نک. تاورنیه، ۲۰۰۲، صص ۳۳۶). دیگر جاهایی که در بایگانی *PF* از ویشتاسپ نام برده شده: *PF 1596*، *PFa 31*؛ *13-6*؛ *32-5*؛ *NN 1059*؛ *NN 2097*؛ *NN 2290* سطور ۲۰-۱۹، ۲-۲۱ (نک. 4.5.4 زیر).

۷ نام "شیاتیزا" در چهار سند دیگر با تخت جمشید ارتباط دارد: *NN 0948*؛ *PF 1815*؛ *NN 1280*؛ *NN 1368*.

۱۰-۷ *hupibe-na gal libap appiri-na ap iddu*: من معنای کلمه به کلمه این را چنین می‌فهمم: "به آن مردم- (به عنوان) سه‌میه‌های- خدمتکارانشان- به آنها- توزیع کن!"

*. "پردیس" خودش پارسی است - م.

۸-۹ *libap*: "خدمتکاران" و به دشواری بتوان آنها را "بردگان" ترجمه کرد. به عنوان معادل *puhu* از لحاظ لغوی به معنای "پسر" (یعنی "خدمتکار") غالباً مورد استفاده قرار گرفته است (نک. اخیراً جوویناتسو، ۱۹۹۵، صص ۹-۱۴۷؛ نک. بند 4.2.1 زیر). توجه داشته باشید که مقام زیر دست بودن از طریق انتصاب لزوماً به معنای دارا بودن منزلت اجتماعی فروتر نیست. در کتیبه بیستون واژه *libaruri* (معادل *manā bardaka* [بنده من] به زبان پارسی باستان) برای سرداران داریوش به کار رفته و به نظر می‌رسد به معنای "پیرو من"، "سر سپرده من"، "دست نشانده من" است نه "خدمتکار یا غلام من" (مثلاً در روایت ایلامی کتیبه بیستون II:26؛ نک. کُخ، ۱۹۸۳، ص ۲۰؛ گریلو - سوزینی، هرن اشमित و مالیران - لایا، ۱۹۹۳، ص ۴۷ پانوش ۱۳۲).

۱۰ *iddu* به معنای "توزیع کن" است نه "که آنها دریافت کنند" چنان که والا (۱۹۹۴، ص ۷-۲۶۶) پیشنهاد کرده است. در ترجمه او فرض شده که *iddu < *in du* شکلی مشتق از ضمیر بی جان *in* [= آن را] و ریشه امری مشتق از *du* (دریافت کردن) است. در متونی که *iddu* به کار رفته از فحوای کلام معنای "دادن، توزیع و تقسیم کردن" پیدا است (نک. EIW؛ PFT 701؛ مدخل *id-du*)؛ شاید شکل امری *duru* باشد با پیشوندی که بارها با این فعل آمده است (در متون بارویی [PF]: *iddurnuš*، *idduš*، *iddurnuk*، *iddurniš*؛ و در زبان ایلامی میانه: *idduš iddurnuš*؛ نک. EIW مدخل‌های مربوطه). در این مورد *iddu < *idru < *i(d) duru* محتمل است. تجویف یا حذف میانی هجای دوم پدیده‌ای است کاملاً تأیید شده در زبان ایلامی و احتمالاً حاصل تکیه‌ای با تأکید بر هجای یکم بوده است (نک. به‌ویژه گریلو - سوزینی، ۱۹۹۴، صص ۶-۱۵). این راه حل، گو این که مسلماً نظریه‌پردازی است، اما آسان‌تر با ضمیر شخصی که کارکرد مفعول با واسطه را دارد و غالباً پیش از *iddu* می‌آید سازگار است (*ap iddu* = "به / برای آنها توزیع کن!"). توجه داشته باشید که شکل‌های دیگر *duru-* (*durnuš*، *durnušda*) همیشه قبل از این‌گونه ضمیر می‌آیند حال آن که در مورد شکل‌های *du-* (*duš-dušda*) چنین نیست: من نتوانستم حتی یک مورد از *ap duš(da)* یا *ap duka* در برابر تقریباً ۵۰۰ مورد *ap duruš(da)* و *ap duruka* پیدا کنم.

اثبات ماهیت دقیق پیشوند در *iddu* دشوار است: شاید آن‌طور که والا استدلال می‌کند *in* باشد، امانی تواند در عین حال *i(h)* باشد با کارکردی برابر با *ha* (استالیر [در دست

انتشار I]]. شکل‌هایی نظیر *idduruka* و *iddu* ممکن است در مورد اخیر برابر با *hi duruka* و *hi duruša* باشند. در واقع *hi du-* و *id-du-* فقط می‌توانند دو قاعده یا عرف نوشتنی و گرافیکی برای نشان دادن همان *[idu-]* یا شاید *[idu]* باشند (اگر تکیه بر هجای اول حاصل یک طولانی کردن یا کشیدن حرف صدادار باشد: نک. گریلو - سوزینی، همان و همان‌جا). نوشتن همراه با هجی کردن *id-du* در واقع دوبار (PF 1836 و NN 0761) در نامه‌های ملکه "ایرتاشدونا" (آرتیستونه) دیده می‌شود. با این حال، این نامه‌ها و نامه‌های دیگر "ایرتاشدونا" نشان می‌دهند که دبیر یا منشی او پیوسته از املائی معمولی منحرف می‌شده است؛ بنابراین *id-du* از لحاظ ریخت‌شناسی یک گونه متفاوت معنادار نیست (به رغم تصور والا، ۱۹۹۴، ص ۲۶۶) و با توجه به ملاحظات فوق، در این مورد نیز انحراف از *duru-* (و نه از *du-*) مرجح به نظر می‌رسد.

۳-۱۱ در نامه‌های خطاب به "شیاتیژا" دوره سه ماهه یکتا و همین یک مورد است: در موارد دیگر دستور توزیع غله تنها برای یک ماه صادر شده (نک. بعد ۸-۱۴: NN 1848).

۱۵ سال ۲۳، سال بازسازی شده توسط *RTH* از PF 1815-1820 است. از لحاظ نظری سال ۲۴ نیز محتمل است (نک. قبل شماره ۲-۱).

۷-۱۶ هر دو سطر بریده و ناقص‌اند؛ *um-ra* بعید می‌نماید، *HALLŪ* ممکن به نظر می‌رسد. گرچه گروه‌های گوناگون دیگر با $7+2$ فرد شناخته شده‌اند، اما فهرستهای سهمیه آشکارا نشان می‌دهند که اینها گروه‌های متفاوتی هستند (مثلاً PF 0981، PF 1037؛ PF 1292، PF 1512).

۱۸ *kur-taš* [SAL]: *RTH* با تکیه بر *HAL-li-ba-ip* در II.8-9 قرائت می‌کند *kur-taš* [f(sic)]. به کلی منتفی نیست که *kur-taš* [SAL] شکل خاصی از اصطلاح کلی *HAL-li-ba-ip* باشد (*HAL-li-ba-ip** در مجموعه شناخته شده *PF* (الواح بارویی تخت جمشید) وجود ندارد)، اما این راه حل چندان راحت و بی دردسر نیست. افزون بر این، مقابله نشان می‌دهد که II.16-7 به نظر نمی‌رسد نشانه *SAL* را گنجانده باشد. پس بی‌گمان قرائت *RTH* ترجیح دارد.

۲۰-۱۸ هین تاموگا، کامزآ و هیتی پل هر سه به گروه کارمندان زیشاویس تعلق دارند و در اکثر ۵۲ نامه زیشاویس که تاکنون شناخته شده از آنان نام برده شده است. باید

تأکید کرد که ترجمه زیرنویس احتمالی است: ولو این که توافقی بر سر معنای کلی *battikamaš* و *dumme* وجود داشته باشد، سه گام یا سه مرحله موجود در تشریفات اداری مشخص شده در اینجا، هنوز دقیقاً قابل تعیین نیست. والا (۱۹۹۴، صص ۷۰-۲۶۷) تا اینجا بهترین بحث را ارائه می‌دهد (و همچنین تفسیر درباره ترجمه‌های قبلی از PFT: 51-2 توسط هینتس، ۱۹۷۱، صص ۱۱-۳۰۸ و لوئیس، ۱۹۷۷، ص ۱۰ پانویث ۳۸). براساس بازسازی والا، *dumme* نسخه آرامی یک دستورنامه‌ای بوده با گوی گلی مُهر شده (*halmi*) که به آن الصاق شده بوده است. وظیفه یا نقش نویسنده، یعنی هین تاموکا وظیفه یک کاتب-بایگان بوده که نسخه آرامی را به زبان ایلامی ترجمه کند و آنگاه لوحه را با ریسمانی به سند پوستی الصاق نماید و آن را در بایگانی تخت جمشید بایگانی کند. این تحلیل استدلال‌های مهم متعددی در تأیید خود دارد، اما نقطه ضعف و نقص آن این است که نقش لوحه‌های گلی ایلامی را به رونوشت‌هایی از رونوشت‌ها کاهش می‌دهد. به دشواری قابل درک است که پس اصولاً چرا باید در دسر این همه کار تحمل می‌شده است، چون آنها منبع مستقلی را در این صورت تشکیل نمی‌داده‌اند که بتوان اسناد آرامی را با آنها کنترل کرد. علاوه بر این، مفاهیم منطقی و روشنگرانه مهر کردن و انبار کردن لوحه‌ها که والا مطرح می‌کند (لوحه‌ها را با ریسمانی از چوب‌ها آویزان می‌کرده‌اند به نحوی که مُهر اصلی به عنوان نوعی کلمه رمز قابل دیدن باشد) از دیدگاه صرفاً عملی با اندیشه الصاق لوحه‌های ایلامی به اسناد پوستی آرامی ناسازگار به نظر می‌رسد.

من از ترجمه مرسوم واژه *battikamaš* به "پیام" خودداری کردم، چون ممکن است این احساس را ایجاد کند که مسئله دستور شفاهی در میان بوده که با توجه به ماهیت پیچیده مجموع عملیات امری بعید است. برای *battikamaš* (که وام-واژه‌ای است از **Patigama* در زبان پارسی باستان، نک. به آرامی *Prigm*) بنگرید به PFT: 51, 743؛ هینتس، ۱۹۷۵، ص ۱۸۶؛ تاورنیه، ۲۰۰۲، ص ۶۵۵ [8.4.3.13]. از واژه *dumme* ترجمه‌های مختلفی شده است، یا "آموزش‌ها" به معنای "دستور، گزارش" (PFT: 51؛ هینتس، ۱۹۷۱، ص ۳۱۰؛ لوئیس، ۱۹۷۷، ص ۱۰، پانویث ۳۸) یا "رونوشت، نسخه، المثنای، پیش‌نویس" (استالپر، ۱۹۸۴a، ص ۳۰۵، پانویث ۱۷ که مدخل این واژه در EIW نیز از آن پیروی کرده است؛ والا، ۱۹۹۴ و سراسر مقاله حاضر).

1081 (Fort. 7059) NN 1848؛ مهر * PFS 0011 (لبه چپ)؛ صندوق

ترجمه از ر.ت. هلوک

- 1 ^rDIŠ¹ pír-ra-^rtamš¹-u[k-ka₄ tu₄-ru-iš]
 2 ^{DIŠ} zí-iš-^ršá-ú-iš na-an KI+MIN¹
 3 ZÍD.DA^{MEŠ} ^rap-pa¹ [h]u-^rud-du¹-
 4 KI+MIN-ik-^rka₄¹-ma[r i] pi-
 5 rák-ka₄ ^rAS¹ ú-zí¹-ik-ráš
 6 ZÍD.DA^{MEŠ} ^rhu-be¹-ik-ka₄¹-ma[r]
 7 3 ME 13 ^rBAR^{MEŠ} ZÍD.DA^{MEŠ} [Ø]
 8 ^rHAL¹ li¹-ip-^rte ku¹-ti-ip [Ø]
 9 [^rHAL¹ ak-ka₄-be ^rAS²? ú¹-ma-ir[(-x)]
 10 ^rHAL² nu-iš-ki-ip hal-m[i ^{HAL}]

لبه پایین

- 11 mar-da-áš-ba-na ^rAS¹ ba¹-

- 12 ir-šá-iš ^{HAL} hu-pi-be-

پشت

- 13 na gal ^{HAL} li-ba¹-ip ^rap¹-
 14 pi-ni ap ^rid¹-du ^{AN} ITI^{MEŠ}
 15 ^{AN} ha-ši-ia-^rti-iš a-ak¹
 16 ^{AN} ha-na-ma-^rak¹-[kaš] KI+MIN
 17 ^{AN} sa-mi-^ria-maš-ma¹ PAP 3 ^{AN} ITI^{MEŠ}
 18 ha-tu-ma ^{AS} be-ul 22-^rme¹-ma
 19 35 ^{HAL} li-ba-ip ^run-ra¹
 20 3 ^rdu-man-ba¹
 21 ^{HAL} hi-^rin¹-tamš-^ruk-ka₄¹ ta[l-li-iš]

لبه بالا

- 22 bat-ti-ka₄-maš ^{HAL} ^rka₄-me-iz-za [i-iš]

ترجمه

۲-۱ زی‌ش‌اوی‌ش به پیر‌ا‌تام‌کا چ‌نین می‌گوید:

۵-۳ "آردی (که) از خوراک تحویلی به محل اوزیک‌رَش رسید،

۴-۶ از این آرد ۳۱۳۰ کوارت به "پیشکارانی" (در لغت: "جامه‌دارانی") که نگهبانان

شومَر (هستند) (طبق) سند مُهر شده توسط مَرَدَش‌ب در تخت جمشید

سه‌میه‌های خدمتکارانشان را به آنان توزیع کن.

۱۸-۱۴ ماه‌های نهم، دهم (و) ماه یازدهم، جمعاً سه ماه در سال بیست و دوم.

۲۰-۱۹ ۳۵ خدمتکار هر یک باید ۳۰ کوارت بگیرد."

۲۲-۲۱ هین تاموکا نوشت، کامراً دستور را ابلاغ کرد.

۱ "پیراتامکا" نامش در ۶۲ متن آمده که چهار تای آنها نامه‌هایی از "زیشاویش" هستند (PF 1813؛ NN 0939؛ NN 1848؛ NN 1870). او در "اوزیک رَش" مسئول یا رئیس انبار غله بود و فعالیت او در آنجا در این مقام از تاریخ ماه هفتم سال ۲۱ [پادشاهی داریوش] تا ماه دوازدهم سال ۲۴ تأیید شده است. بیشتر گروه‌هایی که پیراتامکا با آنان سروکار داشت گروه‌های مسافرتی بودند که از جلاده تخت جمشید- شوش عبور می‌کردند. به علاوه او سهمیه‌های غله نیروهای کارگری متعدد ناحیه خود، از جمله یک گروه ۳۰ تا ۳۴ نفری "کورَتش" [= *kurtas*] در سال ۲۲ را تأمین کرده است (PF 0963-4؛ PF 1104؛ PF 1147؛ NN 2014) و احتمالاً NN 1501؛ NN 1576 و NN 2014). اگرچه اینها از لحاظ نظری می‌توانند برابر با گروه ۳۵ نفری *libap* باشند، اما احتمال آن بسیار ناچیز است؛ *libap* ها همگی بدون تفکیک سهمیه‌های نسبتاً بالایی از آرد دریافت می‌کنند، حال آن که "کورَتش‌ها" به صورت تفکیک شده و متفاوت برحسب سن و جنس سهمیه غله می‌گیرند. پیراتامکا همچنین برای گروه‌هایی که تحت مسئولیت "باکوندا" و "بارادوماویش" که کارکنانی بودند در ارتباط با "شیاتیزا" غله تهیه می‌کرد (نک. قبل و NN 1700:2) که می‌تواند بدین معنا باشد که "شیاتیزا" و "پیراتامکا" تقریباً در یک ناحیه مستقر بوده‌اند.

۳-۴ *huddu-huddu* (نیز *hut-hut*): از ریشه *hut* - به معنای "ساختن" و بنابراین به معنای "اقلام یا اجناسی" برای ساخت یا تولید [چیزی]. در کتیبه‌های ساختمانی به دست آمده از شوش با روایت ایلامی (DSF ایلامی، سطر ۲۰؛ DSZ ایلامی سطر ۱۹) *huthut* به معنای "مصالح ساختمانی" است. (والا، ۱۹۷۰، ص ۱۵۸، "مصالح بنایی"). در متون PF [بارویی تخت جمشید] اجناسی نظیر غله، آرد، شراب و میوه گفته شده که به عنوان / برای *huthut* (سلطنتی) به کار رفته‌اند، یعنی ذخیره شده‌اند تا برای مصرف آماده باشند (برخلاف اجناس ذخیره شده به عنوان بذر یا مبادله یا انبار کردن). به نظر می‌رسد که برای آن ترجمه "مواد خوراکی" یا در برخی موارد شاید "مواد سازنده" بر "اجناس" مرجح باشد (در بیشتر PFTها؛ اما بنگرید به PFT:699 که برای آن "مصالح" نیز پیشنهاد شده است). کُخ واژه آلمانی *Vorrat* [اجناس] را پیشنهاد می‌کند (۱۹۹۰، صص ۱۸-۱۷).

۳-۵ *appa huddu-huddu-ikkamar i Pirakka Uzikras*، که ترجمه لغوی آن می‌شود: "که از

خوراک تحویلی (به) اوزیکرَش رسید". همین عبارت در PF 1813، NN 0939، NN 1870 و NN 2535 وجود دارد (که همگی نامه‌هایی هستند از زیش‌اویش که کاتب آنها همین تاموکا بوده است). من "i" را در اینجا ضمیر اشاره به بی‌جان [= آن] می‌دانم نه به جان دار و سوم شخص [= او] که RTH در PF 1813 (PFT 496) ترجمه کرده است: "آردی که از انبارهای (شاهی) در اوزیکورش به او رسید (تأکید از من است). در این ترجمه منظور از "او" اشاره به گیرنده و مخاطب است. با این حال وقتی مخاطب مورد خطاب قرار می‌گیرد همیشه از "nu" (یعنی "تو") استفاده می‌شود (مثلاً نامه‌های PF 1792، PF 1849-51، PF 1858، PF 1860، PF 2070، NN 1018، NN 1399 و غیره). عبارتی در یک نامه از "پازناکا" (NN 2057) آموزنده است: "appukana ZID.DA^{MES} run Parimak" یعنی "قبلاً، آرد به تو رسید..."

۵ اوزیکرَش (نیز اوزیکورش) [Uzikurraš، Uzikraš]: نام ایستگاه مهمی در سر راه جاده تخت جمشید - شوش، احتمالاً نزدیک به تخت جمشید و در شمال آن (کُخ، ۱۹۸۶ ص ۱۳۶؛ همان، ۱۹۹۰، صص ۳-۱۵۲ و ۴۱۳). در مورد مکانهای احتمالی بنگرید به سامنر، ۱۹۸۶: ۲۵. در مورد مآخذ نک. والا، ۱۹۹۳، ص ۳۰۳.

۷ رقم ۳۱۳۰ کوارت آرد با محاسبه در II سطور ۲۰-۱۹ [۳۰×۳۵] سازگار نیست و اگر "۳۵ خدمتکار باید ۳۰ کوارت هر یک بگیرد" نتیجه ۳۱۵۰ باید بشود (RTH). دلیل تفاوت ارقام شاید خطا باشد، اما در عین حال ممکن است که یکی از ۳۵ خدمتکار در مدت یک ماه ۲۰ روز سهمیه خود را دریافت نکرده است. غالباً در فهرست سهمیه از این تغییرات کوچک یاد نمی‌شود. بنابراین رقم ۳۱۳۰ ممکن است درست باشد و مرجع مستقلى داشته، یعنی سندی که NN 1848 بر آن مبتنی بوده است (این اندیشه را من و ام‌دار چارلز جونز هستم).

۸ "LI" گوه‌ای فوق‌العاده افقی دارد، اما این قرائت (نه LA) با HAL-li-ba-ip در 1.19 تأیید شده است که دارای همان‌گونه LI است (نک. حاشیه‌نویسی RTH). در مورد ترجمه *lipte kutip* به "پیشکاران" بنگرید به بعد (4.1.2).

۹ RTH در آغاز *ba²-ma-ir* قرائت کرد، اما آن را به "احتمالاً ŠU" تصحیح نمود؛ بنگرید به ویژه به NN 1700. مقابله نشان می‌دهد که هم ŠU و هم BA محتمل هستند، با این حال شباهت با NN 1700 متقاعد کننده است.

۱۰ *halmi*: یا به معنای "مُهر" است یا (در این مورد) به معنای "سند مهر شده". سندی که به آن اشاره شده یک "دستورنامه" به منزله "مجوز" در زبان آرامی یا ایلامی است که احتمالاً تعیین کننده وظیفه و سهمیه‌های لازم برای گروه *lipte kutip* است که در NN 1848 ذکر شده است. NN 1848 نیز به نوبه خود برای انجام (بخشی از) دستوری نوشته شده که هدف آن انتقال و توزیع آرد به طور فوق العاده بوده است. نیز بنگرید به قبل درباره NN 1700:16-18 و بحث درباره *halmi*. در مورد یک سند واقعی نوع *halmi* به زبان آرامی در مصر زمان هخامنشی نگاه کنید به لوئیس، ۱۹۷۷، صص ۵-۶.

۱۱ "مردش ب" [Mardašba]: این نام را در هیچ سند دیگری از مجموعه شناخته شده "لوحه‌های بارویی تخت جمشید" [PF] نمی‌بینیم، اما این واقعیت که این فرد اجازه توزیع *halmi* را داشته است نشان می‌دهد که مقام ارشدی بوده است. اکثر *halmi*ها توسط گروه برگزیده‌ای (شاه، پاراناکا، زیش‌اویش، شهرب‌های مختلف) صادر شده‌اند. وقتی از یک مقام *halmi* فقط در چند متن معدود نام برده می‌شود، بخش‌های مسافرت نیز غالباً درگیر آن هستند و این بدان معناست که آن مقام (مثلاً یک شهرب) در ایستگاهی با فاصله معینی از دیوان سالاری مرکزی مستقر بوده است. بقیه موارد را یا می‌توان به نقص مجموعه اسناد باقی مانده نسبت داد یا به منازعاتی که این مقامات در جرگه‌های خود و/یا در عملیاتی درگیر بوده‌اند که نوعاً از حوزه کار و محدوده عمل بایگانی لوحه‌های بارویی [PF] خارج بوده است. در خور توجه است که با "مردش ب" فقط یک بار روبه‌رو می‌شویم، گرچه او ظاهراً در ارتباط با مرکز دیوان سالاری یعنی تخت جمشید بوده است. از مجموع ۴۴ متنی که از یک مقام *halmi* نام برده‌اند و مربوط به فعالیت‌های تخت جمشید یا گروه‌های مسافر از تخت جمشید می‌شوند، ۳۸ مورد به یک *halmi* [یا "سند مهر شده"] توسط پاراناکا، زیش‌اویش یا شاه اشاره می‌کنند. در شش متن باقی مانده به "آمارنا"، "آشباژانا" (نک بعد 4.1.7)، "شاراکوزیش"، "ایرشنا"، "ایرتوپیا" و "مردش ب" اشاره شده است - که به جز "مردش ب" همگی مؤید مقام بالای آن افراد بوده است (نک. بعد 4.4.3).

۱۲-۴ *hupibe-na ... iddu*: نک. پیوست NN 1700:7-10 (در اینجا با تفاوتی اندک).

۱۴-۸ دوره سه ماهه در نامه‌های خطاب به "پیراتامکا" یکتاست: سه نامه دیگر

مربوط به توزیع آرد فقط در یک ماه هستند (نک. قبلاً پیوست 3-1700:11 NN با همان دوره غیر متعارف).

2174 NN (Fort. 8029)؛ مهر* PFS 0009 (پشت، بالا و لبه‌های راست و چپ): صندوق

1149؛ ترجمه شده توسط ر. ت. هلوک

- 1 DIŠ^r har¹-ri-e-na^{AS} ka⁴-a-sa-bat-ti-iš
- 2 tu⁴-ru-iš^{HAL} p^{ar}¹-na-ak-ka⁴ na¹-an¹ KI+MIN
- 3 24 UDU.NITÁ^{MEŠ} ap^{id}-du¹ HAL ba-[ka⁴-]
- 4 ba-ad-da a-ak¹ HAL [ak²-k]a⁴ ia²-[še² (...)]
- 5 ap-p[a²] an¹ (-)si-ia(-)x [y](-)ba(-)z(-)sa²-a[n² hu]
- 6 ud¹-da¹-um-ba [AS¹ šu-ma-ir¹ HAL kan¹-bu¹-z[i-i]a-
- 7 na¹ a-ak^{SAL} ú-pan¹-du-iš-na^{AS} na¹[-]
- 8 ri-e-za-iš-ma^{AN} ITI^{MEŠ} r^{AN} ba-gi¹-
- 9 ia-ti-iš-na¹ a-ak^{AN} mar¹-ka⁴-šá-na¹-
- 10 iš^{AN} ha¹-iš¹-šá-ia-ir¹-iš^{AN} ha¹-
- 11 na-ma-kaš^{AN} sa¹-mi¹-ia-maš-na^{AN}
- 12 [mi]-kán-na-iš PAP 6 r^{AN} ITI^{MEŠ} r^{AS} be-
- لبه پایین
- 13 ul 19-um¹-me-man-na¹ a-ak¹ r^{AN} ITI^{MEŠ}
- پشت
- 14 [AN] ha-du-kán-nu-iš-na¹ a-ak¹ AN tu-
- 15 [ir-m]a-ra [AN] sa¹-a-kur-iz¹-z¹-iš
- 16 [AN] ka[r-ma-ba-ta]š¹ AN tur-n)a-ba-z¹-iš
- 17 [AN] ka⁴-i[r-ba-šá-i]a PAP 6 AN ITI^{MEŠ} AS be-
- 18 ul 20-um-me-man-na¹ PAP 12 AN KI+MIN ha-tu¹-ma
- 19 [AS¹ šu-ma-ir ap-pa¹ HAL kán-bu-zí-ia-n[a]
- 20 a-ak^{SAL} ú-pan-du-iš-na hu-pi-be-n[a]
- 21 un-ra AN ITI^{MEŠ} tan-na 1 UDU.NITÁ^{MEŠ} [S]
- 22 HAL ka⁴-me-iz-zu tal-li-iš-da du-me
- 23 HAL na-ni-tin-ik-ka⁴-mar du-iš-da

ترجمه

- ۱-۲ به "هاره‌نا" سرپرست گاوداری، پارناکا چنین گوید:
- ۳-۸ "توزیع کن ۲۴ رأس گاو کوچک به اینان، به باکابادا و همراهانش که در حال ساختن... (در) شومر کمبوجیه هستند و زن [موسوم به] اوپاندوش در ناره‌زاش.
- ۹-۱۳ ۸-ماه‌های هفتم، هشتم، نهم، دهم، یازدهم، دوازدهم، جمعاً شش ماه در سال نوزدهم.

یک بنای یاد بود ایلامی ... □ ۱۵۱

۱۳-۱۸ و ماههای یکم، دوم، سوم، چهارم، پنجم [و] ششم، جمعاً شش ماه در سال بیستم: جمعاً مدت ۱۲ ماه.

۱۹-۲۱ شومر کمبوجیه و زن [موسوم به] اوپاندوش، برای هر یک از آنها ماهانه یک رأس گاو کوچک".

۲۲-۲۳ کامیزا نوشت، او رونوشت را از نانی تین دریافت کرد.

تفسیرها (نیز بنگرید به پیوست NN 1700 و NN 1848)

۱-۲ هارنا [Harrena]، به جز در NN 2174، ۱۳ بار به سمت کاساباتیس [kasabattis] گماشته شده (از جمله در فریبورگ = A والا، ۱۹۹۴، صص ۷۱-۲۶۴). واژه کاساباتیس برگرفته از واژه پارسی باستان *gaiθapatiš* [گای ت پتیش] به معنای "سرپرست گاوها" است (هیئتس، ۱۹۷۵، ص ۱۰۲؛ تاورنیه، ۲۰۰۲، ص ۶۸۹ [8.4.23.47])، و منظور مسئولیت هارنا برای توزیع گوسفند و بز میان مقامات رسمی و کارگران است. او نه تنها در ۱۴ نامه مخاطب پارناکا است، بلکه در سه نامه (PF 1854؛ NN 0614؛ NN 2572) دیگر نیز مخاطب است. در NN 2572 از او به عنوان یک مقام رسمی متعلق به رده بالای سلسله مراتب اداری یاد شده است. نک. هیئتس، ۱۹۷۱، صص ۹۰-۲۸۸؛ کاواسه، ۱۹۸۰، صص ۶-۴۵؛ کُخ، ۱۹۹۰، صص ۸-۹۵ و ۱-۱۰۰؛ HEP صص ۴۳۸ و ۴۵۴.

۲ پارناکا رئیس کل امور مالی و اقتصادی تخت جمشید بود و بر کلیه عملیاتی که در اسناد بایگانی PF ذکر شده است ریاست داشت. مهر او، *PFS 0009 (که جایگزین مهر قدیمی تر *PFS 0016 شده بود) دارای این کتیبه است: "مهر پارناکا، پسر آرشام". (ک.!. جونز در گریسون و روت، ۲۰۰۱، ج I، ص ۹۳) که منطقاً او را به عنوان همان "فارناک" پسر "آرشام یا به یونانی آرسامس" و عموی داریوش به ما می شناساند. نک. هیئتس، ۱۹۷۱، صص ۳-۳۰۱؛ لونیس، ۱۹۷۷، صص ۷-۱۱؛ هلوک، ۱۹۸۵، صص ۹۲-۵۸۹؛ کُخ، ۱۹۹۰، صص ۳۱-۲۲۴ و جاهای دیگر؛ HEP صص ۴۳۷-۸، ۴۸۱-۶، ۹۲۱ و ۹۶۴.

۳-۴ "باکابادا" [Bakabadda]: افرادی متفاوت به این نام وجود دارند و تمایز میان آنها غالباً دشوار است، عملاً مسلم است که "باکابادا"ی NN 2174، Fort 2512 (بعد) و PF 1854 فرد واحدی بوده است: هر سه این اسناد رسید دریافت گاوهای

کوچکی هستند که باکابادا گرفته و تأمین کننده یا سرپرست تحویل آنها هاره‌نا بوده است (نک. بعد §4.5.2). اما روشن نیست که آیا این گاوهای کوچک سهمیه‌های شخصی بوده‌اند یا نه (Fort. 2512 لزوماً این نکته را روشن نمی‌سازد: نک. بعد پیوست Fort. 2512:12) و از این رو آگاهی چندانی درباره رتبه و مقام باکابادا در اختیار ما نمی‌گذارد. به علاوه، یک باکابادا هم وجود دارد که در انباری در ناره‌زاش در سال نوزدهم غله می‌دهد و میوه می‌گیرد؛ ([?] 25-6: PF 2018؛ PF 0962) که ممکن است همین "باکابادا"ی ما باشد. البته "باکابادا"های بیشتری هم وجود دارند، اما بیشتر آنان در حال مسافرت به اطراف اند و گمان نمی‌رود همین "باکابادا"ی متن ما باشند. مثلاً "داور" (*dattibara*) پارناکا [در اینجا احتمالاً کارشناس خبره است - م] (PF 1272؛ نک HEP ص ۴۸۳) که "برادر پارناکا" است (*Parnakka igiri*، NN 0770؛ نک EIW مدخل *i-gi-ri*) که احتمالاً در حال سفر به ایلام است (در هر دو متن حامل یک *halmi* پارناکا است؛ مهر PFS 0040 دلالت بر ایلام دارد). "باکابادا"ی دیگری (؟) سهمیه زیادی آرد و شراب می‌گیرد (PF 0829؛ PF 1438؛ PF 1562؛ NN 0922)، اما او نیز در حال سفر است. یک مورد جالب را در NN 2240 می‌بینیم که سندی است در گزارش اختصاص و توزیع 9405 (!) کوارت شراب به باکابادا و میرامانا "سفارش داده شده برای" "زیان" (*ASzi-ia-an*) یعنی "پرستشگاه، معبد" برخلاف نظریه یرلوکوک، (۱۹۹۵) در [محلّی موسوم به] هاگورتیش. باز مدرکی استوار نداریم که این باکابادا همان فرد نام برده شده در NN 2174 باشد، اما "هاگورتیش / آرتیش" احتمالاً چندان دور از "ناره‌زاش" نبوده است (کخ، ۱۹۹۰، صص ۶-۲۶۴). در 2-1: NN 2337 یک "شاتین" (= کاهن) موسوم به باکابادا ۹۰۰ کوارت غله به عنوان *gal* (سهمیه نذری) برای ایزد بانوی "ایشپانداراماتیش" (برابر "سپند آرمائیتی" در اوستا، نک. رزمجو، ۲۰۰۱: به ویژه صص ۱۴-۱۱) و ایزدان دیگر دریافت می‌کند. محل ذکر شده در متن "باماشدومانانا" نام دارد که این جا نیز نباید چندان دور از "ناره‌زاش" بوده باشد (نک. کخ، ۱۹۹۰، صص ۱۰۹، ۲۷۷، ۲۸۸ و به ویژه ۲۷۴).

[...] -[še?] [ak²-k] a₄? [ia²] : این را RTH براساس Fort. 2512: 5-7 (بعد) بازسازی کرده است و برای این بازسازی نیز به راستی استدلالی استوار دارد. با این حال، همان‌گونه که خود می‌گوید، شاید یک نام شخص دومی باشد: نامزد منطقی برای این نام می‌تواند "پی‌منا" باشد که در PF 1854 همراه با "باکابادا" ۲۴

رأس گاو کوچک دریافت می‌کند و در PF 0302 نامش در ارتباط با محل "ناره‌زاش" ذکر شده است (در این باره بنگرید به بعد 4.5.2 §). واژه *Akkayaše* مشتق از پارسی باستان *haxaya-šai* است به معنای "دستیار او، همراه و ملازم او" (هیتس، ۱۹۷۵ ص ۱۱۱؛ تاورنیه، ۲۰۰۲، ص ۶۹۲) که در متون بارویی تخت جمشید (PF) دلالت دارد بر شخصی که هم پایه و هم تراز فرد اشاره شده باشد (نک. PFT: 665).

۵ این سطر بسیار آسیب دیده است: نشانه‌هایی که توسط RTH [ر.ت. هلوک] قرائت شده همگی محتمل به نظر می‌رسند، اما کمکی به یافتن معنای سطر نمی‌کنند.

۷ زن موسوم به "اوپاندوش" را در مجموعه الواح بارویی در جای دیگری نمی‌بینیم. دربارۀ این نام بنگرید به 4.5.3 §.

۸ "ناره‌زاش" [Narezzaš]: شهرکی مهم برابر با "نیریز" امروزی واقع در جنوب شرقی استان فارس است و این کشف را مرهون کامرون (۱۹۸۴، ص ۱۶۶) هستیم که براساس شباهت نام و مدارک باستانی مبنی بر وجود صنعت آهن در "ناره‌زاش (52 PT)" و وجود کان‌های آهن در ناحیه نیریز (نک. استاین، ۱۹۳۶، صص ۲۰۴ و ۲۰۶؛ بازورت، ۱۹۹۳) به این نتیجه رسیده است. این کشف و شناسایی را هلوک PFT: 737؛ ۱۹۸۵، ص ۵۹۶، سامنر، ۱۹۸۶، ص ۱۹، کخ، ۱۹۹۰، ص ۲۶۷ و دیگران پذیرفته‌اند. (نک. کخ، ۱۹۹۰، صص ۷-۸۶؛ والا، ۱۹۹۳، صص ۶-۱۹۵؛ تاورنیه، ۲۰۰۲، ص ۶۳۹).

۱۸-۸ تأمین گاو کوچک [= تعدادی گوسفند و بز] برای بیش از یک ماه به ندرت در بایگانی PF مشاهده می‌شود. در اکثر موارد یا به تأمین ماهانه برای مقامات بلندپایه و نجبگان اشاره شده (PF 0678 [دو ماه]؛ PF 0824-5 [۲ ماه]؛ PF 0957 [۹ ماه]؛ PF 1790 [۱۹ ماه]؛ NN 0644 [۳ ماه]؛ NN 2259: 19-20 [۱۱ یا ۱۲ ماه]؛ NN 2515 [۱۵ ماه]؛ فریبورگ A [۶ ماه]) یا به گروه‌های بزرگ کارگران که سهم اندکی گوشت دریافت می‌کنند (PF 1791 [۵ ماه]؛ PF 1794 [۳ ماه]؛ NN 0727 [۳ ماه]؛ NN 1847 [۳ ماه]). مورد NN 2174 ما با هیچ یک از این سناریوها مطابقت ندارد؛ این نکته فقط در مورد NN 2259: 7-8 صادق است که در آن ۳۰ رأس دام برای یک قربانی "لان" طی ۱۲ ماه تأمین شده است (نک. بعد 4.3.2 §).

۲۰ *Hupibe-na*: این یک ضمیر اشاره به جان‌دار است و بنابراین می‌تواند اشاره به

"باکابادا" و همراهان باشد (گو این که آنها قبلاً ۱۶ نفر [در II] ذکر شده‌اند. این نکته توسط Fort. 2512 (بعد) تأیید می‌شود. گرچه شایان تأکید است که روش محاسبه نشان می‌دهد که تعداد ۲۴ رأس گاو کوچک برای ۱۲ ماه در درجه نخست مربوط می‌شود به "شومر" دو فرد کمبوجیه و اوپاندوش، نه به دو شخص منفرد (اگر Bakabadda ak akkayaše به معنای دو فرد باشد). در ترجمه EIW (مدخل *h.šū-ma-ir*) موضوع کماکان حل نشده مانده است:

"[für] den Schafstall(?) des Kambyses und [Frau] Hubanduš - ihnen [steht] jedem Monat ein Stück Kleinvieh [zu]."

۲۳ "نانی‌تین": این نام یکی از کارمندان پارناکا است (که گاه برای زیش‌اویش نیز کار می‌کرده است). (نک کُخ، ۱۹۹۰، ص ۲۳۰).

Fort. 2512؛ مهر *PFS 0009 (لبه‌های راست و چپ)؛ صندوق پیشین 0539-04، ترجمه ج.ج. کامرون، مقابله شده توسط رت. هلوک

- 1 $DIŠ$ har-ri-e-na
  - 2 $DIŠ$ gi-sa-bat-ti-iš
  - 3 tu_4 -ru-iš HAL p̄ar-na-ak-
  - 4 ka_4 na-an KI+MIN 2 UDU. «MEŠ»
  - 5 $^1NITÁ$ $^1MEŠ$ HAL ba-ka_4-ba-ad-
  - 6 da a-ak HAL ak-ka_4-ia-še
  - 7 ak-ka_4-be AS šū-ma-ir(-)
- لبه پایین
- 8 [(x)] HAL zī-šū-in-du-iš-
- پشت
- 9 [ik[?]] $^1ka_4$ ^1nu -iš-gi-man-pi
  - 10 AS na-ri- ^1e -iz-zī-iš
  - 11 hu-pi-be ap id-du
  - 12 ^1gal -ma AS be-ul 20-um-
  - 13 me-na HAL tak-ma¹-[zī]-ia
  - 14 tal-li-iš-da du-um-me
  - 15 HAL na-ni¹-tin-ik-ka_4-mar
  - 16 du-iš-da AS be-ul 20-
- لبه بالا
- 17 um-me-na AN ITI $MEŠ$ AN mi-kán-
  - 18 na-iš- ^1na

ترجمه

- ۴-۱ به هارنا، سرپرست گاوداری، پارناگا چنین گوید:
۱۳-۴ "دو رأس گاو کوچک به باکابادا و همراهانش که در شومر زیشوندوش در ناره‌زاش پاس می‌دهند به عنوان سهمیه / نذری سال بیستم توزیع کن"
۱۶-۱۳ تا کامازیا نوشت، او رونوشت آن را از نانی تین گرفت.
۱۸-۱۶ سال بیستم، ماه دوازدهم.

تفسیر (نک. نیز پیوست NN 1700 ، NN 1848 و NN 2174)

- ۸ آثار اولین نشانه (احتمالاً بی ارزش) حاکی از UM ، BI ، PA ، HA ، یا حتی اِشانا [EŠŠANA] می‌تواند باشد نه آن‌گونه که GGC [جورج کامرون] پیشنهاد می‌کند NA یا MA. در غیر این صورت "زیشوندوش" نامشخص است (نک. §4.5.5).
- ۱۲ در این مورد (برخلاف NN 1700:8 و NN 1848:13) معنای "سهمیه" برای *gal* کاملاً مسلم نیست. متن آشکارا نمی‌گوید که گاو کوچک از /در/ برای سال بیستم برابر جمع آن سال است، اما این البته محتمل‌ترین احتمال است (نک. بعد §4.3.2). به عنوان یک سهمیه شخصی، دو رأس گاو کوچک (برای دست کم دو نفر) در مقایسه با سهمیه‌های افراد (و نه گروه‌های) دیگر که حداقل یک رأس در ماه و گاه حتی در روز، دریافت می‌کنند البته بسیار ناچیز است (نک. در مورد ماه مثلاً NN 0957 ، NN 0644 ، NN 2515 و در مورد روز مثلاً NN 0812 و PF 0654). حتی یک گروه رؤسای مؤنث میان رتبه کارگران *pašap*، در یک سال ۴ رأس دریافت می‌کنند (PF 1790). با توجه به این استدلال‌ها، ترجمه‌ای جایگزین برای *gal* (به معنای نذر مذهبی، یعنی سهم خوراک برای ایزدان) مسلماً در اینجا ارجحیت دارد: این واژه در روایت ایلامی کتیبه‌های سلطنتی داریوش در شوش (DSf) سطر ۱۷ و DSz سطر ۱۵ (نذر اهورامزدا) و در حدود ۴۰ متن PF (نذورات برای خدایان و قربانی‌های گوناگون: نک. بعد §4.3.3) همین معنا را دارد.
- ۱۳ HAL[*tak-ma*]-[*zi*]-*ia*: این بازسازی با لوحه‌های مثلاً PF 1806-7 تأیید شده است. تا کامازیا به عنوان دبیر یا کاتب در خدمت پارناگا کار می‌کرد.

۳. ریشه‌شناسی شومر

۳-۱. شومر و شومیرا - فرهنگ واژه‌های ایلامی [*Elamisches Wörterbuch*] تألیف هیتس و کخ ترجمه‌ای محتاطانه و همراه با تردید از *šumar* ارائه می‌دهد: Schafstall [= آغل گوسفند؟]، و توضیح دهنده عبارت *šumar ruškip* در NN 1700 به معنای Schafstallhüter [نگهبان آغل گوسفندان] است (در EIW مدخل‌های: *h. šu-ma-ir* و *h. šu-ma-ir* و *hh. ru-iš-ki-ip*). نام جغرافیایی *Šumarakši* (نیز *Šumarakše*) که به راستی احتمالاً به هم ربط دارند (نک. بعد § 5.1)، به "Schafstall-Leitung" [راهنمای آغل گوسفند] معنا شده است (در فرهنگ EIW مدخل *h. šu-ma-ir.ak-ši*). بنابراین تاکنون هیچ ترجمه دیگری از "شومر" و شکل‌های وابسته به آن پیشنهاد نشده است.

فرهنگ EIW ریشه "شومر" را ذکر نمی‌کند و به نظر می‌رسد که ترجمه محتاطانه آن نیز فقط مبتنی بر NN 2174 و Fort. 2512 است، گواهی که در این دو متن هیچ سخنی از گاو کوچک [= گوسفند و بز] در "شومر" نیست بلکه صحبت تحویل آنها به آنجا در میان است یا به کسانی که در مقام نگهبان و پاسدار در آنجا کار می‌کنند. بنابراین NN 2174 و Fort. 2512 را به دشواری می‌توان به "آغل" معنا کرد، ضمن آن که در دو متن دیگر نیز اصلاً نامی از "گاو کوچک" در میان نیست. پس اینک "شومر" [*Šumar*] اولین واژه در لغتنامه EIW نیست که در آن ترجمه‌ای براساس یک ریشه‌شناسی فرضی ارائه شده، گو این که در این واژه‌نامه از خود استدلال نیز سخنی در میان نیست. به نظر می‌رسد که استدلال تلویحی در مورد "شومر" مبتنی بر ریشه‌شناسی نام شخصی *HAL šu-mi-ra* بوده است.^۴ مایر هوفر در رساله نامگان‌شناسی تخت جمشید نام واژه پارسی باستان **fšu-vīra* را "دارای [یا مالک] گاوها و رمه‌ها" [*Vieh und Leute besitzend*] معنا کرده و به مقایسه این نام با زوج مشهور اوستایی *Pasu vīra* پرداخته است (۱۹۷۳، ص ۲۳۶). واژه اوستایی *-pasu* (در اشکال ترکیبی *-fšu*) به‌ویژه به معنای "گاو کوچک" است (بارتولومه، ۱۹۰۴ مدخل *-pasu*)، و ریشه واژه امروزی فارسی به صورت *šab* [شَب] در مثلاً کلمه "شبان" به معنای چوپان است (نک. مثلاً یونکر و علوی، ۱۹۴۷، همین مدخل). هیتس، فرهنگ لغت EIW و اخیراً تاورنیه ترجمه مایر هوفر از نام *Šumira* را پذیرفته‌اند.^۵

۴. این نام پنج بار در مجموعه تاکنون شناخته شده الواح بارویی تخت جمشید آمده است: PF 0315؛ Fort. 7253؛ Fort. 2510؛ NN 1232؛ PF 1696.

5. Hinz 1975: 100؛ EIW s.v. *hh. šu-mi-ra*؛ Tavernier 2002: 465 [8.2.594]. *Šumira* provides the →

۲-۳. خوب موضوع "آغل گوسفند" به کنار - در اینجا قصد بحث درباره ریشه شناسی نام "شومیرا" [Šumira] را نداریم، بلکه به ارتباط آن با واژه "شومر" [Šumar] کار داریم. ریشه شناسی "شومر" مبتنی بر ریشه ایرانی - fšū بعید به نظر می رسد.

با توجه به فحوای متن یا متونی که در آنها واژه Šumar آمده است و این واقعیت که قبل از آن از ضمیر اشاره AS استفاده شده (اشاره به محل یا به چیزی مشخص مانند AS^{halmi} به معنای "سند مهر شده")، پس واژه "شومر" را باید یک اسم در نظر بگیریم. وقتی یک دبیر ایلامی از یک وام واژه پارسی باستان در اسناد خود استفاده می کرد، به طور کلی در ارتباط با آخر واژه دو گزینه در برابر خود داشت. اول آن که از آن به شکل فاعلی استفاده کند (مانند HAL^{ma-ku-iš} = maguš یعنی مَغ، یا ba^{zi-iš} = bajiš یعنی باج، یا AS^{da-za-ra} = tačara یعنی تجربه). روش دوم افزودن -m یا -m به واژه پارسی باستان بود که هر دو نشانه های خاص وام واژه های پارسی باستان هستند (گاه به عنوان بُن ها یا ستاک های صامت که با ساخت واژه و صرف آن در زبان پارسی باستان مغایرت دارند).^۶ اگر šumar از یک -r ستاک مذکر یا مؤنث پارسی باستان مشتق می شد، بایستی یا šumara* آوانویسی می شد یا šumaraš/am. یگانه تبیین محتمل از این که šumar ممکن است از پارسی باستان باشد، خنثی بودن حالت -r ستاک است (نظیر مثلاً واژه اوستایی arvar-^h به معنای "کمان" یا "خم")، که در حالت اسمی / تأکیدی به وام گرفته شده باشد. اگر فرض تلویحی لغت نامه EIW درست باشد، شکل پارسی باستان باید *fšumar یا *fšuar می شد. گرچه تبیین چنین شکلی از -fšū (= گاو کوچک) آسان نیست، چون به نظر نمی رسد که پارسی باستان پسوندی مختوم به -r داشته که بتواند در اینجا به ما کمک کند.

→ only case of Old-Iranian/fš/- rendered šV in Elamite (against -fš/- > Vp-sV), but compare Old-Iranian /xš/- rendered frequently as šV- (see Tavernier 2002: 239, 243). The /f/- in *fšū- may have been weak: in later Iranian it disappeared completely (NP šabān, etc., see above).

۶. نگاه کنید به بحث مفصل تاورنیه (۲۰۰۲، صص ۱۸-۳۱۱) درباره ساخت واژه های آوانویسی نشده پارسی باستان در زبان ایلامی (نک. نیز مایهوفر، ۱۹۷۳، صص ۱۱۸-۱۱۷). گاه موارد دیگری غیر از حالت فاعلی از پارسی باستان آوانویسی شده اند، اما این کار بسیار نادر بوده و گمان می رود به روایات ایلامی (معمولاً دقیق تر) کتیبه های سلطنتی محدود می شده است. به هر حال این برای تبیین واژه "شومر" کمکی به ما نمی کند. در آوانویسی ایلامی از قلم انداختن مصوت پایانی به ندرت اتفاق می افتد (تاورنیه، همان، صص ۱۱-۳۰۹) و احتمالاً به اصطلاحات محلی و اسامی محدود می شود. به علاوه، املاهای استوار و همیشگی su-ma-ir نمایانگر آن که اصل و ریشه آن šumara** بوده، نیست. افزون بر این، شکل اخیر ممکن است فقط شکل غیر قابل توضیح fšū پارسی باستان باشد، چنان که در مورد šumar چنین است (نک. بعد).

پسوند *-tar* را می‌توان منتفی دانست، و پسوند *-ra* (**fšu-ra*) در زبان ایلامی **Sura* (و به زحمت *šumara*) می‌شود (نک. *tig-ra-* در پارسی باستان که در ایلامی می‌شود *-ti-ig-ra*: کنت، ۱۹۵۳، ص ۵۱ [148]). اگر *šumar* معرف یک وام واژه پارسی باستان باشد، یک اسم ریشه‌ای مختوم به *-r* یگانه‌گزینه به نظر می‌رسد که بدین ترتیب عملاً اشتقاق از *fšu-* پارسی باستان را منتفی می‌سازد.

ضمناً شایان ذکر است که در دیگر زبان‌های ایرانی، کلمات مربوط به "آغل" و هر محل نگهداری دام و گوسفند، شکل‌های متفاوتی دارند (اوستایی = *Pasuvāstra*, *Pasušāstra*، در فارسی امروزی "شبه‌گاه"، "شبان‌گاه"). در بایگانی PF [الواج بارویی تخت جمشید] به هیچ واژه خویشاوند و هم ریشه‌ای با این کلمات برخورد نمی‌کنیم، بلکه تنها برای "آغل" به یک واژه اشاره می‌شود که آن نیز *šumar* نیست بلکه *baribataš* است که از پارسی باستان **Paribāda-* مشتق شده و از لحاظ لغوی به معنای "محوطه محصور حفاظتی" است.^۷

۴. سرخ‌هایی در بافت متون درباره معنای "شومر"

ریشه‌شناسی (تلویحی) مستلزم آن بود که یک "آغل" بیرون از یک "شومر" به آسانی قابل دفاع نباشد. همچنین، چنان که قبلاً گفته شد، NN 2174 و Fort.2512 فقط از گاو کوچک تحویلی به (پاسداران یا متولیان) یک "شومر" سخن می‌گویند. در NN 1700 و NN 1843 اصلاً هیچ اشاره‌ای به گاو کوچک وجود ندارد. این، وضعیت را بسیار به زیان "آغل" تضعیف می‌کند.

محتوای چهار متن ذی‌ربط، استدلال‌های بسیار بیشتری مغایر با ترجمه "آغل" و در عین حال سرخ‌های بسیار مهم‌تری درباره معنای واژه "شومر" در اختیار ما قرار می‌دهند. این استدلال‌ها عبارتند از پایگاه و منزلت اجتماعی *lipte kutip* [= پیشکاران] (← ۴-۱)، وجود *libap* (= خدمتکاران) (← بند ۴-۲)، دوره‌ای که طی آن اجناس تحویل می‌شوند (بند ۴-۳)، استفاده از "دستورنامه‌ها" و درگیر شدن بلند پایگانی چون پارناکا و زیشاویش (بند ۴-۴)، و نامهای کمبوجیه، اوپاندوش و هیستاسپ (بند ۴-۵).

۴-۱. پایگاه *lipte kutip*

۴-۱-۱. *lipte kuktira* و *vaçabara* - NN 1848 دستور نامه‌ای است درباره توزیع آرد در

7. PF 2025: 8-9, 15; PF 2070: 4, 11, 13; NN 2465; see Gershevitch in PFT; 675.

میان *lipte kutip akkabe šumar ruškip*، یعنی "باربران یا خدمتکاران *lipte* که پاسداران شومر هستند". با عنوان *lipte kuktira* (به صورت مفرد)^۹ نیز در روایت ایلامی کتیبه آرامگاه داریوش در نقش رستم (DNd) روبه‌رو می‌شویم:

DIŠ¹ aš-ba-za-na li-ip-te ku-ik-ti-ra DIŠ² da-ri-ia-¹ma-¹[u-iš]

DIŠ³ EŠŠANA ap-te-e mar-ri-iš

"آسپاچانا (آسپاتینس) *lipte*-دار، کمان و تیردان داریوش شاه را در دست دارد". برگردان پارسی باستان واژه ایلامی *lipte-kuktira* واژه *vačabara* (v-c-b-r) است (واژه اکدی آن باقی نمانده است)^۹. با عنوان *vačabara* همچنین از طریق اسناد بابلی به شکل *ustarbaru* آشنا هستیم؛ با اصطلاح *lipte kutira* بارها بیشتر در بایگانی PF [الواح بارویی] برخورد می‌کنیم. به منظور حفظ خط استدلال به روشن‌ترین وضع ممکن، این دو منبع در پیوست جداگانه‌ای مورد بررسی قرار گرفته‌اند (نک. ص ۲۱۲ بعد) و ما فقط در اینجا نتایج را تکرار می‌کنیم. اما نخست لازم است به معانی *vačabara*، *ustarbaru* و *lipte-kutira* توجه کنیم.

۴-۱-۲. جامه‌دار- گرچه بنابر آنچه به چشم می‌خورد، برای "واچابارا" حتی در ادبیات اخیر ترجمه "کمان‌دار" و "اسلحه‌دار" آمده است، اما تقریباً شکی نیست که ترجمه درست *vačabara*، *ustarbaru* و *lipte-kutira* همان "جامه‌دار" است. آسپاتینس در نقش برجسته نقش رستم یک تبر یا پتک تشریفاتی^{۱۰} و یک کمان و تیردان (یا *gorytos*) حمل می‌کند که موجب شده تا به او لقب "کمان‌دار" یا "تبردار" داده شود^{۱۱}. بورگر، که بررسی

۸ تفاوت میان ایلامی هخامنشی *ku-ik-ti-ra* و *ku-ti-ra* (مفرد) و میان *ku-uk-ti-ip* و *ku-ti-ip* (جمع) را شاید بتوان با این فرض توضیح داد که *kuktira* شکل بیش از حد دقیق مبتنی بر اشتباه گرفتن ریشه‌های فعلی *kuti-* (حمل کردن - نقل و انتقال) و *kukti-* (حمایت کردن) است. دومی در کتیبه‌های ایلامی سلطنتی هخامنشی بسیار مورد تأیید قرار گرفته است: *ku-uk-da-ak*، *ku-uk-da-in-da*، *ku-uk-tar-ti*، *ku-uk-taš* و *ku-uk-ti* (نک). لغت‌نامه EIW مدخل‌های مربوطه). پدیده غیرمتعارف *-uk-* ایلامی که دلالت دارد بر /u/ پارسی باستان (مثلاً در *uk-ba-* برای *upā-*، *HAL-šá-ru-ik-ba*، *HAL-šá-ru-uk-ba* برای **Sārōpā*؛ نک. مایهوفر، ۱۹۷۳، ص ۵۷ [2.425]؛ تاورنیه، ۲۰۰۲، ص ۵۷۲) گمان نمی‌رود ربطی به بحث ما در اینجا داشته باشد، چون *kutira/kuktira* یک وام واژه ایرانی نیست.

9. For the Old Persian text (with a photograph of the inscription) see Schmitt 2000: 46; Elamite version after Weißbach 1911: 96 (with minor changes); Akkadian version; Borger 1972: 389.

۱۰. این نقش برجسته آسیب دیده است، اما در گورهای دیگر، به ویژه II و III، که در آنها نیز مشابه همین آسپاتینس وجود دارد، نوشته‌ها کاملاً خواناست (نک. بند ۴-۱-۷ بعد).

11. Bowbearer: Kent 1945: 233; Hallock PFT: 721. Streitkolbenträger: Weißbach 1911: 97; Eilers 1969: 29-31. [Streit] hammerträger: Foy 1901: 514. Battle-axe bearer: Gershevitch 1962: 78-9 →

او (۱۹۷۲) بی تردید اثبات می‌کند که در بخش دوم DNd [کتیبه داریوش در نقش رستم] *apte marriš* به معنای "او تیردان و کمان او [شاه] را حمل می‌کند"^{۱۲} می‌باشد، مؤید معنای "کمان‌دار" برای *lipte kuktira* است. در مورد ترجمه‌های دیگر: از متون ارگ شوش متعلق به نوایلامی پسین به روشنی پیدا است که *lipte* به معنای اصطلاحی کلی برای اشیای گوناگون به کار می‌رفته و از این رو یک معنای خاص نظیر "تبر" یا "پتک" و "چکش" منتفی است.^{۱۳} ترجمه هینتس از این واژه به *Gewand* [جامه، لباس] با این واقعیت تأیید می‌شود که بسیاری از کلمات در بایگانی شوش دلالت بر فرآورده‌ها، فنون یا رنگهای مربوط به پارچه و نساجی دارند. افزون بر این، هینتس ریشه متناسب معادل این کلمه در پارسی باستان را یافته که **vaça-* و برابر اوستایی *-vastra* به معنای "جامه، پوشاک" است.^{۱۴} در تئوری، با توجه به عدم اطمینان (نسبی) درباره واژگان مربوط به نساجی و این واقعیت که بایگانی شوش نیز گزارشهایی از تولید و مبادله انواع سلاح‌ها را دارد، شاید بتوان در صورت اجبار واژه *lipte* را به "سلاح، اسلحه‌خانه" ترجمه کرد. و چه بسا این معلول ریشه متفاوت **vaça-* مثلاً *vaðar-* اوستایی به معنای "جنگ افزار" باشد. با این حال چنین راه حلی بسیار بعید به نظر می‌رسد چون ترجمه بابلی متأخر *vaçabara* واژه *ustarbaru* است که آشکارا بازتابنده *-vastra-bara** است (نه **vadar-bara***)^{۱۵} و بنابراین تأیید کننده قاطع تئوری هینتس است که "آسپاتینس" را "جامه‌دار" دانسته است. توجه داشته باشید که این لقب آن‌گونه که در DNd به کار رفته است هیچ اشاره‌ای به سلاحهایی که آسپاتینس حمل می‌کند ندارد (نک. بعد، بند ۴-۱-۷-۱).

→ with n. 8 (cf. Szemerényi 1975: 351-2 with more literature).

۱۲. بورگر (۲۰۰۰) بحث جامعی درباره این نوع جعبه‌ها دارد، گرچه متأسفانه ذکری از واژه نوایلامی *apti* نکرده است.
 ۱۳. شایل (۱۹۰۷؛ ۱۹۱۱، شماره ۳۰۹) این بایگانی را انتشار داده است؛ نک. به ویژه MDP 9 175؛ و نیز MDP 9 73 و 264. ضمناً *lipte* ایلامی به احتمال زیاد با *labāšu* (لباس پوشیدن) و *lubšu* (پوشاک) و غیره در زبان اکدی ارتباط دارد، البته با افزوده *-t*. همچنین قابل درک است که *-te* در *lipte* قدیمی‌ترین شکل پسوند هخامنشی *-ta/-te* است که عمومیت را نشان می‌دهد (نک. استالپر، زیر چاپ I).

۱۴. هینتس، ۱۹۷۳، صص، ۵۷-۹ به پیروی از واژه *Kleidträger* پیشنهادی گ. هوزینگ (۱۹۱۸)، صص، ۱۳۱-۱۲۹؛ تاورنیه، ۲۰۰۲، ص ۷۰۰. توجه کنید به تحولات متفاوت **vaça->*vašqa->*vastra** در برابر *uša->*ušqa->uštra* (به معنای "شتر"، نک. کنت، ۱۹۵۳، ص ۳۱ در کتاب زبان پارسی باستان. تفاوت s:š در گروه‌های اولیه صامت *-str-* و *-štr-* در **vastra** و **uštra** احتمالاً مبتنی بر همین تفاوتها است (مکاتبه خصوصی با رابرت بیکس و نظر او).

۱۵. *-vastra-bara** (*ustarbaru*) شاید شکل میانی یا قدیمی‌تر واژه پارسی باستان *vaçabara* باشد (نک. هینتس، و تاورنیه، همان در پانوشت قبلی شماره ۱۴).

۳-۱-۴. القاب درباری در DNd و DNd - "جامه‌دار داریوش شاه" لقب و عنوان معتبر و مهمی بود و شاید معلول این واقعیت که دارنده آن، آسپاچانا / آسپاتینس، به بالاترین رده‌های اشرافیت پارسی تعلق داشت (هرودوت، III، ۷۰). اوتانس [هوتن؟] که مبتکر دسیسه علیه "بردای دروغین" بود، خود آسپاتینس و گوبریاس را به عنوان دو نخستین همکار دسیسه‌گر خویش برگزیده بود (همان و همان‌جا؛ نیز HEP [تاریخ هخامنشی پی‌یر بریان] صص ۸-۱۰۷ و ۱۱۳-۱۱۱). و دقیقاً همین دو پارسی هستند که بر آرامگاه داریوش نقش و توصیف شده‌اند که به معنای تأکید کاملاً آگاهانه بر ایدئولوژی پادشاهی ایرانی و منزلت والای ایشان است. افزون بر این، اهمیت عنوان "جامه‌دار داریوش شاه" در مقایسه با روایت ایلامی کتیبه مشابه DNc بیشتر معلوم می‌شود^{۱۶}:

DIŠ^{ka}ma-bar-ma DIŠ^{ba}-ut-ti-iš-mar-ri-iš^{da}-ri-ia-ma-u-iš^{DIŠ}EŠŠANA-ra
GIŠ^{si}-ru-um ku-ik-ti-ra

"گائوباروا (گوبریاس) پتیشخوری، نیزه‌دار داریوش شاه"

توجه داشته باشید به تفاوت‌های دو کتیبه: در حالی که گوبریاس از قبیله پارسی "پتیشخوری" است که عنوانی چونان عضو قبیله‌ای سرآمد یا عنوانی عام محسوب می‌شود (نک. استرابو XV، ۳، ۱؛ بریان، ۱۹۹۰، صص ۴-۸۳)، آسپاتینس [آسپاچانا] ظاهراً از چنین عنوانی برخوردار نیست و به جای آن دارای لقب *lipte kuktira* است. تناظر یک عنوان قبیله‌ای نخبه با یک عنوان درباری، بار دیگر منزلت والای دومی را نشان می‌دهد. نکته جالب دیگر در DNc-d، عناوین بخش دوم کتیبه‌هاست: گوبریاس "نیزه‌دار" است، حال آن که آسپاتینس "کمان و تیردان داریوش شاه را حمل می‌کند". جمله اخیر تنها یک شرح تصویر ساده نیست، بلکه حاصل "تفاوتی" در سبک گفتار است: پس از *lipte kuktira* عنوان دیگر همراه با *kuktira* (یعنی: *apti kuktira*) بیشتر ممکن است تأثیری نامناسب و بد داشته باشد. گو این که تناظر با بخش دوم کتیبه نمایانگر مطلوب بودن این عنوان است. به علاوه یک *apti kutira*، یعنی "حمل‌کننده کمان و تیردان"، عملاً در بایگانی PF (1560) PF تأیید شده است.^{۱۷} پس DNc-d گذشته از "پتیشخوری"، در واقع از ۳ عنوان یاد می‌کند: "نیزه‌دار"، "جامه‌دار / اسلحه‌دار" و "حمل‌کننده کمان و تیردان". از

16. Weißbach 1911: 96; cf. Schmitt 2000: 45.

۱۷. عنوان رسمی مقامی نظیر *Aššašurrana* را می‌توان مقامی بلند پایه براساس مقدار شراب سهمیه آن فرد طبقه‌بندی کرد (کُنج، ۱۹۸۳، ص ۴۴)؛ نک. بعد پانوش ۲۲.

مدتها پیش پذیرفته شده است که این القاب و عناوین احتمالاً واقعی و بیان کننده وظایف این افراد نبوده، بلکه با توجه به منزلت گوبریاس و اسپاتینس عناوینی افتخاری بوده‌اند که به مقامات ممتاز دربار اعطا می‌شده‌اند و بنابراین وظایفی تشریفاتی بوده‌اند (نک. HEP ص ۱۱۲). از این دیدگاه عنوان *(vaçabara) lipte kuktira* را نباید چندان از لحاظ لغوی در نظر گرفت (یعنی "جامه‌دار") بلکه باید آن را "پرده‌دار" یا "حاجب" و شبیه به آن ترجمه کرد.

۴-۱-۴. عناوین درباری هخامنشی - شاهان هخامنشی انواع القاب و عناوین درباری را به اعضای (جوان) طبقه اشراف پارسی اعطا می‌کردند. این طریق منابع یونانی می‌دانیم که کوروش در دربار آستیاگ نخست لقب "استاد عصا‌داران" و سپس عنوان "استاد استادان" داشته است. کوروش همچنین ادعا می‌کرد که در دربار ماد "جام‌دار" سلطنتی بوده است، چنان که پسر پرکساسپس در دربار کمبوجیه نیز دارای چنین عنوانی بود. داریوش یکم "تیردان دار" کوروش و "نیزه‌دار" کمبوجیه بود؛ و داریوش سوم دارای عنوان "نامه‌دار" بود^{۱۸}. پیداست که دارندگان این عناوین درباری به راستی، مگر در موقعیت‌های تشریفاتی، ملزم به انجام این وظایف نبوده‌اند. همین نکته در مورد عنوان پرده‌دار یا رئیس تشریفات سلطنتی (*katakoimistes*) که در منابع یونانی به آن اشاره شده صادق است^{۱۹}. همان‌طور که پی‌یر بریان می‌گوید، می‌توان اثبات کرد که برخی از این "پرده‌داران" از خاندان‌های اشرافی بوده و موقعیت‌های با نفوذی در دربار داشته‌اند. به دشواری می‌توان انگاشت که آنها به راستی مسئول به بستر بردن شاه بوده‌اند^{۲۰}.

18. Cyrus as wand-bearer, $\rho\alpha\beta\delta\phi\phi\phi\rho\phi\varsigma$: Ath. XIV. 633d; as squire, $\sigma\pi\lambda\phi\phi\phi\rho\phi\varsigma$: *ibid.*; as cup-bearer, $\omicron\iota\nu\chi\theta\phi\phi\varsigma$: Nic.Dam. FGrH 90 F 66: 5-7; cf. Xen. *Cyr.* 1.3.8-9. Prexaspes' son: Hdt. III.34. Darius I as quiver-bearer, $\phi\alpha\rho\epsilon\tau\rho\phi\phi\phi\rho\phi\varsigma$: Ael. *VH* XII.43; as lance-bearer, $\delta\omicron\rho\upsilon\phi\phi\phi\rho\phi\varsigma$: Hdt. III.139. Darius III as letter-bearer, $\alpha\sigma\tau\acute{\alpha}\nu\delta\eta\varsigma$: Plut. *Alex.* 18.7. See HEP: 124-5, 275, 322-4, 642, 791-2, 945 on the court titles and their usage.

۱۹. در اینجا ادعا نمی‌شود که واژه "katakoimistes" یونانی را می‌توان با *lipte kutira/vaçabara* برابر دانست. گرچه در این مقاله هر دو عنوان به "پرده‌دار یا رئیس تشریفات" [chamberlain] ترجمه شده‌اند، اما معنای لغوی متفاوتی دارند. این برابری شاید جذاب باشد، اما من نه هیچ بنیاد صوری برای آن می‌بینم (و نه هیچ دلیل استواری علیه آن دارم). همچنین توجه کنید به نوشته کورتیوس که "نیزه‌داران" در عین حال مسئول گنجه لباس‌های شاه نیز بوده‌اند (کورتیس، III، ۳، ۱۵). نیزه‌داران اولین و مهمترین یگان ویژه و نخبه شاه بوده‌اند و بعید نیست که برخی از آنان عنوان "جامه‌دار" (پرده‌دار) را نیز می‌داشته‌اند و کورتیوس به خطا این را عنوانی به معنای واقعی کلمه انگاشته باشد. نیز نک. بریان، ۱۹۹۰، ص ۱۰۲ پانویشت ۵۸ و HEP ص ۲۷۳.

۲۰. نک. HEP صص ۸-۲۸۵ درباره خطای یونانیان درباره عناوین درباری در سنجش با کارکرد واقعی آنها و ←

بایگانی PF تا اندازه‌ای این تصویر را تأیید می‌کند: سهمیه‌های فراوانی که نصیب یک "صندلی بر" یا "کرسی بر"^{۲۱} و یک "حمل کننده کمان و تیردان" شده^{۲۲}، نمایانگر مرتبه والای این‌گونه مقامات است. در دو مورد یک "ساگردار" ذکر می‌شود که آشکارا از طبقه "آزاد مردان" (šalup، نک. پارسی باستان amāta در کتیبه بیستون DB 1:7) است.^{۲۳} در اسناد بابلی پسین نیز به موارد ممکن از عناوین درباری نظیر "شمشیردار" و "استاد تیردان" برخورد می‌کنیم.^{۲۴}

نیز به عنوان به اصطلاح "خواجه" (که بسیاری از آنان عملاً مقامات بسیار بالای درباری داشتند).
 ۲۱. کلمه kadukabarra که در PF 0830 به عنوان دریافت کننده ۷۰ کواریت آرد ذکر شده، توسط هیتس (۱۹۷۳، ص ۹۵) به gāthuka-bara* یعنی "کُرسی بر" ترجمه شده که در واقع اشاره‌ای است به "کرسی بر" مشهوری که در نقش برجسته پلکان شرقی کاخ آپادانا ترسیم شده است. بسنجید این عنوان را با Διφροφόρος [diphrophoros] یعنی "زیر پای یا چارپایه بر" شاه (نک. تحلیل پی‌یر بریان در HEP صص ۵-۴۸۴ و ۹۷۱) که فرد حامل چارپایه زیر پای شاه را که از این عنوان نیز برخورداری است به مقامی بسیار بلند مرتبط می‌سازد.
 ۲۲. در مورد apti kutira "حمل کننده کمان و تیردان" در PF 1560 بنگرید به قبل پانوشتهای ۱۱ و ۱۷. توجه داشته باشید که NN 1277 گزارش تقسیم آرد است برای پختن نان فرد حامل کمان و تیردان قوم هارکو، که شاید قابل قیاس باشد با "کمر بند ملکه" و "تور صورت ملکه" (در این باره، نک. کارداسیا، ۱۹۹۱ [۱۹۹۵]: HEP صص ۶-۴۷۵ و ۹۷۱؛ استالپر [زیر چاپ ۲]). نیز بسنجید با عنوان بابلی rab ummu، شاید به معنای "سرور تیردان" (نک. بعد پانوشته ۲۴).

۲۳. battišmarnabarra در PF 1011 آمده و منطقاً در NN 1572 نیز قابل بازسازی است. مدخل -mar-na-bar-ra-hh. bat-ti-iš، توسط س.ا. جونز در سیمز ویلیامز ۱۹۹۰، ص ۲۴۳، شماره ۵ تأیید شده است. ترجمه به "ساگردار" یا "جام‌دار" (به جای Mundtuch-Träger پیشنهادی هیتس ۱۹۷۳ ص ۹۶) اکنون با یک کتیبه تازه پارسی باستان تأیید شده که دارای کلمه Patišuvarna- است که در روایت آکدی به kāsū [کاسه] به معنای "جام" ترجمه شده است (نک. سیمز- ویلیامز ۱۹۹۰؛ مکرر در همان ۲۰۰۱). کلمه Pad(d)arakka(š) که شش بار در بایگانی PF دیده شده نیز باید به همان معنای "جام‌دار" یا "ساگردار" باشد (نک. تاورنیه ۲۰۰۲ ص ۷-۴۷۶ PF add [1831]). بایگانی PF [الواح بارویی تخت جمشید] دارای عناوین پارسی باستان زیادی است (که توسط تاورنیه در همان در صص ۷۰۲-۶۸۳ به طرز مناسبی فهرست شده) که برخی از آنها نیز می‌توانند عناوین درباری باشند. براساس مدارک مربوط به فحوای متون (سهمیه‌ها، موقعیت و مقام) این می‌تواند برای واژه habezziya (هیتس، ۱۹۷۵ ص ۱۸، *abēčiya که آن را "Bewässerer" [= آبیاری کننده باغ یا زمین] معنا کرده) در NN, PF 1256، Fort. 6575 و 0522:13 و واژه midabakaš (مکسنزی، ۱۹۷۱، ص ۶۰۹، *vidabaga- به معنای "باغ شناس"، "کارشناس باغبانی" (؟)) در PF 0789 نیز صادق باشد. واژه ایلامی ripi kutira نیز شاید عنوان نخبه‌ای باشد (هنکلمن ۲۰۰۲ ص ۵-۲۲ به معنای "تیره‌دار" (؟)).

۲۴. اصطلاح "شمشیرداران" توسط استالپر (۱۹۸۵، ص ۵۵ پانوشته ۱۲ و صص ۸۵ و ۸۸) مورد بحث قرار گرفته است. استالپر (۲۰۰۱، ص ۷-۱۰۶) پیشنهاد می‌کند که rab ummu به [استاد] "کمان‌دار یا تیردان" ترجمه شود. نک. نیز همان، صص ۱۱۱-۱۰۷ درباره مهری استثنایی که توسط یکی از دارندگان این لقب به کار می‌رفته است. عنوان "سرکارگر" (parastamu) "بی‌کمان بخشی از تشریفات دربار هخامنشی بوده است". (نک. استالپر، ۱۹۹۳ صص ۱۱-۱۰؛ همان ۱۹۹۴ ص ۶۲۳).

به نظر می‌رسد که عناوین درباری مورد استفاده در شاهنشاهی هخامنشی دیگر مستلزم انجام آن وظایف اولیه نبوده، بلکه فقط ابزار دستیابی به برخی از موقعیت‌ها یا مقامهای پیشرفته بوده‌اند. از این نظر این القاب ضمن آن که افتخاری بوده‌اند، عناوین ویژه‌ای هم محسوب می‌شده‌اند. گمان می‌رود این در مورد "پرده‌دار" یا "رئیس تشریفات سلطنتی" هخامنشی نیز صادق باشد، چنان که قبلاً گفته شده، دارندگان این عنوان را از DNd، از بایگانی PF و از بیش از ۴۰ سند بابلی در ارتباط با منطقه نیپور، بابل و شوش می‌شناسیم. هر یک از این دسته‌ها پرتو خاص خود را بر منزلت "پرده‌داران" می‌افکنند.

۴-۱-۵. اسناد بابلی - اطلاعاتی را که در مرحله کنونی پژوهش می‌توان از اسناد بابلی به دست آورد (نک. ص ۲۱۲ بعد) به شرح زیر خلاصه می‌شود: "پرده‌داران" [یا فراش خلوت‌ها یا رؤسای تشریفات دربار] ارتباط بسیار نزدیک و نیرومندی با شاه داشته‌اند. گاه به مقام درباری یا سلطنتی مهمی منصوب می‌شدند (ša reš šarri)؛ برخی به کار نظارت و سرپرستی املاک اعضای خاندان سلطنت گماشته می‌شدند (مانند "مباشر ملکه پاریساتیس"). در یک مورد یک ustarbaru به عنوان "سرپرست" (mār bitī) یک شاهزاده پارسی عمل می‌کند. ارتباط با دربار و شاه همچنین از استفاده مکرر از مقام ustarbaru به عنوان گواه در متون مربوط به خاندان سلطنتی ایران معلوم می‌شود. در برخی موارد به نظر می‌رسد که عنوان "پرده‌دار" (و مقام ملازم با آن) موروثی بوده است. منزلت ustarbaru احتمالاً برحسب وظیفه‌شان (مباشر، سرپرست، مدیر املاک) و زمینی که اداره می‌کرده‌اند فرق می‌کرده است: برخی عضو سازمان‌های hatru بوده‌اند، برخی ظاهراً تیول‌دار املاک سلطنتی تحت اداره خود بوده‌اند و برخی دیگر املاکی متعلق به خود داشته‌اند که "اهدای شاهانه" بوده و چه بسا وسعت زیادی داشته است. در یک مورد به مدرکی برخورد می‌کنیم که یک "پرده‌دار" کارکنان فراوانی زیر دست خود دارد و چه بسا دارای "دودمان یا خاندانی" از آن خویش است. تأیید منزلت والای برخی از مقامات ustarbaru را شاید بتوان از مورد مربوط به "بگ‌زوستو" دریافت که ملک بزرگی در Bit-Abī-rām در نزدیکی بابل داشت و با املاک ولیعهد داد و ستد می‌کرد و شاید همان فردی باشد که یک بار زمانی در دوره سلطنت داریوش یکم با چند تن از بلند پایگان ایرانی از شوش به بوریسیا سفر کرده است.

در ۱۹۱۸ گئورک هوزینگ عنصر vaça- به معنای "Kleid" [جامه] را در واژه ustarbaru شناسایی کرد و عقیده داشت که این عنوان عملاً اشاره‌ای است به "Beamten der

یک بنای یاد بود ایلامی ... □ ۱۶۵

"Regimentskammer (۱۹۱۸، صص ۱۳۱-۱۲۹). نظر او مبتنی بر متون به دست آمده از قلعه نوایلامی در شوش بود (نک. پانوش ۱۳ قبل). اما هم آیلرس (۱۹۴۰، ص ۹۳) و هم هیئتس (۱۹۷۳، صص ۸-۵۷) ترجمه و تفسیر او را (Regimentskammer [verwalter]) به دلیل انتزاعی بودن زیاد رد کرده‌اند. هیئتس این عنوان را به مثابه لقب خاص مقاماتی که عملاً مسئول نگهداری از لباس‌های شاه بوده‌اند پذیرفته است. با این حال شاید ترجمه و تفسیر هوزینگ در واقع چندان هم انتزاعی نبوده است؛ مدارک موجود چندان مؤید ترجمه تحت‌اللفظی نیستند. در واقع رابطه نزدیکی میان کسانی که عنوان *ustarbaru* داشته‌اند با دربار ایران وجود داشته، اما این رابطه در پیوند با املاک سلطنتی یا مالکیت "اراضی اهدایی شاهانه" بوده است. تا جایی که می‌توان از مدارک موجود استنتاج کرد، برخی از این مقامات ظاهراً بسیار مرفه و ثروتمند بوده و بدون شک به رده‌های بالای اشراف ایران تعلق داشته‌اند (برخلاف نظر داندمایف، ۱۹۹۲، ص ۵۲). دیگران احتمالاً تا اندازه‌ای منزلت پایین‌تری داشتند، اما البته هنوز از موقعیت‌های بالایی نظیر مدیر یا مباشر املاک شاهزادگان پارسی برخوردار بودند.

۴-۱-۶. اسناد ایلامی - مدارک به دست آمده از منابع بابلی تا اندازه‌ای با متون PF که در آنها به *lipte kutira* اشاره شده است (نک. بعد ص ۲۱۵) تکمیل می‌شوند. در PF 1256 به "پرده‌داری" برخورد می‌کنیم که وظیفه‌اش ثبت و ضبط در یک ملک خصوصی است؛ از متون دیگر پیدا است که "پرده‌دار" مربوطه اقتدار قابل توجهی دارد و متعلق به رده‌های بالای مدیریت در تخت جمشید است. متنی دیگر (PF 1599) مدرکی است بر منزلت *lipte kutip* به عنوان "آزاد مرد" (*šalup*).

۴-۱-۷-۱. DNd و آسپاتینس - چنان که پیش‌تر گفته شد (بندهای ۴-۱-۱ و ۴-۱-۳) پایگاه آسپاتینس "پرده‌دار" (*lipte kuktira/vaçabara*) در دربار داریوش می‌بایست مهم بوده باشد؛ وجود تصویر او بر نمای آرامگاه شاه نخستین نشانه منزلت والای او در کنار این داعیه است که به زیده اشراف پارسی تعلق داشته است (هرودوت III، ۷۰).

در بایگانی‌های خزانه و بارویی تخت جمشید نیز به نام "آشبازانان" [Ašbazana] (یعنی برابر "آسپاچانا" در پارسی باستان) برخورد می‌کنیم^{۲۵}. از متون پیدا است که او اجازه داشته

۲۵. گل نوشته‌های بارویی PF 0565؛ PF 0806؛ PF 1444؛ PF 1853؛ NN 0456؛ NN 1359؛ NN 1673؛ NN 1970؛ NN 2082؛ NN 2401 (همگی مربوط به سال ۲۸ پادشاهی داریوش)؛ NN 1023؛ Fort. 7093؛ (بی‌تاریخ)؛ و گل نوشته‌های خزانه PT 12a؛ PT 14؛ (سال سوم پادشاهی خشایارشا). براساس اثر مهر ←

اسناد را مهر کند (یعنی صدور *halmi*) و دستورنامه بنویسد که مؤید پایگاه ممتاز آشبازانا است.^{۲۶} همچنین در زیر نامه‌های او نه تنها نام کاتب بلکه اسامی دیگر کارکنان گوناگون اداری ذکر شده است که تأکیدی است نیرومند بر مقام رئیس (نک. قبل 18-20: ad NN 1700). این نکته و تاریخ‌های فعالیت آشبازانا ما را به این نتیجه می‌رساند که او به عنوان مدیر اصلی نظام اقتصادی تخت جمشید جانشین پارناکا شده بوده و حداقل از سال ۲۸ پادشاهی داریوش تا سال سوم شاهی خشایارشا در این مقام انجام وظیفه می‌کرده است.^{۲۷}

هویت تقریباً مسلم آشبازانا در بایگانی PF و برابری او با آسپاچانا / آسپاتینس شناخته شده در DNd و در هرودوت مجذوب کننده است، اما احتیاط حکم می‌کند که موضوع فرد همنامی با او را کاملاً منتفی ندانیم (نظیر مورد پارناکا / فارناکس؛ نک. ad NN 2174:2).^{۲۸} در واقع با این فرض که آشبازانا / آسپاچانا / آسپاتینس به راستی یک فرد بوده‌اند، آنگاه لقب "پرده‌دار" او اعتباری کسب می‌کند، زیرا، دست کم به نظر من، این می‌تواند جلوه صوری مقام او به عنوان مدیر اصلی باشد. اگر در مسیر استدلال پی‌یر بریان گام برداریم، می‌توانیم آسپاتینس را، همانند سلف او پارناکا، سرپرست اداره دوگانه‌ای فرض کنیم که هم مدیریت سیستم اقتصادی تخت جمشید و هم مدیریت دربار یا خاندان (*ulhi*) شاه به "معنای دقیق کلمه" را بر عهده داشته است (HEP صص ۸۶-۴۷۸).

→ *PTS 14، لوحه PT 12b و یک لوحه انتشار نیافته (PT 4 742) را نیز می‌توان دستورنامه‌هایی از جانب "آشبازانا" تلقی کرد (نک. گریسون، ۱۹۹۸، ص ۱۲۲). نام او به صورت HAL *ás-ba-za-na* یا HAL *ás-ba-zi-na* نوشته شده است. ولی HAL *ás-be-iz-za-na* (آنزاترا) در NN 1064 بی‌گمان شخص دیگری است، وگرنه بایستی HAL *ás-be-iz-za* و HAL *ás-ba-az-za* نوشته می‌شد.

۲۶. در مورد صدور رسمی *halmi* نک. قبل 11، 10: ad NN 1848. منزلت آشبازانا با کیفیت مهرهای او، PFS 1567* و PTS 14* بنابر بحث گریسون تأیید می‌شود (۱۹۸۸، ص ۱۲۶).

۲۷. لوتیس ۱۹۸۵، ص ۱۱۵؛ کخ، ۱۹۹۰، صص ۳-۲۳۲؛ بسنجید با هلوک ۱۹۸۵، صص ۱-۵۹۰ دربار زیر نویس‌ها. من نیز مانند هینتس (۱۹۷۱، ص ۳۰۵) اما به دلایلی متفاوت اعتقاد ندارم که "ایردومارتیا" اولین جانشین پارناکا (برای مدت کوتاهی قبل از آشبازانا) بوده است. اگر هم چنین مقامی داشته‌گویا پیش از پارناکا بوده است نه پس از او، اما تصویری که متون ارائه می‌دهند مغشوش است و به پژوهشی دقیق‌تر از آنچه در این جا مقدور است نیاز دارد. توجه داشته باشید که کخ بعدها فرضیه خود را تا اندازه‌ای اصلاح کرد و به این نتیجه رسید که ایردومارتیا هم قبل و هم بعد از پارناکا رئیس امور اداری بوده است (۱۹۹۳، صص ۳-۶۲). هینتس (۱۹۷۱، ص ۱-۲۷) علناً آشبازانا را جانشین پارناکا نمی‌داند، اما من نتوانستم منطقی در خط استدلال بیابم.

۲۸. توجه داشته باشید که کتیبه روی مهر PTS 14* را نمی‌توان، چنان که کامرون پنداشته است، "آسپاتینس پسر پرکسپاسیس" قرائت کرد و مبنای استدلال قرار داد. بنگرید به جونز / گریسون در گریسون، ۱۹۹۸، ص ۱۲۵ پانویشت ۲۱؛ والا، ۱۹۹۹.

همان‌گونه که بریان تأکید می‌کند، این دو قلمرو اداری به هیچ وجه دقیقاً از هم جدا نبوده‌اند و بنابراین بسیار احتمال دارد که مقام پارناکا و آسپاتینس در درجه اول اقتضاء می‌کرده که مدیریت املاک شاه را همراه با مجموع کارکنان و دارایی‌های آن نیز عهده‌دار باشند، یا به عبارت دیگر "ریاست عالی‌ه یا وزارت دربار یا خاندان شاه" با ایشان باشد. این کارکرد اقتضاء می‌کرده که آسپاتینس اداره املاک شاه در بابلیه و شوش و نیز مقام "پرده‌دار - ثبات" ذکر شده در PF 1256 را نیز داشته باشد (نک. قبل بندهای ۴-۱-۵ تا ۶ و صص ۲۱۲ به بعد).

پذیرش فرض "وزارت دربار" بی‌گمان مطابقت دارد با نزدیکی آشکار آسپاتینس به داریوش آن‌چنان که در کتیبه و در نقش برجسته نقش رستم جلوه کرده است. افزون بر این، این منابع سرنخ هیجان‌آور و کنجکاوی برانگیزی درباره مقام آسپاتینس به عنوان "وزیر دربار" در اختیار ما می‌گذارند. چنان که دیدیم در هیچ یک از عناوین آسپاتینس (برده‌دار، رئیس تشریفات، حمل‌کننده کمان و تیردان داریوش شاه) اشاره‌ای به سلاح تشریفاتی در دست راست او که نوعی پتک به نظر می‌رسد وجود ندارد (نک. قبل پانویس ۱۰) ۲۹. این نکته این امکان را پیش می‌آورد که این سلاح در واقع سلاح شاه نیست بلکه نشانه و نماد مقام آسپاتینس است.

نشانه‌ها و نمادهای گوناگونی (گرزها، عصاها یا دبوس‌ها) متعلق به مقام‌های گوناگون از دربارهای نوآشوری و هخامنشی شناخته شده‌اند^{۳۰}، اما احتمالاً شبیه‌تر از همه به آنها

۲۹. سلاح مشابهی روی نقش برجسته‌های گورهای دیگر و در صحنه‌های بارایی نقش برجسته‌های تخت جمشید و روی یک مهر داسکولیون (نک. جلد ۱۲ همین مجموعه، دفتر یکم صص ۶۵-۵۳، ۱۵۴-۱۵۱؛ دفتر دوم صص ۳۷۱-۳۶۵ و ۴۹۸-۴۹۵). اشمیت "پتکی" را که یک مقام در نقش برجسته‌های خزانه حمل می‌کند چنین توصیف کرده است: "دستگیره انتهایی یک دسته فرضی چوبی با سردست‌های موازی حکاکی شده پرچین. سمت دیگر آن به درون حفره سر تبر فرو رفته که احتمالاً از فلزگرانهایی ساخته شده بوده است. این جنگ‌افزار دو سر دارد، یک سر به شکل سر یک پرنده است که از منقار گشاد و باز آن تیغه بیضی شکلی بیرون زده است. سر دیگر چنگک دو شاخه‌ای است که از انتهای دایره‌وار یا قرص گونه یک استوانه بیرون آمده است" (۱۹۵۳، ص ۱۶۵ شکل ۱۲۱؛ نک. تصاویر ۹-۹۶). یک نمونه واقعی - اما با اجزایی ضعیف‌تر - از آنچه اشمیت "تبر جنگی" می‌نامد در یک رواق تالار تختگاه پیدا شده است (اشمیت ۱۹۵۷، ص ۱۰۰، تصاویر ۹-۷۸). گروه نمایندگی شماره ۱۷ (سغدی‌ها؟) بر نقش برجسته پلکان آپادانا نیز از این‌گونه سلاح دارد (همان ۱۹۵۳ ص ۸۹ تصویر ۴۳؛ نک. روت، ص ۳۷ همین مجلد).

۳۰. درباره σκίπτουχα در دربار هخامنشی نک. هیتنس، ۱۹۶۹، صص ۸-۶۶؛ HEP صص ۲۰۴، ۲۷۰، ۲۸۲، ۲۸۷، ۳۲۵. نقش برجسته‌های آشوری مؤید وجود گرزهایی به عنوان نماد و نشانه برخی مقامهای درباری هستند (نک. رید، ۱۹۷۲، صص ۵-۹۴، ۱۰۳-۹۸) و مدارک متنی درباره آیین‌های پادشاهی آشور میانه توصیف ←

به دربار سده بیستم قبل از میلاد ایلام مربوط می‌شود، گو این که فاصله زمانی بسیار زیاد است. م. لامبر در پژوهشی اندیشه برانگیز (۱۹۷۱) درباره دو مورد "پرده‌دار" یا "رئیس تشریفات" (teppir) بحث می‌کند که به مناسبت انتصاب او یک تبر تشریفاتی به وی اعطا می‌شده است. مورد نخست مربوط به "ایندادوی" دوم است: ایندادوی دوم، *ensi* شوش... این مَهر را به کوک سیموت کاتب / پرده‌دار، خدمتگزار محبوب خویش، اعطا کرد.^{۳۱} تصویر مَهر، شاه بر تخت نشسته را نشان می‌دهد که در حال دادن تبرزین تشریفاتی به خدمتگزار خویش است. مورد دوم، تبری است با کتیبه‌ای که می‌گوید هدیه‌ای از "آتا - هوشو" به "ابن آدَد" بوده است؛ این "ابن آدَد" فرد والا مقامی بوده که برای "آتا - هوشو" امیر شوش شغل کاتب / پرده‌دار داشته است.^{۳۲} از دوره‌های بعد موارد مشابهی شناخته شده نیست، اما تعدادی تبر ثبت شده تشریفاتی وجود دارد که برخی از آنها شاید اشیای نذری نبوده و آنها نیز نشانه و نماد بوده‌اند.^{۳۳}

به نظر من، سلاحی - نوعی چکش یا پتک تشریفاتی - را که اسپاتینس در دست دارد باید با همین روش توضیح دهیم؛ یعنی این نشانه و نماد مقام وی بوده است که از یک سو وزیر دربار یا "رئیس تشریفات خانه شاه" و از سوی دیگر مدیر کل سیستم اقتصادی تخت جمشید بوده است. به نظر می‌رسد که متن و تصویر ارتباط نزدیکی با هم

→ می‌کنند. که چگونه یک شاه جدید وقتی بر تخت جلوس می‌کرده مقامات درباری (*ša rēš šarrānu*) موقتاً عصاها یا دُبوس‌ها و دیگر نشانه‌ها و نمادهای خود را سرنگون نگاه می‌داشته‌اند تا آن که شاه نو مقام آنها را مورد تأیید قرار دهد (مولر، ۱۹۳۷، صص ۶-۱۲ و ۵۲). من این اطلاعات را مرهون آملی کورت هستم.
 ۳۱. در مورد مَهر نیز بنگرید به آمیه، ۱۹۷۲، ص ۲۱۰ ("انتصاب یک کارمند")، ص ۷-۲۱۶ تصاویر ۳۳ و ۱۵۶ که تبر را چنین توصیف می‌کند: "... تبرزینی که انتهای زیرین آن مجهز به ریسمان آویخته‌ای است. تیغه تبرزین، شبیه به اژدهایی است با قوزی کوچک در پشت سر او و بالای کاکل زلف جمع شده‌اش". مَهرهایی نیز که باز انتصاب مقامات را ترسیم کرده‌اند: همان، ۹-۱۶۷۸، تصاویر ۴-۳۳، ۱۵۷. در مورد "ایندادوی دوم"، "کوک - سیموت" و اسناد مَهر شده توسط این کاتب بنگرید به والا، ۱۹۹۶ صص ۶-۳۰۲ و ۳۱۱.
 ۳۲. لامبر، ۱۹۷۱، ص ۲۱۷: "آتاهوشو... این تبر [برنزی] را به خدمتگزار خود ابن آدَد پاداش داد". دوسن (۱۹۶۲، صص ۷-۱۵۶ تصویر ۲۳) این تبر را انتشار داده است. دو تبر دیگر فقط با نام "آتاهوشو" ثبت شده‌اند، نک. آمیه ۱۹۶۶، ص ۲۵۹ [شماره ۱۸۸] و همان، ۱۹۷۲، ص ۲۱۰ تصویر ۱۹۶d. نیز بسنجید با پاتس، ۱۹۹۹، ص ۱۷۷ شکل ۶/۲. در مورد آتاهوشو و ابن آدَد بنگرید به والا سال ۱۹۸۹؛ همان، ۱۹۹۶، ص ۳۰۴، ۱۲-۳۰۹.
 ۳۳. آمیه، ۱۹۶۶ ص ۳۵۸ (اونتاش - ناپیرشا) ص ۴۰۷ (پایان هزاره دوم)؛ دوسن، ۱۹۶۲، ص ۱۵۷ (شیلهاک - اینشوشیناک یکم). لامبر همچنین به بحث درباره هدیه دادن یک جام آبجوخوری می‌پردازد و نتیجه می‌گیرد که در شوش "در مقامات دیوانی و درباری احتمالاً سلسله مراتبی وجود داشته که با اشیایی متفاوت - جام، گلدان، تبر - که امیر به آنها می‌بخشیده مشخص می‌شده است."

دارند: تصویر با نشان دادن نشانه و نماد مقام آسپاتینس را نمایان می‌سازد و متن با اشاره به عنوان "پرده‌دار" [یا "رئیس تشریفات"] چنین می‌کند.^{۳۴}

ضمناً چنین می‌نماید که تبر تشریفاتی به عنوان نشانه و نماد رسمی یک مقام عمری طولانی در تاریخ ایران داشته است. برخی بلند پایگان، به‌ویژه "نسقی باشی" (به معنای "رئیس انتظامات") در دربار قاجار دارای چنین تبری به نشانه مقام و شغل خود بوده‌اند. یک صندوقچه نقاشی شده اهدایی فتحعلی شاه (۱۸۳۴-۱۷۹۷) به فورست فون مترنیخ، این مقام قدرتمند و با نفوذ را ایستاده در جلوی تخت طاووس نشان می‌دهد (شکل ۱) ^{۳۵}.

۴-۱-۷-۲. شوترورو و آسپاتینس - نشانه دیگری از پایگاه اداری بسیار بالای آسپاتینس را شاید بتوان در نقش برجسته نوایلامی "کول فرح I" پیدا کرد. نقش برجسته فرمانروا، حتی حاکم آبیپر را نشان می‌دهد که در سمت چپ او دو شخصیت کوچکتر قرار دارند که هویت آنها از کتیبه کوتاه معلوم می‌شود ^{۳۶}. فرد بالایی کمان و تیردانی بر شانه و شمشیری بر کمر دارد ^{۳۷}. این صحنه پیشگام آشکار نقش برجسته نقش رستم در آرامگاه داریوش است که در سمت چپ شاه دو مقام درباری او قرار دارند یکی گویریاس و دیگری آسپاتینس

۳۴. اگر این برداشت درست باشد، در تفسیر صحنه‌های باریابی روی نقش برجسته‌های خزانه و برخی از نقش برجسته‌های لغاز درهای "تالار تختگاه" اثرگذار است. هینتس (۱۹۶۹، صص ۸-۶۳؛ ۱۹۷۰، صص ۵-۴۲۴؛ ۱۹۷۱، ص ۳۰۱؛ تکرار شده در کخ، ۱۹۹۲، صص ۸-۳۶) فرض کرده که مردی که در حال نزدیک شدن به تخت شاه است همان "فارناکا" فرمانده گارد سلطنتی ("هزار پتیش"، "خیلیارک") است. این فرضیه اولین بار توسط یونگ مطرح شد که پاراناکا را مسئول رسمی باریابی‌های سلطنتی و وزیر نیرومند دربار انگاشت. با این حال، همان‌طور که لوئیس (۱۹۷۷، صص ۹-۸) و بریان (۱۹۹۴، صص ۸-۲۹۱) به تفصیل بحث و اثبات کرده‌اند هیچ مدرکی در تأیید این فرضیه وجود ندارد (فوی، ۱۹۰۱، صص ۱۱-۵۱۰ قبلاً نظر یونگ را رد کرده بود). اکنون اگر تفسیر تازه درباره نشانه و نماد آسپاتینس درست باشد، استدلالی تکمیلی در تأیید نظر فوق است. مقامی با همین نشانه‌ها و مختصات آسپاتینس در همه نقش برجسته‌های باریابی، شخص سومی است که در پشت تخت شاه ایستاده است. پاراناکا یا هر "رئیس تشریفات" ناشناس را باید در آنجا یافت و نه در جلوی تخت. بی‌گمان پاراناکا یا هر کسی که جانشین او شده وظیفه‌ای درباره باریابی‌های سلطنتی نداشته‌اند؛ وظیفه آنها کاملاً با وظیفه "هزار پتیش" متفاوت بوده است. در مورد "هزار پتیش" نک. HEP صص ۵-۲۳۴؛ ۲۲-۲۶۹؛ BHAch II ص ۱۰۷. ۳۵. در مورد توصیف صندوقچه و نقاشی روی آن بنگرید به فون هامر - پوگشتال، ۱۸۱۶، ص ۱۰۶. درباره عنوان نسقی باشی نیز بنگرید به عباس امانت، ۱۹۹۳، ص ۳۸۰. یوستی (۱۸۹۶، ص ۶۶۰) اولین کسی بود که توجه محققان را به شباهت میان نشان و نماد این مقام قاجاری با نشان و نماد آسپاتینس جلب کرد (در آن زمان نمونه‌های ایلامی هنوز شناخته نشده بود).

36. EKI 75B-C; Hinz 1962: 111; cf. De Waele 1976: 444-6.

37. See, most recently, Calmeyer 1987/90: 285; De Waele 1989: 29-30; Seidl 1997: 202.

شکل ۱. دربار قاجار؛ طرح نقاشی مینیاتوری روی درپوش صندوقچه، مجموعه کلمنس فورست فون مترنیخ - وینه بورگ (برگرفته از فون هامر - پوگشتال، ۱۸۱۶)

(شناسایی براساس DNC-d، نک. بند ۴-۱-۳ قبل)، و دومی کمان و تیردان شاه (و یک *akinakes* [شمشیر] بر کمر خود) را حمل می‌کند. این پیوند با تصاویر دیگری، شباهت میان نقش برجسته‌های نو ایلامی "کول فرح" و "شکفت سلمان" (در ایزه) را با نقش برجسته‌های گورهای هخامنشی که پتر کالمایر متذکر شده است^{۳۸}، تحکیم می‌بخشد.

شخصیت بالایی که قبلاً در نقش برجسته "کول فرح I" به او اشاره کردیم، به عنوان "شوترورو، راگیپال حنی" معرفی شده است.^{۳۹} هینتس عنوان یا لقب "راگیپال" [*ragipal*] را صورت تغییر یافته و تحریف شده [Verballhornung] کلمه اکدی *rabekalli* به معنای "ارباب کاخ" تعبیر می‌کند (۱۹۵۰، ص ۲۸۷، پانوش ۱۳). این راه حل هنوز تأیید نشده است (نک. استالپر، ۱۹۸۷/۹۰، صص ۸-۲۷۷)، اما با توجه به فراوانی ذکر عنوان *rabekalli* (که *GAIE.GAL^{MES}* نوشته می‌شود) در اسناد نو ایلامی، این نظر مسلماً جذاب به نظر می‌رسد.^{۴۰} به هر روی کتیبه‌های گوناگون ایزه حاکی از آن‌اند که "شوترورو" ی نامبرده،

38. Calmeyer 1973: 140-52; *idem* 1975a. Compare Henkelman [forthcoming]: 80-1, 84-5 on Kül-e Farah and *passim* on Elamite-Iranian acculturation.

۳۹. قرائت و ترجمه و تفسیر عنوان مقام دوم در نقش برجسته "کول فرح" بحث برانگیز و مشکل‌آفرین است. بسنجید با هینتس، ۱۹۶۲، ص ۱۱۱: EKI ص ۱۶۰ و لغتنامه EIW مدخل *ni-si-ik-ki-ir*.

۴۰. از جمله 9 MDP، یک "نامه نینوایی" و لوحه برنزی تخت جمشید؛ نک. استیو، ۱۹۸۶، صص ۱۴-۱۳ و ۱۷.

فردی بلند مرتبه و احتمالاً ارشدترین مقام پس از خود "حَتّی" بوده است: لقب "راگیپال" او بدون شک بیان پایگاه و منزلت اوست.

با توجه به: (الف) تشابه کلی میان نقش برجسته‌های ایزده و آرامگاه داریوش، (ب) همانندی میان دو صحنه شاه با مقامات درباری اش (کول فرح یکم و آرامگاه داریوش) و (ج) تصاویر همگون دو مقام ارشد درباری که دارای وظیفه تشریفاتی حمل کمان و تیردان سرور خود هستند، کاملاً موجه است اگر شوتورورو و آسپاتینس را دارای پایگاهها و مواضع مشابهی در دربارهای مربوط به خود بدانیم. به عبارتی دیگر موقعیت شوتورورو به عنوان بالاترین مقام اداری مؤید این تصور (بند ۴-۱-۷ قبل) است که آسپاتینس رئیس کل اجرایی و منطقاً وزیر دربار یا "رئیس تشریفات کاخ شاهی" بوده باشد. تفاوت فقط در ماهیت القاب آنهاست: در حالی که (ظاهراً) عنوان شوتورورو راستاراست برابر است با توصیف وظیفه واقعی او (ragipal=rab ekalli ?)، به مقام و پایگاه آسپاتینس به طور غیر مستقیم و با لقب افتخاری *lipte kuktura* یعنی "پیشکار" یا "پرده‌دار" اشاره می‌شود.

۴-۱-۸ شباهتی با دربار پاپ - شاید آموزنده باشد اگر نگاهی کوتاه به دربار پاپ در رُم بیندازیم که در آنجا، تا زمان فرمان اصلاحات پاپ پُل ششم، دست کم هشت طبقه متفاوت "پیشکار" [cubicularii به لاتین، chambellan یا camérier به فرانسه، chamberlain به انگلیسی به معنای "فرش خلوت" یا "پیشخدمت خصوصی پاپ"] از طبقه والا مقام اسقف‌های بزرگ و اشراف غیر روحانی وجود داشته است. برخی از این عناوین، مثلاً cub. Secretus (فرش خلوت خصوصی) به راستی وظیفه پیشخدمت شخصی پاپ و پرده‌دار به خصوص در مراسم نماز یا به عنوان مشاور را انجام می‌داده‌اند. بقیه، مانند cub. honorarius extra Urbem صرفاً مقامهای افتخاری بوده‌اند. افزون بر اینها، camerarius [به فرانسه camériers و به ایتالیایی camerlengo] بسیار والامقامی وجود داشتند و هنوز هم دارند که به آنها sanctae romanae ecclesiae camerarius گفته می‌شود که به منزله نوعی "وزیر دارایی" هستند و مهر مخصوص به خود دارند و در دوره‌های بحرانی sedis vacatio وظیفه دارند به اقدام بپردازند و انجمن محرمانه اسقف‌ها را تشکیل دهند. برخی عناوین مستلزم پوشیدن لباسی ویژه به رنگ ارغوانی (مثلاً cub. purpuratus) یا حمل نشان و نمادی مانند یک شمشیر تشریفاتی یا شنل مخصوص (cub. ab ense et lacerna) برای اشراف غیر روحانی) یا آرایه‌های آویختنی بنفش-آبی بر سازو برگ اسب خویش است. این‌گونه القاب و عناوین "پیشکار" و مشاغل وابسته به آنها طالبان بسیاری داشتند و

از دوره نوزایی [رونسانس] به بعد قابل خرید هم بودند. این نکته تنها در مورد عناوین بسیار والا صدق نمی‌کرد؛ بلکه "پیشکار اضافی" (به ایتالیایی *Sopranumerario*) نیز وجود داشت که برای اشراف جوان رومی و ایتالیایی کسب این مقام به منزله شروع پیشرفت بود^{۴۱}.

پادشاه هخامنشی، مانند پاپ در رُم، پیشکارهای گوناگونی با منزلت‌ها، مشاغل و پیشینه‌های متفاوتی داشت که اما البته همگی از رده نخبگان بودند و با دربار و دستگاه پادشاهی پیوند نزدیکی داشتند. عنوان و لقب آنان، درست مانند پیشکارهای پاپ، نشانه وظایف واقعی آنها نبود، بلکه نشان رده آنان و پیوند مستقیم یا غیر مستقیم مقام ایشان با سلطنت بود. همانندی دیگر آنها استفاده از برخی نشانه‌ها و نمادها از جمله سلاح‌های تشریفاتی است. همچنین به نظر می‌رسد که در هر دو مورد، کسب عنوان درباری وسیله‌ای بوده است برای به دست آوردن و انباشت ثروت شخصی و ایمن نگهداشتن آن. پس به معنای دقیق کلمه، در دربار رُم، همانند دربار هخامنشی، کسب عنوان "پیشکار" بهترین راه برای آغاز پیشرفت بود (نک. بند ۴-۱-۴ قبل). حتی میان والاترین پیشکار در هر دو دربار که در هر دو مورد در واقع مدیریت امور اقتصادی را داشت نیز همانندی وجود دارد. بدیهی است که تفاوت‌های بسیاری نیز وجود دارد، اما مقایسه با دربار واتیکان از آن رو آموزنده است که گواهی است آشکار بر کاربرد گسترده برخی عناوین درباری در یک نظام سیاسی که خود پیوسته رشد کرده و پیچیده‌تر شده و پیوسته برای دستیابی به برخی مقام‌های رده معینی خواهان داشته است.

۴-۱-۹. بازگشت به اصطلاح "شومر" - چنان که دیدیم، مقامات دارای عنوان "پیشکار" یا "پرده‌دار"، حداقل از طریق خدمتکاران خود، در لوحه NN 1848 درگیر مراقبت از یک "شومر" هستند. گرچه من این امکان را منتفی نمی‌دانم که "پیشکارها" به نحوی درگیر کار چرا، تغذیه، آغل داری و نگهداری یا مراقبت کلی از دام‌ها بوده‌اند، اما لازم به تأکید است که طبق مدارک موجود در هیچ‌جا اشاره‌ای مبنی بر این که این مقامات چنین کارهایی را انجام می‌داده یا مسئول آن بوده‌اند وجود ندارد. افزون بر این، در حالی که در

41. For the role of the nobility at the Renaissance papal court see Partner 1990 (esp. 20; 24-31; 60-1; 96-8; 156-7; 160); see Weber 1978 for the nineteenth century (esp. I: 112-8; 186-7; 198-9). See Benigni 1908 for the title *camerlengo* (< Dutch *kamerling*). For a list of titles and their reorganisation see the *motu proprio* by Paul VI 1968.

متون بارویی تخت جمشید (PF)، چرا و تغذیه دام‌ها به راستی فراگیرترین موضوع است، اشاره به "پیشکارها" در اسناد بایگانی (نظیر اشاره به "شومر") فوق‌العاده نادر است. همچنین، گرچه در NN 1848 ذکری از خدمتکاران می‌شود، چنین به نظر می‌رسد (نظیر چهار متن دیگر "شومر") که منظور نقش بسیار زیاد پیشکاران مربوط به نگهداری از "شومر" است. شگفت‌انگیز است که همه "پیشکارها" به نظر می‌رسد مقامات ارشدی بوده‌اند که به رغم تفاوت منزلت‌هایشان، همگی مقامات بالایی در ارتباط نزدیک با شاه بوده‌اند. این که آنها درگیر کار اساسی، ولو به صورت سرپرست، بوده‌اند را می‌توان متفی دانست؛ مسئولیت محدود یک آغل دار هیچ‌گونه مناسبتی با تصویری که از یک پیشکار هخامنشی داریم ندارد.

۲-۴ میزان وجود اصطلاح libap

۲-۴-۱ - گروه‌های libap و puhu - در دو تا از متون "شومر"، NN 1700 و NN 1848، واژه libap به معنای "خدمتکاران" وجود دارد. آنان به "نگهبانان شومر" ربط داده شده‌اند و سهمیه آرد و غله سه ماهه دریافت کرده‌اند. در بایگانی PF واژه libap در حدود ۱۷۵ متن وجود دارد، اما ظاهراً هیچ اشاره‌ای به مشارکت آنها در کار شبانی و گله‌داری، تغذیه، کشتار یا قربانی دام وجود ندارد. این خود تردیدهایی درباره "شومر" به عنوان "آغل" پدید می‌آورد، گو این که پذیرفته شده که دو گروه با libap درگیر کار هدایت گله بزرگی گاو بوده‌اند (PF 1344 و NN 1989^{۴۲}). این ممکن است چنین بنماید که می‌توانیم libap [خدمتکاران] را نگهبانان یک آغل نیز بدانیم، اما فحوای متن NN 1700 و NN 1848 با این امکان مغایرت دارد.

سه گونه محتوای منظم متن وجود دارد که در آنها از واژه libap استفاده شده است: (۱) نیروی کار عظیم کارگری (Kurtas)، (۲) خدمتکاران و دستیاران دسته‌های مسافر "آزاد مردان" (šalup) و (۳) دستیاران مقامات سیاری نظیر قضات، مأموران ثبت و کاتبان، نیزه‌داران و حسابداران^{۴۳}. بار دیگر شایان تأکید است که عنوان libap لزوماً به معنای کسی که منزلت اجتماعی پایینی دارد نیست. بلکه در درجه نخست در مورد زیردستان به کار

۴۲. لازم به ذکر است که مشارکت šalup، یعنی "آزاد مردان" در این دو گروه لزوماً بدان معنا نیست که آنان به طور منظم گله‌دار و چوپان بوده‌اند؛ وظیفه آنان، یعنی جابه‌جایی گله‌ای خاص، بی‌گمان به نحوی ویژه بوده است.

43. See Giovinazzo 1994 on travel parties; cf. Brosius 2003: 274f. on a travelling official.

می‌رود (نک. قبل؛ 9-8:1700 NN ad). همچنین شایان ذکر است که به دستیاران مسافرتی (دسته ۲) و خدمتکاران و دستیاران مقامات سیار (دسته ۳) گاه با عناوین معادلی اشاره شده است: *šaulum* (یا *šaulumbe*) به معنای "دستیار، خدمتگزار"^{۴۴} و *puhu* به معنای "نوکر، پیشخدمت" (از لحاظ لغوی = پسر بچه)^{۴۵}. پیداست و به‌طور کلی پذیرفته شده که در فحوی متون دسته‌های ۲ و ۳، واژه‌های *šaulum* و *puhu* معادل *libap* به کار رفته‌اند.^{۴۶} واژه‌های *šaulum* و *puhu* همچنین در مورد دسته چهارمی به کار می‌رفتند که یا عمدتاً به‌طور نسبی ساکن بودند یا در مسافرتها به ایرانیان بسیار بلند پایه خدمت می‌کردند. واژه *libap* در این دسته وجود ندارد مگر احتمالاً در دو متن مورد بحث و شاید در اندک مواردی که از روشنی کمتری برخوردارند (نک. بند ۴-۲-۴ بعد). ویژگی‌های هر چهار دسته در جدول ۱ فهرست شده است (m = بیشتر اوقات؛ o = گه‌گاه؛ r = به ندرت).

۲-۲-۴. نیروهای کار کورتش - *libap* در NN 1700 به عنوان "کورتش" [*kurtas*] توصیف شده‌اند و گویا در یک محل ساکن و مستقر بوده‌اند. با این حال برخلاف گروه‌های طبقه ۱، نه هیچ فهرست سهمیه ویژه‌ای (مردان، زنان، پسران، دختران، خدمتکاران) وجود دارد و نه مقام ارشدی که کارگران به او منتسب باشند (*PN damarna*) یا تحت مسئولیت او باشند (*PN šaramarna*). با توجه به این واقعیت که در ۱۶ نامه دیگر زی‌شائیش به شیائیزا، ذکر شده که گروه‌های "کورتش" پیوسته تحت مسئولیت چنین مقامی هستند (نک. قبل 2:1700 NN ad) این نکته از اهمیت بیشتری برخوردار است. همین نکته در مورد NN 1848 نیز صدق می‌کند: از چهار نامه زی‌شائیش به پیراتامکا، این یگانه نامه‌ای است که در آن از هیچ مقام مسئولی (*PN šaramana*) برای نیروی کار نام برده نشده

۴۴. درباره *šaulum*، *šaulumbe*؛ PFT:44؛ در فرهنگ EIW مدخل *šā-u-lu-be*؛ جوویناتسو، ۱۹۹۵، صص ۱۴۹-۵۰. ممکن است *šaulum* واژه‌ای آکدی تبار باشد در صورتی که همان کلمه نوایلامی *šamallumbe* باشد (MDP 9 151). واژه اخیر از کلمه آکدی *šamallu* (= دستیار بازرگان، کارآموز، نوآموز) مشتق شده است؛ نک. فرهنگ EIW مدخل *šā-ma-al-lu-um-be*. جوویناتسو (همان) قبلاً به این امکان که *šaulum* یک واژه محلی و محدود به برخی مناطق ناحیه PF بوده اشاره کرده و این که کاتبانی که در مدارس اطراف درس خوانده بوده‌اند آن را مورد استفاده قرار می‌داده‌اند.

۴۵. در این متون *puhu* به معنای "پسر بچه‌های خدمتکار است [...] که معنای شغلی دارد و به سن تقویمی واقعی آنها ربطی ندارد" (هلوک، PFT:39). نک. نیز جوویناتسو، ۱۹۹۵، صص ۹-۱۴۴ و جاهای دیگر درباره معانی گوناگون *puhu*. نک. HEP صص ۹۵۰ (با مآخذ) در مورد مقایسه با ریشه‌شناسی یونانی و عبری.

46. Koch 1983: 20-1; Giovinazzo 1995: 148-50.

جدول ۱. طبقات گروههای خدمتکار (*puhu*, *šaulum*, *libap*)

۱. نیروی کار "کورتش"	۲. همراهان سفر	۳. مقامات سیار	۴. گروههای عملیاتی خدمتکاران نخبه
دستیاری کورتش	دستیاران مسافرتی "شالوپ"	دستیاری مقامات سیار	متخصصان کارکنان خصوصی
نیروی کار تحت امر مقامات ارشد	لیباب و شالوپ متعدد (o)	(m) یک مقام و ۳-لیباب	۳۰۰۰-۴ خدمتکار به تنهایی یا با ۲-۱ سرپرست
(m) ۱۰۰	(m) ۱/۳، ۱/۲	۱/۳، ۲/۳، ۱/۲	با سرپرست:
ارشد (ها)	۳/۱، ۲/۱	(o) ۴/۱ تا ۱۴/۱	۳۰۰ تا ۱۰/۱
خدمتکاران	(o) ۴/۱ تا ۱۴/۱		به تنهایی ۴ تا ۳۰۰
وضعیت	ساکن	سیار در درون ناحیه PF	ساکن یا در حال سفر
سه‌ماهه دوره	۱ ماه ۲ تا ۳ ماه	تا ۱۲ ماه	۱ تا ۵ ماه یا تا ۱۵ روز
اشخاص ویژه در فهرست سهمیه	زنان، دختران <i>libap</i> مردان، پسران	مقامات، لیباب (یا پوهو، شائولوم)	خدمتکاران به تنهایی یا با ۲-۱ سرپرست
سه‌ماهه ماهانه	۲۰ کوارت غله	۳۰ کوارت آرد (به ندرت غله)	۲۰، ۳۰ یا ۴۵ کوارت آرد

است (نک. قبل ad NN 1848:1). این "خدمتکاران"، به رغم اشاره صریح به سرپرست‌هایشان ("نگهبانان شومر") ظاهراً به تنهایی عمل می‌کنند؛ در فهرستهای سهمیه‌ای NN 1700 و NN 1848، حتی به یک یا چند کارگر ارشد یا سرپرست همراه *libap* اشاره نشده است.

افزون بر این، در حالی که در NN 1700 گزارش سهمیه‌های هم ۲۰ و هم ۳۰ کوارت آرد قید شده؛ در NN 1848 تنها از سهمیه‌های ۳۰ کوارت یاد شده است. از سوی دیگر، نیروهای کار اساسی طبقه یک، حداقل دستمزد را می‌گیرند؛ *libap*‌ها در این گروهها هیچ‌گاه بیش از ۲۰ کوارت دریافت نمی‌کنند. خلاصه، *libap*‌های متون مورد بحث را به دشواری می‌توان جزء نیروی کار "کورتش" حساب کرد که کار اساسی منظمی، چنان که از کار در یک "آغل" انتظار می‌رود، انجام دهند.^{۴۷}

۴۷. در آغاز من تردید داشتم که NN 0287 به *libap*‌های NN 1700 و NN 1848 ربطی داشته باشند. این متن ←

تشابه سودمندی وجود دارد که منزلت گروههای کار در NN 1700 و NN 1848 را نشان می‌دهد. در NN 1612 "کورتش"ها با عنوان *partetaš ruškip* (= مراقبان / انبارداران) یک ملک [حاصلخیز] کار می‌کنند (نک. قبل ad NN 1700:5). فهرست سهمیه بر سهمیه‌های متفاوت برای ۱۱۴ مرد، زن و کودک و همگی با حداقل دستمزد و تحت مسئولیت یک مقام ارشد، تصریح دارد. انسان انتظار دارد که *šumar ruškip*ها، اگر واژه به معنای "مراقبان آغل" بود و اگر آنان در واحد حاصلخیز مشابهی کار می‌کردند، به همان شیوه بالا سازمان داده شده باشند^{۴۸}.

۴-۲-۳. همراهان سفر و مقامات سیار - *libap*های NN 1700 و NN 1848 با توصیف‌های طبقات دو و سه مطابقت ندارند. آنان مسلماً با *šalup*، مانند طبقه دوم، مسافرت نمی‌کنند، بلکه به نظر می‌رسد که حداقل سه ماه ساکن هستند. ارشدهای آنان، برخلاف مقامات ذکر شده در طبقه سوم، همراه با آنان در فهرستهای سهمیه ذکر نشده‌اند. همچنین، متون طبقه سوم همیشه به نحوی مستلزم تحرک و جابه‌جایی هستند. حتی وقتی سهمیه‌ها برای دوره طولانی‌تری توزیع شده باشند، حال آن‌که به نظر می‌رسد "مراقبان *ASŠu-ma-ir*" و *libap*های مرتبط با ایشان، مقید به محل منفردی هستند^{۴۹}.

→ سهمیه یک نیروی کار "کورتش" مرکب از ۳۱ *puhu* زن و دختر (و نه مرد) را گزارش می‌دهد. در II.13-7 برآوردی ارائه شده است: "جمع: ۳۱ کارگر - ماهانه ۷۱۰ [کوارت] تحویل شده از انبار غله؛ [در] ماه یازدهم ۳۵۰ [کوارت] که *libap*ها دریافت می‌کنند؛ جمع توزیعی برابر با ۱۰۶۰ کوارت". با این حال عبارات کمی گمراه کننده‌اند، چون *libap* عملاً همان ۳۱ کارگر هستند؛ *puhu* در اینجا مسلماً به معنای "خدمتکار" است نه "پسر بچه" (متن به طبقه I تعلق دارد). NN 0287 (و NN 1908 بنا به نظر [هلوک] RTH) یک نیم سهمیه برای ماه یازدهم (۳۵۰ کوارت) و یک سهمیه عادی برای ماههای ۱۲ و یکم سال بعد (۷۱۰ کوارت) را گزارش می‌دهد. در PF 1069 و PF 1070 همین گروه $\frac{1}{3}$ سهمیه و در NN 0409 $\frac{2}{3}$ سهمیه دریافت می‌کند.

۴۸. بایگانی PF برای اشاره به آغل‌ها واژه *baribataš* ("محوطه تحت حفاظت" نک. بند ۳-۲ قبل) را دارد، اما چون اطلاعات مربوط به سهمیه‌های کارکنان آغل‌ها در متون مربوط وجود ندارد، متون بایگانی تشابه سودمندی برای NN 1700 و NN 1848 محسوب نمی‌شوند.

۴۹. گروههای کمابیش نامنظم متعددی وجود دارند، اما هنوز با الگوهای کلی طبقات دوم و سوم سازگارند. در مسورد آبجوسازان در حال سفر (PF 1310؛ PF 1431؛ PF 1515؛ NN 0301؛ NN 0330؛ NN 0971؛ NN 1451؛ NN 1696؛ NN 2507) و احتمالاً NN 2086 عنوان شغلی مورد انتظار نیست، اما گروه شامل مسافران نیست و سهمیه‌های روزانه را *šalup*ها و *libap*های آنها دریافت می‌کنند (طبقه دوم؛ نک. سنگ تراشان در NN 2426). برخی گروهها با *libap*ها و *šalup*ها سهمیه‌هایی برای بیش از یک ماه دریافت می‌کنند، اما در صورت بررسی دقیق‌تر مشاهده می‌شود که ساکن نیستند (مثلاً PFa 1080 و PFa 9؛ PFa 29؛ PFa 17-19؛ PFa 29؛ PF 1017؛ PF 1044؛ NN 2534) و باید جزء طبقه سوم به حساب آیند. همچنین توجه کنید به ←

۴-۲-۴. گروههای عملیاتی خدمتکاران نخبه - گروههای طبقه چهارم، که من به علت فقدان اصطلاحی بهتر، عبارت "گروههای عملیاتی خدمتکاران نخبه" را برایشان برگزیدم، ظاهراً نزدیکترین گروه به *libap* در NN 1700 و NN 1848 به نظر می‌رسند. جوویناتسو (۱۹۹۵، صص ۷-۱۵۱) در بحثی جدید و مهم درباره این موضوع، گروههای بزرگتری از *puhu* را که از کرمان به شوش به سرپرستی یک "رئیس خزانهداری" (*iršara kapnuški*) اعزام شده‌اند تحلیل کرده است. این گروهها شاید بالغ و بزرگسال بوده‌اند اما لزوماً چنین نیست؛ ویژگی اصلی این واژه آن است که آنان، نظیر طبقات دوم و سوم، خدمتکار بوده‌اند.^{۵۰} "توکرها یا پیشخدمت‌ها" (یا به گفته جوویناتسو به ایتالیایی: "valletti") ظاهراً فرستاده شده‌اند تا در دربار شوش بخشی از ملتزمان رکاب پارسیان بلند پایه شوند. به سخن دقیق‌تر آنان به عنوان مثلاً *puhu Irtašduna-na* یعنی "پیشخدمت‌های [ملکه] آرتیستونه" معرفی شده‌اند.^{۵۱} بی‌تردید این *puhu*ها را برخلاف *puhu*های طبقات دوم و سوم، اموال خصوصی تلقی می‌کرده‌اند. موارد دیگر بحث شده توسط جوویناتسو عبارتند از پوهوی آتاموش ایرداباما (زنی درباری با گسترده‌ترین فعالیتهای اقتصادی در بایگانی PF)^{۵۲}، متعلق به "باگیا" (ظاهراً شوهر شاهدخت "ایشتین" و با رتبه‌ای برابر با پارناکا)^{۵۳} و "اوکاما" "بزیاماتیان" (ظاهراً مقام ارشدی که فرمانده سپاه بزرگی بوده

→ NN 0456 درباره گروه مسافر *raši nuškip* (با معنای ناشناخته) که در کنار *libap*ها و *šalup*های دائمی، شامل زنان و کودکان نیز می‌شوند، متن مبهم است، اما به رغم نامنظمی اندک به‌طور کلی با طبقه دوم مطابقت دارد. ۵۰. من در اینجا با نظر جوویناتسو (۱۹۹۵، صص ۱۵۶) موافق نیستم که در فحوای طبقه چهارم واژه *Puhu* به معنای "پسر نوجوان" معنای اصلی خود را حفظ کرده است.

۵۱. PF 1454: *Puhu of Irtašduna* (۲۰ *puhu* [recte 50]). "پوهوی آتاموش و ایرتاشدونا": PFa 14 (71 پوهو؛ نک. HEP صص ۴۷۷). درباره فعالیتهای ایرتاشدونا در مجموعه بایگانی PF بنگرید به بروسیوس، ۱۹۹۶، صص ۹-۱۲۵ و ۱۸۰.

۵۲. متون PFa 14 (نک پانوشت قبل ۵۱) و NN 1421 (۴۰ پوهو) هنگام اشاره به ایرداباما از لقب یکتای این زن "آتاموش" استفاده می‌کنند. ارتباط میان این لقب و بانوی درباری (شاید ملکه مادر) ایرداباما و جایگاه مهم او توسط بروسیوس، ۱۹۹۶، صص ۱۴۴-۱۲۹ به اثبات رسیده است (نک. هنکلن، ۲۰۰۰، صص ۵۰۱). توجه داشته باشید که "آتاموش" (*ab-ba-mu-iš*) معرف حرف‌نویسی است که هلوک آن را بر *abbaukiš* (*ab-ba-uk-iš*) ترجیح داده است. برخلاف آنچه نقل قولهای جوویناتسو القا می‌کند (۱۹۹۵، صص ۳-۱۵۲)، هلوک (۱۹۷۸، صص ۱۱۱، ۱۲۱) واژه *abbamuš* را در PFa 14 حرف‌نویسی کرده است نه به صورت *abbaukiš*.

۵۳. *Puhu of Bagiya*: PF 1377; PF 1399; NN 0809; NN 2139 (همگی ۱۰۰ پوهو؛ نک. هلوک، ۱۹۷۸، صص ۱۱۱-۲). "رئیس خزانهداری" که پیشخدمت‌ها را اسکورت می‌کند "هیندوکا" (*HAL hi-in-du-ka*) است. بدون شک او و "اندانوکا" (*Endauka* *HAL e-in-da-u-ka*) که "۲۰ پوهو" را همراهی می‌کند (بدون توصیف در ←

است) ۵۴. کمترین تردیدی نمی‌توان کرد که این افراد به رده‌های بالایی از جامعه هخامنشی تعلق داشته‌اند. شاید "نوکرانی" که برای آنها (از طریق کرمان) می‌فرستاده‌اند بخشی از خراج شهرهای شرقی، طبق نظر جوویناتسو، بوده‌اند؛ به هر صورت مداخله مقامات خزانه داری در واقع بدان معناست که آنها پیش از اعزام به پایتخت آموزشهای حرفه‌ای دیده بوده‌اند ۵۵.

غیر از محموله‌های انسانی ارسالی از کرمان، به‌طور رسمی از همراهان "پوهو"ها یاد شده و عملاً مورد تأیید قرار گرفته‌اند: ۳۰۰ "نوکر پارناکا" همانند ازیاب خود سهمیه‌های

→ PF 1456 هر دو یک شخص هستند (به رغم نظر جوویناتسو، ۱۹۹۵، ص ۱۵۴؛ نک. فرهنگ EIW مدخل مربوطه). "باگیا" در PF 0823 در معیت شاهدخت ایشتین است؛ شاید او همان‌طور که لوئیس (۱۹۸۵، ص ۱۱۲) فرض کرده، شوهر شاهدخت بوده است (نک. نیز بروسیوس، ۱۹۹۶، ص ۱۴۴ درباره ایشتین) این باگیا شاید همان باگایوس پسر آرتونتس بوده که از "برجسته‌ترین پارسیان" محسوب می‌شد (هرودوت، III، ۸-۱۲۷؛ لوئیس، همان؛ تاورنیه، ۲۰۰۲، ص ۴۲۹). او در NN 2259: 27-8 دریافت کننده ۱۰ رأس گاو کوچک [=گوسفند و بز] برای مدت ۵ روز، یعنی سهمی فقط برابر با خود پارناکا، ذکر شده است. باگیا در NN 2206: 13-6 همراه با ۲۰۰ *šalup* و ۱۴۰ *puhu* در راه کرمان به نزد شاه است. نک. نیز NN 0136 (شاماشیکا، هاسورای باگیا) و NN 1662 (سهمیه شراب برای باگیا).

۵۴. *puhu of Ukama*: PF 1330(10) در حال مسافرت با ۱۰۶۰ نفر "شالوپ تاشوپ" (*šalup taššup*) (=آزاد مردان، سپاهیان): NN 1044. همراه با گروههای مسلماً بزرگی "تاشوپ" اما نه کاملاً مشخص: PF 0330؛ PF 2027؛ NN 1159؛ NN 1254؛ NN 1711؛ NN 1816؛ NN 1816؛ و یک متن PF در مجموعه روزن (R 558؛ نک. استالبر و جونز [زیر چاپ] شماره ۸). عنوان *Beziyamatiya* منحصرأ همراه با نام *Ukama* [اوکاما] دیده می‌شود به استثنای PF 0329 که از "تاشوپ بزایاماتیا" (یعنی سپاهیان بزایاماتیا) (شاید به اندازه ۲۱۴۰۰ نفر) یاد می‌کند (ترجمه متفاوت اشمیت، [۱۹۸۶] ص ۱۳۱ پانوش ۶۴] با ترتیب واژه ناسازگار است). تصور شده که "بزایاماتیا" ترجمه ایلامی واژه پارسی باستان *Paišiyāvādā* است (گرشویچ در PFT 678؛ تاورنیه، ۲۰۰۲، ص ۳۷۶)، یعنی همان محلی که گئوماتا/ بردیا قیام خود را از آنجا آغاز کرد (DB I: 36-7) و همان جایی که "وهی یزدات" (بردیای دوم) سپاهیان تازه خود (سپاهیان = *kāra* در پارسی باستان و *taššup* در ایلامی) پس از نخستین شکست در آنجا گردآورد (DB [کتیبه بیستون] بند III: ۴۲). به هر روی "پایی‌شیانووادا" چه در منطقه پاسارگاد بوده چه در ناحیه فسا (نک. والا، ۱۹۹۳، ص ۱۹۶) به نظر می‌رسد شهرک مهمی (شاید قلعه‌ای نظامی؟) بوده و عنوان / لقب "بزایاماتیان" را باید بر همین اساس ارزیابی کرد. نیز توجه کنید به مهر PFS 0284* که توسط "اوکاما" یا دفتر او مورد استفاده قرار می‌گرفته و کاملاً با شمایل نگاری مصری و کتیبه یونانی فرق دارد (گریسون و روت، ۲۰۰۱، ج I ص ۳-۱۹۲). احتمالاً همین "اوکاما" نویسنده نامه‌ای است به پارناکا درباره فهرستی که در املاک گوناگون تهیه شده است (PF 1857؛ درباره این متن نک. آچیتل، ۱۹۹۷، ص ۸-۱۳۷).

۵۵. درباره نوجوان‌ها یا پسر بچه‌ها به عنوان خراج بنگرید به هرودوت III، ۹۷. درباره برابری احتمالی این "پسرها" و گروههای *puhu* در بایگانی PF نک. نیز HEP ص ۴۵۰. کاملاً احتمال دارد که برخی از گروههای بی‌نام "خواجه‌های" شاه و شاهدخت‌های مختلف که در منابع یونانی به آنها اشاره شده همین پسرها بوده‌اند یعنی نیروی کار خصوصی به صورت نوکر یا پیشخدمت مشابه آنچه در اینجا درباره‌شان بحث شده است.

روزانه دریافت می‌کنند و در فهرستهای سهمیه، گاه به تنهایی و گاه همراه با پارناکا از آنها یاد می‌شود. در دستورنامه‌های پارناکا به تهیه سهمیه برای توزیع میان واحدهای کوچکتر این گروه خدمتکاران اشاره شده است.^{۵۶}

اکنون آیا وظایف این ۳۰۰ پوهو فقط مگس راندن، شراب ریختن و مرتب کردن مخدده‌ها و نازبالش‌های درون چادر پارناکا بوده است؟ من به دشواری می‌توانم تصور کنم که کار آنان صرفاً نوکری خانگی بوده است. البته به جز زندگی خصوصی پارناکا که طبعاً در اسناد بایگانی تخت جمشید بازتاب نیافته است. به نظر من، این واقعیت که خدمتکاران یا "نوکرها" افرادی مانند پارناکا، ایرداباما یا ملکه ایرتاشدونا/آرتیستونه در بایگانی PF وجود دارند، در صورتی به آسانی قابل تبیین است که پذیریم آنان بخشی از کارکنان حرفه‌ای اشراف پارسی و دربار سلطنتی بوده‌اند و به عنوان نیروهای عمل کننده منطقاً به کار اداره املاک وسیع و دیگر دارایی‌های اربابان خود اشتغال داشته‌اند. این املاک بخشی از شبکه اقتصادی تخت جمشید بوده‌اند؛ در واقع دلیل اصلی (به جز مسافرت‌ها) این که چرا برخی از اعضای خاندان سلطنتی و اشراف اصلاً در اسناد بایگانی PF وجود دارند، احتمالاً وجود همین املاک است. از اسناد بایگانی پیداست که ایرداباما و ایرتاشدونا فعالانه در اداره املاک و دیگر دارایی‌های خود شرکت داشته‌اند. در مورد پارناکا باید گفت که او افزون بر سرپرستی کل مدیریت اقتصادی منطقه PF، ظاهراً مسئول امور اقتصادی دربار شاه نیز بوده است و به معنای دقیق کلمه املاک سلطنتی و املاک "شاهنشاه" [به ایتالیایی *Caesariani*] در فارس را اداره می‌کرده‌اند. اگر جوویناتسو در این فرض محق باشد که خدمتکاران یا "نوکرها" در ارتباط با صنعت محلی و مراکز اداری مشهور به "خزانه" (*Kapruški*)^{۵۷} آموزش‌هایی دیده بوده‌اند، در آن صورت می‌توانیم آنان را اعضای ملازمان حرفه‌ای نخبگان ایران بدانیم. به احتمال زیاد آنان در

۵۶. گروه ۳۰۰ "پوهو": 4 PFa؛ NN 0835؛ NN 0152؛ NN 1393؛ NN 1689؛ NN 1740؛ NN 2038:1-7. دستورنامه‌ها: PF 1803-4؛ PF 1809؛ PF 0037؛ NN 0426؛ NN 0531. پوهوهای دیگر پارناکا NN 0789، PF 1944:1-3 و احتمالاً 3-6 NN 2337.

۵۷. "خزانه" یا *kapruški* احتمالاً چیزی فراتر از انبار و تسهیلات ذخیره‌سازی بوده است. کاواس عقیده دارد که "خزانه‌ها" در درجه نخست محل تولید چرم بوده‌اند (۱۹۸۶، ص ۲۷۱)، اما این تعریف احتمالاً زیادی باریک-بینانه و در واقع تنگ‌نظرانه است، ولو این که شمار تحویل دهندگان پوست حیوانی (برای تولید کاغذ پوستی؟) به "خزانه" به راستی بسیار بیشتر از دیگران می‌بوده است. دبیران، حسابداران و *etip*‌ها (= نوعی مدیر) نیز با خزانه‌ها سروکار می‌داشته‌اند (نک. مثلاً 6-0864 PF؛ 0879 PF؛ NN 1524، NN 2071) به اضافه طیف وسیع صنعتگران (نک. کخ، ۱۹۸۱ و ۱۹۹۰، صص ۸-۲۳۵ - نک. نیز هینتس، ۱۹۷۱، صص ۹-۲۶۵).

کارهای دیوانی و مدیریت املاک خصوصی یا وظایف و مشاغل دیگری که مستلزم گذراندن یک دوره آموزشی بوده و سپردن آن کارها به کارگران [کورئش] ساده امکان نداشته است، مشارکت داشته‌اند.

گروههای عملیاتی خدمتکاران گوناگون گویا برای مدت یک ماه یا بیشتر در جایی ساکن و مستقر می‌شده‌اند. این نکته درباره حدود پنج گروه "نوکران" اضافی طبقه چهارم صدق می‌کند^{۵۸}. همچنین گروههای گوناگون "نوکران اسکودری" [puhu Iškuđrap] ۳۰ یا ۴۵ کوارت سهمیه غله و ۱۰ کوارت سهمیه شراب برای دوره‌هایی که حداکثر به ۹ ماه می‌رسیده دریافت می‌کنند^{۵۹}. سرانجام یک گروه مرکب از ۲۹ "نوکر" [puhu] پارسی [وجود دارند] که به نسخه‌برداری از لوحه‌ها مشغول‌اند. من برخلاف جویناتسو مایلم آنها را یک نیروی عملیاتی نخبه از خدمتکاران نیز بدانم (چه بسا قابل سنجش با ۳۰۰ خدمتکار پارناک). این "پوهو"ها نیز که ظاهراً با "شودایانودا"ی خزانه‌دار کار می‌کنند که مقام بسیار بالایی است، سهمیه نسبتاً فراوانی برای یک یا دو ماه می‌گیرند^{۶۰}.

۵۸. گروههای ساکن: ۶۰۴ (۹) پوهوی بابلی متعلق به ریمادا (3-5"0065 NN، ۳ ماه)؛ ۶ (۲) پوهوی متعلق به نوکودا و نوتیدا (3-42: 2335 NN، یک ماه)؛ ۱۵۴ پوهوی Ušmarakkaš-be (یعنی "خدمتکاران اهل اوسماراکی" NN 0193، سهمیه‌های شراب برای یک ماه)؛ ۷ پوهوی متعلق به ماییرا ماتیا، ۳ پوهوی متعلق به... و ۳ پوهوی متعلق به تارکه (4: 0653 NN، ماه). نیز بسنجید با ۱۱ پوهوی (بدون توصیفی) در NN 2505 (یک ماه). چند گروه مسافر اضافی نیز وجود دارند. ۴ پوهوی متعلق به ایبه‌زانا (0140 NN)؛ ۲۰ پوهوی متعلق به مانوپیرنا (1469 PF)؛ ۲۰ پوهوی متعلق به میشی دادا (1480 PF)؛ ۵۵ پوهوی متعلق به HALba-u-ba-na (1025 NN)؛ ۱۵ پوهوی متعلق به رشنوبر (1498 PF).

۵۹. 1946 PF؛ 1947 PF؛ 1-3 PF؛ 1954 PF؛ 10-11 PF؛ 1957 PF؛ 10-11 NN؛ 0728 NN؛ 26-7 NN؛ 2211 NN؛ 13-4 NN؛ 2479:5-7 NN؛ 1-4 NN؛ 2487:1-4 NN (همگی متون روزانه). استدلال‌های گوناگون به‌طور جدی این فرضیه یوستی را متزلزل کرده‌اند که "اسکودرا" در پارسی باستان (برابر ایلامی ایشکودراپ) به معنای "مقدونی" است (Szemerényi، ۱۹۸۰، صص ۶-۲۳). ترجمه و تفسیرهایی به معنای "تراکیه‌ای - مقدونی" یا "تراکیه‌ای" نیز مشکل سازند (نک. گروپ، ۲۰۰۱)، اما مسئله هنوز گشوده است.

۶۰. 0871 PF؛ 1137 PF؛ 1485 NN؛ 1588 NN (نک. HEP: PFT: 29-30؛ ۳۴۵ و ۹۴۹). پوهوها ماهانه ۳۰ و ۴۵ کوارت آرد دریافت می‌کنند و در فهرستهای سهمیه به تنهایی ذکر شده‌اند و تعیین‌کننده سهمیه‌ها شودایانودا بوده است. جویناتسو (۱۹۹۵، صص ۷-۱۴۴) عقیده دارد که پوهو در این موارد به معنای "کارآموز، شاگرد" است (این معنا برای "پوهو" البته در متنی دیگر به اثبات رسیده است؛ نک. اخیراً والا، ۲۰۰۱). با وجود این که این "پوهو"ها ۴۵ کوارت سهمیه دریافت می‌کنند و این برابر است با سهمیه یک "شالوب" (یعنی آزاد مرد)، به دشواری می‌توان تصور کرد که آنان دبیران یا کاتبان ورزیده و ماهری نبوده‌اند. این استدلال که آنها حتی به عنوان کارآموز، دریافت خوبی داشته‌اند چون پارسی بوده‌اند قانع‌کننده نیست؛ البته بسیاری از "شالوب"ها نیز پارسی بوده‌اند. همچنین، حرفه دبیری هیچ توجیهی برای آن که دبیران دیگر فقط سهمیه‌های ۲۰ یا ۳۰ کوارتی -

۴-۲-۵. *Libap* و *puhu* - تصویر *puhu*، یعنی "خدمتکاران" طبقه چهارم بسیار شبیه است به تصویر خدمتکاران موسوم به *libap* در NN 1700 و NN 1848. *puhu* های "گروههای عملیاتی خدمتکاران نخبه" ارتباط نزدیکی داشتند با رده بالای نجیب زادگان هخامنشی، حال آن که *libap* های ذکر شده در NN 1848 مرتبط با "پیشکارها" [chamberlains] هستند که لقب درباری بسیار معتبری است که دارندگان آن پیوند نزدیکی با شاه و دربار دارند. همچنین، "شومر" هیستاسپ در NN 1700 (نک. بعد) با بالاترین نجیب زادگان پارسی پیوند دارد. "پوهو" های طبقه چهارم غالباً در فهرستهای سهمیه تنها دیده می شوند و به نظر می رسد که همانند "لیباپ" ها در NN 1700 و NN 1848، به عنوان گروههای عملیاتی حرفه‌ای و مستقل کار می کنند. تعدادی از "گروههای عملیاتی خدمتکاران نخبه"، همانند "لیباپ" ها، برای مدت یک یا چند ماه ساکن هستند. بیشتر "پوهو" ها ۳۰ یا ۴۵ کوارت سهمیه آرد (و گاه غله) می گیرند، اما وجود گروههایی با دریافت ۲۰ و ۳۰ کوارت نیز تأیید شده است.^{۶۱} "لیباپ" های NN 1700 و ۲۰ و ۳۰ کوارت سهمیه غله دریافت می کنند؛ و "لیباپ" های NN 1848 ۳۰ کوارت سهمیه آرد می گیرند. خلاصه کاملاً منطقی به نظر می رسد که این "لیباپ" ها را نیز نوعی از "نیروی عملیاتی خدمتکاران نخبه" حساب کنیم. یگانه تفاوت استفاده از عنوان "لیباپ" یا "پوهو" در گروهها است. با وجود این، این مشکل عمده‌ای نیست، زیرا این دو عنوان در طبقات دوم و سوم نیز معادل هم به کار رفته‌اند (نک. بند ۴-۲-۱ قبل).

۴-۲-۶. جام دار و پیشکارها - سرانجام باید از یک همانندی دیگر یاد کنیم: در PF 1011 یک "جام دار" (*battismarnabarra*، نک. پانوش ۲۳ قبل) همراه با ۱۱ *puhu libap harabe* ی (= نوکرهای عرب) خود به مدت پنجاه روز سهمیه آرد دریافت می کند.^{۶۲} با آن که این گروه ساکن به نظر نمی رسد و احتمالاً همراه با مقامات سیار عمل

→ دریافت می کرده‌اند نیست (PF 1810؛ PF 1828؛ 29-30؛ 21-6، 17-8؛ PF 1947؛ NN 2394؛ NN 2529). این که این کاتبان بابلی بوده‌اند ربطی به موضوع ندارد (بابلی‌ها دستمزدهای پایینی دریافت نمی کردند؛ جویناتسو ۱۹۸۹ صص، ۳-۲۰۱) حتی عقیده دارد که آنها به ویژه کار آموخته و ماهر بوده‌اند، چنان که هیتس (۱۹۷۱، ص ۳۰۸) بر همین عقیده است. تفاوت واقعی در اینجاست که دبیران بابلی به عنوان نیروهای کار "کورتش" منظم سازمان یافته بودند، که "لیباپ" ها نیز هر یک با ۲۰ کوارت سهمیه جزء آنها بودند (نک. طبقه یکم، قبل)، حال آن که "پوهو" های پارسی به عنوان نیروی کار "مستقل" کار می کردند. درباره نویسندگان و دبیران بابلی و پارسی نک. نیز لوئیس، ۱۹۹۴، صص ۶-۲۴.

61. PF 1803; NN 0531 (*puhu* of Parnakka); cf. NN 0203 (category 3/4?).

۶۲. همین گروه (اما با حذف لقب) در PFa 29:20-2 و نیز شاید در NN 1635 وجود دارد. با اصطلاح "پوهو" ←

می‌کند (طبقه ۳)، ولی هنوز گمان می‌رود که مربوط به NN 1848 است. در هر دو متن یک گروه "لیباپ" در پیوند با دارندگان) یک لقب درباری "پیشکار یا پرده‌دار" در NN 1848 و در PF 1011 در پیوند با "جام‌دار" (یا "ساگردار") است.^{۶۳}

۴-۳. کالاها و دوره‌ای که توزیع می‌شوند

۴-۳-۱. غله و آرد - NN 1700 نامه‌ای است از زیشاویش که به شیاتیزا دستور می‌دهد مقداری غله را به ۲+۷ لیباپ طی سه ماه توزیع کند. این یگانه نامه خطاب به شیاتیزا درباره توزیع غله برای مدتی بیش از یک ماه است. تعداد ۱۶ نامه شناخته شده دیگر خطاب به این مقام (یعنی همه متون دیگری که از شیاتیزا نام برده‌اند) مربوط می‌شوند به تأمین و توزیع غله فقط برای یک ماه (نک. قبل 3-11: NN 1700: ad).

NN 1848 نامه‌ای است از زیشاویش که به پیراتامکا دستور می‌دهد به توزیع آرد میان ۳۵ لیباپ برای مدت سه ماه پردازد. همچنین این یگانه نامه خطاب به پیراتامکا است که دستور توزیع و تنظیم سهمیه سه ماهه می‌دهد، نامه‌های دیگر فقط مربوط به سهمیه‌های یک ماهه هستند (نک. قبل 8-14: NN 1848). شایان ذکر است که پیراتامکا در شهرک اوزیکوراش رئیس یک انبار غله بوده، و این محل نیز ایستگاه مهمی در سر راه جاده تخت جمشید - شوش بوده است. اکثریت بزرگ ۶۲ متن درباره فعالیت‌های پیراتامکا به گروه‌های مسافرتی مربوط می‌شوند. تنها یک گروه ساکن دیگر از "کورتش"ها [کارگران] وجود دارد که از پیراتامکا سهمیه‌هایی برای بیش از یک ماه دریافت می‌کنند، یعنی برای مدتی که در ایستگاه مستقر هستند. از این نظر، تأمین آرد توسط پیراتامکا، برای سه ماه جهت ۳۵ لیباپ در تخت جمشید (NN 1848) موردی کاملاً استثنایی است.

دوره سه ماهه در NN 1700 و NN 1848، برخلاف سابقه فعالیت‌های منظم شیاتیزا و

→ لیباپ" بارها برخورد می‌کنیم؛ این را باید دقیق‌ترین عنوان برای "نوکرها" تلقی کرد. در مورد "لیباپ‌های عرب" بنگرید به PFa 17 و PFa 29:54-5.

۶۳. متون معدودی وجود دارند که مسافرت مقامات با گروه‌های بزرگتر خدمتکاران را گزارش می‌دهند، من نمی‌توانم این احتمال را منتفی بدانم که این گروه‌ها ملتزمان رکاب خصوصی مقامات هستند، نه صرفاً دستیاران سفر. در PF 1510 راتشدا، "هوپیکا لیبابه" (= رئیس خدمتکاران یا "سر پیشخدمت") همراه با ۴۲ پوهو به آراخوزیا سفر می‌کند. فردی موسوم به باکابادا همراه با ۱۲۰ پوهو (NN 0922) به مسافرت می‌پردازد، و در جایی دیگر همین (؟) فرد با ۴۹ لیباپ رهسپار آریا می‌شود (PFa 29: 56-7؛ نک. PF 1438). ایشبارامیشتی‌ما با ۵۰ پوهو مسافرت می‌کند (NN 0455؛ نک. جوویناتسو، ۲۰۰۰/۲۰۰۱، صص ۹-۶۸ و ۷۱) و هارمیشدا با ۱۶۰ "شانولومبه" به مسافرت می‌پردازد (NN 2047).

پیراتامکا، مهم و معنی دار است. هر دو متن اشاره به تأمین و توزیع سهمیه‌هایی برای کارگرانی دارند که ترکیب و محل آنان ظاهراً قابل پیش‌بینی‌تر یا ساکن‌تر از بیشتر گروه‌های دیگری بوده که آنها با ایشان سر و کار داشته‌اند.^{۶۴} در واقع تنها یک متن در مجموعه فعالیت‌های مشترک پیراتامکا و شیاتیزا وجود دارد که به راستی با NN 1700 و NN 1848 قابل مقایسه است. PF 0744 به سهمیه‌های شجوراک مربوط نمی‌شود، بلکه مربوط به توزیع ماهانه آرد است که پیراتامکا برای یک نذر مراسم "لان" طی دوازده ماه در شهرک اوزیکوراش تأمین کرده است. بدیهی است که فعالیت‌های مربوط به نذر و قربانی و سایر اعمال مذهبی هم قابل پیش‌بینی بوده‌اند و هم ثابت، و دوره طولانی ذکر شده در این متن از همین جا ناشی می‌شود.

۴-۳-۲. گاو کوچک - در NN 2174 که دستور نامه‌ای است از سوی پارناکا، هازنه نامور توزیع ۲۴ رأس گاو کوچک [=گوسفند و بز] برای "شومیر" دو فرد طی دوازده ماه است (در مورد محاسبه نک. قبل NN 2174:20 ad). گاوهای کوچک که برای دوره‌های بیش از یک ماه تهیه شده‌اند در بایگانی PF غیر متعارف‌اند- این کار فقط برای برخی از مقامات بلند پایه انجام می‌شود که سهمیه گاو کوچک (*galma*) دریافت می‌کنند و نیز نیروهای بزرگتر کارگری که سهمیه‌های ناچیز گوشت می‌گیرند. در این موارد، گاو کوچک گاه برای دوره‌های ۶-۲ ماهه تأمین می‌شود و به ندرت برای مدت طولانی‌تر (۹، ۱۵ یا ۱۹ ماهه؛ نک. نیز قبل NN 2174:8-18 ad). هیچ یک از این توصیف‌های سهمیه‌ای با NN 2174 سازگار نیست. در واقع، یگانه تصویر مشابه با آن شاید NN 2259:7-8 است که در آن ۳۰ رأس گاو کوچک برای نذر قربانی "لان" در پاسارگاد طی دوازده (؟) ماه تأمین شده است.^{۶۵} Fort.2512 نیز دستور نامه‌ای است از سوی پارناکا خطاب به هازنه‌ها، که در آن ذکر شده که

۶۴. این اصل به خوبی توسط یک گروه غیر متعارف دیگر که در اوزیکوراش به کارگری [کورتش] مشغول‌اند، نشان داده شده است: آنان در پایگاه خود پیراتامکا مستقر بودند و احتمالاً به ایستگاه مسافرتی/انبار غله‌ای وابستگی داشتند.

۶۵. من در اینجا از بحث درباره نذر قربانی "لان" خودداری می‌کنم، چون در رساله‌ای که در حال تهیه آن هستم به تفصیل در این باره سخن خواهم گفت. گرچه گفتنی است که انتشارات پیشین در این باره، به‌ویژه کخ ۱۹۷۷ و ۱۹۸۷، و هندلی - شاخلر ۱۹۹۸، مبتنی بر مفاهیم پیش‌انگاشته در مورد دین هخامنشیان هستند و باید گفت که در این زمینه به‌ویژه کمکی به ما نمی‌کنند (نک. BH Ach II:114-6). شاهرخ رزمجو لطف کرد و نسخه‌ای از پژوهش در حال انتشار خود درباره مراسم مذهبی گوناگون در تخت جمشید، از جمله "لان"، را در اختیارم نهاد؛ پژوهش او در این زمینه گام بزرگی به پیش است.

۲ رأس گاو کوچک باید "به عنوان سهمیه (*galma*) برای سال بیستم" توزیع شود. در سطر آخر تاریخ نامه ماه دوازده از سال بیستم است، اما شیوه بیان 1.12 نشان می‌دهد که تأمین گاو کوچک به قصد تمام یک سال بوده است (نک. قبل 2512: 12 (Fort)). بی‌گمان دبیران تخت جمشید همیشه چندان صریح نبوده‌اند و گاه اصطلاح "در سال x" در واقع یعنی "در سال x، ماههای a، b و c". ولی در اینجا این امکان را می‌توان منتفی دانست، چون می‌دانیم نام دبیر نویسنده "تاکمازیا" بوده است و می‌توانیم به بازمینی و سنجش رسم و عادت او در تنظیم تاریخ بپردازیم. ما شش نامه دیگر (که دیکته‌کننده آن پارناکا بوده است) از این کاتب را می‌شناسیم.^{۶۶} از این شش نامه معلوم می‌شود که تاکمازیا مرد دقیقی بوده است: او همیشه، حتی در مواقعی که دوره مورد نظر فقط یک ماه است، دقیقاً دوره مربوط به سهمیه را، چه با مشخص کردن ماهها چه با توجه دادن به این که منظور سهمیه "ماهانه" است، ذکر می‌کند. PF 1807 نمونه خوبی است: "در ماه نهم سال بیست و سوم، ۱۱ مرد هر یک ماهانه ۵ کوارت دریافت می‌کنند؛ این سند مهر شده در ماه نهم سال بیست و سوم تحویل داده شد." بنابراین، جمله‌بندی و شیوه بیان Fort. 2512 را باید دقیقاً همان‌گونه که نوشته شده بپذیریم: دو رأس گاو کوچک سهمیه سال بیستم هستند.^{۶۷}

این که Fort. 2512 تأمین کننده گاو کوچک برای یک سال تمام است، از مقایسه آن با NN 2174 نیز معلوم می‌شود. در هر دو متن "همراهان" [cum suis] با کابادا قرار است در ناره‌زاش گاو دریافت کنند؛ به دشواری می‌توان تردید کرد که در هر دو جا این با کابادا یک شخص واحد است. به نظر من، یگانه تفاوت‌های واقعی میان دو متن، یکی تعداد گاوهای کوچک است و دیگری این واقعیت که NN 2174 مربوط به "شومر(های)" کمبوجیه و زنی موسوم به اوپاندوش است، حال آن که Fort. 2512 به "شومر" زیشوندوش مربوط می‌شود. کاتب NN 2174 صراحتاً نام دوازده ماه را مشخص می‌کند، چون ۶ ماه آن مربوط به سال نوزدهم و شش ماه دیگر مربوط به سال بیستم هستند. اما کاتب Fort. 2512 چنین نکرده است، چون در این مورد منظور یک سال تقویمی مشخص، یعنی "سال بیستم" بوده است.^{۶۸}

66. PF 1806-7; PF 1810; NN 1040; NN 1393; NN 1510.

۶۷. درباره بسیار ناچیز بودن این سهمیه در بند بعدی (۳-۳-۴) بحث شده است.
 ۶۸. من می‌پذیرم که دست کم ظاهراً، یک شق منطقی می‌تواند این باشد که همراهان با کابادا دو رأس گاو کوچک به عنوان سهمیه ماهانه دریافت کرده‌اند و این که NN 2174 این سهمیه را برای یک دوره دوازده ماهه، و Fort. 2512 فقط برای یک ماه تأمین کرده است. با وجود این، برای این راه حل باید فرض کرد که (الف) -

۳-۳-۴. سهمیه یا نذر قربانی؟ - ۲۴ رأس گاو کوچک در NN 2174 برای همراهان باکاباداً تهیه شده است، اما به نظر من در درجه نخست احتمالاً به قصد دادن به شویر کمبوجیه و بانو اوپاندوش بوده‌اند. در متن تصریح نشده است که گاوها به عنوان سهمیه شخصی فرستاده شده‌اند؛ در اینجا واژه *gal* به معنای "سهمیه" وجود ندارد. از سوی دیگر در Fort. 2512 به اصطلاح *galma* یعنی "به عنوان سهمیه" برخورد می‌کنیم، اما این کاربرد اندکی مشکل ساز است: مقایسه با متون دیگر نشان می‌دهد که دو رأس گاو کوچک برای سراسر یک سال تدارک فوق‌العاده ناچیزی است (نک. قبل 2512:12 ad Fort.). پس گویا به زحمتش می‌ارزد که به معنای دومی از *gal* یعنی "نذر قربانی (ها)" توجه کنیم.

معنای اصلی *gal* باید چیزی برابر یا شبیه با "سهم [خوراک]" باشد، و از همین روست که در مورد کارگران "سهمیه" ترجمه می‌شود و در مورد خدایان "نذر قربانی". از نظر ایلامیان گویا تفاوت میان این اختلافات جزئی در معنا چندان اهمیتی نداشته است. به نظر می‌رسد که معنای "نذر قربانی" قبلاً برای دوره نوایلامی تأیید شده است.^{۶۹} در دوره هخامنشی این معنا به‌ویژه در روایات ایلامی کتیبه‌های سلطنتی داریوش در شوش و در آبراهه سوئز (DSf سطر ۱۷ و DSz سطر ۱۵) این نکته به‌ویژه تأیید شده است که داریوش می‌گوید "*u Uramasda gal hi duru*" (والا، ۱۹۷۰ ص ۱۵۱: یعنی "من، به اهورامزدا، این نذر قربانی را دادم") که معادل پارسی باستان آن شده است "*adam Auramazdām ayadaiy*"^{۷۰} [= "من اهورامزدا را پرستش کردم"، بند ۶ سطر ۱۸ "آدم، اَورَمَزدام، اَیْدایی"]*. همچنین در حدود ۴۰ متن بارویی تخت جمشید [PF]، *gal* به معنای نذر قربانی‌ها برای خدایان گوناگون (مثلاً خدای موسوم به "هومبان" و "اهورامزدا") برای /در برخی مکانهای مقدس (مثلاً، کوه آریارامنس) و برای مراسم مذهبی "لان" است. معمولاً نام خدا یا شعائر مربوطه بلافاصله پس از کلمه *gal* می‌آید، مثلاً *gal lan-na* ("سهمیه /نذر قربانی

۶۹. فرمول "سهمیه برای / در سال بیست و سوم" تلویحاً به معنای "برای یک ماه" بوده است، (ب) تاکمازای کاتب برخلاف عادت خود دقیق نبوده است، (ج) این که Fort. 2512 در مقایسه با NN 2174 از دقت کمتری برخوردار است، گو این که هر دو نامه‌هایی هستند درباره یک موضوع از پاراناکا، (د) این که یک اختلاف قدیمی میان دو دوره سهمیه: یک ماه در تقابل با دوازده ماه، وجود دارد. نیز بنگرید به بعد، بند ۴-۵-۲ با استدلالی اضافی از PF 1854

۶۹. لوحه برنجی تخت جمشید، نک فرهنگ EIW مدخل *gal* (به آلمانی (Opfergabe).

۷۰. نک. نیز ملاحظات استیو [stève با تلفظ فرانسه] ۱۹۷۴ ص ۱۶۰ و پانوش ۲۹ درباره روایات آگدی.

* اگر این روایات ایلامی ترجمه‌شان درست باشد، تأییدی دیگر است بر سیاست‌مداری هوشمندانه هخامنشیان - م.

برای مناسک لان"، اما گاه جداگانه و در موضعی متفاوت ذکر می‌شود^{۷۱}، گو این که از فحوای کلام پیداست که منظور یک نذر قربانی مذهبی بوده است. Fort. 2512 بی‌شبهت به موارد اخیر نیست. تا جایی که من می‌دانم اعتراضی تاکنون به این ترجمه نشده است که توزیع دو رأس گاو کوچک برای انجام مراسم نذر قربانی در سال بیستم بوده که به همراهان باکابادا به عنوان محافظان یا متولیان "شومر زیشوندوش" داده شده است. توجه داشته باشید که احتمالاً همین باکابادا است که *gal* غله "به عنوان نذر" برای ایزد "ایشپاندارامائیش" و ایزدان دیگر در محلی نزدیک به "ناره زاش" دریافت می‌کند (نک. قبل NN 2174:304 و بند ۵-۲-۱ بعد).

۴-۳-۴. قربانی در شومر - این فرض که "شومر" محلی بوده که در آنجا برخی قربانی‌ها انجام می‌گرفته است، کار را برای هر یک از چهار متن مربوطه بسیار آسان می‌کند. بسیاری از متن‌های PF که با نذورات و قربانی سروکار دارند، دوره‌هایی طولانی‌تر و غالباً دوازده ماه را گزارش می‌دهند که در آنها غله، شراب و گاوهای کوچک توزیع شده‌اند^{۷۲}. NN 1700 و NN 1848 سهمیه آرد را برای گروههای "لیباپ" طی سه ماه تهیه می‌کنند. این که این گروهها ظاهراً در یک جا ثابت‌تر و قابل‌پیش‌بینی‌تر از دیگر گروههای دریافت‌کننده سهمیه از "شیاتیزا" یا "پیراتامکا" بوده‌اند (نک. قبل بند ۴-۳-۱) می‌توانست به خوبی از مشارکت آنها در نذورات ماهانه منظم قابل توضیح باشد. به هر روی، شهرت پیراتامکا از آن روست که درگیر کار تدارک و تنظیم نذورات بوده است: او آرد برای مراسم "لان" طی دوازده ماه را تأمین می‌کرد (PF 0744).

۷۱. نک. PF. 0753: ۱۲۰ کوارت شراب توسط PN دریافت شده تا مراسم "لان" را در GN انجام دهد و این مقدار شراب "به عنوان سهمیه‌ها / نذورات سلطنتی به وی داده شده است" (*EŠŠANA-na galma hi duruka*). فحوای کلام و جمله‌بندی NN 0556 قابل مقایسه است. در NN 0984 گفته می‌شود: "۴۰۰ کوارت غله که PN طی ده ماه به عنوان سهمیه / نذورات دریافت کرده (*PN gal duša*) و برای خدایان تحویل داده است (*nappina lašda*) در سال بیست و دوم."

۷۲. این اغلب مربوط به مراسم "لان" است (نک. مثلاً 0742-50 PF، 0752-59 PF)، اما هومبان، اهورامزدا، "خدایان" و غیره نیز منظم نذوراتی دریافت می‌کنند که برای دوره‌های طولانی‌تر تأمین شده‌اند: NN 0984 (خدایان)، ده ماه؛ NN 1606 (خدایان) یک سال؛ NN 1715 (مراسم "آکریش" برای خدایان)، دوازده ماه؛ NN 2200 (خدایان و مکانهای گوناگون، یک سال)؛ NN 2206 (همان، یک سال)؛ NN 2259: 7-8 (مراسم "لان" ۱۲ (؟) ماه)؛ NN 2265: 1-4 (خدایان و جاهای گوناگون، یک سال)؛ NN 2358 (همان، یک سال)؛ NN 2362: 1-5 (همان، یک سال)؛ NN 2372: 1-2 (خدایان گوناگون، یک سال)؛ NN 2479: 1-4 (خدایان و جاهای گوناگون، یک سال).

۲۴ رأس گاو کوچک و دو "شومر" در NN 2174 چه بسا مسلماً در ارتباط بوده‌اند. جمله‌بندی متن با آن که خالی از ابهام نیست ولی به نظر می‌رسد که نمایانگر چنین چیزی است (نک. قبل ad NN 2174:20). مسلماً امکان دارد که در هر یک از دوازده ماه ذکر شده در متن، دو رأس گاو کوچک قربانی می‌شده‌اند، یکی برای شومر کمبوجیه و یکی برای شومر بانو اوپاندوش. چنان که دیدیم، الگوی فراهم کردن گاو کوچک برای مدت دوازده ماه در NN 2174، شبیه‌ترین مورد به خود را نه در سهمیه‌های مقامات بالا می‌یابد و نه در سهم گوشت نیروهای کارگری بزرگ، بلکه در متون ترتیب دهنده کالا برای نذورات می‌یابد. از این لحاظ به‌ویژه 7-8: NN 2259 (۳۰ رأس گاو کوچک برای نذر قربانی‌ها طی دوازده ماه (؟)) مناسب است. فرض یک نذر برای (یا در) شومر نیز برای Fort. 2512 جذاب است که در آن به نظر می‌رسد دو رأس گاو برای سراسر یک سال تأمین شده‌اند. آنها را اگر به عنوان سهمیه شخصی در نظر بگیریم بسیار ناچیزند، اما برای قربانی کردن مناسب‌اند. گاو را چه بسا در یک یا دو موقعیت طی سال برای (یا "در") شومر زیشوندوش قربانی می‌کرده‌اند.

۳-۴-۵. سود برندگان از نذورات - شایان تأکید است که تفسیر بالا در مورد گاو کوچک در NN 2174 و Fort. 2512 به عنوان نذورات در / برای شومر و نه به عنوان سهمیه، بدان معنا نیست که همراهان باکابادا به گوشت جانوران قربانی شده دست نمی‌زده‌اند. حیوانات پس از تقدیس و کشتار، کاملاً منطقی است که توسط همه کسانی که در مراسم شرکت داشته‌اند مصرف می‌شده‌اند. مصرف کالاهای تقدیس شده (غله، آرد، گاو و نیز شاید شراب و مرغان خانگی) در بایگانی اسناد PF کاملاً تأیید شده است.^۳

شاید معنای دوگانه "گاو کوچک" دلیل پیدایش تردید در فحوای جمله NN 2174 باشد: متن آشکارا مربوط می‌شود به ۲۴ رأس گاو کوچک برای دوازده ماه "شومر" دو فرد؛ اما ضمیر اشاره جان‌دار *hupibe-na* (= برای آنها) در 1.20 به نظر می‌رسد اشاره‌ای باشد به همراهان "باکابادا" (نک. قبل ad NN 2174:20). به نظر من متن گزارش اهدای نذر گاوهای کوچک برای مصرف ماهانه در دو "شومر" است، اما همراهان باکابادا که مراسم را انجام

۳. نک. مثلاً 0336-7 PF؛ NN 0613؛ NN 0679؛ NN 0978 (غله)؛ PF 0672 (آرد)؛ 1-2 NN 2259 (گاو کوچک)؛ NN 1701؛ NN 1731 (گاو بزرگ)؛ با مقداری تردید: NN 2225 (*basbas* یعنی "مرغابی")؛ NN 2402 (شراب)؛ 47-8: NN 2486 (انواع میوه). بسیاری از این متون به قربانی "*šip*" مربوط می‌شوند. *šip* در روایت ایلامی کتیبه خشایارشا در تخت جمشید (XPh) در جاهای مختلف آمده است، مثلاً "*u Uramasda šibbe hudda*" یعنی "من برای اهورامزدا *šip* او را کردم" (سطور ۴-۳۳) که معادل پارسی باستان و فارسی آن می‌شود "من اهورامزدا را پرستش کردم".

می دهند، سود برندگان دنیوی این گوشت‌های قربانی هستند.

۴-۳-۶. نه حتی یک آغل - مسیر و مقصد انتقال گاوهای کوچک در NN 2174 و Fort.2512، "شومر" و نگهبانان آن است (نک. بند ۳-۱ قبل). همین نکته به تنهایی باید موجب تردید در ترجمه و تفسیر به "آغل" یا "گوسفندخانه" شود و به هر روی پس زمینه سستی برای ریشه‌شناسی پیشنهادی لغتنامه EIW وجود دارد. حال، هر یک از دو سناریوی بحث شده در بالا را در نظر بگیریم، یعنی چه گاوهای کوچک برای سهمیه بوده‌اند و چه برای نذر قربانی، اگر شومر به معنای "آغل" است، به دشواری قابل تصور است که چرا باید آنها برای آغل یا شومر تأمین شده باشند. البته امکان سومی هم وجود دارد و آن این است که گاوهای کوچک به قصد نگهداری در یک آغل فرستاده شده‌اند و انتقال آنها به قصد تکمیل رمه موجود بوده است. با این حال، اگر این فرض درست باشد، باید انتظار داشته باشیم که تعداد بسیار بیشتری در یک عملیات و انتقال واحد به "شومر" فرستاده شوند. مثلاً در NN 2174 توقع داریم که در یک انتقال ۲۴ رأس فرستاده شوند و نه به اندازه مصرف ماهانه فقط دو رأس. حتی عجیب‌تر آن که چرا باید دستگاه اداری برای انتقال دو رأس گاو کوچک به یک آغل خود را به زحمت بیندازد و سندی برای آن صادر کند (Fort. 2512).

۴-۴. دستورنامه‌های پارناکا و زیش‌اویش

۴-۴-۱ دستورنامه‌ها - چهار متنی که در آنها از واژه "شومر" یاد شده همگی دستورنامه هستند. اگر، مانند من، فرض کنیم که نامه‌ها (که کمتر از چهار درصد مجموعه اسناد شناخته شده هستند) روال کار عادی [modus operandi] و منظم دستگاه اداره اقتصادی تخت جمشید بوده‌اند، بلکه با عملیاتی ویژه و نامتعارف ربط داشته‌اند، در آن صورت این فرضیه وزن و اعتباری کسب می‌کند. حدود ۱۸۰ نامه موجود مربوط می‌شوند به فهرستهای تهیه شده توسط مقامات ارشد، وصول مالیاتهای حیوانی، انتقال مقادیر زیادی کالا، ایرداباما و ایرتاشدونا و املاک ایشان، آذوقه و خواربار برای دربار سلطنتی و برای نیروی کار ویژه (صنعتگران، خارجیان، نویسندگان، و "پوهو"های پارناکا)، و مشکلات نظام اداری و مسائل مذهبی. جای نامه‌ها در درون اسناد PF بدون پژوهش دقیق‌تر مجموعه قابل درک و ارزیابی نیست که البته از محدوده بررسی ما خارج است - اما حتی بدون این بررسی می‌توان با اطمینان خاطر فرض کرد که این چهار دستورنامه حاکی از پایگاه و منزلت خاص "شومر" هستند.

۴-۲. پارناکا و زیش‌اویش - پارناکای "پیشکار" و مرد دست راست او، زیش‌اویش، بیشتر از هر کسی نامشان در اسناد PF ذکر شده است: اسامی آنان در بیش از ۶۰۰ متن وجود دارد. اکثریت عظیم آنها مربوط می‌شود به گروه‌های مسافرتی و مقامات سیاری که مجوز "مخارج سفر" [viaticum] صادره از سوی پارناکا یا زیش‌اویش را در دست دارند. بقیه در ارتباط با خاندان سلطنتی، مالیات‌ها، گروه‌های کاری خاص و سهمیه‌های مقامات ارشد (از جمله خود پارناکا و زیش‌اویش) هستند. همچنین، گرچه بررسی این مجموعه در محدوده پژوهش ما نمی‌گنجد، اما گفتنی است که هر دو مرد در ۲۱ متن (از جمله فقرات مربوط به متون روزانه)، که به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم در موضوع‌های مذهبی دخالت دارند، درگیرند. پارناکا "sip ساز" است (یعنی برخی شعایر قربانی کردن را انجام می‌دهد) و برای این کار از مرغابی یا اردک یا گاو کوچک یا بزرگ استفاده می‌کند.^{۷۴} زیش‌اویش مستقیماً در مناسک گوناگون مانند "شیپ" sip (با آرد 0672 PF)، لان [lan] (با شراب NN 0561) و آنشیم [ansima] (با میوه، 47-8: NN 2486) شرکت می‌کند. شرکت غیر مستقیم آنها در پنج دستورنامه پارناکا که فرمان توزیع گاو کوچک، غله، آرد و شراب را برای انجام مراسم مذهبی صادر می‌کند، مورد تأیید قرار می‌گیرد.^{۷۵} همچنین، هشت فقره در روزانه‌نگار NN 2259 در "اسناد مهر شده" (halmi) از سوی پارناکا برای تدارک و تأمین گاو کوچک جهت قربانی‌های گوناگون صادر شده است.^{۷۶}

به‌ویژه پنج‌نامه و هشت halmi از سوی پارناکا بسیار مشابه دستور نامه‌ها درباره "شومر" است. به‌خصوص 7-8: NN 2259 که به بارها قبل اشاره می‌کند جالب است: ۳۰ رأس گاو کوچک در مطابقت با یک سند مهر شده از سوی پارناکا برای قربانی‌های "لان" در "پارتتاش" در پاسارگاد طی ۱۲۱ ماه تأمین شده است. بسنجید با NN 2174: دستور نامه‌ای از پارناکا برای تهیه ۲۴ رأس گاو کوچک جهت یک دوره دوازده ماهه. همچنین در چهار دستورنامه غیر از پنج‌تای قبلی درباره امور مذهبی که توسط پارناکا صادر شده (نک. پانوش ۷۴) با دوره‌هایی طولانی‌تر از یک ماه، همانند همه متون "شومر"، روبه‌رو می‌شویم.^{۷۷} هم در پنج‌نامه و هم در halmi هشتم، پارناکا همیشه از کارکنان مذهبی که

۷۴ NN 1701؛ NN 1731؛ NN 2225؛ NN 2259: 1-2؛ NN 2259: 25-6؛ NN 2259: 25-6؛ نک. پانوش ۷۲ قبل.

۷۵ PF 1798 (۲ سهمیه آرد ماهانه برای یک makuš [= مَغ])؛ PF 1802 (غله برای نذر توسط یک کاهن)؛

PF 2067-8 (شراب و غله برای نذورات توسط کاهنان)؛ NN 1665 (گاو کوچک برای انجام مراسم sip).

76. NN 2259: 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-2, 13-4, 15-6, 17-8.

۷۷ PF 1798 (۲ ماه)؛ PF 1802، PF 2067-8 (مقادیر زیادی برای چندین ماه).

مراسم و شعایر و عمل قربانی را انجام می‌دهند نام برده شده است، چنان که در Fort.2512 و NN 2174 (همراهان باکابادا؛ نک. بند ۴-۳-۵ قبلی) نیز چنین است. برخی از متون تأمین جنس برای انجام شعایر مذهبی و قربانی در محل‌هایی نظیر "تاره‌زاش"، با تخت جمشید کمی فاصله دارد (مانند پاسارگاد، کاماروکاش).

۴-۴-۳. "مارداشبا"ی اسرارآمیز - قبلاً گفته شد (ad NN 1848:11) که نقش مارداشبا که سند رسمی مهر شده [halmi] برای تهیه آرد جهت "شومر" در "اوزیکراش" صادر کرده است سابقه دیگری ندارد. با آن که مارداشبا مقام رسمی بلند پایه‌ای است (چون اختیار صدور سند مهر شده دارد) و با آن که در تخت جمشید اقامت دارد، ولی نام او تنها در NN 1848 دیده می‌شود. شاید این بدان معنا باشد که فعالیت‌های مارداشبا نوعاً خارج از محدوده بایگانی PF بوده است. آیا او احتمالاً مقامی بوده که در محافل درونی دربار فعالیت می‌کرده است، و شرکت وی در "شومر" واقع در اوزیکراش، شومری که "پیشکارها" برگزار می‌کرده‌اند، یعنی کسانی که خود پیوندهای نزدیکی با خاندان سلطنتی داشته‌اند از همین سرچشمه می‌گرفته است؟ (نک. بندهای ۴-۱-۵ و ۴-۱-۶ و ۴-۱-۹ قبل).

۴-۵. نام‌های کمبوجیه، اوپاندوش و ویشتاسپ

۴-۵-۱. آغل کمبوجیه - در NN 2174 نام "کنبوزیا" (پارسی باستان = کمبوجیه و یونانی = کمبوسس) وجود دارد. در کتیبه‌های سلطنتی و اسناد یونانی، بابلی، آرامی و مصری، کمبوجیه فقط نام دو پادشاه آغازین هخامنشی، کمبوجیه یکم و دوم، است. کمبوجیه NN 2174 یا یکی از این دو شاه است، یا نام شاهزاده‌ای ناشناس^{۷۸}. با توجه به سکوت منابع دیگر، امکان اخیر چندان محتمل و گیرا نیست. افزون بر این، این واقعیت که هم کمبوجیه و هم ویشتاسپ (NN 1700) به یک "شومر" ربط داده شده‌اند، یعنی به یک بافت بسیار ویژه و نادر، این امر به دشواری می‌تواند تصادفی باشد. به نظر نمی‌رسد برای این فرض که منظور از کمبوجیه "کمبوجیه دوم" (۵۳۰ تا ۵۲۲ ق.م)^{۷۹} و منظور از "ویشتاسپ" پدر داریوش باشد، بدیل منطقی و معقولی وجود داشته باشد (نک. بعد بند ۴-۵-۳).

انسان در شگفت می‌شود که ویراستاران لغتنامه EIW چه تصویری داشته‌اند وقتی در مدخل خود درباره "شومر" نوشته‌اند "Schafstall (?) des Kambyses und der [Frau] Hubandus"

۷۸. گمان نمی‌رود این نام یک فرد عادی باشد، چون گویا نام‌های سلطنتی فقط خاص اعضای خاندان فرمانروا بودند.

۷۹. بروسیوس، ۱۹۹۶، ص ۱۴۵ و پانوش ۵۶ به این امکان اشاره کرده است.

[= آغل کمبوجیه و (بانو) هوباندوش]. وقتی NN 2174 نوشته می شده، بیش از ۲۰ سال از مرگ کمبوجیه می گذشته است. اگر "آغل" یا "گوسفندخانه" ترجمه درست "شومر" باشد، در آن صورت اساساً دو امکان وجود دارد: نخست آن که این آغل روزگاری به کمبوجیه تعلق داشته و نام قدیم خود را حفظ کرده است. این فرض چندان محتمل نیست. گو این که ممکن است املاک خصوصی کمبوجیه پس از مرگ او کماکان وجود داشته اند، اما از سویی دیگر شک نیست که این املاک به تملک شاه جدید یا اعضای دیگر خاندان سلطنتی درآمده اند و می بایست به اسامی مالکان جدید اشاره می شد. مثلاً بسنجید با املاک [ملکه] پاریساتیس در بابلیه که فقط در زمان حیات او به این نام شناخته می شدند. امکان دوم آن است که شاید منظور از "آغل کمبوجیه" داغ مخصوصی بوده که بر گوسفندان می زده اند. اما مقایسه و برابری دوره هخامنشی با سگهای اسپانیایی شارل پادشاه هلند یا سوسن عنبر ملکه هلند ویلهلمینا عملی نابه جا به نظر می رسد. به عبارت دیگر، من نمی دانم چگونه می توان یک "Schafstall (?) des Kambyses" (آغل کمبوجیه) را در چارچوب بایگانی بارویی تخت جمشید تبیین کرد.

۴-۵-۲. گاو کوچک و نورات دیگر برای کمبوجیه - پیش از این درباره این اندیشه که متون "شومر"، به ویژه NN 2174 و Fort. 2512 به نذورات منظم در/ برای شومرهای گوناگون مربوط می شوند بحث کردیم (بندهای ۴-۳-۱ تا ۴-۴-۲). این اندیشه همراه با نام یک پادشاه مرده ایرانی بی درنگ ما را به این نتیجه هدایت می کند که "شومر" یک گور، یک آرامگاه، یا یک تَلّ تدفینی و غیره بوده است. اگر این حدس درست باشد، در آن صورت وجود نام "کمبوجیه" بسیار معنی دارتر می شود. انجام نذرهای همیشگی و منظم گاو کوچک، اسب، شراب، و غله برای شاهان متوفای ایرانی به فراوانی در منابع یونانی مورد تأیید قرار گرفته است (نک. بند ۵-۲-۱ بعد).

جالب اینجاست که محتویات نامه NN 2174 در یک نامه دوم یعنی PF 1854 تقریباً تکرار می شود. در این محتوا، "هازه‌نا" (نک. قبل 2-1: NN 2174: ad) به فردی "کورته پارشا" نام دستور می دهد که ۲۴ رأس گاو در اختیار "باکابادا" و "پیمنا" قرار دهد^{۸۰}: "برای *bašur* در میانشان تقسیم کن" (*ap iddu bašur-na*). این متن نامی از محلی نمی برد، اما یگانه سند

۸۰ در PFT:509، هلوک خوانده است "*m.A(?) pi-me-na*"، توجه داشته باشید که A روی یک محوشدگی نوشته شده بود. A در حاشیه نسخه شخصی او از PFT (در صفحه ۵۰۹ و لغتنامه مدخل‌های *Apimena* و *pimena*) نشان می دهد که او سپس آن را به "*m.pi-me-na*" همان شخص در PF 0302 تغییر داده است.

دیگری که در آن از "پیمنا" [Pimena] نام برده شده است، به شهرک "ناره‌زاش" مربوط می‌شود (PF 0302، نک. بعد). جدا از این نکته، اسامی هازه‌نا، باکابادا و تعداد ۲۴ رأس گاو کوچک، نمایانگر و مؤید یک پیوند نزدیک میان PF 1854 و NN 2174 است. در واقع، هاره‌نا به عنوان رئیس دامداری با فرستادن نامه‌ای به زیردست خود (PF 1854)، دقیقاً از دستورهایی پیروی می‌کند که پاراناکا به او داده بوده است (NN 2174) ^{۸۱}. چون PF 1854 تاریخ ندارد، مطمئن نیستیم که به راستی به همان سال ذکر شده در NN 2174 تعلق داشته باشد، اما به هر صورت به تأمین گاوهای کوچکی مربوط می‌شود که بازگو کننده آذوقه‌های سفارش داده شده در NN 2174 هستند. یگانه تفاوت آن است که در NN 2174 گاوهای کوچک در / برای "شومر" توزیع شده‌اند و در PF 1854 برای "باشور".

متأسفانه معنای "باشور" [bašur] روشن نیست؛ این کلمه برای توصیف چگونگی تأمین گاوهای کوچک، غله و شراب به کار رفته، و با توجه به معرف GIŠ، لابد باید شینی مشخص باشد ^{۸۲}. متونی که در آنها "باشور" وجود دارد به‌ویژه یاری دهنده نیستند، غیر از PF 0302 که گزارش تهیه شراب توسط "زائوکیزا" به "پیمنا" است "که او اهدا / نذر کرده است برای / در باشور کمبوجیه" (*bašur karbuzi-ya-na ha-girašda*)، در ناره‌زاش در سال بیست و چهارم ^{۸۳}. این متن هم برای NN 2174 و هم PF 1854 آشکارا فوق‌العاده معنی‌دار

۸۱ همراه (همراهان) باکابادا اکنون معلوم شده که "پیمنا" بوده است (PF 1854). نک. قبل NN 2174:4. ad
 ۸۲ آرد 0326 PF؛ 0837 PF؛ 0014 NN؛ 0030 NN؛ 0825 NN (دریافت‌کنندگان همیشه "مانوندا" و "اومردادا")؛ گاو کوچک: 1854 PF؛ 19-20 NN؛ 2259 NN؛ شراب: 0302 PF (نک. بعد). چون "باشور" توصیف کننده آرد، گاو کوچک و شراب است، این عقیده که معنای آن ممکن است "نوع خاصی گندم باشد" (واژه‌نامه EIW مدخل GIŠ. *ba-šu-ur*) بعید است، گرچه به کلی منتفی نیست. هلوک این امکان را در نظر داشت که کلمه را نباید "GIŠ *ba-šu-ur*" خواند، بلکه "GIŠ *ba-šu-taš*" درست است (PFT: 678).

۸۳ در لغت‌نامه EIW (مدخل GIŠ. *ba-šu-ur*) نوشته شده است:

"(?) (Kambyes-Weizen (einer besonderen Art ?) hat er dafür angebaut" من در اینجا نیز مانند "آغل (؟) کمبوجیه" (نک. بند ۴-۵-۱ قبل) نمی‌توانم معنای "گندم کمبوجیه" را بپذیرم بی آن که لغزش به دام ناهمزمانی [آناکرونیزم] را مشاهده نکنم. چنان که در مورد *ha-girašda*: ترجمه فرهنگ EIW (مدخل *gi-ra-iš-da*) "er hat, sie haben ... angebaut" مبتنی بر هیچ مدرک واقعی و بیرونی نیست. ترجمه من "اهدای شده / نذری" مبتنی است بر این فرض که ریشه *gira* هم‌ریشه فعلی ریشه اسمی *giri* است که عمدتاً در قالب‌های مذهبی متون ایلامی میانه دیده می‌شود. موضوع پیچیده‌تر از آن است که بتوان به تفصیل در اینجا به آن پرداخت. فقط اشاره می‌کنم به توصیف مالبران - لا‌با از *giri*: "این پایه بیان کننده روابط پرستشی و نیایشی میان خدا و مؤمن در اجرای تکالیف مذهبی مؤمن است." از این رو، این بانوی فرانسوی شکل *girima* را "با اخلاص" ترجمه کرده است (مالبران - لا‌با، ۱۹۹۵، صص ۷-۷۶؛ نک. ص ۲۰۲). گریلو و والا (۱۹۸۴، صص ۳-۲۲) همین شکل را "با -

یک بنای یاد بود ایلامی ... □ ۱۹۳

و مهم است، چون گزارشی است از دریافت شراب جهت انجام کاری با / برای "باشور" کمبوجیه" در شهرک "تاره‌زاش" (نک. NN 2174). دوره مشخص نشده است، اما مقدار ۱۲۰ کوارت شراب نمایانگر دوازده ماه و شبیه به ۲×۱۲ رأس گاو کوچک برای دوازده ماه در NN 2174 است. بدیهی‌ترین برداشت آن است که شراب در اینجا نیز به قصد نذر برای شاه کمبوجیه متوفی بوده است.

جمله بسندیها و دستورالعمل‌های *bašur kanbuzi-ya-na ha-girašda* (PF 1854) و *ap iddu bašur-na* (PF 0302) شبیه به NN 2174 است: *sumar kanbuzi-ya-na ... ap iddu*. در حالی که *ASŠu-ma-ir* احتمالاً اشاره‌ای است به گور، آرامگاه و جز آن به عنوان یک محل، *GIS ba-šu-ur* احتمالاً باید اشاره‌ای باشد به یک صندوق برای حمل، یک میز، یک محراب یا قربانگاه یا شیء مشابه ساخته شده‌ای که نذورات را در / روی آن می‌نهادند^{۸۴}. با وجود این، تازمانی که واژه "باشور" بهتر درک نشده، کماکان این جز یک حدس محض چیز نیست.

سرانجام باید از دو متن دیگر، PF 0769 و NN 1262، در اینجا یاد کنیم. این اسناد گزارش دریافت به ترتیب ۱۲۰ کوارت انجیر (در سال ۲۴) و ۱۲۰ کوارت شراب (در سال ۲۵) توسط یک "ماکوش" [*makuš* = مُغ] به نام "پیرشاماردا" در "تاره‌زاش" است. این اجناس برای انجام *daušiyam lan-na* که نوعی نذورات "لان" است داده شده‌اند^{۸۵}. شاید

→ شکرگذاری" ترجمه کرده‌اند. روایت ایلامی ستون ۳ کتیبه بیستون سطر ۶۸، *Uramazdara kirir* به "من، به عنوان مؤمن به اهورامزدا" ترجمه شده است (گریلو - سوزینی، هرن اشمیت و مالیران - لایا، ۱۹۹۳ ص ۵۶ و پانوش ۱۵۰). در بایگانی قلعه نوبیلامی به نظر می‌رسد که از ریشه *giri-* در متون غیر مذهبی نیز استفاده می‌شده است (نک. فرهنگ EIW مدخل *gi-ri-h*). غیر از PF 0302، شکل *hagirašda* تنها در NN 2259: 19-20 وجود دارد (خطوط بدجور شکسته‌اند). مردی به نام "کوسا" و زنی موسوم به "اوتور" ۱۴۴ رأس (!) گاو کوچک *bašur hagirašda* [x x] طی ۱۱ (تصحیح شده ۱۲) ماه دریافت می‌کنند. روشن نیست که آیا این فقره روزانه‌نگار مربوط به نوعی نذر است یا نه (چنان که در فقرات روزانه‌نگار قبلی نیز چنین است). درباره *ha-* در *hagirašda* بنگرید به قبل NN 1700: 10 ad.

۸۴ این وسوسه وجود دارد که "باشور" را همان سکوی قابل حملی بدانیم که در تشییع جنازه شاهان نقش عمده‌ای داشته و روی آن یک آتشدان و چند بخورسوز می‌گذاشته‌اند (کالمایر، ۱۹۷۳، صص ۶-۱۴۳؛ ۱۹۷۵a، صص ۴-۲۳۳). اما بدون مدرک بیشتر چنین فرضی کماکان پرمخاطره است.

۸۵ من باور ندارم که *daušiyam lan-na* به یک خدا یا مذهب خاص، آن چنان که برخی محققان ادعا کرده‌اند، محدود می‌شده است. واژه "لان" تنها یک اصطلاح فنی برای برخی مناسک است و شاید برای نذورات جهت آرامگاه یک شاه پارسی به کار می‌رفته است. با این حال، دادن پاسخ قطعی بدون پژوهش گسترده درباره نذر و قربانی "لان" ممکن نیست (نک. قبل پانوش ۶۵).

پیرشاماردا این نذر را برای مدت یک سال به طور منظم در هر ماه انجام می‌داده است، چون مقدار انجیر و شراب مؤید آن است. این نکته و این که این مُغ در "ناره‌زاش" اقامت داشته است، این امکان و سوسه‌انگیز را مطرح می‌سازد که شاید این نذورات نیز به "شومر" کمبوجیه و اوپاندوش (NN 2174) یا "شومر" زیشوندوش (Fort. 2512) مربوط می‌شده‌اند. در مورد فعالیت مُغان [magoi] در انجام مراسم نذورات در آرامگاه کوروش، منابع یونانی به اندازه کافی مستند هستند (نک. بند ۵-۲-۱ بعد).

۴-۵-۳. اوپاندوش و فایدیم - کمبوجیه و زنی موسوم به اوپاندوش که از هر دو در NN 2174 نام‌برده شده است، شاید دارای یک پیوند خانوادگی یا زناشویی با یکدیگر بوده‌اند. در واقع در میان زنان درباری زمان کمبوجیه که از منابع یونانی با نام او آشنا هستیم، یک نامزد برای این کار وجود دارد و آن Φαιδύμη [فایدومیه] (یا روایتی دیگر "فایدومه") دختر اوتانس است که با کمبوجیه دوم ازدواج کرده است (هرودوت، III بندهای ۹-۶۸ و ۸۸). ر. اشمیت (۱۹۶۷، ص ۱۳۸، پانوش ۱۳۸) درباره این نام نوشته است که به احتمال زیاد واژه یونانی φαίδιμος [فایدیموس] به معنای "درخشش، پرتو، نور" از این نام سرچشمه گرفته است. واژه "اوپاندوش" برگردان ایلامی واژه **(H)ubandū* پارسی باستان (به معنای "با خویشاوندی نیک"، تاورنیه ۲۰۰۲ ص ۴۸۲) است. "هو"ی پارسی به معنای خوب در ایلامی به "او" تبدیل می‌شود **(H)u ← u* و در حرف‌نویسی "ه" ناپدید می‌گردد مانند **(H)uparviyā* که در ایلامی به *Uparmiya* تبدیل شده است (PF 0309)، اما در یونانی به "پارموس" [Πάρμις] دگرسان شد^{۸۶}. در بایگانی بارویی تخت جمشید، مردی "اوبادو" [Ubadu...] (NN 0364) [HAL-ú-ba-¹du]-[x] نامیده می‌شود که شاید نامش شکلی از "اوپاندوش" [Upanduš] باشد^{۸۷}. وجود این شکل یا نوع را می‌توان دلیلی بر فقدان *-w-* در حرف‌نویسی یونانی آن شمرد^{۸۸}.

۸۶ لوئیس ۱۹۸۴ ص ۵۹۹؛ بروسیوس ۱۹۹۶ ص ۱۴۵. در مورد نام بنگرید به تاورنیه ۲۰۰۲ ص ۴۸۸. از بین رفتن عنصر اولیه *h(u)* به معنای "خوب" شاید معلول کوتاه شدن نام احتمالاً زیر نفوذ نامهای مشابهی باشد که در آغاز یا وسط آنها *h(u)* بوده است. در مورد *Uparmiya* (**(H)u-parv-iyā*) بسنجید با *Parmiyana* (مثلاً NN 0938) از پارسی باستان *Par(u)-ya-āna*؛ نک. همان ص ۵۳۸. در مورد *Upanduš* [اوپاندوش] (**(H)ubandū*) بسنجید با *Pandušašša* [باندوشاشا] (PF 0784؛ *bandu-xšaça*؛ همان ۴۳۲).

۸۷ تاورنیه، ۲۰۰۲، ص ۴۸۲. گاه زنان و مردان نامهای همسانی داشتند. مثلاً، غیر از ملکه "ایرتاشدونتا" (یونانی = آرتیستونه)، فرد مذکری نیز با همان نام وجود دارد (PF 1128؛ PF 1184؛ NN 0132؛ NN 1337؛ NN 1549).
۸۸. گرچه در خط میخی پارسی باستان *-w-* پیش از حروف بی‌صدای ملفوظ و حروف بی‌صدای انسدادی نوشته‌

سخن کوتاه، چیزی شبیه به "پادومه" [Παδο(μ)η] می‌بایست برگردان اولیه یونانی "هویاندو" باشد پیش از آن که ریشه‌شناسی آن در زبان عامیانه تغییر کند و به "فایدومیه / فایدومه" تبدیل شود. اگر اثبات شود که این استدلال درست است، در آن صورت NN 2174 مربوط می‌شود به "شومر" شاه کمبوجیه و یکی از همسران او به نام "فایدیم".

۴-۵-۴ هیستاسپ [ویشتاسپ] - برخلاف کمبوجیه (NN 2174)، حداقل در نگاه نخست بیش از یک نامزد احتمالی برای "ویشتاسپ" (NN 1700) وجود دارد. غیر از پدر داریوش یکم، یک ویشتاسپ دوم (پسر داریوش یکم و آنومیا) نیز هست که از لحاظ نظری می‌تواند همان فردی باشد که در NN 1700 به او اشاره شده است.^{۸۹} با این حال در تاریخ تحریر NN 1700، یعنی سال ۲۳ پادشاهی داریوش، (۴۹۹/۴۹۸ ق.م) ویشتاسپ دوم به زحمت بیش از بیست سال سن داشته است. اگر ادعای هرودوت درست باشد که ویشتاسپ دوم، برادر بزرگتر خشایارشا، پس از شاه شدن داریوش زاده شده و بنابراین در سال ۲۳ پادشاهی داریوش حداکثر ۲۲ ساله یا کوچکتر بوده است، استدلال بالا تأیید بیشتری می‌یابد. پس پدر داریوش باقی می‌ماند و یگانه نامزد محتمل برای ویشتاسپ NN 1700 است.^{۹۰}

پرسش دوم که با NN 1700 پیش می‌آید، تاریخ مرگ این ویشتاسپ است. اگر، چنان که من فکر می‌کنم، "شومر ویشتاسپ" اشاره‌ای باشد به گور یا آرامگاه او و مراقبان یا خادمان آنجا (*šumar ruškip*) که هنوز کار می‌کرده‌اند، زمان مرگ ویشتاسپ می‌بایست سال ۲۳ پادشاهی داریوش باشد. درباره تاریخ در گذشت وی براساس فقدان نامش در نیایش پایانی کتیبه داریوش در آبراهه سوئز (DSz) بحث فراوانی شده است. به‌ویژه آن که

→ نمی‌شد، اما به معنای آن نیست که تلفظ هم نمی‌شد (نک. روایات بابلی و ایلامی کتیبه‌ها؛ کنت، ۱۹۵۳، ص ۳۹ [بند ۱۱۱]). معمولاً، *m*-پیش از حروف بی‌صدای انسدادی [Stops] در نامهای ایرانی در حرف‌نویسی یونانی می‌آمد، اما حتی بدون حمایت شکل [Ubandu...]، از بین رفتن *m*- از *(H)ubandū** مشکل عمده‌ای محسوب نمی‌شود. ۸۹ ویشتاسپ سوم، پسر سوم خشایارشا، یکم و آمستریس (دیودوروس XI، ۶۹، ۲) احتمالاً در تاریخی که NN 1700 نوشته شده (سال ۲۳ پادشاهی داریوش) هنوز به دنیا نیامده بود و بنابراین با اطمینان می‌توان او را منتفی دانست.

۹۰. همانند مورد کمبوجیه، من فکر می‌کنم که احتمال دارد استفاده از نام شاهان و اعضای برجسته سلسله فرمانروا از زمانی که به عنوان اسامی سلطنتی به کار گرفته می‌شده‌اند، برای عامه مردم ممنوع بوده است. تنا جایی که من می‌دانم، هیچ فردی غیر از اعضای خاندان شاهی نامهای کوروش، داریوش، خشایارشا یا اردشیر نداشته است.

در نیایش پایانی کتیبه داریوش در شوش (DSf) نام او وجود دارد. ادعا شده است که تاریخ دقیق مرگ او را - ۵۱۵/۱۴ ق.م یا ۵۱۹/۱۸ - با مقایسه اینها و کتیبه‌های دیگر می‌توان اثبات کرد^{۹۱}. با این حال، همان‌گونه که هلن سانسسی وردنبورخ بارها تأکید کرده است، تکیه بیش از اندازه بر ارزش مستند بودن کتیبه‌های هخامنشی در خوش‌بین‌ترین حالت باز مخاطره‌انگیز است. چنان که من در جای دیگری استدلال کرده‌ام، مجادله بر سر این که DSz و DSf دو کتیبه جداگانه و هر یک با محتوای تاریخی خاصی هستند، مبتنی بر تردیدها و عدم قطعیت‌های گوناگونی است، چنان که در مورد این فرض که فقدان نام ویشتاسپ نمایانگر درگذشت اوست نیز همین وضعیت را دارد^{۹۲}. در کتیبه‌های سلطنتی گفته شده که به هنگام به سلطنت رسیدن داریوش، ویشتاسپ زنده و فعال بوده است^{۹۳}، اما وقتی می‌خواهیم دریابیم که آیا او ۲۳ سال بعد، یعنی زمان تحریر NN 1700 نیز زنده بوده یا نه، دستان خالی است.

مجموعاً در هفت متن PF نام ویشتاسپ وجود دارد (نک. قبل ad NN 1700:6). دو تا از آنها به خود این نجیب‌زاده مربوط نمی‌شود، بلکه مرتبط با "آدم‌های خانه ویشتاسپ" و دختران اوست^{۹۴}. NN 2097 یک برچسب بی‌تاریخ است (رسیدهای ویشتاسپ) و NN 1059: 32-35 گزارش سهمیه‌های مسافرتی برای یک ثبات و هفت نوکری است که در سال ۲۱ یا اوایل ۲۲ پادشاهی داریوش به نزد ویشتاسپ می‌روند. NN 2290 دارای دو فقره (II. 19-20, 21-2) درباره گروه مسافرانی است که در سال نوزدهم از ماد به تخت جمشید می‌روند و سند مهر شده‌ای (*halmi*) از ویشتاسپ دارند.

لوحه‌های تاریخ‌دار مؤید آن‌اند که ویشتاسپ در سال نوزدهم (۵۰۳/۵۰۲ ق.م) و حتی در سال بیست و یکم (۵۰۱/۵۰۰ ق.م) هنوز زنده بوده است. در آن زمان او می‌بایست در دهه ۸۰ عمر خود باشد و این توجیه‌کننده این فرض به نظر می‌رسد که او خیلی بیش

91. Steve 1974" 168-9; Vallat 1986: 281 with previous literature.

۹۲. هنکلن، ۲۰۰۳، صص ۳-۲۸۱؛ نک. ملاحظات انتقادی گریلو، ۱۹۹۰ درباره DSf/DSz. درباره ماهیت مستند بودن ادعایی کتیبه‌های سلطنتی بنگرید به سانسسی وردنبورخ، ۲۰۰۲.

93. DB II: 93-8; III: 1-9; XpF 19-21.

۹۴. خدمتکاران کاخی او: PF 1596 (با 20 PFa درباره همان گروه)؛ نک. هلوک، ۱۹۷۸، صص ۱۱۲؛ هینتس، ۱۹۷۵ صص ۲۶۸؛ تاورنیه، ۲۰۰۲، صص ۷۰۱. شاهدخت‌ها، یعنی دختران ویشتاسپ: PFa 31: 13-6؛ نک. هلوک ۱۹۷۸ صص ۱۱۵. توجه داشته باشید که وجود این هر دو گروه استدلالی افزون بر این نظر است که این فرد نمی‌توانست ویشتاسپ دوم بوده باشد.

از این عمر نکرده است. بنا به فرض من او احتمالاً در سال ۲۱ یا کمی پس از آن و پیش از سال ۲۳ شاهی داریوش در گذشته است؛ مدارک موجود (غیر از NN 1700) نه مؤید و نه نافی این فرضیه است.^{۹۵}

۴-۵-۵. زیشونوش - درباره زیشونوش که "شومر" او در Fort. 2512 ذکر شده چیز زیادی نمی‌توان گفت. تعداد دو رأس گاو کوچک برای "شومر" او در مقایسه با ۱۲×۲ رأس برای شومر کمبوجیه و اوپاندوش بسیار ناچیز است و بنابراین احتمالاً یکی از اعضای پایین‌تر خاندان چیش‌پش و هخامنش بوده است. ناچیزی که می‌دانم در منابع یونانی از هیچ ایرانی به نام زیشونوش نام برده نشده است. ضمناً زیشونوش اولین عضو از خاندان هخامنشی نیست که از توجه یونانیان پنهان مانده است: چنان که "ایرداباما" که بانویی درباری بوده که بی‌گمان پایگاهی والا داشته است، نامش جز در بایگانی PF [بارویی تخت جمشید] دیده نمی‌شود (نک. قبل ۴-۲-۴ و پانوش ۵۲).

۵. تکه‌های معما

در بندهای پیشین، مدارک مربوط به "شومر" ایلامی هخامنشی و چارچوب متونی که در آنها این واژه آمده است مورد ارزیابی قرار گرفت. اکنون بینش‌های به دست آمده از این بررسی را می‌توان با چند اندیشه اضافی درباره ریشه واژه شومر (بند ۵-۱ بعد)، مدارک یونانی ذی‌ربط (بندهای ۵-۲-۱ و ۲) و اسناد باستان‌شناسی (بندهای ۵-۳-۱ و ۲) مقایسه و تکمیل کرد. در بند پایانی (۴-۵) یافته‌های اصلی خلاصه می‌شوند تا تصویری منسجم عرضه شود.

---

۹۵. بی‌گمان لوحه‌های مربوط به ویشتاسپ شایسته بررسی بیشتری هستند. هنگام کوشش برای بازسازی رویدادهای در پس این متون باید احتیاط کرد، بنابراین من با نهایت تردید سناریوی زیر را پیشنهاد می‌کنم. ویشتاسپ در آخرین سالهای عمر به ماد برگشته (به اکباتان، یا املاک خود؟) است؛ گروه مسافرانی که با خرج سفر مهر شده توسط ویشتاسپ از ماد می‌آیند احتمالاً فرستادگان شخصی او بوده‌اند (21-22: NN 2290: 19-20). ویشتاسپ احتمالاً در سال ۲۲ پادشاهی پسرش در گذشته است (۵۰۰/۴۹۹)؛ بدن او را در تخت جمشید یا نزدیک آن دفن کرده‌اند (NN 1700). به این مناسبت، دخترانش در سال ۲۲ از ماد به تخت جمشید آمده‌اند (PFa 31: 13-6). پس از مرگ او، خاندانش [شامل اعضا و خدمتکاران] پراکنده شده است، و آن گروه بزرگی "از آدم‌های خانه ویشتاسپ" (یا خدمتکاران کاخی ویشتاسپ) که در حال سفر هستند احتمالاً در سال ۲۳ به دربار می‌روند (PFa 20: PF 1596). این که آیا ویشتاسپ در حادثه‌ای در نمای تخته سنگ آرامگاه پسرش در گذشته است یا نه با توجه به فقدان هرگونه تأییدی بر داستان پرآب و تاب کتزیاس، همچنان در پرده‌ای از ابهام قرار دارد. نک. کالمایر، ۱۹۷۵b، صص ۱۰۹-۱۰.

- ۵-۱. بار دیگر، ریشه واژه شومر - استدلال‌های زیر تاکنون استنتاج شده‌اند تا نشان دهند که "آغل" [Schafstall] پیشنهادی لغت‌نامه EIW برای شومر غیرقابل دفاع است:
- ریشه‌شناسی مبتنی بر *pasu-* اوستایی (*fšu-* در ترکیب‌ها) برای "گاو (کوچک)" بعید است، شکل اولیه لازم **fšumar* یا *fšuar* قابل تبیین نیست (بند ۳-۲).
  - بایگانی PF واژه متفاوتی برای "آغل" دارد که *baribataš* است مأخوذ از واژه پارسی باستان *paribada-* به معنای "محوطه محصور حفاظت شده" است (بند ۳-۲).
  - NN 1700 و NN 1848 اصلاً اشاره‌ای به گاو کوچک ندارد و NN 2174 و Fort.2512 نیز نمی‌گویند گاوهای کوچک در شومر، بلکه صحبت از تحویل آنها به شومر یا به کسانی است که به عنوان خادم در آنجا کار می‌کنند (بند ۳-۱). اگر منظور انتقال گاوهای کوچک اضافی به رومه موجود بود، باید شمار بسیار بیشتری گاو کوچک در یک عملیات واحد فرستاده می‌شد نه یکی دو رأس برای مصرف ماهانه (۴-۳-۶).
  - مشارکت "پیشکارها" (NN 1848) به عنوان دارندگان چنین لقب درباری مهمی در کار مراقبت از یک "آغل" در هیچ یک از اسناد ایلامی و بابلی درباره این مقامات دیده نشده است - همه متون و اسناد موجود حکایت از آن دارند که این افراد دارای مقام والایی بسیار نزدیک به سلطنت بوده‌اند (بند ۴-۱-۹).
  - خدمتکاران ذکر شده در NN 1700 و NN 1848، نیروهای کارگری "کورئش"، چنان که در یک "آغل" انتظار می‌رود نیستند. این گروهها "تحت مسئولیت" یا "منسوب از سوی" یک مقام ارشد نیستند و به تنهایی در فهرستهای سهمیه پدیدار می‌شوند (۴-۲-۲).
  - شرایط آنها شرایط "گروههای عملیاتی خدمتکاران نخبه" است (بند ۴-۲-۵).
  - این واقعیت که چهار متن "شومر" نامه‌هایی هستند از جانب پاراناکا یا زیشاویس نشان می‌دهد که پای چیزی فراتر از یک "آغل" در میان است (بندهای ۴-۴-۱ و ۲).
  - عناوین "آغل کمبوجیه (دوم)" (NN 2174) یا "آغل ویشتاسپ" [پدر داریوش] (NN 1700) با هم سازگاری ندارند و به دشواری در چارچوب متون بایگانی PF می‌گنجد و قابل توضیح‌اند، به‌ویژه از آن رو که کمبوجیه و منطقاً ویشتاسپ در آن زمان دیگر زنده نبوده‌اند (بندهای ۴-۵-۱، و ۴-۵-۴).
- با توجه به این ملاحظات، ترجمه Schafstall [آغل] برای "شومر" باید قاطعانه مردود شود. به‌جای آن، معانی "گور"، "آرامگاه"، "مقبره" و حتی "پشته خاک" براساس استدلال‌های مورد دفاع در این مقاله پیشنهاد شده است (نک. بند ۴-۵ بعد).

متأسفانه یک بدیل ریشه‌شناسی برای *šumar* فعلاً وجود ندارد، اما اکنون مسیری را که باید در جستجوی آن باشیم می‌شناسیم و مشخص کرده‌ایم. یک ریشه ایرانی را نمی‌توان کاملاً منتفی دانست، اما به نظر نمی‌رسد که کتاب واژه‌نامه ایران باستان بارتولومه توانسته باشد واژه‌های خویشاوند و هم‌ریشه احتمالی را بیابد و پیشنهاد کند. از سوی دیگر، لغتنامه ایلامی نوید دهنده است و واژه "شومر" به عنوان "نام مکان" در جاهای گوناگون دیده می‌شود. به خصوص *AŠšū-ma-ru* و *AŠšū-mar-rāk-še-ši* عنصر *akše/i* در نام اخیر به خوبی در اسامی خاص ایلامی میانه، نوایلامی و ایلامی هخامنشی تأیید شده است.^{۹۶} *šumaru* و *šumarakše/i* فقط از طریق بایگانی PF شناخته شده‌اند. اما چون به نظر می‌رسد که این محل‌ها در سرزمین سابق ایلام قرار داشته‌اند^{۹۷}، همین نشان می‌دهد که اسامی بیشتر ایلامی هستند تا ایرانی^{۹۸}.

در حال حاضر اثبات معنای دقیق *šumar* ناممکن است. اگر به معنای چیزی شبیه به گور، آرامگاه، مقبره و غیره باشد، تعجب‌آور نخواهد بود اگر همین عنصر را در نام‌های محل نیز مشاهده کنیم. در بسیاری از روستاهای امروزی ایران نیز "امام زاده‌هایی" وجود دارند که آن روستاها به همان نام ایشان خوانده می‌شوند و این مؤید نظر ماست. در غیر این صورت واژه "شومر" ممکن است در اصل به معنای چیزی مانند "تپه" یا "پشته خاک" (در GNs) بوده باشد که معنای "تل تدفین" و "گور" از آن سرچشمه گرفته است. چنین تحولی مسلماً بی‌سابقه و بعید نیست.

۵-۲-۱. منابع یونانی: قربانی‌ها و مُغان - دو قطعه در آثار آریین و استرابو (هر دو به نقل از

۹۶. نک. استالپر (۱۹۸۴b، ص ۵۰ و 3f)، و فرهنگ EIW مدخل‌های *ak-sir*، *[ak]-še-ir*، *hwak-si-ir* و غیره. لغت‌نامه EIW (مدخل *h.šū-ma-ir.ak-ši*) واژه *šumarakše/i* را "Schaftall-Leitung(?)" [= آغل - راهنمایی یا مسیر] ترجمه کرده است. "آغل" را برپایه بحث‌های این مقاله باید مردود دانست. اما "راهنمایی یا مسیر" نیز قابل بحث و تردید است، و شاید منطقی‌تر آن باشد که به توصیف استالپر (همان و همان‌جا) از بن فعل *akši-* توجه کنیم که به "فعالیتی مهربانانه" دلالت دارد.

۹۷. *šumaru*: کخ، ۱۹۹۰، ص ۹۱ پانوش ۳۹۸ و با مآخذ؛ *šumarakše*: کخ، همان، صص ۱۶۳، ۲۴۲، ۲۹۷-۸؛ والا، ۱۹۹۳، ص ۲۶۳ با مآخذ.

۹۸. احتمالاً نام محل *AŠšū-mur-tan-du-ri* حاوی عنصری در ارتباط با *šumar* است؛ همین نکته در مورد *AŠšū-ma-rak-še-ši* نیز صدق می‌کند. وجود هر دو محل در متون نوایلامی پسین تأیید شده است و منطقی‌تر در شرق سرزمین ایلام (خوزستان) و غرب فارس قرار داشته است (نک. والا، ۱۹۹۳، صص ۲۵۳ و ۲۶۳، و EIW مدخل‌های مربوطه).

آریستوبولوس) به جزئیاتی در مورد قربانی‌های تدفینی برای شاهان ایران اشاره می‌کنند^{۹۹}:

"گور کوروش در سرزمین پاسارگاد در بوستان شاهی قرار داشت [...] در داخل محوطه آرامگاه و در نزدیکی مقبره، بنای کوچکی برای مُغان ساخته شده بود که پاسداران [خادمان] آرامگاه کوروش بودند و از قدیم از زمان کمبوجیه پسر کوروش، این شغل را از پدر به پسر داشتند. شاه روزانه یک گوسفند و یک جیره گوشت و شراب و ماهانه یک اسب برای قربانی کردن جهت کوروش به آنان می‌داد."^{۱۰۰} (آرین VI، ۴۰۳۹ تا ۷، ترجمه رابسون)

"او [اسکندر] در اینجا نیز آرامگاه کوروش را در یک بوستان مشاهده کرد [...] در پیرامون آرامگاه مُغانی از آن پاسداری می‌کردند که به خاطر انجام وظیفه خود روزانه یک گوسفند و ماهانه یک اسب جیره داشتند."

(استرابو XV، ۳، ۷) [و نیز نک. ترجمه فارسی همایون صنعتی‌زاده]

قطعه‌ای از اشعار آیسخولوس در کتاب ایرانیان، توصیفی است از نذر و قربانی‌ها برای آرامگاه داریوش (مادر خشایارشا می‌گوید):

" [...] من از خانه این فدیة را می‌آورم

تا روح پدر پسرم در آرامش باشد،

و نیاز دل‌های خاموش ناتوان برآورده شود و تسکین یابد:

شیر سپید و شیرین از گاوهای تندرست،

عسل زردی که راهزنان شکوفه گل‌ها ساخته‌اند

و با آبی از جویباری پاک در آمیخته است؛

و آن که برگهایش تمام سال را بهار می‌کند،

هان بنگر، زیتون، میوه شیرین اینجاست،

و کودکان خوبروی زمین، باحلقه‌های گل.

دوستان، با چنان سرودی چون پرستش مردگانِ برازنده، می‌نوازند

و روح داریوش بزرگ را از گور فرا می‌خوانند تا برخیزد

و رهایی بخشد [...] "

(آیسخولوس، ایرانیان، مصرع‌های ۲۱-۶۰۸)

۹۹. برای بحثی کامل درباره منابع بنگرید به کورت، ۱۹۹۵، II، صص ۵-۶۸۴؛ HEP صص ۸-۱۰۶ و ۹۲۳ - بریان در این کتاب پیوند استوار میان مدارک یونانی و اسناد PF را اثبات می‌کند.

از این منابع چنین برمی آید که مُغان مسئول مراقبت از آرامگاه کوروش بوده‌اند و این که شغل آنها موروثی بوده است. به نوشته آراین، جیره روزانه یک گوسفند آنها را خود شاه مستقیماً می‌فرستاد. از سخنان آراین و استرابو چنین پیداست که فقط اسب ماهانه جهت قربانی برای کوروش بوده و گوسفند و غله و شراب برای مصرف خود مُغان بوده است. از سوی دیگر، آیسخولوس به فدی‌ها و نذورات بدون قربانی کردن و خونریزی مانند شیر، عسل، آب، شراب، روغن زیتون و گلها در گور داریوش اشاره می‌کند.

چهار متن "شومر" که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفتند سازگاری کاملی با مدارک یونانی دارند. NN 1700 و NN 1848 از سهمیه‌های ماهانه منظم آرد و غله برای مراقبان و پاسداران یک "شومر" سخن می‌گویند (بند ۳-۴-۱، نک. مواد خوراکی برای مُغان)؛ NN 2174 و Fort. 2512 به گاوهای کوچکی [گوسفند] که گویا برای قربانی هستند اشاره می‌کنند (بند ۳-۴-۳). مورد NN 2174 روشن‌تر است: دو رأس گاو کوچک برای "شومر" کمبوجیه و اوپاندوش در هر ماه؛ سرشت مذهبی این متن گویا با دو متن اضافی دیگر تأیید می‌شود (بند ۴-۵-۲). این واقعیت که کلیه این متون به دوره‌های طولانی‌تر مربوط می‌شوند نیز نشانه فدی‌ها و نذورات منظم ماهانه است (بند ۴-۳-۴).

آراین و استرابو عمدتاً از اجناسی برای هزینه و معیشت مُغان سخن می‌گویند و تنها اسبها برای قربانی کردن هستند. در مورد متون "شومر"، تشخیص دقیق تفاوت میان فدی‌ها و اجناس برای معیشت خُدام و پاسداران شومر و زبردستان آنها کاملاً ممکن نیست (بند ۴-۳-۵)؛ در واقع مصرف فدی‌های تقدیس شده در اسناد بایگانی مورد تأیید قرار می‌گیرد. پس مدارک یونانی را با داشتن این اندیشه در ذهن خود باید از نو ارزیابی کرد: گوسفند و دیگر مواد خوراکی احتمالاً پیش از مصرف توسط مغان پاسدار آرامگاه کوروش نیز تقدیس می‌شده‌اند و از این رو آنها را نیز باید جزء نذورات و فدی‌ها محسوب کرد. تشخیص تفاوت میان اجناس مورد مصرف مُغان و اسب‌های قربانی ریشه در این واقعیت دارد که اسب‌های ماهانه، برخلاف نذورات دیگر، مصرف نمی‌شده‌اند. وجود نذورات دیگر در کنار اسبها را در واقع می‌توان از قطعه سرود آیسخولوس تشخیص داد (شیر و عسل و غیره) و ارزش آن نیز در همین است.

به‌نوشته آراین، مواد خوراکی از سوی شاه فرستاده می‌شده‌اند. اگر این مواد را بخشی از دارایی‌های خصوصی خاندان سلطنتی در نظر بگیریم، در این صورت باز با مدارک مربوط به متون PF مطابقت دارند. متون "شومر" نامه‌هایی هستند از جانب پارناگا یا نماینده

او زیش‌اویش، که هر دو از بلندپایه‌ترین مقامات در دستگاه اداری PF بوده‌اند (بندهای ۱-۴-۴ و ۲). پارناکا احتمالاً رئیس تشریفات یا وزیر دربار شاه بوده است (بند ۱-۴-۷-۱). مشارکت "پیشکارها" نیز حاکی از پیوند نزدیک میان "شومر" و دربار است (بندهای ۴-۱-۵ و ۶؛ ۴-۱-۹).

غیر از گاوهای کوچک (NN 2174؛ Fort. 2512؛ PF 1854) و غله / آرد (NN 1700)؛ NN 1848)، مدارک در مورد نذر شراب برای کمبوجیه نیز وجود دارد (PF 0302)؛ نک. بند ۴-۵-۲). نذر اسب، آب، روغن زیتون، شیر، عسل یا گل در متون "شومر" تأیید نشده‌اند و این نیز عجیب نیست چون از این مواد در بایگانی PF اصلاً به عنوان نذورات یاد نشده است. فعالیت یک مُغ موسوم به "پیرشاماردا" در شهرک "ناره‌زاش" تأیید شده و اینجا همان محل "شومر کمبوجیه" است. مقادیر انجیر و شراب دریافتی حاکی از نذورات منظم طی دوازده ماه است، همان‌طور که نذورات گاوهای کوچک طی دوازده ماه در "شومر" کمبوجیه و اوپاندوش همین شرایط را دارند. نقش این مُغ [maguš] چه بسا انجام مراسم نذر در یک شومر بوده است (بند ۴-۵-۲).

باکابادا و همراهش (یعنی باکابادا و پیمنا) در NN 2174 و Fort. 2512 دریافت‌کننده گاو کوچک هستند. متن پیشین، که قسمتی از آن شکسته است، می‌گوید "آنها در شومر کمبوجیه و بانو اوپاندوش در ناره‌زاش، X می‌سازند یا انجام می‌دهند". ممکن است این قسمت مربوط بوده به انجام قربانی / تقدیس (در این گونه متن‌ها از شکل‌های فعل *hudda-* معمولاً استفاده می‌شود) اما این را نمی‌توان اثبات کرد. همچنین یک "باکابادا" که احتمالاً همان فرد است (نک. قبل 3-4: ad NN 2174) دریافت‌کننده ۹۴۰۵ کوارت شراب در نمازخانه / معبد است. هم او یا "باکابادا"ی دیگری، لقب *šatin* (= کاهن) دارد و برای ایزدبانوی "ایشپانداراماتیش" نذورات [gal] غله دریافت می‌کند (نک. بند ۳-۳-۴ قبل). در هر دو مورد، محل‌های ذکر شده دور از "ناره‌زاش" نیستند. دست کم یک امکان نظری وجود دارد و آن این است که در هر دو مورد یک باکابادا به عنوان کاهن ایزد بانو در یک پرستشگاه غله دریافت کرده و مراسم نذر و تقدیس را در شومر کمبوجیه و بانو اوپاندوش انجام داده است.

با "باکابادا"ی کاهن [شاتین] و "پیرشاماردا"ی مُغ [ماگوش] دو مورد افرادی را با عناوین مذهبی می‌شناسیم که احتمالاً در مراسم نذر قربانی در "شومر" در ناره‌زاش شرکت داشته‌اند. اگر چنین باشد، آنان بسیار شبیه به "مُغ‌هایی" هستند که آرین و استرابو

اشاره کرده‌اند. هر چند شایان تأکید است که متون "شومر" عمدتاً شرکت مقامات درباری را نیز تأیید می‌کنند، که این نیز در منابع یونانی وجود دارد (نک. بند ۵-۲-۲ بعد).

۲-۲-۵. منابع یونانی: **خواجگان** - منابع یونانی، به‌ویژه کتزیاس، از شرکت مکرر "خواجه‌ها" در مراسم تشییع شاهان ایران خبر می‌دهند. منزلت واقعی این "خواجه‌ها" به عنوان مقامات درباری بلند پایه نیازی به بحث مجدد در اینجا ندارد (نک. بریان در HEP صص ۸۸-۲۷۹). اما سودمند است که گزارش کتزیاس با حضور "پیشکارها" در یک "شومر" (NN 1848) و حضور اسپاتینس در نقش رستم، مقایسه و سنجیده شود.^{۱۰۱}

هنگامی که کوروش در گذشت، کمبوجیه به "باگاپات" خواجه دستور داد جسد پدرش $\epsilon\iota\varsigma\ \pi\epsilon\rho\sigma\alpha\varsigma$ = *eis persas* برترین پارسی] را دفن کند. به نوشته کتزیاس، باگاپات در دربار کوروش "بسیار متنفذ" بود. همچنین وقتی کمبوجیه در گذشت، جسد او توسط "ایزیبات" خواجه به عنوان *eis persas* بازگردانده شد، کسی که گفته شده "نفوذ فراوانی" بر کمبوجیه داشته است. سوم، به مناسبت مرگ داریوش، کتزیاس می‌گوید "باگاپات که مدت هفت سال در کنار آرامگاه داریوش نشسته بود، نیز درگذشت". ظاهراً مقام یگانه‌ای، یعنی باگاپات "خواجه" در زمان کوروش و کمبوجیه خدمت کرده است. سرانجام، وقتی اردشیر یکم و همسرش در گذشتند، اجساد آنها را "باگوراز" به عنوان *eis persas* برگرفت. در مورد فرد اخیر لقب "خواجه" به کار نرفته، اما از بند بعدی پیداست که کتزیاس او را نیز خواجه می‌دانسته است.^{۱۰۱}

معلوم نیست که الگوی تکراری و دورانی مشایعت جسد پادشاه "برترین پارسی" توسط یک "خواجه" تا چه اندازه درست و تا چه حد ساخته ذهن کتزیاس بوده است. پیداست که به هر حال برای نزدیک شدن به حقیقت باید سخنان او را از فیلتر یا صافی برخی واقعیت‌ها گذرانید؛ "خواجه‌های" درگیر احتمالاً از مقامات بلند پایه درباری بوده‌اند؛ وظیفه یا شرکت آنان در ترتیب دادن مراسم تشییع شاید وظیفه‌ای سنتی بوده که از موقعیت آنان در خانه پادشاه در گذشته سرچشمه می‌گرفته است نه از "قدرت" یا "نفوذ" آنان.^{۱۰۲}

۱۰۰. برای این بند بسیار مرهون پی‌یر بریان، ۱۹۹۱، صص ۶-۴ و HEP صص ۳-۱۸۲، ۲۸۷ و ۹۳۴ هستم.
101. Cyrus: Ctes. FGrH 688 F 13 § 9 = Phot. *Bibl.* LXXII p. 37a Bekker; Cambyses: Ctes. FGrH 688 F 13 § 15 = Phot. *Bibl.* LXXII p. 38a Bekker; Darius: Ctesias FGrH 688 F 13 § 23 = Phot. *Bibl.* LXXII p. 38b Bekker; Artaxerxes: Ctesias FGrH 688 F 15 §§ 47-9 = Phot. *Bibl.* LXXII pp. 41b-42a Bekker.

۱۰۲. قرائت درست گفته‌های کتزیاس قبلاً توسط لیون در انتشار بسیار ارزشمندش از کتاب پرسیکای [تاریخ ←

جالب آن است که نقش مقامات بلند پایه درباری در مراسم تشییع، چه بسا در نقش برجسته‌های سرگور شاهان ایران نیز بازتاب یافته باشد که آغازگر آن به داریوش یکم در نقش رستم تعلق دارد. ردیف حکاکی‌های این نقش برجسته، آسپاتینس [آسپاچانا]، گوبریاس [گنوبراوو] و پنج مرد مسلح دیگر را در سمت چپ سکوی شاه نشان می‌دهد و نیز شش مرد غیر مسلح را در سمت راست که حالت آنان را محققان به گونه‌ای سوگوار تفسیر کرده‌اند. نقش برجسته‌های گور بعدی کاملاً اقتباسی از همین طرح است.^{۱۰۳} البته اندیشه حالت سوگوار داشتن مردان سمت راست مورد مناقشه است، اما بی‌گمان ناممکن نیست.^{۱۰۴} صرف‌نظر از این موضوع، طرح کلی گورهای سلطنتی در واقع بزرگانی را بر نقش برجسته‌ها نشان می‌دهد که از نخبگان تشییع‌کننده بلند پایگان پارسی از جمله دست کم دو مقام درباری (آسپاتینس و گوبریاس) هستند که گرد آمده‌اند تا بر پادشاه متوفی اداری احترام کنند. بنابراین نقش آسپاتینس و گوبریاس شبیه یا نزدیک به نقشی به نظر می‌رسد که کتزیاس برای "خواجگان" (مقامات بلند پایه درباری) قائل بوده است.

در NN 1848، "پیشکارها" به عنوان خُدام "شومر" ذکر شده‌اند. همان‌گونه که قبلاً بحث شد (بندهای ۴-۱-۵ تا ۶، و ۴-۱-۹)، این عنوان خاص مقامات بسیار بلند پایه دربار بوده است. اکنون آسپاتینس [آسپاچانا] که به عنوان "رئیس تشریفات سلطنتی" معرفی شده و تصویر او در نقش برجسته گور داریوش دیده می‌شود (بند ۴-۱-۷-۱) در DNd [کتیبه داریوش در نقش رستم] با عنوان "پیشکار" نیز معرفی شده است. در پرتو آنچه در بالا گفته شد، این امر احتمالاً تصادفی نیست؛ به نظر من هر سه منبع کمابیش معرف جنبه واحدی از آداب و رسوم تشییع و تدفین ایرانی هستند. کتزیاس به مشارکت مقامات درباری در تشییع جنازه شاه اشاره می‌کند، نقش برجسته‌های گور تشییع‌کنندگان نخبه از جمله "نیزه‌دار شاه" و "پیشکار" او را نشان می‌دهند و NN 1848 نیز به گروهی از

→ ایران] کتزیاس در سال ۱۸۲۳ انجام شده است.

۱۰۳. تفاوت‌هایی جزئی در تعداد مردان مسلح و غیر مسلح وجود دارد.

۱۰۴. اشمیت، ۱۹۷۰، ص ۸۴ و جاهای دیگر بی چون و چرا و درست می‌پذیرد که شکل‌های سمت راست نقش برجسته سوگواران هستند، اندیشه‌ای که قبلاً هرتسفلد (۱۹۴۱، ص ۲۶۳) مطرح کرده و کالمایر (۱۹۷۵a، ص ۲۳۴ و پانوش ۱۳) از آن دفاع کرده است. نظر مخالف: مارگارت روت، ۱۹۷۹، صص ۹-۱۷۸ (گرچه امکان آن را رد نمی‌کند). نیز نک. بریان HEP ص ۱۸۳: "برخی شخصیت‌های بی سلاح، شاید بدین ترتیب و به نحوی استعاری نمایانگر سوگواری رسمی دربار هستند." اگر قابل اثبات بود که صحنه نقش برجسته گور نمایانگر اجرای مراسمی برای شاه فقید توسط شاه جدید است، بدیهی است استدلال استوارتر می‌شد (نک. کالمایر همان و همان‌جا).

"پیشکارها" به عنوان پاسداران یک "شومر" اشاره دارد که ما در این مقاله آن را گور، آرامگاه یا پشته‌ای تدفینی دانستیم.

یک نکته بار دیگر نیاز به تأکید دارد: ادعای کتزیاس که باگاپات مدت هفت سال در کنار گور داریوش نشست (نک. قبل). باید گفت که واژه یونانی "Parakathisas" را نباید چندان جدی بگیریم: به دشواری می‌توان تصور کرد که باگاپات مدت هفت سال کنار گور نشسته باشد^{۱۰۵}. به گمان من منظور از این حکایت گویا آن است که باگاپات پاسدار یا خادم آرامگاه شده است؛ در واقع بیشتر مترجمان این فرض را پذیرفته‌اند و از ترجمه تحت‌اللفظی خودداری کرده‌اند و به جای فعل "نشستن" از فعل "پاسداری کردن" بهره گرفته‌اند^{۱۰۶}. در واقع من فکر می‌کنم که کار باگاپات احتمالاً همان کاری بوده که *šumar ruškip* یعنی "پاسداران آرامگاه" در متون "شومر" انجام می‌داده‌اند. مدرکی داریم (NN 1848) که "شومر نوشکیپ"ها، مانند باگاپات مقامات درباری بلند پایه‌ای بوده‌اند. به راستی این امکان انسان را وسوسه می‌کند که شاید "باگاپات" خواجه در زمان کوروش و کمبوجیه و داریوش، در واقع همان "باگابادا" [باکابادا]یی است که پاسداری از "شومر" کمبوجیه و اوپاندوش و ویشتاسپ را بر عهده داشته است (FortL. 2512؛ NN 2174). با این همه، این پرسش مطرح است که آیا به سخن کتزیاس می‌توان تا این اندازه اطمینان کرد؟ چون مشهور است که او نامهای ایرانی را با هم درمی‌آمیخته و نامهایی شبه ایرانی از خود ابداع می‌کرده است. افزون بر این رواج و عمومیت این نام باعث می‌شود که به دشواری بتوانیم موضوع تشابه و همنام بودن را منتفی بدانیم (نک. قبل 4-3-2174: ad NN).

خلاصه، مدارک یونانی با آن چه درباره "شومر" گفته شده است مطابقت کامل دارند: تهیه آذوقه و جنس توسط شاه برای نذر و قربانی منظم، و امکان مشارکت "مغان" و به‌ویژه نقش مقامات درباری. نقش مقامات درباری دوباره انسان را به یاد دربار پاپ در واتیکان می‌اندازد، بدین معنا که "پیشکارهای" مهمی مانند اسپاتینس [آسپاچانا] نقشی همانند با نقش *Camerlengo* ها را داشته‌اند که یکی از وظایفشان تحقیق در مرگ قطعی پاپ و ترتیب دادن مراسم تشییع جنازه او بود (نک. بند 4-1-8 قبل).

۱۰۵. کالمایر (۱۹۷۵، ص ۱۰۰) عقیده دارد که باگاپات - در داستان کتزیاس - به راستی همانند مرتاضان مناره‌نشین، مدت هفت سال در لبه باریک سنگ قبر داریوش نشسته است.

۱۰۶. بسنجید با "باگورازوس" [باگوراز] که به خاطر ترک جسد اردشیر شاه سنگسار شد (کتزیاس FGrH 688F 15 §§ 49 = فوتیوس، کتابخانه، LXXII، ص ۴۲a بکر). درک من از خلاصه فوتیوس آن است که باگورازوس در آغاز وظیفه انتقال اجساد اردشیر، داماسپیا و پسرشان خشایارشا را بر عهده گرفته است و غیبت او از محل جسد اردشیر در موقعیتی بعدتر رخ داده است (نک. نیز کالمایر، ۱۹۷۵b، ص ۱۰۰ پانویشت ۷).

۵-۳-۱. "گور کمبوجیه" - یک سکوی بزرگ سنگی مشهور به "تخت رستم" یا "تخت گوهر" در نیمه راه بین تخت جمشید و نقش رستم قرار گرفته است. همسازی اندازه‌های پایه آن با پایه آرامگاه کوروش در پاسارگاد به این فرض انجامیده است که طرح‌ریزی آن اقتباسی از دومی بوده ولی بنا به دلایلی تخت رستم ناتمام مانده است، چون روی سکو حتی بقایای "سرای" یا "اتاقی" شبیه به آرامگاه کوروش وجود ندارد.^{۱۰۷}

از زمان ادعای قاطع هرتسفلد که تخت رستم [...] به قصد ساختن آرامگاه کمبوجیه آغاز و برنامه‌ریزی شده بوده است"^{۱۰۸} (۱۹۴۱، ص ۲۱۴)، محققان و مورخان این ساختار را به کمبوجیه نسبت داده‌اند.^{۱۰۸} در عین حال، همه مفسران توافق دارند که این سازه ناتمام رها شده است، چنان که باید فرض کرد جسد کمبوجیه بی‌گمان در جای دیگری آرمیده است. در واقع احتمالاً کنزیاس وقتی می‌گوید جسد کمبوجیه پس از مرگ از جایی که بود چونان "برترین پارسی" برداشته شد، حق دارد (نک. قبل بند ۲-۲-۵). به عنوان یک اصل گمان نمی‌رود کسی مخالف این نظر باشد که محل آرامگاه کمبوجیه در جای دیگری از فارس قرار دارد.

افزون بر این، باید خاطر نشان کرد که حتی این نظر که تخت رستم به منظور ساختن آرامگاه کمبوجیه برنامه‌ریزی شده بوده قابل تردید است. معمولاً ساختن آن را به تاریخی پس از بنای پاسارگاد و پیش از ساخته شدن تخت جمشید نسبت می‌دهند. این بدان معناست که ساخت آن به همان اندازه که قابل نسبت دادن به کمبوجیه است به بردیا نیز هست. کمبوجیه آخرین پادشاه مشروع پیش از داریوش، دست کم بنا به ادعای داریوش، بوده است. همان‌طور که بریان نشان داده است (۱۹۹۱، صص ۴-۵)، در مورد یک جانشینی طبیعی و مشروع، اجرای مراسم تشییع و تدفین برای پادشاه پیشین یک فرصت مهم و محوری برای شاهان هخامنشی بود تا بر انتقال قدرت و مشروعیت پادشاهی خود تأکید بورزند. داریوش این فرصت را نداشت، اما مسلماً از این بخت برخوردار بود که با تمام کردن گور کمبوجیه و در صورت لزوم، انتقال جسد مومیایی کمبوجیه از گور موقت به تخت رستم، خود را جانشین مشروع او نشان دهد.^{۱۰۹} بنابراین وضع ناتمام تخت رستم، به‌ویژه با توجه به دوره پرآشوب جلوس داریوش بر تخت، با این اندیشه که به

۱۰۷. درباره تخت رستم و کاخ هخامنشی مجاور آن بنگرید به ویژه به کلایس، ۱۹۷۱؛ تیلیا، ۱۹۷۸، صص ۸۰-۷۳؛

استروناک، ۱۹۷۸، صص ۴-۳۰۲؛ همان، ۱۹۸۹، صص ۴-۴۸۳.

۱۰۸. هرتسفلد، در ۱۹۳۵، ص ۳۶ نیز می‌نویسد "از نظر من بدیهی است که این گور ناتمام آرامگاه کمبوجیه است".

۱۰۹. در مورد مومیایی کردن نک. هرودوت I، ۱۴۰؛ استرابو، XV، ۳، ۲۰؛ کورتیوس X، ۱۰، ۱۳.

قصد مقبره کمبوجیه برنامه‌ریزی شده بود، ناسازگار است. از سوی دیگر، انتساب آن به بردیا با توجه به ناتمام ماندن بنا قابل توضیح و توجیه است: فرمانروایی بردیا کوتاه‌تر از آن بوده تا آرامگاه خود را تکمیل کند. و داریوش نیز پس از سرنگون کردن این مدعی "شورش"، دلیل موجهی داشته تا "بر این یاد بود نفرین فرستد" [*damnatio memoriae*] یعنی قبر را ناتمام بگذارد.

به نظر می‌رسد که هیچ دلیلی برای انکار این امکان نداریم که آرامگاه کمبوجیه در جای دیگری در استان فارس قرار دارد. با این حال با مشاهدات ف. کرفتر که بیشتر تخت رستم را در ۱۹۳۳ کاویده و آن را قطعه‌قطعه کرده است پیچیدگی‌هایی پدید می‌آید^{۱۱۰}. او می‌نویسد (۱۹۷۹، ص ۲۴) که به یک گور دوتایی در زیر سکو برخورد کرده که در آنها جواهراتی وجود داشته است.

گورها در Taf.7.3 کتاب کرفتر به روشنی دیده می‌شوند. عجیب است که هرتسفلد رئیس کاوش‌های منطقه تخت جمشید و پیرامون آن در هیچ‌جا اشاره‌ای به گورها و گوهرهای آویز نمی‌کند^{۱۱۱}. اکنون تاجایی که من کتاب کرفتر را خوانده‌ام، او نمی‌گوید در Doppelgrab [گور دوتایی] بقایای جسد انسانی پیدا شده است بلکه به قطعه جواهر اشاره می‌کند که البته همین نیز مهم و معنی‌دار است. نکته جالب دیگر آن است که گورها (اگر به راستی گور بوده‌اند) درست در وسط سکو ساخته شده‌اند و بنابراین شیوه تدفینی را نشان می‌دهند که با روش آرامگاه کوروش بسیار تفاوت دارد (جسد مومیایی شاه را در "اتاق" قرار داده‌اند). آیا این بدان معناست که تخت رستم را باید رویهم رفته یک بنای کامل و به پایان رسیده تلقی کنیم؟ از سطح برخی از بلوک‌های سنگی و ناقص بودن لایه بالایی محور مرکزی چنین به نظر می‌رسد که بنا کامل نشده است، اما برای اثبات این

۱۱۰. این آگاهی را مرهون اورسلا زایدل هستم.

۱۱۱. هرتسفلد (۱۹۳۳، ص ۳۷) فقط اشاره می‌کند که این سازه برای یافتن اسناد [پی] مورد بازرسی قرار گرفته است (نک. ۱۹۴۱، ص ۲۱۴). اشمیت (۱۹۷۰، ص ۴۲) می‌نویسد: "متأسفانه هرتسفلد درون سکو را با کاوش بی‌حاصل خود برای یافتن اسناد به کلی ویران کرده، اما موفق به کاوش در خاک مجاور [...] نشده است." اشمیت به هیچ‌گور یا جواهر یا یافته دیگری اشاره نمی‌کند (نک. ۱۹۵۳، صص ۳ و ۷-۵۶) و در جدیدترین انتشارات خود نیز کمترین اشاره‌ای به گورهای ادعایی در تخت رستم نکرده است (زُف، ۱۹۸۳، ص ۱۵۰؛ استروناک، ۱۹۸۹، صص ۴-۴۸۳؛ کلایس ۱۹۹۶). پس از آن که کرفتر و گروه همراهش در ۱۹۳۳ بیشتر سازه را ویران و تکه‌تکه کردند، گروه IsMEO در ۱۹۷۵ این تکه‌ها را جمع کرد، اما هیچ گزارشی درباره بازسازی یا توصیفی از گورهای ادعایی در گزارش‌های تیلیا ۱۹۷۲، ۱۹۷۴ یا ۱۹۷۸ وجود ندارد.

نکته باز به پژوهش بیشتری نیاز است. اگر ناقص است، این پرسش به جای خود باقی است که با توجه به استدلال بالا، آیا تخت رستم قبر کمبوجیه بوده است یا نه. به علاوه، اگر گور در اصل به شکل یک سکوی محض برنامه‌ریزی و ساخته شده، یعنی بنایی نسبتاً محقرانه (در مقایسه با آرامگاه کوروش) که در آن صورت می‌تواند قبر یکی از نجیب‌زادگان پارسی باشد. مثلاً انسان به یاد هیستاسپ [ویشتاسپ] پدر داریوش می‌افتد که "شومر" او به راستی در تخت جمشید واقع شده بود (NN 1700). این امکان مطابقت دارد با نظر ژف که تاریخ تخت رستم به اوایل سلطنت داریوش مربوط می‌شود^{۱۱۲}.

۲-۳-۵. گور کمبوجیه (دوباره) - در NN 2174 و Fort.2512 "شومر" های کمبوجیه، اوپاندوش و زیشوندوش در شهرک "ناره‌زاش" واقع شده است که به‌طور کلی اکثر محققان پذیرفته‌اند که همان "نیریز" امروزی در جنوب شرقی استان فارس است (نک. قبل NN 2174:8 ad). اگر این نظر درست باشد، می‌توان فرض کرد که شهر امروزی روی زیستگاه و شهرک باستانی بنا شده است، چون از کشف هیچ اثر باستانی گزارشی نداریم. با وجود این، سر آورل استاین از ۸ تا ۱۳ آوریل سال ۱۹۳۴ در نیریز اقامت داشته است، گزارشی از چند سفالینه پیش از اسلام دارد که "در طول اراضی کشت نشده حدود سه مایلی شمال شهر" آنها را پیدا کرده بوده است. به نظر استاین وجود این تکه سفال‌ها "نشان می‌دهد که این محل از دورانی بسیار کهن زیستگاه انسانی بوده است"^{۱۱۳}. این که آیا محل توصیف شده توسط استاین در اوایل دوره هخامنشی نیز مسکونی بوده است هنوز روشن نیست - و در این باره هیچ پژوهش و گزارش (انتشار یافته) جدیدی از منطقه نیریز وجود ندارد^{۱۱۴}. با این حال در ناحیه گسترده‌تر اطراف نیریز، حضور هخامنشیان، به‌ویژه با دژ استوار و بی‌تردید مهم "تل زُهک" در نزدیکی فسا، کاملاً به

۱۱۲. نک. ژف، ۱۹۸۳ ص ۱۵۰. بدیهی است اگر اینجا آرامگاه ویشتاسپ می‌بود، می‌شد بی‌تردید اثبات کرد که تخت رستم ساختمان کامل و پایان یافته‌ای بوده است.

۱۱۳. استاین، ۱۹۳۶، ص ۲۰۴: "[...] خرده سفالهای فراوان و اکثراً ساده و معمولی [...] تکه‌های رنگ آمیزی و نقاشی شده، همگی باید بدنه‌ای درشت و خشن و صورتی رنگ که بیشتر آنها لعاب نازک کرم رنگی دارند، نشان می‌دهند که دارای الگوهای خطی زمختی بوده‌اند که با سفالینه‌های نقاشی شده محل‌های عصر مفرغ که قبلاً بررسی کردیم بسیار تفاوت دارند. تکه‌هایی از ظروف دسته‌دار زمخت با رگه‌های پهن نیز پیدا شده‌اند. این تکه‌ها نشان می‌دهند که این محل از دورانی بسیار کهن زیستگاه انسانی بوده است. اما به دلیل شرایط فرسایش زمین، من یک کاوش آزمایشی را پیشنهاد نکردم." نیز بسنجید با سومنر، ۱۹۸۶، صص ۱۹، ۲۲-۳.

۱۱۴. این آگاهی را وامدار لطف رمی بوشارلا هستم.

اثبات رسیده است. بررسی میروسجی نشان داده است که یک زیستگاه کوچکتر هخامنشی در دشت داراب نیز وجود داشته است.^{۱۱۵}

گمان نمی‌رود هیچ اعتراضی به این اندیشه وجود داشته باشد که کمبوجیه همراه با همسرش در ناره‌زاش / نیریزی یا نزدیکی آن به خاک سپرده شده‌اند. آرامگاه ایشان، حتی اگر بنایی سنگی می‌بوده، احتمالاً در همان دوره باستان از بین رفته است و شاید در صورت جستجو بقایای آن کشف شود. در این چارچوب شایان ذکر است که مدفن هیچ یک از شاهزادگان و شاهان هخامنشی ساختاری همانند آرامگاه کوروش نداشته‌اند و ما باید این امکان را در نظر داشته باشیم که به‌ویژه "شومر زیشوندوش" فقط گور یا قبری در زیرزمین بوده که با تلی از خاک به صورت برجسته پوشانده شده بوده است. منابع یونانی نیز به این گونه گورها برای نجیب‌زادگان پارسی اشاره کرده‌اند. تاکنون دو نمونه از آنها در جنوب ایران شناخته شده است که هر دو دارای یک تابوت برنجی بوده‌اند که در اتاقکی سنگی در زیرزمین قرار داشته‌اند. مورد نخست گوری مربوط به اواخر دوره هخامنشی که در شوش توسط مورگان کشف شده و در آن غیر از بقایای جسد حاوی گوهرها و اشیای گرانبهایی بوده که جای هیچ شکی باقی نمی‌گذارد که به فردی بسیار بلند پایه در حد یک شاهزاده تعلق داشته است. گور دوم که در ۱۹۸۲ در آرگان کشف شد و به "کیدین - هوتران" پسر "کورلوش" تعلق دارد، درست مربوط به دوره پیش از شاهنشاهی هخامنشی است و این نیز حاوی اشیای گرانبهایی است. بعید نیست که یک یا چند "شومر" ذکر شده در متون PF گورهایی از گونه گورهای شوش و آرگان بوده باشند.^{۱۱۶}

۴-۵. شومر: یک بنای یاد بود؟ - در بندهای پیشین درباره این نظر مناقشه برانگیز که "شومر" به معنای "آغل" است سخن گفتیم و پس از بررسی انتقادی به این نتیجه رسیدیم

۱۱۵. تَل زُهک: هانسن، ۱۹۷۵؛ پوهانکا، ۱۹۸۳؛ دومیروسجی، ۱۹۹۰، صص ۵۲ و ۶۴. با آن که صُفه‌های عصر آهن IV "تپه یحیی" در منطقه شرقی‌تر واقع شده‌اند، اما آنها نیز بی‌ارتباط نیستند؛ نک. لامبرگ - کارلوفسکی و مَجی، ۱۹۹۹.

116. Burial mounds: Hdt. VII. 117 (Artachaees); VIII.24 (Persian victims of the Thermopylae battle); Ctes. FGrH 688 F 28 § 8 = Plut. *Art.* XVIII.8 cf. Phot. *Bibl.* LXXII p. 44b Bekker (Clearchus). Susa tomb: de Morgan 1905: 34-58; Talon 1994. Arġān: Henkelman [forthcoming]: 77-8, 81, 84 (with references).

گرچه گور آرگان مربوط به پیش از هخامنشیان است، اما احتمالاً به زمان متون "شومر" نزدیکتر است تا به زمان گور شوش. افزون بر این، اشیای متعدد کشف شده در گور، به نحوی برجسته منادی هنر هخامنشی است، به‌ویژه کاسه بزرگی که حاوی پیراآوارس (زیر چاپ) درباره آن بحث کرده است.

که این ترجمه و تفسیر به کلی بعید است (نک. خلاصه در بند ۵-۱ قبل). در عین حال، امکان دیگری مورد بررسی قرار گرفت و آن این بود که "شومر" اشاره‌ای است به یک گور، مقبره، آرامگاه یا تل تدفینی و پایه استدلال مدارکی بودند که خود با اطلاعات اضافه منابع یونانی تأیید و تکمیل می‌شدند. نتیج اصلی این بحث را می‌توان چنین خلاصه کرد:

- جمله *lipte kutip akkabe šumar ruškip* یعنی "پیشکارانی که خُدام شومر هستند" (NN 1848) حاکی از پیوند مستقیم با دربار شاهی است. منزلت والای "پیشکارها" [یا "رؤسای تشریفات"] از اسناد ایلامی و بابلی پیداست (بندهای ۴-۱-۵ و ۶). در مورد آسپاتینس [آسپاجانا] (DNd) این عنوان ممکن است حتی بیان صوری این مقام ادعایی به عنوان "وزیر [رئیس تشریفات] دربار شاه" باشد، مقامی که با نشانه یا آرم مخصوص وی و شباهت آن به "شوتورو" در نقش برجسته‌ها و کتیبه‌های نوایلامی "کول فرح I" نیز سازگاری دارد (بندهای ۴-۱-۷-۱ و ۲).

- وجود واژه *libap* به معنای "خدمتکاران" یا "خُدام" (NN 1700، NN 1848) نیز مؤید منزلت فوق‌العاده "شومر" است. *libap*ها در متون مربوطه موقعیتی دارند که با موقعیت "گروه‌های عملیاتی خدمتکاران نخبه" تطبیق می‌کند، یعنی گروه‌هایی که پیوسته و ظاهراً به عنوان ملازمان عملیاتی حرفه‌ای و مستقیم در سطوح بالای اشراف پارسی بوده‌اند (بندهای ۴-۲-۴ و ۵).

- دوره‌هایی که در آنها آرد و غله توزیع می‌شوند (NN 1700، NN 1848) به‌طور استثنایی جزء متونی هستند که به میزان عرضه به مقامات بالا شباهت دارند؛ یعنی یگانه متن قابل قیاس با تأمین منظم آذوقه برای دوازده ماه (بند ۴-۳-۱). همچنین تأمین گاوهای کوچک NN 2174 و Fort. 2512 هر دو برای مدت دوازده ماه بیشترین شباهت را به متنی دارند که به ارائه فدیة گاو کوچک برای یک قربانی منظم مربوط می‌شود (بندهای ۴-۳-۲ و ۳). این فرض که فدیة‌های منظم (Fort. 2512: *gal*) در مورد "شومر" برای هر یک از چهار متن صادق است.

- استفاده از دستورنامه‌ها و مشارکت پارناکا و زیشاویس مؤید منزلت خاص "شومر" است (بندهای ۴-۴-۱ و ۲). مقامات پیوسته چه مستقیم یا غیر مستقیم در فدیة‌ها و نذر قربانی‌ها شرکت می‌کردند؛ متون مربوطه، به‌ویژه NN 2174 و Fort. 2512 وجوه مهمی را نشان می‌دهند.

- کمبوجیه (NN 2174) و هیستاسپ (NN 1700) احتمالاً به ترتیب کمبوجیه دوم و پدر

داریوش هستند (بندهای ۴-۵-۱ و ۴-۵-۴). "اوپاندوش" شاید نام یکی از زنان کمبوجیه، یعنی "فایدیم" باشد (بند ۴-۵-۳). می‌توان استدلال کرد که غیر از کمبوجیه، ویشتاسپ نیز در همان تاریخ متون "شومر" در گذشته است. این فرض که "شومر" به معنای یک گور، آرامگاه یا تل تدفینی بوده، توضیح دهنده طبیعی یکتا بودن اعضای متوفای خاندان سلطنتی است.

- متون دیگر (PF 0302؛ PF 1854) نشان می‌دهند که ۲۴ رأس گاو کوچک (نک. NN 2174) و مقداری شراب به *bašur* کمبوجیه در ناره‌زاش اهدا شده است (ناره‌زاش همان محلی است که "شومر" کمبوجیه در آنجا قرار داشته است). گرچه کاملاً روشن نیست، اما این متون نیز احتمالاً اشاره به فدیه و نذری دارند (بند ۴-۵-۲).

- دو متن گزارش نذرهای منظم (ماهانه) "لان" مرکب از انجیر و شراب را دارند که توسط یک "مُغ" در ناره‌زاش انجام می‌شده است. امکان این که این نذورات به قصد "شومر" کمبوجیه و اوپاندوش یا "شومر" زیشوندوش بوده‌اند جالب است (بند ۴-۵-۲) و می‌تواند با گزارش منابع یونانی درباره شرکت مُغان در مراسم نذورات تدفینی ایرانی سازگار باشد (بند ۵-۲-۱). اگر "باکاباداً"ی NN 2174 و Fort. 2512 همان فردی باشد که در جای دیگری در یک پرستشگاه فعال بوده و "روحانی" یا "کاهن" نامیده می‌شده، این دلیل دیگری است از شرکت یک مقام رسمی روحانی در یک "شومر" (بند ۵-۲-۱).

- منظم و پیوسته بودن تأمین گاوهای کوچک (و منطقیاً شراب) برای یک "شومر"، ارتباط آن با دربار ("پیشکارها"، گروههای عملیاتی خدمتکاران نخبه، و شرکت پاراناکا و زیشاویش) و نیز تهیه منظم آرد و غله برای خدام یا پاسداران "شومر" مطابقت دارد با گزارشهای آرین، استرابو و آیسخولوس در مورد نذورات تدفینی ایرانی (بند ۵-۲-۱). ظاهراً هم منابع یونانی و هم ایلامی اشاره به اجناسی دارند که تقدیس می‌شده‌اند و سپس توسط روحانیون / خدام مصرف می‌گشته‌اند (نک. بند ۴-۳-۵).

- کتزیاس چند بار به مشارکت نزدیک "خواجه‌ها" (یعنی مقامات درباری) در مراسم و تدارک تدفین شاهان ایران اشاره می‌کند. گفته می‌شود که یک "باگاپات" نامی (نک. "باکاباداً") مدت هفت سال پاسدار و خادم آرامگاه داریوش بوده است. به نظر می‌رسد که نقش برجسته‌های آرامگاههای هخامنشی مؤید نقش مقامات درباری (به‌ویژه آسپاتینس) در تدارک و مراسم تدفین هستند. مقامات درباری به‌ویژه "پیشکارها" به راستی در پاسداری و مراقبت از "شومر" شرکت می‌کرده‌اند (NN 1848؛ بند ۵-۲-۲).

- هیچ استدلال استوار و قانع‌کننده‌ای به سود انتساب تخت رستم در نزدیکی تخت

جمشید به کمبوجیه وجود ندارد بلکه استدلال‌های گوناگونی به زیان آن نیز وجود دارد (بند ۵-۳-۱). شاید برای بردیا و هیستاسب [گشتاسب] بوده است. از سوی دیگر، وجود محلی برای "شومر" کمبوجیه (یعنی گور یا آرامگاه وی) در ناره‌زاش / نیریز و یا در نزدیکی آن در جنوب شرقی فارس مسلماً امری چندان خیال‌بافانه به نظر نمی‌رسد (بند ۵-۳-۲). ضروری است در هر دو محل کاوش‌های باستان‌شناختی انجام گیرد.

بدیهی است که بسیاری از موضوعهای گوناگون بحث شده در این مقاله نیاز به بحث و بررسی کاملتر و بیشتری دارند و من شکی ندارم که در آن صورت به نتایجی دیگر و چه بسا متفاوت خواهیم رسید. با این حال درستی نتیجه‌گیری اصلی به جای خود باقی است یعنی این که "شومر" دلالت بر گور و آرامگاه یا قبری به شکل تل تدفینی و غیره دارد و دیگر آن که متون مربوطه تأیید می‌کنند که نذریات سوگوارانه برای شاه یا شاهزاده‌ای ایرانی بوده است و به نظر من به دشواری می‌توان این دو نتیجه‌گیری عمده را نادیده گرفت. بایگانی بارویی تخت جمشید [PF]، همان‌طور که اخیراً یکی از همکاران گفته، گنجینه‌ای است چشم به راه کاوش و پژوهش بیشتر. گورهای کمبوجیه و ویشتاسب که اکنون از درون این گنجینه‌گرانبها بیرون کشیده شده‌اند، چه بسا تأییدی باشند بر این سخن.

پیوست I: "پیشکاران" در بابلیه هخامنشی، شوش و تخت جمشید

۱. بابلستان هخامنشی و شوش - دارندگان عنوان "اوستاریارو" [ustarbaru] در بیش از ۴۰ سند بابلی با همین عنوان یاد شده‌اند. این متون منبع غنی و مهمی درباره مفهوم "پیشکار" [یا پرده‌دار یا رئیس تشریفات] هخامنشی هستند، ولی با توجه به فقدان مطالعه‌ای جامع در این باره (که بی‌گمان از صلاحیت من فراتر است)، کارکرد و وظایف دقیق مقامات دارای عنوان *ustarbaru* یعنی "پیشکارها" در بابلستان ایران همچنان در پرده‌ای از ابهام باقی خواهد ماند.

متون مربوطه توسط تاورنیه، ۲۰۰۲، ص ۷۰۰ فهرست شده‌اند (که کار استالپر، ۱۹۹۲، ص ۹ II ۷۵ را نیز باید به آن افزود). سودمندی بررسی آیلرس (۱۹۴۰، صص ۸۱-۱۱۵) به جای خود باقی است. نیز بنگرید به ارجاعات و تفسیرهای داندامایف، ۱۹۹۲، صص ۳-۵۲، ۸۶-۶-۱۰۴، ۱۱۰، ۱۱۳، ۱۱۶، ۱۱۹، ۱۲۳، و ۱۲۷. در مورد ترجمه و تفسیرهای وظیفه "اوستاریارو" نگاه کنید به ویژه به استالپر ۱۹۸۵، صص ۳-۶۲، ۶۷، ۱۲۷؛ همان،

- ۱۹۹۳، صص ۱۰-۸؛ همان، ۱۹۹۴ ص ۶۲۲؛ همان، (زیر چاپ ۲). متن‌ها و تفسیرهای ارائه شده توسط استالپر، ۱۹۹۲، ژوئانس، ۱۹۹۰ و ژوئانس ولومر ۱۹۹۶، افزوده‌های مهمی هستند بر پرونده *ustarbaru*. از مدارک در دسترس کنونی می‌توان به نتایج زیر رسید:
- برخی از مقامات با عنوان "پیشکار سلطنتی" (*ustarbar ša šarri* مثلاً در PBS 2/1 143) معرفی شده‌اند و یکی با عنوان "پیشکار، مقام درباری" (*šar reš šarri ustarbara*) (RA 90 no.6).
- عنوان "پیشکار سلطنتی" می‌توانست ارثی باشد، مانند مورد "شیپو" و پسرش "پرنوش" (آیلرس، ۱۹۴۰، صص ۹-۸۸ با ارجاعات و منابع؛ داندامایف، ۱۹۹۳، صص ۱۰ و ۱۲۳). ضمناً شخصی به نام "پرنوش" در PF 1537 و PF 2050 (سال ۲۷) وجود دارد که عنوان شغلی و رسمی او *karamaraš* است (در شرح و تفسیر آرامی دربارۀ PF 2050 شماره LXIX در دستنویس چاپ نشده بومن دربارۀ اصطلاحات دشوار آرامی، عنوان فوق بارها تکرار شده است). در جای دیگر این عنوان می‌تواند حتی به یک *lipte kutira*، یعنی "پیشکار" تعلق داشته باشد (نک. ۴ صفحه بعد در بحث دربارۀ PF 1265). این امکان که این پرنوش یکم شاید نیای (پدر؟) "شیپو" پیشکار سلطنتی باشد و پسرش "پرنوش دوم" نیز پیشکار بوده است (هر دو در سالهای ۲۰-۴۲۲ ق.م تأیید شده‌اند) و سوسه‌انگیز است اما مدرک تأیید کننده بیشتری در دست نیست. از پرنوش یکم در عین حال به عنوان کسی که در حال حسابداری است (*mušišda*؛ NN 0726) نام برده شده و نام او، براساس قرائت دلونی، در شرح اصطلاحات دشوار آرامی دربارۀ PF 0281 (بومن شماره VI) آمده است: PRNWS HMKR یعنی "پرنوش حسابدار" (دلونی، ۱۹۷۶، صص ۵-۲۴).
- برخی پیشکارها به عنوان مدیران املاک خانواده سلطنتی ایران کار می‌کردند، مانند "پیشکار شهبانو" و "پیشکار پاریساتیس" (دربارۀ دومی نک. استالپر [زیر چاپ ۲] با ادبیات قدیمی‌تر؛ نک. نیز بروسیوس، ۱۹۹۶، ص ۱۲۷). این مقامات شاید خود نیز در املاکی که اداره می‌کرده‌اند تیول دار بوده‌اند (نک. استالپر، ۱۹۸۵، صص ۳-۶۲، ۶۵ و ۶۷؛ نک. ژوئانس و لومر، ۱۹۹۶، ص ۵۴). این نکته شاید در مورد مقام *ustarbaru* که شاهزاده "سیطونو" [situnu] ملکی "به او اعطا کرده بود" نیز صادق باشد.
- مقامهای گوناگون *ustarbaru* غالباً به عنوان گواه در متون مربوط به دیگر اعضای خاندان سلطنتی ایران دیده می‌شوند: شاهدخت دوندانا [Dundana] (BE 10 89)؛ استالپر ۱۹۸۵، ص ۶۶؛ شاهزاده آرشام (BE 9 1 و استالپر، ۱۹۸۵، شماره ۱۰۹=استالپر و دانباز، ۱۹۹۷، شماره ۵؛ نک. نیز داندامایف، ۱۹۹۲، ص ۱۱۶) و املاک ولیعهد (نک. بعد). گاه دو یا سه پیشکار به عنوان گواه در سند واحدی دیده می‌شوند (استالپر، ۱۹۹۲، ص ۷۱ و ۷۵)؛ در گزارشی

- درباره یک ودیعه که یک *ustarbaru* سپرده است، یک *gustarbaru* دیگر به عنوان گواه وجود دارد (همان، ۱۹۹۳، شماره ۱).
- وظیفه سرپرست (*mār bīti*) نیز در مورد "پیشکارها" تأیید شده است. شاهزاده "زاتامه" دارای یک *ustarbaru* با این عنوان بوده است (آیلرس، ۱۹۴۰، ص ۸۸؛ زادوک، ۱۹۷۷، ص ۱۰۲ و ۱۱۱؛ داندامایف، ۱۹۹۲، ص ۱۰۶).
- سازمانی موسوم به *hatru* مرکب از "پیشکارها" شاید بدان معنا باشد که برخی از مقامات در چنین نهادهایی سازمان می‌یافته‌اند (BE 10 32؛ نک: استالپر، ۱۹۸۵، ص ۷۸). برعکس "پیشکاری" که یک ملک "اعطایی شاه" را در اختیار داشت با عنوان "مباشر" *hanaikāru* عمل می‌کرد (BE 9 102؛ نک: استالپر، ۱۹۸۵، صص ۷۳-۷، ۱۲۶).
- گویا برخی از مقامات *ustrabaru* خود دارای املاک کوچک یا بزرگی بوده‌اند که غالباً از طریق یک "ناظر" (*paqdu* = پَقدو) عمل می‌کرده‌اند. تعدادی از این املاک "اعطایی سلطنتی" بودند (مثلاً BM 54205 در آیلرس، ۱۹۴۰، ص ۱۱۵-۱۰۷؛ نک: ژوانس و لومر، ۱۹۹۶، ص ۵۴ شماره ۲۴). ملکی نسبتاً بزرگ مرکب از چندین روستا در اختیار باگاداتا بود (BE 9 10؛ بسنجید با ملاحظات استالپر، ۱۹۹۴، ص ۶۲۲). در RA 90 شماره ۶، باگازوشتو، پیشکار سلطنتی، ملک بزرگ خود را که در محل "بیت آبی‌رام" [Bīt-Abī-rām] قرار داشته و یک زمین کمان‌دار* نیز جزء آن بوده است به سرپیشخدمت و در واقع "پیشکار" ملک ولیعهد به اجاره می‌دهد (نک: ژوانس و لومر، ۱۹۹۶، صص ۶-۵۴؛ I:91 BHACH؛ زادوک، ۱۹۹۷، صص ۶-۹۵). احتمالاً این فرد همان باگازوشتو است که یکی از بلند پایگان ایرانی بوده و زمانی در هنگام پادشاهی داریوش یکم از شوش به بورسیپا فرستاده شده است (آمرست ۲۵۸؛ آنگند، ۱۹۵۹/۶۰، صص ۸۱-۷۹؛ نک: HEP صص ۵۲۶ و ۹۸۱ با ادبیات پیشین). همچنین توجه کنید به حضور یک مقام *ustarbaru* در املاک ولیعهد در BE 10 15 (و استالپر ۱۹۸۵، صص ۶۲-۵۹).
- در یک مورد (ژوانس، ۱۹۹۰، شماره ۱) مدارک روشنی مبنی بر وجود کارمندانی فراوان یا یک "سرای" برای یک مقام *ustarbaru* ("خانه شمو") دیده می‌شود.
- بیشتر پیشکارها در اسناد مربوط به منطقه نیپور دیده می‌شوند، اما فعالیت‌های آنان در بابل (BE 10 15؛ BM 54205) در "بیت آبی‌رام" در نزدیکی بابل (RA 90 no. 6) و در شوش (نک: ژوانس، ۱۹۹۰؛ استالپر، ۱۹۹۲) نیز تأیید شده است.

* bowland: یعنی زمینی که هنگام جنگ بایستی یک کمان‌دار در اختیار ارتش قرار می‌داده است - م

یک بنای یاد بود ایلامی ... □ ۲۱۵

- بیشتر پیشکارها نامهای بابلی دارند و چند تن ایرانی و یک تن نیز نام مصری دارد (نک. به طور کلی آیلرس، ۱۹۴۰، صص ۹-۸۳ و ۱۱۱؛ داندامایف، ۱۹۹۲، صص ۳-۵۲؛ نک. نیز زادوک، ۱۹۷۷ درباره نامهای ایرانی). یک پیشکار هم نام ایرانی دارد و هم اسم بابلی، و دیگری با آن که نام ایرانی دارد ولی نام پدرش بابلی است (BM 54205 در آیلرس، ۱۹۴۰؛ BE 10 9، در داندامایف، ۱۹۹۲ ص ۵۲). یک پیشکار با آن که نامش ایرانی است، مصری معرفی شده است (ژونانس ولومر، ۱۹۹۶، شماره ۶).

پیوست II: تخت جمشید - به متون بابلی، به ویژه دو متن PF در ارتباط با *lipte kutira* را باید افزود:

- PF 1256 گزارش دریافت سهمیه‌های آرد توسط "تئاتوکا" و سه خدمتکار (*libap*) او طبق سند مهر شده‌ای (*halmi*) از سوی شاه است. تئاتوکا چنین معرفی شده است: *lipte kutira karamaraš irmatam Bakabadda habezziš-na-ma* یعنی "پیشکار، مأمور ثبت [در حال کار] در ملک باکابادای هبزیش" (در مورد عنوان آخر یعنی *habezziš* که احتمالاً عنوانی درباری است [= کارشناس باغبانی] بنگرید به پانوشت شماره ۲۳ قبل) نشان می‌دهد که وی به منظور ثبت اموال، تعداد کارگران یا شاید ارزیابی و برآورد درآمدها اعزام شده است (نیز نک. بروسیوس، ۲۰۰۳، ص ۲۷۷، پانوشت ۲۳). همان‌طور که استالپر (۱۹۷۷، صص ۴-۲۶۳) متذکر شده، افراد دارای عنوان "مأمور ثبت" در بایگانی بارویی تخت جمشید [PF] توانایی‌ها و وظایف گوناگون دیگری هم دارند. "تئاتوکا" به عنوان وصول‌کننده عایدات (مثلاً PF 0634، NN 2008)، سرپرست حسابهای یک سال (NN 2477)، دستیار نیروهای کار (PF 1951) و قربانی‌کننده برای خدایان گوناگون نیز نام برده شده است. اگر بپذیریم که "تئاتوکا" [*Te(a) tukka*] همان "آتوکا" [*Attukka*] است (که برای آن دلایل خوبی وجود دارد)، همین مقام به عنوان *bazikara* یعنی "وصول‌کننده مالیات" نیز نام برده شده است. خلاصه تئاتوکا مقام مقتدری در بالاترین درجات بود. این نکته از مقدار سهمیه ماهانه او که ۶۰ کوارت آرد بوده نیز معلوم می‌شود (نک. کُخ، ۱۹۸۳، صص ۳-۴۲)^{۱۱۷}.

۱۱۷. بسنجید با "دادومانیا" که با عناوین *karamaraš* (در NN 2101) و *bazikara* (در NN 2365) دیده می‌شود. درباره *bazikara* بنگرید به بریان در HEP، صص ۴-۴۵۲؛ ۷-۹۶۶ با ادبیاتی پیشین؛ آپرگیس، ۱۹۹۸، صص ۴-۷.

در PF 1599 باکادادا لقب *mudurra* دارد که سهمیه‌های آرد را می‌گیرد و به *hasup*‌ها و *lipte kutip*‌ها می‌دهد. هیتتس آلمانی *hasup*‌ها را *Salber* معرفی می‌کند و غالباً به آنان برچسب "بابلی" یا "مصری" می‌زند که به طبقه "آزاد مردان" تعلق داشته‌اند و این قضاوت براساس سهمیه‌های آنهاست (کُخ، ۱۹۸۳، ص ۳۸). متأسفانه PF 1599 سهمیه باکادادا را مشخص نکرده، ولی می‌دانیم او احتمالاً "آزاد مرد" و نیزه‌داری بوده که گروه‌های مسافرتی نخبگان را اسکورت می‌کرده است (نک. هنکلن، ۲۰۰۲، صص ۸-۲۵). عنوان *mudurra*ی او (در PFT 40 به معنای "سوارکار" و در فرهنگ EIW تقریباً به همین معنا در مدخل *hh. mu-du-ur-ra* به آلمانی آمده است):
 (Kavallerist, Husar, Reiterknecht) بی‌گمان اجرای چنین سناریویی را امکانپذیر می‌سازد. به هر صورت بدون شک PF 1196 به همین "باکادادا" اشاره دارد (با همان مهری که در PFS 1140 مورد استفاده قرار گرفته است) که *zali* (نوعی غله خاص) برای یک گروه ۲۸ نفره مرکب از "طبقه آزاد مردان" (PF 1196: *šaluma*) دریافت می‌کند.^{۱۱۸}

بایگانی بارویی تخت جمشید [= PF] غیر از این دو متن و متن NN 1848 مربوط به "شومر"، راز دیگری درباره *lipte kutip* (= پیشکارها) را بر ما نمی‌گشاید. به نظر می‌رسد که NN 1057:19 و NN 2252 هر دو پرداختهایی برای *lipte* و احتمالاً به معنای اصلی و اولیه آن یعنی "پارچه‌ها، لباس‌ها" بوده‌اند (نک. بند ۴-۱-۲ قبل).^{۱۱۹}

Leiden University - CNWS
 PO Box 9515
 NL-2300 RA Leiden
 THE NETHERLANDS
 w.f.m.henkelman@let.leidenuniv.nl

→ ۸-۵۶. توجه داشته باشید که ارتباط میان مأمور ثبت و "نیزه‌دار" نیز تأیید شده است (هنکلن، ۲۰۰۲، صص ۴، ۳-۲۲) درباره PF 1256 بنگرید نیز به هیتتس، ۱۹۷۳، ص ۹۱.
 ۱۱۸. برای ترجمه و تفسیر *hasup* (به پارسی باستان = **upānja-kara*) نک. هیتتس، ۱۹۷۳، صص ۸-۹۶.
 ۱۱۹. توجه کنید که "میپاندا"، مقامی که نامش در NN 1057 آمده است، در جای دیگر مسئول تهیه خوراک "برای مصرف در پیشگاه شاه" است (*EŠŠANA tibba makka*). در مورد NN 2252 بنگرید به لغتنامه EIW مدخل *mar-na* و بسنجید با متون مربوطه PF 2030 و NN 1437.

کتابنامه

- ALVAREZ-MON, J. [forthcoming], *Imago Mundi: Cosmological and Ideological Aspects of the Arjan Bowl* [to be published in *IrAnt* 2004: see www.achemenet.com/ressources/souspresse/annonces/annonces.htm].
- AMANAT, A. 1993, s.v. Courts and courtiers, VII. In the Qajar Period, *Enchr* VI: 375-381.
- AMIET, P. 1966, *Élam*. Auvers-sur-Oise.
- 1972, *Glyptique Susienne, des origines à l'époque des Perses achéménides. Cachets, sceaux-cylindres et empreintes antiques découvertes à Suse de 1913 à 1967*, 2 vols. (MDP 43), Paris.
- APERGHIS, G.G. 1998, The Persepolis Fortification Tablets – Another Look, in: *AchHist* XI: 35-62.
- BARTHOLOMAE, Chr. 1904, *Altiranisches Wörterbuch*, Berlin [repr. 1961].
- BENIGNI, U. 1908, s.v. Camerlengo, *Catholic Encyclopedia*, vol. III, New York: 217.
- BORGER, R. 1972, Die Waffenträger des Königs Darius – Ein Beitrag zur alttestamentlichen Exegese und zur semitischen Lexikographie, *Vetus Testamentum* 22: 385-398.
- 2000, *Der Bogenköcher im Alten Orient, in der Antike und im Alten Testament* (NAWG 2/2000), Göttingen.
- BOSWORTH, C.E. 1993, s.v. Nayriz, in: *Encyclopédie de l'Islam* VII, Leiden – New York – Paris: 1051-2.
- BRIANT, P. 1990, Hérodote et la société perse, in: *Hérodote et les peuples non grecs* (Entretiens sur l'Antiquité Classique 35), Genève: 69-104.
- 1991, Le roi est mort: vive le roi!, in: J. Kellens (ed.), *La religion iranienne à l'époque achéménide. Actes du Colloque de Liège 11 décembre 1987* (IrAnt Suppl. 5), Gent: 1-11.
- 1994, Sources gréco-hellénistiques, institutions perses et institutions macédoniennes: continuités, changements et bricolages, in: *AchHist* VIII: 283-310.
- BROSIUS, M. 1996, *Women in Ancient Persia 559-331 B.C.*, Oxford.
- 2003, Reconstructing an Archive: Account and Journal Texts from Persepolis, in: M. Brosius (ed.), *Ancient Archives and Archival Traditions. Concepts of Record-Keeping in the Ancient World*, Oxford: 264-83.
- CALMEYER, P. 1973, Zur Genese altiranischer Motive, *AMI* 6: 135-152.
- 1975a, The Subject of the Achaemenid Romb Reliefs, in: F. Bagherzadeh (ed.), *Proceedings of the IIIrd Annual Symposium on Archaeological Research in Iran*, Tehran 1975: 233-42.
- 1975b, Zur Genese altiranischer Motive, III. Felsgräber, *AMI* 8: 99-113.
- 1987/90, s.v. Mālamir. C. Archäologisch, *RLA* VII: 281-7.
- CAMERON, G.G. 1948, *Persepolis Treasury Tablets* (OIP 65), Chicago.
- CARDASCIA, G. 1991, La Ceinture de Parysatis: une Morgengabe chez les Achéménides?, in: D. Charpin & F. Joannès (eds.), *Marchands, diplomates et empereurs. Études sur la civilisation mésopotamienne offertes à P. Garelli*, Paris: 363-69 [repr. in: *Hommage à Guillaume Cardascia* 1995: 137-46].
- DANDAMAEV, M.A. 1992, *Iranians in Achaemenid Babylonia*, Costa Mesa.

- DELAUNAY, J.A. 1976, Remarques sur quelques noms de personne des archives élamites de Persépolis, *Silr* 5.1: 9-31.
- DE MIROSCHEDE, P. 1990, La fin de l'Elam: essai d'analyse et d'interprétation, *IrAnt* 25: 47-95.
- DE MORGAN, J. 1905, *Recherches archéologiques*. III (MDP 8), Paris.
- DE WAELE, E. 1976, Remarques sur les inscriptions élamites de Šekāf-e Salmān et Kūl-e Farah près Izeh, *Le Muséon*, 89.3-4: 441-50.
- 1989, Musicians and musical instruments on the rock reliefs in the Elamite sanctuary of Kūl-e Farah (Izeh), *Iran* 27: 29-44.
- DOSSIN, G. 1962, Bronzes inscrits du Luristan de la collection Foroughi, *IrAnt* 2: 149-79.
- EILERS, W. 1940, *Iranische Beamtennamen in der Keilschriftlichen Überlieferung*, Teil I (Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes 25.5), Leipzig.
- 1969, Vier Bronzewaffen mit Keilschriften aus west-Iran, *Persica* 4: 1-56.
- FOY, W. 1901, Zur altpersischen Inschrift NR d, *ZDMG* 55: 509-14.
- GARRISON, M.B. 1998, The seals of Ašbazana (Aspathines), in: *AchHist* XI: 115-131.
- GARRISON, M.B. & ROOT, M.C. 2001, *Seals on the Persepolis Fortification Tablets*, vol. 1: *Images of Heroic Encounter*, 2 vols. (OIP 117), Chicago.
- GERSHEVITCH, I., 1962, Outdoor terms in Iranian, in: W.B. Hennig & E. Yarshater (eds.), *A Locust's Leg. Studies in honour of S.H. Taqizadeh*, London: 76-84.
- GIOVINAZZO, G. 1989, Présence babylonienne dans les textes économiques de Persépolis, *AION* 49.3: 201-7.
- 1994, Les documents de voyage dans les textes de Persépolis, *AION* 54.1: 18-31.
- 1995, I 'puhu' nei testi di Persepoli. Nuove interpretazioni, *AION* 55.2: 141-157.
- 2000/2001, Les Indiens à Suse, *AION* 60/61: 59-76.
- GRILLOT-SUSINI, F. 1990, Les textes de fondation du palais de Suse, in: *JA* 278: 213-22.
- 1994, Une nouvelle approche de la morphologie élamite: racines, bases et familles de mots, *JA* 281.1: 1-18.
- GRILLOT-SUSINI, F., HERRENSCHMIDT, C. & MALBRAN-LABAT, F. 1993, La version élamite de la trilingue de Behistun: une nouvelle lecture, *JA* 281: 19-59.
- GRILLOT, F. & VALLAT, F. 1984, Dédicace de Šilhak-Inšušinak à Kiririša, *IrAnt* 19: 21-9.
- GROPP, G. 2001, Saßen die Skudra wirklich in Thrakien? Ein Problem der Satrapienverteilung in Kleinasien, in: T. Bakır et al. (eds.), *Achaemenid Anatolia. Proceedings of the first International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma 15-18 August 1997* (PIHANS 92), Leiden: 37-42.
- HALLOCK, R.T. 1978, Selected Fortification Texts, *CDAFI* 8: 109-136.
- 1985, The Evidence of the Persepolis Tablets, in: *CHI* II: 588-609.
- HANDLEY-SCHACHLER, M. 1998, The Lan Ritual in the Persepolis Fortification Tablets, in: *AchHist* XI: 195-238.
- HANSMAN, J. 1975, An Achaemenian Stronghold, in: *Monumentum H.S. Nyberg*, vol. III (Acta Iranica 16), Leiden: 289-312.
- HENKELMAN, W. 2000, review of M. Brosius, *Women in Ancient Persia 559-331 B.C.*, Oxford 1996, *Mnemosyne* 53.4: 497-504.
- 2002, Exit der Posaunenbläser: On lance-guards and lance-bearers in the Persepolis Fortification archive, *ARTA* 2002.007.

- 2003. "Dit paleis dat ik in Susa bouwde..." Bouwinscriptie(s) van koning Darius (DSf, DSz, DSaa). in: R.J. Demarée & K.R. Veenhof (eds.), *Zij schreven Geschiedenis. Historische documenten uit het Oude Nabije Oosten (2500 - 100 v.Chr.)* (MEOL 33), Leiden - Leuven 2003: 373-386.
- [forthcoming 2003], Persians, Medes and Elamites: Acculturation in the Neo-Elamite Period, in: G.B. Lanfranchi *et al.* (eds.), *Continuity of Empire: Assyria, Media, Persia*: 73-123.
- HERZFELD, E. 1935, *Archaeological History of Iran*, London.
- 1941, *Iran in the Ancient East. Archaeological Studies presented in the Lowell Lectures at Boston*, New York [repr. 1988].
- HINZ, W. 1950, Elamisches, *Archiv Orientalni* 18.1-2: 282-306.
- 1962, Die Elamische Inschriften des Hanne, in: W.B. Hennig & E. Yarshater (eds.), *A Locust's Leg, Studies in Honour of S.H. Taqizadeh*, London: 105-116.
- 1969, *Altiranische Funde und Forschungen*, Berlin.
- 1970, Die elamischen Buchungstafelchen der Darius-Zeit, *Orientalia* 39: 421-40.
- 1971, Achämenidische Hofverwaltung, *ZA* 61: 260-311.
- 1973, *Neue Wege im Altpersischen* (Göttinger Orientforschungen, 3. Reihe, Iranica Band 1), Wiesbaden.
- 1975, *Altiranisches Sprachgut der Nebenüberlieferungen* (Göttinger Orientforschungen, 3. Reihe, Iranica Band 3), Wiesbaden.
- HÜSING, G. 1918, Porušātiš und das achamanidische Lehenswesen, *Berichte des Forschungs-Institutes für Osten und Orient* 2: 90-147.
- JOANNÈS, F. 1990, Textes babyloniens de Suse d'époque achéménide, in: F. Vallat (ed.), *Contribution à l'histoire de l'Iran. Mélanges offerts à Jean Perrot*, Paris: 173-180.
- JOANNÈS, F. & LEMAIRE, A. 1996, Contrats babyloniens d'époque achéménide du Bit-Abi-rām avec une épigraphe araméenne, *RA* 90: 41-60.
- JUNKER, H.F.J. & ALAWI, B. 1947, *Persisch-Deutsches Wörterbuch*, Leipzig.
- JUSTI, F. 1896, Der Chiliarch des Dareios, *ZDMG* 50: 659-64.
- KAWASE, T. 1980, Sheep and Goats in the Persepolis Royal Economy, *ASJ* 2: 37-51.
- 1986, Kapnuški in the Persepolis Fortification Texts, in: L. de Meyer, H. Gasche & F. Vallat (eds.), *Fragmenta Historiae Elamicae. Mélanges offerts à M.-J. Steve*, Paris: 263-75.
- KENT, R.G. 1945, Old Persian Texts, *JNES* 4: 228-233.
- 1953, *Old Persian. Grammar, Texts, Lexicon* (AOS 33), New Haven [2nd rev.ed.].
- KLEISS, W. 1971, Der Takht-i Rostam bei Persepolis und das Kyros-Grab in Pasargadae, *Archäologische Anzeiger* 86: 157-162.
- 1996, Bemerkungen zum "Pyramid Tomb" in Sardes, *IstMitt* 46: 135-40.
- KOCH, H. 1977, *Die religiösen Verhältnisse der Dareioszeit. Untersuchungen an Hand der elamischen Persepolistafelchen* (diss. Göttingen 1976), Wiesbaden.
- 1981, 'Hofschatzwarte' und 'Schatzhäuser' in der Persis, *ZA* 71: 232-247.
- 1983, Zu den Lohnverhältnissen der Dareioszeit in Persien, in: H. Koch & D.N. Mackenzie (eds.), *Kunst, Kultur und Geschichte der Achämenidenzeit und ihr Fortleben* (AMI Erg.Bd. 10), Berlin: 19-50.
- 1986, Die achämenidische Poststraße von Persepolis nach Susa, *AMI* 86: 133-147.

- 1987, Götter und ihre Verehrung im achämenidischen Persien, *ZA* 77: 239-78.
- 1990, *Verwaltung und Wirtschaft im persischen Kernland zur Zeit der Achämeniden* (TAVO Beih. B-89), Wiesbaden.
- 1992, *Es kündigt Dareios der König ... Vom Leben im persischen Großreich*, Mainz.
- 1993, *Achämeniden-Studien*, Wiesbaden.
- KREFTER, F. 1979, Mit Ernst Herzfeld in Pasargadae und Persepolis 1928 und 1931-1934, *AMI* 12: 13-25.
- KUHRT, A. 1995, *The Ancient Near East c. 3000 - 330 BC*, 2 vols., London - New York.
- LAMBERG-KARLOVSKY, C.C. & MAGEE, P. 1999, The Iron Age Platforms at Tepe Yahya, *IrAnt* 34: 41-52.
- LAMBERT, M. 1971, Investiture de fonctionnaires en Élam, *JA* 259: 218-221.
- LECOQ, P. 1995, Un aspect de la politique religieuse de Gaumate le mage, in: R. Gyselen (ed.), *Au carrefour des religions. Mélanges offerts à Philippe Gignoux* (Res Orientales 7), Bures-sur-Yvette: 183-6.
- LEWIS, D.M. 1977, *Sparta and Persia*, Leiden.
- 1984, Postscript, in: A.R. Burn, *Persia & the Greeks*, London [2nd ed.]: 587-609.
- 1985, Persians in Herodotus, in: *The Greek Historians, Literature and History. Papers Presented to A.E. Raubitschek*, Saratoga: 101-117.
- 1994, The Persepolis Tablets: speech, seal and script, in: A.K. Bowman & G. Woolf (eds.), *Literacy and power in the Ancient World*, Cambridge: 17-32.
- LION, A. (ed.) 1823, *Ctesiae Cnidii quae supersunt*, Gottingae.
- MACKENZIE, D.N. 1971, review of R.T. Hallock, *PFT*, *JAOS* 34: 608-10.
- MALBRAN-LABAT, F. 1995, *Les inscriptions royales de Suse, briques de l'époque paléo-élamite à l'Empire néo-élamite*, Paris.
- MAYRHOFER, M. 1973, *Onomastica Persepolitana. Das altiranische Namengut der Persepolis-Täfelchen* (SbÖAW 286), Wien.
- MÜLLER, K.Fr. 1937, *Das Assyrische Ritual*, Teil 1: *Texte zum Assyrischen Königsritual* (MVAeG 41.3), Leipzig.
- PARTNER, P. 1990, *The Pope's Men. The Papal service in the Renaissance*, Oxford.
- PAULUS VI PP. 1968, Pontificalis Domus ordinatio quadamtenus mutatur, *Acta Apostolicae Sedis* 60: 305-315.
- POHANKA, R. 1983, Zu einigen Architekturstücken von Tell-e Zohak bei Fasa, Südiran, *AÖAW* 120.7: 255-65.
- POTTS, D.T. 1999, *The Archaeology of Elam. Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, Cambridge.
- RAZMJOU, Sh, 2001, Des traces de la déesse Spenta Ārmaiti à Persépolis et proposition pour une nouvelle lecture d'un logogramme élamite, *StIr* 30: 7-15.
- [forthcoming], Lan Ceremony and Other Ritual Ceremonies in the Achaemenid Period [to be published in *Iran*].
- READE, J.E. 1972, The Neo-Assyrian court and army: evidence from the sculptures, *Iraq* 34: 87-112.
- ROAF, M. 1983, *Sculptures and Sculptors at Persepolis* (= Iran 21), London.

- SANCISI-WEERDENBURG, H. 2002, The problem of the Yauna. in: T. Bakır *et al.* (eds.), *Achaemenid Anatolia, Proceedings of the first International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma 15-18 August 1997* (PIHANS 92), Leiden: 1-11.
- SCHEIL, V. 1907, *Textes élamites-anzanites, troisième série* (MDP 9), Paris.
- 1911, *Textes élamites-anzanites, quatrième série* (MDP 11), Paris.
- SCHMIDT, E.F. 1953, *Persepolis*, vol. I: *Structures, Reliefs, Inscriptions* (OIP 68), Chicago.
- 1957, *Persepolis*, vol. II: *The Contents of the Treasury and Other Discoveries* (OIP 69), Chicago.
- 1970, *Persepolis*, vol. III: *The Royal Tombs and Other Monuments* (OIP 70), Chicago.
- SCHMITT, R. 1967, Medisches und Persisches Sprachgut bei Herodot, *ZDMG* 117: 119-45.
- 1986, Über fehlende Normierung im Achaimenidsch-Elamischen, *AMI* 19: 121-132.
- 2000, *The Old Persian Inscriptions of Naqsh-e Rostam and Persepolis* (Corpus Inscriptionum Iranicarum I.1.11), London.
- SEIDL, U. 1997, s.v. Izeh, in E.M. Meyers (ed.), *The Oxford Encyclopaedia of Archaeology in the Near East*, vol. III: 199-203.
- SIMS-WILLIAMS, N. 1990, Old Persian *patišuvarna* "cup," in: *Iranica Varia. Papers in Honor of Professor Ehsan Yarshater* (Acta Iranica 30), Leiden: 240-243.
- 2001, The inscriptions on the Miho bowl and some comparable objects, *StIr* 30: 187-198.
- STEIN, A. 1936, An archaeological tour in the ancient Persis, *Iraq* 3: 111-230.
- STEVE, M.-J. 1974, Inscriptions des Achéménides à Suse (suite), *StIr* 3.2: 135-169.
- 1986, La Fin de l'Élam: à propos d'une empreinte de sceau-cylindre, *StIr* 15: 7-21.
- STOLPER, M.W. 1977, Three Iranian Loanwords in Late Babylonian Texts, in: L.D. Levine & T.C. Young (eds.), *Mountains and Lowlands: Essays in the Archaeology of Greater Mesopotamia* (Bibliotheca Mesopotamica 7), Malibu: 251-66.
- 1984a, The Neo-Babylonian Text from Persepolis Fortification, *JNES* 43: 299-309.
- 1984b, *Texts from Tall-i Malyan, I: Elamite Administrative Texts (1972-1974)* (Occasional Publications of the Babylonian Fund 6), Philadelphia.
- 1985, *Entrepreneurs and Empire. The Murašû Archive, the Murašû Firm, and Persian Rule in Babylonia* (PIHANS 54), Istanbul.
- 1987/90, s.v. Mālamīr. B. Philologisch, *RLA* VII: 275-281.
- 1992, The Murašû Texts from Susa, *RA* 86: 69-77.
- 1993, *Late Achaemenid, Early Macedonian, and Early Seleucid Records of Deposit and Related Texts* (AION Suppl. 77), Napoli.
- 1994, Iranians in Babylonia, *JAOS* 114: 617-624 [review article of Dandamaev 1992].
- 2001, Fifth Century Nippur: Texts of the Murašûs and from their surroundings, *JCS* 53: 83-132.
- [forthcoming 1], Elamite, in: R. Woodard (ed.), *Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*: 60-94.
- [forthcoming 2], Parysatis in Babylon.
- STOLPER, M.W. & DONBAZ, V., *Istanbul Murašû Texts* (PIHANS 79), Istanbul.

- STOLPER, M.W. & JONES, C.E. [forthcoming]. Achaemenid Elamite Administrative Tablets, 1: Fortification Texts Sold at the Auction of the Erlenmeyer Collection.
- STRONACH, D. 1978, *Pasargadae. A Report on the Excavations conducted by the British Institute of Persian Studies from 1961 to 1963*, Oxford.
- 1989, The Royal Garden at Pasargadae: Evolution and Legacy, in: L. de Meyer & E. Haerincx (eds.), *Archaeologica Iranica et Orientalis. Miscellanea in honorem Louis vanden Berghe*, Gent: 475-502.
- SUMNER, W.M. 1986, Achaemenid Settlement in the Persepolis Plain, *AJA* 90: 3-31.
- SZEMERÉNYI, O. 1975, *Iranica* V (nos. 59-70), in: *Monumentum H.S. Nyberg*, vol. II (*Acta Iranica* 15): 313-94.
- 1980, *Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian - Skudra - Sogdian - Saka* (SbÖAW 371), Wien.
- TALLON, F. 1994, La tombe achéménide de l'Acropole, in: P.O. Harper, J. Aruz & F. Tallon (eds.), *La cité royale de Suse. Trésors du Proche-Orient ancien au Louvre*, Paris: 242-52.
- TAVERNIER, J. 2002, *Iranica in de Achaemenidische periode (ca. 550-330 v.Chr.). Taalkundige studie van Oud-Iraanse eigennamen en leenwoorden, die geattesteerd zijn in niet-Iraanse teksten*, diss. Katholieke Universiteit Leuven.
- TILIA, A.B. 1972, *Studies and Restorations at Persepolis and Other Sites of Fārs*, vol. I (ISMEO Reports and Memoirs 16), Rome.
- 1974, Discovery of an Achaemenian Palace near Takht-i Rostam North of the Terrace of Persepolis, *Iran* 12: 200-204.
- 1978, *Studies and Restorations at Persepolis and Other Sites of Fārs*, vol. II (ISMEO Reports and Memoirs 18), Rome: 73-91.
- UCHITEL, A. 1997, Persian Paradise: Agricultural Texts in the Fortification Archive, *Iranica* 32: 137-44.
- UNGNAD, A. 1959/60, Neubabylonische Privaturkunden aus der Sammlung Amherst, *AfO* 19: 74-82.
- VALLAT, F. 1970, Table élamite de Darius Ier, *RA* 64: 149-160.
- 1977, *Dictionnaire des inscriptions royales en élamite achéménide* [unpublished].
- 1986, Tablette acadienne de Darius Ier (DSaa), in: L. de Meyer, H. Gasche & F. Vallat (eds.), *Fragmenta Historiae Elamicae. Mélanges offerts à M.J. Steve*, Paris: 277-83.
- 1989, Le scribe Ibni-Adad et les premiers sukkalmah, *NABU* 1989: 23-4 (note 34).
- 1993, *Les noms géographiques des sources suso-élamites* (RGTC 11), Wiesbaden.
- 1994, Deux tablettes élamites de l'Université de Fribourg, *JNES* 53: 263-74.
- 1996, L'Élam à l'époque paléo-babylonienne et ses relations avec la Mésopotamie, in: J.-M. Durand, *Mari, Ébla et les Hourrites: Dix ans de travaux*, Paris: 297-319.
- 1997, L'utilisation des sceaux-cylindres dans l'archivage des lettres de Persépolis, in: R. Gyselen (ed.), *Sceaux d'Orient et leur emploi* (Res Orientales 10), Bures-sur-Yvette: 171-4.
- 2001, Les *puhlaté* d'Assurbanipal, *NABU* 2001 (note 65).
- 2002, La Dame faite prisonnière à Babylone, *Akkadica* 123.2: 137-144.

- VON HAMMER-PUGSTALL, J. 1816. Beschreibung der merkwürdigen Gemälde einer persischen Schachtel, in: *Fundgruben des Orients*, vol. V, Wien: 103-8.
- WEBER, Chr. 1978, *Kardinäle und Prälaten in den letzten Jahrzehnten des Kirchenstaates. Elite-Rekrutierung, Karriere-Muster und soziale Zusammensetzung der kurialen Führungsschicht zur Zeit Pius IX (1846-1878)*, 2 vols. (Päpste und Papsttum 13.1-2), Berlin.
- WEISSBACH, F.H. 1911. *Die Keilinschriften der Achämeniden* (VAB 3), Leipzig.
- ZADOK, R. 1977. *Iranians and Individuals bearing Iranian names in Achaemenid Babylonia*, *IOS* 7: 89-138.

پیشکش
به تبرستان

www.tabarestan.info

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

ترکومووه و قرنه^۱

یوزف ویزه هوفر - کیل

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

از جمله مشهورترین و در عین حال از نظر تعبیر و تفسیر بحث‌انگیزترین و مورد اختلاف‌ترین انواع سکه‌های هخامنشی در آسیای صغیر، استاترهایی است که روی آنها بعل ترسوس (متن آرامی روی سکه: BALTARZ) و بر پشت آنها یک شخصیت عالی مقام پارسی نقش بسته که به احتمال زیاد TRKMW (ترکومووه)^۲ نام دارد؛ لباس پارسی پوشیده و در حال آزمایش یک خدنگ است و در سمت راست او صفحه مدور بالدار دیده می‌شود (تصویر ۱)^۳. تحقیقات باستان‌شناسی در مورد هویت ترکومووه درگیر بحث و مجادله شدیدی است: درحالی که بعضی از محققان معتقدند این شخص همان داتام [داتامس] شورش است که در روایات یونانی - رومی از او نام برده شده است^۴، دیگران این هم‌هویتی را شدیداً رد می‌کنند و شخصیت مورد نظر را یکی از مدیران وفادار و مطیع اردشیر دوم یا یکی از نمایندگان سلسله سی‌یه‌نه‌سیس [Syennesis]

۱. از دوستم میسانیل آرام (وین) به خاطر تصاویر سکه‌ها و تذکرات گرانقدرش سپاسگزارم.

۲. ما این نوع قرائت را، که در این میان از سوی اکثر دانشمندان پذیرفته شده، مدیون لومر هستیم: Lemaire 1989: 141-149; *idem* 1991: 203-205; vgl. Le Rider 1995: 777. سایر انواع قرائت عبارتند از:

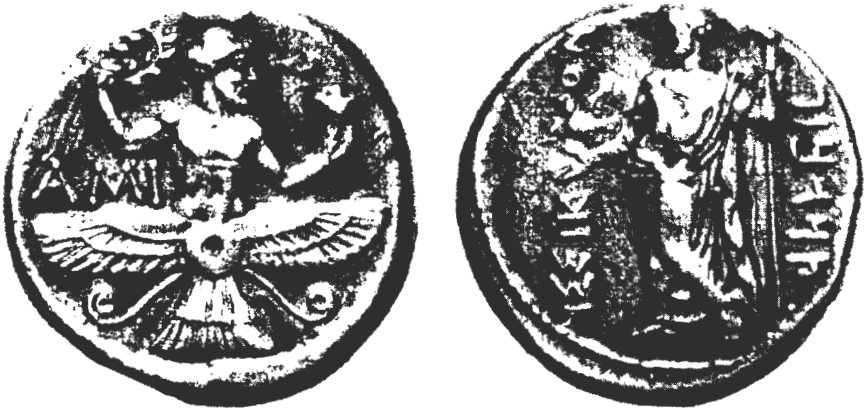
TRNSW, TDNMW, TRNMW و TRDMW

3. Moysey 1986: 58-61 (pl. 5, 51-59); SNG Cop. 295-298; SNG von Aulock 595lf; SNG Levante 85-88; SNG France II 282-289, etc.

۴. مثلاً: Moysey 1989: 109; Mildenberg 1990/91: 10 n. 8; Bing 1998: 59; Debord 1999: 361 u.a.m.; لومر، ۱۹۸۹ صص ۸-۱۴۱ شقوق دیگری هم پیشنهاد کرده است: T.=D. یا یک سلسله کیلیکیه‌ای ناشناس =T.

تصویر ۱. سکه بعل / شهرب از تارسوس، متعلق به ترکومووه.

تصویر ۲. سکه مرد بالدار / زئوس از ایسوس، متعلق به تیریاز.

کیلیکیه‌ای می‌دانند.^۵ من در این مقاله، که به یاد و در بزرگداشت دوست عزیزم تهیه شده، قصد دارم با توجه ویژه به یکی از جزئیات این نوع سکه، نکات جدیدی را در پیوند با این بحث مطرح کنم.

۵. مثلاً: Casabonne 1995: 164f.; *idem* 1999: 47; Jacobs 1994: 153; Le Rider 1997: 157-159; 2000: 35 u.ö. HEP 686; Briant 2000: 269; BHach I: 60f.; BHach II: 94f. -

کازابون (۱۹۹۹: ۶۶) معتقد است T. در کیلیکیه وظایف و مسئولیت‌های یک ساتراپ را داشته است. اما برای انتصاب او به چنین مقامی، مدرکی در دست نیست (BHach II: 155n 330).

نکته مورد نظر من قرص بالداری است که من هم مثل بسیاری از دیگر همکارانم^۶ از مدتها پیش آن را نمادِ خَوْرَنَه / فرته [= فر]، آن هم از گونه عام ایرانی و نه نوع شاهنشاهی آن - که نمادش همان "مرد بالدار" [مشهور به فروهر] پر آوازه است - می دانم. این که "مرد بالدار" خَوْرَنَه یا "فر" (به یونانی δαίμων) شاهنشاه را باز می نمایاند و قرص بالدار نماد عام "دایمون" دانسته شود، امری است که با توجه به سکه‌هایی که سکه‌های ساتراپی نامیده می شوند^۷ نیز منطقی و درست به نظر می رسد. به عنوان مثال روی سکه‌های تیرباز، شَهْرَب و فادار به شاه در نبردهای سولوی، مالوس و ایسوس، که مربوط به سالهای دهه ۳۸۰ هستند (تصویر ۲)^۸ و با عملیاتی که از سوی اردشیر دوم علیه قبرس سازمان یافته بود ارتباط دارند، تصویر "مرد بالدار" (در گونه و تعبیر "یونانی" آن)^۹ به چشم می خورد و به این سکه‌ها و به عملیات نظامی مربوطه، خصیلتی "شاهنشاهی" می بخشد: یعنی که این فرّه ایزدی و خداداد اردشیر دوم است که قطعاً موفقیت این عملیات را تضمین می کند. بنابراین "مرد بالدار" به عنوان یک نماد مشخص کننده، تقریباً معادل عبارت ΒΑΣΙΛΕΥΣ [باسیایس] روی سکه‌های سایر فرماندهان نظامی ایرانی (تیسافرن و سایرین)^{۱۰} است. پس اگر می بینیم که (آخرین)^{۱۱} سکه‌های ترکومووه دقیقاً فاقد این دایمون شاهنشاهی هستند و به جای آن "فرّه همگانی (ایرانیان)" را نشان می دهند که به عنوان نماد خوشبختی، کامیابی و ایمنی تعبیر می شود و در تصاویر و آثار تجسمی می تواند بالای سر همه ایرانیان، از هر قشر و طبقه‌ای (و از جمله خود شاهنشاه) و حتی برفراز "مرد بالدار" در اهتزاز باشد، این امر به عقیده من فقط یک معنا دارد: ترکومووه این نوع سکه خود را نه به وسیله دایمون شاهنشاه، بلکه به واسطه "فر" ایرانیان مستظهر و ممتاز می داند^{۱۲}. البته باید متذکر شد که این [ترکومووه] معارض

۶ عمدتاً: شهزادی، ۱۹۷۴ و ۱۹۸۰؛ کالمایر، ۱۹۷۹ - سایر مآخذ (همراه با نظرات مخالف) در:

De Jong 1998: 481-483 sowie Stausberg 2002: 177-180.

۷ در مورد مسائل مربوط به این مقوله نک. Mildenberg 1993: 58-60. Vgl. Debord 1999: 50-65.

۸ مجموعه این سکه‌ها در این مآخذ ذکر شده است: Debord 1999: 336 n. 247-253.

9. Casabonne 1996: 124.

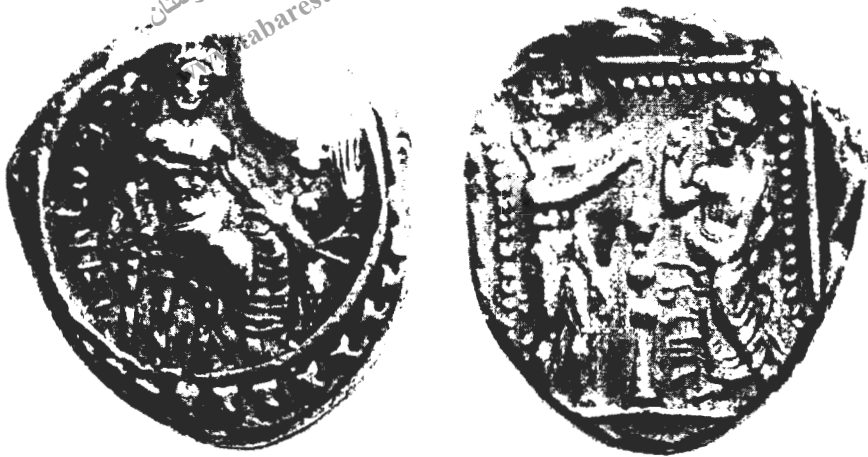
10. Debord 1999: 50 ff.

۱۱. Moysey 1986: 16; *idem* 1989: 108-116; vgl. auch Naster 1989. ۱۱

توالی ضرب سکه‌های ترکومووه را تأیید می نماید (de Callatay 2000: 116-7).

۱۲. سکه‌های فرته (استاتر نقره) که تصویر روی آن مردی را در لباس پارسی با چوبدست در حال شخم زمین با گاو نر و تصویر پست آن ماده گاوی را در حال شیر دادن به گوساله و در کنار آن قرص بالدار را نشان می دهد (Mildenberg 1993: pl. II, 89) - تاریخ ضرب، به عقیده همین محقق: ۴۰۰ ق.م)، به خوشبختی ایران، که ←

تاج و تخت شاهنشاهی نیست^{۱۳}، چون اگر چنین ادعایی داشت، به لحاظ معیارهای شمایل‌نگاری می‌بایست با کسوت شاهنشاهی (و از جمله با *τιάρα ορθή* "تاج" تیارا اورته")^{۱۴} و نیز با یک گونه ویژه و شخصی از "مرد بالدار" به تصویر کشیده می‌شد. جاه‌طلبی‌های ویژه ترکومووه و تلاش او جهت دستیابی به یک موجودیت و مشروعیت مستقل و ناوابسته به مأموریت‌های شاهنشاهی، در سکه‌های او از نوع موسوم به سکه‌های *بعل / آنه* ^{۱۴} [Ba'al/Ana] هم کاملاً مشهود است (تصویر ۳)^{۱۵}. در حالی که گونه قبلی سکه او از نوع سکه‌های موسوم به *آنه / موسا / مرد گلاهیخود* به سر (تصویر ۴)^{۱۶}

تصویر ۳. سکه بعل / آنه از تارسوس، متعلق به ترکومووه

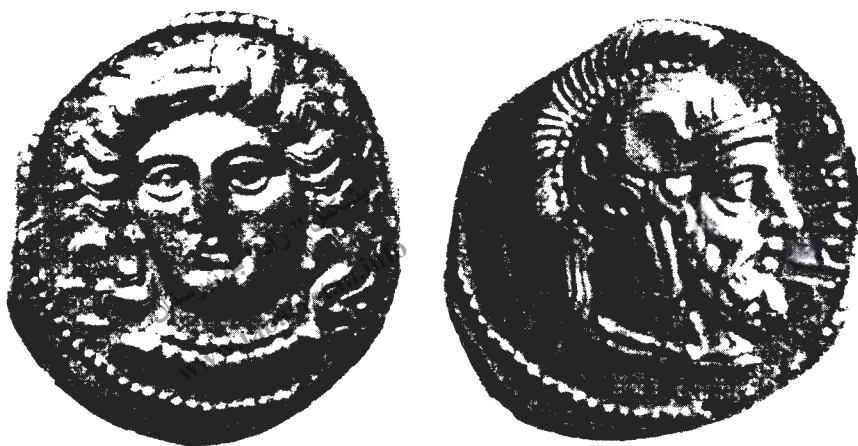
→ توسط فرنه تضمین شده و یا به وسیله آن نمادینه گردیده، اشاره دارد. سکه کوچکی که توسط دبور (۱۹۹۹، ص ۳۶۳) معرفی شده (SNG Levante 189-190) و متعلق به تارسوس است و به جای ستاره‌ای که روی "استاتیر شیردار" ضرب می‌شد، قرص بالدار را نشان می‌دهد، در تضاد با این تعبیر نیست: این سکه به احتمال زیاد متعلق به دوره بلافاصله قبل از ورود اسکندر به کیلیکیه است (Mildenberg 1990/91:13). فرنه (ایرانی) در این رابطه (به عنوان نماد خوشبختی) منطقی است و [به علاوه]، این فرنه برخلاف سکه نوع شهربی ترکومووه - ربطی به یک شخص خاص ندارد.

13. So Moysey 1989: 110.

۱۴. بینگ (۱۹۹۸ صص ۶۳-۵۹) معتقد به این نوع قرائت است (آنه - ایزد کانش (kansch): اما لومر (۲۰۰۰، ص ۴-۱۳۳) موافق قرائت دیگری است: آنو = یکی از ایزدان بین‌النهرین.

15. Moysey 1986: 53-58 (pl. 3.37; 4.40-50); SNG Cop. 299-302; SNG von Aulock 5943-50; SNG Levante 83f.; SNG France II 290-300, u.a.m.

16. Moysey 1986: 41-52 (pl. 2.16-21); SNG Cop. 274-294; SNG von Aulock 5934-42; SNG Levante 78-80; SNG France II 258-277. u.a.m.

تصویر ۴. سکه آره توسا / مرد کلاهخود به سر، از تارسوس، متعلق به ترکومووه

از سکه‌های ضرب شده توسط فرنه‌باز، شَهْرَب وفادار به شاه، اقتباس کرده است (یکسانی مَهر روی سکه)^{۱۷}؛ گونه دوم^{۱۸} و نیز نوع بعدی آن، یعنی سکه موسوم به بَعْل / شَهْرَب چیزی کاملاً نو و بدیع ارائه می‌دهد: در حالی که بَعْل فرنه‌باز (تصویر ۵)^{۱۹} به سمت چپ می‌نگرد، عصای بلندی در دست دارد و روی تخت (Diphros) نشسته است، بَعْل ترکومووه که او هم نشسته است - یا به سمت چپ نگاه می‌کند یا به جلو (سکه بَعْل / آنه) و یا به سمت راست (سکه بَعْل / شَهْرَب). این بَعْل خوشه‌ای انگور و یک سنبله گندم در دست چپ دارد و عصای بلندی زیر بغل راستش دیده می‌شود که نوک آن به عقابی با بالهای گشوده منتهی می‌گردد. بر فراز بازوی چپ این ایزد، که تاجی از برگ به سر دارد، یک آتشدان بلند کُندر سوز دیده می‌شود. در پشت این سکه، آنه (که مثل شخص رو به رویش در مکان مقدسی ایستاده) عریان و ریشوست، دست راستش را دراز کرده و بالا برده و به شخص روبه‌رویش (که متن روی سکه او را ترکومووه معرفی کرده) اشاره می‌کند. این مرد لباس یونانی به تن و تاج یا نیمتاجی به سر دارد که به تاج آنه بی‌شبهت نیست. ترکومووه در این تصویر با حرکت دست راست نسبت به ایزد روبه‌روی

17. Naster 1989; vgl. Moysey 1986: 8-10; Alram 1986: 109; *idem* 1999: 29-30.

18. Naster 1989: 194.

19. Moysey 1986: 30-34; SNG von Aulock 5927-5933; SNG Levante 71-74; SNG Levante Suppl. I 17; SNG France II 251-257, u.a.m.

تصویر ۵. سکه بعل از تارسوس، متعلق به فرنه‌باز

خود اظهار بندگی (Proskynese = سجده، کرنش؟) می‌کند. در فاصله بین این دو پیکره، آتشدان کُندرسوزی دیده می‌شود. گرچه با در نظر گرفتن همین معلومات هم به زحمت می‌توان پذیرفت یا تصور کرد که یک مدیر یا مأمور شاهنشاهی فاقد جاه‌طلبی‌های شخصی در مقامی باشد و یا رای آن را داشته باشد که سکه‌هایی از این نوع غیر متعارف با چنین محتوای نمادین نیرومندی (ترکومووه فرمان آنه را اجرا می‌کند)^{۲۱} ضرب کند، به عقیده من ضرب سکه‌های نوع شَهْرَبی، تلاش ترکومووه برای دستیابی به یک موجودیت و مشروعیت مستقل را به واقعیتی قطعی تبدیل می‌سازد^{۲۲} این واقعیت که مازایوس [Mazaïos]، شَهْرَب وفادار به شاه، بعدها دقیقاً یکی از همین سکه‌های نوع اخیر را ذوب و مجدداً [با طرحی جدید] ضرب کرد^{۲۲}، معنایی جز این ندارد که ترکومووه، بر خلاف مازایوس، مطیع و فرمانبردار شاه نبود.

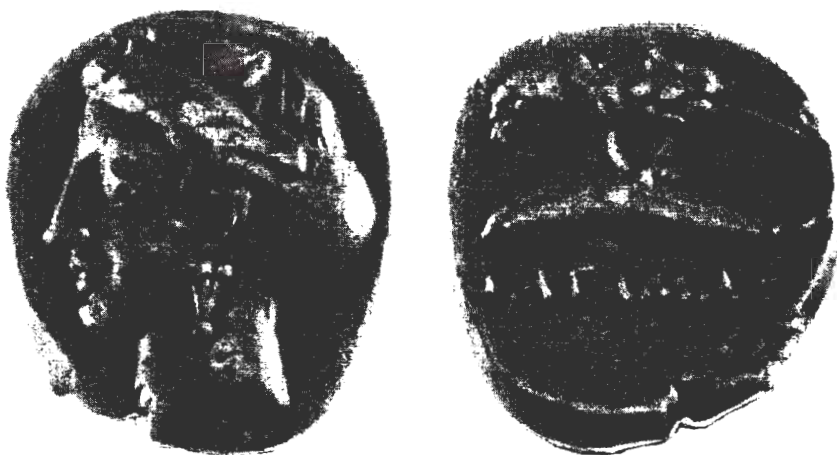
20. Moysey 1989: 110; Naster 1996: 282.

۲۱. سکوندا (۱۹۹۸، ص ۴۲) تمام سکه‌های ضرب شده توسط ترکومووه (که این محقق او را داتام می‌داند) را مربوط به سالهای ۳۷۲ تا ۳۶۸ ق.م، یعنی مربوط به مرحله‌ای می‌داند که داتام هنوز مطیع شاه بود. این واقعیت که تصویر "شهربی" که در حال آزمایش خدنگ است (و نیز قرص بالدار)، از جمله تصاویر کاملاً آشنا در برنامه شمایل‌نگاری (ایرانی) محسوب می‌شود (دبور، ۱۹۹۹، ص ۳۶۲ به بعد)، گرچه نشان می‌دهد که داتام جاه‌طلبی‌های افراطی و بیش از حدی نداشته، اما در عین حال فرضیه مطرح شده در این مقاله را هم رد نمی‌کند.

۲۲. تذکرِ de Callatay (به روایت 2000: 37 Casabonne).

اگر بپذیریم که ترکومووه نه یک مأمور مطیع و وفادار به اردشیر، بلکه شخصیتی است که بیش از هر چیز در فکر موفقیت شخصی خویش است، در این صورت به عقیده من احتمال تطبیقِ هویت این مرد با داتام زیاد می‌شود. نکات زیر برابر بودن این دو شخصیت را تأیید می‌کنند: (الف) داتام به خاطر سکه‌هایی که در سینوپه ضرب کرده بود، شهرت دارد (تصویر ۶)^{۲۳}، بنابراین چرا در گاپادوکیه / کیلیکیه، یعنی جایی که از نظر سیاسی - نظامی عرصهٔ فعالیت اوست نیز به ضرب سکه نپردازد؟؛ (ب) ترکومووه به واسطه سکه‌هایش با فرنه‌باز (که قبل از داتام فرمانده کل ارتش در مصر بود)^{۲۴} مرتبط است؛ (ج) ترکومووه در شرایطی است که می‌تواند مقدار بسیار زیادی نقره را ذوب و به سکه تبدیل کند^{۲۵}؛ (د) ترکومووه سکه‌ای ضرب کرده که طرح پشت آن ایرانی است (شهرَب با فرئه ایرانی)؛ (ه) بسیار عجیب است اگر فرض کنیم چنین شخصیت مهمی

تصویر ۶. سکه سینوپه متعلق به داتام

23. Alram 1986: 110 No. 344.

۲۴. Le Rider متذکر شده که به زحمت می‌توان تصور کرد داتامی که مدت‌ها مأمور و نماینده شاهنشاه بود، در اولین نوع سکه‌ای که ضرب کرد ("documents officiels, frappés avec l'autorisation du roi et...sous soncontrol")، خود را با نامی که در شوش او را می‌شناختند معرفی نکرده و به جای آن از یک نام محلی (ترکومووه) استفاده کرده باشد (1997:158). اما در مقابل به همان اندازه هم می‌توان تعجب کرد که یک شخصیت کیلیکیه‌ای که ترکومووه نام دارد، چرا خود را روی سکه‌اش با لباس ایرانی و همراه با نماد فرنه ایرانی به تصویر کشیده است. ۲۵. طبق محاسبه Casabonne 2000: 64 n.53 وزن این نقره بیشتر از ۷۰ تالنت بوده است. استفاده از این مقدار نقره [برای ضرب سکه] تا قبل از ظهور اسکندر در این منطقه تکرار نشد.

وجود داشته، اما در روایات یونانی - مثلاً به عنوان رقیبِ داتام - مطرح نشده است.^{۲۶} ولی البته [علی‌رغم آنچه گفته شد] پیش شرط یکی دانستن هویت ترکومووه و داتام این است که بتوانیم مفهوم عبارت TRKMW را به درستی تشخیص دهیم و سکه‌ها را با "زندگی نامه" داتام، آن‌طور که از طریق شواهد و نوشتارهای تاریخی به ما رسیده است، به نحوی منطقی تطبیق دهیم و تلفیق کنیم. در مورد تعبیر و مفهوم عبارت ضرب شده روی سکه، یعنی TRKMW، کارشناسان معمولاً معتقدند که ترکومووه ("ترخونت) قدرت است") نام بومی و محلی داتام است که در منطقه جنوب غربی آناتولی فعال بود^{۲۷}، که البته باید گفت در منابع شناخته شده تاریخی روایتی در این باره وجود ندارد که داتام به جز نام-ایرانی^{۲۸}-مشهورش نام دیگری هم داشته است^{۲۹}. تاسیلو اشمیت همکار بیله‌فلدی من سعی کرده بدین ترتیب مشکل یاد شده را حل کند که در مقاله تحقیقی مفصلی درباره تاریخ کیلیکیه، که هنوز به چاپ نرسیده، نظریه جدیدی پیش نهاده و اظهار عقیده کرده که TRKMW را نباید به عنوان اسم شخص، بلکه به عنوان مقام و لقب تلقی نمود^{۳۰}. از این دیدگاه، داتام خود را به عنوان متولی عالی‌ترین ایزد در ایزدکده محلی قوم لووی، یعنی ترخونت^{۳۱} - یا به عبارت دیگر به عنوان "دارنده نیروی ترخونت") - معرفی می‌کند. اشمیت که مانند سایر محققان قبل از خود، قرص بالدار را نمادِ اهورامزدا می‌داند، در توضیح علت حضور همزمان نام خدایان آناتولی (تعل ترخونت)) و ایرانی (اهورامزدا) بر روی یک سکه دچار مشکل می‌شود. در حالی که اگر قرص بالدار را نمادِ فره همگانی ایرانیان تفسیر کنیم، با چنین مشکلی مواجه نمی‌شویم:

---

۲۶. و از این روست که از نظر لوریده، که همان‌طور که گفته شد ترکومووه را با داتام هم هویت نمی‌داند و او را یکی از مأمورین محلی شاهنشاه می‌انگارد، شاهنشاه - به خاطر احاطه مأموریت به داتام جهت سرکوب شورش آسیس - تصمیم گرفت به ترکومووه امکانات بخش کیلیکیه را علیه نکتانیو بسپارد (۱۹۹۷، ص ۱۵۸). اما در این مورد هم می‌توان این پرسش را مطرح کرد که پس چرا نیوس و دیگران ذکری از وی به میان نیاورده‌اند.

۲۷. لومر، ۱۹۸۹، ص ۸-۱۴۷ (که این تفسیر را به عنوان یکی از دو شق محتمل پیشنهاد کرده است؛ شق دوم ترکومووه را یک "شاه محلی کیلیکیه‌ای ناشناس" می‌داند). ۲۸. نک. ر. اشمیت ۱۹۹۶ ص ۱۱۵.

۲۹. اگر می‌بینیم که کامیسار (Kamisares)، پدر داتام را شخصی کیلیکیه‌ای نامیده‌اند (Nepos. Dat 1.1)، باید گفت که این امر - با توجه به نامهای ایرانی پدر و پسر - فقط اشاره‌ای است به محل اولیه سکونت کامیسار و به تابعیت قومی و نژادی او ارتباطی ندارد (نک. سکوندا، ۱۹۸۸، ص ۳۶). درباره حیطه وظایف پدر و پسر نک. بعد.

۳۰. T.Schmitt [زیر چاپ]. البته م. آلام (وین) این تئوری را با توجه به مفاد و موضوعات سکه شناختی قانع کننده نمی‌داند (نامه مورخ ۱۰-۶-۲۰۰۲).

داتام در مقام متولی و نماینده آنه، در حالی که در ارتباط با مسائل داخلی و محلی کیلیکیه - مثل فرنه باز قبل از او - خود را مرید و بنده بعل - که با ترخو(نت) (وزئوس) "خویشاوند"^{۳۲} است - می‌نمایاند (روی سکه)، در پشت سکه‌های نوع سوم، خود را در کسوت یک شخصیت عالی مقام ایرانی معرفی می‌کند که دارای جاه‌طلبی‌های سیاسی است و منافع شخصی خود را بر منافع شاهنشاه ترجیح می‌دهد^{۳۳}. ایرانیان و اشخاصی که با نمادهای تصویری ایرانی آشنا بودند (و از جمله سایر مدبران و نمایندگان شاهنشاه در آسیای صغیر) قطعاً به اندازه کافی متوجه این نکته شده بودند.

البته این تفسیر پیشنهادی تنها به شرطی قابل قبول است که انواع سکه‌های ضرب شده TRKMW با زندگی‌نامه داتام هماهنگ باشند و در تضاد با آن قرار نگیرند (که در این راستا باید حتماً سکه‌ها را به عنوان نقطه آغاز و ابتدای هرگونه فکر و فرضیه‌ای قرار داد). در اینجا باید متذکر شد که نقطه مشترک در تمام تحقیقات مربوط به سکه‌های ضرب شده در کیلیکیه و تاریخ نخستین دهه‌های قرن چهارم قبل از میلاد این سرزمین این است که همه ناگزیرند فرضیه‌های خود را با توجه ویژه به نتایج تحقیقات جدید در مورد ابعاد و اهمیت آنچه که شورش شهر ب‌ها نامیده شده، مطرح کنند^{۳۴}. قبل از هر چیز این سؤال مطرح است: آیا تمام سکه‌هایی که عبارت TRKMW روی آنها نوشته شده، یعنی مثلاً حتی سکه نوع آرّه‌توسا / مرد کلاه‌خود به سر هم قطعاً و بدون شک به وسیله داتام شورشی ضرب شده‌اند؟ رابرت مویزی از مقایسه خویشاوندی بسیار نزدیک گونه‌شناختی نخستین مأموریت‌های داتام و آخرین مأموریت‌های فرنه باز به این نتیجه رسیده که در هر دو مورد هدف از ضرب سکه تأمین هزینه اقدام نظامی علیه مصر است که فرمان آن از سوی شاهنشاه صادر شده بود. به اعتقاد این پژوهشگر نخستین سکه‌های ترکو مووه در سال ۳۷۳/۲ ق.م، یعنی بلافاصله پس از عزل فرنه باز ضرب شده بودند؛ بر این اساس فقط مسکوکات بعدی، یعنی ضرب سکه‌های بعل را می‌توان به داتام شورشی نسبت داد^{۳۵}. اما ت. اشمیت، برخلاف پژوهشگر فوق، معتقد است که صرف

32. Lemaire 2000: 130-132.

۳۳. این که داتام خود را به کدامیک از خدایان ایرانی وابسته می‌دانست و این که آیا کشش و علاقه خاصی به اهورامزدا داشت یا - مثل ارباب پیشینش - خود را بیشتر مرید خدایان سه گانه اهورامزدا - آناهیتا - میترا می‌دانست (نک. A^2Ha u.ö. برای ما روشن نیست).

34. Die Literatur ist gesammelt in HEP: 1018-24; BHach I: 57-61; BHach II: 92-97.

35. Moysey 1986: 14.

استفاده از عنوان TRKMW سندی است دال بر موضع شورشى داتام. از این دیدگاه، استمرار و دوام تصویرِ روی سکه (آره‌توسا / مرد کلاهخود به سر) فقط بیانگر این واقعیت است که این پول - همانند سکه ضرب شده توسط فرنه باز - برای تأمین هزینه سربازان مزدور یونانی در نظر گرفته شده بود، که البته [به اعتبار این فرضیه] اینک دیگر نه برای شاهنشاه، بلکه برای داتام شمشیر می‌زدند^{۳۶}. فرانسوا دو کالاته^{۳۷} نیز نوعی تحول و تغییر در روال ضرب سکه در کیلیکیه (تمرکز ضرب در ضرابخانه‌های تارسوس، سلگا و اسپندوس از حدود ۳۷۵ ق.م به بعد) را قطعی دانسته است؛ او هم این تحول را با ترکومووه مرتبط می‌داند (با این تفاوت که نامبرده در پیروی از اولیویه کازابون، پی‌یر بریان و ژرژ لوریده، ترکومووه را با داتام یکی نمی‌داند)^{۳۸}. البته او بر خلاف مویزی و اشمیت، مأموریت‌های وسیع و پر تعداد ترکومووه را نه با شورش شهرها مرتبط می‌داند نه با فقط یکی از عملیات ویژه نظامی (مثلاً لشکرکشی به مصر)، بلکه آن را نشانه تغییر در سیاست شاهنشاهی در آناتولی جنوبی می‌انگارد^{۳۹}.

من در زیر می‌کوشم با آغاز حرکت از شواهد ذکر شده در مورد احتمال هم هویتی دو شخصیت ترکومووه و داتام و نیز با در نظر گرفتن استدلال‌های کارشناسان علم سکه‌شناسی، منقولات سکه‌شناختی را با روایات تاریخی (به ویژه روایات نپوس^{۴۰}، پولیانوس^{۴۱} و دیودوروس^{۴۲}) مقایسه کنم و، در صورت امکان، آنها را با هم "آشتی" دهم. از نوشته‌های نپوس چنین برمی‌آید که داتام بلافاصله پس از انتصاب به مقام سرفرماندهی سپاه مصر (یعنی به احتمال زیاد سال ۳۷۳ ق.م)^{۴۳}، از مقام خود برکنار نشد و سر به شورش برنداشت، بلکه قبل از آن با مأموریت از سوی شاهنشاه اسپیس شورشى را در منطقه

۳۶. T.schmitt (زیر چاپ).

37. De Callatay 2000:124.

۳۸. همان ص ۹۳ پانویس ۲.

۳۹. همان ص ۱۲۴: "وانگهی، اگر این مأموریت‌ها فقط به منظور استخدام مزدوران یونانی برای یک عملیات نظامی مشخص می‌بود، می‌بایست منتظر باشیم که به تعداد زیاد آنها را دور از سرزمین کیلیکیه بازیابیم. حال آن که چنین نیست... من به سهم خود عقیده دارم که... اردشیر سپس کوشیده تا سیاست استراتژیک خود را تغییر دهد و از ضعف یونان برای صف‌آرایی مجدد در مناطق غربی تر بهره بگیرد... من گمان نمی‌کنم که بتوان عملیات ترکومووه را به شورش بزرگ شهرها ارتباط داد..."

40. Nepos, *Datames*.

41. Polyainos VII.21.

42. Diod. XV.91.

43. Sekunda 1988: 41.

کاتائونی سرکوب کرد (Dat. 4.1-5)^{۴۴}؛ اما حتی اشغال (بعدی؟) پافلاگونی^{۴۵} را، هرچند که نپوس (Dat. 5.6) سعی در تلقین تفسیر دیگری دارد^{۴۶}، هم نمی‌توان به سادگی اقدامی علیه شاهنشاه تلقی کرد. به علاوه اگر ما روایت پولیانوس (VII. 21.5)^{۴۷} (یعنی کرنش و به خاک افتادن داتام در برابر دبیر شاهنشاه) را به معنای تمسخر و ریشخند فرمان شاهنشاه (که مثلاً کنار گذاشتن سینوپه در "نقشه جنگی" خلاف این تعبیر را نشان می‌دهد) تفسیر نکنیم، بلکه این داستان را سندی بینگاریم که وفاداری و سرسپردگی داتام را ثابت می‌کند، در این صورت در اینجا هم هنوز اثری از شورش داتام و برکناری او از سوی شاه مشاهده نمی‌شود. بنابر روایت نپوس، اردشیر تازه پس از لشکرکشی موفقیت‌آمیز داتام به پیسیدیا خبر شورش و جدایی سردارش را، آن هم از زبان پسر داتام یعنی سوسیناس، شنید (Dat. 6). بنابراین عملیات نظامی علیه اهالی پیسیدیا، که اگر هم آن را واقعه‌ای تاریخی به حساب آوریم، در سالهای پس از ۳۷۳ ق.م اتفاق افتاده بود و هدف از آن بسیج و استخدام نیروهای بومی و برای رسیدن به مقاصد شخصی نبود، باز از سوی شاه نشانه سرکشی سردارش تلقی نشد. اردشیر تازه پس از آنکه ماجرای شورش توسط پسر داتام لو رفت، واکنش نشان داد و آنتوفراداتس (ارته وردیه؟)^{۴۸} را برای مقابله با سردار شورشی خود فرستاد (Dat. 7.2). یعنی اردشیر تازه در این زمان (یعنی پس از سال ۳۶۸ ق.م) داتام را شورشی تلقی کرد. چنین به نظر می‌رسد که داتام شورشی در ۳۶۷ رودخانه فرات را هم پشت سر گذاشته بود^{۴۹}، اما او به هر حال اندکی بعد مجبور شد دوباره به منطقه کاپادوکیه عقب‌نشینی کند^{۵۰}.

سکه‌های ضرب شده توسط ترکومووه با این تصویر تاریخی هماهنگ‌اند. اولین گونه

44. *Ibid.*: 42-44.

۴۵. درباره تاریخ عملیات، نک. سکوندا، ۱۹۸۸، صص ۴۷-۴۵؛ دبور، ۱۹۹۹، ص ۳۵۸ به بعد.

۴۶. *Celans, qua voluntate essetin regem.* دست‌کم اینکه خود اردشیر اشغال پافلاگونی را اقدامی خصمانه تلقی نکرد.

۴۷. درباره تاریخ عملیات سینوپه و ضرب سکه توسط داتام در آنجا. نک. دبور، ۱۹۹۹، ص ۳۵۸ و پانوش ۴۲۹.

۴۸. سکوندا، ۱۹۸۸، ص ۴۴ (تذکر توپلین) از مسیر حرکت سپاه آنتوفراداتس چنین نتیجه گرفته که این سردار قبل از انجام مأموریت محوله، احتمالاً به‌جای داتام، که از سوی شاه مسئول عملیات ویژه‌ای (آسپیس؛ پافلاگونی؟؛ پیسیدیا؟) شده بود، سرفرماندهی سپاه مصر را به عهده گرفته بود؛ اما دبور (۱۹۹۹، ص ۳۶۵، پانوش ۴۸۴) برخلاف نظریه فوق، معتقد است که آنتوفراداتس نیروهای محلی خود را در سپاه مصر ادغام کرده بود.

۴۹. وان دراسپک (۱۹۹۸، صص ۲۵۵-۲۵۳) اطلاعات نجومی مذکور در یادداشتهای روزانه No. 366 A Col. II مربوط به سال ۳۶۷ را با Polyainos VII. 21.3 مربوط می‌داند، اما BH Ach II: 93 به این ارتباط اعتقادی ندارد.

50. Polyainos VII. 21.3.

سکه‌های ضرب شده که با سکه‌های فرنباز قرابت دارند، احتمالاً در دوره‌ای ضرب و منتشر شدند که ترکومووه / داتام هنوز به عنوان سردار و نماینده شاهنشاه فعالیت می‌کرد. با توجه به وظایف و مأموریت‌های بسیار متنوع داتام در سالهای پس از ۳۷۳ ق.م. نیازی نیست همه سکه‌ها را صرفاً و بلااستثنا به عملیات مصر مربوط بدانیم. این سکه‌ها را، همان‌طور که کالاته معتقد است، به خوبی می‌توان با منافع و اهداف تغییر یافته اردشیر دوم در این منطقه و نیز با لشکرکشی‌های داتام علیه آسیس و سایر مأموریت‌های محوله از سوی شاهنشاه مرتبط دانست. چنین تعبیری البته فرضیه اشمیت را که معتقد است صرف استفاده از عنوان TRKMW سند شورش داتام محسوب می‌شود، نفی می‌کند، اما باید پذیرفت که استفاده از عنوان متولّی ترخو(نت) توسط یک مدیر سطح بالای شاهنشاهی که دارای جاه‌طلبی‌های شخصی است و به لحاظ خانوادگی هم در کاپادوکیه و کیلیکیه ریشه دارد (نیوس، پدر داتام و خود او را والی "آن بخش از کیلیکیه که هم مرز کاپادوکیه است و سوریهای سفید در آن زندگی می‌کنند" معرفی کرده است [Dat. 1.1]) امری منطقی و پذیرفتنی است.^{۵۱} بنابراین من هم با مویزی در این نکته اتفاق نظر دارم که شورش داتام فقط با سکه‌های نوع دوم و سوم قابل تشخیص است.^{۵۲} ترکومووه / داتام از طریق این سکه‌هاست که خود را به عنوان متولی آنه و در عین حال به عنوان فردی که به واسطه فرنه (ایرانیان) مؤید و مستظهر است، معرفی می‌کند. این ادعا با طرح ادعای تصاحب تاج و تخت هخامنشی همراه نیست و دلیلی هم وجود ندارد که با استناد به سکه‌ها و تصاویر روی آنها به نقش تاریخی داتام در شورش شهرها بیش از حد بها داده شود.^{۵۳} این فرمانده شورش فقط به صورت محدود و در ارتباط با اوضاع منطقه جنوب شرقی آناتولی نقشی به عهده داشت و ظاهراً جاه‌طلبی‌های سیاسی او هم محدود به همین منطقه بود.^{۵۴} عبور او از فرات رویدادی بی‌اهمیت و زودگذر بود و از قرار معلوم فقط به خاطر تأمین قلمرو وی انجام گرفت.^{۵۵} رابطه داتام با سایر شورشیان (آریوبرزن) پراکنده و گهگاهی بود و نامبرده فقط به خاطر مهارت نظامی‌اش (جنگ

۵۱. درباره مشاغل و مقامهای رسمی داتام و به ویژه در مورد والی‌گری احتمالی او در کاپادوکیه (نک. دیودوروس XV، ۹۱، ۹) و تاریخ آن نک: دبور، ۱۹۹۹، ص ۱۰۵ به بعد.

۵۲. ولی البته من در مورد [تعبیر] قرص بالداری و اهداف شورش داتام با نظر همکارم موافق نیستم.

۵۳. دبور (۱۹۹۹، ص ۳۶۲ به بعد) در این رابطه به حق از مویزی (۱۹۸۶، ص ۲۱، پانوشت ۱) انتقاد می‌کند.

54. Vgl. Weiskopf 1982: 424; Debord 1999: 365.

55. So auch Debord 1999: 363.

چریکی؟^{۵۶} توانست چندین سال (تا زمان قتلش^{۵۷} به سال ۳۶۱ ق.م.)^{۵۸} در برابر آنتوتوفراداتس (۳۶۷ ق.م.)^{۵۹} و آرتاباز (۳۶۲/۱ ق.)^{۶۰} مقاومت کند^{۶۱}.

اشمیت در مقاله خود این نظریه را مطرح کرده که هدف ادعاها و اقدامات [خصمانه] داتام / ترکومووه [علاوه بر شاهنشاه] سی‌نه‌سیس کیلیکیه‌ای نیز بوده است: شخص اخیر احتمالاً در همان زمان جانش را از دست داده بود. نظر این همکار آلمانی که معتقد است سلسله کیلیکیه‌ای و وفادار به شاهنشاه سی‌نه‌سیس - حتی و رای آخرین اشاره [مکتوب] به یکی از شخصیت‌های این خاندان در رابطه با شورش کوروش کوچک در سال ۴۰۱ ق.م.^{۶۲} - تا سالهای دهه ۴۶۰ ق.م.) هم برقرار بوده و ادامه حیات داشته، طرفداران گرانیپایه‌ای دارد^{۶۳} که البته با فرضیه او در این مورد که گویا ترکومووه / داتام رقیب [و دشمن] سی‌نه‌سیس بوده، موافق نیستند.

نام مازایوس در سال ۳۵۱ ق.م به عنوان τῆς Κιλικίας ἄρχων در روایات تاریخی مذکور و مستند است^{۶۴}. نوعی سکه^{۶۵} هم او را (بعداً) به عنوان MZDY ZY'L'BRNHR'WHLK (تصویر ۷)^{۶۶} معرفی می‌کند.

56. Debord 1999: 363.

57. Nep. *Dat.* 10-11.

۵۸. این تاریخی رایج و معمول است (مثلاً وایسکوف، ۱۹۸۹، ص ۹۷)؛ ولی دبور (۱۹۹۹، ص ۳۶۵) بیشتر به سال ۳۶۰/۵۹ اعتقاد دارد.

59. Weiskopf (1989: 95): 368 v. Chr.

60. So etwa Sekunda 1988: 50 und Weiskopf 1989: 97. Nach Debord 1999: 365 "au mieux á partir de 360."

۶۱. من در اینکه آیا از نوشته نپوس در:

Dat. 8.6 (... *tamen condicionem accepit seque ad Artaxerxem legatos missurum dixit. Sic bellum, quod rex adversus Datamen susceperat, sedatum est*) und 9.1 (*At rex, quod implacabile odium in Datamen susceperat, ... insidiis interficere studuit.*

می‌توان چنین نتیجه گرفت که داتام از جاه‌طلبی‌های خود دست کشیده بود، شک دارم. نپوس در اینجا هم همچون موارد دیگر شاهنشاه را مسئول بالاگرفتن کار و حاد شدن بحران و پایان کار داتام می‌داند.

62. Xen. *Anab.* 1.2.12, 2.21, 2.26-7; Diod. XIV. 20.2-3.

63. Lemaire & Lozachmeur 1990: 146; Casabonne 1995: 147-172; HEP: 1015; Le Rider 1997: 156.

- عمدتاً با این استدلال که ما تا ظهور مازایوس (بعد از ۳۶۱ ق.م.) هیچ اثری از یک ایالت یا استان (مستقل) به نام کیلیکیه مشاهده نمی‌کنیم.

64. Diod. XVI. 42.1.

۶۵. Mildenberg 1990/91 sowie Le Rider 1997: 154f. نک: دربار سکه‌های ضرب شده توسط مازایوس

66. Mildenberg 1990/91: pl. 2.5; Le Rider 1997: pl. 2.17.

تصویر ۷. سکه نعل متعلق به مازایوس از تارسوس.

صرف نظر از اینکه آیا این شخصیت "un vero e proprio satrapo"^{۶۷} بوده است یا نه^{۶۸}، باید اذعان کرد وظایفی که از سوی اردشیر سوم به وی محول گردید، نشانگر این اعتقاد شاهنشاه است که اداره امور در کیلیکیه پس از کشته شدن داتام و انقراض سلسله سی‌نه‌سیس چنان ظریف و بغرنج و دارای چنان اهمیتی بوده که زمام امور باید به دست یک رعیت بسیار مقتدر و بسیار وفادار سپرده می‌شده است. به هر حال نهایتاً "فرز" شاهنشاه از میدان مقابله با ترکومووه/داتام سربلند و پیروز بیرون آمد و اردشیر و مازایوس اجازه یافتند تا خود را همچنان مشمول لطف و عنایت خدایان بدانند.

انستیتوی باستان‌شناسی کلاسیک

Christian-Albrechts-Universität zu Kiel

Olshausenstr. 40

D-24098 Kiel

DEUTSCHLAND

67. Desideri & Jasink 1990: 198; Mildenberg 1990/91: 10; Bing 1998: 65 n. 72; Briant 2000: 268.

۶۸. دیودوروس XVI، ۴۱، ۲ در یک جمله به‌طور همزمان، هم مازایوس را ἄρχων [آرخون = حاکم] کیلیکیه و

هم بله‌سوس را σατράπης [ساتراپ] سوریه معرفی می‌کند: بنابراین احتیاط لازم است:

"il est possible qu'ici il existe entre eux une difference"; Le Rider 1997: 159.

T. Schmitt p.161. (اشمیت [زیر چاپ]); اشمیت با استناد به متن مفصلی روی سکه، نقش و عملکرد مازایوس

را جدید و خارق‌العاده می‌داند. متن یک سکه متعلق به هیراپولیس Hierapolis که در آن مازایوس فقط به عنوان

کسی که "برماوراء فرات حکم می‌راند" معرفی شده (MZDY ZY¹cBRNHR) (Bordreuil 1998) را باید

نوعی عبارت اختصاری محلی به حساب آورد (Briant 2000: 268) و نه به معنای از دست رفتن کیلیکیه در

جنگ علیه اسکندر (که مورد ادعای 223 Bordreuil 1998: 223 است).

کتابنامه

- ALRAM, M. 1986. *Nomina propria Iranica in nummis. Materialgrundlagen zu den iranischen Personennamen auf antiken Münzen* (Iranisches Personennamenbuch IV). Wien.
- 1999, Zur Methode der Rekonstruktion antiker Prägesysteme. *Numismatische Zeitschrift* 106/107: 21-32.
- BING, J.D. 1998. Datames and Mazaeus: The Iconography of Revolt and Restoration in Cilicia, *Historia* 47: 41-76.
- BORDREUIL, P. 1998. La fin de la carrière du satrape Mazday d'après une monnaie araméenne, *CRAI*: 219-229.
- BRIANT, P. 2000. Numismatique, frappes monétaires et histoire en Asie Mineure achéménide, in: Casabonne (ed.) 2000: 266-274.
- CALLATAY, F. de 2000. Les monnayages ciliciens du premier quart du IVe s. av. J.-C., in: Casabonne (ed.) 2000: 93-128.
- CALMEYER, P. 1979, Fortuna – Tyche – Khvarnah, *Jdl* 94: 347-365.
- CASABONNE, O. 1995, Le syennesis cilicien et Cyrus: l'apport des sources numismatiques, in: P. Briant (ed.), *Dans les pas des Dix-Mille: Peuples et pays du Proche-Orient vus par un Grec* (Pallas 43), Toulouse: 147-172.
- 1996, Présence et influence perses en Cilicie à l'époque achéménide. Iconographie et représentations, *AnAnt* 4: 121-145.
- 1999, Local Powers and Persian Model in Achaemenid Cilicia: A Reassessment, *Olba* 2.1: 57-66.
- 2000, Conquête perse et phénomène monétaire: l'exemple cilicien, in: Casabonne (ed.) 2000: 21-93.
- 2000 (ed.), *Mécanismes et innovations monétaires dans l'Anatolie achéménide. Numismatique et histoire. Actes de la table ronde internationale d'Istanbul, 22-23 mai 1997* (Varia Anatolica XII), Paris.
- DEBORD, P. 1999, *L'Asie Mineure au IVe siècle (412-323 a.C.). Pouvoirs et jeux politiques*, Bordeaux.
- DE JONG, A.F. 1998, Khvarenah, *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, Leiden [second edition]: 481-483.
- DESIDERI, P. & JASINK, A.M. 1990, *Cilicia. Dall'età di Kizzuwatna alla conquista macedone*, Torino.
- ELAYI, J. & LEMAIRE, A. 1998, *Graffiti et contremarques ouest-sémitiques sur les monnaies grecques et proche-orientales*, Milano.
- JACOBS, B. 1994, *Die Satrapieverwaltung im Perserreich zur Zeit Darius' III.*, Wiesbaden.
- 1999, 'Freie Völker' im Achaimenidenreich. Zu einem Topos in der antiken Überlieferung zur persischen Reichsverwaltung, *Olba* 2.1: 41-55.
- JASINK, A.M. 1991, Divinità 'cilicie': Tarhunt, Sarumma, Santa. Esempi di continuità nel culto e nell'onomastica, *Quaderni storici* 76: 17-34.
- LE RIDER, G. 1995, Histoire économique et monétaire de l'Orient hellénistique, *Annuaire du Collège de France*: 767-779.

- 1997. Le monnayage perse en Cilicie au IVe siècle, *Numismatica e Antichità Classiche* 26: 151-167.
- LEMAIRE, A. 1989. Remarques à propos du monnayage cilicien d'époque perse et de ses légendes araméennes. *REÅ* 91: 141-156.
- 1991. Recherches d'épigraphie araméenne en Asie Mineure et en Égypte et le problème de l'acculturation. in: *AchHist* VI: 119-206.
- 2000. Remarques sur certaines légendes monétaires ciliciennes (V^e-IVe s. av. J.-C.), in: Casabonne (ed.) 2000: 129-141.
- LEMAIRE, A. & LOZACHMEUR, H. 1990. La Cilicie à l'époque perse. Recherches sur les pouvoirs locaux et l'organisation du territoire, *Transeuphratène* 3: 143-154.
- MILDENBERG, L. 1990/91. Notes on the Coin Issues of Mazday, *INJ* 11: 9-23.
- 1993. Über das Münzwesen im Reich der Achämeniden, *AMI* 26: 55-79.
- MOYSEY, R.A. 1986. The Silver Stater Issues of Pharnabazos and Datames from the Mint of Tarsus in Cilicia. *ANSMN* 31: 7-61.
- 1989. Observations on the Numismatic Evidence Relating to the Great Satrap Revolt of 362/1 B.C., *REÅ* 91: 107-139.
- NASTER, P. 1989. Les statères ciliciens de Pharnabaze et de Datame à types communs, in: G. Le Rider et al. (eds.), *Kraay-Mørkholm Essays: Numismatic studies in memory of C.M. Kraay and O. Mørkholm*, Louvain: 191-201.
- 1996. Noms divins et anthroponymes en caractères araméens sur les monnaies de Cilicie, in: R. Doty & T. Hackens (eds.), *Italiam Fato Profugi. Numismatic Studies Dedicated to V. and E.E. Clay-Stefanelli*, Louvain: 279-288.
- SCHMITT, R. 1996. Datames, *Enclr* VII: 115-117.
- SCHMITT, T. [im Druck], Weder rauh noch eben. Der Weg Kilikiens in die Geschichte.
- SEKUNDA, N. 1988. Some Notes on the Life of Datames, *Iran* 26: 35-53.
- SHAHBAZI, A.Sh. 1974. An Achaemenid Symbol, I: A Farewell to 'Fravahr' and 'Ahuramazda', *AMI* 7: 135-144.
- 1980. An Achaemenid Symbol, II: Farnah '(God Given) Fortune' Symbolised, *AMI* 13: 119-147.
- STAUSBERG, M. 2002. *Die Religion Zarathushtras*, Bd. 1, Stuttgart.
- VAN DER SPEK, R. 1998. The Chronology of the Wars of Artaxerxes II in the Babylonian Astronomical Diaries, in: *AchHist* XI: 239-256.
- WEISKOPF, M. 1982. *Achaemenid Systems of Governing in Anatolia*, Berkeley.
- 1989. *The So-Called 'Great Satrap's Revolt' 366-360 B.C. Concerning Local Instability in the Achaemenid Far West* (Historia Einzelschriften 63), Stuttgart.

نگاهی به شمال غرب آسیای صغیر در دوره هخامنشی

دنیز کاپتان - رنو

محتاط بودن در استفاده از واژه‌ها نبودند است، چون در مراحل متوالی دانش پژوهی، این واژه‌ها غالباً شکل "واقعیت‌نماهایی" را به خود می‌گیرند که در واقع واقعیت ندارند.

هلن سانسسی وردنبورخ ۱۹۹۳، ص ۳۸۱

تا همین چند سال پیش با افزایش کاوش‌های باستان‌شناختی در شمال غربی آسیای صغیر، شمار یافته‌ها نیز بسیار افزایش یافت که برخی از آنها ویژگی‌های دوره هخامنشی را دارند. این یافته‌های چشمگیر، به‌خصوص تابوت‌های سنگی کشف شده در گور-پشته‌های متعدد پیرامون دشت گرانیکوس باستانی در نزدیکی "بیغا" مجموعه قبلاً نامدار نقش برجسته‌های ناحیه داسکولیون را تکمیل کردند که در اصل، آنها نیز به زمینه‌های تدفینی تعلق داشتند. انتشار همه این یافته‌ها قبلاً همراه با تحلیل شمایل‌شناسی و سبک‌های آنها انجام شده است (جدول ۱)^۱. هدف این مقاله نگاهی است توأم به گزیده‌ای از این یافته‌های قدیم و جدید به منظور دستیابی به طرحی کلی از وضع کنونی کاوش‌های باستان‌شناختی دوره هخامنشی در این منطقه. من با این کار امیدوارم پرسش‌هایی ملهم از این گزیده را مطرح سازم که در پژوهش‌های آینده بدون شک با تفصیلی بیشتر مورد بررسی قرار گیرند.

در ۱۹۶۸ یورگن بورکه‌هارت بحث خود را درباره نقش برجسته‌های به دست آمده از نواحی داسکولیون (شماره‌های I-II، VI-VIII، X-XIII) و کیلیکیه آغاز کرد که نکته‌ای بنیادی در آن وجود داشت (بورکه‌هارت، ۱۹۶۸، ص ۱۷۹):

۱. نک. کتابنامه برگزیده در جدول ۱ و بعد. انتشار رساله دکتری ش. کاراغوز (دانشگاه وین، بخش باستان‌شناسی کلاسیک، ۱۹۹۲؛ انتشارات آکادمی ورلاگ، برلین) نیز به این ناحیه مربوط می‌شود.

“Um zu einer Deutung der hier besprochenen Reliefs zu gelangen, müssen wir uns fragen, welches Gedankengut welcher Völker sich hinter den Darstellungen verbirgt.”

” برای آن که بتوانیم نقش برجسته‌های مورد بحث کنونی را تفسیر کنیم، باید از خود بپرسیم که چه اندیشه‌ها و اقوامی در پس این تصاویر نهفته‌اند.“

درنگاه نخست این نقل قول شاید فقط یادآوری یک اصل بنیادی پژوهش باستان‌شناختی به نظر آید. از سوی دیگر، وقتی درباره باستان‌شناسی تاجیه‌ای سخن می‌گوییم که در آن الگوی قوم‌شناختی از قدیم این چنین متنوع شناخته شده است، بسیار اهمیت دارد که این نکته را در ذهن داشته باشیم. پس از فروپاشی نظام‌های کاخ‌مانند عصر مفرغ، نواحی ساحلی غرب آسیای صغیر ارتباط خود را با یونان و زیستگاه‌های یونانی حفظ کردند، ضمن آن‌که این نواحی ظاهراً پناهگاهی شد برای نورسیدگان عصر آهن و جان به در بردگان عصر مفرغ (ملینک، ۱۹۹۱، صص ۲۲-۶۱۸): فریگیه [فریقیه] ای‌ها، لودیایی‌ها [لیدیایی‌ها]، موسی‌ها و بیتونی‌ها، چنان که در منابع یونانی ذکر شده تنها نام چند قوم از شمال غرب است. حتی در دوره‌های پسا کلاسیک، مناطقی که این گروه‌ها در آنها می‌زیستند، تاریخچه‌ای از سکونت برخی از آنان داشت؛ مانند موسیا و فریگیه که نام‌های خود را از آنان گرفته‌اند. آگاه بودن از حضور گروه‌های گوناگون انسان را به این فرض رهنمون می‌شود که باورها و آداب و عادات آنان نیز با یکدیگر متفاوت بوده یا تفاوت اندکی را می‌توان مشاهده کرد. با وجود این، در برخی موارد تعیین دقیق این نکات از لحاظ باستان‌شناسی بسیار دشوار است. آمدن ایرانیان برای همه این مردمان چالش جدیدی پدید آورد که تا پیش از آن ناشناخته بود؛ یعنی زیستن در زیر سلطه قدرتی که کانون و وطن اصلی‌اش فراتر از مدار دریای اژه و آسیای صغیر قرار داشت.^۲ از این نظر، هرگونه تلاش برای بررسی پذیرش فرهنگی همه جنبه‌های یکدیگر نیز به چالشی تبدیل می‌شود، به‌خصوص در مواردی که به پیچیدگی‌های قوم‌شناختی مربوط می‌شوند.^۳ بناها و یادمان‌های تدفینی که در زیر فهرست شده‌اند نشان دهنده همین پیچیدگی هستند و سرنخ‌هایی درباره چگونگی ساز و کار پذیرش فرهنگی یا فرهنگ‌پذیری در اختیار ما می‌گذارند.

۲. درباره پیچیدگی‌های حکومت بر منطقه طی دوره هخامنشی، مقامات محلی در خدمت ایران، و آناتولیایی‌های سرکش و نافرمانی نظیر موسی‌ها بنگرید به سکوندا، ۱۹۸۸، صص ۸-۱۷۵؛ همان، ۱۹۸۹، صص ۳-۹۲؛ کین، ۱۹۹۸، صص ۹۱-۹۵ و ۹۵-۱۰۴؛ دبور، ۱۹۹۹، صص ۹۱-۱۰۴ و ۲۳۹-۵۳؛ بریان، ۲۰۰۲، صص ۴۰-۶۳۹، ۶۴۲ و ۷۳۰.
۳. درباره جنبه‌های پذیرش فرهنگی در دوره هخامنشی بنگرید مثلاً به روت، ۱۹۷۹؛ همان، ۱۹۹۱؛ میلر، ۱۹۹۷؛ دوسین‌بر، ۱۹۹۹؛ BH Ach II، صص ۲۰۶-۱۶۶.

نگاهی به شمال غرب آسیای صغیر در دوره هخامنشی □ ۲۴۳

یادمان‌ها و نقش برجسته‌های تدفینی را می‌توان به‌طور کلی به دو گروه عمده طبقه‌بندی کرد (شکل ۱): (۱) ستون‌های سنگی و دیگر قطعات نقش برجسته کشف شده در داسکولیون (ازگیلی) و پیرامون آن؛ (۲) گور پشته‌های مکشوف در ناحیه "بیغا" (اطراف دشت گرانیکوس باستانی) تا غرب پایتخت یا مرکز شهر بی^۴.

جدول ۱. فهرست قطعات ستون‌های سنگی و نقش برجسته‌ها در ناحیه داسکولیون

کتاب‌شناسی برگزیده	زبان کتیبه	مضمون	ستون سنگی / نقش برجسته
Akurgal 1966: 147-56; Borchhardt 1968: 192-4, Pls. 41, 42.2, 44.2, 47.2; Nollé 1992: S1 Pls. 1-2; Lemaire 2001: 21g.	آرامی	دسته راهپیمایان	I آکساکال، IAM 5764 ستون سنگی "الناف"
Akurgal 1966: pls. 36-7; Borchhardt 1968: 196-9, pls. 40.1, 50; Nollé 1992: S2 pls. 31a-b.		(a) دسته راهپیمایان (b) مهمانی	II آکساکال، IAM 5763 ستون سنگی
Altheim-Stiehl <i>et al.</i> 1983: 1-23, pl. 1a-b; Nollé 1992: S3 pls. 4-6.	آرامی	(a) راه‌پیمایی (b) شکار	III Sultaniye, ستون سنگی
Cremer 1984: 89-100; Nollé 1992: S4 pl. 7a.		(a) ؟ شکار (b) مهمانی	IV Dereköy ستون سنگی *
Akurgal 1966: 149, pl. 39.2; Borchhardt 1968: 192, pl. 44.1; Nollé 1992; S5 pl. 7b.		راه‌پیمایی	V Ergili, IAM 5963, ستون سنگی *
Akurgal 1966: pl. 34.2; Borchhardt 1968: pls. 40.2, 46.2-3, 48; Nollé 1992: S6 pl. 8.		(a) راه‌پیمایی (b) مهمانی (c) شکار	VI Aksakal, IAM 5762, ستون سنگی
Hasluck 1906: 26-7, pl. 6; Akurgal 1961: 172, fig 442; Borchhardt 1968: pl. 53.1; Nollé 1992: S7 pls. 9-10		(a) شکار (b) مهمانی	VII Çavusköy, ستون سنگی *
Cremer 1984: pl. 6b; Nollé 1992: S8 pl. 11.		(a) شکار (b) مهمانی	VIII Muradiye ستون سنگی *
Gusmani & Polat 1999: 137-62; Bakir 2001: 174, fig. 7.	فریگیه‌ای	مهمانی	IX Ergili- Manes, ستون سنگی

۴. لوحه‌ها و ستون‌های سنگی و نقش برجسته‌ها که با نشانه (*) مشخص شده‌اند، شکسته هستند.

X	Ergili, IAM 2358, افریز [*]	راه پیمایی	Macridy 1913: 583; Akurgal 1961: 171, fig. 116; Borchhardt 1968: 199, pls. 43.2, 46.1, 45.1; Nollé 1992: F1 pls. 12-13c.
XI	Ergili, IAM 5352, افریز [*]	راه پیمایی	Akurgal 1956: 23, pl. 11b; Nollé 1992: F2 pl. 13d.
XII	Ergili, IAM 2392, افریز [*]	راه پیمایی	Macridy 1913: 583, no.3; Borchhardt 1968: 200f., pl. 52.2; Nollé 1992: F4 pl. 14b.
XIII	Yeniceköy افریز [*]	شکار یا نبرد	Munro 1912: 66, fig. 2; Borchhardt 1968: 205-6; Nollé 1992: F5 pl. 15a-b
XIV	Vezirhan, ستون سنگی	فریگیه ای (a) مهمانی و یونانی (b) شکار	Asgari <i>et al.</i> 1983: B146; Neumann 1997; BHACH II: 34
XV	Ergili, IAM 5391, ستون سنگی [*]	مذهبی	Nollé 1992: F3 pl. 14a.
XVI	Ergili, IAM 2361, ستون سنگی [*] (?)	مذهبی	Macridy 1913: 583; Borchhardt 1968: 201-3, pl. 57; Nollé 1992: F6 pl. 15c.
XVII	Ergili, ستون سنگی [*]	معرفی؟/مهمانی؟	Bakir 2001: 174, fig. 6.

۱. ستون‌های سنگی و نقش برجسته‌های شکسته شدهٔ مکشوف در داسکولیون (ارگیلی) جدول شماره یک فهرست فشرده‌ای از ۱۷ ستون سنگی و نقش برجسته به دست آمده از پایتخت یا مرکز شهری فراهم می‌کند. ستون‌های سنگی و در واقع سنگ قبرهای عمودی که آنها را در جلوی گور پشته‌ها به عنوان علامت نصب می‌کردند، ظاهراً به منظور استفاده مجدد از محل‌های اولیه خود حرکت داده شده‌اند. بیشتر این ستون‌های سنگی و نقش برجسته‌های شکسته شده در مجاورت بی‌واسطه داسکولیون/ارگیلی پیدا شده‌اند. در واقع هشت عدد از آنها متعلق به خود محل هستند. ستون سنگی "وزیرخان" [vezirhan] (شماره XIV) یگانه موردی است که در فاصله نسبتاً دوری کشف شده است.^۵ دوازده نقش برجسته از مجموع ۱۸ مورد، به‌طور شکسته حفظ شده‌اند که این نیز مرهون استفاده مجدد از آنها در دوره‌های بعد بوده است. چهار ستون سنگی دارای کتیبه

۵. عسگری و دیگران، ۱۹۸۳: B146. این ستون سنگی کاملاً انتشار نیافت. در مورد کتیبه‌ها بنگرید به نیومان، ۱۹۹۷. محل پیدا شده، ستون سنگی را به مرکز فریگیه بیشتر پیوند می‌دهد تا فریگیه هلپونتین.

هستند: دو تا به زبان آرامی، یکی فریقیه‌ای و یکی دو زیانه به فریقیه‌ای و یونانی^۶. کتیبه‌های آرامی دارای نامهای ایرانی و سامی‌اند، حال آن‌که دو کتیبه یونانی و فریقیه‌ای دیگر زمینه و پیشینه‌ای محلی دارند. تنوع خاستگاه نامهای روی ستون‌های سنگی، روی درهای کاذب یک قبر و بر روی چند اثر مهر کتیبه‌دار مکشوف در داسکولئون، همگی مؤید وجود یک جماعت جهان وطن در دوره چیرگی ایرانیان هستند^۷. به سخن گسترده‌تر، تاریخ تمام نقش برجسته‌ها براساس تحلیل سبک و شناسایی خطوط کهن آنها، به دو سده پنجم و چهارم ق.م تعلق دارند^۸. قطعات ستون‌های سنگی و افریزها دارای پنج مضمون عمده‌اند: دسته راه پیمایی، مهمانی یا ضیافت، مراسم آیینی مذهبی، شکار و نبرد. دسته راه‌پیمایی، مهمانی و شکار از همه بیشتر روی ستون‌های سنگی دیده می‌شوند. به نظر می‌رسد که مرجح‌ترین طرح و موضوع، یک اجرای سه‌گانه از این مضامین بوده است، نظیر "آکساکال" [آق ساقال]، IAM 5762 (شماره VI)^۹.

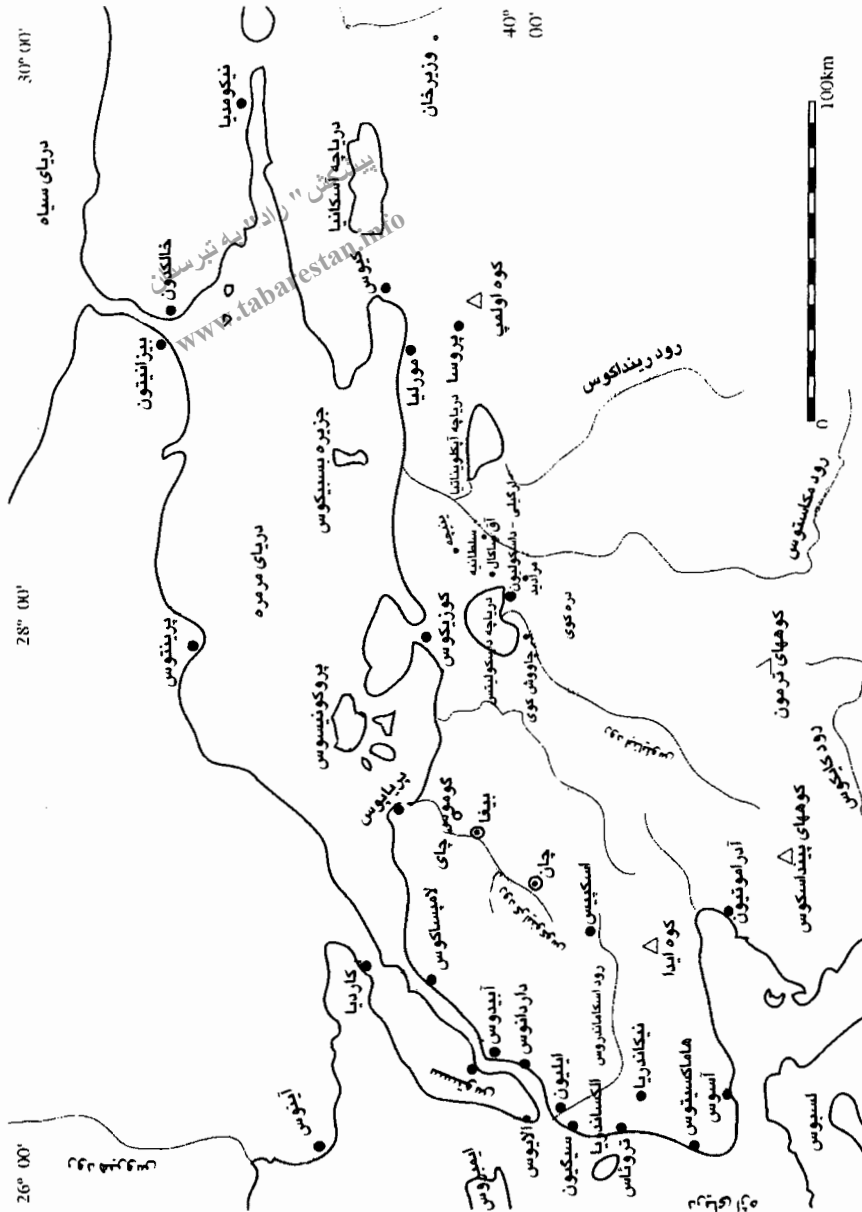
لباس سواری ایرانی مرکب از یک نیم تنه کوتاه بر روی شلوار انداخته شده و یک باشلق بر سر است که در بیشتر صحنه‌ها دیده می‌شود. سوارکاران در صحنه‌های پیکار و شکار پیوسته با این نوع لباس نشان داده شده‌اند، حال آن‌که روحانیون صحنه‌های مذهبی بالاپوشی اضافی با آستین‌های کاذب بر تن دارند. در صحنه‌های راه‌پیمایی فقط برخی از افراد به نظر می‌رسد لباس سواری ایرانی پوشیده‌اند (شماره‌های I، III، IV، VI، X). صحنه‌های مهمانی فاقد این جامه‌ها هستند. نمذ زین یا پارچه‌ای که بدین منظور به کار می‌بردند، دم‌گره زده و یال چیده شده اسبها نیز مانند شکل باز پاهایشان هنگام چهار نعل تاختن، بازتابنده سنت‌های خاور نزدیک / ایرانی است.

6. Most recently: Lemaire 2001; Gusmani & Polat 1999; Neumann 1997.

۷. درباره ذری کتیبه‌دار: آلتهايم و کرمر، ۱۹۸۵؛ لومر، ۲۰۰۱، صص ۹-۲۶. درباره آثار مهر کتیبه‌دار مکشوف در داسکولئون نک. بالکان، ۱۹۵۹؛ لومر، ۲۰۰۱، صص ۴-۳۲؛ همین مجموعه، جلد ۱۲ دفتر یکم صص ۲۲۹-۲۲۷؛ رولیک و اشمیت در همین مجموعه تاریخ هخامنشی، جلد ۱۲، دفتر یکم، صص ۲۷۱-۲۵۳.

۸. در مورد تاریخ‌گذاری نقش برجسته‌ها اختلاف نظر وجود داشته است. گونه‌شناسی طوماری سرستون و تزئین‌های برگ نخلی ستون‌های سنگی پیچکی (شماره‌های I، VII، XVII) فقط توانستند "حدّ پسین" زمانی را تعیین کنند، چون ستون‌های سنگی به صورت نیمه تمام که ناحیه حکاکی شده‌شان هنوز خالی و سفید بود می‌بایست به منطقه منتقل شوند (نوله، ۱۹۹۲، صص، ۱۳۰-۱۲۹).

۹. دنتسر متذکر شده که این صحنه‌ها همراه با یکدیگر در نقش برجسته‌های کاخی نواشوری وجود دارند، نقش برجسته‌های نوهیتیایی نیز ویژگی‌های مشابهی دارند و صحنه‌های ضیافت، جنگ و شکار را در ارتباط با یکدیگر نشان می‌دهند (دنتسر، ۱۹۸۲، ص ۴۹؛ کرمر، ۱۹۸۴، ص ۹۵؛ نوله، ۱۹۹۲، ص ۸۷).

شکل ۱. نقشه شمال غربی آسیای صغیر.

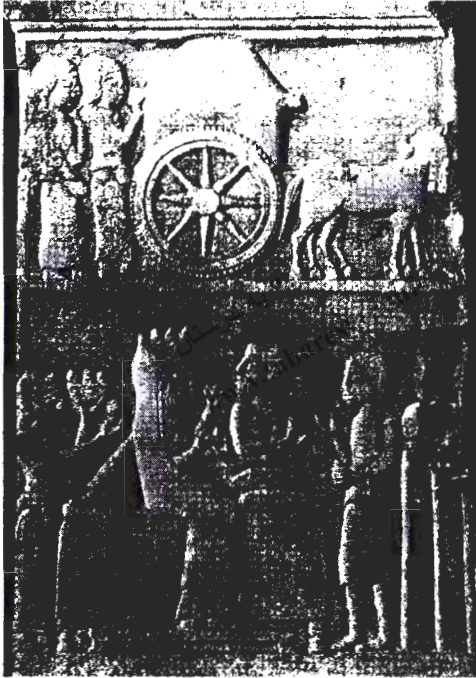

با آن که مضامین شکار، پیکار، مهمانی و راه‌پیمایی به‌طور کلی به عنوان صحنه‌های افتخارآمیز زندگی فرد متوفی دانسته می‌شد و سفر پایانی پس از مرگ را تصویر می‌کرد، اما پیچیدگی‌های شمایل‌شناختی اکثراً از کم اطلاعاتی مانسبت به آیین‌های مذهبی اهالی آناتولی و ایرانیان منطقه ناشی می‌شوند. مثلاً راه‌پیمایی و ضیافت که تصاویرشان بارها بر ستون‌های سنگی داسکولیون دیده می‌شوند، از دیدگاه‌های متفاوتی نگریسته شده‌اند.^{۱۰} در بسیاری از این صحنه‌ها افرادی پیاده یک‌گاری دوچرخه را همراهی می‌کنند. اگر این وسایل نقلیه دوچرخه از نوع کجاوه (hamamata) باشند، چنان‌که م. نوله اظهار نظر کرده است که برای مسافرت زنان مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند، در این صورت باز نمی‌دانیم چه جنبه‌ای از "سفر" در اینجا مد نظر بوده است؟ (تاپاینر، ۱۹۸۶؛ نوله، ۱۹۹۲، صص ۸-۶۰). بسیاری از گور پشته‌های غرب آسیای صغیر، از جمله یکی در "گوموش‌چای-کیزولدون"، قسمت‌های اوراق شده یا جداگشته‌گردونه‌ها یا گاری‌ها و چرخ‌های آنها را در اتاقک‌های مقبره نشان می‌دهد، رسمی که گویا از دیرباز در منطقه وجود داشته است.^{۱۱} شاید منظور از این چرخ‌های جدا شده گونه‌ای جانشین کردن آنها به جای گردونه واقعی بوده که فرد متوفی و همراهان محبوبش را هدایت می‌کرده است.

ستون سنگی IAM 5763 (شماره II، و در اینجا شکل ۲) یادآور همین‌گونه پرسش‌ها در هر دو تصویر آن است. تصویر بالایی دو ملازم را در پشت کجاوه نشان می‌دهد که جامه‌های بلندی بر تن دارند و کجاوه نیز رویش با پوششی گنبدی شکل پوشیده شده و سنگین به‌نظر می‌رسد؛ تصویر پایین یک صحنه مهمانی یا ضیافت را نشان می‌دهد. در مرکز صحنه، مردی لم داده و زنی نشسته که روسری بلندی دارد و بر روی آن تاجی کنگره‌دار بر سر گذاشته است. دو خدمتکار و یک [هدیه] dinos [؟] روی پایه‌های راست

۱۰. صحنه‌های راه‌پیمایی روی این ستون‌های سنگی به‌طور سنتی به ekphora نسبت داده شده‌اند (آکورگال، ۱۹۶۶؛ بورکهارت، ۱۹۶۸، صص ۱۷۲ و ۱۸۶). م. نوله که او نیز آنها را مرحله‌ای از زندگی پس از مرگ می‌داند، این صحنه‌ها را از لحاظ ویژگی‌های گوناگون راه‌پیمایی به‌طور کلی به ۳ دسته (۱) Ausritt (۲) Defilé [رژه] و (۳) Wagenzug [ارابه‌کشی] تقسیم می‌کند. تصویر حیوانی مانند اسب که گردونه را هدایت می‌کند (مثلاً شماره‌های IV-V) به قول نوله در واقع بسیار شبیه هستند به راه‌پیمایی هدیه آورندگان در نقش برجسته‌های تخت جمشید (نوله، ۱۹۹۲، صص ۶-۷۲، ۹۲-۸۸). نیز بنگرید به متسگر، ۱۹۷۱، صص ۲۰-۵۱۳.

11. Balikesir-Üçpınar and Sardis Bintepeler Tumuli: Kökten-Ersoy 1998; Aizanoi: Arman 1998: 20; Gümüşçay-Kizöldün tumulus: see *infra*. See also Root 1999: 176-9 and Nagel & Jacobs 1989: 379-89 for discussions about the meaning of the representation of the 'wheel' in Achaemenid art.

شکل ۲. ستون سنگی مکشوف در آکساکال
نزدیک داسکولون (IAM 5763) برگرفته از
بورکهارت ۱۹۶۸، تصویر ۵۰.

صحنه دیده می‌شوند. یکی از خدمتکارها، شبیه به دو فرد پشت گردونه در تصویر بالایی، جامه بلندی بر تن دارد. موهای آنها کوتاه است و ریش ندارند و احتمال دارد که زن باشند^{۱۲}. اگر چنین باشد، گویا این ستون سنگی خاص می‌خواسته بنا به قصد ویژه‌ای وجود زنان را در دو تصویر جداگانه نشان دهد، چنان که شخصیت مرکزی که تاج بر سر نهاده نیز یک زن است. از آنجا که در مورد هویت این زن از دیرباز اختلاف نظر وجود داشته است^{۱۳} ناچاریم دوباره چند پرسش را پیش نهیم. آیا این زن همسر مرد در گذشته‌ای است که در پشت او بر نیمکتی لمیده است؟ آیا در اینجا با تصویری محصول هم‌اندیشی دینی سروکار داریم که ریشه‌هایش

توأمأ در تمثال شناختی نوآشوری و سوریه‌ای / نو هیتیایی قرار دارد؟ آیا این زن مربوط به یک سلسله تصاویر از زنان است که روسری بلند و تاجی بر سر دارند و در تعدادی از آثار ایرانی و ایرانی‌مآب دیده می‌شوند؟ آیا این زن یک ایزد بانو است؟

۲. گور پشته‌های کاویده و کشف شده در ناحیه "بیغا"

دومین گروه از یافته‌ها در منطقه عبارتند از گور پشته‌هایی که توسط "موزه چاناک کاله

12. Nollé 1992: 18, 88-89; Dolunay (1967: 104), Akurgal (1966: 151), Borchhardt (1968: 196-198) saw them as men clad in long garb. For a summary of these discussions, see Nollé 1992: 18, nn. 19-24.

13. Borchhardt 1968: 197-9; Pfuhl & Möbius 1977: 9 no. 4; Dentzer 1982: 271, 540, 562-64; Altheim-Stiehl *et al.* 1983: 8; Cremer 1984: 98-100; von Gall 1981/83; Nollé 1992: 82f.; AchHist XII.1; 50-54.

[چناناق قلعه ؟] در ده سال گذشته در پیرامون دشت گرانیکوس، گورپشته‌های "کیزولدون" و "دیده تپه" در نزدیکی "گوموش چای" و گور پشته‌ی "چان" در جنوب دو منطقه پیش کاویده و کشف شده‌اند (شکل ۱). در اولی یک تابوت سنگی مرمرین کشف شده^{۱۴} که به زودی حتی در کتابهای پژوهشی درباره هنر و باستان‌شناسی یونان به خاطر کیفیت فوق‌العاده عالی حکاکی نقش برجسته‌هایش جایگاهی رفیع یافت (بدلی، ۲۰۰۲، صص ۱۹۱-۲ شکل ۶/۶۳). روی یکی از دو پهلوی دراز تابوت تصویر قربانی کردن "پولوکسنا" دختر "پریام" و در دنباله آن در پهلوی کوتاه تابوت تصویر سوگواران دیده می‌شود. در پهلوی دراز دیگر تابوت زنان مراسمی را برگزار می‌کنند که آن را "مراسم خاکسپاری" دانسته‌اند. در این تصویر زنی نشسته هدایا دریافت می‌کند و نوازندگان در حال نواختن و جنگاوران در حال رقص و پایکوبی‌اند^{۱۵}. در ادامه این صحنه در پهلوی کوتاه دیگر تابوت دو زن بر نیمکتی بسترگونه نشسته‌اند و دو خدمتکار زن در پشت سر آنها هستند. تاریخ این تابوت احتمالاً ۵۲۰ تا ۵۰۰ ق.م است و قدیمی‌ترین تابوت سنگی شناخته شده با تصاویر تزئینی در آسیای صغیر به شمار می‌رود. مقبره این تابوت گرچه قبلاً مورد تاراج قرار گرفته، اما چند قلم باقی مانده است. در کنار یکی از پهلوهای دراز تابوت قطعاتی از یک گردونه اوراق شده از جمله دو چرخ که روی یکدیگر نهاده شده بوده‌اند وجود داشته (سه‌وینچ، ۱۹۹۶، صص ۲۵۲ و ۲۵۴، شکل ۵). در قسمت دیگری از همین گورپشته تابوت سنگی دوم و کوچکتری پیدا شد که به میانه سده چهارم تعلق دارد (سه‌وینچ و دیگران، ۱۹۹۹).

گورپشته "دیده تپه" که آن نیز در دوران کهن غارت شده است، یک اتاق ساخته شده از بلوکهای سنگ مرمر و دو Klinai [؟] با تزئین نقاشی شده دارد.^{۱۶} این تزئین دارای نظایری در غرب آسیای صغیر و یونان است. اقلامی که راهزنان برجا گذاشته‌اند اهمیت دارند. قطعاتی از اثاثیه چوبی و سرویس تزئینی گوزن از جنس عاج سبک ایرانی دارند (سه‌وینچ و دیگران، ۱۹۹۸، صص ۱۳-۳۱۲ شکل‌های ۱۱-۸). تاریخ گور براساس خرده سفالهای آن بین ۴۸۰ تا ۴۶۰ ق.م تعیین شده است.

گورپشته سوم در نزدیکی "چان" در جنوب رودخانه "گوموش چای" قرار گرفته است. اتاق مقبره و تابوت سنگی این گورپشته در ۱۹۹۸ تخریب شده است (کورپه و دیگران،

14. Sevinç in Özgen & Öztürk 1996: 56-57; Sevinç 1996.

۱۵. برای بحثی کوتاه و مقایسه صحنه با نقش برجسته‌ای از دوره کهن متعلق به کیوسی بنگرید به گورکای، ۱۹۹۹، ص ۲۴، پانوش ۷۱.

16. Sevinç in Özgen & Öztürk 1996: 56-57; Sevinç et al. 1998.

۲۰۰۱؛ سه‌وینچ و دیگران، ۲۰۰۱). به برکت کوششهای موزه "چاناک قلعه" دو نقش برجسته تابوت سنگی با نقاشی و رنگ‌آمیزی اصیل آن که هنوز سالم مانده بودند نجات داده شدند و یک اتاق مقبره‌ای مدور از نو مورد کاوش قرار گرفت. شوربختانه هیچ شیء دیگری همراه با بقایای تابوت سنگی به دست نیامد. خرده سفال‌های دوره رومیان در اتاقک مقبره نشانه آن است که این گور نیز همانند بسیاری گورهای دیگر، در همان زمان باستان مورد تاراج قرار گرفته است. نقش برجسته‌های تابوت سنگی صحنه‌های شکار و کارزار را نشان می‌دهند که در آن شکارچیان و جنگجویان پیروز جامه ایرانی بزرگ دارند (شکل‌های ۳ و ۴). تاریخ‌گور براساس تحلیل سبک نقش برجسته‌های تابوت، ربع نخست سده چهارم ق.م. تعیین شده است.

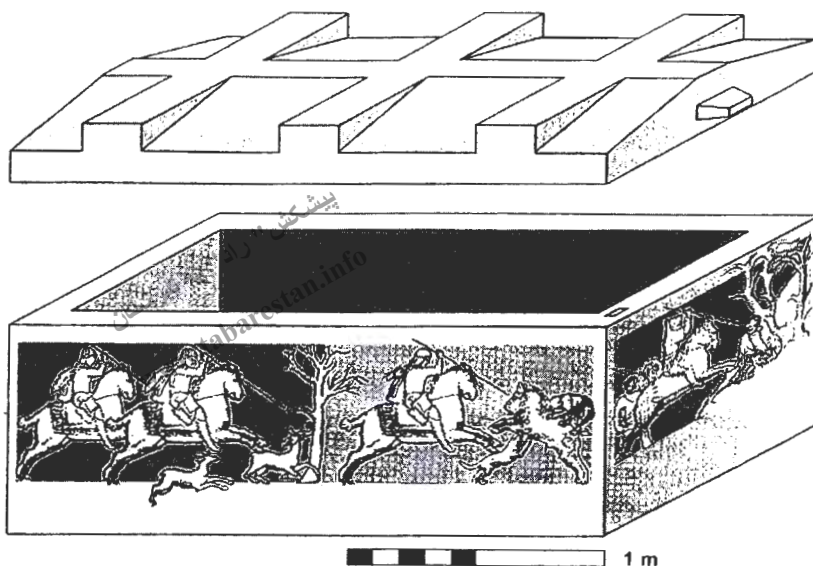
سبک‌ها و مضمون‌ها در پیوند با جنبه‌های گاه‌شناختی

ستون‌های سنگی ناحیه داسکولیون درجات گوناگونی از کیفیت هنری را به نمایش می‌گذارند (نوله، ۱۹۹۲، ص ۱۸-۱۰۵). بسیاری از آنها به سبک "برش پهن [flat-cut]" حکاکی شده‌اند که به نقاشی اضافی برای مشخص کردن جزئیات نیاز داشت. چه بسا توانایی مالی مشتریان در انتخاب نوع ستون‌های سنگی سهم داشته است، چون برخی نقش برجسته‌ها در سطح متوسط و برخی زیر سطح متوسط هستند، حال آن‌که بقیه استادی و مهارتی بسیار بیشتر را نشان می‌دهند.

نقش برجسته‌های روی تابوتهای سنگی مناطق کیزولدون و چان که بیش از یک قرن با یکدیگر فاصله دارند، استادی و کیفیت کار بهتری را به نمایش می‌گذارند. این دو اثر وقتی با هم و در کنار نقش برجسته‌های داسکولیون قرار می‌گیرند، سرنخ‌های جالبی درباره مفاهیم انتخاب مضمون و تغییرات گنجینه هنری منطقه به دست می‌دهند.

مضامین دسته‌های راه‌پیمایی و ضیافت که بارها بر روی نقش برجسته‌های داسکولیون تکرار شده‌اند، ظاهراً به خاطر معنای خاص خود جهت اجرای مراسم و آیین‌های تدفین که در منطقه به آنها عمل می‌شده است مورد‌گزینش قرار می‌گرفته‌اند. یکی از اضلاع کوتاه تابوت سنگی پولوکسنا نیز نمایانگر برخی جنبه‌های برگزاری مهمانی در یک چارچوب مراسم خاکسپاری است (سه‌وینچ و دیگران، ۱۹۹۶، شکل‌های ۱۵-۱۴). همان‌طور که در نقش برجسته‌های مکشوف در ناحیه داسکولیون نشان داده شده است، تصاویر مربوط به ضیافت‌ها در طول دوره هخامنشی پیوسته در یادمان‌های تدفینی ادامه یافته و استمرار داشته‌اند. جنبه‌ها و ویژگی‌های ایرانی بیشتر در اسباب و اثاث چوبی

نگاهی به شمال غرب آسیای صغیر در دوره هخامنشی □ ۲۵۱

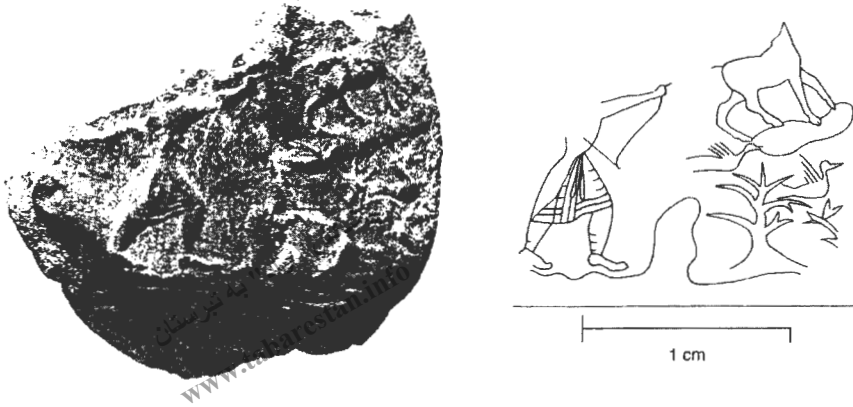

شکل ۳. تابوت سنگی چان، سبکی با شکوه: برگرفته از سه‌وینچ و دیگران، ۲۰۰۱، ص ۳۸۹، شکل ۱

شکل ۴. صحنه نبرد بر روی تابوت سنگی چان؛ برگرفته از همان، ۲۰۰۱، ص ۳۹۶، شکل ۱۱.

(شماره‌های II، [VII?، VIII-IX]) به چشم می‌خورند و این با قطعات اثاث و لوازم چوبی که در گور پشته‌ی "دده تپه" پیدا شده‌اند، مطابقت دارد. نکته مهم دیگر در همین اواخر در قطعه‌ای که در داسکولیون کشف شد مشاهده گشت و آن تصویر خدمتکار یا فرارش

شکل های ۵ و ۶. DS 110 روی گوی گلی Erg.329، داسکولیون.

خلوتی است که یک گنדר سوز قابل حمل را در صحنه‌ای به دست گرفته است که یادآور صحنه‌های ضیافت است (باکیر [باقر؟] ۲۰۰۱، ص ۱۷۴، ۱۷۸، شکل ۶). لباس سواری ایرانی در افریزهایی که تصاویر راه‌پیمایی و شکار دارند، غالباً همراه با لباسهای سنتی منطقه مشاهده می‌شوند (مثلاً شماره VII). در برخی از صحنه‌های راه‌پیمایی منظره‌ای به چشم می‌خورد که بسیار شبیه به راه‌پیمایی هدیه‌آوردگان در نقش برجسته‌های کاخ آپادانای تخت جمشید است (مثلاً شماره‌های IV-V). یک مضمون کاملاً جدید، تصویر روحانیون (مُغان magoi) در حال اجرای مراسمی است که در آن حضار لباسهای خاص ایرانی بر تن دارند (شماره‌های XV-XVI).

پیداست که در طول سده پنجم پیش از زایش، ویژگی‌های ایرانی در منطقه به درون جامعه راه یافته و رخنه کرده‌اند، اما به نظر می‌رسد که این فرایند پیشرفتی تدریجی داشته است. افزون بر این، ژرفای این نفوذ و آنچه در عمل برای جامعه محلی معنا داشته هنوز کاملاً روشن نیست، بهترین مدارک در مورد تغییر تدریجی را می‌توان با مشاهده دو تابوت سنگی مکشوف در ناحیه "بیغا" به دست آورد. تاریخ ساخته شدن تابوتها سالهای آغازین چیرگی ایرانیان تعیین شده و اجرای realia [?] بر روی تابوت سنگی پولوکسنا-گوموش جای هیچ‌گونه قرابتی با ویژگی‌های ایرانی ندارد، بلکه به سبکهای هنری یونانی در غرب آسیای صغیر نزدیکتر است. آنگاه به برکت کشف تابوت سنگی نقاشی شده "چان" که تاریخ آن به حدود پنج نسل بعد مربوط می‌شود، توانایی آن را می‌یابیم که تولید هنری، سبک و مضمون‌گزینشی را به همان شیوه به کار رفته در باستان‌شناسی دنبال

کنیم. تابوت سنگی نقاشی شده چنان که برای ربیع نخست سده چهارم ق.م. تاریخ‌گذاری شده است، از لحاظ سبک دنباله روندهای معاصر هنر یونانی است، همان‌طور که استادکار (یا استادکاران) تابوت سنگی پولوکسنا چنین بودند. از این جنبه در مقایسه با تابوت سنگی پولوکسنا هیچ تغییری مشاهده نمی‌شود. با این حال، تغییر چشمگیر در گزینش مضامین است، چنان که در یک پهلوی تابوت صحنه شکار و در پهلوی دیگر آن صحنه پیکار ترسیم شده است. در هر دو صحنه، سواران پیروزمند لباسهای سواری کاملاً ایرانی بر تن دارند. قبلاً تأکید کردیم که شکار یکی از رایج‌ترین و محبوب‌ترین مضامین نقش برجسته‌های ناحیه داسکولیون بوده است. همان‌گونه که در جایی دیگر [جلد ۱۲ همین مجموعه] به تفصیل سخن گفته‌ایم، همان‌گونه که در بیشتر مَهرها مشاهده می‌شود (همین مجموعه تاریخ هخامنشی خرونینگن، ج ۱۲، دفتر یکم، صص ۱۳۴-۱۰۵)، شکار و پیکار دو مضمون مرتبط با همی بودند که به ویژه در دوره هخامنشیان برتری و برجستگی یافتند. تصاویر مَهری روی گوی‌های گلی مکشوف در داسکولیون که از بعضی لحاظ به منزله بانک اطلاعاتی ما در مورد دوره هخامنشی در این منطقه هستند، پیوندهای مهمی با یکدیگر دارند. تعداد ۳۲ تصویر مَهر جداگانه که دومین گروه بزرگ در مجموعه مَهرهای داسکولیون هستند، جنبه‌های گوناگونی از شکار و جنگ را نشان می‌دهند (کاپتان، همان). شکارچیان و جنگاوران همگی با لباسهای سواری ایرانی با یک شیوه به جانوران درنده و دشمنان حمله می‌کنند. یکی از مَهرهای مجموعه داسکولیون (DS 110)* شکار را در زمینه و محوطه‌ای منظره‌گونه نشان می‌دهد (شکل‌های ۵ و ۶ اینجا؛ و جلد ۱۲، دفتر یکم، همین مجموعه، صص ۲۰۸، ۲۱۷-۲۱۱، دفتر دوم، صص ۴۴۸). شکارچی که لباس سواری ایرانی به تن دارد در یک ناحیه بیشه‌زار نیمه جنگلی نشان داده شده است. او و قربانی‌اش در دو سطح مختلف جداگانه از زمین که دارای تخته سنگی برآمده است ایستاده‌اند. در سمت راست تصویر دو پرنده وجود دارد که یکی تقریباً بر زمین نشسته و دیگری در حال پرواز بر بالای سر اوست. با یادآوری سنت‌های مربوط به کنده‌کاری نقش برجسته و نقاشیهای دیواری، درمی‌یابیم که توزیع شخصیت‌ها بر روی زمینی ناهموار، یعنی در سطوح مختلف و روی یک برآمدگی سنگی در درون یک منظره، یکی از برجسته‌ترین جنبه‌های این مَهر است. مقایسه و مشاهده صحنه نبرد در DS 110 و در تابوت سنگی چنان نیز آموزنده و آگاهی‌بخش است. به نظر می‌رسد که هر دو اثر از

*. DS مخفف «مَهر داسکولیون» است - م

قراردادهای هنری یکسانی برای انتقال رابطه فضایی در میان اشیاء و شخصیت‌ها بهره گرفته‌اند. اجرای درخت‌ها بر روی تابوت سنگی گیج‌کننده است اما تعجب آور نیست، همان‌گونه که در مورد مهر داسکولیون (DS 110) چنین است. شاخه‌ها مانند ساقه‌هایی خمیده و دراز هستند که برگ ندارند. در تابوت سنگی چان، قربانی بر زمین افتاده، روی یک تخته سنگ نشان داده شده است. به علاوه در اینجا نیز یک پرنده ظاهراً شکاری، بر شاخه درختی در پشت سر قربانی نشسته است^{۱۷}. چنان‌که قبلاً گفته‌ام (همین مجموعه، جلد ۱۲ دفتر یکم، صص ۲۱۶-۲۱۱) گویا تمام این جنبه‌ها از منبع مشترکی در منطقه الهام گرفته‌اند که هنرمندان رشته‌های مختلف ظاهراً آثار خود را با آن منطبق می‌ساخته‌اند. روی هم رفته این یافته‌ها چشم‌انداز ما را بسیار گسترش داده‌اند و ما را به سوی دورک بهتر سبک‌های هنری و شمایل شناختی منطقه در طول دوره هخامنشی هدایت کرده‌اند.

سخن کوتاه، یادمان‌های تدفینی نشان می‌دهند که نخبگان شمال غربی گویا برخی از آداب و رسوم و نمادهای هخامنشیان را پس از میانه سده پنجم ق.م. به نحوی تدریجی‌تر پذیرفته‌اند. این نظر تنها بر هنرهای تدفینی مبتنی نیست بلکه یافته‌های دیگر نیز آن را تأیید می‌کنند. مثلاً گور پشته‌ی "دده تپه" که قطعات اثاث و ابزارهای چوبی و اجزای سبک ایرانی در آن کشف شده، در واقع بازتاب آن است که طبقه اجتماعی صاحبان گورها چه چیزی را ترجیح می‌داده‌اند. به‌طور کلی، یافته‌هایی که فشرده‌ای از آنها را در بالا ذکر کردیم، نگاهی اجمالی در مورد میزان معینی از ایرانی مآبی را در میان لایه بالایی جامعه پس از دهه ۴۸۰ به ویژه نیمه دوم سده پنجم و اوایل سده چهارم ق.م. برای ما فراهم می‌سازند. این داده‌ها درست با زمانی مطابقت دارند که بیشتر گوی‌های گلی دارای آثار مهر در داسکولیون در مرکز شهر بی به اسناد و اجناس بسته و ارسال می‌شده‌اند (کاپتان، ۲۰۰۱، صص ۶۲-۵۷؛ همان، تاریخ هخامنشی، خرونینگن ج ۱۲، دفتر یکم، صص ۱۹۳-۱۰۸). امید می‌رود که کاوش‌های در حال انجام در داسکولیون و طرح‌های آینده در منطقه، جنبه‌های روشن‌تری از ایرانی مآبی و از ماهیت و گستره این فرایند و نیز سنت‌های محلی را مکشوف سازند.

Department of Anthropology/096

University of Nevada, Reno

Reno NV 89557

UNITED STATES

dkaptan@chem.unr.edu

کتابنامه

- AKURGAL, E. 1961, *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*. Berlin.
- 1966, Griechisch-Persische Reliefs aus Daskyleion. *IrAnt* 6: 147-156.
- ALTHEIM, F. & CREMER, M. 1985, Eine gräko-persische Türstele mit arämaischer Inschrift aus Daskyleion. *EpigAnat* 6: 1-15.
- ALTHEIM-STIEHL, R., METZLER, D. & SCHWERTHEIM, E. 1983, Eine neue gräko-persische Grabstele aus Sultaniyeköy und ihre Bedeutung für die Geschichte und Topographie. *EpigAnat* 1: 1-23.
- ARMAN, F., 1998, Akalan'da bir Lydia Geleneği. *Atlas* 69: 20.
- ASGARI, N., MADRA, B. & SOYSAL, M. 1983 (eds.), *The Anatolian Civilizations II: Greek/Roman/Byzantine*, Istanbul.
- BAKIR, T. 2001, Die Satrapie in Daskyleion, in T. Bakır *et al.* (eds.) 2001: 169-180.
- BAKIR, T., SANCISI-WEERDENBURG, H., GÜRTEKIN, G., BRIANT, P. & HENKELMAN, W. 2001 (eds.), *Achaemenid Anatolia, Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma 15-18 August 1997* (PIHANS 92), Leiden.
- BALKAN, K. 1959, Inscribed Bullae from Daskyleion-Ergili, *Anatolia* 4: 123-128.
- BORCHHARDT, J. 1968, Epichorische, gräko-persisch beeinflusste Reliefs in Kilikien, *IstMitt* 18: 161-211.
- BRIANT, P. 2002, *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*, Winona Lake [translation of HEP].
- CREMER, M. 1984, Zwei neue graeco-persische Stelen, *EpigAnat* 3: 87-100.
- DEBORD, P. 1999, *L'Asie Mineure au IVe siècle (412-323 a.C.). Pouvoirs et jeux politiques*, Bordeaux.
- DENTZER, J.M. 1982, *Le motif du banquet couché dans le Proche-Orient et le monde grec du 7. au 4. siècle av. J.-C.* (BEFAR 246), Rome.
- DOLUNAY, N. 1967, Reliefs Discovered at Daskyleion (Ergili), *Istanbul Arkeoloji Müzeleri Yilligi* 13/14: 97-111.
- DUSINBERRE, E.R.M. 1999, Satrapal Sardis: Achaemenid Bowls in an Achaemenid Capital, *AJA* 103.1: 73-102.
- GÖRKAY, K. 1999, Attic Black-Figure Pottery from Daskyleion, *Asia Minor Studien* 34: 1-100.
- GUSMANI, R. & POLAT, G. 1999, Manes in Daskyleion, *Kadmos* 38: 137-162.
- HASLUCK, F.W. 1906, Poemaneum, *JHS* 26: 24-31.
- KAPTAN, D. 2001, On the satrapal center in northwestern Asia Minor: Some evidence from the seal impressions of Ergili/Daskyleion, in T. Bakır *et al.* 2001 (eds.): 57-64.
- KEEN, A.G. 1998, Persian *karanoi* and their relationship to the satrapal system, in: T.W. Hillard, R.A. Kearsley, C.E.V. Nixon & A.M. Nobbs (eds.), *Ancient History in a modern University, 1: The Ancient Near East, Greece and Rome*, Grand Rapids – Cambridge: 88-95.
- KÖKTEN-ERSOY, H. 1998, Two Wheeled Vehicles from Lydia and Mysia. *IstMitt* 48: 107-133.

- KÖRPE, R., TOMBUL, M. & SEVINÇ, N. 2001, 1999 Yılı Çan, Altıkulaç Köyü Çingene Tepe Tümülsüsü Kurtarma Kazısı. in: *11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 24-26 Nisan 2000 Denizli*, Ankara: 181-192.
- LEMAIRE, A. 2001, Remarques sur sources épigraphiques et domination achéménide en Asie Mineure. in T. Bakır *et al.* 2001 (eds.): 21-35.
- MACRIDY, Th. 1913, Reliefs gréco-perses de la région de Daskyleion, *BCH* 37: 340-358.
- MELLINK, M. J. 1991, The Native Kingdoms of Anatolia, in: *CAH* III.2: 619-665.
- METZGER, H. 1971, Sur deux groupes de reliefs "gréco-perses" d'Asie Mineure, *L'Antiquité Classique* 40: 504-525.
- MILLER, M.C. 1997, *Athens and Persia in the fifth century B.C. A study in cultural receptivity*, Cambridge.
- MUNRO, J.A.R. 1912, Dascylium, *JHS* 32: 57-67.
- NAGEL, W. & JACOBS, B. 1989, Königsgötter und Sonnengötter bei altiranischen Dynasten, *IrAnt* 24: 337-389.
- NEUMANN, G. 1997, Die zwei Inschriften auf der Stele von Vezirhan, in R. Gusmani *et al.* (eds.), *Frigi e Frigio*, Rome: 13-31.
- NOLLÉ, M. 1992, *Denkmäler vom Satrapensitz Daskyleion*, Berlin.
- ÖZGEN, İ. & ÖZTÜRK, J. 1996 (eds.), *The Lydian Treasure, Heritage Recovered*, Ankara.
- PEDLEY, J.G. 2002, *Greek Art and Archaeology*, Upper Saddle River [third rev.ed.].
- PFUHL, E. & MÖBIUS, H. 1977, *Die Ostgriechischen Grabreliefs*, vol. 1, Mainz.
- ROOT, M.C. 1979, *The King and Kingship in Achaemenid Art* (Acta Iranica 19), Leiden.
- 1991, From the Heart: Powerful Persianisms in the Art of Western Empire, in: *AchHist* VIII: 9-37.
- 1999, The Cylinder Seal from Pasargadae: Of Wings and Wheels, Date and Fate, *IrAnt* 34: 157-190.
- SANCISI-WEERDENBURG, H. 1993, Political Concepts in Old-Persian Royal Inscriptions, in: K. Raaflaub (ed.), *Anfänge politischen Denkens in der Antike* (Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 24), Munich: 145-163, 379-381.
- SEVINÇ, N. 1996, A New Sarcophagus of Polyxena from the Salvage Excavations at Gümüşçay, *Studia Troica* 6: 251-264.
- SEVINÇ, N., KÖRPE, R., TOMBUL, M., ROSE, C. B., STRAHAN, D., KIESEWETTER, H. & WALLRODT, J. 2001, A New Painted Graeco-Persian Sarcophagus from Çan, *Studia Troica* 11: 383-420.
- SEVINÇ, N., ROSE, C.B. & STRAHAN, D. 1999, A Child's Sarcophagus from the Salvage Excavations at Gümüşçay, *Studia Troica* 9: 489-509.
- SEVINÇ, N., ROSE, C.B., STRAHAN, D. & TEKKÖK-BİÇKEN, B. 1998, The Dedetepe Tumulus, *Studia Troica* 8: 307-327.
- TAPPEINER, M. 1986, Ein Beitrag zu den Wagenzügen auf den Stelen aus Daskyleion, *EpigAnat* 7: 81-95.
- VON GALL, D. 1981/83, Zum Bildgehalt der graeco-persischen Grabstelen, in C. Bayburtluoğlu (ed.), *Akurgal'a Armağan. Festschrift für E. Akurgal*, vol. 1 (Anadolu 22): 143-65.

سفالینه‌های نقش دار وارداتی از آسیای صغیر به داسکولیون در دوره هخامنشی*

ر. گول گورتکین دمیر** - از میر

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

داسکولیون کانون غنی سفالینه‌های رنگ آمیزی شده و نقش دار وارداتی بود که از مراکز تولیدی گوناگون واقع در خاک اصلی یونان (عمدتاً ایالات آتیک و کورینت)، آناتولی (لودیا، فریگیای و نیز چند مرکز نامشخص)، و یونان شرقی (عمدتاً ایونیه) به آنجا می‌رسید. دامنه گسترده این سفالینه‌ها مدتها پیش از آن که آنجا به یک پایتخت شهری تبدیل شود، داسکولیون را غنی کرده بود. سفالینه‌های نقش دار و رنگ آمیزی شده وارداتی از آسیای صغیر در مقایسه با مجموعه غنی و مشهور سبک‌ها، طبقات و مکاتب مناطق یونان شرقی، لودیا [لیدی] و فریگیه^۱ که پیش از این زمان به داسکولیون

* مايلم سپاس خود را به بانو پروفیسور تومریس باکیر تقدیم کنم که به من اجازه دادند به بررسی سفالینه‌های مربوطه داسکولیون بپردازم و در تمام مراحل کار از تشویق من دریغ نوزیدند. تمام تاریخ‌ها مربوط به پیش از زایش است. کتبه نوشت‌های بکار رفته در فهرست عبارتند از: b = زیر، D = قطر، ext = بیرونی، H = بلندی، int = درونی، inv = فهرست، l = چپ، L = درازا؛ prev = سالم مانده، r = راست، th = ضخامت، t = بالا، W = پهنا. تشخیص رنگ سفالینه‌ها مبتنی است بر Munsell Soil Color Charts (چاپ ۱۹۹۴). همه ابعاد به متر هستند.

** R. Gül Gürtekin-Demir

1. See Gürtekin 1996: 87-95; Bakir 1991: figs. 2-5; Akurgal 1987: pl. 3A for Eastern Greek pottery. For Lydian pottery from Daskyleion see Gürtekin-Demir 2002: 111-43. Phrygian painted pottery at Daskyleion, which might have continued to be used in the Achaemenid period, has been excluded here.

می‌رسیدند از تنوع رنگ‌آمیزی قراردادی کمتری برخوردار هستند. با این حال تشخیص علل این تغییر دشوار نیست، چون سنت سفالگری نقش دار محلی در دوره هخامنشی در جاهای دیگر آسیای صغیر (به‌خصوص در مراکز یونان شرقی، لیدی و فریقیه) افول کرده بود. دلیل دیگر وجود تقاضای شدید برای سفالینه‌ها (سیاه‌نقش، سرخ‌نقش، ظرف لعابی و لعاب سیاه) در داسکولیون بود که احتمالاً معلول آن بود که این گونه‌ها جای انواع دیگر سفالینه‌های نقش دار را گرفته بودند و گواه آن مقادیر فراوان سفالینه‌های وارداتی از آتیک است که تاکنون کشف شده‌اند.^۲ در داسکولیون تلاطم معینی در استفاده از برخی سنت‌های سفالگری نقش دار تولیدی در لیدی (سارد) و در جنوب ایونیه (میلتوس = میلط) در دوره هخامنشی قابل تشخیص است. ظرف‌های رگه‌دار (شماره‌های ۴-۱) و مرمینما (شماره‌های ۸-۵) و نیز مقدار فراوانی ظروف لیدیایی (شماره‌های ۲۹-۹) که پیش از نیمه سده ششم تولید آنها شروع شده بود اما در اوایل دوره هخامنشی هنوز مورد استفاده قرار داشتند، با عنوان "ظرف لیدیایی" در این مقاله مورد بحث قرار گرفته‌اند. از سوی دیگر، در این میان فقط یک گروه از سفالینه‌های نقش دار ایونی موسوم به "ظروف فیکه‌لورا" (شماره‌های ۹-۳۰) را شاید بتوان سرشناس و نامدار محسوب کرد. منظور از "فیکه‌لورا" ظاهراً سبکی است که عمدتاً در نیمه دوم سده ششم مورد استفاده بوده است. این سبک مشهوری است که پس از پایان "سبک گت و حشی" پدید آمد و پیرو قراردادهای و سنت‌های شرقی مآبی بود.

ظروف لیدیایی

سفالینه‌های نقش دار و رنگ‌آمیزی شده لیدیایی در داسکولیون عبارتند از به اصطلاح ظروف فیکه‌لورای آغازین، اِفِه‌سوسی، اِفِه‌سوس مآب، دورنگ، رگه‌دار، مرمیری و نیز ظروف نقش دار صاف، نواردار و نقاشی نشده لیدیایی. به نظر می‌رسد که بیشتر سفالینه‌های نقش دار لیدیایی در داسکولیون در سارد یا پیرامون آن تولید می‌شده‌اند چون شباهت زیادی به سفالینه‌های ساخته شده و رنگ شده و روکش دار محلی مکشوف در سارد دارند. با این حال درصد اندکی (کمی بیش از ۱۵ درصد) در جاهای دیگر تولید می‌شده‌اند. بررسی همانندیهای فراوان با سفالینه‌های پیدا شده در سارد و مدارک باستان‌شناختی به دست آمده در داسکولیون نشان می‌دهند که سفالینه‌های لیدیایی

۲. در مورد سفالینه‌های سیاه‌نقش و سرخ‌نقش مکشوف در داسکولیون بنگرید به تونا - نورلینگ، ۱۹۹۹.

تقریباً از ربع آخر قرن هفتم تا اوایل قرن پنجم از سارد وارد می‌شده‌اند. ظروف فیکه‌لورای آغازین، افه‌سوسی و افه‌سوس مآب به دوره پیش از میانه سده ششم، یعنی دوره پیش از هخامنشی، تعلق دارند. طبقه دیگری از سفالینه‌های رنگ‌آمیزی شده و نقش‌دار لیدیایی، "ظروف دورنگ" هستند که احتمالاً در حوالی اواخر سده هفتم وارداتشان به داسکولیون آغاز شده و این ورود از سارد به داسکولیون تا سده ششم ادامه یافته است. به علت ناکافی بودن مدارک باستان‌شناختی هنوز نمی‌دانیم که ادامه ورود آن تا چه زمانی از سده ششم ادامه داشته است. با این حال می‌توان فرض کرد که ظروف دو رنگ دست کم در اوایل نیمه دوم قرن ششم مورد استفاده بوده‌اند، چون مدارکی مبنی بر محبوب بودن تکنیک دورنگ در سارد در میانه سده ششم وجود دارد و براساس نمونه‌های مشابه این نکته باید در مورد سارد هم صادق بوده باشد.^۳

در سده‌های ششم و اوایل پنجم، در داسکولیون ظروف رگه‌دار و مرمری و نیز ظروف لیدیایی نواردار و بی‌نقش را ترجیح می‌داده‌اند که مهمترین بخش این مقاله را تشکیل می‌دهند.

جدول ۱. سفالینه‌های لیدیایی در داسکولیون

دوره	درصد سفالینه‌های لیدیایی
پیش از هخامنشی (از اواخر سده ۷ تا میانه سده ۶)	۸۵٪ (سفالینه‌های لیدیایی اولیه)
مرحله اول هخامنشی (از میانه سده ۶ تا اوایل سده ۵)	۱۵٪ (سفالینه‌های اواخر لیدیایی)

جنبه‌های فنی

در دوره هخامنشی استفاده از دو گونه خاک در سفالگری لیدیایی مورد تأیید قرار گرفته است. رایج‌ترین آن ساخت سارد است با میکای طلایی آن، مخلوط با کمی سنگ آهک و رنگ نارنجی - سرخ؛ چنین خاک مخلوطی در سارد آمادگی پوسته پوسته و خرد شدن دارد. فقط یکی از نمونه‌ها (شماره ۲) با خاک متفاوتی ساخته شده است. این ظرف عالی است و خاک آن به خوبی حرارت دیده و پخته شده است. سفالینه‌های ساخت سارد آمادگی نفوذپذیری و تخلخل دارند، کمی متورق‌اند و مقدار بسیار کمی ماسه سیاه مایل به قهوه‌ای یا اندکی ذره‌های آهک در آنها وجود دارد. نمونه‌های سفالینه‌های نقش‌دار و

رنگ شده لیدایی دیگری هم با همین ساخت و نیز نوع ساخت دیگری هستند که بسیار متورق‌اند و به دوره پیش از هخامنشی تعلق دارند.

هم ظروف رگه‌دار (شماره‌های ۱ تا ۴) و هم مرم‌گونه (شماره‌های ۵ تا ۸) با یک تکنیک رنگ‌آمیزی مشابهی اجرا شده‌اند: رنگ اصلی اکسید آهن رقیق شده بود که برای تزئین ظروف به کار می‌رفت. این رنگ پس از حرارت دیدن و پخته شدن به سلسله رنگهای متفاوتی از قهوه‌ای کبود مایل به ارغوانی یا بنفش گرفته تا نارنجی مایل به سرخ تبدیل می‌شد که بستگی به میزان دمای کوره داشت. در تکنیک رگه‌دار یا روی سراسر رنگ ظرف کاملاً برس می‌زدند یا روی قسمتی از آن چنین می‌کردند. با این حال در تکنیک مرم‌ین، چین و شکن‌ها و خطوط موج مجاور که معمولاً روی روکش کرم - سفید سفالینه ایجاد می‌شد به احتمال زیاد عمدی و برای زیبایی بود. در لیدی نیز از همین نوع اکسید آهن برای رنگ استفاده می‌شد (شماره‌های ۹ تا ۲۹).

روکش ظروف سفالی لیدایی در دوره پیش از هخامنشی، از کرم - سفید ضخیم عالی تا سفید - کرم زمخت و رقیق و آبکی فرق می‌کند. نوع اول معمولاً روی ظروف به اصطلاح "فیکه‌لورای اولیه" افسه‌سوسی، افسه‌سوسی ماب و "دورنگ سفید" انجام می‌گرفت^۴. روکش سفید-کرم سفالینه‌های لیدایی پسین به‌طور کلی اندک و رقیق بود. در دوره هخامنشی از رنگ اضافی به ندرت استفاده می‌شد. این شیوه را بر روی یک ظرف "اسکوفوس" [skyphos] پایه مخروطی با لعاب رگه‌دار مشاهده می‌کنیم که رگه‌ها به‌صورت نوار باریکی از رنگ سفید اضافی دیده می‌شوند (شماره ۳).

شکل و آرایه

در گنجینه فهرست سفالینه‌های نقش‌دار لیدایی پسین، سه شکل مورد تأیید قرار گرفته‌اند: "لودیون" [lydion]، "اسکوفوس" [skyphos] و "آمفورا" [amphora] = جام دودسته‌دار. به‌نظر می‌رسد که طی دوره هخامنشی کاهش تدریجی در کمیت و انواع شکل‌ها رخ داده است. در دوره پیش از هخامنشی درصد ظروف لیدایی مکشوف در داسکولیون ۷۹٪ بود؛ این نسبت در اوایل دوره هخامنشی به ۲۱ درصد کاهش یافت. ظروف "اسکوفوس" از ۸۵ به ۱۵ درصد کاسته شدند. اما به‌نظر می‌رسد که در دوره هخامنشی میزان ظروف "آمفورا" افزایش یافته و از ۳۳ به ۶۷ درصد رسیده است.

لیدی الودیا

بهترین و نامدارترین شکل لیدیایی [لودیایی] در داسکولیون همان ظرف "لودیون" است که چون در آن روغن یا مرهم می‌ریختند بسیار رایج و محبوب بود.^۵ این شکل عامه‌پسندی و محبوبیت خود را در دوره هخامنشیان نیز حفظ کرد. قدیمی‌ترین نمونه در داسکولیون به نیمه نخست قرن ششم تعلق دارد و دارای لبه و دهانه‌ای شیپوری و کمی خمیده و برگشته به بیرون، گردنی متناسب و شکمی گرد و کروی و پایه‌ای بلند به شکل مخروطی یا استوانه‌ای است.^۶ این نوع "لودیون" را "شکم‌دار" نامیده‌اند و در سده ششم کاربرد داشته است.^۷ گروهی از ظرفهای لیدی در داسکولیون را بر اساس مدارک باستان‌شناختی (که در زیر ذکر خواهد شد) به نیمه دوم سده ششم و اوایل سده پنجم نسبت داده‌اند (شماره‌های ۱۰، ۱۲، ۱۵، ۱۸، ۲۰، ۲۸). نوع سوم لودیون با شکمی بیضی و بنابراین کمی فشرده و پایه استوانه‌ای بلند به عنوان نوع پسین‌تر لودیون توسط گرین والت شناسایی شده است. تولید این نوع ظرف اواخر سده ششم بوده و در سده پنجم نیز کماکان از آن استفاده می‌شده است.^۸ در داسکولیون، نوع بعدی لودیون (شماره‌های ۱۱، ۱۳-۴، ۱۶-۷، ۱۹، ۲۱-۷ و ۲۹) همزمان با لودیون "شکم‌دار" در نیمه دوم سده ششم و اوایل سده پنجم رواج داشته است. یک لودیون (شماره ۹) در یک گوربسته غارت شده در "ینی کوی بائیری" در نزدیکی مانیاس واقع در غرب داسکولیون به شکلی کاملاً سالم کشف شده است. این ظرف دارای دهانه‌ای پهن و کمی شیپوری با لبه‌هایی کمی برگشته به بیرون، شکمی اندکی فشرده و پایه‌ای مخروطی است؛ و شاید به دوره انتقالی لیدی تعلق داشته است.^۹

بیشتر ظرفهای لیدیایی آذینی نواری شکل دارند. ظرفهایی که نوارهایی باریک و حلزونی شکل داشتند اغلب دارای روکشی کرم - سفید بودند (شماره‌های ۱۴-۹، ۱۶-۸، ۲۰-۱). بقیه ظرفهای سفالی لیدیایی یا بی‌رنگ‌اند (شماره‌های ۴-۲۳ و ۲۷) یا رنگ‌آمیزی صاف دارند (شماره‌های ۲۲، ۲۵-۶، ۲۸-۹).

اسکوفوس‌ها

اسکوفوس یکی از رایج‌ترین ظرفهای سفالی دهان‌گشاد و در واقع قدح‌گونه در دوره

5. Lydia probably contained a kind of unguent, which may have been *baccaris* (see Masson 1962: F19).

6. Gürtekin-Demir 2002: 139.

7. Greenewalt 1966: 6-20.

8. *Ibid.*: 35-37.

9. *Ibid.*: 38-40, pl. I, fig. O.

هخامنشی نه تنها در داسکولیون (شماره‌های ۱ تا ۳) بلکه در سارد، پایتخت دیگر شهر بی، بود. این ظرف در دوره پیش از هخامنشی نیز فوق‌العاده محبوب بود و رواج داشت. لبه اسکوفوس صاف است (شماره ۱). از دوره پیش از هخامنشی دو نوع پایه مشاهده شده است: یکی پایه مدور و تقریباً حلقوی (شکل ۲) و دیگری پایه مخروطی (شکل ۳). نوع بعدی نشان می‌دهد که ویژگی ظرف لیدایی غالباً در مورد ظروف اسکوفوس و نیز شکل‌های دیگر مانند "لکوتوس‌ها" [lekythoi = گلدان یا عطردان استوانه‌ای]، ق‌دح‌ها [Kraters]، پوکسیدوس‌ها [Pyxides = سفالینه کوچک در دار] و آمفوراها [ظرف‌ها یا گلدان‌های دو دسته‌دار] نیز اجرا می‌شده است.^{۱۰} سفالینه‌های رگه‌دار - لعاب‌دار در دوره هخامنشی در سارد نیز به حیات خود ادامه دادند.^{۱۱}

همه اسکوفوس‌های لیدایی در داسکولیون در دوره هخامنشی با تکنیک رگه‌ای - لعابی رنگ می‌شدند. اسکوفوس‌های رگه‌ای - لعابی در همه‌جا رنگ می‌شدند و فقط دسته آن را رنگ نمی‌کردند (شماره ۱). پیش از دوره هخامنشی گه‌گاه از یک رنگ سپید اضافی بر روی ظروف رگه‌ای - لعابی با آرایه‌های گسترده (نظیر نقطه - آذین‌های گل سرخی، گلبرگ‌ها، ردیف نقطه‌ها، خطوط موازی) استفاده می‌شد. با این حال، رنگ سپید اضافی بر روی یک نمونه هخامنشی (شماره ۳) نیز مشاهده شده است.

آمفوراها

یک شکل سفالینه دیگر لیدایی که به بحث ما در اینجا مربوط می‌شود آمفورا [دو دسته‌دار] است (شماره‌های ۴-۵)، که دوگونه آن بر اساس شکل لبه‌هایشان مشخص هستند. یکی از آنها دارای لبه ضخیم و برش مقطعی مستطیلی است که در قسمت بیرونی رگه - لعاب‌دار است (شماره ۴)؛ دیگری لبه‌ای خمیده به بیرون دارد و دارای تزئین مرمری نمای عمودی در قسمت بیرونی و خطوط عمودی کوتاه بر روی لبه است (شماره ۵). فقط سه نمونه آمفورا در فهرست سفالینه‌های لیدایی وجود دارد که یک نمونه متعلق به دوره پیش از هخامنشی است.^{۱۲} تعدادی قطعات ظروف سفالی ناشناخته و ناآشنا با خطوط عمودی مرمرنما روی پوشش رنگ سفید - کرم تزئین شده‌اند (شماره‌های ۶-۸). شماره ۶ دارای تزئین فرعی به شکل یک ردیف گلبرگ است.

10. Gürtekin 1998: 239. nos. 115-6 (pyxis); 241, no. 124 (lekythos); 275, no. 134 (krater); 276, no. 135 (amphora); Gürtekin-Demir 2001: pls. 20-1, figs. 1-4. 11. *Ibid.*: 244-5.

12. Gürtekin-Demir 2002: 139.

جدول ۲. شکل‌های سفالینه‌های نقش‌دار لیدیایی

شکل‌های سفالینه‌ها	پیش از هخامنشی	اوایل هخامنشی
لودیون	٪۴۵	٪۷۳
اسکوفوس	٪۱۴	٪۱۰
دیس	٪۱۰	/
قدح اسکوفوس	٪۱	/
قدح	٪۱	/
قدح کوچک (کراتریسکوس)	٪۱	/
کوزه (سبو)	٪۱	/
آمفورا	٪۱	٪۷
گلدان استوانه‌ای کوچک (لکوتوس)	٪۱	/
درپوش	٪۱	/
جای قراردادن چیزی	٪۱	/
قطعات سفالی ناشناخته باز	٪۵	/
قطعات سفالی ناشناخته بسته	٪۱۸	٪۱۰

تاریخ‌گذاری

بیشتر سفالینه‌های نقش‌دار و رنگ شده لیدیایی در این بررسی در لایه‌هایی کشف شده‌اند که متعلق به میان نیمه دوم سده ششم و اوایل سده پنجم هستند (شماره‌های ۱-۳، ۸-۵، ۱۰، ۱۳-۱۲، ۱۵، ۱۸-۱۷، ۲۰، ۲۶ و ۲۸).

لایه‌های تاریخ‌گذاری شده تقریبی در بخش‌های F6، F6، شمال F6، شمال شرقی و F5 کاوش و کشف شده‌اند؛ محل اینها در بخش شمال شرقی پشته موسوم به "حصار تپه" واقع شده است. کشف این لایه‌ها همراه بوده است با کشف سفالینه‌های تاریخ‌گذاری شده وارداتی از آتیک و کورینت^{۱۳}. دو لایه تاریخ‌گذاری شده از بخش F6 شناسایی شده‌اند: تاریخ لایه نخست بین نیمه دوم سده‌های ششم و اوایل پنجم است؛ شماره ۲ در اینجا پیدا شده است. تاریخ لایه دوم مربوط به اواخر سده ششم و اوایل پنجم است که شماره‌های ۱، ۳، ۱۰، ۱۳، ۲۰ و ۲۸ در آن کشف شده‌اند. شماره ۵ در لایه‌ای در ترانشه

۱۳. این لایه‌ها درگورتنکین - دمیر ۲۰۰۲ صص ۱-۱۴۰ مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

F6 شمالی پیدا شده که تاریخ احتمالی آن اواخر سده ششم و اوایل پنجم است. ترانشه F6 شمال شرقی دو لایه را آشکار کرده است که یکی از آنها مربوط به اواخر سده ششم و اوایل پنجم است، و دیگری به اوایل سده پنجم تعلق دارد. شماره ۱۲ در F6 شمال و شماره‌های ۱۵ و ۲۶ در F6 شمال غربی کشف شدند. دو لایه آخر از ترانشه F5 سرچشمه می‌گیرند: شماره ۷ در لایه‌ای متعلق به نیمه دوم سده ششم کشف شد و شماره‌های ۸-۶ و ۱۷-۱۸ در لایه دیگری متعلق به سده‌های ششم و اوایل پنجم کشف شدند.

دیگر سفالینه‌های پسین لیدیایی که در خارج از محدوده زمانی که بتوان از لحاظ باستان شناختی تاریخ‌گذاری کرد پیدا شده‌اند، شاید بتوان از روی قیاس با همانندانشان برای آنها تاریخ تعیین نمود. ویژگی‌هایی نظیر بیضی و فشرده بودن شکم (شماره‌های ۱۱، ۱۴، ۱۶، ۱۹، ۴-۲۱ و ۲۹) و پایه بلند استوانه‌ای محکم (شماره‌های ۲۲، ۵-۲۴، ۲۷) همگی ویژگی‌های "لودیون پسین" هستند که در اواخر سده ششم و سراسر سده پنجم (که در بالا اشاره شد) کاربرد داشته‌اند. شماره ۹ را شاید بتوان به عنوان لودیون دوره انتقال تلقی کرد چون فشردگی شکم آن بسیار ناچیز است. ظروف شبیه به شماره ۹ برای بین حدود سالهای ۵۱۰ تا ۵۳۰ تاریخ‌گذاری شده‌اند.^{۱۴}

قطعه لبه آمفورای لعابی - رگه‌دار با دهانه ضخیم را شاید بتوان با آمفورای نوع ساموسی اواخر سده ششم مقایسه کرد.^{۱۵}

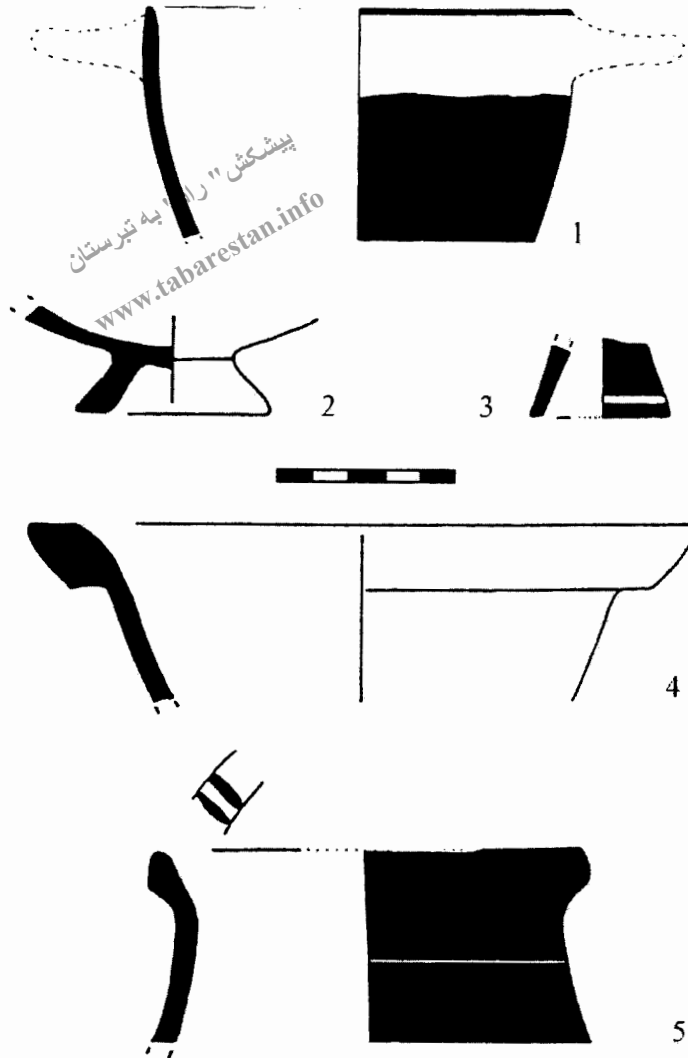
هم مدارک باستان شناختی و هم تاریخ‌گذاری نسبی براساس نمونه‌های مشابه، حاکی از آن است که سفالینه‌های نقش‌دار لیدیایی پسین در داسکولیون عمدتاً در نیمه دوم سده ششم و اوایل سده پنجم مورد استفاده بوده‌اند و مدارک باستان شناختی کافی وجود ندارد تا بتوان این تاریخ را از این جلوتر آورد. با وجود این، برخی از لیدیایی‌های پسین (شماره‌های ۱۱، ۱۴، ۱۶، ۱۹، ۵-۲۱، ۲۷ و ۲۹) شاید پس از اوایل سده پنجم کاربرد داشته‌اند، چون همانندانشان آنها را در درون سده پنجم تاریخ‌گذاری کرده‌اند.

14. Greenewalt 1966: 40.

15. Dupont 1999: 160, pl 5.2.

فهرست‌نامه

۱. اسکوفوس. تکه‌ای از لبه و بدنه (شکل ۱/۱)
ترانشه BFO.F6cl، سالم، بلندی ۰/۰۶۶؛ سالم، درازا ۰/۰۶۸؛ ضخامت ۰/۰۰۴-۰/۰۰۶.
گل: سرخ روشن (2.5 YR 6/8)؛ متورق. لعاب: سرخ (2.5YR5/8) تا خاکستری مایل به سرخ تیره (2.5 YR/3/1).
بیرونی: رگه‌دار-لعابی به جز روی ناحیه دسته که قسمت چپ آن باقی مانده است.
درونی: رنگ ساده.
۲. اسکوفوس. تکه‌ای از پایه و پایین بدنه (شکل ۱/۲)
ترانشه CIH؛ F6؛ قطر (پایه): ۰/۰۵۴؛ سالم مانده، ارتفاع ۰/۰۲۷؛ ضخامت ۰/۰۰۳-۰/۰۰۵.
گل: زرد مایل به سرخ (5 YR 6/8)؛ کمی متورق. پایه استوانه‌ای. لعاب رگه‌دار سرخ مات (2.5 YR 4/8).
درون: خطوط موازی دور پایه.
۳. اسکوفوس. تکه‌ای از پایه مخروطی (شکل ۱/۳)
ترانشه F6 b1: BBU؛ قسمت سالم مانده، بلندی ۰/۰۲۲؛ قسمت سالم مانده، پهنا ۰/۰۲۳؛ ضخامت ۰/۰۰۴.
گل: سرخ روشن (2.5 YR 6/8)؛ متورق. لعاب: سرخ (2.5 YR 5/8) تا سیاه مایل به سرخ (2.5 YR 2.5/1). بیرون: یک خط افقی بر روی رنگ سفید افزوده شده بر سطح رگه‌دار-لعابی.
۴. آمفورا. تکه‌ای از لبه و گردن (شکل ۱/۴)
ترانشه F6 b1:BZJ. فهرست ۸۶۹. قطر (لبه): ۰/۱۸۵؛ سالم مانده؛ بلندی ۰/۰۴۹؛ ضخامت ۰/۰۰۵-۰/۰۰۷.
گل: قهوه‌ای بسیار کم‌رنگ (10YR 7/4)؛ متورق. لبه ضخیم. بیرون و درون: لعاب براق رگه‌دار.
۵. آمفورا. تکه‌ای از لبه و گردن (شکل ۱/۵).
ترانشه F6 شمال؛ CFU. سالم مانده؛ بلندی ۰/۰۳۶؛ ضخامت ۰/۰۰۷.
گل: قهوه‌ای بسیار کم‌رنگ (10 YR 7/4)؛ بسیار متورق. لبه خمیده به بیرون.
درون و بیرون، سردستی قهوه‌ای بسیار کم‌رنگ (10YR 8/2-8/3). تزئین: خاکستری بسیار تیره (10YR 3/1). بیرون: نوار پهنی در رو و در زیر لبه؛ مرم‌نمایی عمودی. درون: نواری در زیر لبه. خطوط کوتاه و عمودی روی لبه.

شکل ۱. ظرف لیدیایی، طرح‌های تصویری شماره‌های ۱ تا ۵، اسکوفوس رگه‌دار - لعابی (شماره‌های ۱ تا ۳)؛ آمفورای رگه‌دار - لعابی (شماره ۴)؛ آمفورای مرمر نما (شماره ۵).

۶. ظرف بسته. تکه‌ای از شانه ظرف

ترانشه F5: BNK

سالم مانده: درازا ۰/۰۵۲؛ سالم مانده،

پهنا ۰/۰۴۷؛ ضخامت ۰/۰۰۷-۰/۰۰۶.

گل: سرخ مایل به زرد (5 YR 5/6)؛ متورق.

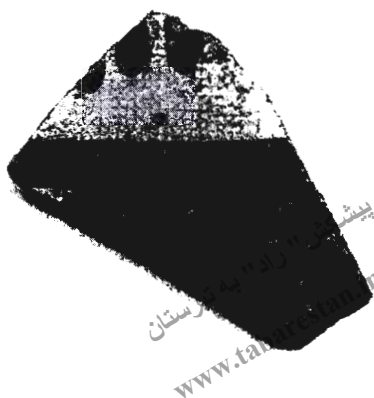
تزیین: قهوه‌ای مایل به سرخ (2.5 YR 4/4) بر

روی یک رنگ سردستی قهوه‌ای بسیار

کم‌رنگ (10 YR 8/2-8/3).

بیرون: از بالا تا پایین، نوار پهنی که قسمت پایین

را با ردیف گلبرگ در برگرفته؛ مرمرنمایی عمودی.

۷. ظرف بسته. تکه‌ای از بدنه

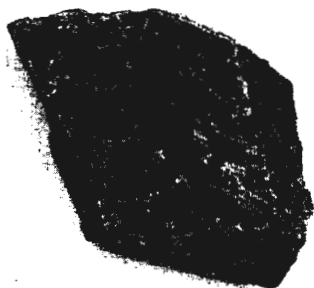
ترانشه F5: BTZ

سالم مانده، درازا ۰/۰۲۶؛ پهنا ۰/۰۴، ضخامت ۰/۰۰۷

گل: سرخ مایل به زرد (5 YR 5/6)؛ متورق.

تزیین: سرخ (2.5 YR 4/6) روی کرم-سفید

بیرون: مرمرنمایی عمودی.

۸. ظرف بسته. تکه‌ای از بدنه

ترانشه F5: BUK

سالم مانده: درازا ۰/۰۳۴؛ پهنا ۰/۰۲۷؛ ضخامت

۰/۰۰۸

گل: سرخ مایل به زرد (5 YR 5/6)؛ متورق.

تزیین: سرخ تیره (2.5 YR 3/6) روی لایه نازکی از

رنگ سفید کرم.

بیرون: مرمرنمای عمودی.

۹. لودیون (نک. نیز شکل ۲/۹).

گورپشته ۱ در "ینی کوی بائیری".

قطر (لبه): ۰/۰۵؛ قطر (پایه): ۰/۰۳؛

بلندی ۰/۱۱.

گل: سرخ مایل به زرد (5 YR 5/6).

تزئین: سیاه مایل به سرخ تا سرخ (2.5 YR

5.2/1-5/8) روی لایه نازکی از رنگ سفید

کرم؛ نوارهای باریک ماریپیچ بر روی

شکم؛ پایین بدنه و پایه دارای

رنگ آمیزی نقش دار؛ زیر پایه در سمت

چپ بی رنگ.

۱۰. لودیون، تکه ای از گردن و بدنه

ترانشه F6: DCD. قسمت سالم، درازا

۰/۰۵۲؛ پهنا ۰/۰۴۱.

گل: زرد مایل به سرخ (5 YR 6/6)؛ متورق.

تزئین: سرخ (10 R 5/8).

گردن: رنگ سرخ ساده؛ نوارهای ماریپیچی سرخ باریک روی لایه نازک رنگ سفید

در قسمت بالای بدنه یا شکم.

۱۱. لودیون. تکه ای از گردن و بدنه

ترانشه شماره ۱۸: DDP. قسمت سالم، درازا ۰/۰۵۴؛ قسمت سالم، پهنا ۰/۰۵۴

گل: سرخ روشن (2.5 YR 6/6)؛ متورق. نوارهای ماریپیچ باریک سرخ (2.5 YR 5/8) بر

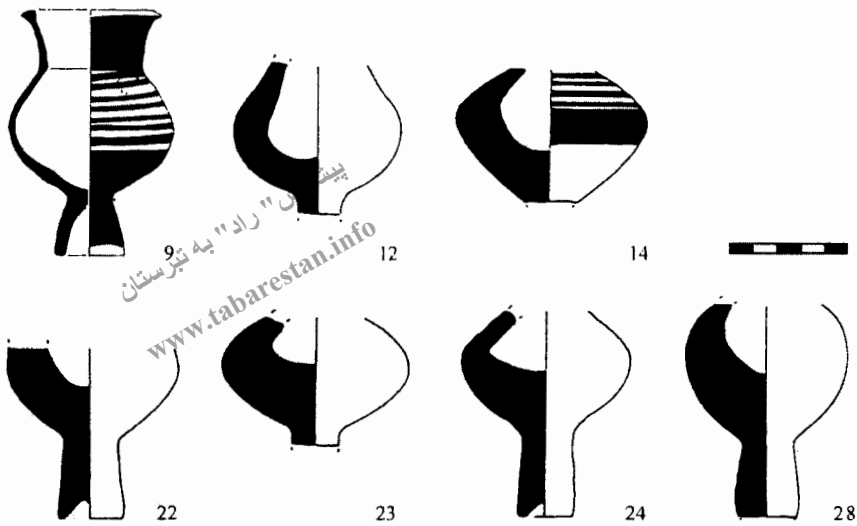
قسمت بیرونی.

۱۲. لودیون. تکه ای از بدنه و پایه (شکل ۲/۱۲)

ترانشه F6 شمال شرقی؛ CML. قطر (شکم): ۰/۰۷۱؛ قسمت سالم، بلندی ۰/۰۶۲.

گل: سرخ مایل به زرد (5 YR 5/6). تزئین سرخ (2.5 YR 5/8). نوارهای باریک سرخ

ماریپیچ روی لایه نازکی از رنگ سفید کرم در قسمت بالای بدنه.

شکل ۲. لودیای لیدی، تصاویر طرح‌های شماره‌های ۹، ۱۲، ۱۴، ۲۲-۴، ۲۸

۱۳. لودیون. تکه‌ای از بدنه.

ترانشه BCH : F6/b-1. قسمت سالم، بلندی ۰/۰۵۶
گل: سرخ کم‌رنگ (10 R 7/4)؛ متورق. قسمت بیرونی: نوارهای باریک ماریچ زرد
مایل به سرخ (5 YR 6/8) روی لایه نازک رنگ سفید کرم.

۱۴. لودیون. تکه‌ای از بدنه.

ناحیه بین ترانشه شماره ۱ و ترانشه شماره ۳: BAO. فهرست شماره ۵۳۵.
قطر (شکم): ۰/۰۸۱؛ قسمت سالم مانده، بلندی ۰/۰۶.
گل: زرد مایل به سرخ (7.5 YR 6/6)؛ بسیار متورق. نوارهای باریک و ماریچ سرخ
(10R 5/8) روی لایه نازکی از رنگ سفید شیری در قسمت بالای بدنه؛ یک نوار سرخ
روی شکم.

۱۵. لودیون، تکه‌ای از بدنه.

ترانشه F6 شمال شرق؛ CLU. قسمت سالم، درازا ۰/۰۵۶؛ پهنا ۰/۰۶۴
گل: سرخ مایل به زرد (5YR 5/6)؛ متورق. بسیار کهنه.

۲۷۰ □ تاریخ هخامنشیان (جلد سیزدهم)

۱۶. لودیون. تکه‌ای از بدنه.

ترانسه F6؛ C11. قسمت سالم مانده، بلندی ۰/۰۴
گل: زرد مایل به سرخ (5 YR 6/6)؛ متورق. تزئین: سرخ (10R 4/8). نوارهای باریک
مارپیچ بر روی لایه نازک سفید شیری در قسمت بالای بدنه؛ رنگ سرخ ساده روی
قسمت پایین تر بدنه.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

۱۷. لودیون. تکه‌ای از بدنه.

ترانسه F5؛ BUK. قسمت سالم مانده، درازا ۰/۰۲۸؛ پهنا ۰/۰۲۷
گل: سرخ مایل به زرد (5 YR 5/6). نوارهای باریک مارپیچ سرخ مایل به زرد (5 YR 5/8)
روی لایه نازک رنگ سپید شیری.

۱۸. لودیون. تکه‌ای از بدنه.

ترانسه F5؛ BUK. قسمت سالم مانده، درازا ۰/۰۲۷؛ پهنا ۰/۰۳۷
گل: زرد مایل به سرخ (5 YR 6/6)؛ متورق. نوارهای باریک سرخ روشن (2.5 YR 6/8)
روی لایه نازک رنگ سپید شیری.

۱۹. لودیون. تکه‌ای از بدنه.

ناحیه P7/105؛ BK1. قسمت سالم مانده، درازا ۰/۰۳۴؛ پهنا ۰/۰۵۹
گل: سرخ مایل به زرد (5 YR 5/6). نوارهای باریک سرخ (10R 4/8) روی قسمت بیرونی.

۲۰. لودیون. تکه‌ای از بدنه.

ترانسه F6/b-1؛ BCN. قسمت سالم مانده، درازا ۰/۰۴۹؛ پهنا ۰/۰۴۱
گل: سرخ مایل به زرد (5 YR 6/6)؛ متورق. نوارهای مارپیچ باریک به رنگ خاکستری
مایل به سرخ تیره تا سرخ (2.5 YR 3/1-5/8) روی لایه نازک رنگ سپید شیری.

۲۱. لودیون. تکه‌ای از بدنه.

ترانسه F6 شمال شرق؛ CGV. قسمت سالم، درازا ۰/۰۴۹؛ پهنا ۰/۰۳۶
گل: زرد مایل به سرخ (5 YR 6/6)؛ متورق. نوارهای باریک مارپیچ سرخ (10R 5/8)
روی لایه نازک رنگ سپید شیری.

۲۲. لودیون. تکه‌ای از بدنه و پایه (شکل ۲/۲۲)
ترانشه F6؛ DCE؛ قطر (پایه) ۰/۰۳؛ قسمت سالم مانده، درازا: ۰/۰۷۴.
گل: زرد مایل به سرخ (5 YR 6/6)؛ متورق. رنگ سرخ تا اندازه‌ای حفظ شده
(2.5 YR 5/8) روی قسمت بیرونی.

۲۳. لودیون. تکه‌ای از بدنه (سه تکه متصل شده) (شکل ۲/۲۳).
ترانشه شماره ۲۲؛ DKT. قطر (شکم) ۰/۰۷۸؛ قسمت سالم مانده، بلندی: ۰/۰۵۵.
گل: زرد مایل به سرخ (5 YR 6/6)؛ متورق. بی‌نقش و بی‌رنگ.

۲۴. لودیون. تکه‌ای از بدنه و پایه (شکل ۲/۲۴).
یافته سطحی. قطر (پایه) ۰/۰۲۴؛ قسمت سالم مانده بلندی ۰/۰۸۹
گل: سرخ روشن (2.5 YR 6/8)؛ متورق. رنگ نشده.

۲۵. لودیون. تکه‌ای از پایه.
ترانشه F6 شمال شرق؛ CMS. قطر (پایه) ۰/۰۲۹؛ قسمت سالم مانده بلندی: ۰/۰۳۵
گل: زرد مایل به سرخ (5 YR 6/6)؛ متورق. رنگ سرخ ساده (2.5 YR 4/6).

۲۶. لودیون. تکه‌ای از پایه.
ترانشه F6 شمال شرق؛ CLU. قطر (پایه) ۰/۰۲۶؛ قسمت سالم مانده بلندی: ۰/۰۳۱
گل: زرد مایل به سرخ (5 YR 6/6)؛ متورق. رنگ معمولی سیاه مایل به سرخ تا سرخ
(2.5 YR 2.5/1-4/8).

۲۷. لودیون. تکه‌ای از پایه.
ترانشه F6 شرقی؛ CJH. قطر (پایه) ۰/۰۲۶؛ قسمت سالم مانده، بلندی ۰/۰۳
گل: زرد مایل به سرخ (5 YR 6/6)؛ بسیار متورق. رنگ نشده.

۲۸. لودیون. تکه‌ای از بدنه و پایه (شکل ۲/۲۸).
ترانشه F6c-1؛ BHA. قطر (پایه) ۰/۰۲۶؛ قسمت سالم مانده، بلندی ۰/۰۵۷
گل: سرخ مایل به زرد (5 YR 5/6). تا اندازه رنگ سرخ آن (10 R 4/8) بر قسمت
بیرونی سالم مانده است.

۲۹. لودیون. تکه‌ای از بدنه.

ترانسه شماره ۲۵ (دیوار صُفه)؛ DNS. قسمت سالم مانده درازا: ۰/۰۴۱؛ پهنا ۰/۰۵۶
گل: زرد مایل به سرخ (5 YR 6/6). رنگ ساده سیاه مایل به سرخ (10 R 2.5/1).

ظروف فیکه‌لورا

روی هم‌رفته سفالگری و سفالینه‌های یونان شرقی در داسکولئون دارای طبقات و سبک‌های بسیار نامداری نظیر «کاسه‌های مرغی»، «کاسه‌های چشمی»، «کاسه‌های گل سرخی»، «جامهای ایونی»، «سبک بز وحشی» و فیکه‌لورا است. قدیمی‌ترین نمونه‌ها به برخی تکه‌های «کاسه‌های مرغی» تعلق دارند که تاریخ آنها احتمالاً مربوط به اواخر سده هشتم ق.م. است (مرحله پیش از هخامنشی). نمونه‌های سفالینه یونان شرقی غیر از «ظروف فیکه‌لورا» تاریخشان به سده هفتم و ربع نخست سده ششم می‌رسد. پسین‌ترین نمونه‌های ظروف یونان شرقی متعلق به گروه فیکه‌لورا هستند که به نظر می‌رسد در حوالی میانه سده ششم پدیدار شده‌اند. گویا فیکه‌لورا یگانه نوع ظرف یونان شرقی باشد که قراردادهای سبک شرقی مآب و عمدتاً «سبک بز وحشی میانه» را در اوایل دوره هخامنشی حفظ کرده است.

ر.م. کوک در گذشته سبک بز وحشی میانه را به دو مرحله تقسیم کرده بود: بز وحشی میانه I و بز وحشی میانه II، که اولی در ۶۲۵ و دومی در سال ۶۰۰ ق.م. به پایان رسیده است. ظرف فیکه‌لورا مستقیماً متأثر از سبک بز وحشی میانه II است، و کوک تاریخ آغاز این سبک را سال ۵۶۰، و شاوس سال ۵۵۰ می‌دانند.^{۱۶} این امر مشکلات متعددی پدید آورد: چرا باید سبک فیکه‌لورا از «بز وحشی میانه II» اثر پذیرفته باشد و نه از «سبک بز وحشی پسین» (۶۰۰ تا ۵۷۵) که از لحاظ زمانی به آن نزدیکتر است؟ شکاف میان سبک «بز وحشی میانه II» و سبک فیکه‌لورا را چگونه می‌توان توضیح داد؟

نتایج تجزیه و تحلیل گل‌های سفالگری یونان شرقی کهن نشان داد که هم سفالینه‌های «بز وحشی میانه» و هم «فیکه‌لورا» هر دو در میلِتوس تولید شده‌اند حال آن که سفالینه‌های «بز وحشی پسین» در شمال ایونیه تولید شده بوده است.^{۱۷} این پاسخ نخستین پرسش است. شکاف میان «بز وحشی میانه» و «فیکه‌لورا» با این فرض پرشدنی

16. Cook 1992: 263; Schaus 1986: 284-8.

17. Dupont 1983: 37.

است که فیکه‌لورا پیشگامانی «پیشین»، «نخستین» و «آغازین» داشته است^{۱۸}. محققان دیگر فرضیه طول مدت طولانی‌تر برای «سبک بز وحشی میانه» را مطرح کرده‌اند^{۱۹}. اما کوک فرضیه یک «سبک بز وحشی میانه III» را پیش‌نهاد که تا زمان پیدایش سبک فیکه‌لورا طول کشیده است^{۲۰}.

انهدام شهر میلئوس که مرکز تولید فیکه‌لورا بود در سال ۴۹۴ رخ داده است. به نظر می‌رسد که این تاریخ «حد پیشین» [terminus ante quem] مطلق برای سبک فیکه‌لورا در کل بوده است^{۲۱}.

نمونه تکه سفال‌های ۱۰ ظرف فیکه‌لورا که در اینجا معرفی شده‌اند، در کاوش‌های داسکولیون طی سالهای ۲۰۰۱-۱۹۸۸ به دست آمده‌اند. تاریخ‌گذاری ظروف فیکه‌لورای مکشوف در داسکولیون در درجه اول مبتنی است بر معیارهای سبکی نمونه‌های مشابه آنها. متأسفانه مدارک کافی برای تاریخ‌گذاری مبتنی بر یافته‌های باستان‌شناختی در کاوش‌ها وجود ندارد. تنها یک قطعه (شماره ۳۴) وجود دارد که می‌توان با اطمینان تاریخ آن را براساس مدارک باستان‌شناختی تعیین کرد. قطعه سفال شماره ۳۴ از ترانسه F6 واقع در زیر یک سطح کف و در همان‌جایی کشف شده که دو تکه سفال از «سیاه‌نقش آتیکی» وارداتی، یعنی یک قده [Krater] و یک طشت بزرگ [lekane] به دست آمده‌اند که تاریخ هر دو مربوط به اواخر سده ششم و اوایل سده پنجم است^{۲۲}.

طبقه‌بندی

مطالعات ر.م. کوک و گ.پ. شاوز منابع اصلی ما برای طبقه‌بندی و شناسایی سفالینه‌های فیکه‌لورا هستند، اولی برای تعیین طبقات منفرد و دومی برای شناسایی هنرمندان^{۲۳}. ظروف فیکه‌لورای کشف شده در جاهای دیگر نیز می‌توانند کمکی باشند برای مقایسه. همه نمونه‌های فیکه‌لورای به دست آمده از داسکولیون به صورت قطعه قطعه هستند و اطلاعی درباره طرح کلی تزئینی ظروف در اختیار نمی‌گذارند. با این حال، طبقه‌بندی بیشتر آنها براساس همین تزئین سالم مانده نیز تا اندازه‌ای امکانپذیر است.

-
18. Greenewalt 1971: 155-80 (Early Fikellura); Kardara 1963: 197-8 (Proto-Fikellura); Hayes 1966: 42 (Pre-Fikellura).   19. Walter-Karydi 1973: 2, 33; Dupont 1983: 38, n. 45.
20. Cook 1992: 262.   21. Schaus 1986: 288; Cook-Dupont 1998: 89.
22. Tuna-Nörling 1999: nos. 170B 372.
23. Cook 1933/34: 1-98; *idem* 1954: 1-3, pls. 568-81; Schaus 1986: 251-95.

«اوینوخو»ها با خطوط ضربدري پيوسته و طرح فلسگون (شماره‌های ۳۰ و ۳۱)

خطوط متقاطع يا ضربدري پيوسته روي يك تکه بدنه (شماره ۳۰) و طرح فلس مانند روي يك تکه از شانه ظرف (شماره ۳۱) يادآور «گروه موزه لوور» (گروه S) اوينوخوهای کوک هستند^{۲۴}. طرح فلسگون برروي ظروف آفورا نيز ترجيح داده می‌شده^{۲۵} اما به ناحیه شکم محدود بوده است. اظهار نظر شده است که طرح تزئينی گلدان‌های «گروه موزه لوور» در اصل پرنده‌ای را تشکيل می‌داده‌اند. طرح فلسگون در مرکز يك روي گلدان و زیرگردن ظرف قرار داشته و احتمالاً نشانه و نماد سینه پرنده بوده است. خطوط متقاطع يا ضربدري پيوسته در طرف يا روي ديگر گلدان احتمالاً بالهای پرنده را نشان می‌داده‌اند. تاريخ اين گونه گلدان‌ها میانه سده ششم يا کمی بعد تشخيص داده شده است^{۲۶}.

يك آفوراى شبیه به «نقاش مرد دونده» (شماره ۳۵a-d)

شانه بالایی شماره ۳۵ با زنجیره‌ای پيوسته از غنچه‌ها تزئين شده است (شماره ۳۵a). تزئينی که تا اندازه‌ای روي سه تکه غير متصل ديگر بدنه از همان آفورا باقی مانده عبارتند از پای عقب جانوری که به راست می‌نگرد (شماره ۳۵b)، یک آذین گل سرخی با هفت گلبرگ کوچک (شماره ۳۵c) و یک صدف پیچی با یک لوز که مقدار کمی از آن حفظ شده است (شماره ۳۵d). حیوان روي ۳۵b ممکن است دارای دم درازی بوده که ظاهراً پای عقب او را لمس کرده است؛ این جانور شاید یک سگ یا یک شیر بوده که هر دو معمولاً با دمهایی دراز ترسیم می‌شوند^{۲۷}. صدف پیچی و لوز محکم شاید شبیه باشند به تزئينات دسته در ديگر نمونه‌های «فیکه‌لورا». این تزئين‌ها برروي آفوراهايی رواج دارد که توسط «نقاش مرد دونده» (گروه موزه لوور کوک)^{۲۸} و نیز روي گلدان‌های نقاشی شده توسط «نقاش آلتنبورگ» و توسط «نقاش ساتیرهای دونده» نقاشی شده‌اند^{۲۹}. تزئين روي قطعات بدنه (شماره ۳۵b-d) که تصوير حیوان و صدف پیچ تزئينی روي سطح و وسیعی ترسیم شده‌اند که با نوارهای دیگری محدود نشده بوده است، یعنی

24. Cook 1933/34: 39-42, S1-12.

25. *Ibid.*: 10-1, E1-7.26. *Ibid.*: 41-42.

27. See for example Cook 1954: pl. 1, no. 1; pl. 3, nos. 1-2; pl. 7, no. 2.

28. Cook 1933/34: 82, fig. 17.

29. Schaus 1986: 268, fig. 6 (Altenburg Painter); 281, fig. 11 (Painter of the Running Satyrs).

بدنه گلدان به چند ناحیه تقسیم نشده بلکه آزاد گذاشته شده بوده است. این‌گونه آرایه بدون نوارهای محدود‌کننده بر روی بدنه ظرف چه بسا به آمفوراهاى ترسیم شده توسط «نقاش مرد دونده» نیز شبیه باشند^{۳۰}. به نظر می‌رسد که نقشمایه زنجیره غنچه‌ها یا زنجیره‌های دیگری از گل‌ها بر روی آمفوراهاى ترسیم شده توسط «نقاش مرد دونده»، به‌طور کلی در بالای شانه نظیر شماره ۳۵a قرار می‌گیرند. کوک عقیده دارد که این گروه ظروف یا گلدان‌ها احتمالاً محصول یک کارگاه بوده‌اند و تاریخ آنها را به‌طور تقریبی آخرین سی سال سده ششم ق.م. می‌داند^{۳۱}.

آمفوریسکوس‌ها (شماره‌های ۸-۳۶)

خطوطی هلالی روی شماره‌های ۳۶ و ۳۸ دیده می‌شوند. شماره ۳۶ دارای یک گروه مرکب از چهار آذین گل سرخی کوچک یا نقطه‌ای است. ممکن است بلافاصله در زیر آذین‌های گل سرخی نقطه‌ای انتظار شبکه‌سازی نقطه‌ای را داشته باشیم چون معمولاً روی آمفوریسکوس‌ها آرایه مشابهی با هلال‌هایی به عنوان نوارهای دوم و شبکه‌سازی نقطه‌ای با آذین‌های گل سرخی مرکب از چهار خال یا نقطه مشاهده شده‌اند^{۳۲}. شبکه‌سازی نقطه‌ای تکمیل‌کننده همراه با چهار آذین گل سرخی نقطه‌ای نیز روی آمفوراها مشاهده شده‌اند^{۳۳}.

موجودی که روی شماره ۳۷ به سمت راست می‌نگرد برهنه است و نقش شیخ‌گونه بالای کف گمان می‌رود دُم باشد و حاکی از آن است که شاید این موجود یکی از «ساتورها» باشد*^{۳۴}. جزئیات روی پای راست با قلم حکاکی به خوبی اجرا شده‌اند. این

30. For comparable amphorai by the Running Man Painter see Cook 1933/34: 20-2. divisions I and II; *idem* 1954: pl. 5, nos. 3-4; pl. 7, 2; pl. 14, no. 8; Walter-Karydi 1973: Taf. 69, no. 543; Cook & Dupont 1998: 83-5, figs. 10. 6-7. There are some other Fikellura examples that use free field decoration (see Cook & Dupont 1998: 81-5, groups R. M and O). The preference for floral chains on the shoulder, and for handle volutes is, however, more reminiscent of Group L (Running Man Painter). 31. Cook 1933/34: 23-4; Cook & Dupont 1998: 89.

32. Cook 1933/34: Y22a, Y24.

33. *Ibid.* Q2; Cook 1954: pl. 578, no. 4.

* Satyr: ساتورها موجودات اسطوره‌ای جنگل‌نشین که به شهوت و شیطنت معروف بوده‌اند. در دوره‌های بعد برخی ویژگی‌های جانوری مانند دُم و سُم و گوش تیز یا شاخ کوچک به آنها نسبت داده شده است. آنان به‌خصوص از دنبال کردن پریان لذت می‌بردند تا شهوت خود را با آنان فرو نشانند - م

برش‌های حکاکی شده به صورت یک خط دراز کمی خمیده هستند که از پای بالا روی زانو آغاز می‌شود و در زیر شکم پایان می‌یابد و نیز یک خط عمودی کوتاه روی ران. ناحیه تناسلی به خوبی قابل مشاهده نیست چون این قسمت ساییده شده و از بین رفته است. به نظر می‌رسد که در جلوی این موجود یک ساتور (؟) دیگر رو به راست وجود داشته که کفل و دم آن اندکی حفظ شده‌اند.

سبک فیکه‌لورا به علت کاربرد احتیاط و قید و شرط برای جزئیات داخلی روی موجودات شبیح‌گون محدود شده است. حکاکی و کنده‌کاری در ظروف فیکه‌لورا دیده شده، ولی این کار را بسیار به ندرت و پراکنده انجام می‌دادند. استفاده از برش و شکاف روی موجودات به‌ویژه موجودات جهان اسطوره‌ای فقط در یک جهت نمونه مشاهده شده است. سه نمونه آگاهی دهنده هستند: یکی از آنها «استامنوسی» [Stamnos] است از شهر هیستریا^{۳۴} و دومی تکه‌ای از یک جام است از جزیره ساموس^{۳۵}. نقاش هر دوی آنها «نقاش ساتورهای دونده» بوده و دارای خط برشی به ترتیب بر روی یک ساتور و یک مایناد* و دیوها و شیاطین هستند. جزئیات کوماست‌ها [Komasts] روی تکه شانه یک آمفورا که در هیستریا کشف شده برش داده شده‌اند^{۳۶}. نمونه‌های نزدیکتر به شماره ۳۷ عبارتند از تصویر یک ساتور و یک مایناد روی «استامنوسی» به دست آمده از هیستریا که توسط «نقاش ساتورهای دونده» ترسیم شده است^{۳۷}. خط مداوم و پیوسته برش داده شده روی بالای پای راست و خط کوتاه عمودی روی ران و نیز ترجیح صحنه‌های اسطوره‌ای، جنبه‌های مشترک تمام ظروف استامنوس به دست آمده از هیستریا و شماره ۳۷ هستند. شماره ۳۷ هیچ مدرک اضافی ندارد که بتوان آن را با اطمینان به هنرمند نامداری نسبت داد. با این حال اگر کاربرد بسیار اندک و پراکنده برش‌کاری در سبک فیکه‌لورا و به‌خصوص روی ساتورها را بپذیریم، در آن صورت باید قبول کنیم که

34. Dimitriu & Coja 1958: fig 5; Walter-Karydi 1973: pls. 83, 88, no. 640; Alexandrescu 1978: pl. 19, no. 175; Schaus 1986: no. 63.

35. Cook 1933/34: X1; Walter-Karydi 1973: 22, pl. 40, no. 335; Schaus 1986: no. 64.

* Maenad: مایناداها به معنای «زنان از خود بی‌خود شده» پیرو دیونوسوس بودند و در حالت جذبه و بی‌خودی با آواز و رقص در کوهستانها، و جامه‌های از پوست‌گوزن یا پلنگ، گرزهایی با نوک مخروطی به‌دست می‌گرفتند و برگهایی بر خود می‌پیچیدند و مراسم دیونوسوس را اجرا می‌کردند (به نقل از فرهنگ اساطیر کلاسیک، ترجمه رضا رضایی) - م

36. Cook 1954: 2, K11; Alexandrescu 1978: pl. 18, 166.

37. See note 34.

نقاش شماره ۳۷ بی‌گمان کارش بسیار شبیه به کار کارگاه «نقاش ساتورهای دونده» بوده یا آن که منفرداً و با تجربه شخصی و بدون تأثیرپذیری از کارگاههای دیگر فیکه‌لورا به برش‌کاری پرداخته است. از سوی دیگر، «نقاش آلتنبورگ» و بیشتر ظروف دیگر فیکه‌لورا، با خودداری و احتیاط از کاربرد جزئیات درونی در مورد موجودات شبیح‌گون، شدیداً خود را محدود کرده‌اند.^{۳۸} تاریخ ساخت ظرف استامونس نقاشی شده توسط «نقاش ساتورهای دونده» مکشوف در هیستریا نیمه‌دوم سده ششم است.^{۳۹} تاریخ دوره کاری «نقاش ساتورهای دونده» حدود ۵۳۰ تا ۵۰۰ ق.م تعیین شده است.^{۴۰} تاریخ‌گذاری ظروف آمفوریسکوس فیکه‌لورا گویا مبتنی بر مدارک مطمئنی نیست. دو ظرف آمفوریسکوس کار شده توسط «نقاش ساتورهای دونده» بی‌گمان به پایان سده ششم تعلق دارند.^{۴۱} کوک برخی از آمفوریسکوس‌ها را با قاطعیت مربوط به دوره تقریبی ۵۲۰ تا ۵۱۰ طبقه‌بندی کرده است (y16). همین محقق بیشتر آمفوریسکوس‌های دارای شبکه‌بندی (y گروه ۳) را متعلق به ۳۰ سال آخر سده ششم می‌داند.

متفرقه (شماره‌های ۴-۳۲، ۳۹)

این فقره شامل تکه سفال‌هایی است که به علت وضع ناسالم و ناقص آنها شناسایی کاملشان مقدور نیست. شماره‌های ۳۲ و ۳۳ تکه‌هایی از شانه ظرف آمفورا/اوینوخواهایی است که با نقش زنجیره‌ای از غنچه‌ها تزئین شده‌اند. هر دوی آنها با نوارهای عمودی پهن و استواری محدود شده‌اند که نشان دهنده آغاز برآمدگی دسته است. از این دو تزئین گل‌دار شانه‌ای، یکی (شماره ۳۳) جالب توجه‌تر کار کمتر ماهرانه دیگری (شماره ۳۲) است. شماره ۳۹ تکه‌ای است از یک ظرف باز با نوارهای تقسیم‌کننده و تزئینی کمابیش سایش یافته و رو به محو در زیر، و شماره ۳۴ تکه‌ای از شانه بالایی یک آمفورا است که با نوارهایی از خطوط عمودی کوتاه و یک الگوی مفتولی تزئین شده است.

جنبه‌های فنی

ساخت همه نمونه‌ها (شماره ۳۰ تا ۳۹) ساختار گلین همگنی دارد. همگی کمابیش

38. Schaus 1986: 253-270. Incision is seen on one example by the Altenburg Painter (*ibid.*: no. 21, note 6 on page 252), but it is far from being comparable to no. 37 from Daskyleion.

39. Schaus 1986: 288.

40. *Ibid.*

41. *Ibid.*: 282.

متورق‌اند و کم حرارت داده شده‌اند. برخی از قطعات متخلخل و با لکه‌هایی از سنگ آهک به‌نظر می‌رسند. رنگ گِل بین صورتی تا زرد مایل به سرخ است. تزئین غالباً با یک سطح لعاب‌دار سازگار شده است. لعاب رنگی نازک بین زرد شیری (شماره‌های ۳۰، ۳۲، ۳۴-۶، ۳۸-۹) تا سفید ضخیم (شماره‌های ۳۱، ۳۷) دارد. تزئین روی شماره ۳۳ مستقیماً بر سطحی بدون لعاب انجام شده است. رنگ تزئین به‌طور کلی سیاه مایل به قهوه‌ای است. گاه رنگ اضافی نیز وجود دارد: نارنجی - سرخ روی یکی از تکه‌ها در شماره ۳۰ و لعاب تیره لکه‌دار سرخ بر روی فلس‌هایی در شماره ۳۱. سنت‌های طراحی کلی و نقاشی شیخ‌گون که روی نمونه‌های فیکه‌لورا به‌دست آمده در داسکولیون دیده می‌شوند یادآور سبک «بز وحشی میانه»‌ای هستند که به‌طور کلی در دیگر ظروف فیکه‌لورا مشاهده می‌گردند. برش کاری فقط روی یک نمونه (شماره ۳۷) وجود دارد و آن نیز برای مشخص کردن جزئیات قسمت بالای پای راست یک ساتور است.

شکل‌ها

آمفوراها - آمفورا رایج‌ترین شکل در سبک فیکه‌لورا است. از این نمونه‌ها فقط دو تکه از این شکل را می‌توان با قاطعیت مشخص کرد (شماره‌های ۳۴ و ۳۵). تکه باقی مانده از شانه در شماره ۳۴ ظاهراً با تندی از گردن ظرف شروع شده و با یک برآمدگی شکل‌پذیر مشخص شده است. شماره ۳۵ شانه پهن و صافی دارد (شماره ۳۵a). سه تکه دیگر همین آمفورا، شکل یک جانور (شماره ۳۵b) و دستگیره یا دسته صدف‌پیچی (شماره ۳۵d) را نشان می‌دهند. در مورد شماره‌های ۳۲ و ۳۳ تعیین این که این تکه‌ها به یک آمفورا تعلق داشته‌اند یا به یک اوینوخو دشوار است، اما تزئین شانه با زنجیره غنچه‌ها یادآور تزئین گلدان روی ناحیه شانه در ظروف آمفورا است.

اوینوخوها - شماره ۳۰ و ۳۱ نمونه‌هایی تکه‌تکه هستند، اما از تزئین آنها می‌توان نتیجه گرفت که از «گروه اوینوخوهای موزه لوور» کوک بوده‌اند. قدیمی‌ترین نمونه‌های فیکه‌لورا به‌دست آمده از داسکولیون، شماره‌های ۳۰ و ۳۱ هستند که به میانه سده ششم تعلق دارند.

آمفوریسکوس‌ها - فقط سه تکه از آمفوریسکوس‌ها باقی مانده است؛ یکی احتمالاً یا کار

«نقاش ساتورهای دونده» است یا کارگاهی بسیار نزدیک و مرتبط با او (شماره ۳۷). دیگری متعلق به «زیرگروه شبکه‌بندی» کوک است (شماره ۳۶). تکه سوم با هلال‌ها و ردیفی از خطوط عمودی تزئین شده است (شماره ۳۸). هر سه نمونه تکه‌هایی از بدنه هستند، یکی از بالای بدنه ظرف (شماره ۳۶) و دوتای دیگر از وسط یا پایین بدنه (شماره‌های ۸-۳۷). شماره ۳۷ یکی از دو نمونه‌ای است که صحنه‌ای تصویری را ترسیم کرده است. نمونه دیگر روی یک آمفورا است (شکل ۳۵).
یک ظرف باز - تنها وجود یک ظرف باز (شماره ۳۹) تأیید شده که به علت شکستگی و وضع ناقص آن، تشخیص شکل آن دشوار است.

تزئین

نوارهای اولیه - گرچه نمونه‌هایی که در اینجا معرفی می‌شوند برای تشخیص طرح کلی تزئین ظروف و گلدان‌ها کافی نیستند، اما اظهار نظرهایی امکان دارد. به نظر می‌رسد ساتور روی شماره ۳۷ بخشی از یک صحنه تصویری بوده است، و پای یک جانور در شماره ۳۵ نمایانگر وجود یک صحنه جانوری است با تزئین نوار پهنی که احتمالاً تزئین دسته را نیز شامل می‌شده است. نوارها یا خطوط ضربدری (شماره ۳۰) و الگوی فلسی (شماره ۳۱) احتمالاً تزئینات اصلی گلدانی بوده‌اند که بر روی آن نقش شده‌اند، چنان که در «گروه موزه لوور» کوک معرفی شده است^{۴۲}.

نوارهای ثانوی - نوارهای ثانوی مشاهده شده در اینجا عبارتند از زنجیره‌های غنچه و الگوهای هلالی. اما زنجیره‌ها ناحیه شانه ظروف بسته را تزئین می‌کنند (شماره‌های ۳-۳۲ و ۳۵). گمان می‌رود این یکی از رایج‌ترین تزئینات شانه در ظروف بسته فیکه‌لورا باشد که پس از سال ۵۴۰ ق.م ساخته شده‌اند^{۴۳}. اجراهای ظریف‌تر و عالی‌تر این تزئین گلی در شماره‌های ۳۳ و ۳۵ مشاهده شده‌اند. زنجیره غنچه‌ها با چهار آذین گل سرخی نقطه‌ای در قسمت بالای شانه شماره ۳۳ تکمیل شده است. اجرای زُمخت‌تر زنجیره غنچه‌ها در شماره ۳۲ دیده می‌شود که در آن غنچه‌ها با ضربه‌های ناشیانه قلم مو ساخته شده‌اند. هلال‌ها یا خطوط کماتی یکی از رایج‌ترین الگوهای سبک فیکه‌لورا است و روی دو تکه بدنه بالایی آمفوریسکوس مورد استفاده قرار گرفته است (شماره‌های ۳۶ و ۳۸).

42. Cook 1933/34: 39-42.

43. *Ibid.*: 74.

36. 39 نوارهای جداکننده (شکل ۳) - پنج نوع مختلف نوار جداکننده شناخته شده‌اند: ردیف‌هایی از خطوط عمودی (شماره‌های ۴-۳۳، ۳۶، ۹-۳۸)، دندان سگ (شماره ۳۱)، مفتولی (شماره ۳۴)، چارگوش‌هایی پیوسته به هم با نقطه‌هایی در وسط هر یک (شماره ۳۹)، و نوارهای استوار و به هم پیوسته (شماره‌های ۳-۳۲، ۳۵). بیشتر این الگوها یا طرح‌ها در بالای شانه‌های ظروف اوینوخویی و آمفورایی قرار گرفته‌اند (شماره‌های ۵-۳۱)؛ بقیه بر روی تکه‌های بدنه هستند که دو ناحیه را از یکدیگر جدا
- 31
- 33-4. 38
- 34
- 39
- شکل ۳: نوارهای جداکننده در ظروف فیکه‌لورا

می‌سازند (شماره‌های ۳۶، ۹-۳۸). الگوهای مرجح در نوارهای جداکننده یا مَقَسَم ظروف فیکه‌لورایی به دست آمده از داسکولئون، در واقع همان الگوهای مشترک همه سفالینه‌های فیکه‌لورایی به طور کلی می‌باشند.^{۴۴} بیشتر الگوها یادآور «سبک بز وحشی» هستند. خطوط دراز عمودی بر بالای شانه‌های ظروف آمفورایی / اوینوخویی (شماره‌های ۴-۳۳) و روی بدنه ظروف آمفوریسکوس (شماره ۳۸) ترجیح داده شده‌اند. نوار جداکننده با خطوط عمودی کوتاه‌تر، قسمت پایینی یک آمفوریسکوس (شماره ۳۶) و بدنه یک ظرف باز (شماره ۳۹) را احاطه کرده‌اند. یک الگوی مفتولی با خال‌ها یا نقطه‌های خارجی و مرکزی در زیر ردیف خطوط عمودی روی تکه شانه یک اوینوخو (شماره ۳۴) قرار گرفته است. الگوی نوار جداکننده دیگر وجود یک رشته نوارهای به هم پیوسته مربع شکل با نقطه‌ای در میان هر مربع است که به نوارهای عمودی کوتاه جداکننده شبیه می‌شود (شماره ۳۹). نوارهای پهن و محکم برای جداکردن گردن از شانه مورد استفاده قرار می‌گرفتند (شماره‌های ۳-۳۲، ۳۵).

- تزیینات پُرکننده (شکل ۴) - فقط دو نوع آرایه پرکننده در نمونه‌های معرفی شده در اینجا دیده شده است: آذین گل سرخی چهار نقطه‌ای (شماره‌های ۳۳-۳۶) و آذین گل سرخی هفت نقطه‌ای (شماره ۳۵). هر دوی آنها در سفالینه‌های فیکه‌لورا رواج دارند.^{۴۵}
- * 35
- ❖ 33, 36
- شکل ۴: تزیینات پرکننده در ظروف فیکه‌لورا.

۴۴. نک. همان: شکل‌های ۱۰/۱، ۵، ۶، ۹ برای الگوهای نوار به هم پیوسته پهن و استوار، پلکانی، دندان سگی و مربع‌های به هم پیوسته با نقطه‌ای در وسط که در نوارهای جداکننده قرار گرفته‌اند. نک. نیز شکل‌های ۱۲/۲، ۷ برای الگوی زبانی و شکل ۱۱ برای الگوی مفتولی.

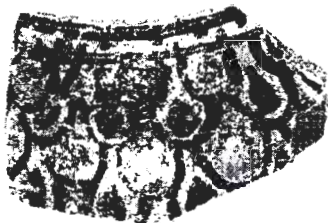
فهرست‌نامه

۳۰. اوینوخو.

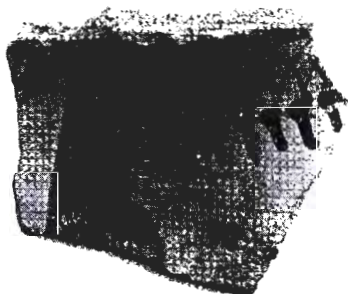
ترانشه شماره ۳؛ AMD. فهرست شماره ۲۷۲
قسمت سالم مانده، درازا ۰/۰۳۷؛ پهنا
۰/۰۴۳؛ ضخامت ۰/۰۰۴. گِل: زرد مایل به سبز
7.5 YR 6/6). لعاب سپید مایل به صورتی
(7.5 YR 7/6). تزئین (7.5 YR 2/0) با زرد مایل به
سرخ اضافی (7.5 YR 6/8): دو خط ضربدری که
قالب خطوط افقی کوتاه با نقطه‌ای در میان هر
یک را می‌سازند.

۳۱. اوینوخو. تکه‌ای از شانه.

ترانشه BDJ؛ F6. شماره ۵۷۱ در فهرست
درازای ۰/۰۳۴؛ ضخامت ۰/۰۰۵.
گِل: صورتی (5 YR 8/4). لعاب: قهوه‌ای
بسیار تیره (10 YR 2/2). قسمت بیرونی، لعاب‌دار
(10 YR 8/2) قهوه‌ای بسیار کم‌رنگ)، طرح یک
نوار باریک دندان سگی مرز بالایی شکل را
تشکیل می‌دهد. یک طرح فلسی با نقطه‌های
جایگزین قهوه‌ای بسیار تیره (10 YR 2/2) و
نقطه‌های سرخ مایل به زرد (5 YR 5/8).

۳۲. اوینوخو / آمفورا. تکه‌ای از شانه.

ترانشه BCO؛ F6.
بلندی ۰/۰۴۵؛ ضخامت ۰/۰۰۶.
گِل: زرد مایل به سرخ (7.5 YR 6/6)
لعاب: قهوه‌ای مایل به سرخ (5 YR 4/4).
قسمت بیرونی: لعاب‌نازک (صورتی 7.5 YR 8/4)،
نوار افقی و عمودی در قسمت چپ که چارچوب
زنجیره غنچه‌ای را ایجاد می‌کند.

۳۳. اوینوخو / آمفورا. تکه‌ای از شانه.

ترانشه F6 شرق؛ CKC. شماره در فهرست

1064. بلندی ۰/۰۴۲؛ ضخامت ۰/۰۰۶

گل: زرد مایل به سرخ (7.5 YR 6/6).

لعاب: خاکستری بسیار تیره (5 YR 3/1).

قسمت بیرونی: لعاب نازک (قهوه‌ای بسیار

کم‌رنگ 10 YR 8/3)، یک نوار نازک که مرز پایینی

زبان‌ها را تشکیل می‌دهد؛ دو تزئین پرکننده (آذین

گل سرخی چهار نقطه)؛ زنجیره غنچه‌ها.

به تبرستان

www.tabarestan.info

۳۴. آمفورا. تکه‌ای از شانه.

ترانشه F6؛ DCD.

بخش سالم مانده: درازا ۰/۰۳۶؛ پهنا ۰/۰۲

ضخامت ۰/۰۰۵.

گل: زرد مایل به سرخ (7.5 YR 6/6). لعاب: از

قهوه‌ای مایل به سرخ تیره تا سرخ مایل به زرد

(5 YR 3/3-4/6) روی لعاب نازکی به رنگ سفید

شیری.

قسمت خارجی، شکم: خط واحدی چارچوب

مرزهای بالا و پایین طرح زبانی را تشکیل

می‌دهد؛ طرح مفتولی با نقطه‌های مرکزی و بیرونی.

۳۵. آمفورا. تکه‌هایی از شانه و شکم (چهار تکه جدا و غیر متصل).

پیدا شده در یک کانال آبیاری و مزرعه‌ای واقع در شرق «حصار تپه». (a) قسمت سالم

مانده، درازا ۰/۰۴۴؛ پهنا ۰/۰۶۸؛ ضخامت ۰/۰۰۶؛ (b) قسمت سالم مانده، درازا

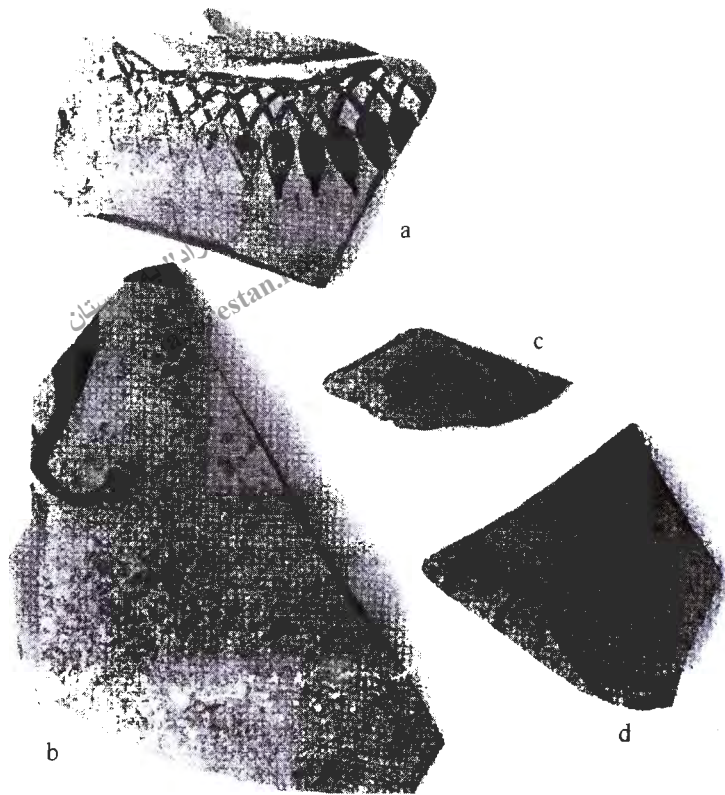
۰/۱۰۲؛ پهنا ۰/۰۶۳؛ ضخامت ۰/۰۰۵؛ (c) قسمت سالم مانده، درازا ۰/۰۴۹؛ پهنا

۰/۰۵۳؛ ضخامت ۰/۰۰۴؛ (d) قسمت سالم مانده، درازا ۰/۰۱۷؛ پهنا ۰/۰۴۳؛

ضخامت ۰/۰۰۴.

گل: قهوه‌ای روشن (7.5 YR 6/4). لعاب: سیاه تا قهوه‌ای (7.5 YR 2.5/1-4/4) روی لعاب

نازک سفید شیری. (۱) تکه شانه، نوار واحدی در بالا، زنجیره غنچه‌ها در پایین. (۲) تکه

شکم، پای حیوانی که رو به راست دارد؛ آذین گل سرخی هفت خال. (۳) تکه شکم، صدف پیچی (?). تا اندازه‌ای سالم مانده. (۴) تکه شکم، آذین گل سرخی هفت خال.

۳۶. آمفوریسکوس. تکه پایین بدنه.

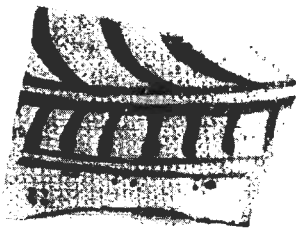
ترانسه BMF : F5.

قسمت سالم مانده، درازا ۰/۰۳۱؛ پهنا ۰/۰۳۸؛

ضخامت ۰/۰۰۸-۰/۰۰۷. گل: زرد مایل به سرخ

(7.5 YR 6/6). لعاب نازک: قهوه‌ای بسیار

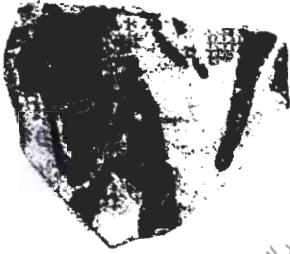
کم‌رنگ (10 YR 8/4). لعاب: سرخ (2.5 YR 4/8).

قسمت بیرونی بالا، زیر: شبکه‌بندی تا اندازه‌ای سالم مانده با آذین‌های گل سرخی چهار نقطه به عنوان پرکننده؛ خط واحدی چارچوب مرزهای بالایی و پایینی طرح زبانی را مشخص می‌کند؛ ردیفی از هلال‌ها یا خطوط کمانی.

۲۸۴ □ تاریخ هخامنشیان (جلد سیزدهم)

۳۷. آمفوریسکوس. تکه‌ای از بدنه.

ترانسه ۳؛ ALO. شماره ۲۷ در فهرست.

قسمت سالم مانده، درازا ۰/۰۳۳؛ پهنا ۰/۰۳۶؛
ضخامت ۰/۰۰۳.

گل: زرد مایل به سرخ (7.5 YR 6/6). لعاب: از
خاکستری بسیار تیره تا قهوه‌ای مایل به خاکستری
بسیار تیره (10 YR 3/1-3/2) روی لعاب نازک
سفید عالی. قسمت خارجی، چپ، راست: بخش
پایینی بدن یک ساتور (?) که به راست می‌نگرد؛
کفل و دم ساتور (?) تا اندازه‌ای سالم مانده.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

۳۸. آمفوریسکوس. تکه‌ای از بدنه.

ترانسه M8؛ FBA.

قسمت سالم مانده، درازا ۰/۰۲۸؛ پهنا ۰/۰۴۹؛
ضخامت ۰/۰۰۵.

گل: قهوه‌ای روشن (7.5 YR 6/4). لعاب: سیاه
(7.5 YR 2.5/1) روی لعاب نازک سفید شیری.
قسمت خارجی، بالا، زیر؛ زبانه‌ها؛ خط واحدی
چارچوب مرز بالایی هلال‌ها را مشخص می‌کند.

۳۹. ظرف باز. تکه‌ای از بدنه.

ترانسه ۲۱؛ DKC.

قسمت سالم مانده، درازا ۰/۰۳۸؛ پهنا ۰/۰۵۶؛
ضخامت ۰/۰۰۴.

گل: زرد مایل به سرخ (7.5 YR 6/6). لعاب:
قهوه‌ای تند (7.5 YR 4/6) بر روی قسمت خارجی

قهوه‌ای تیره (7.5 YR 3/2) بر روی قسمت داخلی. قسمت خارجی بالا، پایین؛ مربع‌های
پیوسته در وسط یک خال؛ خط واحدی که مرزهای بالایی و پایینی طرح زبانی را تشکیل
می‌دهد؛ در قسمت راست طرح فلسی تا اندازه‌ای سالم مانده.

نتیجه‌گیری

به‌نظر می‌رسد که شمار سفالینه‌های نقش‌دار وارداتی از آسیای صغیر به داسکولیون در دوره هخامنشی کاهش یافته و به برخی طبقات و مراکز تولیدی محدود شده بود. فقط ظرف‌های لیدیایی (ظروف رگه‌دار - لعابی و مرمزما و لیدی) و سفالینه‌های جنوب ایونیه (سبک فیکه‌لورا) مشاهده می‌شوند و این بدان معناست که سفالینه‌های نقش‌دار وارداتی از سارد و میلتوس در نیمه دوم سده ششم به ورود خود ادامه داده‌اند. مدارک بیشتری در داسکولیون نداریم که نشان دهد واردات سفالینه‌های نقش‌دار از آسیای صغیر در دوره‌های پسین هخامنشی نیز ادامه داشته است. سفالینه‌های فیکه‌لورا احتمالاً به عنوان کالاهای تجارتي عادی از طریق مهاجرنشین میلتوس و کوزیکوس به داسکولیون وارد می‌شده‌اند، چنان که در مورد سفالینه‌های «سبک II بز وحشی میانه» که آن نیز در میلتوس تولید می‌شد چنین بود. یافتن سفالینه‌های لیدیایی در داسکولیون شگفت‌انگیز نیست، چون از حدود ربع آخر سده هفتم تا میانه سده ششم این شهر جزء قلمرو لیدی بوده است.^{۴۶} در دوره هخامنشی مناسبات با لیدی ادامه داشته است.

Ege Universitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
35100 Bornova- İzmir
TÜRKİYE
gul@edebiyat.ege.edu.tr

46. Nicolas of Damascus, FGrH 90 F63; Masson 1962: 21ff., frg. 104; see also, Bakir 1995: 273; *idem* 1997: 234.

کتابنامه

- AKURGAL, E. 1987, *Griechische und Römische Kunst in der Türkei*, München.
- ALEXANDRESCU, P. 1978, *Histria IV. La céramique d'époque archaïque et classique (VIIe - IIe)*, Paris.
- BAKIR, T. 1991, Daskyleion, *Höyük I*, 75-84.
- 1995, Archäologische Beobachtungen über die Residenz in Daskyleion, in: P. Briant (ed.), *Dans les pas des Dix-Mille: Peuples et pays du Proche-Orient vus par un Grec* (Pallas 43), Toulouse: 269-85.
- 1997, Phryger in Daskyleion, in: R. Gusmani, M. Salvini & P. Vannicelli (eds.), *Frigi e Frigio. Atti de l'1° Simposio Internazionale (Roma, 16-17 ottobre 1995)*, Roma: 229-38.
- COOK, R.M. 1933/34, Fikellura Pottery, *BSA* 34: 1-98.
- 1954, *Corpus Vasorum Antiquorum. Great Britain*, Fascicule 13: *British Museum*, Fascicule 8.
- 1992, The Wild Goat and Fikellura Styles: Some Speculations, *OJA* 11.3: 255-266.
- DIMITRIU, S. & COJA, M. 1958, La céramique archaïque d'Histria, *Dacia* 2: 69-85.
- DUPONT, P. 1983, Classification et détermination de provenance de céramiques grecques orientales archaïques d'Istros. Rapport préliminaire, *Dacia* 27: 19-43.
- 1999, La circulation amphorique en Mer Noire à l'époque archaïque. Spécificité et problèmes, in: Y. Garlan (ed.), *Production et commerce des amphores anciennes en Mer Noire. Colloque international organisé à Istanbul, 25-28 mai 1994, par le GDR 830, Aix-en-Provence*: 143-162.
- GREENEWALT, C.H.Jr. 1966, *Lydian Pottery of the Sixth Century B.C. The Lydion and Marbled Ware*, diss. Univ. of Pennsylvania (UMI), Ann Arbor.
- 1971, Fikellura and "Early Fikellura" Pottery from Sardis, *CSCA* 4: 155-80.
- GÜRTEKIN, R.G. 1996, Wild Goat Style Pottery from Daskyleion, *Türk Arkeoloji Dergisi* 4: 87-95.
- 1998, *Lydia Seramigindeki Yabancı Etkiler*, diss. Ege University, İzmir [unpublished].
- GÜRTEKIN-DEMİR, R.G. 2001, Three Provincial Marbling Wares with Eastern Greek Aspects in Manisa Museum, *Olba* 4: 65-70.
- 2002, Lydian Painted Pottery at Daskyleion, *Anatolian Studies* 52: 111-43.
- HAYES, J. 1966, *Excavations at Tocra 1963-1965, The Archaic Deposits 1*, Oxford.
- KARDARA, Ch. 1963, *Rhodiaké Angeiographia*, Athens.
- MASSON, O. 1962, *Les fragments du poète Hipponax*, Paris.
- SCHAUS, G. P. 1986, Two Fikellura Vase Painters, *BSA* 81: 251-95.
- TUNA-NÖRLING, Y. 1999, *Die Attische Keramik. Daskyleion 1* (Arkeoloji Dergisi 6), İzmir.
- WALTER-KARYDI, E. 1973, *Samos*, vol. VI.1: *Samische Gefässe des 6. Jahrhunderts v. Chr.*, Bonn.

چرا ایران دشمن مقدونیه شد*

ماریا بروسیوس-نیوکاسل

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

هنگامی که فیلیپ دوم هدایت جنگ علیه ایران را بر عهده گرفت، آن چنان که دیودوروس سیسیلی می‌گوید «این کار را به نمایندگی از سوی یونانیان و برای تنبیه ایرانیان انجام داد که حرمت معابد یونانی را زیر پا نهاده بودند» (دیودوروس، XVI، ۸۹، ۲؛ نک. یوستینوس IX، ۴). فیلیپ دوم با این ادعا در واقع به خاطره رویدادی در ۱۵۰ سال پیش اشاره می‌کرد، یعنی زمان تهاجم خشایارشا به یونان در ۴۸۰/۷۹ و انهدام معابد آتن^۱. فیلیپ دوم افزون بر آن که با این کار یک رویداد قدیمی در تاریخ یونان را از آن خود کرد و در خدمت تحقق هدف خود به کار گرفت، بلکه شعار «آزادی یونانیان آسیا» را نیز دوباره زنده کرد و به آتالوس و پارمنیون فرمان داد به آسیای صغیر بروند و شهرهای یونانی را آزاد سازند (دیودوروس XVI، ۹۱، ۲؛ پولیانوس VII، ۴۴، ۴). پژوهندگان امروزی انگیزه انتقام را بهانه‌ای محض می‌دانند و آن را مردود می‌شمارند (نک. پولیبیوس، III، ۶، ۵؛ سانسیسی وردنبورخ،

*. نوشتن مقاله‌ای در جلدی که به یاد هلن سانسیسی وردنبورخ به چاپ می‌رسد برایم کار آسانی نبود و بسیار اندوه بار بود، زیرا من هم به عنوان یک محقق و هم یک دوست بسیار خود را وامدار او می‌دانم. من با هلن از نزدیک اولین بار در خرونینگن و در یکی از کارگاههای تاریخ هخامنشی که سالانه طی دهه ۱۹۸۰ ترتیب می‌داد آشنا شدم. دیدگاه او به این موضوع و شور و اشتیاق و انرژی و حس عجیب شوخ طبعی او الهام‌بخش همه کسانی بود که در این کارگاهها شرکت می‌کردند؛ و این همه بی‌گمان اثر عمیقی بر من نهاد. الهام‌بخش مقاله حاضر، مقاله «اسکندر و تخت جمشید» (۱۹۹۳) هلن است؛ تنها می‌توانم امیدوار باشم که اگر او زنده می‌بود نتایج من را تأیید می‌کرد و چه بسا یکی از آن لبخندهای بزرگ خود را بر چهره می‌نشانند.
۱. که البته قبل از یونانیان طی شورش ایونیه، پرستشگاه کوبله در سارد را ویران کرده بودند (هرودوت، VII، ۱۰۲، ۱).

۱۹۹۳، ص ۱۸۰).^۲ هلن سانسسی وردنبورخ ثابت کرده است که در حالی که این کار برای فیلیپ دوم جز بهانه‌ای بیش نبوده است، اما اسکندر سوم انگیزه انتقام را به یک هدف «واقعی» تبدیل کرده و با عزمی راسخ برای تحقق آن پای به میدان نهاده است. با به قدرت رسیدن اسکندر، انگیزه انتقام از یک بهانه محض به یک نماد یا سلاح سیاسی تبدیل شد که نخست در انهدام شهر تیس به بهانه هواداری آن از ایران در ۴۸۰/۷۹ به کار گرفته شد و سپس با آتش زدن تخت جمشید در بهار ۳۳۰ این چرخه کینه‌جویی کامل گشت. اما اقدام اخیر در عین حال نمادی از حدود قدرت اسکندر در ایران شد. به نظر هلن سانسسی وردنبورخ، اسکندر نه تنها تبلیغات مقدونی را به فرجامی فاجعه بار کشانید، بلکه با این کار نماد قدرت هخامنشیان را ویران کرد و پیوندهای میان شاه و شهرها و میان شاه با شاهنشاهی را گسست. ویران کردن تخت جمشید، اسکندر را نه به عنوان یک شاه بلکه چونان فاتح نمایان ساخت (نک. سانسسی - وردنبورخ، ۱۹۹۳، ص ۱۸۵؛ نک. نیز بروسیوس، ۲۰۰۳، صص ۱۸۵-۱۸۱).

این که چگونه انگیزه کینه‌جویی توسط جانشین فیلیپ یعنی اسکندر سوم به یک موضوع «واقعی» و به شعار جنگ تبدیل گشت، از مسیری که اسکندر برگزید - که همان مسیر تهاجم خشایارشا بود - به عنوان یک نماد کاملاً آشکار است. اسکندر وقتی رهسپار هلسپونت شد، عمدتاً همان جاده‌ای را در پیش گرفت که خشایارشا از طریق آبدرا، دیکایا و مارونیا پیشروی کرده بود (هرودوت VII، ۱۰۹، ۱؛ نک. بازورت، ۱۹۹۴، ص ۷۹۸). او در اقدام نمادین بعدی خود با فرستادن ۳۰۰ سپر و زره پارسی به معبد آتنا پس از نبرد گرانیکوس و این تفسیر که اینان توسط «اسکندر پسر فیلیپ و یونانیان به جز اسپارتیان، از بربرهایی که در آسیا زندگی می‌کرده‌اند به غنیمت گرفته شده‌اند» خود را قهرمان یونانیان در برابر ایرانیان نشان داد (آرین، آتابیس، I، ۱۶، ۷؛ پلوتارک، اسکندر، ۱۶، ۱۸؛ نک. هموند ۱۹۸۷ ص ۶۰۵؛ بازورت، ۱۹۹۴، ص ۸۰۰). اسکندر با آتش زدن تخت جمشید انتقام نهایی تهاجم خشایارشا را گرفت. آتش زدن عمداً از کاخ خشایارشا آغاز شد. هرچه اثاث و کرسی و پرده و دیگر مواد سوختنی به دستشان رسید در یک جا روی هم انباشتند و آنها را آتش زدند و بدین ترتیب آتش شعله‌ورتر شد و سریع‌تر همه‌جا را فراگرفت و بیشترین ویرانی را در کاخ پدید آورد (نک. سانسسی وردنبورخ، ۱۹۹۳، ص ۱۸۲). انگیزه کینه‌جویی چنان در

۲. هورن بلوتر (۱۹۹۱، ص ۲۲۵) عقیده دارد که فیلیپ اندیشه جهاد دینی علیه ایران را از «جنگ مذهبی سوم» در یونان (سالهای ۳۵۶/۵ تا ۳۴۷/۶) گرفته بود.

ذهن سربازان سپاه اسکندر فرو شده بود که وقتی سپس در ۳۳۰ به اکباتان رسیدند از شنیدن این که هنوز زمان بازگشت آنها به مقدونیه فرا نرسیده است غافلگیر شدند (کورتیوس VI، ۲، ۴/۱-۱۵؛ نک. بروسیوس، ۲۰۰۳، ص ۱۸۴).

اما علل نهفته در پس استفاده فیلیپ از انگیزه انتقام و شعار «آزادی یونانیان» چه بود؟ انگیزه ظاهری فیلیپ در اعلام خود به عنوان قهرمان یونان علیه ایران آن بود که آن را ابزاری سازد برای دستیابی به یک هدف مشترک سیاسی و نظامی برای متحد کردن یونان و مقدونیه به رهبری خود. تراشیدن یک دشمن مشترک قرار بود کلیدی باشد برای تحقق بلندپروازی او جهت متحد کردن همه دولت‌شهرهای یونانی در پشت خویش. به گفته «گرکه»، ایران هم یگانه دشمن بود و هم دشمنی کمال مطلوب^۳. اما ایران دشمن چه کسانی بود؟ دشمن دولت‌شهر یونانی بود که عملاً «هدف مشترکی» داشت، یا به راستی دشمن آزادی شهرهای یونانی آسیای صغیر بود؟ البته بازیگران اصلی در یک «جنگ انتقام» می‌توانستند هم اسپارت باشند و هم آتن، اما از آنجا که اسپارت از سیاست و خط مشی سیاسی فیلیپ کنار گذاشته شده بود، آتن باقی می‌ماند که دشمن سرسخت ایرانیان بود. با این حال کاملاً امکان دارد که هدف مقدم و اصلی شعارهای فیلیپ اهالی آتن بوده باشد که شهرشان هدف اصلی تهاجم خشایارشا بود و فیلیپ می‌خواست به نام آتن به کین‌خواهی پردازد.

اگر بپذیریم که این شعارها صرفاً بهانه بوده‌اند، و اگر همگان توافق دارند که ایران دشمن یونان نبوده است، در آن صورت نیاز به بررسی مسئله داریم: چرا فیلیپ جنگی علیه ایران را اعلام کرده است؟ اگر هدف این بهانه‌ها آتن بوده‌اند، پس پاسخ را باید در ارتباط فیلیپ با آتن جستجو کنیم. آن علل واقعی که فیلیپ می‌کوشید آنها را در زمینه جنگ با ایران از آتن پوشیده بدارد چه بودند؟^۴ به این پرسش که فیلیپ چرا می‌خواست با ایران جنگ برپا کند پژوهندگان امروزی به ندرت پاسخ داده‌اند و حتی به ندرت آن را طرح کرده‌اند، و هنگام پاسخ نیز به اصطلاحاتی مبهم دست یازیده‌اند، نظیر این که منابع مالی و نظامی شاهنشاهی ایران فیلیپ را جذب کرده بود^۵، یا حتی این که صرفاً از ناتوانی

3. "Persien war nicht nur der einzige, sondern auch ein idealer Feind" (Gehrke 1996: 26).

۴. بی‌گمان فیلیپ دانسته یا ندانسته حامیانی در میان آتنی‌ها می‌داشته که سخنگوی محافظه‌کار آنها ایسوکراتس سالخورده بوده است، اما دیدگاه مجلس آتن که پیوسته مخالفتش با اعمال فیلیپ افزایش می‌یافت قطعی بود و سرانجام نیز در اکتبر ۳۴۰ علیه او اعلام جنگ داد.

۵. نک. ایس، ۱۹۹۴ب صص ۷۸۵-۷۸۴. برعکس، بازورت (۱۹۸۸، ص ۸) بر ثروت نسبی فیلیپ چه از نظر-

و تباهی شاهنشاهی استفاده کرد و فرصت را غنیمت شمرد.^۶ منابع کلاسیک هیچ‌گونه علت دقیقی در مورد برنامه‌ریزی و نقشه جنگ فیلیپ علیه ایران ذکر نمی‌کنند. همان‌گونه که سانسسی وردنبورخ دریافته است، حتی نویسندگان باستان نیز انگیزه انتقام‌جویی را رضایت‌بخش نیافته‌اند (نک. سانسسی وردنبورخ، ۱۹۹۳، ص ۱۷۹). در پرتو این واقعیت که در سراسر دوره رفتار فیلیپ با شهرهای یونانی او از یک نقشه حساب شده سیاسی و اقدامات نظامی پیروی می‌کرده است، تبیین‌های ارائه شده در فوق را باز هم ضعیف‌تر می‌کند. تصمیم وی برای وانمود کردن ایران به عنوان دشمن یونان و استفاده از انگیزه انتقام‌جویی و شعار آزادی برای توجیه لشکرکشی برنامه‌ریزی شده خود، بی‌گمان بدان معناست که او ایران را از برخی لحاظ تهدیدی بالقوه برای نقشه‌های سیاسی خود می‌دانسته است. با این حال نقشه‌های او در بیشتر دوران پادشاهی اش صرف تلاش برای تسلط بر یونان و به‌خصوص سلطه بر آتن شد. بنابراین، اگر ایران هدف اصلی و اولیه حمله فیلیپ نبود، چه چیزی او را به ضدیت با ایران کشانید؟

وقتی به واقعیت‌های سیاست‌های میانه قرن چهارم می‌نگریم، مشاهده می‌کنیم که انگیزه انتقام‌جویی و بهره‌برداری از شعار «آزادی برای یونانیان» برای برانگیختن و تشویق آنان به جنگ با ایران، به کلی ساختگی و جعل محض بوده‌اند. مروری بر منابع نشان می‌دهد که هیچ‌گونه دشمنی جدی نه میان مقدونیه و ایران وجود داشته و نه میان ایران و یونان تا آن حد که بتواند به یک جنگ بینجامد (نک. هورن بلوتر، ۱۹۹۴، ص ۹۵). اما در عوض، فیلیپ در نقطه خاصی از رابطه‌اش با یونان، این باور را «جعل کرد» که چنین دشمنی وجود دارد. فیلیپ، و پس از او اسکندر، با سوء استفاده‌ای شرم‌آور از تاریخ و برای رسیدن به

→ مالی و چه منابع انسانی تأکید می‌ورزد. به علاوه می‌گوید «نمی‌توانیم تاریخ منشأ جاه‌طلبی فیلیپ علیه ایران را تعیین کنیم. تا اواخر سلطنت او هیچ مدرک ادبی در این زمینه وجود ندارد.» (بازورت، ۱۹۸۸، ص ۱۸). بازورت گرچه می‌پذیرد که دلایل دیگری در پس نقشه فیلیپ درباره جنگ با ایران وجود داشته است اما به هیچ یک از آنها اشاره‌ای نمی‌کند.

۶. دلایل بازورت برای ناتوانی و انحطاط شاهنشاهی ایران نظیر منازعات متوالی و شورش‌ها، که گویا امپراتوری ایران را به لبه پرتگاه سقوط رانده بود و حکومت از بیگانگی شهربها نسبت به شاه در رنج بود (نک. بازورت، ۱۹۸۸، ص ۱۷) و این گویا فرصت بسیار مناسبی را برای حمله فیلیپ فراهم کرده بود به دشواری قابل تأیید و پایداری هستند. این‌گونه استدلال این واقعیت را که سازمان شاهنشاهی هنوز نیرومند بود و حمایت نظامی از شاه در زمان اردشیر سوم و داریوش سوم و نیز محدودیت‌های سیاسی شورش‌های شهرب‌های غرب را نادیده می‌گیرد (نک. بریان در HEP، صص ۷۸۹-۸۳۳).

این هدف، عمداً واقعیت‌های تاریخی را به زیان دولتهای یونانی و به‌ویژه تیس و به زیان ایران دستکاری و در واقع تحریف کردند.

نخست، اجازه دهید نگاهی بیندازیم به رابطه مقدونیه با ایران. هرودوت می‌نویسد در جریان مأموریت مگاباز به قصد تأمین امنیت هلسپونت و تراکیه برای شاهنشاهی ایران، آمونتاس یکم شاه مقدونیه احتمالاً در ۵۱۰ پیش از میلاد مسیحی خاک و آب تقدیم شاه ایران کرد (هرودوت، IV، ۴۹، ۱). جانشین وی الکساندر [اسکندر] یکم (حدود ۴۹۵ تا حدود ۴۵۴) متحد و هم‌پیمان ایرانیان باقی ماند. آمونتاس یا الکساندر اتحاد خود با ایران را با پیشنهاد زناشویی "گوگایا" دختر آمونتاس با "بوبارس" پارسی تحکیم کرده‌اشت (هرودوت، IV، ۲۲، ۱) و، در پی رخدادهای ایونیه بین ۴۹۸ تا ۴۹۳، الکساندر یکم بر وفاداری و سرسپردگی خود نسبت به ایران از طریق مردونیه در ۴۹۲ دوباره تأکید کرده است (هرودوت، VI، ۴۴، ۱). هنگامی که خشایارشا در ۴۸۶ بر تخت شاهنشاهی ایران نشست، موقعیت خود الکساندر با تسلط بر مقدونیه بالا تقویت شد (بوستینوس، VII، ۴، ۱؛ نک. فول و هموند، ۱۹۸۸، ص ۲۴۶). مقدونیه به عنوان سرسپرده ایران به شاهنشاه ایران خراج می‌پرداخت (هرودوت، III، ۹۶، ۱؛ VII، ۱۰۸، ۲)، و این خراج احتمالاً به شکل فلزات گرانبها بوده است (فول و هموند، ۱۹۸۸، ص ۲۴۸). مهم‌تر از اینها، مقدونیه در لشکرکشی‌ها یا جنگ، موظف بود سپاه در اختیار شاه ایران بگذارد. چنان‌که در یگان اروپایی ارتش خشایارشا در سال ۴۸۰، پیاده نظام مقدونی را مشاهده می‌کنیم (هرودوت، VII، ۱۸۵). این نمایانگر متناقض‌ترین پدیده در تاریخ مقدونیه است: یعنی ادعای فیلیپ به عنوان قهرمان آرمان یونان برای گرفتن انتقام آتن و انهدام معابد آن در ۴۸۰/۷۹ است. این ادعا با این واقعیت که مقدونیان در همین جنگ در کنار ایرانیان علیه آتن و متحدانش پیکار کرده‌اند مغایرت دارد. در حالی که ۱۵۰ سال بعد مقدونیه حمایت شهر تیس از ایران را فراموش نکرده است، موضع ایران دوستی خود در همان زمان را به آسانی از خاطره‌ها زدوده است (نک. هورن بلوتر، ۱۹۹۴، ص ۹۳) یعنی انکار بی‌شرمانه نقش خویش در گذشته و تحریف آشکار واقعیت‌های تاریخی.

اگر به سال ۴۸۰/۷۹ برگردیم می‌بینیم که مقدونیه به پشتیبانی خود از ایران ادامه داده زیرا الکساندر [اسکندر] یکم نقش میانجی میان مردونیه و آتنی‌ها پس از اولین اشغال شهر را ایفا کرده است (هرودوت، VIII، ۱۳۶). الکساندر مفاد پیشنهاد صلح ایران را به آتنی‌ها ابلاغ کرد که عبارت بود از اجازه بازگشت اهالی آتن به شهر خود، داشتن حکومتی خود مختار، و بازسازی پرستشگاه‌های ویران شده آتن (هرودوت، VII، ۱۴۰، ۲-۱).

توافقنامه صلح رد شد، مردونیه در نبرد پلاتایا [پلاته] به قتل رسید و نیروهای ایران از خاک اصلی یونان عقب‌نشینی کردند. فقدان مدارک جزئی‌تر و دقیق‌تر، ارزیابی تأخیر عقب‌نشینی ایران از یونان بر روابط ایران با مقدونیه و تراکیه را دشوار می‌سازد. در حالی که مقامات ایرانی از بیشتر زیستگاه‌های منطقه عقب‌نشینی کردند (هرودوت VII، ۱۰۶)، شهرک دوریسکوس زیر سلطه ایران باقی ماند و ماسکام و پسرانش در مقام "هوپارخ‌ها" [فرمانداران] آنجا به انجام وظیفه پرداختند (هرودوت VII، ۱۰۶-۱۰۵). به نظر می‌رسد که از دست دادن حمایت ایران به یک افول اقتصادی انجامیده باشد (نک. فول و هموند، ۱۹۸۸، ص ۲۵۲) که احتمالاً بخشی از آن معلول از دست دادن مقدونیه بالا بوده که فقط زیر پوشش فیلیپ دوم قرار داشته است (نک. الیس، ۱۹۹۴ا، ص ۷۲۵). پس از جنگ‌های یونان و ایران، مقدونیه علیه ایران به اتحادیه دلیان [دلوسی] نپیوست.

از آنجا که شکل‌گیری جامعه مقدونیه همانند جامعه تراکیه بیشتر شکل و راستای شرقی داشت تا یونانی، حدود سی سال چیرگی ایران بدون نفوذ در زمینه‌های سیاسی و فرهنگی برای خاندان سلطنتی مقدونی و اشرافیت مقدونیه سپری نشد. ضرب سکه کمی پس از رسیدن ایرانیان آغاز شد و معیار ضرب و سکه ایرانی تا زمان سلطنت فیلیپ باقی ماند (نک. الیس، ۱۹۹۴ا، ص ۷۳۷). برخی از ساختارهای درباری و مقامات سلطنتی بر وجود یک سازمان درباری مقدونی شبیه به سازمان درباری ایران دلالت دارند که عبارتند از پذیرش اهمیت رابطه شاه با اشرافیت محلی، تأسیس نهاد "دوستان شاه" [philoi] و نهاد هدیه دادن^۷، پیوندهای زناشویی سیاسی میان اعضای خاندان سلطنتی و اعضای خاندان‌های اشرافی (نک. کارنی، ۱۹۹۳، صص ۳۲۳-۳۱۳)، برگزاری جشن و مهمانی

۷. نگاه کنید مثلاً به مورد فیلیپ دوم که به کسانی که می‌خواست جزء "دوستانش" باشند جام‌های باده و هدایای دیگر می‌بخشید (دیودوروس، XVI، ۵۵، ۲-۱)، یا توزیع هدایا میان سربازانش که در کنار او با ایلوریان‌ها جنگیده بودند (دیودوروس، XVI، ۳، ۴-۳). اسکندر نیز به این سیاست هدیه دادن ادامه داد. مثلاً لانگاروس، پادشاه آگریان‌ها را مفتخر کرد چون برایش خدماتی انجام داده بود (آرین، آتابسیس، I، ۵، ۱). گفته شده است که هدایایی هم بوده‌اند که "بیشترین بها" را داشته‌اند از جمله قول پیوند زناشویی میان "کونا"، خواهر اسکندر، با لانگاروس. اسکندر پزشک خود موسوم به فیلیپ را نیز که اهل آکارناتیا بود مفتخر کرد زیرا کمی بعد از حادثه ایسوس تندرستی را به او بازگردانده بود. دیودوروس (XVII، ۳۱، ۶) می‌نویسد "اسکندر هدایایی عالی به پزشک بخشید و او را در حلقه وفادارترین دوستانش جای داد". و پس از پیروزی در نبرد ایسوس به همه سربازانش که در این پیکار دلوری از خود نشان داده بودند بر اساس شایستگی هر یک هدیه‌هایی پاداش داد (همان، XVII، ۴۰، ۱). نک. نیز دیودوروس، XVII، ۸۱، ۲ و ۸۳، ۷.

دادن (نک. ایس، ۱۹۹۴a، ص ۷۲۹)، شکار^۸ و مقامهای درباری^۹.

مناسبات ایران و مقدونیه در اواسط سده چهارم ق.م. وارد مرحله تازه‌ای شد. فیلیپ دوم در ۳۶۰ در مقدونیه به پادشاهی رسید^{۱۰}؛ یک سال بعد، زمانی میان نوامبر ۳۵۹ و آوریل ۳۵۸، شاه ایران اردشیر دوم در گذشت و اردشیر سوم بر تخت نشست (نک. واکر، ۱۹۹۷، ص ۲۲). در حالی که فیلیپ ناچار بود در درجه نخست توجه خود را به مقدونیه و سپس به یونان متمرکز سازد، توجه اردشیر معطوف به سرکوب شورش مصر که از ۴۰۴ ادامه داشت و نیز شورش آرتاباز (۳۵۶ تا ۳۵۳) فرمانروای قبرس (حدود ۳۴۶ تا ۳۴۴) و شهرهای فنیقیه به رهبری تینس سلطان محلی صیدون (۳۴۵/۴) بود.

در زمان سلطنت فیلیپ رابطه او با یونان به خصوص با آتن با افزایش بی‌اعتمادی و تهاجم همراه بود که با اشغال آمفیپولیس توسط فیلیپ در ۳۵۷ آغاز شد و با نبرد خایرونایا در ۳۳۸ به اوج وخامت رسید. او در ۳۵۶ پوتیدایا را محاصره کرد (دیودوروس، XVI، ۸، ۵؛ پلوتارک، اسکندر، ۳، ۸؛ نک. ایس، ۱۹۹۴a، ص ۷۳۸) و آتن مجبور به واکنش گشت گرچه دیگر دیر شده بود. یک سال بعد فیلیپ علیه متونه لشکر کشید (دیودوروس، XVI، ۳۱، ۶؛ ایس، همان، ص ۷۴۲) که باز هم آتن ناچار شد کمک نظامی بفرستد ولی باز هم آتنی‌ها دیر رسیدند. فیلیپ پس از نبرد در "میدان نبرد کروکوس" در ۳۵۲، به سوی ترموپیل حرکت کرد؛ اما این بار آتنی‌ها به موقع واکنش نشان دادند و همراه با نیروهای اسپارت و آخابی جلوی حرکت فیلیپ به سوی ایالت آتیک را گرفتند (دیودوروس، XVI، ۳۷، ۳؛ ۳۸، ۲). بار دیگر وقتی فیلیپ به "اولونتوس" حمله کرد، حمایت آتن از ته دل نبود (نک. فیلوخوروس، FGtRh 238 F49-51؛ دیودوروس، XVI، ۵۲، ۹) و کمک نظامی آنان باز هم بسیار دیر رسید و سربازان آتنی به اسارت فیلیپ درآمدند (تاد ۱۶۶؛ هاردینگ، ۸۰؛ دموستنس، IX، ۲۶). به نظر می‌رسد که از همین زمان بوده که روحیه ضد مقدونی در آتن شکل مشخص‌تری به خود گرفته است. برای اولین بار خطبا و سخنرانان آتنی بحث امکان جنگ با فیلیپ را پیش کشیدند (آیسخولوس، II، ۶۰-۵۷؛ دموستنس، XIX، ۱۶). در همین زمان فیلیپ که احساس می‌کرد تا وقتی آتن می‌تواند از سپاه و ناوگان خود و در ائتلاف با

۸ نک. ایس، ۱۹۹۴a، ص ۷۲۹ درباره شکار به عنوان ورزشی سازنده و پرورنده برای جوانان مقدونی. در مورد پذیرش رسم شکار سلطنتی ایرانی در دربار مقدونی بنگرید به بریان، ۱۹۹۱، صص ۲۵۵-۲۱۱؛ پالاجیا، ۲۰۰۰، صص ۲۰۶-۱۶۷.

۹ نک. مثلاً مقام "ساگردار" سلطنتی برای یولاس در دربار اسکندر (پلوتارک، اسکندر، ۷۴، ۱).

۱۰ درباره تاریخ بنگرید به هاتزوپولوس، ۱۹۸۲، صص ۴۲-۲۱.

دولت‌شهرهای دیگر علیه او استفاده کند شاید قادر به کامیابی در یونان نباشد، مذاکرات با آتن را آغاز کرد (اوایل ۳۴۶) و آماده بود که امتیازهایی سیاسی به آتن بدهد تا به صلح دست یابد. پس از مذاکرات مکرر ظاهراً به توافق صلحی رسیدند، اما این توافق به سرعت در ژوئیه ۳۴۶ برهم خورد (آیسخولوس، II، ۱۳۷).^{۱۱}

در ۳۴۳/۲ دولت‌شهر کورینت و متحدانش از آتن علیه فیلیپ کمک خواستند و دموستنس و هگه‌سیپوس با امبراکیا پیمان اتحاد بستند (دموستنس، IX، ۷۲). افزون بر این، آتن با شهرهای آخایا، آرکادیا، آرگوس، مِسِنه و مگالوپولیس نیز پیمان اتحاد امضا کرد. در زمستان ۳۴۲/۱ فعالیت‌های دیوپیتیس، سردار آتنی به اسارت یک فرستاده و پیک رسمی مقدونی انجامید، و در اوایل ۳۴۲ این سردار با سپاه خود روانه تراکیه شد. در حدود همین زمان یک فرستاده مذاکره‌کننده مقدونی دیگر به اسارت درآمد (نک. ایس، ۱۹۹۴b، صص ۷۷۴-۷۷۳). سرانجام آتن با الهام از نظر دموستنس سفیری به ایران فرستاد تا علیه فیلیپ از حمایت شاه ایران اطمینان یابد (دموستنس، X، ۳۴-۳۱).

مناسبات یونان با ایران بین سالهای ۳۶۰ تا ۳۴۰ ق.م در چه وضعی بود؟ در دهه ۳۵۰ هم آتن و هم تبس هنوز سیاستهای ضد ایرانی را دنبال می‌کردند. در ۳۵۷ مائوسولوس کاریایی از خیوس، رودس و بیزانتیوم در جنگ با آتن حمایت کرد (دیودوروس، XVI، ۷)؛ مزدوران یونانی تحت فرماندهی خارس [آتنی] قرار گرفتند که او نیز خود و مزدورانش را در شورش علیه شاه با دریافت دستمزد در خدمت آرتاباز قرار داد (دیودوروس، XVI، ۲۲)؛ پلوتارک، اردشیر ۱۶، ۳). اما اردشیر آتن را مجبور کرد خارس را فرا بخواند و آتن نیز بی‌درنگ چنین کرد. آنگاه آرتاباز در پی جلب کمک نیروی دیگری در تبس برآمد و تبس نیز "پامنس" را با ۵ هزار مزدور در ۳۵۴/۳ به یاری شورش او فرستاد (دیودوروس، XVI، ۳۴، ۱). ولی رابطه آنها عمر کوتاهی داشت و پامنس پس از مشاجره با آرتاباز به قتل رسید. شورش آرتاباز سرکوب شد و اردشیر سوم زیرکانه مزدوران تبسی را به خدمت خویش گرفت. در ۳۵۱ شهر تبس در "جهاد مقدس" خود علیه شهر فوکیس عملاً از شاه ایران درخواست کمک مالی کرد. اردشیر با دادن سیصد تالان نقره که در تبس در اختیار داشت به این درخواست فوراً پاسخ مثبت داد (دیودوروس، XVI، ۴۰، ۲-۱). در میانه دهه ۳۴۰ دیدگاه آتنی‌ها نسبت به ایران هنوز مبهم بود. در حالی که آتن ادعا می‌کرد

۱۱. به نوشته دیودوروس (XVI، ۶۰، ۵) اندیشه حمله به ایران در پاییز همان سال مطرح شد. با توجه به مشکلات روزافزون فیلیپ در یونان، این امر بعید به نظر می‌رسد.

دوستی اش با ایران به دیدگاه شاه نسبت به شهرهای یونانی بستگی داشته است (آناکسیمنس، FGtH 72 F28)، ولی طی شورش قیروس در ۳۴۴-۳۴۶ از مقاصد ایران حمایت کرد و فوکیون آتنی و ایدرتوس کاریایی از سوی شاه مأمور سرکوب شورش بودند (دیودوروس، XVI، ۴۲، ۹-۶؛ استرابو، XIV، ۶۵۶). در ۳۴۳/۲ تیس برای جلب محبت اردشیر، ۱۰۰۰ هوپلیت [پیاده سنگین سلاح] به فرماندهی لاکراتس نزد شاه فرستاد. همچنین، آرگیوها ۳ هزار هوپلیت به فرماندهی نیکوستراتوس فرستادند، و یونانیان در ساحل آسیای صغیر با ۶ هزار سرباز به این مخاطره پیوستند (دیودوروس، XVI، ۴۴/۴). این نیروها قرار بود در سومین لشکرکشی اردشیر برای بازپس‌گیری مصر مورد استفاده قرار گیرند. دولت‌شهرهای یونانی در واکنش نشان دادن نسبت به تهاجم فیلیپ در دهه ۳۵۰ کند عمل کردند و در تشکیل اتحاد علیه او نیز کند بودند. علت اصلی این امر بی‌اعتمادی متقابل شهرهای یونانی نسبت به یکدیگر و گرفتاری آنان در ماجراهای "جنگ اجتماعی" (۳۵۷-۳۵۵) و "جنگ مقدس سوم" (۳۴۷/۶-۳۵۶/۵) بود. سرانجام، درخواست کمک تیس از اردشیر سوم، ایران را در نظر یونانیان به حامی و متحدی بالقوه تبدیل کرد که می‌شد از منابع بی‌پایانش علیه فیلیپ دوم بهره گرفت. پس از سال ۳۴۳ به علت افزایش تهدید روبه رشد فیلیپ و مقدونیه، آتن بالاخره از همین سیاست پیروی کرد، و تصمیم گرفت در برابر تجاوزات و دست‌اندازهای فیلیپ واکنش نشان دهد و از این رو به گردآوری متحدان یونانی پرداخت و سرانجام نیز از ایران کمک خواست. از آن زمان به بعد آتن تهدید مهمی برای فیلیپ محسوب می‌شد.

در تابستان ۳۴۰، فیلیپ به پرینتوس حمله کرد (دیودوروس، XVI، ۷۴) و احتمالاً هدف او از این کار تسلط بر تنگه بوسفور و سلطه بر واردات خوراک آتن بود که از طریق دریای سیاه تأمین می‌شد. درخواست سفیر آتن از ایران برای کمک پذیرفته شد: اردشیر سوم به شهرهای ایرانی آسیای صغیر دستور داد سپاهیان مزدور و ملزومات و تدارکات به یاری آتن بفرستند، مقدونیان مجبور شدند از پرینتوس عقب‌نشینی کنند اما در عوض به بیزانتیوم حمله کردند. در تابستان ۳۴۰، فیلیپ ۲۳۰ کشتی باری حامل گندم برای آتن را در بوسفور به اسارت گرفت (فیلوخوروس، FGtH 238 F54. 162؛ دموستنس XVIII، ۷۳، ۱۲۹). سربازان کمکی از آتن و نیز از خیوس، رودس، کوس و ایران رهسپار بیزانتیوم شدند و سرانجام آتن با اطمینان از کمک مالی ایران در جنگ، در اکتبر ۳۴۰ به فیلیپ اعلان جنگ داد. مقدونیه ناچار شد از حمله به بیزانتیوم چشم‌پوشد^{۱۲}. پس از این واقعه

۱۲. دیودوروس (XVIII، ۸۴) می‌گوید: "گفته می‌شود که دموستنس برای مهار مقدونیه پول هنگفتی از ایران گرفته بود."

بود که فیلیپ به آتن اعلام جنگ داد و آتن را متهم کرد که نه تنها پیمان صلح را نقض کرده بلکه به تحریک ایران برای اعلان جنگ با مقدونیه پرداخته است (دموستنس، XII، ۶). در سال ۳۴۰ موازنه سیاسی شدیداً به زیان فیلیپ تغییر کرد. دولت‌شهرهای یونانی نه تنها وجود تهدید از سوی فیلیپ را پذیرفتند، بلکه شروع به تشکیل ائتلاف‌هایی علیه وی کردند. مخالفت آتن با فیلیپ به چنان حدی افزایش یافت که یک اتحاد آتنی-ایرانی به امری ممکن تبدیل شد. آنچه در دهه ۳۵۰ و اوایل دهه ۳۴۰ در حکم کفر و زندقه می‌نمود اکنون به یک واقعیت سیاسی تبدیل گشت. چنین ائتلافی می‌توانست به معنای پایان بلندپروازیهای مقدونیه برای تسلط بر یونان باشد. دموستنس (XI، ۶-۵) این نکته را چنین بیان کرده است:

"... همین اواخر شهرهای آسیای صغیر نیرویی از مزدوران را فرستادند و فیلیپ را مجبور کردند دست از محاصره پرینتوس بردارد. اما امروز دشمنی آنان با یکدیگر افزایش یافته و اگر فیلیپ بیزانتیوم را بگیرد، خطر دم‌گوششان است و آنها نه تنها مشتاقانه به جنگ با او خواهند پرداخت بلکه شاه ایران را نیز تشویق خواهند کرد که کارفرمای مزد پرداخت کن ما شود؛ و شاه ایران ثروتمندتر از بقیه است و قدرت مداخله او در یونان به همان اندازه زمان جنگهای ما با اسپارت است که جانب هر طرف را که بگیرد پیروزی متعلق به آن طرف است و بنابراین اگر جانب ما را بگیرد، به آسانی قدرت فیلیپ را در هم خواهد شکست."

به راستی این سخنان فشرده‌ای است از دغدغه‌سیاسی واقعی فیلیپ. بین سالهای ۳۴۳ و ۳۴۰ پایداری یونان در برابر مقدونیه پیوسته افزایش یافت و با حمایت ایران از آتن به اوج خود رسید. هیچ‌تردیدی در قدرت ایران وجود نداشت: شاهنشاهی ایران از همه شورش‌های دردسرساز آرتاباز و قبرس و صیدون [صیدا] پیروز بیرون آمده بود، و مهمتر از همه، اردشیر سوم مصر را پس از ۶۱ سال استقلال دوباره فتح کرده بود. قدرت نظامی و مالی ایران از دید یونانیان و مقدونیه استوارتر از هر زمان به نظر می‌رسید. شهرهای غرب توانایی خود در نبرد با فیلیپ را در هلسپونت به اثبات رسانده بودند. تاکتیک‌های به کار رفته در ۴/۴۰۵ برای وادار کردن آتن به تسلیم، بستن راه کشتی‌های گندم در هلسپونت (گزنون، هلنیکا، II، ۱، ۱۷) همگی در ۳۴۰ توسط فیلیپ به کار گرفته شدند. این بار به علت مداخله ایران در پرینتوس و بیزانتیوم، فیلیپ دیگر نمی‌توانست آتن را وادار به تسلیم کند.

فیلیپ که بی‌گمان گواه مداخله بالقوه ایران در سیاستهای یونان در هنگام درگیر شدن اردشیر سوم در "جنگ مقدس سوم" بود، اکنون خود را پس از سال ۳۴۳/۲ رویارو با یک تهدید سیاسی جدی برای بلندپروازیهایش در یونان می‌دید، به‌ویژه هنگامی که اتحاد ایران با یونانیان شهرهای تبس، آرگوس و آتن را نیز دربرمی‌گرفت. در حالی که دیدگاه آتن در میانه دهه ۳۴۰ نسبت به ایران هنوز با دودلی و ابهام همراه بود، اما در ۳۴۲/۱ آتن کاملاً آماده بود که با دیگر شهرهای یونانی علیه فیلیپ اتحادیه‌ای تشکیل دهد که پشتیبان اصلی و قطعی آن ایران باشد. مخالفت آتن با فیلیپ در ۳۴۲/۱ و با فعالیت‌های دیوپیتس در تراکیه علنی شد. آتن در ۳۴۰ با دارا بودن کمک ایران در پشت خود با اعتماد به نفس به فیلیپ اعلان جنگ داد، و فیلیپ بی‌گمان به خوبی از نتایج چنین اتحادی آگاهی داشته است. آتن اکنون به حمایت مالی و نظامی اساسی و پایداری دسترسی یافته بود. تاریخ نشان داده بود که ایران جانب هر سو را می‌گرفت، آن سو در جنگ برنده می‌شد. پس تا وقتی که فیلیپ ایران را از امور یونان دور نگاه نمی‌داشت، نمی‌توانست با خیال آسوده بر یونان برتری و تسلط یابد.

بنابراین، گامهای بعدی نظامی فیلیپ در دو سو برداشته شد: (الف) مطیع کردن آتن و پایان دادن به پایداری یونان، و (ب) حمله به آن گروه از نیروهای ایرانی که یا از آتن علیه او پشتیبانی می‌کردند یا هنوز می‌توانستند بالقوه چنین نقشی را بر عهده بگیرند؛ یعنی شهرهای آسیای صغیر. در واقع شهرهای آسیای صغیر به احتمال بسیار زیاد هدف اولیه جنگ فیلیپ با ایران بودند (نک. ایس، ۱۹۹۴ب، ص ۷۸۹). اما برای او اعلام علنی انگیزه‌هایش برای جنگ با ایران غیر ممکن بود، چون بدان معنا بود که بخواهد جاه‌طلبی‌های خود را برای تسلط بر یونان فاش سازد. بنابراین، فیلیپ برای جلوگیری از توسعه اتحاد ایران و آتن، موضوع دشمنی با ایران را "ابداع کرد". انگیزه کین‌خواهی و زنده کردن شعار "آزادی یونانیان آسیا" سرپوشی بود بر مقاصد واقعی او.

نخست آتنی‌ها مورد حمله قرار گرفتند: نبرد سال ۳۳۸ در خایرونایا، اوج ستیز میان دولت‌های یونانی و مقدونیه بود؛ فیلیپ از این کارزار پیروز بیرون آمد؛ اعضای فرمانبردار "صلح عمومی" بی‌درنگ تصمیم گرفتند به ایران اعلام جنگ بدهند. اکنون نوبت برداشتن دومین گام فرا رسیده بود: حمله به شهرهای آسیای صغیر، در سال ۳۳۷ تبلیغات ضد ایرانی فیلیپ آغاز به جدی شدن کرد و او فراخوان خود برای جنگ کین‌خواهانه (نک. دیودوروس، XVI، ۹۱، ۲) و آزادی یونانیان آسیا را علنی ساخت.

کما بیش در همان زمان وقوع نبرد خایرونا یا، اردشیر سوم در گذشت. برخلاف آنچه منابع یونانی می‌خواهند به ما بیاورانند، مرگ اردشیر نه به دست باگوتاس بلکه بنا به علل طبیعی بود. یک سند بابلی (BM 71537) می‌گوید در "ماه اولول" [یا "ایلول"] (برابر با شهریور ماه یا اوت / سپتامبر) "اوماکوش" [Umakuš] به فرجام [خود رسید]؛ پسرش "آرشو" [Aršu] بر تخت نشست" (واکر، ۱۹۹۷، ص ۲۲). آرشو یا آرسس نام سلطنتی اردشیر چهارم را گرفت (نک. SEG 27 942). اما نقشه‌های فیلیپ زیپی به اردشیر سوم نداشتند بلکه به مداخله شهرب‌های آسیای صغیر در امور یونان مربوط می‌شدند. همچنین فیلیپ دلیلی نمی‌دید تا فرض کند که شاه جدید از فعالیت‌های نظامی شهرب‌های غربی خود حمایت نخواهد کرد. بنابراین نقشه‌های جنگی فیلیپ تغییری نکردند و در ۳۳۷/۶ با اعزام نیرویی به فرماندهی آتالوس و پارمینون به آسیای صغیر به اجرا درآمدند. در پی مرگ فیلیپ در ۳۳۶، از گسترش عملیات کاسته می‌شود، چون یونانیان با مرگ او فرصت را غنیمت می‌شمارند و به تجدید پایداری در برابر سلطه مقدونیان می‌پردازند. دیودوروس (XVII، ۳، ۵-۱) یادآور می‌شود که بسیاری از یونانیان با شنیدن خبر مرگ فیلیپ بر آن شدند تا خود را از زیر سلطه مقدونیان آزاد سازند. تبس که از اسقرار یک پادگان مقدونی در کادامیا ناراضی بود خواست در برابر شاه تازه مقدونی، یعنی اسکندر، سر به شورش بردارد، و این کار را با کشتن دو فرمانده مقدونی پادگان کادامیا در ۳۳۵/۴ آغاز کرد (آرین، آتابلیس، ۱، ۷؛ دیودوروس، XVII، ۱۴-۸). خشم اسکندر از لجاجت و سرسختی تبسی‌ها شدید و توان فرسا بود: شهر را به معنای واقعی با خاک یکسان کرد، ۶ هزار تبسی را بی‌رحمانه کشت، و ۳۰ هزار نفر را به بردگی گرفت (دیودوروس، XVII، ۱۴، ۱). او این اعمال خود را با این ادعا توجیه کرد که تبسی‌ها در جنگ‌های ایران و یونان متحد ایرانیان بوده‌اند (دیودوروس، XVII، ۱۴، ۲). اسکندر پس از ویران کردن تبس از یونانیان خواستار تحویل ۱۰ تن از سیاستمداران مخالف سیاست‌های خود و پدرش شد [از جمله دموستنس خطیب و لیکورگوس آنتی]. در میان این ده تن که قرار بود مجازات شوند، یکی خاریدموس بود که به دربار داریوش سوم گریخت (آرین، آتابلیس، I، ۱۱) که اکنون جانشین اردشیر چهارم شده بود.

مقاومت یونانیان در برابر اسکندر ادامه یافت: اسکندر پیش از نبرد "ایسوس" آگاه شد که جزایر و شهرهای خیوس، لسبوس و میتولن به نیروهای "میمنون" پیوسته‌اند که با ۳۰۰ کشتی و تعدادی نیروی زمینی و بسیاری از یونانیان دیگر که آماده شورش‌اند، قصد

جنگ با مقدونیه را دارد (دیودوروس، XVII، ۳۱، ۴-۳). در سال ۳۳۲ آگیس شاه اسپارت ۸ هزار مزدوری را که از نبرد ایسوس جان به در برده بودند گرد آورد و قصد داشت با کمک داریوش سوم که کشتی و پول و تعدادی سپاه را که در جزیره کرت گرد آمده بودند در اختیارش گذاشت، اوضاع یونان را تغییر دهد (دیودوروس XVII، ۴۸). در اواخر سال ۳۳۱/۳۰ یونانیان هنوز برای نبرد با اسکندر به حمایت داریوش سوم امید داشتند (دیودوروس XVII، ۶۲، ۳-۱)۱۳.

نتیجه‌گیری

انگیزه فیلیپ برای جنگ با ایران نه از هیچ عداوت مستقیمی با شاهنشاهی یا نوید ثروتهای فراوان آن سرچشمه می‌گرفت و نه از فرصتی برای حمله به یک امپراتوری ناتوان. علت آن که چرا نویسندگان قدیمی با بهانه "انتقام" در افتاده‌اند آن بوده که این نکته را در ارتباط با اسکندر نگریسته‌اند که بهانه فیلیپ را به یک دلیل "واقعی" تبدیل کرد. چنان که دیدیم جنگ فیلیپ با ایران هیچ ربطی به تهاجم یک قرن و نیم قبل خشایارشا یا به "آزادی یونانیان آسیا" نداشت. در مورد یونانیان نیز باید گفت که آنها توسط فیلیپ مجبور به موافقت با جنگ علیه دشمنی شدند که به تازگی آن را به عنوان متحد خود با اشتیاق پذیرفته بودند.

بهانه جنگ زاده این درک فیلیپ بود که از راه مسالمت‌آمیز قادر به اتحاد با آتن نیست و این که انزجار رو به رشد دولت‌شهرهای یونانی از سلطه مقدونی آنان را به جنگ علیه او کشانده بود. فیلیپ جز با زور نمی‌توانست سلطه خود بر یونان را حفظ کند؛ و پس از سال ۳۴۳، امکان یک اتحاد ایرانی - یونانی نقشه‌های او را تهدید می‌کرد.

۱۳. اسکندر نه به مزدوران یونانی که در ارتش ایران خدمت کرده بودند اطمینان داشت و نه حتی به آنهایی که در ارتش مقدونی جنگیده بودند و با هر دو گروه یکسان رفتار می‌کرد. بنابراین وقتی ناوگان یونانی را مرخص کرد، ده کشتی آتنی را نگهداشت تا آتن نتواند نیروهایی را علیه او بسیج کند (دیودوروس، XVII، ۲۲، ۵). از میان مزدوران یونانی آنهایی را که در نبرد گرانیکوس اسیر کرده بود با غل و زنجیر به مقدونیه فرستاد تا در آنجا به عنوان نیروی کار بردگان مورد استفاده قرار گیرند (آرین، آتابلیس I، ۱۶، ۶). بقیه اسیران یونانی نیز زندانی شدند و درخواست آتن برای آزادی آنها رد شد (آرین، همان، I، ۲۹، ۶-۵). همچنین هراس از شورش شهرها و مزدوران یونانی هنگامی به اوج خود رسید که شهرها به استخدام مزدوران یونانی پرداختند تا ارتش‌های خود را تشکیل دهند، اما به فرمان اسکندر فوراً منحل شدند. با وجود این، مزدوران دوباره زیر پرچم "لئوس تنس" گرد آمدند که عمیقاً از اعمال اسکندر نفرت داشت (دیودوروس XVII، ۱۱۱، ۳). و شروع کرد به سازمان دهی مقاومت علیه اسکندر با حمایت آتن و اهالی آیتولی (دیودوروس XVII، ۱۱۱، ۳).

از سال ۳۴۰ هراس‌های او واقعیت یافته بود و برای جلوگیری از پیشرفت بیشتر این اتحاد خود را نیازمند به اقدامی نظامی می‌دید. نیروهای شهری آسیای صغیر تهدیدی برای قدرت او در یونان شده بودند. علت این که چرا فیلیپ خواستار جنگ با ایران بود، دور نگهداشتن ایران از امور و سیاستهای یونان بود. دشمنی نسبت به ایران از آن رو آفریده و ساخته شد که ایران در امور یونان مداخله کرد. دشمن واقعی فیلیپ یونان بود.

School of Historical Studies
University of Newcastle
UNITED KINGDOM
Maria.Brosius@ncl.ac.uk

کتابنامه

- BOSWORTH, A. 1988, *Conquest and empire. The reign of Alexander the Great*. Cambridge.
- 1994, Alexander the Great Part 1: The events of the reign, in: *CAH* VI: 791-845.
- BOSWORTH, A.B. & Baynham, E.J. (eds.) 2000, *Alexander in fact and fiction*, Oxford.
- BRIANT, P. 1991, Chasses royales macédoniennes et chasses royales perses: le thème de la chasse au lion sur la Chasses de Vergina, *DHA* 17/1: 211-255.
- BROSIUS, M. 2003, Alexander and the Persians, in: J. Roisman (ed.), *Brill's Companion to Alexander the Great*, Leiden: 169-193.
- CARNEY, E. 1993, Foreign influence and the changing role of royal Macedonian women, *Ancient Macedonia* 5.1: 313-323.
- ELLIS, J.R. 1994a, Macedon and north-west Greece, in: *CAH* VI: 723-759.
- 1994b, Macedonian hegemony created, in: *CAH* VI: 760-790.
- ERRINGTON, R.M. 1986, *Geschichte Makedoniens*, Munich.
- FOL, A. & HAMMOND, N.G.L. 1988, Persia in Europe, apart from Greece, *CAH* IV: 234-253.
- GEHRKE, H.-J. 1996, *Alexander der Große*, Munich.
- HATZOPOULOS, M.B. 1982, The Oliveni inscription and the dates of Philip II's reign, in: W.L. Adams & E.N. Borza (eds.), *Philip II, Alexander the Great and the Macedonian heritage*, Washington: 21-42.
- HATZOPOULOS, M.B. & Loulopoulou, L.D. (eds.) 1980, *Philip of Macedon*, Athens.
- HORNBLOWER, S. 1991, *The Greek world 479-323 BC*, London.
- 1994, Persia, *CAH* VI: 45-96.
- KIENAST, D. 1973, *Philipp II von Makedonien und das Reich der Achaimeniden* (Abhandlungen der Marburger Gelehrten Gesellschaft 6), Marburg.
- PALAGIA, O. 2000, Hephastion's pyre and the royal hunt of Alexander, in: A.B. Bosworth & E.J. Baynham (eds.) 2000: 167-206.
- RUZICKA, S. 1985, A note on Philip's war, *AJAH* 10: 84-95.
- SANCISI-WEERDENBURG, H. 1993, Alexander and Persepolis, in: J. Carlsen *et al.* (eds.), *Alexander the Great. Reality and myth* (ARID Suppl. 21), Rome: 177-188.
- WALKER, C. 1997, Achaemenid chronology and the Babylonian sources, in: J. Curtis (ed.), *Mesopotamia and Iran in the Persian period. Conquest and imperialism 539-331 BC*, London: 17-25.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

ساز و کارهای غلبه بر بحران در نظام اداری آسیای صغیر در دوره هخامنشی

برونو یاکوبس* - بازل

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

هلن سانسسی وردنبورخ در نتیجه گیری درباره یکی از کارگاههای تاریخ هخامنشی که توسط خود او سازماندهی شده بود نوشت: "یک مدل پیچیده تر از در هم تنیدگی ها و در هم بافتگی های یک امپراتوری می تواند به ما کمک کند تا بهتر درک کنیم که زندگی در کل امپراتوری چگونه با حکومت و دستگاه اداری آن ارتباط متقابل برقرار می کرده است".^۱ من در آخرین دیدار شخصی ام با او در سال ۱۹۹۷ در باندیرما، پیرامون شکل و ساختار احتمالی چنین مدلی با وی به گفتگو پرداختم، در این جا مایلم با از سرگیری این بحث و گفتگو و پیگیری آن به ارتقای درک عمومی از دورانی کمک کنم که هلن سانسسی وردنبورخ بخش بزرگی از زندگی و کار خلاقه خود را به پژوهش درباره آن اختصاص داده بود.

درباره ساختار سلسله مراتبی نظام اداری شاهنشاهی

پ. کرومب هولتس بیش از یک قرن پیش در سال ۱۸۸۳ نوشت که تغییر و تحول غیر قابل کتمان در نظام شهری [ساتراپی]، از آن نوع که هرودوت نقل کرده است، آن چنان که از روایات دوره های بعد برمی آید، نتیجه منطقی تحولات و جابه جایی های دائمی مرزها و حدود سرزمین ها است.^۲

* Bruno Jacobs.

۱. نک. جلد چهارم همین مجموعه، صفحه ۳۹۵.

2. Krumbholz 1883: 7.

آ. فوشه نیز نظر خود را مانند قانونی بی چون و چرا چنین تنظیم کرده که مرزهای فیزیکی، بر خلاف مرزهای تاریخی، ایستا و غیر متغیرند.^۳ این نظر گرچه اصولاً درست است، اما از سوی دیگر قطعاً با استفاده از برهان خُلف نمی‌توان به این قاعده رسید که مرزهای تاریخی دائماً سیال و در حال تغییرند. م. ن. وایسکوپف در ارتباط با مورد مشخص آسیای صغیر می‌نویسد: "در عوض، وجه مشخصه دستگاه اداری ایران در این منطقه مرزی پیچیده، انعطاف، تنوع و بالاتر از همه استمرار بود؛^۴ که البته تضاد درونی چنین اظهار نظری آشکار است.

و اخیراً پ. دبور هم نوشته است: "در درجه نخست، شاهنشاهی ایران را یک مجموعه بی‌حرکت و ایستا تصور کردن، یک پندار است..."^۵

نمونه‌های یاد شده در فوق بیانگر نظریه بسیار رایجی هستند که بی‌گمان به هوادارانشان اجازه نمی‌دهد سازمان اداری شاهنشاهی هخامنشی را به مثابه یک سیستم درک کنند. به‌خصوص پ. دبور با نوع ویژه بیان خود این احساس را به مخاطب القا می‌کند که گویا کیفیت‌های مثبت و مطلوب در یک نظام اداری را باید تصمیم‌گیریهایی لحظه‌ای و بدیهه کاری به حساب آورد و نه کارآمدی و ثبات عمل. اما واقعیت آن است که او در پایان این جمله را می‌گوید تا بتواند به این ترتیب به فهرست *voind* [نوموس‌ها یا ایالات] که هرودوت در کتاب خود (III، ۹۴-۹۵) ذکر کرده، به عنوان یک منبع اصلی و موثق وفادار بماند، گو این که فهرست هرودوت با تمام روایات دیگر در تضادی آشکار است.^۶ و واقعیت آن است که اگر بخواهیم هرودوت را، که مغایرت سخنانش با واقعیات غیر قابل انکار است به عنوان منبعی موثق بپذیریم، در آن صورت انتخاب هر نظر و جمله دیگری، خود نوعی اعتراف به تغییر است.^۷

من چند سال پیش مدل پیشرفته‌تری از نظام اداری امپراتوری را به بحث گذاشتم.^۸ اصلی‌ترین نکات مربوط به سبک در طراحی این مدل عبارتند از:

3. Foucher 1938: 337.

4. Weiskopf 1982: 69.

5. Debord 1999: 23; vgl. *ibid.* 25, 81, 116.

6. Siehe die Rezension von Jacobs 2002.

۷. پژوهندگان زیر در مخالفت با استفاده از هرودوت مفصلاً ارائه دلیل کرده‌اند: آنتهایم، ۴۸-۱۹۴۷، صص ۱۴۵-۱۴۰؛ ژینیو، ۱۹۷۹، صص ۹-۱۳۷؛ آرمایور، ۱۹۷۸، صص ۹-۱. نک. بررسی علمی-تاریخی یا کوبس، ۱۹۹۴، صص ۲۹-۹.

8. Jacobs 1994; Rezension Rollinger 1998: 341-344.

۱. در بازسازی نظری نظام شهری، فهرست ارائه شده توسط هرودوت (III، ۹۴-۹۰)، و نیز داده‌های قبلی او در کتاب سوم (III، ۸۹) درباره تعداد کل استان‌ها یا شهرهای، درباره نوع ترکیب آنها و درباره هویت راویان مربوطه - چون از نظر سبک، تلقی حتی این نکته هم به عنوان یک واقعیت تاریخی غیرقابل قبول است^۹ - به کلی نادیده گرفته شده است. از این پیش شرط به این نتیجه می‌رسیم که فرضیه انجام "اصلاحات در سازمان اداری" توسط داریوش یکم را باید کنار گذاشت، چون برای چنین فرضی هیچ مدرکی که به هرودوت وابسته نباشد وجود ندارد^{۱۰}.

۲. برای کتیبه‌های باستانی ایرانی به عنوان گواه و منبع، آن ارجح و ارزشی منظور شده که به عنوان منابع اصلی و دست اول سزاوار آن‌اند^{۱۱}.

۳. به عنوان پیش شرط، پذیرفته شده که ساختارهای همه امپراتوری‌های باستانی شرقی که پس از برآمدن شاهنشاهی هخامنشی در آن مستحیل گشته و قلمرو آنها براساس استان و منطقه تقسیم‌بندی شده بود، به دلایل پرسنلی و سازمان عمدتاً حفظ شدند و همین ساختارها بودند که به ساختار سازمان اداری هخامنشیان که مبتنی بر سلسله مراتب بود شکل دادند^{۱۲}.

۴. ساختار سازمانی و سلسله مراتبی قابل تشخیص در هر یک از ولایات امپراتوری‌های سابق را بر "طرح تشکیلاتی" ای که از منابع مربوط به دوره فتح شاهنشاهی هخامنشی توسط اسکندر به جا مانده بود، ترجیح دادیم. این واقعیت که استان‌های پیشین امپراتوری‌های باستانی شرقی - مثلاً ارمنستان که در گذشته بخشی از امپراتوری ماد بود، یا آشور که روزی به امپراتوری بابل تعلق داشت، یا لیبی که قبلاً بخشی از امپراتوری مصر محسوب می‌شد - تا آخرین روزهای شاهنشاهی هخامنشی به عنوان شهری ادامه حیات دادند، نمایانگر ثبات و استمرار اوضاع سیاسی-جغرافیایی در امپراتوری هخامنشی است. و از سوی دیگر، نقش ویژه‌ای که پایتخت‌ها یا مراکز عمده امپراتوری - یعنی سارد، بابل، ممفیس، اکباتان و جز آن - حتی تا اواخر دوران هخامنشی بر عهده داشتند، نشانه ادامه

9. Jacobs 1994: 93-96.

۱۰. نک. پوتی، ۱۹۹۰، صص ۱۰۴-۱۰۳. نوشته‌های بعدی پولیانوس در VII، ۱۱، ۳ و در Chronicon Paschale را طبعاً نمی‌توان به عنوان منابع مستقل تلقی کرد.

۱۱. یاکوبس، ۱۹۹۴، صص ۹۸-۱۱۳. به‌ویژه ژینیو، ۱۹۷۹، صص ۹-۱۳۸ ارجح دانستن هرودوت بر منابع دست اول ایرانی را به عنوان روشی خطا به شدت محکوم کرده است.

12. Jacobs 1994: 102-109.

حیات ساختارهای اداری مبتنی بر سلسله مراتب حتی تا اواخر عصر باستان است.^{۱۳} از همه آنچه گفته شد، برخلاف نظریه مرسوم و رایج، تصویر یک سیستم کارآمد و با ثبات به دست می‌آید که در تمام طول دوره حیات شاهنشاهی هخامنشی عمدتاً بدون تغییر باقی مانده است. سیستمی که آن را به معنای واقعی کلمه می‌توان یک نظام اداری نامید. وجود شخصیت‌های دارای اختیارات و مسئولیت‌های کاملاً مشخص، براستی امری مسلم و بدیهی است، چون مثلاً حتی مدارک اداری تخت جمشید هم کاملاً آشکارا وجود سلسله مراتب و درجه‌بندیهای مشخص در میان مأموران فعال در محل را نشان می‌دهند.^{۱۴} اما این واقعیت تاکنون چندان مورد توجه قرار نگرفته و کسی به تحقیق جدی در این مورد نپرداخته است که افرادی چون تیسافرن و فارنا باز، آئوتوفراداتس [آرته وردیه؟] و مائوسولوس یا آئوتوفراداتس و داتام از نظر رتبه اداری چه رابطه‌ای با هم داشته‌اند. در نتیجه این اهمال، کلاف مغشوش و سردرگمی از اختیارات و درجات هم‌سطح و هم‌سنگ بازسازی و مطرح شده است، و هرجا وجود یک فرمانده برتر و صاحب اختیار بدون هیچ شک و شبهه‌ای به اثبات رسیده، مانند مورد شاهزاده کوروش کوچک، این مورد را استثنایی دانسته‌اند در حالی که منابع مربوطه چنین فرضی را به هیچ رو مجاز نمی‌دانند.^{۱۵} این که شهرب‌ها و حکام نیز تحت امر فرماندهان و مدیران بلند پایه‌تری قرار داشته‌اند، واقعیتی است که بارها و به خوبی به اثبات رسیده است. به عنوان نمونه در جریان درگیری ایرانیان با درکولیداس اسپارتی، که در جریان آن تیسافرن و فارنا باز به عنوان مسئولان اصلی در صحنه حاضر بودند، به خوبی مشخص است که در مواردی که اخذ تصمیم نهایی ضرورت می‌یافته، همیشه تیسافرن حرف آخر را می‌زده است: مثلاً اگرچه فارنا باز با توجه به وضعیت خوب و مناسب نظامی در مگنسیا اصرار به حمله داشت، اما وقتی تیسافرن تصمیم به مذاکره با یونانیان گرفت، فارنا باز ناچار شد به این تصمیم‌گردن‌گذار.^{۱۶} همین وضعیت در جایی دیگر نیز قابل مشاهده است و آن هنگامی است که تیسافرن تنها اندکی بعد، در جریان درگیری با آگسیلاتوس، باز هم مقام

13. *Ibid.* 97-112, 119-121, 147-148, 163-164, 179.

14. Hinz 1970: 424-425; *idem* 1971: 260-311; Koch 1983: 36-38, 45-46, 48-50.

15. یک نمونه حیرت‌انگیز از فرضیه رواج بدیهه‌کاری، نظر روزیکا (۱۹۸۵، صص ۲۱۱-۲۰۴) در این مورد است که اگر آن را بپذیریم، باید قبول کنیم که دستگاه اداری آسیای صغیر در طی تنها ۸ سال، ۳ بار زیر و رو شده و تغییر شکل یافته بوده است.

16. Xen., *Hell.* III.2.14-18; vgl. Diod. XIV. 39. Westlake 1981: 262-263.

"فرماندهی کل" [imperium] را در میان تمام سرداران شاهنشاهی بر عهده دارد.^{۱۷} سلسله مراتب زندگی اداری شخصیت‌هایی چون مازیوس^{۱۸} و سوبورتیوس^{۱۹} - در دوران پس از هخامنشی- نمایانگر صعود آنان از یکایک پله‌های پیشرفت اداری است، و به ما امکان می‌دهد جایگاه هر یک از مقام‌های اداری آنان را در محدوده سلسله مراتب اداری شاهنشاهی هخامنشی معین کنیم.

ساختار اداری شهری بزرگ " اسپرده/لودیا "

آسیای صغیر در دوران هخامنشی عمدتاً در محدوده شهری بزرگ "اسپرد/لودیا" [= سارد/لیدی] قرار داشت. ساختار سلسله مراتبی این مجتمع بزرگ اداری را می‌توان به شکل زیربازسازی کرد: فرمانروای منطقه مرکزی سارد و حومه، در عین حال شهر بزرگ لودیا [لیدی] هم محسوب می‌شد که خود شهری‌های کوچکتر فریگیه ساحل هلسپونت، فریگیه بزرگ و کاریا را نیز دربرمی‌گرفت. این "بزرگ شهر" نه تنها بر شهر لودیا، بلکه بر شهرهای کاپادوکیه نیز فرمان می‌راند. اما خود شهری کاپادوکیه نیز شامل شهری‌های کوچکتر کاپادوکیه ساحلی، کاپادوکیه تروسی - که اغلب کیلیکیه هم نامیده می‌شود^{۲۰} - و پافلاگونی بود.^{۲۱}

این‌که حکام محلی هم در چارچوب همین سیستم اداری و قوانین حاکم بر آن عمل می‌کردند، واقعیتی است که حتی در کتیبه‌های باستانی هم به ثبت رسیده است. به عنوان مثال کتیبه مولاسا اقدامات مائوسولوس را از نوع اقدامات ویژه شهرها یاد کرده است:
Ἀρταξέρξευ βασιλέ'ουτοϛ Μαυσσώ'λλ(λ)ου ε'ξαιθραπέ'ουτοϛ^{۲۲}
و یکی از کتیبه‌های ترالیس نیز به همین نحو درباره ایدریوس مطلب مشابهی را بیان کرده است:

17. Nepos, *Agex* 2.3; Jacobs 1994: 125.

18. Jacobs 1994: 64-66, 153.

19. *Ibid.* 69-70, 81-84.

۲۰. همان [یاکوبس، ۱۹۹۴] ص ۱۴۱.

۲۱. همان، صص ۱۴۶-۱۱۸. نیاز به یادآوری نیست که عبارات و اصطلاحات مورد استفاده در این نوشتار، به دلیل فقدان اصطلاحات تاریخی مرسوم، مصنوعی هستند. استفاده از اصطلاحات "شهری بزرگ"، "شهری" و "شهری کوچک" صرفاً تلاشی است برای توصیف واقعیات باستانی.

22. Le Bas & Waddington 1870: 377-9; Dittenberger 1915: 170; vgl die Inschrift aus Sekköy in Milas Müzesi: [Ετεi ... Ἀρτα] ξέρξευ βασιλέ'ουτοϛ, Μαυσσώ'λλ[ο]υ [εξαιθραπέ]ουτοϛ, ... (Blümel 1990: 30).

βασιλεοντος Ἀρταξερσεως εξσατραπεύοντος Ἰδριεως^{۲۳}

بدین معنا که این مدارک نامبردگان را دارای رتبه و مقامی دانسته‌اند که با رتبه و پایگاه و مقام کارمندان منصوب از سوی حکومت مرکزی ایران تفاوتی ندارد^{۲۴}.

سازمان اداری و بحران‌های سیاسی

اخبار مربوط به رویدادهای اداری و اجرایی و چگونگی فعالیت کارمندان، عمدتاً در پیوند با وقوع بحران‌های سیاسی به ما رسیده است. چون ناظران یونانی عمدتاً به واسطه این‌گونه بحران‌ها انگیزه یافته و به نوشتن گزارش‌های تاریخی پرداخته‌اند.

بی‌گمان ساختارهای سازمان اداری برای حل و فصل مسائل فرعی و روزمره، از قبیل جمع‌آوری مالیات در زمان صلح، به‌وجود نیامده بودند، بلکه افزون بر اینها، وظیفه عمده آنها تأمین و تضمین حاکمیت بود که یکی از مهم‌ترین جنبه‌های این وظیفه، توانایی حل بحران است. بنابراین هر مدلی که برای بازسازی ساختارهای نظام اداری طراحی و پیشنهاد می‌شود باید بتواند رویدادهایی را که در شرایط بحرانی قابل مشاهده‌اند توضیح دهد. چنین مدلی به‌ویژه در جریان حل بحران‌ها، مثلاً ماجرای سرکوب شورش‌ها، باید بتواند نوعی قانونمندی در روال امور را نشان دهد. وجود این قانونمندی نه تنها به درک رویدادها و اقدامات کمک می‌کند، بلکه به‌خصوص صحت مدل پیشنهادی را نیز تأیید می‌نماید.

آتش درگیری و بحران در شاهنشاهی ایران عمدتاً و بارها از سوی نمایندگان و نواب حکومت، آن هم از سوی نمایندگان تمام درجات ریز و درشت اداری برافروخته می‌شد. این امر در مورد سراسر دوران چیرگی هخامنشیان، از کوروش سوم تا داریوش سوم صدق می‌کند. گو این که تنها شمار اندکی از این بحران‌ها در منابع اصلی و دست اول ثبت شده و به ما رسیده است. و درست از همین روست که رویدادهای مکتوب در کتیبه بیستون، در پیوند با شورش‌های فراگیر در سراسر شاهنشاهی در آغاز حکومت داریوش یکم، به‌ویژه مهم و آگاهی‌بخش هستند. داریوش یکم، که به احتمال زیاد پشتگرمی‌اش عمدتاً به نیروهایی بود که خود آنها را از مصر به ایران برگردانده بود، طبعاً نمی‌توانست تمام شورش‌های پدید آمده را شخصاً سرکوب کند. بنابراین او هم مجبور بود برای حل

23. Robert 1936: 143-144 Nr. 96; Hornblower 1982: 365 M4.

۲۴. آنچه پوتی (۱۹۸۸، صص ۱۵-۳۱۴) علیه این نظریه مطرح کرده، ناشی از تعریف نادرست او از مقوله "شهرب" است (همان، صص ۳۲۰-۳۱۸) و استوار و قابل استناد نیست.

بحران‌ها به ساختارهای از قبل موجود متکی باشد. و کامیابی او در پایان آشکارا نمایانگر وجود سیستمی از قبل موجود و توانایی و کارایی این سیستم است. اما کسانی که مدعی هستند این داریوش یکم بوده که برای نخستین بار به سازمان اداری شاهنشاهی چنان ساختاری بخشیده که شایسته این نام باشد، این واقعیت را خواه آشکارا و خواه تلویحاً انکار می‌کنند.

به عنوان مثال داریوش از اشخاص حاضر در محل، مثلاً از پدرش هیستاسپ [ویشتاسپ] و نیز از افراد دیگری استفاده کرد که کتیبه بیستون از آنها با لقب "خشتره پاون" یعنی "شهرَب" یاد کرده است. یکی از این افراد، یعنی دادَرشیش شهرَب باختر [باکتریا] برای سرکوب "فَراد" گسیل شده که در مرگیانا [مرو] شورش کرده بود؛ و دیگری "وی وان" شهرَب آرخوزیا بود که مأمور سرکوب تَنگوش گردید که استانی در پنجاب امروزی است. در کتیبه بیستون اشارات و تذکرات روشنی وجود دارد که نشان می‌دهد علت و انگیزه این‌گونه اقدامات فقط واکنش آنی و خلق الساعه داریوش نبوده بلکه این تصمیم برمبنای قانونمندی خاصی آغاز می‌شد. داریوش پس از سرکوب شورش در مرگیانا وقایع را جمع‌بندی می‌کند و به نتیجه‌گیری می‌پردازد، اما اقدامات شهرَب آنجا را به حساب خود می‌نویسد. در آخرین جمله از بخش مربوط به این رویداد در کتیبه پارسی باستان، چنین می‌خوانیم: "این است آن چه من در باختر انجام دادم."^{۲۵} و این جمله تنها به این شرط قابل توضیح است که مرو را جزئی از باختر [= بلخ] به حساب آوریم.^{۲۶}

داریوش کارهای سردارش "وی وان" را هم به همین شیوه توصیف کرده است: وی وان در سه جنگ پیاپی به سرکوب شورش در "تَنگوش" پرداخت. دومین جنگ در منطقه‌ای رخ داد که نامش را نمی‌توان با اطمینان دریافت و گفت. مکان دقیق این نبرد در متن پارسی باستان اصلاً ذکر نشده و متن ایلامی هم آن را "آراخوزیا" [رخج] نامیده است؛ اما در متن بابلی این منطقه 'KUR^{sa-at-ta-ga}-u' یعنی "تَنگوش" نامیده شده است؛ داریوش پیروزی شهرَب خود را در متن‌های پارسی باستان و ایلامی با جمله "این است آنچه من در آراخوزیا کردم"^{۲۷} به پایان می‌برد. اما متن بابلی چیز دیگری می‌گوید: "این است آنچه در تَنگوش و آراخوزیا کردم."^{۲۸} از آنچه گفته شد دقیقاً همانند باختر فقط

25. DBi III. 19-21; Schmitt 1991: 63; vgl. Greenfield & Porten 1982: 10.

26. Jacobs 1994: 213.

27. DBi III. 75-76; Schmitt 1991: 66.

28. DBbab § 38; Voigtlander 1978: 59; Malbran-Labat: 1994: 118; vgl. Greenfield & Porten →

می‌توان نتیجه گرفت که نتگوش جزئی از آراخوزیا بوده است.^{۲۹}

بنابراین جز این نمی‌توان نتیجه گرفت که در هر دو مورد مرجع مختار و مسئولی وجود داشته که اقدامات و اندازه و نوع دخالت شهرها را تنظیم و مشخص می‌کرده است. دقیقاً وجود همین نوع مراجع مسئول در آراخوزیا را تا دوره اسکندر هم می‌توان مشاهده کرد. جهانگشای مقدونی پس از تصرف سرزمین نتگوش، به اقوام "مالر" و "اوخودارکه" که در این منطقه زندگی می‌کردند فرمان داد خراجشان را به آراخوزیا تحویل دهند.^{۳۰} بنابراین باید نتیجه گرفت که در کنار منطقه اصلی "باختر" یا "آراخوزیا"، واحدهای اداری بزرگتر و عالی‌تری تحت همان نام وجود داشته که همان حاکم در آنجا هم به عنوان فرمانروا اعمال مدیریت می‌کرده است.

انواع بحران‌ها

در زیر با بیان نمونه‌هایی از آسیای صغیر - آن هم به این دلیل که منابع تاریخی در اینجا فراوان و فشرده است - نشان خواهیم داد که شیوه حل بحران، آن‌چنان که در باختر و آراخوزیا قابل مشاهده است، شیوه‌ای قاعده‌مند بوده که در زمان‌های کاملاً متفاوت همیشه در یک مسیر مشخص جریان داشته است. این مکانیزمها با منطقی ساختاری که از سوی سلسله مراتب اداری تعیین شده بود مطابقت داشتند.

به‌طور کلی پنج نوع بحران مختلف قابل تشخیص است که باید از دیدگاه قابلیت عملکرد و کارآمدی سیستم اداری بررسی شوند.

پرشمارترین گروه از انواع بحران‌هایی که ما از آنها آگاهییم مربوط به شورش‌ها هستند؛ یعنی تلاش حکام و فرمانروایان محلی برای کسب استقلال جهت ایالت خود یا دست کم به دست آوردن خود مختاری.^{۳۱} تعداد بحران‌های نوع دوم، یعنی تلاش برای براندازی، آن هم با هدف سرنگون کردن خود شاهنشاه، بسیار کمتر است. گاهی هم اختلاف از آن رو پیش می‌آمد که سیاست یک شهر ب مورد موافقت دربار قرار نمی‌گرفت

→ 1982: 13; ferner: Schmitt 1980: 113-114, Anm. 25-26.

۲۹. یاکوبس، ۱۹۹۴، صص ۲۳۱-۲۳۰. علت آن که وخل سانگ (۱۹۹۲، صص ۱۳۰-۱۲۶) این تفسیر منطقی را نمی‌پذیرد، تفسیر عام و مبهمی است که او از وزن و رابطه میان دو مقوله "سرزمین‌ها" و "شهری‌ها" در کتیبه بیستون ارائه می‌دهد.

30. Curt. IX.7.14; Vogelsang 1985: 78.

۳۱. در مورد قواعد و مقررات خودمختاری نک. یاکوبس، ۱۹۹۹، صص ۵۵-۴۴.

و شاه او را برکنار می‌کرد. افزون بر این، گاهی هم میان خود شهرب‌ها اختلاف بروز می‌کرد. گرچه حدود اختیارات و مسئولیت‌های شهرب‌ها اصولاً تعیین شده و مشخص بود، اما در صورت بروز اختلاف سیاسی میان آنان، همیشه امکان دامن زدن به اختلاف و جا زدن آن به عنوان خیانت و سرپیچی از سرسپردگی به شاه وجود داشت و بالاخره باید به بحرانی اشاره کرد که در پی حمله بیگانه پدید می‌آمد.

ساز و کارهای غلبه بر بحران

هرچه سطح مدیریت در سلسله مراتب اداری را پایین‌تر بگیریم، تعداد منابع تاریخی قابل دسترس کمتر می‌شود. این امر حتی در مورد مناطق جنوب غربی آسیای صغیر نیز صادق است که گرچه از نظر روایات تاریخی نسبتاً غنی است، اما به لحاظ حل بحران‌های محلی، مورد بسیار بغرنج و پر مسئله‌ای است. البته برای مطلب مورد بحث ما همین واقعیت قطعی کافی و مهم است که در لوکیا [لوقیه] وقایعی رخ داده بود که به دخالت مقامات مسئول در کارها انجامید. اما در اینجا مایلیم با استفاده از فرصت یک بار دیگر درباره موقعیت لوقیه و کارها در محدوده نظام اداری شاهنشاهی به بیان موضع خود بپردازم و به شرایطی اشاره کنم که توجه به آنها برای بررسی این دخالت ضروری است. در عین حال قصد دارم نوع و حدود اقدامات انجام شده در لوقیه را نیز توضیح دهم. یکی از مهم‌ترین مدارک در این مورد، کتیبه سه‌زبانه کسانتوس است.^{۳۲} این سند با کتیبه آرامی زبانش از یک سو و متن لوقیه‌ای و یونانی‌اش - که تا حد زیادی به هم نزدیک اند- از سوی دیگر، دو گزارش عمدتاً مستقل از یکدیگر درباره وقف و تبرک محرابی ارائه می‌دهد که به منظور تقدیس شاه کائونوس (به یونانی Βασιλεύς Καόνιος معادل لوقیه‌ای *xñtawati xbidēñri*؛ و به آرامی *kndwš kbydšy*) که یکی از ایزدان کاریایی است و نیز برای تقدیس ایزد "آرکسیماس" که آن هم احتمالاً یکی دیگر از ایزدان کاریایی است، توسط اهالی کسانتوس و ساکنان حومه آن (περίουκοι) ساخته شده بود.

متن آرامی کتیبه در مقدمه خود تاریخی را ذکر می‌کند که مربوط به اولین سال حکومت شاهی به نام اردشیر است.^{۳۳} ا. بادیان نشان داده که این اردشیر فقط می‌تواند همان فرمانروایی باشد که در منابع تاریخی با لقب "آرسس" معرفی شده است. پس این

32. Metzger, Laroche, Dupont-Sommer & Mayrhofer 1979.

33. Dupont-Sommer 1979; 136-137; Kottsieper, 2001: 198; *idem* 2002: 233-234.

شاه، اردشیر چهارم است و تاریخ مذکور نیز زمان نگارش فرمان حک شده بر روی کتیبه، یعنی سال ۳۳۷ ق.م را مشخص می‌کند.^{۳۴}

مسئول اداری و اجرایی در آن زمان پیکسوداروس نام داشته که متن آرامی کتیبه او را شهرت کاریا و لوقیه، و متن یونانی و لوقیه‌ای او را فقط شهرت لوقیه معرفی کرده است. تنها در متن یونانی و لوقیه‌ای کتیبه گزارش شده که پیکسوداروس پس از انتصابش به عنوان شهرت لوقیه، دو "آرخونت" [Archont = والی، مدیر کل] در رأس امور اجرایی لوقیه به کارگماشت و در کسانتوس هم یک "سرپرست" [کفیل = Epimeletes] منصوب کرد.^{۳۵}

ἐπει Λυκίας ξαδρόπατης ἐγένετο Πιξώδαρος Ἐκατόμνωυός, κατέστησε ἄρχοντας Λυκίας Ἰέρανα καὶ Ἀπολλόδοτον καὶ Ξάνθου ἐπιμελητὴν Ἀρτεμιν

یعنی: "پس از آن که پیکسوداروس پسر هکاتومنوس شهرت لودیا [لیدی] شد، هی یرون و آپولودوتوس را به عنوان "آرخونت" لوقیه و آرته ملیس را به عنوان "سرپرست" کسانتوس برگماشت".

اخیراً کوشیده‌اند این واقعیت را که پیکسوداروس در متن آرامی کتیبه به عنوان "شهرت کاریا و لوقیه"، اما در دو متن دیگر فقط به عنوان "شهرت لوقیه" معرفی شده است دوباره به شکلهای گوناگونی تفسیر کنند. که اما هیچ یک از این تفسیرها استوار و قابل استناد نیست. به عنوان نمونه اخیراً م.د. گوگاکس [Gygax] این نظریه را مطرح کرده که متن آرامی کتیبه نمایانگر اوضاع موجود در سال ۳۳۷ ق.م. یعنی دوره تابعیت لوقیه از مقامات کاریا است؛ حال آن که متون لوقیه‌ای و یونانی، شرایط قبلی، یعنی وضعیت مربوط به دوره مائوسولوس را منعکس می‌کنند که کاریا و لوقیه شاید همسنگ و دارای سطح و حقوق برابر بوده‌اند.^{۳۶}

نظری. کوت‌زیبر درست عکس نظریه بالا است. این محقق واقعیت مربوط به حاکمیت پیکسوداروس بر لوقیه را نشانه تحول تازه‌ای می‌داند و این فرضیه را پیش می‌کشد که پیکسوداروس گرچه از چند سال پیش شهرت کاریا بوده، اما به تازگی، یعنی تازه در سال

34. Badian 1977: 40-50

35. Metzger 1979: 32-33; Laroche 1979: 54-62.

۳۶. گوگاکس [Gygax]، ۲۰۰۱، صص ۱۰۹-۱۰۸. یعنی وی اعتقاد دارد که مائوسولوس سلسله مراتب اداری را تغییر داده بوده است. به علاوه او این امکان را مطرح می‌کند که شاید کاریا و لودیا [لیدی] روزی هم سطح و برابر بوده‌اند، اما خود این فرض را - به درستی - می‌کند: "اگر... لودیا و کاریا شهری‌های هم سطح و برابر بوده‌اند، که بسیار نامحتمل است، در این صورت می‌توان انتقال اختیارات قلمرو لوقیه از حاکمیت لودیا به کاریا را به این ترتیب توضیح داد که ..."

۳۳۷ ق. م مقام شهربی لوقیه را نیز [افزون بر مسئولیت قبلی] عهده دار شده است. این محقق برای آن که بتواند مقدمه متون لوقیه‌ای و یونانی کتیبه را به این نحو و به عنوان نوعی تاریخ‌گذاری وقایع تفسیر کند، ناچار است این اشارات را از نظر محتوا کاملاً با تاریخ ارائه شده در متن آرامی کتیبه پیوند دهد^{۳۷}، در حالی که پ. بریان این رابطه را غیرقابل قبول دانسته و رد کرده است^{۳۸}.

هر دو تفسیر فوق‌نهایتاً بسیار نامحتمل و بعیدند. خود گوگاکس نیز ناهمزمانی مفروض خویش، یعنی عدم تطابق تاریخ مذکور در متن آرامی با متن‌های لوقیه‌ای و یونانی کتیبه را "مسئله‌دار" نامیده است^{۳۹}، و کوت‌زیپر هم سال ۳۳۷ ق. م. را به عنوان "پایان مرز زمانی" [terminus p.q.]* برای وضعیت موجود [Status que] در سازمان اداری مطرح می‌کند، حال آن که سایر منابع ثابت کرده‌اند که چنین "مرز پایانی زمانی" ای به مدت‌ها قبل از این تاریخ، یعنی به دوره حکمرانی مائوسولوس برمی‌گردد^{۴۰}. بنابراین تفسیر او به خودی خود منتفی است.

اما تفسیر گوگاکس ناظر بر فرضیه بسیار رایجی است که باور دارد لوقیه در پی شورش شهرها به استان کاریا ملحق شده است^{۴۱}. اکنون گوگاکس نیز مانند دیگران^{۴۲} اطلاعات ارائه شده در کتیبه سه زبانه کسانتوس را تأییدی بر این فرضیه قدیمی می‌داند^{۴۳}. در حالی که تغییرات اداری مذکور در این کتیبه، یعنی لغو خود-

37. Kottsieper 2001: 194.

38. Briant 1998: 321-325.

۳۹. گوگاکس، ۲۰۰۱، ص ۱۰۹. تفسیر یا احتمال دیگری که گوگاکس برای توضیح تضاد موجود بین متن آرامی کتیبه با دو متن دیگر آن مطرح می‌کند، وقوع اشتباه در نگارش متن آرامی است، اما خود او این احتمال را بعید و "نامحتمل" می‌داند (همان‌جا).

* terminus post quem: تاریخی که از نظر زمان، مرز زیرین رویداد مورد بحث را مشخص می‌کند و نشان می‌دهد که رویداد مربوطه حتماً پس از آن تاریخ رخ داده است - م.

۴۰. ارسطو، اقتصاد، II، 1348a؛ پولیانوس V، 42. هورن بلوئر (۱۹۸۲ صص ۲-۱۸۱) درباره درستی این نظر تردید دارد، اما تنها استدلال او اشاره به تذکرات مشهور لوکیانوس در Dial. Mort 24.1 است که می‌دانیم درباره آن اختلاف نظر وجود دارد.

۴۱. گوگاکس، ۲۰۰۱، صص ۱۰۹-۱۰۲ به‌ویژه ۱۰۸؛ لیدی [لودیا] پس از شورش شهرها، کاریا و لوقیه را حفظ کرد، با این تفاوت که به علت درگیری‌ها و بحرانهای فوق، هر دو منطقه اینک تحت فرمانروایی مائوسولوس قرار گرفتند. نک. ترویبس، ۱۸۸۷، ص ۱۰۴؛ بودایک، ۱۸۹۲، صص ۲-۲۴۱؛ برونس - اوزگان ۱۹۹۶/۱۹۹۷ ص ۴۷ و غیره.

42. Metzger 1979: 34-37; Bryce 1986: 112-114; Kolb 1989: 15-16, etc.

43. Gyax 2001: 109 Anm. 110.

مختاری محلی از یک سو و تغییر مفروض در سلسله مراتب اداری از سوی دیگر، لزوماً ارتباطی با هم ندارند.

چیزی که به‌ویژه و قاطعانه خلاف نظریه انقلاب در ساختار اداری را نشان می‌دهد، این واقعیت است که آنچه به عنوان علت و منشأ این دگرگونی عنوان شده، یعنی شورش شهرها، همان‌طور که م. ن. وایسکوف نشان داده^{۴۴}، رویدادی فراگیر و هماهنگ نبوده است. بنابراین با استفاده از این استدلال نمی‌توان تغییر در سازمان اداری را توجیه کرد^{۴۵}. به عبارت دیگر، بن‌بست‌های منطقی متفاوتی که کوگاکس و کوش‌زیر با توضیحات و توجیحات خود سعی در فرار از آنها دارند، از آنجا پدید آمده‌اند که نامبردگان [به غلط] فرض را بر تغییر در استخوان‌بندی سلسله مراتب اداری آسیای صغیر گذاشته‌اند و سپس - البته از راه‌های کاملاً متفاوت - می‌کوشند این فرضیه را به نحوی توجیه کنند و آن را با منابع تاریخی سازگار سازند.

در حالی که تفاوت میان متن آرامی کتیبه از یک سو و متون لوقیه‌ای و یونانی آن از سوی دیگر را می‌توان به این نحو توضیح داد که متن آرامی، مقام پیکسوداروس را به نحوی عینی و آن‌طور که هست باز می‌نمایاند، در حالی که دو متن دیگر، که حتی از نظر زبان نیز با توجه ویژه به مردم بومی تهیه شده‌اند، پیکسوداروس را فقط به عنوان شهرب منطقه خودی، یعنی شهرب لوقیه معرفی می‌کنند. این نوع معرفی بی‌سابقه نیست و نمونه‌های مشابهی دارد^{۴۶}.

تنها رویدادی که ناگزیر می‌بایست به عنوان تغییر مورد پذیرش قرار گیرد، موضوع وجود آرخونت‌ها و "سرپرست‌ها" است، چون در این مورد خاص دقیقاً می‌دانیم که قبل از این تاریخ، قدرت در دست مجمعی از حکام محلی بوده، هرچند که دانش ما درباره

44. Weiskopf 1982: 337-464; *idem* 1989.

۴۵. استنتاج‌های دبور (۱۹۹۹، ص ۱۴۸ و ۳۳۶) کاملاً بی‌پایه‌اند. نک، یاکویس، ۲۰۰۲، ص ۴۱۹. هرکس که بر وقوع شورش شهرها به عنوان یک واقعیت تاریخی اصرار می‌ورزد، فرضیه خود را فقط با رد گفته‌های وایسکوف می‌تواند توجیه کند. هر نوع استدلال دیگری خلط مبحث و شانه خالی کردن از زیر بار لزوم ارائه دلیل است. اکنون دیگر پژوهندگان وظیفه ندارند ثابت کنند سلسله مراتب اداری بدون تغییر باقی مانده بوده، بلکه اینک وظیفه مخالفان است که وجود تغییرات را به اثبات برسانند.

۴۶. نک. مورد استروتناس (بزرگ) شهرب لیدی (دیودوروس، XIV، ۹۹، ۱؛ گزنفون، هلنیکا، IV، ۸، ۱) که در یکی از کتیبه‌های شهر میلوس به عنوان شهرب ایونیه معرفی شده است:

Στρούσις ... ἑξαιρέτως ἔων Ἰωνίης (Frederich 1908: I.2, 113-114. Z. 29-30; Dittenberger 1915: 134).

دامنه نفوذ این مجمع و موقعیت اعضای آن نسبت به یکدیگر بسیار ناقص است. در نگاه نخست چنین به نظر می‌رسد که به‌خصوص متن کاملاً قابل درک یونانی کتیبه، مؤید این فرضیه است که تغییر در سازمان اداری لوقیه، ابتکار شخص پیکسوداروس بوده است. اما راست آن است که فرمول فوق نشان نمی‌دهد آیا این پیکسوداروس بوده که از طریق اعمال قدرت اجرایی خود از حکام لوقیه‌ای خلع ید کرده و زمام امور را به دست کارمندان اداری سپرده یا اینکه چنین پستهای سازمانی از قبل وجود داشته‌اند و پیکسوداروس فقط کارکنان آنها را تغییر داده بوده است. در مورد اول، گرچه سال ۳۴۱/۳۴۰ ق.م، یعنی سال به قدرت رسیدن پیکسوداروس، برای این اقدام سیاسی - اداری یک "مرز پایانی زمانی" موجه و قابل درک محسوب می‌شود، اما انگیزه و علت چنین اقدامی برای ما کاملاً نامعلوم باقی می‌ماند.

براساس فرضیه دوم، "مرز پایانی زمانی" صرفاً برای دوره مدیریت افراد نام برده صادق است، در حالی که حذف خودمختاری محلی می‌بایست مدتها پیش از آن عملی شده باشد.

رویدادی که منابع تاریخی حقیقتاً به عنوان علت احتمالی تغییر فوق ارائه داده‌اند، توسعه‌طلبی لومیراس تحت حاکمیت فرمانروایش پریکله^{۴۷} است؛ اما این مورد را هم نمی‌توان با اطمینان به عنوان انگیزه تلقی کرد و پذیرفت.

همان‌گونه که در مقدمه گفته شد، نکته‌ای که اصولاً و از اساس، فرضیه تغییر در سلسله مراتب اداری را رد می‌کند، این واقعیت است که مشخصه بارز و معیار هر سیستمی که برای تأمین و حفظ قدرت سیاسی ایجاد می‌شود، میزان توانایی آن در حفظ و نگهداری چارچوب و استخوان‌بندی حاکمیت است. اگر بحران‌ها پیوسته و بارها به تغییر در این استخوان‌بندی بینجامند، می‌توان نتیجه گرفت که سیستم ناتوان و ناکارآمد است. اما چنان چه سیستم کارآمد و کامیاب باشد، نیاز و دلیلی برای تغییر آن وجود ندارد. بنابراین شورش شهرب‌ها را - حتی اگر وقوع چنین شورش را مسلم فرض کنیم - هم نمی‌توان به عنوان انگیزه و دلیل تغییر در ساختار اداری مطرح کرد!

نظام اداری ایرانی روی هم رفته کارآمد و شایسته بود. و به همین دلیل است که هر بار درباره پیامدهای وقوع بحران خبری به ما می‌رسد، این اخبار تقریباً بدون استثناء مربوط به تغییرات پرسنلی است. به عنوان مثال می‌توان حذف افراد خاندان کیلیکیه‌ای

"سی‌نسیس" و جانشین کردن کارمندان ایرانی به‌جای آنان را ذکر کرد که با رویدادهای لوقیه کاملاً قابل مقایسه است و ما برای نخستین بار یکی از این مأموران ایرانی را که شخصی به نام "مازیوس" است می‌شناسیم^{۴۸}. علل این تغییرات پرسنلی هم، مثل علت وقایع لوقیه برای ما ناشناخته است، اما از قرار معلوم ماهیت بحرانی آنها در حد و به گونه‌ای بود که دخالت مستقیم دستگاه اداری را ایجاب می‌کرد.

اوضاع در منطقه جنوب غربی آسیای صغیر هم از قرار معلوم به همین گونه بود. در برهه‌ای از زمان که آغاز آن آخرین اخبار و اطلاعات مربوط به توسعه‌طلبی‌های پریکله و پایان آن سال ۳۳۷ ق.م است، امور اداری و اجرایی لوقیه در دست مأمورانی قرار گرفت که شهرت کاریا آنان را منصوب کرده بود. علت و انگیزه این اقدام را نیز نمی‌دانیم.

این تغییر، یعنی مشخصاً حذف مقررات خود مختاری که باعث شد نفوذ کاریا در لوقیه بیشتر از پیش مستقیم و بی‌میانجی شود، البته کاملاً برای توضیح این پدیده جدید کافی است، یعنی این که اکنون بازیلتوس کانونیوس و آرکسیماس، دو ایزد کاریایی، به یکی از نامدارترین اماکن مقدس در نزدیکی شهر قدیم و مهم لوقیه، یعنی کسانتوس راه یافته بودند. اما در عین حال این واقعیت که چنین نفوذی، هر چند در اشکال ضعیف‌تر، مثلاً به شکل استفاده از حروف کاریایی در متن روی سکه‌های لوقیه‌ای^{۴۹} قبلاً هم وجود داشته- در کنار بعضی شواهد دیگر- نشان می‌دهد که کتیبه سه زبانه کسانتوس بیانگر نقطه عطف یا تغییر عمیق و تعیین‌کننده‌ای در وضعیت و شرایط لوقیه نیست.

نویسنده این مقاله در جای دیگری این نظریه را مطرح کرده که لوقیه از همان روزهای تصرفش توسط هارپاگ* در سالهای دهه ۴۰ سده ششم قبل از میلاد، بخشی از کاریا بوده است. در آن زمان، "شهری کوچک" تازه به‌دست آمده کاریا، نخست به شهری‌لیدی [لودیا] منضم شد و کمی بعد هم لوقیه، که قبلاً مستقل و به تازگی فتح شده بود، به کاریا پیوست و این وضعیت تا پایان دوره هخامنشیان بدون تغییر باقی ماند.^{۵۰} توضیحات کوت‌زیپر و گوگاکس هم نتوانسته است در ارکان این فرضیه خللی وارد کند. ولی البته اگر این نظریه بسیار رایج صحت داشته باشد که گویا شهری‌کاریا اصولاً

۴۸. دیودوروس، XVI، ۴۲، ۱. این انتصاب در موقعیت کیلیکیه در محدوده سلسله مراتب اداری تغییر محسوسی ایجاد نکرد. نک. فرای، ۱۹۷۲، ص ۸۸؛ آشری، ۱۹۹۱، صص ۴۸-۴۵.

49. Mørkholm & Zahle 1976: 54, 57.

* سردار مادی کوروش بزرگ - م.

50. Jacobs 1993: 63-69.

تازه در قرن چهارم ق.م تأسیس شده است، طبعاً چنین ادعایی یک استدلال مخالف بسیار اساسی و استوار محسوب می‌شود.^{۵۱} اما این فرضیه هم مانند فرضیه قبلی بی‌پایه است، چون اگر منظور از "کاریا" همان "شهری کاریا" نباشد، پس آمورگس اصولاً کجا و در چه محدوده جغرافیای سیاسی شورش کرده بوده است؟^{۵۲} و پرسش بعدی آن است که اگر در زمان سلطنت خشایارشا کاریایی وجود نداشته است، پس آرته میسیا [ملکه هالیکارناسوس-م] کشتی‌ها و ملوانانی را که خشایارشا را تا سالامینس همراهی و حمایت کردند، در کدام محدوده جغرافیایی بسیج و اجیر کرده بوده است؟^{۵۳} و سرانجام این که، اگر منظور از "کرکا" [Karkā] که در فهرست سرزمین‌ها در کتیبه‌های پارسی باستان ذکر شده همان استان "کاریا" نباشد که توسط هاریاگ مقهور و تسخیر شده بوده است، پس منظور از آن چیست و چنین سرزمینی در کجاست؟^{۵۴}

یک نمونه مشابه و قابل مقایسه با تابعیت لوقیه از کاریا، که همان‌طور که در بالا دیدیم لاقل برای دوره پس از مائوسولوس عمدتاً واقعیتی پذیرفته شده به شمار می‌رود، رابطه میان موسیا و فریگیه [فریگیه] ساحل هلسپونت است. برای روشن شدن اوضاع و روابط حاکم بر این منطقه، کافی است یادآور شویم که مانیا همسر زنیس شهرت متوفای موسیا، تصمیم گرفت تا جانشین شوهر خود شود. در این مورد، تصمیم‌گیری درباره جانشینی شهرت متوفا به عهده فارناباز شهرت فریگیه ساحل هلسپونت بود. پس مانیا توانست نظر موافق فارناباز را جلب کند و به هدف خود برسد.^{۵۵}

مثال بغرنج و مشکل‌آفرین کاریا-لوقیه را در ابتدای بحث خود مطرح کردیم تا نمونه‌ای از سیاست حل بحران را در سطحی به نمایش گذاریم که منابع تاریخی درباره آن به ندرت اطلاعات مفیدی ارائه می‌دهند. این نمونه در چارچوب یک تصویر کلی از موضوع مورد بحث، نشان می‌دهد که سازوکارهای حل بحران در تمام سطوح سلسله مراتب اداری، اساساً روال واحدی داشته‌اند. یعنی همیشه این وظیفه مرجع و مقامی در

51. Bockisch 1969: 137; Weiskopf 1982, 158, vgl. 221; Hornblower 1982: 19, 34; Debord 1999: 128.

52. Thuc. VIII.5.

53. Hdt. VII.99; Paus. II. 11.3; Polyae. VIII.53.5.

۵۴. نک. 30. DNα؛ 30. DSε؛ 33. DSf؛ 28. XPh [کتیبه‌های داریوش در نقش رستم و شوش، و خشایارشا در تخت جمشید - م]. حکمان و پندر (۱۹۹۹، ص ۲۵۶. Anm. ۲۷۰، ۵۰) در این مورد که "کرکا" همان کاریا است تردید کرده‌اند، اما ظاهراً از تحقیقات اشمیت (۸۰-۱۹۷۶، ص ۴۲۴) بی‌اطلاع‌اند.

55. Xen., *Hell.* III.1.10-12: Troxell 1981: 28.

یک درجه بالاتر- مثلاً در این مورد خاص، حاکم کاریا در مقام یک ساتراپ کوچک- بود که اوضاع لوقیه را رتق و فتق کند و نظم و آرامش را به آن سامان برگرداند.

خوشبختانه در سطوح بالاتر نظام اداری شاهنشاهی رویدادهایی وجود دارند که بهتر از این مستند شده‌اند. یکی از این رویدادها، ماجرای "داتام" [Datames] است: او نیز یکی از امیران محلی بود که در مقام جانشین پدرش "کامیسارس" در آغاز فرمانروای آن بخش از کیلیکیه شد که به نوشته نپوس^{۵۶} در همسایگی کاپادوکیه قرار داشت. در حالی که، باز هم به نوشته نپوس در همان کتاب، ساکنان خود کاپادوکیه را "سوری‌های سفید" [Leukosyren] تشکیل می‌دادند. ولی می‌دانیم که سوری‌های سفید در منطقه خم رودخانه هالیس [قرل ایرماق] می‌زیستند^{۵۷}. بنابراین استان تحت فرمانروایی داتام قطعاً در شمال کوهستان توروس قرار داشت و از این رو تقریباً شکی نیست که آنجا همان کیلیکیه‌ای است که هرودوت هم محل آن را بین فرات و رود هالیس معین کرده بود، اما غالباً به خطا کاپادوکیه نامیده می‌شود. ما از این پس این سرزمین را به منظور ایجاد تمایز و جلوگیری از اشتباه، کاپادوکیه‌ی دامنه توروس می‌نامیم^{۵۸}. به هر حال، داتام در ابتدا در این منطقه در مقام یک "شهرت کوچک" که به لحاظ سطح و مقام هم طراز شخصیت معاصرش ماثوسولوس بود، انجام وظیفه می‌کرد.

آنگاه در پافلاگونی شورش برپا شد: شاه محلی منطقه موسوم به تویوس [Thuus] که مقام او برابر با یک "شهرت کوچک" بود، کوشید تا مستقل باشد. داتام که در این میان شایستگی خود را ثابت کرده و قبلاً وظایف بزرگتری را انجام داده بود (maioribus rebus praeesse coepit)، مأمور سرکوب این شورش شد^{۵۹}. تنها راهی که داتام برای حمله به پافلاگونی در اختیار داشت، کاپادوکیه شمالی یعنی کاپادوکیه ساحلی بود^{۶۰}. و این در واقع فقط بدان معناست که داتام در این میان فرمانروایی بر منطقه فوق را نیز یافته بود، یعنی منظور از عبارت *res maiores*، ارتقای مقام او به سطح یک شهرت کامل یا بزرگ است. بدین سان، داتام ارتقای درجه یافته و مسئولیت فرمانروایی بر کل منطقه بین ساحل دریای سیاه تا کوه‌های توروس را بر عهده گرفته بود^{۶۱}.

56. Nepos, *Dat.* 1.1-2.

57. Strabo XII.3.9. (544 C); XVI. 1.2 (737 C).

58. Hdt. V.52, vgl. V.49; Jacobs 1994: 141, 144.

59. Nepos, *Dat.* 2.1.

60. Jacobs 1994: Karte I.

۶۱. دیودوروس، XV، ۹۱، ۲؛ و فرونتینوس، استراتژی II، ۷، ۹: داتام را به‌طور عام با کاپادوکیه مرتبط دانسته‌اند. درباره سایر عملیات نظامی داتام در جنوب منطقه دریای سیاه، نک. پولیانوس، VII، ۲۱، ۲ تا ۵.

درست بودن این فرضیه و حدس را می‌توان از نقشه‌هایی دریافت که خود داتام برای تدارک شورش طراحی کرده بود. نپوس می‌نویسد که داتام پافلاگونی را اشغال کرد، اما نقشه خود علیه شاه را بروز نداد و مخفی کرد^{۶۲}. این که اشغال پافلاگونی توسط او که قصد شورش داشت سوءظنی را برنیانگیخت خود نشان می‌دهد که چنین عملیاتی در محدوده وظایف قانونی او بوده است. به عبارت دیگر، این مقام او به عنوان شهرب بزرگ کاپادوکیه بود که به وی امکان داد مأموریت سرکوب شورش توپوس در "شهری کوچک" پافلاگونی را به عهده بگیرد^{۶۳}. سکه‌هایی که داتام در سیتوپه ضرب کرده نیز نشانه دیگری از حدود اختیارات اداری او در آن منطقه است^{۶۴}.

اما "سوسیناس" پسر داتام شورش پدر را به دربار ایران لو داد. اردشیر دوم در پی آگاهی از این رویداد، آئوتوفراداتس حاکم لیدی را به کاپادوکیه فرستاد^{۶۵}.

حال در نگاه نخست عجیب می‌نماید که چرا دربار برای سرکوب شورش به جای اعزام نیرو از مرکز، حاکم لودیا [لیدی] را که در غرب منطقه شورش زده حکومت می‌کرده مأمور این کار نموده است. تنها توضیح قابل قبول آن است که آئوتوفراداتس مسئول کلی منطقه بوده و به همین دلیل نیز در ماجرا دخالت کرده است. بدین ترتیب معلوم می‌شود که آئوتوفراداتس دارای همان مقام و مسئولیتی بوده که گزنفون قبلاً آن را به شاهزاده کوروش کوچک نسبت داده است؛ یعنی: شهرب بزرگ لیدی، فریگیه بزرگ و کاپادوکیه^{۶۶}.

اما آئوتوفراداتس نتوانست در پیکار با داتام پیروزی مهمی به دست آورد. یک حمله جنگی او که طی آن کوشید از جنوب و از طریق دروازه‌های کیلیکیه به شورشیان حمله کند با شکست روبه‌رو شد^{۶۷}. حدود سال ۳۶۸ ق.م. طرفین دست از زد و خورد برداشتند. پایتخت به راههای دیگری دست یازید و فردی به نام میتريدات [مهرداد] را گسیل کرد. نپوس می‌نویسد که این شخص اعتماد داتام را کسب کرد و در یک فرصت مناسب او را به قتل رسانید^{۶۸}.

62. Nepos, *Dat.* 5.6.

63. Jacobs 1994: 140-142.

64. Moysey 1986: 25 Pl. 5.61; Alram 1986: 110 Nr. 344.

65. Nepos, *Dat.* 7.1; vgl. Polyæn. VII. 21.6-7.

۶۶. گزنفون، آناباسیس، I، ۹، ۷؛ در مورد اختیارات شهرب‌های لیدی نک. یاکوبس، ۲۰۰۲، ص ۴۱۸.

67. Nepos, *Dat.* 7.2; Jacobs 1994: 154 Anm. 52.

68. Nepos, *Dat.* 10-11. und Polyæn. VII. 29.1, in unterschiedlichen Versionen.

این مهرداد قبلاً نیز به مناسبت دیگری خدمت کرده و در صحنه حاضر شده بود. داتام حاکم شورشی کاتائونی موسوم به "آسپیس" را پس از دستگیری به همین مهرداد تحویل داده بود تا زندانی را نزد شاهنشاه ببرد.^{۶۹} پس مهرداد شخصیت بلند پایه‌ای بوده است - که ما سپس بار دیگر به این موضوع بازخواهیم گشت - و از این رو باید در این روایت تردید کرد که او برای نزدیک شدن و اجرای توطئه خود علیه داتام نیازی به حيله و نیرنگ داشته است.

بدون شک چگونگی ترقی شغلی و سپس افول و سقوط داتام، بازتابی از ساز و کارهای مبارزه با بحران در نظام اداری شاهنشاهی هخامنشی است، و مشاهده می‌کنیم که در مورد شورش او، و همانندان او، همیشه یک مقام بلاواسطه بالاتر است که برای سرکوب شورش وارد میدان می‌شود. تویوس حاکم پافلاگونی که از نظر سلسله مراتب اداری هم سطح یک شهر ب کوچک بود، توسط داتام که یک شهر ب کامل بود سرچایش نشانده شد. و برای سرکوب داتام یک "شهر ب بزرگ" یعنی آئوتوفراداتس مأمور و اعزام شد. تنها هنگامی پایتخت مستقیماً دخالت کرد که این "شهر ب بزرگ" هم نتوانست مأموریت خود را با کامیابی به انجام رساند. پس باید نتیجه گرفت که این نظام اداری بود که مسیر و شیوه حل بحران را تعیین می‌کرد، یعنی سازوکارهای حل بحران در هماهنگی و تطابق با ساختار سلسله مراتب اداری عمل می‌کردند.

موارد دیگر نیز قاعده‌مندی روال امور و به‌طور غیر مستقیم وجود چارت سازمانی مورد نیاز نظام اداری را تأیید می‌کنند.

هنگامی که آمورگس پسر حرام‌زاده پیسوتنس [پشوتن؟] سر به شورش برداشت، تیسافرن شهر ب لیدی برای سرکوب او وارد میدان شد.^{۷۰} و پیداست که او در مقام خود به عنوان مأمور بالا دست، یعنی "سر شهر ب"، وارد عمل شده بود.

و هنگامی که آریوبرزن در "فریگیه‌ی ساحل هلسپونت" به سرکشی پرداخت، آئوتوفراداتس شهر ب لیدی هم به همین سان به عنوان مقامی یک درجه بالاتر در ماجرا دخالت کرد.^{۷۱}

افزون بر موارد وقوع شورش، گاهی هم، چنان که ذکر شد، کار به مخاصمه و درگیری میان خود شهر ب‌ها می‌کشید. یکی از این موارد، ماجرای درگیری میان "اوروئیتس" [Oroites] یکی از کارمندان بلند پایه قدیمی و منصوب کمبوجیه سوم در سارد، و

69. Nepos. Dat. 4.5.

70. Thuc. VIII.5.

71. Xen., Ag. II. 26.

"میتروباتس" [مهرد؟] حاکم وقت داسکولیون است. به روایت هرودوت "اوروئیتس" از ناآرامی‌هایی که پس از مرگ کمبوجیه در سراسر امپراتوری پدید آمده بود سوء استفاده کرد و میتروباتس فرمانروای داسکولیون و پسر او، کراناسپس [Kranaspes = کران اسپ؟] را به قتل رسانید. هرودوت همچنین می‌نویسد که این شخص افزون بر این جنایت "مرتکب اعمال نفرت‌انگیز دیگری هم شد". مثلاً پیکنی را که داریوش نزد او فرستاده بود، هنگام بازگشت کُشت، چون از محتوای پیام داریوش به خشم آمده بود.^{۷۲} و ما تازه بعداً درمی‌یابیم که محتوای این پیام چه بوده است. داریوش پس از آن که بر تخت شاهی نشست، یا دست کم بعد از غلبه بر گئوماتای مُغ، تصمیم گرفت از اوروئیتس به خاطر این آدم‌کشی‌ها حساب پس بگیرد. اما این کار چندان آسان نبود چون داریوش هنوز موقعیت خود را به اندازه کافی استوار نکرده بود و به روایت هرودوت، شهربی زیر فرمان اوروئیتس نیز فریگیه، لودیه [لیدی] و ایونیه را دربرمی‌گرفت.^{۷۳} بنابراین داریوش در حضور بلند پایه‌ترین نجیب زادگان پارسی ناخرسندی خود را بدین گونه بیان کرد: "او دو تن از برادرانمان، یعنی مهرد [میتروباتس] و پسرش را کشت و پیک مرا نیز که می‌خواست او را نزد من فرا خواند به قتل رسانید".^{۷۴} بدین ترتیب معلوم می‌شود که داریوش این شهرب را نزد خود احضار کرده اما وی از اطاعت فرمان شاه سر باز زده است. هرودوت روایت می‌کند که آنگاه در پی یاری خواهی شاه، سی نفر از بزرگان برای کمک و حمایت از داریوش اعلام آمادگی می‌کنند. کار به قرعه‌کشی می‌رسد تا معلوم شود وظیفه از میان برداشتن اوروئیتس را چه کسی باید به عهده بگیرد. قرعه به نام شخصی موسوم به "باگایوس" [Bagaios] می‌افتد. او تعداد زیادی نامه تهیه می‌کند و بر همه آنها مُهر شاه را می‌کوبد. باگایوس پس از رسیدن به مقصد، به دبیر خود فرمان می‌دهد در حضور اوروئیتس و نگهبانان و محافظان شخصی او نامه‌ها را به ترتیب و یکی پس از دیگری باز و قرائت کند. و هنگامی که اطمینان می‌یابد نگهبانان از فرمان وی اطاعت می‌کنند، به دبیر فرمان می‌دهد نامه‌هایی را بخواند که در آنها به محافظان و نگهبانان دستور داده شده از فرمان اوروئیتس سرپیچی کنند و او را به قتل برسانند. نگهبانان از این فرمان اطاعت می‌کنند و بدین‌گونه باگایوس در انجام مأموریت خود موفق می‌شود.^{۷۵} البته ماجرا در اینجا جنبه داستان و افسانه به خود گرفته است، اما نکته مهم آن است که

۷۲. هرودوت، III، ۱۲۶. تفسیر نه چندان عمیقی از وقایع را می‌توان در بوفو، ۱۹۷۹ یافت.

73. Hdt. III. 127.

74. *Ibid.* (Übers. Hornet). 75. Hdt. III. 128.

ابتکار عمل برای حل بحران، صرف‌نظر از این که ماجرا واقعاً چگونه انجام شده باشد، باز هم در دست دربار بوده است.

از این نکته باید نتیجه گرفت که در محدوده سلسله مراتب اداری استان سارد، مرجعی بالاتر از شهرَب آن استان وجود نداشت. و به راستی هم این نکته جلب نظر می‌کند که این پست سازمانی، یعنی مقام "بزرگ شهرَب"، برخلاف دیگر مقام‌ها، در خانواده موروثی نبود بلکه دارنده این مقام هر بار از سوی دربار از نو منصوب می‌شد.^{۷۶} انتصاب توسط شاه انجام می‌گرفت و به اتباع یا رعایای آینده این مقام کتباً اطلاع داده می‌شد که نماینده جدید شاه در سارد چه کسی خواهد بود. این روال در مورد کوروش کوچک مستند است. یعنی داریوش دوم به وسیله نامه‌هایی خطاب به تمام فرمانروایان و حکام محلی، فرمانده و رئیس تازه‌شان را به آنان معرفی کرد.^{۷۷} کوروش در مقام جدید خود در واقع جانشین تیسافرن شد که سیاستش دیگر مورد تأیید و حمایت دربار ایران نبود. پس معرفی نامه‌های یاد شده در عین حال اعلام خلع ید از شهرَب قبلی نیز محسوب می‌شدند. به عبارت دیگر، پایتخت به این ترتیب به درگیری با یکی از بلندپایه‌ترین مأموران نظام اداری شاهنشاهی پایان داد.

پس از مرگ کوروش کوچک در جنگ با برادر بزرگترش اردشیر دوم، تیسافرن بار دیگر موقتاً به همان مقام عالی پیشین گماشته شد، گو این که در پایان نظر مساعد دربار را به کلی از دست داد و مغضوب گردید. این بار هم اخبار مربوط به اوضاع جاری، از طریق نامه به فرمانروایان دون پایه‌تر اطلاع داده شد. اما اینک برای از میان برداشتن تیسافرن لازم بود صاحب منصبی وارد میدان شود که نماینده مستقیم قدرت مرکزی باشد. شاه برای این منظور فردی موسوم به تیتراؤست [Tithraustes]^{۷۸} را گسیل کرد. این شخص به روایت نپوس یک کیلیارک [= فرمانده هزار تن = هزار پتیش] بود که: (qui secundum gradum imperii tenebat)^{۷۹}. بنابراین معلوم می‌شود که کیلیارک که از لحاظ منصب و درجه در شاهنشاهی ایران با مقام بعدی "پرایفکتوس پرایتوریو" [praefectus praetorio] در دوران امپراتوری روم قابل مقایسه است، وظیفه داشت در مواردی که

76. Jacobs 1994: 103 Anm. 61.

77. Xen., *Hell.* 1.4.3; vgl. Thuc. VIII.5.

78. Diod. XIV. 80. 7-8; Xen., *Hell.* III. 4.25; Plut., *Ages.* 10.4; vgl. Polyae. VII. 16.1.

79. Nepos. *Conon* 3.2.

قدرتمندترین و بلند پایه‌ترین مأموران دستگاه اداری استان می‌بایست تأدیب شوند و سرجایشان نشانده شوند، به عنوان آخرین و بلند پایه‌ترین مرجع وارد میدان گردد. باز به ماجرای اوروثیتس و داتام برمی‌گردیم: با اطمینان نسبی می‌توان این روایت را که گویا باگایوس به حکم قرعه مأمور شده تا اوروثیتس را از سر راه بردارد، مورد تردید قرار داد. باگایوس نیز در آن زمان معرفی‌نامه‌هایی همراه داشت و در مجموع روال کارش در این مورد چنان به عملیات خلع ید از تیسافرن شباهت دارد که به زحمت می‌توان انکار کرد که این باگایوس نیز دقیقاً مانند تیتراوست در ماجرای که ۱۲۰ سال بعد رخ داده است، یک کیلیارک یا "هزارتیش" بوده است. میتریدات [مهرداد] هم به احتمال قوی به همین گون دارای مقام کیلیارک بوده است. این که مهرداد برای انجام وظیفه‌ای که بر عهده‌اش گذاشته شده بود نیاز به نیرنگ داشت یا آن که داتام را با اتکاء به قدرت اداری و مقام خود از سر راه برداشت، پرسشی است که پاسخش را نمی‌دانیم، اما واقعیت آن است که به هر حال در صورت بروز خلافتکاری از سوی "بزرگ شهرها"، یا در مواردی که یک "بزرگ شهر" قادر به تسلط بر اوضاع و تمشیت امور نبود، هزارتیش وارد عمل می‌شد. و نیز به روشنی پیداست که این آخرین راه حل یا *ultima ratio* قاطعانه و بی‌رحمانه به اجرا گذاشته می‌شد: هر سه "بزرگ شهر" یاد شده، جان خود را در این راه از دست دادند.

تیسافرن هم می‌دانست که فقط دربار می‌تواند فرمانروای لیدی [لودیا] را از مقامش برکنار کند. او در ۴۰۴ ق.م. همراه جانشینش کوروش [کوچک] به پارس برگشت تا در کنار بستر مرگ داریوش دوم حاضر باشد. وی پس از مرگ داریوش، از کوروش کوچک نزد برادرش اردشیر دوم بدگویی کرد. که به ادعای گزنفون این بدگویی ناحق و نادرست بود.^{۸۰} این که آیا ادعای گزنفون درست است و هدف تیسافرن از این دسیسه صرفاً دستیابی مجدد به مقام از دست رفته‌اش بوده، یا این که تیسافرن حق داشته و سعایت او را باید نشانه وفاداری‌اش به ولیعهد تلقی کرد، موضوعی است که در ارتباط با بحث کنونی ما اهمیتی ندارد. به هر روی کار او بی نتیجه ماند و کوروش دوباره در مقام خود تثبیت شده و به محل مأموریتش برگشت تا این بار به راستی و عملاً برای براندازی اردشیر نقشه بکشد و وارد عمل شود.^{۸۱}

80. Xen., *Anab.* 1.1.2-3; vgl. Ctesias bei Phot. § 57 (König).

81. Xen., *Anab.* 1.1.3-4; Ctesias bei Phot. §§57-58 (König).

جالب است که شاهزاده کوروش لشکرکشی خود به شرق را با این بهانه توجیه کرد که قصد دارد "پسیدی‌ها" را به طور کامل از قلمروشان بیرون براند.^{۸۲} نپوس قبلاً نیز در شرح شورش شهریار اسپیس که داتام در مقام شهرب کاپادوکیه وظیفه سرکوب او را به عهده داشت، درباره اقوام پسیدی سخن گفته است، چون این اقوام دقیقاً در همان زمان می‌خواستند با اسپیس متحد شوند.^{۸۳} حال این پرسش پیش می‌آید که چرا کوروش می‌خواست به جنگ با اقوام پسیدی بپردازد در حالی که این وظیفه در محدوده وظایف شهرب لوقیه بوده است؟ از قرار معلوم کوروش در این مورد برای ارائه یک توضیح قانع کننده دچار تنگنا شده بود. به همین دلیل، بسیار در خور توجه است که کوروش، مگافرنس [بگ فرنه] شهرب کاپادوکیه تروسی را پس از ورود به قلمرو او در "دانا" به قتل رسانید.^{۸۴} احتمالاً کوروش با این اقدام می‌خواست به این توهم دامن بزند که گویا این فرمانروای منطقه نتوانسته یا نخواست وظیفه‌اش را انجام دهد. اما وقتی کوروش از رشته کوه‌های تروس هم گذشت و به سوی کیلیکیه ادامه مسیر داد، نقشه واقعی او، یعنی براندازی شاه، دیگر قابل پنهان کردن نبود، چون این رشته کوهها مرز شهربی بزرگ او محسوب می‌شد و اختیارات وی در اینجا بی‌چون و چرا پایان می‌یافت.^{۸۵} کوروش تنها با افزایش دستمزد سربازان توانست آنان را به ادامه خدمت و همکاری با نقشه‌های واقعی‌اش، که اینک آشکار شده بود، جلب و به ادامه حرکت ترغیب کند.^{۸۶}

در اینجا نیز مرجع عالی یا شهرب بالاتری وجود نداشت که بتواند یا وظیفه داشته باشد با چنین سرکشی و بحرانی مقابله کند. شاید این واقعیت که مسئله در اینجا مستقیماً بر سر تاج و تخت خود شاهنشاه بود موجب شد که نه "هزارپیش" بلکه خود اردشیر دوم وظیفه حل بحران را به عهده بگیرد - امری که می‌دانیم در جنگ و نبرد "کوناکسا" در انجام آن کامیاب شد. به هر حال معلوم می‌شود که در اینجا نیز فقط خود مرکز، یعنی دربار و پایتخت، می‌توانست علیه شهرب سارد وارد عمل شود.

موقعیت سپاه کوروش پس از نبرد کوناکسا، که کوروش کوچک در آن به قتل رسید، به کلی دگرگون شد و این سپاه عمدتاً متشکل از مزدوران یونانی بود. اگر این سپاه قبلاً در

82. Xen., *Anab.* 1.1.11-2.1.83. Nepos, *Dat.* 4.4.84. Xen., *Anab.* 1.2.20.

۸۵ یاکوبس، ۱۹۹۴، ص ۱۵۴. اولین اقدامات نظامی در این لشکرکشی، علیه کیلیکیه و به منظور عبور دادن سپاه از دروازه‌های کیلیکیه انجام گرفت (گزنفون، آتابلیس، I، ۲، ۲۱؛ هلنیکا III، ۱، ۱).

86. Xen., *Anab.* 1.3.1-21.

خدمت مقامی بود که فقط قدرت مرکزی یارای رویارویی با آن را داشت، اینک سپاهی در حال عقب نشینی و نیرویی بیگانه محسوب می‌شد که اگرچه هنوز هم لازم بود همچنان زیر نظر باشد، اما تا زمانی که اهداف جدیدی نداشت دیگر خطری جدی به شمار نمی‌رفت. و به همین دلیل هم این سپاه از آن پس فقط توجه فرمانروایان محلی را جلب کرد و تنها موجب نگرانی آنان شد.^{۸۷} اورونتس [Orontes] شهر ب ارمنستان خاوری کوشید در "کن تریتس"، یعنی "بوتان چای" امروزی، لشکر بیگانه را از قلمرو خود براند، اما در نهایت ناچار شد به عبور سربازان یونانی از منطقه خود تن در دهد.^{۸۸} این سپاه بدین ترتیب توانست به راه‌پیمایی خود ادامه دهد تا آن که به احتمال زیاد در ساحل رود "تله بوناس"، یا "قره سو"ی امروزی، به قلمرو "ترباز" شهر کوچک ارمنستان باختری رسید. این فرمانروا لشکر بیگانه را دورادور تا پایان زمستان دنبال کرد.^{۸۹} سربازان یونانی نهایتاً قلمرو این شهر را در "کوتویرا" با کشتی ترک کردند.^{۹۰} سفر با کشتی در "هراکلیا" در "بیتونیا" به پایان رسید، بدین گونه این ده هزار تن سرباز یونانی - به نحوی پیش‌بینی شده از نظر شهر مربوطه - در منطقه شهری کوچک "فریگیه ساحل هلسپونت" از کشتی پیاده شدند. در پی این رویداد، فارنا باز ناچار شد شتابان و به منظور حفظ امنیت قلمرو خود به سوی شرق لشکر بکشد و در آنجا غافلگیرانه به سربازان یونانی - حمله کند.^{۹۱}

این ماجرا نشان می‌دهد که [کمیت و کیفیت] نیروهایی که برای مقابله با متجاوزان بیگانه بسیج می‌شده‌اند، به ارزیابی مشخص از اوضاع بستگی داشته است. بنابراین، برای مقابله با سربازان یونانی که قصد بازگشت به میهن خود را داشته‌اند، مقدار نیروی موجود در هر منطقه کافی بوده است. اما اگر احیاناً اوضاع بغرنج‌تر می‌شد، و یا چنان چه غلبه بر مشکل از توان یک شهر کوچک به تنهایی خارج بود، عملیات به سطح بالاتری ارتقا می‌یافت. به عنوان مثال تیسافرن در جریان دفاع از سواحل آسیای صغیر در برابر تعرض آگسیلائوس، به عنوان "سر شهر" منطقه مسئولیت داشت و در این مقام نه تنها در قلمرو شهری مرکزی خود، بلکه در سراسر ناحیه ساحلی فعال بود. سردار یونانی که از چگونگی تقسیم وظایف اداری و استراتژیک در شاهنشاهی آگاهی داشت از این آگاهی به سود خود بهره گرفت. او بدین منظور تظاهر به حمله به کاریا کرد که تیسافرن نه

87. Jacobs 1990: 42-45; *idem* 1994: 184-185.

88. Xen., *Anab.* IV.3.

89. Xen. *Anab.* VI.4.7, 17-18; 5.1. etc.

90. Xen. *Anab.* VI.1.14.

91. Xen. *Anab.* VI.4.24; *Agex* V.2.1, 4.1, 24.

تنها در آنجا املاک و اموال شخصی داشت بلکه به دلیل تقسیم‌بندی اداری نیز مسئول آن ناحیه بود؛ و بنابراین وقتی تیسافرن به سرعت به سوی جنوب رهسپار شد، آگسیلاتوس به شهرهای فریگیه ساحل هلسپونت حمله کرد^{۹۲}. این سردار یونانی یک بار دیگر نیز او را فریب داد و وانمود کرد قصد حمله به مرکز شهری تیسافرن را دارد. تیسافرن که پنداشت این بار هم با یک مانور نمایشی و دروغین روبه‌روست، به خطا انگاشت که هدف واقعی حمله کاریا خواهد بود و از این رو بار دیگر برای دفاع از شهری کوچک کاریا راهی جنوب شد، و آنگاه آگسیلاتوس با استفاده از فرصت بی‌درنگ حمله غارتگرانه و حشتناکی به مرکز شهری کوچک لودیا [لیدی] را سازمان داد^{۹۳}.

این بحث در پایان ما را به حمله مقدونیان به فرماندهی اسکندر بزرگ می‌رساند. در این زمینه بارها و به اشکال مختلف مطرح شد که گویا ایرانیان به ابعاد تهدیدآمیز حمله مقدونیان کم بها داده بوده‌اند^{۹۴}. که البته توجه این ادعا با نتیجه کار یعنی شکست ایران، شیوه درستی نیست، چون روشن است که ایرانیان برای حمله مقدونیان اهمیت زیادی قائل بودند. اسکندر بزرگ، چنان که می‌دانیم، حمله خود را از منطقه شهری کوچک فریگیه ساحل هلسپونت آغاز کرد و در همین منطقه، یعنی در گرانیکوس بود که نخستین نبرد مهم انجام گرفت. اما فقط نیروهای ایرانی فریگیه ساحل هلسپونت نبودند که به فرماندهی شهر خود آرسیت به رویارویی با مهاجمان پرداختند. بلکه افزون بر ایشان، آتیزو، شهر فریگیه بزرگ^{۹۵}، اسپتیریدات شهر لیدی و ایونیه^{۹۶}، و میتروبوژان شهر کاپادوکیه^{۹۷} نیز در این نبرد شرکت داشتند. از آنجا که حکام محلی در این عملیات شرکت نکردند، سواره نظام اعزامی از پافلاگونی، تحت فرماندهی آرسیت قرار گرفت^{۹۸}. همین صرف حضور اسپتیریدات شهر بزرگ لیدی و میتروبوژان شهر کاپادوکیه در این نبرد نشان می‌دهد نیروهای نظامی از سراسر منطقه‌ای گردآوری و بسیج شده بوده‌اند که دقیقاً با قلمروی که در گذشته تحت فرمانروایی و مسئولیت شهرهای

92. Xen., *Ages* I.15-16; *Hell.* III.4.11-15; *Plut.*, *Ages*. 9.1-3; *Nepos*, *Ages* 3.1-2.

۹۳. گزنفون، آگسیلاتوس، I، ۲۸-۲۹؛ هلنیکا، III، ۴، ۲۴-۲۵؛ پلوتارک، آگسیلاتوس، ۱۵، ۳-۱؛ پولیانوس II، ۱، ۹؛ نیوس، آگسیلاتوس ۳، ۵-۴. برای بررسی هر دو رویداد نک. فرونتینوس، استراتژی I، ۸، ۱۲. در مورد حدود اختیارات تیسافرن در مقام شهر سردار نک. پانوسانیاس، III، ۹، ۵؛ ده ووتو، ۱۹۸۸، صص ۵۳-۴۴.
۹۴. نک. به‌طور کلی همه تاریخ‌های شاهنشاهی ایران، به‌ویژه کتاب پ. بریان [HEP] صص ۸۴۳-۸۳۸.

95. *Arr. Anab.* I.25.3; II. 11.8.

96. *Ibid.* I.15.8, 16.3.

97. *Ibid.* I.16.3; *Diod.* XVII. 21.3.

98. *Diod.* XVII.19.4.

بزرگی چون آئوتوفراداتس، کوروش کوچک یا تیسافرن قرار داشت، مطابقت دارد: به عبارت دیگر این نیروها، کل قوای نظامی بزرگ شهری لیدی بودند. پس باید نتیجه گرفت که ایرانیان ابعاد خطر بالقوه را به درستی و بسیار بزرگ برآورد کرده بودند. و به همین دلیل هم پیامد شکست نبرد گرانیکوس فقط از دست رفتن فریگیه ساحل هلسپونت نبود بلکه تمام شهری بزرگ اسپرده / لودیه [سارد / لیدی] را شامل می شد. و سپس نیز در کیلیکیه و بعد در جنوب رشته کوههای توروس، یعنی در قلمرو شهری بزرگ بایروش (بابل) بود که نیروهای مقاومت در ایسوس بار دیگر و این بار تحت رهبری مرکز و با بسیج نیرو از اقصی نقاط شاهنشاهی مجدداً سازماندهی شدند.

جمع بندی

ساز و کارهای حل بحران در ایران هخامنشی در چارچوب اختیارات و مسئولیت‌هایی عمل می‌کردند که توسط سازمان اداری تعیین شده بود. مثلاً اگر یک قوم یا ملت خود مختار یا یک شهریار محلی سر به شورش برمی داشت، و چنانچه اصولاً نیازی به اعزام نیرو بود، در درجه نخست این وظیفه شهرب کوچک مسئول منطقه بود که نظم و آرامش را به منطقه بازگرداند. و اگر کل یک قلمرو شهری کوچک سرکشی می نمود، شهرب مافوق و اگر یک شهرب سر به شورش برمی داشت، شهرب بزرگ مربوطه مسئولیت حل بحران را به عهده داشت. ولی اگر یک شهرب بزرگ شورش می کرد یا به اندیشه براندازی می افتاد، در هر حال این خود دربار ایران بود که وظیفه داشت فعال شود و ابتکار سرکوب شورش را به دست گیرد.

در صورتی که در هر یک از سطوح نام برده، مقام مسئول ناکام می ماند و نمی توانست بحران یا مشکل را حل کند، این ناکامی، چنان که مثلاً در مورد داتام دیدیم، به دخالت مقامی یک رتبه بالاتر می انجامید.

در اینجا بایسته است در مورد نقش مرزهای ایالتی نیز نکته‌ای را یادآور شویم، این مرزها مشخص کننده محدوده‌ای بودند که در آن مثلاً شورشی بروز می کرد. در عین حال این مرزها محدوده اختیارات آن مرجعی را مشخص می کردند که مسئولیت حل بحران، مثلاً سرکوب شورش، را بر عهده داشت. اما مرزهای یاد شده در مناطق خود مختار، افزون بر آن چه گفته شد، نوعی خط فاصل و حد ممنوعه‌ای محسوب می شدند که عبور از آنها حتی برای مقامات و مراجع بالاتر هم ممنوع بود. ظاهراً یکی از قوانین و

مقررات خود مختاری منطقه‌ای در آن زمان این بود که خود مناطق خود مختار مسئولیت حل بحرانهای داخلی خویش را به عهده داشته باشند. به عنوان نمونه، مراجع بالاتر در آغاز نه در درگیری‌های داخلی بین حکام لوقیه‌ای مداخله کردند و نه در تلاش "اویاگوراس" که می‌خواست بر سراسر قبرس مسلط شود^{۹۹}. اما اگر خراج پرداخت نمی‌شد یا تجاوزی به مرزهای تعیین شده انجام می‌گرفت، آنگاه البته زنگهای خطر به صدا درمی‌آمد. چنین موردی احتمالاً در ماجرای لوقیه رخ داده بود. اما در مورد قبرس، از قرار معلوم استمداد حکام شهرهایی که هنوز تصرف نشده بودند، موجب دخالت مراجع بالاتر شد^{۱۰۰}.

در این سیستم، تهدید خارجی یک مورد استثنایی و ویژه به شمار می‌رفت. در این‌گونه موارد، مسئله اختیارات و مسئولیت بلاواسطه چندان مطرح نبود؛ در موارد تجاوز خارجی، ارزیابی درست از اوضاع و این‌که پایداری باید در چه چارچوبی سازماندهی شود، در مرکز ثقل قرار داشت. مثلاً برای دفع خطر احتمالی و بالقوه ده هزار سرباز یونانی همراه گزنفون که در حال عقب نشینی بودند، اسکورت نیروهای محلی هر یک از شهرهای مسیر عبور، کافی بود، اما برای مقابله با حمله نیروهای اسپارتی پس از جنگهای پلوپونز، نیروهای شهری لیدی بسیج شدند و سرانجام آن‌که، برای مقابله با اسکندر بزرگ در گرانیکوس، بالاترین سطح قابل دسترس در محدوده اداری استان، یعنی تمام نیروهایی که شهری بزرگ لیدی در اختیار داشت، بسیج شدند.

Archäologisches Seminar der Universität
Schönbeistraße 20
CH-4056 Basel
SCHWEIZ
bruno.jacobs@web.de

99. Costa 1974: 48-49; Jacobs 1994: 159-160.

100. Costa 1974: 48-53; Wieshöfer 1990: 248-249.

کتابنامه

- ALRAM, M. 1986, *Nomina Propria Iranica in Nummis – Materialgrundlagen zu den iranischen Personennamen auf iranischen Münzen* (Iranisches Personennamenbuch IV), Wien.
- ALTHEIM, F. 1947/48, *Weltgeschichte Asiens im griechischen Zeitalter* I, Halle.
- ARMAYOR, O. K. 1978, Herodotus' Catalogues of the Persian Empire in the Light of the Monuments and the Greek Literary Tradition, *TAPhA* 8: 1-9.
- ASHERI, D. 1991, Divagazioni erodotee sulla Cilicia persiana. in: P. Desideri & S. Settis (eds.), *Scambi e identità culturale: la Cilicia* (Quaderni Storici 76): 35-65.
- BADIAN, E. 1977, A Document of Artaxerxes IV?, in: K.H. Kinzl (ed.), *Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory. Studies Presented to Fritz Schachermeyr on the Occasion of His Eightieth Birthday*. Berlin – New York: 40-50.
- BLÜMEL, W. 1990, Zwei neue Inschriften aus Mylasa aus der Zeit des Maussollos, *EpigAnat* 16: 29-43.
- BOCKISCH, G. 1969, Die Karer und ihre Dynasten, *Klio* 51: 117-175.
- BOFFO, L. 1979, Il logos di Orote in Erodoto, *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei – Rendiconti – Classe di Scienze morali, storiche e filologiche* 34: 85-104.
- BRIANT, P. 1998, Cités et satrapes dans l'empire achéménide: Xanthos et Pixôdaros, *CRAI*: 305-340.
- BRUNS-ÖZGAN, Chr. 1996/1997, Philosophische Gespräche in Lykien, *Lykia* 3: 46-57.
- BRYCE, T.R. 1986, *The Lycians in Literary and Epigraphic Evidence* (T.R. Bryce & J. Zahle, *The Lycians – A Study of Lycian History and Civilization to the Conquest of Alexander the Great*, vol. 1), Copenhagen.
- COSTA, E.A. 1974, Euagoras I and the Persians, ca. 411 to 391 B.C., *Historia* 23: 40-56.
- DEBORD, P. 1999, *L'Asie Mineure au 1er siècle (412-323 a.C.)*. Bordeaux.
- DE VOTO, J.G. 1988, Agesilaos and Tissaphernes near Sardis in 395 BC, *Hermes* 116: 41-53.
- DITTENBERGER, W. 1915³, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, Leipzig.
- DUPONT-SOMMER, A. 1979, L'inscription araméenne, in: Metzger, Laroche, Dupont-Sommer & Mayrhofer 1979: 129-178.
- FOUCHER, A. 1938, Les satrapies orientales de l'empire achéménide, *CRAI*: 336-352.
- FREDERICH, C. 1908, IV. Die Inschriften, in: Knackfuß, Fredrich, Wiegand & Winnefeld 1908: 100-122.
- FRYE, R. N. 1972, The Institutions, in: G. Walser (ed.), *Beiträge zur Achämeniden-geschichte* (Historia Einzelschriften 18), Wiesbaden: 83-93.
- GIGNOUX, Ph. 1979, Problèmes de distinction et de priorité des sources, in: J. Harmatta (ed.), *Prolegomena to the Sources on the History of Pre-Islamic Central Asia* (J. Harmatta [ed.], Collection of the Sources on the History of Pre-Islamic Central Asia - Series I:2), Budapest: 137-141.
- GREENFIELD, J.C. & PORTEN, B. 1982, *The Bisitun Inscription of Darius the Great – Aramaic Version* (Corpus Inscriptionum Iranicarum I.V.1), London.

- GYGAX, M. D. 2001, *Untersuchungen zu den lykischen Gemeinwesen in klassischer und hellenistischer Zeit* (Antiquitas Reihe 1: Abhandlungen zur Alten Geschichte 49), Bonn.
- HACHMANN, R. & PENNER, S. 1999, *Kāmid el-Lōz 3. Der eisenzeitliche Friedhof und seine kulturelle Umwelt* (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 21), Bonn.
- HINZ, W. 1970, Die elamischen Buchungstäfelchen der Darius-Zeit, *Orientalia* 39: 421-40.
— 1971, Achämenidische Hofverwaltung, *ZA* 61: 260-311.
- HORNBLOWER, S. 1982, *Mausolus*, Oxford.
- JACOBS, B. 1990, Armenien von der Eroberung durch die Perser bis in die Zeit Alexanders des Großen, in: E.M. Rupprechtsberger (ed.), *Armenien – Frühzeit bis 1. Jahrtausend – Sprache, Kunst und Geschichte* (Linzer Archäologische Forschungen 18), Linz: 37-46.
— 1993, Die Stellung Lykiens innerhalb der achämenidisch-persischen Reichsverwaltung, in: J. Borchhardt & G. Dobesch (eds.), *Akten des 11. Internationalen Lykien-Symposiums Wien, 6.-12. Mai 1990* (DenkschrWien 231), Wien: 63-69.
— 1994, *Die Satrapieverwaltung im Perserreich zur Zeit Darius' III.* (TAVO Beiheft Reihe B87), Wiesbaden.
— 1999, "Freie" Völker im Achämenidenreich – Zu einem Topos in der antiken Überlieferung zur persischen Reichsverwaltung, in: S. Durugönül & M. Durukan (eds.), *1. Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri* (Olba II), Mersin: 41-55.
— 2002, Rezension zu Debord 1999, *Gnomon* 74: 416-420.
- JUDEICH, W. 1892, *Kleinasiatische Studien – Untersuchungen zur griechisch-persischen Geschichte des IV. Jahrhunderts v. Chr.*, Marburg.
- KNACKFUSS, H., FREDRICH, C., WIEGAND, Th. & WINNEFELD, H. 1908, Das Rathaus von Milet, in: T. Wiegand (ed.), *Milet – Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*, Berlin.
- KOCH, H. 1983, Zu den Lohnverhältnissen der Dareioszeit in Persien, in: H. Koch & D.N. MacKenzie (eds.), *Kunst, Kultur und Geschichte der Achämenidenzeit und ihr Fortleben* (AMI Erg.Bd. 10), Berlin: 19-50.
- KÖNIG, F.W. 1972, *Die Persika des Ktesias von Knidos* (AfO Beiheft 18), Graz.
- KOLB, F. 1989, Geschichte Lykiens im Altertum, in: F. Kolb & B. Kupke (eds.), *Lykien – Geschichte Lykiens im Altertum*, Mainz: 9-31.
- KOTTSIEPER, I. 2001, Die "Trilingue" aus dem Letoheiligtum von Xanthos, in: M. Dietrich et al. (eds.), *TUAT Ergänzungslieferung*, Gütersloh: 194-199.
— 2002, Zum aramäischen Text der "Trilingue" von Xanthos und ihrem historischen Hintergrund, in: O. Loretz, K.A. Metzler & H. Schaudig (eds.), *Ex Mesopotamia et Syria Lux. Festschrift für Manfred Dietrich* (AOAT 281), Münster: 209-243.
- KRUMBHOLZ, P. 1883, *De Asiae Minoris Satrapis Persicis*, Leipzig.
- LAROCHE, E. 1979, L'inscription lycienne, in: Metzger, Laroche, Dupont-Sommer & Mayrhofer 1979: 49-127.
- LE BAS, Ph. & WADDINGTON, W.H. 1870, *Inscriptions grecques et latines recueillies en Asie Mineure*, Paris.
- MALBRAN-LABAT, F. 1994, *La version akkadienne de l'inscription trilingue de Darius à Behistun* (Documenta Asiana 1), Rom.

- METZGER, H. 1979, L'inscription grecque, in: Metzger, Laroche, Dupont-Sommer & Mayrhofer 1979: 29-48.
- METZGER, H., LAROCHE, E., DUPONT-SOMMER, A. & MAYRHOFFER, M. 1979, *La stèle trilingue du Letôon* (FdX VI), Paris.
- MÖRKHOLM, O. & ZAHLE, J. 1976, The Coinages of the Lycian Dynasts Kheriga, Kherëi and Erbbina, A Numismatic and Archaeological Study, *ActaArch* 47: 47-90.
- MOYSEY, R. A. 1986, Staters of Pharnabazus and Datames from Tarsus, *ANSMN* 31: 7-61.
- PETIT, Th. 1988, À propos des "satrapies" ionienne et carienne, *BCH* 112: 307-322.
- 1990, *Satrapes et satrapies dans l'empire achéménide de Cyrus le Grand à Xerxès Ier* (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège 254), Paris.
- ROBERT, L. 1936, *Coll. Froehner*, vol. 1: *Inscriptions grecques*, Paris.
- ROLLINGER, R. 1998, Rezension zu Jacobs 1994, *AMIT* 30: 341-344.
- RUZICKA, St. 1985, Cyrus and Tissaphernes 407-401 B.C., *CJ* 80: 204-211.
- SANCISI-WEERDENBURG, H.W.A.M. 1990, The Quest for an Elusive Empire, in: *AchHist* IV: 263-274.
- SCHMITT, R. 1976-80, Karer, *RLA* V, Berlin – New York: 423-425.
- 1980, Zur babylonischen Version der Bisutün-Inschrift, *AfO* 27: 106-126.
- 1991, *The Bisutun Inscriptions of Darius the Great – Old Persian Text* (Corpus Inscriptionum Iranicarum I.I.1), London.
- TREUBER, O. 1887, *Geschichte der Lykier*, Stuttgart.
- TROXELL, H.A. 1981, Orontes, Satrap of Mysia, *SNR* 60: 27-37.
- VOGELANG, W. 1985, Early Historical Arachosia in South-East Afghanistan, *IrAnt* 20: 55-99.
- 1992, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire* (Studies in the History of the Ancient Near East III), Leiden – New York – Köln.
- VOIGTLANDER, E.N. VON 1978, *The Bisutun Inscription of Darius the Great – Babylonian Version* (Corpus Inscriptionum Iranicarum I.II.1), London.
- WEISKOPF, M.N. 1982, *Achaemenid Systems of Governing in Anatolia*, diss. University of California (UMI), Ann Arbor.
- 1989, *The So-Called "Great Satraps' Revolt" 366-360 B.C.* (Historia Einzelschriften 63), Stuttgart.
- WESTLAKE, H.D. 1981, Decline and Fall of Tissaphernes, *Historia* 30: 257-279.
- WIESEHÖFFER, J. 1990, Zypern unter persischer Herrschaft, in: *AchHist* IV: 239-252.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

«هیچ کس جز شما اطلاع دقیقی ندارد»

مکاتبات میان بابل و اوروک در زمان اولین پادشاهان هخامنشی*

متیو و. استالپر - شیکاگو

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

وقتی کوروش و پیروانش بابل را فتح کردند، به سرزمین کاتبان، دبیران و دفترداران و بایگان‌ها دست یافتند. فرمانروایان تازه در سالهای اولیه پیروزی برای تسلط مؤثر بر نهادها و دارایی‌های آنها، به‌ویژه مشروعیت بخشیدن به خود به عنوان شاهان نوبابلی برای تصاحب نهادها و دارایی‌ها و ادامه این داعیه در جهت مقاصد خویش، ناچار بودند به گزارش‌های موجود درباره منابع بنگرند، از آنها استفاده کنند و به اصلاح یا جایگزین کردن آنها پردازند.

در میان این منابع، نیروی انسانی مشکل خاصی داشت. جمعیت بابلیه انبوه‌تر و متراکم‌تر از جمعیت‌های بیشتر سرزمین‌های دیگری بود که شاهنشاهی هخامنشی فتح

---

*. بخش‌هایی از این مقاله قبلاً در ۲۰۹مین اجلاس «انجمن شرقی آمریکا» بالتیمور، مریلند، مارس ۱۹۹۹، و در کارگاه درباره جامعه باستان، دانشگاه شیکاگو، اکتبر ۲۰۰۰، و در کولژ دو فرانس، پاریس، دسامبر ۲۰۰۰ ارائه شده است، کتیبه‌های داریوش در بیستون (DB) براساس شماره‌گذاری بندهای کتاب پارسی باستان [تألیف کنت] نقل قول شده است. تاریخ‌های بابلی گاه به این شکل داده شده‌اند: روز (به اعداد عربی) / ماه (به اعداد رومی) / سال سلطنت (به اعداد عربی؛ Acc = دوره جلوس) / نام شاه. تبدیل‌های تاریخ‌های بابلی به تاریخ‌های یولیانی پیرو کتاب گاشماری بابلی ۶۲۶ ق.م - ۷۵ میلادی تألیف ر.آ. پارکر و و. ه. دوبرشتاین (مطالعات دانشگاه براون شماره ۱۹) انتشار ۱۹۵۶ انجام گرفته است. نامهای اشخاص گاه به این شکل نقل شده‌اند: نام / نام منسوب به پدر (نام نیا یا جد بزرگ). از میگل سیویل سپاسگزارم که اجازه داد نسخه او و عکس‌های MM 504 را منتشر سازم و از سیویل و ژرم لیوپ به خاطر اجازه انتشار متن سپاسگزاری می‌کنم. مسئولیت اشتباهات اساسی داورها و سخن‌ها با خود من است.

کرده بود و پیوسته نیز روبه افزایش داشت. با این حال کارگران تحت نظارت کامل نهادها و مؤسسات و خانه‌های خصوصی آن اندازه کمیاب بودند که در معرض رقابت میان مدیران، مقاطعه‌کاران، مؤسسات و نهادها، فرمانداران و دستگاه اداری شاهنشاهی قرار گیرند. کارگران موجوداتی متحرک و فانی بودند. حتی پیش از فتح بابل، متون مربوط به معبد "اِنا" در اوروک بیان می‌کنند که چگونه مدیران معبد و مقاطعه‌کاران پیامدهای این شرایط را مشاهده می‌کرده‌اند: کمبود نیروی انسانی در گروه‌های کار، انتصاب‌های اضافی، ناکافی و ناقص بودن سهمیه‌ها و ابزارها، کارگران گرسنه، مرده یا فراری، کارگران ثبت نام شده توسط سرپرستان رقیب یکدیگر و کارگران گریخته‌ای که پیدا و دوباره زنجیر شده‌اند. نامه‌ها شکایت‌آمیز یا سرزنش‌بارند. متون قانونی به منازعات سامان می‌دهند. این موضوع‌ها در متونی که پس از فتح نوشته شده‌اند ادامه می‌یابند. تنش‌هایی که در آنها به چشم می‌خورند بخشی از وظایفی بودند که فرمانداران و حکام جدید ایرانی با آن مواجه بودند.

بیشتر اطلاعات باقی مانده درباره اولین فرماندار ایالتی هخامنشی بابلیه، یعنی گوبارو (یونانی = گوبریاس)، از متونی به دست می‌آیند که در بایگانی معبد "اِنا" وجود داشته‌اند و شامل اسناد و نامه‌های اداری و حقوقی یا قانونی هستند. عنوان گوبارو "فرماندار بابلیه و آن سوی رود" [= اِبرناری = اَبَرنهر = ماوراءالنهر در کتاب مقدس که منظور آن سوی فرات است] بدان معناست که او نوعی نایب السلطنه و جانشین شاهنشاه در امپراتوری شاهان نوبابلی بوده است.¹ او در برخی مناسبات داخلی بابلیه همان جایگاه شاه بابلیه را داشت. مثلاً بسیاری از متون گزارش وظایف انجام نشده و مورد مجازات قرار گرفته هستند با این عبارت که "او (یعنی کسی که توانسته وظیفه‌اش را انجام دهد) گناه تعرض به گوبریاس فرماندار بابلیه و آن سوی رود را به گردن دارد" (*hītu ša Gūbaru bēl pīḥat Bābili u Eber-Nāri išaddad*) درست همانند متون پیش از هخامنشی (و در برخی متون متعلق به دوره خدمت خود گوبارو) به "گناه تعرض علیه شاه" اشاره می‌شود. این عبارات در متون باقی مانده معبد "اِنا" از دوره‌های پادشاهی کوروش و کمبوجیه تعدادشان بسیار بیشتر از متون باقی مانده از دوره شاهان پیش از هخامنشی است، و این افزایش، حداقل بعضاً، شاید بازتابنده نیاز رو به رشد توجه شهرت به امور "اِنا" بوده است چون حکومت پس از جنگ اشغال می‌کوشیده تا چیرگی خود را استوار سازد.

1. Stolper 1989: 290, with earlier literature; Dandamayev 1992: 73-8; Jursa 1996: 208-11.

در واقع، قدیمی‌ترین اشاره‌ها به گوبریاس در متونی است مرتبط با مردانی از معبد "اِنّا" که به بابل فرا خوانده می‌شدند تا به حضور شَهْرَب برسند. از احضاریه‌ها در اسناد قانونی نام برده شده است و گاه اگر کسی از آن تخطی می‌کرد "به جرم اقدام علیه گوبریاس" مورد پیگرد قرار می‌گرفت.^۲ در این متون گوبریاس در تحقیقات مربوط به حساب دامها یا چهارپایان اهلی و منزلت کارکنان معبد به عنوان مرجع و منبع اقتدار و قضاوت معرفی شده است. کمی بعد نیز از وی در همان امور به عنوان منبع ابتکارات و فرمانهای اداری یاد شده است. متون اشاره دارند به یک بازرسی (amirtu) چهارپایان اهلی و یک بازرسی بردگان معبد (širku) که دستور آن را گوبریاس صادر کرده است.

یکی از این متون (AnOr 8 61، ۲۳/IV/۸، کوروش) گزارش سوگندی است که در پیشگاه مدیران ارشد معبد اِنّا و در پیشگاه "کاتبان" یاد می‌شود (به ترتیب tupšarru و sēpīru که در اینجا به ترتیب به زبان آکدی بر روی گل و به زبان آرامی بر روی چرم است) که به عنوان "فرستادگان یا پیک‌های گوبریاس برای بازرسی دامهای اهلی (اِنّا) فرستاده شده‌اند."^۳ کسانی که باید سوگند بخورند عبارتند از پنج سرپرست (nāqidus) گروههای چوپانان (re²û). سر چوپانان یا سرپرستان چوپانان سوگند می‌خورند که هیچ دامی را پنهان نکرده‌اند، اما صرف وجود چنین گزارش سوگندی البته بدان مفهوم است که نمایندگان شهرت یا حاکم درباره احتمال پنهان کردن دارایی‌ها یا اطلاعات نادرست دادن اندیشیده بوده‌اند.

این یک بدگمانی واقع بینانه بود. یک متن فاشگرانه دیگر (yos 7 70، ۱۳/VIII/۸، یعنی روز ۱۳ از ماه ۸ سال هشتم) پادشاهی کوروش) یادداشتی است از سخنان مبادله شده میان مدیران ارشد معبد و "گیمیلو"ی مشهور، پسر "ای‌نینا - شوم - ایبنی". در فاصله میان پایان سلطنت نبونید و اواخر پادشاهی کوروش، "گیمیلو" فرد مسئول درآمد معبد از چهارپایان اهلی (ša muḫḫi rēḫāni) از لحاظ لغوی یعنی "مسئول بدهی‌های پس افتاده" و به معنای دقیق‌تر "مسئول چهارپایان اهلی شُم‌دار" بوده است. در بسیاری از متون از وی به عنوان کسی که از وظایف و تعهدات و قراردادهای خود تخطی کرده، و حتی مرتکب جرم شده یاد می‌شود که نمایانگر دیدگاه مدیریت بالای معبد است. با این حال و به رغم باقی بودن اتهامات "گیمیلو" در زمینه تقلب و اختلاس، او در اوایل پادشاهی داریوش یکم به مقام "پیمان کار کل" (General Contractor = *fermier général*) که یکی از بزرگترین

2. AnOr 8 43 (1/VIII/4 Cyrus), 45 (9/XII/4 Cyrus), 46 (10/XII/4 Cyrus).

3. *mār-šiprēti ša Gūbaru ... ša ana muḫḫi amirtu ša šēni u lāti šappārūnu* (AnOr 8 61: 12-14).

قطعات اراضی مزروعی معبد اِنا را در اختیار داشته رسیده است.^۴ واقعیت پیشرفت او در برابر دشمنی بی‌چون و چرای مدیران ارشد معبد، ما را به این فرض می‌رساند که او از حمایت کامل دربار شهرب در بابلیه برخوردار بوده است. یکی از متونی که این حدس را تقویت می‌کند YOS 7 70 است که در آن مدیران معبد این پرسش را از گیمیلو (سطور ۴ تا ۱۰) مطرح کرده‌اند:

širku ša DN ša arki amirtu ina qibāta Gūbaru pīhat Bābili u māt Eber-Nāri atta u PN musahhīri bēl piqittu ša Gūbaru ina MU.8.KĀM Kuraš šar Bābili šar mātāti tābukārnuṁma ina pāri tapqidu u ana pāri Gūbaru tatalliku mīrū Gūbaru teme ana muhhišuru iškurka qibānanšima ripuš.

"بردگان معبد ایشتار [در] اوروک که تو و PN، مأموری با اختیارات فراوان از سوی گوبرياس، در سال ۸ [پادشاهی] کوروش، شاه بابل، شاه سرزمین‌ها، پس از بازرسی بنا به دستور گوبرياس، فرماندار بابلیه و آن روی رود، آنها را به اینجا آوردید و تو آنها را به ما تحویل دادی - و سپس تو به نزد گوبرياس برگشتی - چه دستوری گوبرياس درباره آنها به تو داد؟ به ما بگو تا آن را انجام دهیم."

گیمیلو پاسخ داد (سطور ۱۷-۱۰):

mimma teme Gūbaru ana muhhišuru ul iškuranna sābi ša ābukamma ukallimukuṁušī dullu ina Earra lipušu adi muhhi teme ša Gūbaru ana muhhišuru tašemma sābe ša ina libbišuru ultu sēmeri apturuma pūssuru aššū akī lē²i ša DN pūssuru ana la ḫalāqu našāka.

"گوبرياس هیچ دستوری درباره آنها به من نداده است. کارگرانی که من به اینجا آوردم و به شما نشان [= تحویل] دادم، تا زمانی که شما دستورهای تازه‌ای درباره آنها از گوبرياس دریافت نکرده‌اید در اِنا کار خواهند کرد. در مورد کارگرانی که من از میان ایشان با ضمانت خود از زنجیر آزاد کردم، قانوناً طبق فهرست [معبد] ایشتار اوروک مسئول آنها هستم و ضمانت می‌کنم که ناپدید نشوند."

این متن از لحاظ اشاره به سوابق امر بسیار غنی است: دسته‌های کارگران زنجیر شده، که در گزارش‌های اداری معبد فهرست شده‌اند (lē²u)، از نظر لغوی یعنی نام آنها "روی

۴. از جمله نکات به‌ویژه جالب در متن حاضر آن است که گیمیلو در طول مدت خدمت خود به عنوان «پیمان کار کل» به خودداری از دادن اطلاعات از سوی مدیران معبد اِنا متهم شد که گزارش‌های اساسی عملیات خود را تصرف و پنهان کرده است (TCL 13 181، 6/VI/2، داریوش یکم)

See Kümmel 1979: 54, 104 (with earlier literature); Cocquerillat 1968: 102-4; Joannès 2000: 212, 225-26.

صفحه یا تخته‌ای مکتوب شده، بنگرید به بعد) توسط شهرب به معبد فرستاده شده‌اند؛ اما گیمیلو توانسته تعدادی از آنان را با ضمانت خود از نیروی کاری که در اختیار معبد بوده به شکل قراردادی قابل اجرا که گیمیلو را موظف می‌کرده در صورت فرار آنها خسارت پردازد، خارج سازد. اما متن در عین حال حاکی از آن است که رابطه نامشخصی میان شهرب و معبد وجود داشته و گیمیلو می‌توانسته از این نقص به سود خود استفاده کند. در ۵۳۱ ق.م. گوبریاس (بنا به گفته AnOr 8 61) نه تنها دستور بازرسی چارپایان اهلی معبد را صادر کرد، بلکه فرمان داد (طبق گواهی 70 7) کارگران وابسته به معبد نیز مورد بررسی و ممیزی قرار گیرند.^۵ با این حال نتایج این بررسی مستقیماً یا کاملاً در اختیار معبد قرار نگرفت. گیمیلو واسطه‌ای بود میان اوروک و دربار شهرب در بابل. گیمیلو خود یک *širku* یعنی "برده معبد" بود. متن او را به عنوان مرد معبد در بابل که با نماینده سیار شهرب (*musahhīru*) هماهنگ عمل می‌کرده است به ما می‌شناساند. پرسش معبد از او به عنوان عاملی که معبد به اطلاعات او درباره شهرب وابستگی دارد انجام می‌گیرد، حال آن که گیمیلو با پاسخی که می‌دهد خود را از شهرب جدا می‌سازد و از دادن اطلاعات خواسته شده امتناع می‌کند.

این ناهماهنگی دیدگاهها صرفاً سوء تفاهم‌های ناشی از مکالمه نبودند. متنی که آنها را بیان می‌کند گزارش یک مذاکره قانونی و حقوقی است که در نزد مردانی بیان و شنیده می‌شود که ناظر و سرپرست منافع مالی شاه در معبد بوده‌اند.^۶ وجود آن نشان می‌دهد که جایی از کار می‌لنگیده که نیاز به توضیح رسمی داشته است. مغایرتی میان شرایط و خواسته‌های شهرب (*tēme ša Gūbaru*) و گزارش‌های معبد (*lē³u ša Istar-Uruk*) وجود داشت. این پایه‌ای می‌شود برای هدایت هرگونه پیامد ناگوار و ناراحت کننده به سوی گیمیلو، و بی‌گمان بازتابنده انزجاری می‌شود نسبت به او. اما در عین حال توانایی گیمیلو برای محدود کردن ارتباط میان اوروک و بابل به سود خویش را فاش می‌سازد.

این با رفتار گیمیلو در برخی از مشکلات بعدی او با مدیران "آنا" سازگاری داشت، اما در شرایط و سابقه شغلی این مرد فوق‌العاده چیزی بی‌همتا و منحصر به فرد نبود. نامه

۵. در مورد ترجمه واژه *širku* به «برده معبد» یا با احتیاط بیشتر «معبد برده» (به جای «خیرات» مرسوم) بنگرید به یورسا، ۱۹۹۵، ص ۳ و پانوش ۱۸.

6. *ina ušuzzu ša PN ša reš šarri ša muḫḫi bīlāni PN₂ ša reš šarri ša muḫḫi quppu ša šarri*, "in the presence of PN, the royal official in charge of the inner quarters. and PN₂, the royal official in charge of the royal cash-box" (lines 18f.).

مشهور دیگری از بایگانی انا وجود دارد که در آن نیز به بازرسی کارگران، وجود ناهمخوانی در نتایج بازرسی، و فرصتی برای یکی از اعضای مدیریت معبد برای بهره‌برداری از این ناهمخوانی و تضاد منافع میان اوروک و بابل، میان معبد و شهرب اشاره شده است.^۷ نویسنده نامه فردی است موسوم به "انو - شر - اوصور" [Anu-šar-ušur] که نخست به مدیران ارشد انا (سطور ۲۲-۶) می‌گوید:

PN ... rešū s̄abīja akarva inaššu ameštu akarva ki ukallimūš s̄abū u-šu-uz-zu-a-a-ū-tu
ina libbi ul īmur alla 12 šabī sitti mītutu ḥalqūtu u abkūtu PN iqabbi umma ana
Gūbaru ana muḥḥi ašappar aqtabāššu umma adi fēme ša qīpā <ru> ašemmū mimma
ana muḥḥi la taqabbi

"PN نیروی کار من را در اینجا بازدید و بررسی کرد. وقتی من گزارش بازرسی را به او نشان دادم، او بیش از ۱۲۱ کارگر فعال در آن ندید^۸؛ بقیه [در گزارش]، مرده، فراری، یا بیرون برده شده ذکر شده‌اند. PN می‌گوید "من در این باره به گوبریاس گزارش خواهم داد". اما من به او گفتم: "نه، تا وقتی من دستوراتی از (دیگر) ساکنان دریافت نکرده‌ام، در این باره چیزی نگو."^۹ آنگاه درباره نیروی کار زیر نظارت و سرپرستی خود این چنین اظهار ناخشنودی می‌کند (سطور ۲۸-۲۲):

erwa mamma ina s̄abī ša ina tē³i ša Nabū-kudurru-ušur u Nergal-šar-ušur ana
muḥḥija šattar mamma ina libbi ana mamma la tanaddinā³ adi arāku ašallimu

"اکنون تو نباید مردانی را که از زمان نبوکد نصر و نریگلسر در فهرست در تحت مسئولیت من قرار گرفته‌اند پیش از آن که خودم رضایت داده باشم به هیچ کس دیگر بدهی (یعنی تا زمانی که واحدهای تحت مسئولیت من جزء فهرست‌ها وارد شده‌اند)."
و آنگاه با این تهدید جدی به سخن خود ادامه می‌دهد (سطور ۳۴-۲۹):

amur rab-ḥaršē ina pānikuru šabī mītutu abkūtu u ḥalqūtu šullimšurūtu jānū ana
Gūbaru ana muḥḥi luqbima ameštu tanarṁir

7. Millard & Jursa, 1997/98: 164, completing Scheil 1914: 167.

۸ از لحاظ تحت اللفظی عبارت «او بیش از ۱۲۱ کارگر فعال در آن ندید» ترجمه *u-šu-uz-zu-a-a-ū-tu* است با در نظر گرفتن صفت مؤنث جمع *ušuzzāju* (که در غیر این صورت فقط در متون هخامنشی بعدی مربوط به اراضی در حال تغییر «کمان‌دار» یافت می‌شود که غالباً در تضاد مشابهی با *pa³ īšu* به معنای «سر به نیست شده»^[۹]، «بلا تصدی» است. نک. استالپر، ۲۰۰۱، ص ۹۸)، مشابه با شکل‌های *mītutu*، *ḥalqūtu*، *abkūtu* است - و همگی احتمالاً نمایانگر سرفصل‌های گزارش بازرسی. به احتمال کمتری یک جمله معترضه *šabū ušuzzū* «مردانی که (آنجا) ثبت شده‌اند» به دنبالش می‌آید *ajūtu ul īmur* («او چیزی ندید») (چنین است در CAD A/1 236b مدخل ajū 2a).

9. Millard's copy (Millard & Jursa 1997/98: 164) shows *qi-i-pa* (or: *-pi²*); Scheil (1914: 167f.) copied and transliterated *qi-i-pa-ni¹*.

"به اینجا نگاه کن، سرخوخته‌های (من) با تو هستند. یا به جای کارگرانی که مرده‌اند، فرار کرده‌اند یا (توسط دیگران) برده شده‌اند. جایگزین‌هایی به آنها بده، یا در غیر این صورت من به گوبریاس نتیجه بازرسی را خواهم گفت."

این نامه در آخرین سال پادشاهی کوروش در حدود سال ۵۳۰ ق.م و کمی پس از متون دیگری که به بازرسی‌های دستور داده شده توسط گوبریاس اشاره می‌کنند، نوشته شده است. احتمالاً اشاره آن به همان حوادث و همان شرایط کلی است^{۱۰}. نویسنده نامه، "آنو-شَر-اوصور"، خود یکی از مدیران بلند پایه معبد و یک "قیپو" [qipu] یعنی "ساکن یا مقیم" بود^{۱۱}. تعیین کننده و منصوب کننده مقام او معمولاً شاه بود نه خود مدیریت معبد و فرد "مقیم" در برابر حکومت بابل مسئولیت داشت^{۱۲}. با این حال، این "مقیم" به علت رقابت‌های داخلی بر سر کارگران کمیاب، ادعاهای خود را نه به عنوان نماینده شاه در مدیریت معبد و براساس این اقتدار، بلکه براساس گزارشهای خود درباره معبد مطرح می‌کرد. با وجود این، گزارشهایی که "آنو-شَر-اوصور" به آنها اشاره می‌کند مربوط به ده تا سی سال پیش هستند، یعنی طومارهایی که پیش از فتح بابل توسط ایران و در زمان سلطنت شاهان نوبابی نوشته شده بوده‌اند. وقتی "آنو-شَر-اوصور" از کارگرانی سخن می‌گوید که در فهرست‌ها تحت مسئولیت او بوده‌اند، مسلماً منظورش فهرست اسامی کارگران سی سال پیش یا حتی نام خودش نیست. اشاره او به فهرست‌های مستمری است که روی صفحه‌های خاص نوشتن (I³U) که بر سطح آنها موم مالیده می‌شده حفظ می‌شدند و مدخل‌ها را بر آنها پاک و به‌روز می‌کردند^{۱۳}. نامه بعدی درباره مسائل

۱۰. احتمالاً بنا به فرمان شهرب بازرسی‌هایی در همان زمان از معابد دیگر نیز انجام شده بوده است. یک خلاصه گزارش اداری از یک بازرسی در بایگانی‌های معبد "إبب بر" [Ebabbar] در سیبار درست مربوط به همین‌گونه مسائل است و این از سرفصل آن پیدا است: *šābū ḫalqūtu u mītūtu ša ina amirtu ša qīpi la a-mar*, "افراد مفقود یا مرده‌ای که در بازرسی "قیپو" پیدا نشده‌اند". Cyr. 292: صص ۳-۱ (8/8 کوروش). تعداد افراد مفقود یا مرده فقط ۱۱ نفر است. مسلماً بازرسی‌های مشابهی نیز وجود داشته است: نک. بونگار، ۱۹۹۷، صص ۴۱-۴۰.

۱۱. او فرماندار اوروک نبود (برخلاف نظر داندامايف، ۱۹۹۲، ص ۷۶)؛ یک "آنو-شَر-اوصور" که *šakinṭēmi* (= فرماندار) اوروک بوده فقط در زمان سلطنت «أمل مردوک» می‌زیسته است. در مورد تاریخ نامه و هویت نویسنده، نک. سان نیکولو، ۱۹۴۱، ص ۴۵؛ کومل، ۱۹۷۹، ص ۵۲.

12. See San Nicolò 1941: 13-15; Kümmel 1979: 138, 140f.; Bongenaar 1997: 34-55.

۱۳. نک. سان نیکولو، ۱۹۴۸، صص ۷۰-۵۹؛ مک گینیس، ۲۰۰۲، صص ۳۶-۲۱۷ به‌ویژه ۲۲۱ (درباره امتیازات صفحه‌های موم زده شده بر روی لوحه‌های گلی جهت حفظ فهرست کارگران و درباره فهرست‌های بردگان -

مشابهی است که شکل و محتوای این گونه فهرست‌ها را توصیف می‌کند (yos 3 81:12-15): نک. پیوست بعد):

"سروران من باید فهرست‌ها (l^ēē) را مطالعه کنند. [و ببینند] چه چیزهایی به عنوان سهمیه در حسابهای جاری (makkūru) (در آنها وارد شده است)؟ چه چیزهایی من طبق این فهرست دریافت کرده‌ام؟ و تراز (rēhtu) سهمیه‌ها در حسابهای جاری چیست؟"

نقطه شروع این فهرست‌ها یا سیاهه‌ها تنظیمات اداری کلی بود که مدتها پیش از تصدی "آنو-شُر-اوصور" به عنوان "مقیم" در زمان سلطنت سلاطین نوبابلی تهیه شده بود: کارگران و سرپرستان بعدی را وارد این فهرست‌ها می‌کردند و با طرح کلی تنظیم می‌نمودند.^{۱۴}

این تنظیمات و مدخل‌های جاری دیگر درست و واقعی نبودند که مسلماً شهرت نیز از این ماجرا خبر داشت و از همین رو بود که دستور بازرسی را صادر کرده بود. مقام "مقیم" پیشنهاد کرد که برخی از این مغایرت‌ها و خلافکارها از شهرت پنهان نگاه داشته شود. اما در عوض، امکان گزارش آن به شهرت را نیز به عنوان یک تهدید مطرح کرد. کاری که در واقع وظیفه او بود.

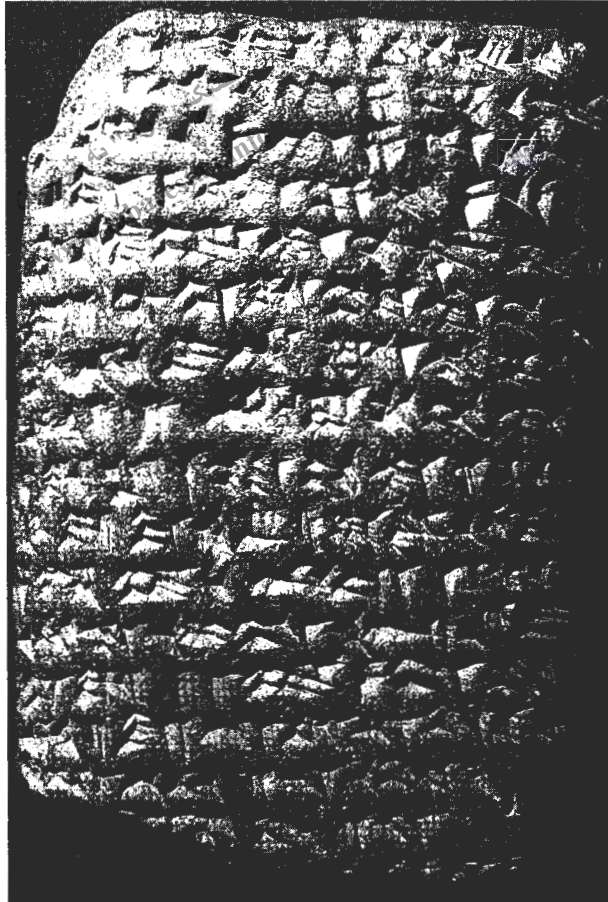
ممکن است این عمل را نوعی گذشت و سازش تلقی و تعبیر کنیم: مقیم به مدیران وقت می‌داد تا مشکلی را تصحیح کنند که در غیر آن صورت مورد مجازات شهرت قرار می‌گرفتند. در عین حال این عمل را می‌توان به عنوان نوعی مبارزه و رقابت تعبیر کرد: مقیم از امکان مداخله شهرت برای پیشرفت کار و مقام خود در معبد استفاده می‌کرد، در هر دو مورد، کانال ارتباطی با شهرت حداقل بالقوه بنا به دغدغه‌های صرفاً محلی بسته شده بود.

این وضع و تنش دائمی اداری که معلول آن بود در گروه نامه‌های دیگر از بایگانی انا نیز وجود دارد که در سالهای بعدی تصدی گوبریاس به عنوان شهرت نوشته شده‌اند.

→ معبد در سپار نظیر اوروک) و ۲۲۵ (درباره اشارات به تحقیقات جهت بررسی دقیق این صفحه‌ها). متون قانونی و اداری بسیار بر خلاف نامه‌های واسله و ارسال از / به اوروک، ظاهراً در این فهرست‌ها دارای اسامی فرمانروایان گذشته که در زمان آنها اینها تهیه شده‌اند نیستند (احتمالاً به استثنای Iraq 64 229, 236, no.5 که در آن از فهرستی درباره یک (U²U.GUR-LUGAL-[URU²].l^ēu² یاد شده که شاید نریگلسر باشد).
۱۴. اما این اشاره و اشارات دیگر به l^ēu²های سی سال پیش، بی‌گمان منظور گزارش‌های رونویس شده از صفحه‌های موم خورده اصلی بروی لوحه‌های گلی خلاصه دائمی است.

مکاتبات میان بابل و اوروک در ... □ ۳۴۱

در میان آنها یک لوحه گلی انتشار نیافته‌ای از مجموعه "موزه انجیلی" صومعه "مونتسرات" (بارسلونا)، MM 504، وجود دارد که در زیر می‌آید.^{۱۵}

روی لوحه MM 504

(1) [IM] ^{md} In-nin-ŠEŠ.MEŠ-MU (2) [a-na] ^m Na-din AD-iá ^d EN u ^d AG (3) šu-lum u DIN
šá AD-iá liq-bu-u (4) man-ma šá řè-e-mu šá PAD.ĪI.A-a (5) řar-řu al-la-nu-uk-ka

۱۵. من با این لوحه از طریق نسخه دستنویسی شده توسط میگل سیویل در ۱۹۵۵ و عکسهای تازه‌ای که خود سیویل گرفته بود آشنا شدم. به‌طور کلی درباره مجموعه مونتسرات بنگرید به:

Tabulae Monserratinae, Estudios de catalogación del Museo de Montserrat (Barcelona) dedicados al Padre Guiu Camps con ocasion de su 80 aniversario = Aula Orientalis 15 (1997).

پشت لوحه MM 504

(6) *ia-a-nu* GIŠ.DA-ka *la-bi-ri* ⁽⁷⁾ *pe-ti-i* EN *li-mu-ur* ⁽⁸⁾ PAD.ĪI.A-a [EN *lu*]-še-bi-la
 (9) *ša-ta-ru šá tu-<še>-bi-la a-ta-mar* ⁽¹⁰⁾ IGI-ia *ma-ĥi-ir a-di LÚ ši-ra-ku* ⁽¹¹⁾ *ša*
^dEN ^dAG u ^dU.GUR ^mGu-bar-ru ⁽¹²⁾ *ul-te-mi-du-² a-ki-i* ⁽¹³⁾ GIŠ.DA *ša* ^{md}AG-
 NÍG.DU-URÚ ⁽¹⁴⁾ PAD.ĪI.A-su-<nu> *na-da-na ta-áš-ŠI-tu* ⁽¹⁵⁾ *šī-pir¹-ti a-na muĥ-ĥi*
⁽¹⁶⁾ [*man-ma ma-l*]a KUR.MEŠ *a-na* ⁽¹⁷⁾ [*muĥ-ĥi*] *šUM-na-at¹*
 (Lo.Ed.) [a few lines missing]
 (Rev. 1¹) *it-ti* PAD.ĪI.A-ia EN ^(2¹) *li-iĥ-pi-i lu-še-bi-la* ^(3¹) *mi-nu-ú ina UNUG.KI*
tad-di-nu ^(4¹) *mi-nu-ú a-kan-na tad-di-nu* ^(5¹) EN *li-mu-ur* ^mGu-bar-ru ^(6¹) *i-qab-bi*
um-ma mi-na-a ^(7¹) *dul-lu-ku-nu ma-ad LÚ.GAL 50.MEŠ* ^(8¹) *ú LÚ.GAL 10-ti.MEŠ iq-*
ta-bu-ni-iš ^(9¹) *um-ma 40 LÚ.ERÍN.MEŠ-i-ni ab-ku-²* ^(10¹) *50 LÚ.ERÍN.MEŠ-i-ni al-la*
 NINDA.ĪI.A ^(11¹) *BE-tu-² a-di ši-pir-ti* ^(12¹) *a-na* ^mPa-ra-nak-ku *a-na* ^(13¹) *muĥ-ĥi*
 SUM.NA-at LÚ.ERÍN.MEŠ ^(14¹) [*ša*] ^{md}A-nu-DU-[A²] *ib¹-ba-ku* ^(15¹) [x] x KUR ME i [x]
 x *iq-x* [...] ^(16¹) [x x] *li²-id-d[a²-n]i²-im* [(x)] ^(17¹) [x x *ni²*]-i[d]-da-áš-šú-nu-tu

ترجمه

Anv.
 5
 10
 15

Rev.
 5
 10
 15

MM 504

10/11/58

دستنویس میگل سیویل ، ۱۹۵۵

(۳-۱) [نامه‌ای از] اینین - آخِه - ایدین [به] نادین، پدرم. باشد که خدایان پل و نبو تندرستی و شادکامی را برای پدرم فرمان دهند. (۴-۸) هیچ کس جز شما وجود ندارد که اطلاعات دقیقی درباره سهمیه‌های من داشته باشد. (شما) سرور من باید به فهرست، چه قدیمی و چه جاری [لغوی = باز] بنگرید (و شما سرور من باید) سهمیه‌هایم را برایم بفرستید. (۹-۱۴) من سندی را که برایم فرستادید دیده‌ام، برایم مایه خرسندی است. از زمانی که گوبرياس برای بردگان معابد پل، نبویا نرگل سهمیه‌هایی اختصاص داده، این سهمیه‌ها طبق فهرستی که از (زمان) نبوکدنصر بوده پرداخت شده است. (۱۴-۱۷) ... درباره این... فرمانی به هرکس در این دنیا داده شده است [جز به من؟...]. (۱۱-۲۰) سرورم باید به سهمیه‌های من بیفزاید و بفرستد... (۳-۵) (شما) سرورم، باید به آنچه در اوروک و به آنچه در اینجا می‌پردازید بنگرید. (۵-۱۱) گوبرياس ممکن است بگوید "چگونه کار تخصیص‌های شما می‌تواند بسیار بزرگ باشد؟" اما سرجوخه‌های پنجاه نفره و ده نفره به ما گفته‌اند "چهل تن از مردان ما بُرده شده‌اند و پنجاه تن از کارگران ما به علت فقدان سهمیه مرده‌اند." (۱۱-۱۴) تا زمانی که یک دستور کتبی در این باره به فارناکا داده شود، کارگرانی که آنو-موکین-اپلی؟ برده است... [قطعات باقی مانده]

تفسیرها

۲:۸ - lu- و نه li- حالت سوم شخص های D و گ درخواستی (GAG § 81c: "nur ass. sowie z.T. n/spB") در نامه های "اینین - آخه - ایدین" کاملاً مرسوم است (و در جاهای دیگر در نامه های NB از اوروک زیاد است): مثلاً،

lušēbil [ū] (BIN 1 29:17), lu-šē-bi-EL-MU (YOS 3 45:29), lušēlūnimu, (YOS 3 81:21).

۱۲ Šumudu+ Širku: من تعابیر مشابهی را نمی شناسم. این شاید مفعول دوم ضمنی dullu باشد (نظیر کار ربط داده شده به گوبارو در 'r.7). بنابراین "کار کردن یا خدمت اجباری اختصاص داده شده به بردگان معبد".

۴-۱۳ در میان نامه های "اینین - آخه - ایدین"، نک 15 YOS 3 45:10 ff and 31 YOS 3 81: 27 and 34، نک. پیوست زیر.

۱۴ قرائت nadna=na-da-na. در مورد taššitu، taššimtu می توان اندیشید، یعنی یک شکل taprist مطابق با Šullumu در اختلاف مختصری با "انجام دستوری". اما در NB، tašimtu معمولاً به معنای "پرداخت اضافی یا فوق العاده" است و پیوسته tašlindu نوشته شده است. در NB، taslimtu (در taššitu:AHw) به معنای "اهانت؟" وجود ندارد.

۶-۱۵ Šipirtu nadānu: ABL 1117 r. 14f.(NB)، YOS 3 112: 8-12، CAD Š III 66 از r.11 ff مدخل Šipirtu A mng.1. نک.

۱۶ اصلاح شده از روی YOS 3 106: 8، بنگرید به بعد. به نظر می رسد زبان "اینین - آخه - ایدین" در اینجا با حرارت تغییر کرده است، اما روشن نیست. من حدس می زنم منظور او آن است که "من، به عنوان یک rab širki، باید اولین کسی باشم که هر دستور تازه درباره سهمیه ها برای بردگان معبد را دریافت می کند".

۱۷ tepû + itti به معنای "افزودن، اختصاص دادن، مرتبط کردن" و در غیر این صورت در نامه های NB و متون قانونی تنها جنبه حالتی [از لحاظ دستور زبان] را دارد (YOS 3 152:19، GCCI 1 307:12، Nbn 499:19، BRM 2 36:6، VAS 15 24:8). "اینجا" = بابل (نک. بعد).

۱۱ šipirtu nadānu: نک ۱۵ به بعد.

۱۲ پاراناکا ["یا پاراناکا"] (در ارتباط با گوبارو [= گوبریاس]): نک. šipirtu ša Parnakka.

AnOr 8 67: 6 (28/VII/2 کمبوجیه [= روز ۲۸ ماه ۷ سال دوم پادشاهی کمبوجیه]) و در همان چارجوب *šipirtu ša Gūbaru* در GCCI 2 120:3 (12/VIII/2 کمبوجیه)؛ موزه ارمتاژ 15539، اشاره می‌کند به "پیامی از پارناکی" درباره طلای به سرقت رفته (انتشار نیافته، و تاریخ مشخص نیست، نک. داندامایف، ۱۹۹۲، ص ۱۰۸)؛ و به‌ویژه YOS7 128:20 (13/VII/2 کمبوجیه)، گزارش نزاعی میان دو برده معبد که گوبارو و پارناکا در یک عبارت عامیانه و مصطلح که معنایش به درستی روشن نیست درباره آن سخن می‌گویند (نک. ژونانس، ۱۹۹۷، ص ۲۸۱؛ بریان، HEP، صص ۸۶ و ۸۳۱) که از ترجمه ژونانس نقل قول کرده ولی درباره تفسیر او تردید دارد). گرچه مرد موسوم به پارناکا (یونانی = فارناکس) در هیچ متن شناخته شده‌ای دارای لقب و عنوان نیست، اما YOS 7 128 او را به عنوان یک کارمند بلند پایه حکومتی به‌ویژه در زمینه مسائل مربوط به خواسته‌های شهرب درباره کارگران، دارای ارتباط نزدیکی با گویریاس نشان می‌دهد، و متن "مونسترات" نیز نمایانگر این ارتباط و نزدیکی است. داندامایف (۱۹۹۲، ص ۱۰۹) و بریان (HEP، ص ۸۳۱) حدس می‌زنند که این پارناکا همان کسی است که بیش از سی سال بعد (سال ۴۹۷ ق.م) در "بایگانی بارویی تخت جمشید" بارها و بارها از وی به‌عنوان رئیس امور اداری نام برده شده است. "پارناآکو" (*Pa-ár-na-ak-ku*) "ی ذکر شده در قطعه BM 16996 (بدون تاریخ و شاید از نیپور) شاید همان مردی باشد که در MM 504 از او نام برده شده است: این متن باقی مانده به یک دادخواهی مربوط می‌شود که شاید در پیشگاه پارناکا مطرح شده است (زادوک، ۱۹۹۷، ص ۲۹۷، ۳۰۱: مقابله شده).

نادین، دریافت‌کننده این‌نامه، که محترمانه با عنوان "پدرم" مورد خطاب قرار گرفته است، عضوی از مدیران بلند پایه معبد و یکی از "کاتبان ایزد انا" (*tupšarrû Eanna*) بود. او پیش‌کسوتی بود که بیش از سی سال در زمان شاهان نوبابلی و اوایل هخامنشی خدمت کرد.^{۱۶} نویسنده نامه، "اینین - آخه - ایدین"، نویسنده حداقل شش نامه دیگر در بایگانی "اننا" است که پنج‌تای آنها خطاب به نادین به تنهایی یا با دیگران در زمان سلطنت کمبوجیه یا بعد (نک. بعد) بوده است. موضوع و دغدغه اصلی این نامه‌ها که به تأمین آذوقه بردگان معبدی که زیر دست وی کار می‌کرده‌اند مربوط می‌شود، تقریباً مسلم

16. Nadīn/Bēl-iqiša // Egibi. attested between the reigns of Neriglissar and Cambyses (556-524 BC), see Kümmel 1979: 116 nn. 55, 56, 118 n. 70, and 122 with earlier literature.

می‌سازد که او همان مردی است که در متون قانونی و اداری به دست آمده از بایگانی اِنَا در دوره پادشاهی کوروش و کمبوجیه از وی با عنوان "رئیس بردگان معبد" (*rab širki*) یاد شده است.^{۱۷} بنا به گلایه‌ای که خود می‌کند، او نیز از پیش‌کسوتان خدمت به معبد بوده است: "مدت بیست سال است که مراقبت از همه چیز را برای شما بر عهده دارم، و با این حال به اندازه PN برای شما ارزش ندارم" (YOS 3 116: 6-12). وقتی او از "مراقبت" می‌نوشت منظورش معنای دقیق کلمه بود. او به عنوان "رئیس بردگان معبد" تأمین مردانی برای باروهای بابل (*šābī ša dur Babili*)، 143:8، YOS 7 120:6، یا بر عهده داشت. او و مردان زیردستش در مناطق دیگر شمال و شمال شرقی بابل در امتداد رود دجله، یعنی در اَکَد، لَحیرو^{۱۸} و شاید تیگری‌تِن، نیز فعال بودند (YOS 3 45, 81 و 106). او نامه‌های دیگر از بابل به اوروک فرستاده و احتمالاً فرستنده MM 504 نیز او بوده است.

برای من همه محتویات MM 504 روشن نیست، اما مسائل اصلی و ویژه همگی در ارتباط با همان مسائل نامه‌های دیگر "اینین-آخه-ایدین" هستند. او در YOS 3 81 به نادینو و دیگران نامه نوشته تا بگوید انبارهای جو در بابل رو به کاهش و ته کشیدن دارند؛ و درخواست فرستادن سکه نقره برای پرداخت دستمزدها و سهمیه‌ها را دارد؛ و اشاره می‌کند به کارهای انجام شده و مقایسه هزینه‌ها با زمان سلاطین قبلی در اَکَد و در لَحیرو. او صریحاً در YOS 3 45 دوباره به این نامه اشاره می‌کند، و نامه اخیر اکنون خطاب به "شاتامو"ی "اِنَا" است و به فعالیت‌های قبلی در اَکَد و لَحیرو و به درخواست بی‌پاسخ مانده خود برای نقره اشاره می‌کند و توصیه مبادله خرما در برابر جو را دارد. در YOS 3 106 که این نیز خطاب به نادین است، او صریحاً به نامه‌های پیش اشاره نمی‌کند ولی دوباره درخواست دارد که تراز موجودی او با گزارش‌ها مقابله شود و در اختیار او قرار گیرد و باز به پرداختهای قبلی در اَکَد اشاره می‌کند و چشم داشت بررسی دقیق از سوی گوبریاس را دارد. MM 504 نیز خواهان توجه و اقدام گوبریاس و پارناکا است و دریافت پاسخ از نادین را اعلام وصول می‌کند و بدین‌گونه ظاهراً این آخرین نامه از این رشته نامه‌ها است.

17. YOS 7 40: 6 (14/I/4 Cyrus, administrative), 120: 7-8 (10/VIII/1 Cambyses, letter-order, see Ebeling 1934: no. 274), 143: 9 (IV-V/3 Cambyses, administrative), and probably 133: 4-5 (11/VI/2 Cambyses, legal); AnOr 8 71: 17 and 19 (14/XI/3 Cambyses, legal), and 79: 1 (30/III/7 Cambyses, legal).

۱۸. داندامايف (۱۹۹۳) مدارک مکتوب هخامنشی در مورد کارگران و سربازان اعزامی به لَحیرو را گردآوری و تفسیر کرده است.

در این پیامها، "اینین - آخه - ایدین" درخواست دارد که ارسال سهمیه و آذوقه برای او براساس فهرست‌های (1ṣ³a) زمان سلطنت نبوکد نصر، نریگلسر و نبونید باشد (YOS 3 45: 10f, 106: 19f) یا براساس سهمیه‌های تعیین شده "در زمان" یا "تحت حکومت" (iha pāni) نریگلسر و نبونید (YOS 3 81:27) یا "در زمان" کوروش (YOS 3 45:15, 81:31) و حتی اشاره دارد به گذشته نزدیک "در زمان" کمبوجیه (YOS 3 106: 34). در واقع او تأکید می‌کند که آنچه در فهرست‌های نوبابلی ضرورت داشته باید بر شرایط کنونی مقدم باشد و از اولویت برخوردار شود:

"چرا باید من و مردانم به خاطر یک حساب‌سازی متقلبانه بمیریم یا ناپدید شویم؟ به فهرست‌های نبوکدنصر، نریگلسر و نبونید بنگر (و طبق آنها آذوقه بفرست)." (YOS 3 106: 16-21)

"(من از بابل راه افتاده‌ام)، اما اکنون چگونه می‌توانم جایی فراتر از šah<r>īna [شحرینا واقع در حومه بابل] بروم اگر در زمان کمبوجیه شما در سهمیه‌های بردگان معبد هر چیز را براساس فهرست‌های نبوکدنصر، نریگلسر و نبونید تغییر می‌دادید." (همان، ۳۷-۳۲)

او همچنین در MM 504، درخواست دارد که هم به فهرست (های) سهمیه "قدیم" و هم "فعلی" نگرسته شود، و می‌گوید که اقدام در شرف انجام از سوی شهرب، فهرستی از زمان سلطنت نبوکدنصر اساس ارسال آذوقه قرار خواهد گرفت. به نظر می‌رسد که او مخالف دستورهای پیشین گوبریاس براساس گزارش خود معبد است و در تضاد با نیازهای گوبریاس ("تخصیص‌های شما چگونه می‌تواند تا این اندازه زیاد باشد؟") صریح و بی‌پرده است با آنچه منابع خودش امکان‌پذیر می‌سازد ("چهل نفر مرد برده شده‌اند و پنجاه نفر مرده‌اند" ۹-۱۱). اگر در پرتو این ملاحظات به یادآوری مؤدبانه "اینین - آخه - ایدین" بنگریم که "غیر از شما هیچ‌کس نیست که اطلاعات دقیقی در مورد سهمیه‌هایم به من بدهد؛ سرور من باید به فهرست خود، اعم از قدیم یا فعلی "بنگرند" (۴-۷)، در واقع با تهدیدی مشابه با سخنان شدیدتر او در نامه پیشین وی مواجه می‌شویم:

"شَمَش [ایزد خورشید] خودش می‌داند که وقتی گوبریاس بیاید من درباره هیچ‌کس در این دنیا جز درباره شما سخن نخواهم گفت (و می‌گویم) که شما فهرست‌ها را دارید و درباره سهمیه‌های من آگاه هستید."

وضعیتی که این اسناد به آن اشاره دارند همیشگی بود. در زمان پادشاهی کوروش و کمبوجیه، مقامات معبد مسئول حدود صدها مرد در آن زمان شکوه داشتند که واحدهایشان گرفتار کمبود نفرات است و آذوقه کافی هم به آنان نمی‌رسد. واحدها به راستی و به معنای واقعی دچار کمبود نفر بودند زیرا وظایف تعیین شده توسط شهرب را نمی‌توانستند انجام دهند. آنها به معنای اداری نیز نفرات کافی در اختیار نداشتند و تعدادشان کمتر از آن مقداری بود که در زمان شاهان نیوبابی فهرست شده بود. فهرست‌ها قدیمی بودند و دیگر دقتی نداشتند. برخی افرادی که نامشان وجود داشت رفته بودند و کسی جایشان را نگرفته بود. بازرسی‌هایی انجام شد تا فهرست‌های کارگران اصلاح شود. پیوسته اسامی افراد باید اصلاح می‌شد، اما ساختار کلی فهرست‌ها - و بالاتر از همه، تعداد نفرات واحدها - به روز نشده بودند. از این رو شمار کارکنان معبد که به آن اشاره می‌شد براساس گزارش‌های صوری روی صفحات مکتوب (Iš³u) بود که در زمان سلاطین پیش از هخامنشی تهیه شده بود. اما عملاً فقط تا جایی "به زمان" کوروش یا کمبوجیه اشاره می‌شد که با فهرست‌های قدیمی مطابقت داشته باشند. با این حال به فهرست‌های تازه‌ای که در زمان اولین شاهان هخامنشی و پس از انجام بازرسی‌ها تهیه شده بودند اشاره نمی‌شد. بلکه برعکس، در ارجاعات به بازرسی‌های دستور داده شده توسط گوبریاس، سعی می‌شد تا پنهان کاریها و تناقض‌ها پوشیده بمانند.

این تقلب‌ها به عنوان یک واکنش سیاسی در برابر ایرانیان فاتح و یک "مقاومت کارکنان دفتری یا کاتبان" قابل درک نیست. شرایطی که این تقلب در آن انجام می‌گرفت و افراد درگیر در آن مدتها پیش از کوروش به بابل رسیده بودند. در واقع محتمل به نظر می‌رسد که در بسیاری و حتی در اکثر نظامهای اداری بین‌النهرین، بایگان‌ها از افزایش شدید داده‌ها و فرآیند تألیف گزارش‌های کلی درباره دارایی‌های جاری انباشته شده در پس گزارش‌های عایداتی روزانه یا معاملات فصلی کلافه شده بوده‌اند. این نکته به‌خصوص در مورد اموال منقول، دامها و حیوانات اهلی و کارگران صدق می‌کرد. احتمالاً تصمیم‌سازان به عملیات با حجم‌های بزرگ و اطلاعات نادرست خوگرفته بوده‌اند، شاید آنها از آسانی پنهان کاری یا تقلب در گزارش‌ها خشمگین یا سرخورده شده باشند، اما احتمالاً غافلگیر و حیرت‌زده نشده‌اند. بی‌گمان مدیران معبد انا ترجیح داده‌اند از گزارش‌های روزهای خوش گذشته سلطنت نبوکدنصر و نبونید استفاده کنند تا از دردسرهای فرساینده و خسته کننده رها شوند. از نامه‌های آنها پیداست که از کارکنان

سطوح میانی سیستم تولید و نظارت کمابیش خشمگین و دلسرد و درمانده شده‌اند چون آنها پیوسته برای کسب امتیازهای بیشتر در درون سیستم با یکدیگر در حال مبارزه بودند. این امکان و سوسه‌انگیز نیز باقی می‌ماند که شاید نامه‌های "اینین - آخه - ایدین"، در پس این تنش کلی و سیستماتیک، در واقع بازتابنده شرایط بحرانی خاصی است. او در یکی از نامه‌های اولیه خود به "نادین" به امکان تغییرات در زمان کمبوجیه اشاره می‌کند (YOS 3 106:34ff.). همان‌طور که سان نیکولو متذکر شده است، این اشاره به خاطر آنچه نادیده گرفته شده جالب است. در اینجا دوری از سبک معمول نامه‌ها و متون قانونی نوبابلی در اشاره به نام شاه در حال سلطنت به تنهایی مشاهده می‌شود، و از او با عنوان "شاه" یا دست کم "شاه کمبوجیه" یاد می‌شود. بنابراین سان نیکولو این امکان را مطرح می‌سازد که اشاره به کمبوجیه در YOS 3 106 متضمن همان معنای اسامی نبوکدنصر، نریگلیسر یا کوروش در اینجا و دیگر متون است، یعنی این که کمبوجیه دیگر شاه در حال پادشاهی نبوده است.^{۱۹}

در این مورد، چون نامه از اقتدار و مرجعیت گویریاس یاد می‌کند، پس در زمانی بین پایان پادشاهی کمبوجیه و انتصاب "اوشتانو" [Uštānu] به جانشینی گویریاس به عنوان شهرب در سال یکم پادشاهی داریوش یکم، یعنی بین آوریل ۵۲۲ و مارس ۵۲۱ ق.م نوشته شده است. و اگرچنین باشد، پس YOS 3 45, 81 و MM 504 باید در پیرامون همین زمان نوشته شده باشند. یعنی "اینین - آخه - ایدین" دست کم این چهارنامه را در دوره‌ای نوشته که شاهنشاهی در پایان پادشاهی کمبوجیه در بحران به سر می‌برده، دوره‌ای که بردیا، نبوکدنصر سوم (نیدین تو - بل)، داریوش یکم و نبوکدنصر چهارم (آزحه) داعیه سلطنت بر بابل را داشته‌اند.

اشاره‌های "اینین - آخه - ایدین" به مرجعیت گویریاس بدان معناست که او به دستگاه اداری ایالتی ایران وفادار مانده، یا حداقل انتظار استمرار قدرت ایرانیان را داشته است، و حدس می‌زده که دریافت کنندگان نامه‌هایش در اوروک نیز همین عقیده را دارند. این انتظار به زیان فرض انتساب نامه‌ها به زمان نبوکدنصر چهارم است که پادشاهی او را در اوروک به رسمیت شناخته شده بود. از این رو اگر این نامه‌ها به طور کلی طی بحران جانشینی نوشته شده باشند، مربوط به‌مراحلی از بحران بوده‌اند که قبل از قیام نبوکدنصر چهارم، یعنی در نیمه آخر سال ۵۲۲ ق.م، جریان داشته است. این نکته

19. San Nicolò 1941: 58f.; cf. Dandamayev 1992: 78.

سازگار است با نگرانی "اینین - آخه - ایدین" درباره تأمین آذوقه و ملزومات برای زمستان آینده و انتظار او در مورد بالا رفتن قیمت‌ها که در YOS 3 45 بیان شده است. در این مورد ناچار به نظریه‌پردازی بیشتری هستیم مبنی بر این که اشاره "اینین - آخه - ایدین" به نبود گوبریاس و انتظار بازگشت او ("وقتی گوبریاس بیاید" YOS 2 106:7) و ذکر عزیمت خود نویسنده از بابل (ana ašûtu attāši)، شاید به معنای "هجوم"، همان (۳۱) نمایانگر مشارکت در رویدادهاست. این عبارات لابد اشاره‌ای است به زمانی که نبوکدنصر سوم در بابل حالت چیره داشته یا خود را برای مقابله با نیروهای در حال پیشروی داریوش آماده می‌کرده است (DB [کتیبه بیستون] ستون I بندهای ۱۸ و ۱۹). اشارات "اینین-آخه-ایدین" به نقل و انتقال آذوقه و ملزومات در امتداد دجله در شمال بابل شاید مربوط باشد به منطقه نبرد میان داریوش و نبوکدنصر سوم.^{۲۰} و این باز ما را به نظریه‌پردازی بیشتری می‌کشاند که اشاره نویسنده به رویدادهای بعدی است وقتی در نامه دیگری می‌گوید "با شاه تا تقاطع رودخانه به سلامت رفتیم و برگشتیم" (BIN 1 29:8-12)، و شاید این بدان معنا باشد که او و سپاهیان پادگانش داریوش را هنگام عزیمت از بابل به ماد در زمستان ۵۲۲/۲۱ (DB بند ۳۱) اسکورت کرده‌اند.

اگر این حدسیات درست باشند، در آن صورت نامه‌های "اینین-آخه-ایدین" بازتاب آمیزه‌ای از اخلاص و وظیفه‌شناسی، خشم نسبت به بالا دست‌های خود، و خونسردی و بی‌تفاوتی در برابر شدیدترین آشوبهای سیاسی است. اما به هر روی همه اینها چیزی بیش از مثنی حدسیات نیستند، متکی بر متنی مبهم و یک لغزش ظاهری در رعایت ادب و نزاکت.^{۲۱} پس اکراه سان نیکولو از هرگونه نتیجه‌گیری تاریخی یا گاه‌شناسی کماکان درخور ارزش است.

۲۰. در YOS 3 106 گمان می‌رود منظور از ملزومات، آرد، کفش و کیسه‌های چرمی برای مردانی باشد که در حال مسافرت برای انجام خدمت نظامی یا کار بوده‌اند، مثلاً: دوران و ژوئانس، ۱۹۸۸: «سربازان در حال پاسداری در کنار رود (= دجله)، در تکریت و در آگاده».

۲۱. و شاید لغزش فقط ظاهری باشد. این تفاوت جزئی در کلمات *ina pāni* "در زمان حکومت" که هم تفاوتی است زمانی، "در زمان" و هم تفاوتی در اقتدار و مرجعیت، "پیش‌تر، مسئول در برابر"، شاید یک سبک شخصی و غیر متعارف اینین - آخه - ایدین بوده است؛ شاید برای او مشکل بوده که فقط با گفتن "اکنون" یا فقط با اشاره به "شاه" همان معنا را برساند. بسنجید با هویتر، ۱۹۹۶، ص ۷۹.

پیوست: نامه‌های اینین - آحه - ایدین

BIN 1 16

(1) IM^{md}INNIN.NA-ŠEŠ.MEŠ-MU (2) a-na^m Na-din^m Ki-na-a (3) mDIN u^m Mu-ra-nu
 (4) AD.MEŠ-e-a^d EN u^d AG (5) šu-lum u^d DIN šá AD.MEŠ-e-a <liq-bu-ú> (6) a-mur
 mNUMUN-ia a-na (7) AD.MEŠ-e-a al-tap-ra (8) SÍG.ĪI.A MUN.ĪI.A saḫ-le-e (9) u
 Ī.GIŠ šá LÚ-um-man-nu (10) in-na-ni-iš-šú (11) kap-du KASKAL^{II} a-na (12) GĪR^{II}-šú
 šu-kun-na-³ (13) nu-bat-ti [ŋa i-'ba¹-a-ta (14) SÍG.ĪI.A MUN.ĪI.A (15) saḫ-le-e
 (Lo.Ed. 16) u Ī.GIŠ (Rev. 17) šá LÚ mu-saḫ-ḫi-[ri] (18) šá^{md} KUR.GAL-LUGAL^{1?}-URÚ^{1?}
 (19) u^m šá-lam-DINGIR.MEŠ (20) it-ti-i (21) a-na^m NUMUN-ia (22) in-na-³

(۱-۵) نامه اینین-آحه-ایدین به پدرانم نادین، کینا، بلاطو، و مورانو. باشد که خدایان پل و نیو، پدرانم را کامیاب و تندرست (بدارند).

(۶-۱۳) بنگرید، من زریجا را نزد (شما) پدرانم فرستادم. مقرری پشم، نمک، بذر تره‌تیزک و بذر کنجد یک صنعتکار را به او بدهید (و) فوراً اجازه دهید به راه خود ادامه دهد. او به هیچ‌وجه نباید تأخیر داشته باشد.

(۱۴-۲۲) به علاوه نمایندگی کامل [دریافت جیره‌های] پشم، نمک، بذر تره‌تیزک و بذر کنجد برای "آمورو-شَر-اوصور" و "شَلام-ایلی" را به زریجا بدهید.

إبه‌لینگ، ۱۹۳۴، ص ۱۷۰ به بعد پانوشت ۲۱۶.

2f. نادینو، کینا، بلاطو و مورانو tupšarrū Eanna: نک. کومل، ۱۹۷۹، ص ۱۱۶،

پانوشت‌های ۵۵ و ۵۶؛ و ص ۱۱۸ پانوشت ۷۰.

11f. در این‌جا و در YOS 3 45:37f، بیشتر تحت‌اللفظی است تا "به آنها هرگونه امکان

دارد کمک کنید"، "کار آنها را زود انجام دهید" (نک. کیناست، ۱۹۸۸، ص ۹-۶).

18 نیز کومل، ۱۹۷۹، ص ۱۳۷، پانوشت ۲۰۳ (رونوشت ^{md}KUR.GAL-AMA-X). شَلام-

ایلی و آمورو-شَر-اوصور، Sepīrus سلطنتی (پادشاهی کمبوجیه): نک. سان

نیکولو، ۱۹۵۴، ص ۳۶۹؛ کومل، ۱۹۷۹، ص ۱۳۶ به بعد.

BIN 1 29

(1) IM^{md} In-nin-ŠEŠ.MEŠ-[M]U (2) a-na^m Na-di-nu AD-ia (3) d^dEN d^dAG d^dGAŠAN šá UNUG.KI (4) u^d Na-na-a šu-lum u DIN (5) šá AD-ia liq-bu-ú (6) ina GIŠ.MI šá DINGIR.ME 'šu-lum' (7) a-ni-ni šu-lum a-[na] (8) mSUM.NA-a ina šu-[lum] (9) it-ti LUGAL a-di (10) muḥ-ḫi ÍD ni-bir-šú (11) ni-it-tal-lak ú (12) ni-iḫ(text it)-ḫi-is (Lo.Ed. 13) a-mur x [...] (Rev. 14) 'mi'-im-ma² ŠE.BAR (15) ina É ia-a-nu (16) 5 GUR ŠE.BAR a-na (17) É AD-ú-a lu-še-bi-l[u]

(۱-۵) نامه اینین-آحه-ایدین به پدرم نادینو. باشد که خدایان پل، تپو، بانوی اوروک و ننا پدرم را کامیاب و تندرست بدارند.

(۶-۹) ما همگی، به لطف خدایان، خوب هستیم. ایدینا خوب است. (۸-۱۲) ما همگی با شاه به سلامت تا تقاطع رودخانه رفتیم و برگشتیم. (۱۳-۱۷) (اما) (اکنون این جا را) نگاه کن، در خانه من اصلاً جو وجود ندارد. پنج گور [gur] جو باید برای خانواده‌ام فرستاده شود. [ابه‌لینگ ۱۹۳۴ ص ۱۸۲ پانویس ۲۲۹].

YOS 3 45

(1) IM^{md} INNIN.NA-ŠEŠ.MEŠ-MU (2) a-na LÚ.ŠÁ.TAM EN-ia (3) u₄-mu-su^d EN u^d AG (4) d^dGAŠAN UNUG.KI u^d Na-na-a (5) a-na DIN ZI.MEŠ a-ra-ku u₄-mu (6) ḫu-ub lib-bi ú ḫu-ub UZU (7) šá EN-ia ú-šal-la (8) a-di la-i al-la-ka (9) uz-nu šá EN-ia a-na UGU (10) PAD.ḪI.A ap-te-ti GIŠ le-e (11) šá^{md} U.GUR-LUGAL-URÚ u^{md} AG-I (12) EN li-mu-ur ak-ka-²-i (13) gi-mir šá ŠE.BAR ú qé-me (14) a-na URU Ak-ka-du TAR-ru-ub (15) ú šá ina pa-ni^m Ku-ra-áš (16) a-na-ku a-na LÚ.ERÍN.MEŠ (Lo.Ed. 17) šá URU La-ḫe-e-ri (18) tad-din-an-ni lib-bu-ú-šú (Rev. 19) gi-mir EN li-pu-uš (20) ana UGU PAD.ḪI.A a₄ (21) la ta-še-el-lu a-di la-i (22) ŠE.BAR ta-maḫ-ḫu-ú I LIM GUR (23) ZÚ.LUM.MA EN-a lu-še-bi-EL-MU (24) a-na ŠE.BAR lud-din PAD.ḪI.A a-na ku-šu (25) lu-ḫi-ir PAD.ḪI.A la ta-maḫ-an-ni (26) KÙ.BABBAR a₄ 5 MA.NA šá [dul]-lu (27) šá a-na EN-ia áš-pu-ru 5 MA.NA (28) KÙ.BABBAR pe-šu-ú ina ŠU^{II} md^{md} UTU-KAL (29) u^{md} Na-na-a-M[^U EN-a] lu-še-bi-EL-MU (30) a-na ŠE.BAR [lud-din] I MA.NA KÙ.BABBAR (31) at-ta ul [...] x i-ši (32) a-ki 3 4 GIŠ.'MÁ'.MEŠ PAP TA.ÀM (33) I LÚ.MA.LAḪ₄ šu-pur-am-mu I GIŠ.MÁ (34) šá pa-ni-šú ma-ḫar lu-up-ḫe-e-ma (35) lud-das-šú^m MU-DU u^m Ni-din-tum (36) ina pa-ni EN-ia la i-ku-uš-'šú^{1,2} (Up.Ed. 37) kap-du KASKAL^{II} a-na GİR^{II} -šú-nu (38) šu-kun (Left Ed. 39) ina[?] te-iq-ti la i-šak-<ka>-nu-² LÚ.DUMU šip-ri (40) šá LUGAL ana muḥ-ḫi dul-lu

(۷-۱) نامه اینین - آحه - ایدین به سرورم شَتَمُو [Satammu]. هر روز به درگاه خدایان پل، نبو، بانوی اوروک و ننا، برای تندرستی، زندگی، طول عمر و شادی قلبی و جسمی سرورم دعا می‌کنم.

(۱۹-۸) پیش از آن که بیایم، درباره سهمیه‌ها به سرورم توضیح خواهم داد، سرورم بهتر است فهرست‌های [زمان] نریگلَسَر و نبونید را (مشاهده فرمایید) که به عنوان هزینه‌های (حمل و نقل) جو و آرد چقدر به آگد تحویل داده می‌شده است، اما نیز (ملاحظه فرمایید) که در زمان کوروش به خود من برای کارگران دَن لَحری [Laheri] چقدر می‌داده‌اید. خوب است سرورم برای هزینه‌ها (یعنی برای حمل و نقل آذوقه اکنون) همان ترتیب را مراعات کنند.

(۲۵-۲۰) درباره عرضه آن آذوقه‌ها بی‌توجه نباشید. پیش از آن که جو کمیاب شود، سرورم بهتر است هزارگور خرما بفرستد تا من بتوانم آنها را با جو مبادله کنم، و بتوانم سهمیه‌هایی برای زمستان کنار بگذارم. در اینجا عرضه آذوقه به من نباید ناکافی باشد. (۳۱-۲۶) درباره آن پنج [سکه] نقره مینا که برای کار درباره آنها من پیامی برای سرورم فرستادم (مبنی بر این که) سرورم بهتر است پنج مینای نقره سفید یا "شَمَش - آقَر" و "ننا-ایدین" بفرستند [تا من بتوانم آنها را] با جو [مبادله کنم]، شما خودتان حتی یک مینای نقره نفرستادید...

(۳۵-۳۲) چگونه ممکن است سه یا چهار قایق (فقط موجود) باشد؟ برای من (فقط) یک قایقران بفرست تا بتوانم یک قایق آماده [از لحاظ لغوی = درزگیری] کنم که آن را براند و به سوی تو آورد.

(۳۸-۳۵) شوم اوکین و نیدین تو نباید مدت زیادی در کنار سرورم بمانند. آنها را بی‌درنگ روانه‌شان کن. آنها نباید پیک شاهی را در مورد کار در وضع دشواری قرار دهند؟.

ابه‌لینگ، ۱۹۳۴، ص ۴۰ به بعد، پانوش ۴۵. چکیده توسط داندامايف، ۱۹۹۳، ص ۱۲۰.
8;21 la-i (به جای la³), نک. YOS 3 81:26.

12.ff نک. YOS 3 81:27ff و 106:21ff.

14 qurrub, CAD A I 273 (بدون ترجمه)، ظاهراً براساس ابه‌لینگ، ۱۹۳۴، ص ۴۰،
Kur(!)-ru-ub. بسنجید با ana GN izbilt در YOS 3 81:30 در متنی مشابه.

21f نک. YOS 3 81:26

23-29 اِبِه‌لینگ (۱۹۳۴، ص ۴۰ و بعد) عقیده دارد که *lūšebil-MU* همراه با *MU*- یک پسوند ضمیری اول شخص مفرد به شکل زبان سومری است (پس *lišebilanni* باید بشود *lušebilanni*)؛ یا برای بیان یک حد هجایی به شکل *lušebil³u*. اما *-mu* به جای *-ma* در پی یک چاکنای در جای دیگری از نامه‌های "اینین-آخه-ایدین" (*šū-pur-am-mu* در زیر، سطر ۳۳: *lu-še-lu-ri-i-mu* و *liš-šu-ri-im-mu* در 24، 81:21 YOS3) حاکی از آن است که در اینجا *lušebilammu* مورد نظر بوده است.

26-28 نک. YOS 3 81:9-11.

28 Šamaš-aqar: نک. YOS 3 81:10.

29 Nanâ-iddin: نک. YOS 3 116:21.

39 اما در همه جاهای دیگر *tē'iqtu šakānu* بدون حرف اضافه آمده و معنا دارد. شاید *te-iq-tu la i-šak-<ka>-ru-* به معنای "آنها نباید باعث آشوب شوند، (یک پیک شاهی وجود دارد...)" بهتر باشد.

YOS 3 81

(1) IM md₁ INNIN.NA-ŠEŠ.MEŠ-MU (2) a-na m₁Na-di-nu m₁ARAD-ia (3) m₁Lib-luṭ u m₁Su-qa-a-a (4) AD.MEŠ-e-a d₁EN u d₁AG šu-lum (5) u DIN šá AD.MEŠ-e-a liq-bu-ú (6) at-tu-nu ti-da-a₄ šá ŠE.BAR a₄ (7) šá ina DIN.TIR.KI ŠE.BAR ma-at-ta (8) ina lib-bi a-na te-lit te-lu-ú (9) 5 MA.NA KÙ.BABBAR pe-šu-ú ina KÙ.BABBAR šá dul-lu (10) ina ŠU^{II} md₁UTU-KAL [šu]-bi-la-ni-im-mu (11) a-na dul-lu ù PAD.ḪI.A li-in-na-din (12) GIŠ le-e EN.MEŠ li-mu-[ru]-ú-ma (13) mi-nu-ú ki-i PAD.ḪI.A ina 'NÍG.GA¹ (14) ù mi-nu-ú ki-i lib-bi maḥ-ra-ka (15) re-ḥe-et PAD.ḪI.A sá ina NÍG.GA (16) ŠE.BAR a-kan-na ina UGU ZÚ.LUM.MA (17) i-ba-áš-šú 1 GUR 1 (PI) 4 (BÁN) (Lo.Ed. 18) ZÚ.LUM.MA a-na 1 GUR ŠE.BAR (19) 40 GUR ŠE.BAR a-na 1 MA.NA KÙ.BABBAR (20) pe-šu-ú 2 LÚ.DUMU.DÜ.MEŠ (Rev. 21) ZÚ.LUM.MA lu-še-lu-ni-i-mu (22) a-na ŠE.BAR ina UD.KIB.NUN.KI lid-din-³ (23) ia-a-nu-ú 10 MA.NA KÙ.BABBAR (24) pe-šu-ú liš-šu-ni-im-mu (25) a-kan-na a-na ŠE.BAR lid-din-³ (26) a-di la-i ŠE.BAR ta-maḥ-ṭu-ú (27) ù gi-mir lib-bu-ú šá ina pa-ni (28) md₁U.GUR-LUGAL-URU u md₁AG-I (29) šá qé-me u ŠE.BAR a-na URU A-ga-dē^{K1} (30) iz-bi-lu-³ a-mur ù šá a-na-ku (31) ina pa-ni m₁Ku-ra-áš a-na LÚ.ERÍN.MEŠ (32) šá URU La-ḥe-e-ri tad-di-nu a-ki-³ (33) lib-bu-šú PAD.ḪI.A šu-bi-la-a-ni

(۱-۵) نامه اینین - اَحَه - ایدین به پدران من نادینو، آردیجا، لیلوطو و سوَقَجَه. باشد که خدایان پِل و بُو پدران من را کامیاب و تندرست بدارند.

(۶-۱۱) شما درباره جویی که در بابل است می دانید که بیشتر این جو مصرف شده بوده است. برای من از طریق "شَمَش - اَقَر" پنج مینا سکه نقره سفید غیر از نقره (تخصیص داده شده) به کار بفرستید، تا بتوانم برای کار و سهمیه‌ها هزینه کنم.

(۱۲-۱۵) سروران من بهتر است به فهرست‌ها بنگرند. در حسابهای جاری چه چیزهایی به عنوان سهمیه وارد شده است؟ طبق آنها من چه مقدار دریافت کرده‌ام؟ و تراز سهمیه‌ها و حساب جاری چگونه است؟

(۱۶-۲۲) در اینجا جو (برای مبادله با) خرما وجود دارد. $\frac{1}{3}$ گور خرما برای یک گور جو، چهل گور جو برای یک مینا نقره سفید. دو جناب باید این خرماها را به سپیار ببرند و آنها را با جو مبادله کنند. در غیر این صورت، باید ده مینا سکه نقره سفید به اینجا بیاورند و پیش از آن که جو کمیاب شود آنها را برای جو بپردازند.

(۲۷-۳۳) همچنین به هزینه‌های حمل و نقل بنگر که در زمان نریگلسر و نبونید آنها چه مقدار جو و آرد به آکد می‌برده‌اند و نیز تو چه مقدار بابت کارگران در لَحیرو در زمان کوروش به من دادی. سهمیه‌های مرا دقیقاً مطابق با اینها براریم بفرستید.

ابه‌لینگ، ۱۹۳۴، ص ۶۸ به بعد، پانوش ۸۱. خلاصه شده توسط داندامایف، ۱۹۹۳، ص ۱۲۰.

۹-۱۱ نک. YOS 3 45: 26-28 قبل.

۲۰ "دو جناب" یعنی دو تن از مدیران معبد اِنَا که اختیار ارسال سکه نقره را داشته‌اند. شاید در تضاد با معنای širku.

۲۶-۳۰ برای ترجمه‌ای تا حدی متفاوت بنگرید به دوران و ژوئانس، ۱۹۸۸ (اما uttetu tamattû نمی‌تواند به معنای "قیمت جو پایین می‌آید" باشد، بلکه به معنای "مقدار جو برابر با یک سکه شِکِل نقره پایین می‌آید" یعنی "قیمت جو بالا می‌رود".

YOS 3 106

(1) [IM^m]^dINNIN.NA-ŠEŠ.MEŠ-MU a-na (2) [^mNa-din A]D-ia^dEN u^dAG (3) ^dGAŠAN UNUG.KI u^dNa-na-a (4) šu-lum u DIN AD-ia liq-bu-ú (5) 2-ta 3-^rx-ti¹ ki-i áš-pur-rak-ka (6) řè-en-ka ul áš-mu^dUTU lu-ú i-di (7) ki-i u₄-mu <^m>Gú-bar-ru i-kaš-šá-da (8) a-na UGU man-ma ma-la KUR.MEŠ aq-ta-bu-ú (9) al-la ana UGU-ka šá at-ta GIŠ le-e (10) ina pa-ni-ka ù PAD.ĪIA-a ti-du-ú (11) GIŠ le-e ina pa-ni-ka NIG.ŠID (12) šá PAD.ĪI-ia e-pu-uš i-^rME[?] (13) ki-i ina pa-ni-ka i-ba-áš-[š]u-ú (14) šu-bi-lu ia-a-nu-ú re-[eḫ-ti] ^mBa-ni-ia (15) lu-uš-šu i-ME.É[?] ^mA-^rx x¹ id-di-i-nu (16) lu-up-šu-ur mi-na-a₄ šá piš-ki (17) a-na-ku ù LÚ.ERÍN.MEŠ-ia (18) ni-ma-a-ta ù ni-ḫe-el-liq (19) GIŠ le-e šá ^{md}AG-NIG (text: KU).DU-URÚ (20) ^{md}IGI.DU-LUGAL-URÚ u^{md}AG-I (Lo.Ed. 21) a-mu-ur ak-ka-²-i (22) qe-me ù gi-mir (Rev. 23) KUŠ¹ nu-u-tu ù KUŠ.É¹.ŠÍR (24) ana LÚ.ERÍN.MEŠ šá ina muḫ-[ḫi] (25) íD šá Ta-ga-ri-te-en-na (26) ù URU Ak-ka-du tad-din (27) lib-bu-šu gi-mir ù PAD.ĪIA mu-nu (28) en-na a-ga-a a-na-ku ù LÚ.ERÍN.MEŠ-ia a₄ (29) 1 ME 80 ak-te-en-zi (30) 1-en-i-ši ul-tu DIN.TIR.KI (31) a-na a-šu-tu at-ta-ši (32) en-na a-ga-a ul-tu šá URU Šá-ḫi-<ri>-na (33) a-na e-ka-a-ni ki-i al-la-ka (34) ki-i mim-mu ina pa-ni ^mKám-bu-zi-ia (35) a-na GIŠ le-e šá ^{md}AG-<NIG>.DU-URÚ (36) ^{md}IGI.DU-LUGAL-URÚ u^{md}AG-I (37) ina PAD.ĪIA LÚ šir-ki tu-šá-an-na-a (38) řè-en-ku-nu ana UGU lu-uš-mu

(۱-۴) نامه اینین - آخه - ایدین به پدرم [نادین]. باشد که خدایان بل و نبو و بانوی اوروک و ننا پدرم را کامیاب و تندرست بدارند.

(۵-۱۱) گرچه من به تو دو یا سه بار نوشتم، پاسخهای تو را نشنیدم. به شَمَش [خدای خورشید] سوگند می‌خورم (در اصل = شَمَش می‌داند) که وقتی گوبریاس بیاید، من جز درباره تو درباره هیچ‌کس دیگر در این جهان سخن نخواهم گفت، [چون تنها] تو فهرست‌ها را در اختیار داری و بنابراین تو درباره سهمیه‌های من می‌دانی.

(۱۱-۱۵) با فهرستهایی که در اختیار داری سهمیه‌های مرا حساب کن. اگر... در آنجا موجود است، برایم بفرست. در غیر این صورت اجازه بده از تراز بَنیجَه استفاده کنم. (۱۵-۱۶) اجازه بده بفروشم... (۱۶-۱۸) چرا باید من و مردانم به علت (برخی) خطاها از بین برویم یا گم شویم؟

(۱۹-۲۷) به فهرستهای نبوکدنصر، نریگلسر و نبونید نگاه کن، به مردانی که در کانال تاگاریتنا و در آکد بودند هر قدر آرد و خرجی، کیسه‌های چرمی و کفش دادی، همان قدر خرجی و سهمیه به ما بده.

(۲۸-۲۹) اکنون، من و آن ۱۸۰ مردی که به من تعلق دارند - من... (۳۰-۳۷) (فقط) روزگاری

من از بابل به راه افتادم. اما اکنون اگر تو در زمان کمبوجیه همه چیز را درباره سهمیه‌های بردگان معبد روی فهرستهای نبوکدنصر، نریگلسر و نبونید تغییر داده‌ای، من چگونه می‌توانم گامی فراتر از شحیرن بگذارم.
(۳۸) اجازه بده از دستوره‌های شما آگاه شوم.

- [به‌لینگ، ۱۹۳۴، صص ۸۷-۸۴، پانوش ۱۰۶]
- ۷-۸ نک. استرک، ۱۹۹۵، ص ۱۰۳؛ هویتر، ۱۹۹۶، ص ۱۱۷ و بعد
- ۱۲ نک. استرک، ۱۹۹۵، ص ۹۱، پانوش ۳۰۴، قرائت ME بدون ترجمه در اینجا و در سطر ۱۵. اِبه‌لینگ ۱۹۳۴: "hebe sie ab" i-[§]i. بسنجید با nikassī itti aḥāmeš ittašū در UCP 9 64 no. 31:7 که ظاهراً یگانه کاربرد است.
- ۱۹-۲۶ نک. دوران و ژوئانس، ۱۹۸۸.
- ۲۹ در فرهنگهای AHw 436 و CAD K 148 هر دو مدخل Kanāzu (آرامی؟) lw، به معنای "انبار کردن".
- ۳۰ قرائت 1-en-i-ši برای 1-en-šū مورد انتظار = iltiššu؛ نک. استرک، ۱۹۹۵، ص ۷۳ بند ۷۰.
- ۳۲ نک. زادوک، ۱۹۸۵، صص ۸ و ۲۸۴ مدخل Šaḥrīnu.
- ۳۷ نک. سان نیکولو، ۱۹۴۱، ص ۶۵ پانوش ۳. (که خوانده است "da du geändert hast" یعنی ترجمه فعل به دوم شخص مفرد ماضی مطلق، به رغم پایان ā به جای التزامی -ū). همچنین اِبه‌لینگ، ۱۹۳۴ "da du alles ... verändert hast?"). صورتی دیگر را بنگرید به CAD Š1407 مدخل šanū v.B ("آیا شما هیچ یک از سهمیه‌های širku را تغییر خواهید داد"، یعنی ترجمه فعل به صورت مضارع مستقبل و بنابراین دوم شخص جمع).

نامه خطاب به شخصی مفرد، "پدرم"، است که بی‌گمان منظور "نادین" است، و در بدنه اصلی نامه در اشاره به او از دوم شخص مفرد [= تو] استفاده شده است (سطور ۵، ۶، ۹، ۱۰، ۱۲، ۱۳، ۲۱، ۲۶، [به رغم CAD G 78 مدخل gimru معنای 3d، قرائت tadin در وجه حالتی از دستور زبان]، و ۲۷)، و یک دوم شخص مفرد التزامی، tušannū که برای سطر ۳۷ مناسب به نظر می‌رسد. اما در سطر بعدی و آخر، نویسنده نامه مخاطب خود را به دوم شخص جمع تغییر داده است ([38] tēnkunu) و مسلماً اشاره او به نادین و دیگر "کاتبان معبد اِنّا" است و بنابراین اجازه می‌دهد که فعل سطر ۳۷ را یا به دوم شخص جمع

ترجمه کنیم، یا مضارع - مستقبل یا ماضی مطلق. بسنجید با YOS 3 81: 27-31 با تغییر مشابهی از مفرد به جمع.

YOS 3 116

(1) IM^{md} *In-nin-ŠEŠ.MEŠ-MU* (2) *a-na^m Na-di-nu AD-ia* (3) *EN u^d AG^d GAŠAN šá*
 UNUG.KI (4) *u^d Na-na-a šu-lum u DIN* (5) *šá AD-ia liq-bu-ú* (6) *20-ta*
 MU.AN.NA.MEŠ (7) *ma-aš¹-šar-tum* (8) *šá gab-bi-ku-nu* (9) *at-ta-ša-ar* (10) *ma-la*
EN-ŠU-an-ni (11) *ina pa-ni-ku-nu* (12) *ul ma-na-ku* (Rev. 13) *É-a ina qí-bi* (14) *šá*
EN-ŠU-an-ni (15) *id-di-ra-as* (16) UN.MEŠ *É-ia* (17) *ina É [ki]-li* (18) *3 MÁŠ GAL*
 (19) *ina MÁŠ GAL-ia* (20) ITI.BÁR MU.4.KÁM (21) *a-na^{md} Na-na-a-MU* (22) *u^m MU-*
 DÙ *i-din* (23) LÚ.ŠÁ.TAM (24) *ha-ni-iq* (25) *it-ti-ia EN lu ú-še-ḫi-ḫu*

(۱-۵) نامه‌ی اینین - آخه - ایدین به پدرم نادینو. باشد که پل و نبو، بانوی اوروک و ننا پدرم را کامیاب و تندرست بدارند.

(۶-۱۲) مدت بیست سال مراقب [یا پاسدار] همه چیزهای تو بوده‌ام. (اما) در نظر تو [اکنون] به اندازه "پل - گیمیلانی" هم ارزش ندارم. (۱۷-۱۳) به دستور پل - گیمیلانی است که خانه‌ام در حال ویرانی است (و) افراد خانوارم در بازداشت هستند. (۲۲-۱۸) سه رأس بز بالغ از بزهای مرا برای ماه یکم سال چهارم (پادشاهی کمبوجیه؟) به "ننا-ایدین" و به "شوم - ایینی" بده. (۲۵-۲۳) شتمو از من رنجیده است. سرورم بهتر است...

إبه‌لینگ، ۱۹۳۴، ص ۹۴، پانوشت ۱۱۶.

۱۰ شاید پل - گیمیلانی پسر مدانو - ایش، در زمان پادشاهی کمبوجیه یک برده معبد (širku) بوده و در زمان پادشاهی داریوش به مقام "مسئول صندوق" یا "صندوق‌دار" سلطنتی معبد انا (ša muḫḫi quppi Enna) گماشته شده که رقیب و جانشین "گیمیلو" به عنوان "پیمان کار کل" بوده است: (نک. کوکریلا، ۱۹۶۸، ص ۱۰۳؛ کومل، ۱۹۷۹، ص ۱۰۴ و ۱۴۶).

Oriental Institute
 University of Chicago
 1155 East 58th St.
 Chicago, IL 60637
 UNITED STATES

کتابنامه

- BONGENAAR, A.C.V.M. 1997, *The Neo-Babylonian Ebabbar Temple at Sippar: its Administration and its Prosopography* (PIHANS 80), Leiden.
- COCQUERILLAT, D. 1968, *Palmeriaies et cultures de l'Eanna d'Uruk (559-520)*, Berlin.
- DANDAMAYEV, M.A. 1992, *Iranians in Achaemenid Babylonia*, Costa Mesa – New York.
- 1993, Achaemenid Estates in Lahīru, *IrAnt* 27: 117-123.
- DURAND, J.-M. & JOANNÈS, F. 1988, Contrat néo-babylonien d'Agadé, *NABU* 1988.74.
- EBELING, E. 1934, *Neubabylonische Briefe aus Uruk*, Berlin.
- HUETER, G. 1996, *Grammatical Studies in the Akkadian Dialects of Babylon and Uruk, 556-500 B.C.*, diss. Oxford University.
- JOANNÈS, F. 1997, La situation de la Babylonie dans l'empire perse, in: J. Andreau, M.-F. Boussac *et al.* (eds.), *Recherches récentes sur l'empire achéménide* (Topoi 7, Suppl. 1), Paris: 279-286.
- 2000, Les textes judiciaires néo-babyloniens, in: F. Joannès (ed.), *Rendre la justice en Mésopotamie, Archives judiciaires du Proche-Orient ancien (IIIe-Ier millénaires avant J.-C.)*, Saint-Denis: 201-239.
- JURSA, M. 1995, *Die Landwirtschaft in Sippar in neubabylonischer Zeit* (AfO Beih. 25).
- 1996, Akkad, das Eulmaš und Gubāru, *WZKM* 86: 197-211.
- KIENAST, B. 1988, KASKAL^{II} ana GİR^{II} ša PN šakānu, *WO* 19: 5-34.
- KÜMMEL, H.M. 1979, *Familie, Beruf und Amt im spätbabylonischen Uruk; Prosopographische Untersuchungen zu Berufsgruppen des 6. Jahrhunderts v.Chr. in Uruk*, Berlin.
- MACGINNIS, J. 2002, The Use of Writing Boards in the Neo-Babylonian Temple Administration at Sippar, *Iraq* 64: 217-236.
- MILLARD, A.R. & JURSA, M. 1997/98, Ein neubabylonischer Brief aus Jerusalem, *AfO* 44-45: 163-164.
- SAN NICOLÒ, M. 1941, *Beiträge zu einer Prosopographie neubabylonischer Beamten der Zivil- und Tempelverwaltung* (SbMünch 34), München.
- 1948, Haben die Babylonier Wachstafeln als Schriftträger gekannt?, *Orientalia* 17: 59-70.
- 1954, Materialien zur Viehwirtschaft in den neubabylonischen Tempeln IV, *Orientalia* 23: 351-382.
- SCHEIL, V. 1914, Le Gobryas de la Cyropédie et les textes cunéiformes, *RA* 11: 165-174.
- STOLPER, M.W. 1989, The Governor of Babylon and Across-the-River in 486 B.C., *JNES* 48: 283-305.
- 2001, Fifth Century Nippur: Texts of the Murašûs and from their Surroundings, *JCS* 53: 83-132.
- STRECK, M.P. 1995, *Zahl und Zeit, Grammatik der Numeralia und des Verbalsystems im Spätbabylonischen* (Cuneiform Monographs 5), Groningen.
- ZADOK, R. 1985, *Geographical Names According to New- and Late-Babylonian Texts* (RGTC 8), Wiesbaden.
- 1997/98, review of M. Sigrist, H.H. Figulla, & C.B.F. Walker, *Catalogue of the Babylonian Tablets in the British Museum 2*, *AfO* 44-45: 293-306.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

داریوش سوم، اسکندر بزرگ و دانش بابلی *

روبارتوس ی. وان در اسپک ** - آمستردام

و حکمت و علم تو، تو را گمراه ساخت (...). از فراوانی مشورت‌های خسته شده‌ای، پس تقسیم‌کنندگان افلاک و رصدندان کواکب و آنانی که در غرّه ماهها اخبار می‌دهند بایستند و تو را از آنچه بر تو واقع شدنی است نجات دهند.

پیشگویی درباره بابل. اشعیا نبی ۱۰:۴۷، ۱۳

و دربار او (اسکندر) انباشته بود از غیب‌گویان و کاهنانی که کارشان قربانی کردن و تطهیر کردن و پیشگویی آینده بود.

پلوتارک، اسکندر ۷۵ [فارسی ۹۶]

مقدمه

در ۱۳ ماه ایلول سال پنجم داریوش سوم، شاه ایران، شاه سرزمین‌ها؛ یعنی در ۲۰ سپتامبر [۲۹ شهریور] سال ۳۳۱ پیش از میلاد، یک ماه گرفتگی در بین‌النهرین در یک ساعت و ده دقیقه پس از غروب آفتاب رخ داد، در حالی که کیوان [زحل] بر آسمان بود و

* بسیار بودند کسانی که به من یاری دادند و همراه با من اندیشیدند. کریستوفر واکر و ایروینگ فینکل موزه‌داران مجموعه خطوط میخی موزه بریتانیا، به من اجازه دادند گل‌نوشته‌های ویرایش شده در این مقاله را مقابله کنم و در اینجا قطعه‌ای انتشار نیافته درباره اسکندر و عربستان را انتشار دهم که فینکل آن را در مجموعه یافت و حرف‌نویسی خود را از آن در اختیار من نهاد. من تقریباً هر سطر این مقاله را با نگاه به نوشتار "دانش دوران باستان" جونا لندرینگ مورد بحث قرار داده‌ام (www.livius.org) که آگاهی‌های ارزشمند فراوانی به من داد. ماتیو اوسن‌درایور اطلاعات ستاره‌شناسی را در اختیارم گذاشت. مارتن استول مرا از چند اشتباه در ترجمه‌هایم از زبان اکدی آگاه ساخت. آملی کورت دستنویس مرا با دقت بسیار خواند و پیشنهادهای بسیار سودمندی کرد و بالاتر از همه کوشید تا زبان هلندی - انگلیسی مرا قابل خواندن سازد. دشواری کلافه‌کننده متن‌ها، به‌خصوص "رویدادنامه ۸" و پایان به اصطلاح "پیشگویی‌های دودمانی" مرا به مشورت با پُل آن بولیو، پی‌یر بریان، جوزپه دل مونت، مارک گیلر، و.ف. لامبرت و همکارم یاپ - یان فلیترمان واداشت. با آن که مسائل بسیاری هنوز حل نشده مانده‌اند، من از این بحث‌ها بسیار بهره‌گرفتم. با این حال مسئولیت بر نهاده‌های عمده و خطاهای باقی مانده با خود من است.

** Robartus J. van der Spek.

مشتری [ژوپیترا] کمی پیش از کامل شدن خسوف غروب کرده بود. در تمام مدت خسوف کامل باد باختری می‌وزید؛ و در مدتی که ماه باز می‌شد باد خاوری فرومی‌نشست. برای یک تاریخ‌نویس امروزی این رویدادها شاید چندان مهم نباشند که حتی ارزش یاد کردن داشته باشند، اما برای یک انسان باستانی و مسلماً یک مورخ بابلی این‌ها اهمیت داشتند. من از واژه‌های "مورخ" و "تاریخ‌نویس" در اینجا با احتیاط استفاده می‌کنم، چون در بابل به معنای امروزی ما، مورخ وجود نداشت، بلکه کسانی بودند که درباره گذشته می‌نوشتند و از این لحاظ "مورخ" محسوب می‌شدند. برجسته‌ترین فراورده دانش‌پژوهشی آنان همان سلسله "رویدادنامه‌های نوبابلی" معروف است که نوشتن آنها از سال یکم سلطنت نبوت‌نصر (۷۴۷ ق.م) آغاز می‌شود و تا دوره پارتیان (پس از ۱۴۱ ق.م) ادامه می‌یابد.^۱ این رویدادنامه‌ها نمونه‌های خوبی از روایت تاریخی نیستند بلکه بیشتر یک پایگاه داده‌ها محسوب می‌شوند. نوشتن تاریخ بابلی دانشی دقیق و بخشی از مجموعه کلی خرد بابلی بود. دانشمندان بابلی جهان را کل پیچیده‌ای می‌دانستند که در آن همه پدیده‌ها در ارتباط و نفوذ متقابل بر یکدیگرند. بنابراین در جهان‌بینی بابلی چگونگی آرایش ستارگان، وضع جگر یک حیوان قربانی شده، جهت باد، زایش یک موجود عجیب‌الخلقه، وضع سطح رود فرات، قیمت اجناس، مرگ شاهان و پیروزها در جنگ، همگی در ارتباط متقابل با یکدیگر بودند. این بدان معناست که اگر در موقعیتی در گذشته، ماه گرفتگی همراه شده بود با غیبت ستاره مشتری، وزش باد باختر و مرگ شاه، پس شاه دوره بعدی نیز اگر همه این شرایط همزمان پیش می‌آمدند بایستی منتظر همین سرنوشت باشد.

دغدغه اصلی محققان بابلی بررسی همه این پدیده‌ها بود. آنها براساس این فرض‌ها وظیفه خود را به شیوه مدرن قابل توجهی انجام می‌دادند. آنها بردبارانه و با دقت و وسواس به تهیه و تنظیم پایگاه‌های داده‌ها که در واقع تمامی نداشت می‌پرداختند. اگر در آن زمان کامپیوتر داشتند بی‌گمان از آن استفاده می‌کردند و بدین سان آنها ستاره‌شناسی را به چنان دانش پیچیده‌والایی ارتقاء دادند که نمونه‌ای شد در خور پیروی برای جهان باستان و پس از آن. آنها برای رسیدن به این هدف یک سلسله طولانی از رصدهای نجومی انجام دادند که نسخه‌های تاریخ‌دار و منتشر شده آنها از سال ۶۵۲ تا ۶۱ ق.م را

۱. رویدادنامه‌ها در "ABS chron. 1-13b" گردآوری و با اصلاحاتی به زبان فرانسوی ترجمه شده‌اند و گلاسنگر قطعات تازه را در ۱۹۹۳ منتشر کرده است. آخرین رویدادنامه منتشر شده مربوط به زمان سلطنت سلوکوس سوم (۲۲۶ تا ۲۲۳ ق.م) است. اما موزه بریتانیا قطعه انتشار نیافته‌ای از دوره اشکانیان را در اختیار دارد. ایروین فینکل و من اکنون در حال کار روی انتشارات تازه رویدادنامه‌های پسین هستیم.

دربار می‌گیرد (AD I-III). آنها درباره صورتهای فلکی تکرار شونده به محاسباتی پرداختند و درباره ماه گرفتگی‌ها و خورشید گرفتگی‌ها پیش‌بینی‌هایی کردند. ارسطو به کار آنان چنان علاقه داشت که پس از ورود اسکندر به بابل از برادر زاده‌اش کالیستنس خواست تا رصدهای نجومی بابلیان را برایش بفرستد.^۲

پژوهندگان بابلی در چارچوب یادداشتهای روزانه نجومی، رویدادهای "مرتبط" را گزارش می‌دادند: آب و هوا، سطح فرات، تولد موجودات عجیب، رویدادهای منفرد (مثلاً: "در این ماه پنج سگ نر با یک سگ ماده نزدیکی کردند." AD I ۳-۱۹۲، شماره A-۲۰۷ "روی لوحه" ۱۷)، خسارت به معبد، دستاوردهای شاه، نبردها، هدیه‌ها یا نذورات سلطنتی، مرگ افراد خاندان سلطنتی. آنها همچنین فهرستهای جداگانه‌ای برای حوادث تاریخی داشتند که ما رویدادنامه‌ها می‌نامیم که گزارشهای دقیق واقعیت‌هایی هستند برای استفاده در دانش غیب‌گویی بابلی.

برجسته‌ترین جنبه رویدادنامه‌ها رفتار جداگانه آنها با واقعیت‌های تاریخی است. این تاریخ‌نگاری بدان معنا که روایت منسجمی از تاریخ ارائه دهد و جویای علل عمیق‌تر باشد نیست؛ بلکه بیشتر نمایانگر واقعیت‌هایی درباره شاهان، طول سلطنت آنان، کامیابی‌ها و شکستهایشان در نبردها و واقعیت‌هایی درباره شهر بابل، معبد آن و آداب و رسوم نیایش و پرستش در آن است. سبک نگارش موجز و بی‌شاخ و برگ است و از هر لحاظ با کتیبه‌های سلطنتی با گزارش‌های جانبدارانه و افتخار و بالیدن به پیروزیها فرق دارد (گریسون، ۱۹۸۰، ص ۱۷۳). همین جدایی و برخورد واقع‌گرایانه با تاریخ در بخش‌های تاریخی به اصطلاح یادداشتهای روزانه نجومی نیز دیده می‌شود.

آخرین نکته اما نه بی‌اهمیت‌ترین آن این که بابلیان موجب پیشرفت یک ادبیات گسترده شگون‌شناسی یا تغال شدند که عبارت بودند از فهرستهای طولی از نشانه‌های ستاره‌ای یا نجومی (هفتاد لوحه گلی از سلسله‌های Enūma Anu Enlil)، نشانه‌های جگر قربانی، نشانه‌های مربوط به حوادث منفرد (Šumma izbu, Šumma ālu)^۳.

رابطه نزدیک میان این گونه‌ها غالباً مورد اشاره قرار گرفته است (فینکل اشتاین، ۱۹۶۳؛

2. Simplicius, *In Cael.* II.12 (ad Arist., *De Caelo* 293a4); see Heiberg (ed.) 1894: 506. Exact information on the historical solar and lunar eclipses is to be found in Meeus & Mucke 1979, Mucke & Meeus 1983, and at the NASA website (<http://sunearth.gsfc.nasa.gov/eclipse/eclipse.html>).

3. Cf. Oppenheim 1977: 208-227; Reiner 1998; Koch-Westenholz 1995. A catalogue of the *Enūma Anu Enlil* series was compiled in Seleucid Uruk (Weidner 1941/42: 186-7).

راچیرگ-هلتون، ۱۹۹۱، ص ۳۳۰ به بعد)، و من نیز به درستی (برخلاف برینکمن ۱۹۹۰ صص ۹۷-۹۵) چنین می‌اندیشم. شاید بتوان از این نیز فراتر رفت و فرض کرد که یادداشت‌های روزانه یگانه منبع رویدادنامه‌ها بوده‌اند، اما کاتبان هر دو گونه از اصطلاحات مشابهی استفاده می‌کردند. به گمان من کاتبان رویدادنامه‌ها، یادداشت‌های روزانه نجومی و شگون‌شناسی‌ها افراد واحدی بوده‌اند. "تاریخ" بخشی از خرد و حکمت بابلی بود.

کارشناسان بابلی همیشه در دربارهای سلاطین آشوری و بابلی حضور داشتند. در جهانی که شاهان هیچ‌گاه از جنگهای دائمی، تهدید همیشگی خیزش‌ها و قیام‌ها و نیز شورش‌های درون کاخی و بیماریها در امان نبودند، طبعاً مشتاق بودند بدانند خدایان چه سرنوشتی برایشان رقم زده‌اند و در ستارگان و جگر جانوران قربانی شده چه نوشته‌اند. به علاوه، محققان بابلی فقط توانایی پیشگویی نداشتند، بلکه می‌توانستند به دستکاری در آینده و تغییر آن نیز پردازند. بهترین نمونه این فعالیت دستکارانه و در واقع فریبکارانه در سرنوشت، آیین جانشین‌سازی برای شاه بود. در این آیین، شاه موقتاً برکنار می‌شد و جای او را مرد دیگری که معمولاً یک عقب مانده ذهنی یا یک مجرم بود می‌گرفت. این شاه بدلی یا جانشین برای مدت کوتاهی - حداکثر ۱۰۰ روز - "فرمان می‌راند" و آنگاه او را اعدام می‌کردند. بدین ترتیب نشانه بدشگونی برای شاه واقعی به تحقق می‌پیوست و برطرف می‌شد و او سپس فرمانروایی خود را از سر می‌گرفت. شاه بدلی یا جانشین، بایستی در همان قصر مسکونی شاه تاج‌گذاری کند و بر تخت بنشیند اما توصیه می‌شد که از محوطه کاخ خارج نشود و تا ۱۰۰ روز که خسوف یا کسوف برطرف نشده است به میان مردم نرود (پاریولا، ۱۹۸۳، XXII-XXXII؛ اسملیک، ۱۹۷۸/۷۹).

نقش طالع‌بینان و غیب‌گویان بابلی و آشوری را نباید دست کم گرفت. فعالیت‌های آنان، توصیه‌ها و هشدارهایشان از طریق نامه‌های فراوانی که خطاب به شاهان آشوری نوشته‌اند در اختیار ماست (پاریولا، ۱۹۷۰؛ همان، ۱۹۹۳). خواندن این نامه‌ها برای دانشجویانی که می‌خواهند درباره زندگی دربار آشور بدانند و بیاموزند بایسته است. این نامه‌ها در عین حال دیدگاه ما را درباره زندگی دربار بابل هنگام اقامت اسکندر در آنجا روشن‌تر می‌سازند.

آوازه پژوهندگان بابلی سراسر جهان را در نور دیده بود. اسرائیلیان، یونانیان و رومیان از آنان آموختند و "کلدانیان" را - که به خطا از زمان هرودوت به بعد آنها را به این نام

می‌شناختند - به عنوان کارشناس پذیرفتند^۴. آنان گرچه پذیرفته شدند، اما همان‌طور که در نقل قولی از کتاب مقدس در آغاز این مقاله دیدیم، مورد انتقاد نیز قرار گرفتند. فیلسوفان یونانی نیز در توانایی‌های آنها تردید کردند، چنان‌که آناکسارخوس به اسکندر توصیه کرد که به سخنان طالع‌بینان و اخترگویان کلدانی گوش ندهد (دیودوروس، XVII، ۱۱۳، ۶؛ نک. بعد). اما اسکندر که سخنان اشعیاء نبی را نخوانده بود، به رغم تأیید دیودوروس، معلوم نیست که به راستی توصیه انتقادآمیز آناکسارخوس را پذیرفته و قانع شده باشد.

اجازه دهید به اطلاعات طالع‌بینان و اخترگویان در مورد روز ۲۹ سپتامبر سال ۳۳۱ ق.م. برگردیم که من این مقاله را با آن آغاز کردم: ماه گرفتگی، غیبت ستاره مشتری، وجود ستاره کیوان [زحل] و بادهای در یادداشت‌های روزانه نجومی بابلی این نکته به روشنی گزارش شده است:

خسوف کامل شده است. در چهلمین دقیقه شب، [خسوف کامل؟. اولیه] - شکست - مشتری ناپدید شد [...]؛ [...]؛ [...] طی خسوف کامل باد باختر وزیدن گرفت، طی باز شدن [ماه] باد خاور. [...] چهارمین؟ ...؟ در طول ماه گرفتگی، مرگ و طاعون."

(AD I:176-7, no. -330 'obv.' 3-4)

بی‌گمان کارشناسان بابلی این رویدادها را نشانه فوق‌العاده بدی برای یک شاه فرمانروا می‌دانسته‌اند. این را می‌توان از ادبیات شگون‌شناسی دریافت. گرفتگی‌های خورشید و ماه بالقوه برای شاهان حاکم خطرناک بودند. با این حال، اوضاع و احوال جنبی که فرصت را برای تفسیرهای متفاوت فراهم می‌سازند نیز اهمیت دارند. در تفسیر نجومی *Šumma Sin ina tāmartišu* لوحه ۴ سطور ۹ تا ۲۰ (کُخ-وستن هولتس، ۱۹۹۵، صص ۱۱۲-۱۰۴) قواعد عمده با تفسیر "مونابیتوم" در کنار هم قرار می‌گیرند که کارشناسی بابلی در دربار آشور بود (پارپولا، ۱۹۹۳، پانوش ۳۱۶). آنها در جدول زیر گنجانده شده‌اند. قابل ذکر است که قواعد اخترگویی‌گاه با یکدیگر تناقض دارند و جدول زیر جامع و فراگیر نیست.

۴. استرابو (XVI، ۱، ۶) تفاوت ظریفی قابل است میان کلدانیان به عنوان فیلسوفان محلی و کلدانیان ساکن سرزمین مجاور عربستان و دریای پارس.

بستگی	پدیده
آموزو آکد آشور / سوبارتو ایلام	ربع دایره‌های ماه ^۵ بالا راست پایین چپ
آکد آمورو ایلام سوبارتو و گوتیوم	جهت‌های سایه شمال غرب جنوب شرق
آکد ایلام آمورو سوبارتو و گوتیوم	ماه‌ها IX, V, I X, VI, II XI, VII, III XII, VIII, IV
آکد ایلام آمورو سوبارتو	روزها ^۶ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶
آکد آمورو ایلام سوبارتو و گوتیوم	بادها شمال غرب جنوب شرق
نمودار طاعون نمودار بازار روبه رکود نشان می‌دهد که بیمار بهبود خواهد یافت	زمان گرفتگی پاس شب پاس نیمه‌روز پاس صبح

۵. به نظر گئخ - وستن هولتس، ربع دایره‌ها مهمترین عوامل تعیین کننده هستند؛ عناصر دیگر را می‌شود تکمیلی شمرد (و راه را برای تفسیر شخصی باز کرد).

۶. ماه گرفتگی‌ها می‌تواند فقط در بدر کامل رخ دهد که همیشه در تقویم قمری در اواسط ماه رخ می‌دهد.

اجازه دهید نگاهی بیندازیم به چند متن مشخص شگون‌شناسی. در درجه نخست II.16 پشت لوحه TCL VI.13: "ماه یا خورشید گرفته است و مشتری حاضر نیست: به معنای پایان سلطنت". (راچبرگ - هلتن، ۱۹۸۷a، ص ۲۱۷؛ نک. دل مونه، ۱۹۹۷، ص ۲). این مؤید این قاعده است که مشتری سیاره‌ای مثبت و زحل [یا کیوان] سیاره‌ای منفی است (راچبرگ - هلتن، ۱۹۸۸b). حضور مشتری در آسمان به معنای جلوگیری از بدشگونی است: "اگر گرفتگی (ماه) رخ دهد و سیاره مشتری در آن خسوف در آسمان وجود داشته باشد، شاه تندرست می‌ماند و نجیب‌زاده بلند مرتبه‌ای به جای او خواهد مرد" (ACH 2 Spl. 29:14؛ نک. نامه موناپیتوم، هونگر، ۱۹۹۲: شماره ۳۱۶، پشت لوحه، ۳؛ نک. پارپولا، ۱۹۸۳، ص xxi).

به اصطلاح تقویم نجومی بابلی، شگون بد یا نیک درخور برای یک گرفتگی در ماه ایلول (ماه VI یعنی شهریور) را چنین گزارش می‌دهد: "اگر در ماه ایلول (یک ماه گرفتگی) در پاس شب رخ دهد، یعنی: دشمن برسرزمین شکست وارد خواهد آورد؛ دشمن از دارایی‌های من بهره خواهد برد" (لابا، ۱۹۶۵، بند ۷:۷). ماه گرفتگی ۲۵ سپتامبر (۱۳ ایلول = [۲۹ شهریور]) در طول پاس شب رخ داد و طی آن دشمن، اسکندر، ۱۱ روز بعد داریوش را شکست داد و دارایی‌های او را تاراج و تصاحب کرد. قطعه جالب دیگر، تفال نجومی زیر از لوحه ۲۹ Enūma Anu Enlil است:

"اگر در هر یک از روزهای ۱۳ و ۱۴ ماه "ولولو" (= ایلول = ماه ششم = شهریور)... ماه تیره شود؛ پاس‌ها [ی شب و روز] بگذرد و [ماه] همچنان تیره بماند؛ تیرگی آن همانند سنگ لاجورد باشد؛ تا نقطه میانی خود تیره شود؛ در غرب (ربع دایره) همان‌طور که پوشیده می‌شود باد غربی وزیدن گیرد؛ آسمان تیره می‌شود؛ نور آن پوشیده می‌گردد؛ پسر شاه برای نشستن بر تخت تطهیر می‌شود لیک بر تخت نخواهد نشست؛ از راه رسیده‌ای... خواهد... شاهزادگان در غرب، مدت ۸ (حاشیه: ۱۶) سال پادشاهی خواهد کرد؛... ارتش دشمن را درهم خواهد شکست؛ در آنجا در مسیر او فراوانی و ثروت خواهد بود؛ او پیوسته دشمن خود را دنبال خواهد کرد، و بخت از او برنخواهد گشت." (روی لوحه ۶۱-۵۹؛ راچبرگ - هلتن، ۱۹۸۷b، ص ۳۴۶)

بنابراین آخرین بابلی می‌توانسته‌اند منتظر مرگ شاه حاکم باشند؛ خسوف کاملی شد که ممکن بود همه سرزمین‌ها را فراگیرد. پدیده‌های تکمیلی متناقض‌اند: روز سیزدهم قرار بود برای اکد بدبختی بیاورد، ماه ششم (VI) برای ایلام بدبختی به همراه داشته باشد، وزیدن باد غربی طی خسوف کامل بدان معنا بود که: بدبختی (یک از راه رسیده) از غرب می‌آید؛ طی باز شدن [ماه] باد شرقی می‌وزد: نجات سوبارتو و

گوتیوم^۷. خسوف در پاس شب رخ داد که نشانه طاعون بود. یادداشت روزانه نجومی این پدیده را گزارش می‌کند که قاعده را تأیید کرد!

اگر بکشیم از نگاه بابلی به جهان ۲۰ سپتامبر ۳۳۱ ق.م. بنگریم، می‌توانیم پیش‌بینی کنیم که سرنوشت داریوش سوم، شاه فرمانروا، شاه ایران (= ایلام [ماه VI])، شاه همه سرزمین‌ها [با خسوف کامل] سرنوشت بدی بوده است. پایان کار با رسیدن "از راه رسیده‌ای" از غرب [وزش باد باختری] فرا می‌رسد، اما شاه به شرق، به گوتیوم، می‌گریزد [طی باز شدن خسوف باد شرق می‌وزد]. این به معنای پایان سلطنت او در ایلام [ماه VI] و در آکد [روز ۱۳] است. انتظار می‌رفت که "از راه رسیده مدت هشت سال حکومت کند". به راستی فال بد تحقق یافت. یازده روز بعد، در یکم اکتبر ۳۳۱ ق.م. نبرد گائوگاملا بین از راه رسیده از غرب یعنی اسکندر بزرگ و داریوش سوم در گرفت، و این به معنای پایان پادشاهی داریوش سوم بود. اسکندر به عنوان شاه آسیا و شاه جهان مورد استقبال قرار گرفت. سه هفته بعد شاه نو وارد بابل شد و برای ایزد مردوک قربانی کرد. او شاه جدید آکد بود. داریوش شاه گرچه در میدان نبرد کشته نشد، ولی به شرق، به گوتیوم، گریخت و در آنجا هشت ماه بعد به دست بسوس، شهرب خود، به قتل رسید. فال دومی که من اشاره کردم نیز کمابیش با اوضاع تطبیق می‌کند: اسکندر یک "از راه رسیده" بود، او از غرب آمد، داریوش را تعقیب کرد، بخت از او روی برنگردانید، اما بایستی پس از هشت سال بمیرد. گو این که واقعیت‌ها دقیقاً با پیشگویی‌ها و فال بد زدن‌ها مطابقت نکردند (داریوش ظرف صد روز نمرد)، اما دانش پژوهان بابلی بی‌گمان از تأیید و اثبات الگوی علمی خود شاد شدند.

پیشگویی و طالع‌بینی گرچه دغدغه خاص محققان بابلی بود، اما در جهان یونانی نیز اهمیت داشت. یونانیان نیز با اخترگویی و غیب‌گویی از روی امعاء و احشای قربانی آشنا بودند. آنان پیوسته با هاتقان و پیشگویان معابد مشورت می‌کردند. بنابراین شگون‌شناسی مربوط به ماه گرفتگی بر یونانیان نیز اثر گذاشت و نویسندگان یونانی آن را گزارش دادند: "ماه گرفتگی تقریباً کامل بود و اسکندر برای ماه، خورشید و زمین، که همه می‌گفتند علت خسوف هستند، قربانی کرد. آریستاندر فکر می‌کرد که خسوف به سود مقدونیان و

۷. هفایستیو تانوس عقیده دارد که سرزمین‌هایی که در آنها بادهای در آغاز خسوف وزیدن می‌گیرند گرفتار تخریب ناشی از خسوف می‌شوند، اما بادهایی که در پایان خسوف می‌وزند به معنای چیزهای خوب‌اند: نک. راجسبرگ-هلتن، ۱۹۸۸a، ص ۵۹ و نقل قول او از هفایستیو تانوس، Apotelesmatica (ویرایش و چاپ د. پینگری، لایپزیگ ۱۹۷۳: توبنر)، 121.

داریوش سوم، اسکندر بزرگ و دانش بابلی □ ۳۶۹

اسکندر است و نبرد باید در همان ماه انجام گیرد، و قربانی کردن‌ها نوید پیروزی اسکندر را داده‌اند^۸

(آرین، آناباسیس، III، ۷، ۶)

سرنوشت شاهان دغدغه خاص پیشگویان و طالع بینان بابلی بود و این نیز قابل درک است. مگر نه آن که حتی امروز عناصر و اخبار اصلی صفحات روزنامه‌ها و کتاب‌های تاریخ را برآمدن و برافتادن سیاستمداران تشکیل می‌دهند. افزون بر این، شاهان در واقع کارفرمایان اخترگویان بودند و حتی هنگامی هم که مستقیماً در خدمت شاهان نبودند، همانند منجمان بابلی دوره هلنیستی که با درآمد معبد زندگی می‌کردند (نک. وان دراسپک، ۱۹۸۵)، باز به سیاست شاهان توجه و علاقه داشتند چون هزینه نگهداری معابد با آنان بود.

غیر از ظهور و سقوط شاهان، به قدرت رسیدن و منقرض شدن دودمان‌ها یا سلسله‌های سلطنتی و امپراتوری‌ها نیز برای آنان اهمیت داشت. در اندیشه بین‌النهرینی این مضمونی بود بسیار کهن. این را قبلاً در فهرست شاهان سومری می‌بینیم. خدایان پادشاهی را به برخی شهرها می‌دادند و بعدها آن را باز می‌ستاندند و به شهرهای دیگری می‌دادند، نمونه دیگری از این اندیشه رویدادنامه دودمانی معروف است (ABC chron.18). این مفهوم به کتاب مقدس (دانیال نبی) و جهان کلاسیک (هزیود و دیگران) نیز راه یافت.

برافتادن امپراتوری‌ها و برآمدن امپراتوری‌های جدید هنوز برای انسان تخیل برانگیز است. در اندیشه بیشتر تاریخ نویسان و نویسندگان این نکته مسلماً در مورد برافتادن شاهنشاهی ایران هخامنشی نیز صدق می‌کرد که آن را یک امپراتوری "شرقی" برده خو و زن صفت می‌نامیدند که آزادی محبوب تمدن یونانی را در ماراتون (۴۹۰ ق.م) و ترموپیل (۴۸۰ ق.م) مورد تهدید قرار داد، اما سرانجام به دست پهلوانی از مقدونیه و قهرمان یونانیان از پای درآمد. همان اسکندر بزرگی که برکت‌ها و موهبت‌های هلنیسم و یونانی‌مآبی را تقدیم شرق کرد.

این دیدگاه سنتی که عمری دراز دارد، اکنون به کاریکاتوری تبدیل گشته است و بسیاری از محققان پذیرفته‌اند که بیشتر این عقیده عمومیت یافته محصول جانبداری

---

۸ این رسم ما را به یاد یک رسم قدیمی بین‌النهرینی در پیشگویی می‌اندازد: خسوف و کسوف صرفاً اعلام پیام الهی بودند، ولی محتوای این پیام از طریق مشاهده و تفسیر امعاء واحشای جانوران قربانی شده معلوم می‌شد.

منابع یونانی بوده است. اما مشکل اینجا است که منابع غیر یونانی به نحو آزردهنده‌ای اندک‌اند و آنهایی هم که هستند درکشان به نحو دلسرد کننده‌ای دشوار است، که بخشی به علت ناسالم ماندن مدارک و بخشی نیز معلول این واقعیت است که مبنای منطقی این متون چندان قابل درک نیست.

هدف این مقاله چلاتدن کمی بیشتر این مدارک و به زور چکاندن قطره‌هایی بیشتر برای درک آنها بیش از آنچه تاکنون انجام شده، می‌باشد. با این حال هدف من فقط ارائه بهتر و دقیق‌تر متونی که تاکنون انتشار یافته‌اند در کنار متون تازه‌تر نیست، بلکه افزون بر این‌ها می‌خواهم دیدگاهم را درباره ماهیت این متون بیان کنم. پرسش بنیادی من این خواهد بود که آیا از این متون می‌توان برای به دست آوردن بینشی درباره نگرش مردم بابل نسبت به اربابان سیاسی‌شان، یعنی داریوش سوم و اسکندر بزرگ، استفاده کرد؟ به علاوه به مروری درباره نظر اسکندر نسبت به حکمت بابلی خواهم پرداخت.

به نظر می‌رسد همه این‌ها مناسب مجلدی است که به‌خاطر هرن سانسیمی وردنبورخ تقدیم شده است؛ بانوی دانشمندی که از آثار پربارش پیداست که هدف اصلی‌اش قانع کردن محققان به برتری آثار غیر یونانی در مورد شاهنشاهی ایران بود و سخنرانی افتتاحیه خود را (چاپ ۱۹۹۱) به رفتار اسکندر با تخت جمشید اختصاص داد. در این زمینه او از فقدان اطلاعات دست اول گلایه داشت که بیشتر آنها نقل قول‌هایی هستند از سوی یونانیان از نویسندگان یونانی قدیمی‌تر که آثارشان مفقود شده است. امیدوارم اگر زنده می‌بود این مقاله را به عنوان معرفی مصالحی جهت درک نظر بابلیان نسبت به داریوش سوم و اسکندر سودمند تشخیص می‌داد.

اسناد بابلی

در زیر به معرفی پنج سند میخی درباره اسکندر می‌پردازم که چهارتای آنها قبلاً انتشار یافته‌اند و یکی هنوز انتشار نیافته است. من همه این متون را مقابله کردم. سرشت اسناد باهم تفاوت دارد، اما بیشتر آنها، و نه همگی، به جهان دانش پژوهی بابلی تعلق دارند: یک یادداشت روزانه نجومی که از جنگ گائوگاملا و ورود اسکندر به بابل یاد کرده است (متن ۱)، قطعه‌ای که در آن به نامه‌ای خطاب به بابلیان در ارتباط با آرسس و اسکندر اشاره شده است (متن ۲)، یک تکه رویدادنامه مربوط به داریوش سوم و اسکندر (متن ۳)، یک قطعه رویدادنامه درباره اسکندر و عربستان (متن ۴) و یک به اصطلاح پیشگویی دودمانی که سندی است منسوب به یک دانشمند بابلی در دربار آشور که در آن سقوط

آشور و پیامدهای تاریخی بعدی از زمان نبوپولسّر تا اسکندر پیش‌گویی شده است (متن ۵).

متن ۱: نبرد گائوگاملا و ورود اسکندر به بابل (۳۳۱ ق.م)

مأخذ: AD I:179، شماره ۳۳۰ - روی لوحه، ۱۵'-۱۴' و "پشت لوحه" ۱۵'-۳' (BM 36761 + BM 36390). عکس (اندازه طبیعی)؛ همان، تصویر ۲۹. کپی؛ وایزمن، ۱۹۸۵، ص ۱۲۱. یادداشت روزانه مربوط است به ماه VI (= ایلول) = ۸ سپتامبر تا ۱۷ اکتبر [۱۷ شهریور تا ۱۵ مهر] و ماه VII (= تشری) = ۱۸ اکتبر تا ۶ نوامبر [۶ مهر تا ۱۵ آبان] سال ۳۳۱ ق.م.

توصیف لوحه گلی - یادداشت روزانه مرکب است از دو گل نبشته که به هم متصل نیستند. بخشی که روی آن اطلاعات تاریخی نوشته شده، بخش چپ لوحه بزرگتر است که دست کم نیمی از آن مفقود شده است؛ ضخامت لوحه در لبه چپ آن ۲۲ میلی متر است که در لبه راست تا ۳۰ میلی متر افزایش می‌یابد. این بدان معناست که فقط نصف یا حتی کمتر از نصف سمت چپ لوحه حفظ شده است. از لوحه دیگر فقط نیمه بالایی روی لوحه باقی مانده است. متن نوشته روشن است و قرائت آن چندان دشوار نبوده است.

حرف‌نویسی - روی لوحه

- 14' ITU BI U₄ 11.KAM *hat-tu₄ ina ma-dàk-tu₄ ina qud-me* LUGAL GAR-m[*a* .....]
15' *ana tar-ši* LUGAL ŠUB-ú <U₄> 24.KAM *ina še-ri* LUGAL ŠÚ *za-qip-t*[*u₄* .....]
16' GABA *a-ha-meš im-ha-šu-ma* BAD₅.BAD₅^{lu}ERÍN.MEŠ *kab-t*[*u₄* .....]
17' LUGAL ERÍN.MEŠ-šú *ú-maš-šir-ú-ši-ma ana* URU.MEŠ-šú-nu [.....]
18' [*ana K*]UR *Gu-ti-i ZÁH-it-u'* (blank)

ترجمه

۱۴' آن ماه (ماه VI = ایلول) در روز یازدهم (۱۸ سپتامبر ۳۳۱ ق.م)، در اردوگاه در حضور شاه هراس مستولی شد [حنائیان...]
۱۵' در جلوی شاه اردو زدند، در روز بیست و چهارم (اول اکتبر ۳۳۱)، در بامداد شاه جهان درفش [خود را برافراشت] [...].
۱۶' در برابر یکدیگر به نبرد پرداختند و [او] شکست سنگینی بر سپاهیان شاه وارد آورد.
۱۷' شاه، سپاهیان او را رها کردند و به سوی شهرهایشان [...]
۱۸' [به سر] زمین گوتی‌ها گریختند.

تفسیرها

۱۷' این ترتیب جمله‌بندی: مفعول - فاعل - فعل، خاص عبارات شگون‌شناسی است. این پیشگویی خاص ("شاه، سپاهیان او را ترک خواهند کرد") در تقویم نجومی بابلی برای ماه گرفتگی‌های ماه‌های III، VIII و X داده شده است (لابا، ۱۹۶۵، بند ۷۲: ۳؛ بند ۷۳: ۸، ۱۰).

این قطعه به نبرد گائوگاملا اشاره می‌کند؛ از داریوش سوم با عنوان "شاه" و از اسکندر با عنوان "شاه جهان" یاد شده است. در آغاز این گل‌نشته، پدیده‌های نجومی بحث شده در بالا گزارش شده‌اند. برای بحث کامل و مشروح بنگرید به برنان، ۱۹۹۰. هراس به علت پیشروی و نزدیک شدن ارتش اسکندر مستولی شده است. از مقدونیان غالباً با عنوان "حنائیان" یاد شده که یک قبیله چادرنشین غربی در منطقه فرات میانی در دوره بابلی میانی بوده‌اند (نک. متن ۳). گرایش کهن یادداشت‌های روزانه و رویدادنامه‌ها در بیان نام‌های جغرافیایی این‌گونه بوده است. این کار آنها را برای مقایسه با شگون‌شناسی‌ها سودمندتر می‌ساخت. همین نکته در مورد اصطلاح "گوتی‌ها" (مردم ساکن شرق دجله) در سطر ۱۸' صادق است.

حرف‌نویسی - پشت لوحه

- 3' [I]TU BI TA I E[N .....]
 4' ana E.KI GIN-ku um-ma 'É.SAG.ÍL' [.....]
 5' u DUMU.MEŠ E.KI a-na NÍG.GA É.SAG.ÍL [.....]
 6' 'U₄' 11.KAM ina URU UD.KIB.NUN.KI řè-e-mu šá^m A-[ek-sa-an-dar-ri-is ....]
 7' [um-m]a' a-na É.MEŠ-ku-nu ul er-ru-ub U₄ 13.KA[M .....]
 8' [KÁ.SI]KIL.LA KÁ ka-mi-i šá É.SAG.GÍL ú .. [.....]
 9' [... ..] U₄ 14.KAM¹⁰ [a-ma-na-a-a MU-tim GU₄ [.....]
 10' [... TI] (blank) LUGÚD.DA.MEŠ^{uz} ME.HÉ.ME[Š .....]
 11' [U₄ ...KAM^m] A-lek-sa-an-dar-ri-is LUGAL ŠÚ ana E.KI K[U₄? .....]
 12' [ANŠE.KU]R.RA.MEŠ ú ú-'nu-ut' [.....]
 13' [... ..] u DUMU.MEŠ E.KI u UN.'MEŠ' [.....]
 14' [... .. KU]Š ší-piš-tú ana [.....]
 15' [... ..] x um-ma x[.....]

ترجمه

۳' آن ماه (VII - تشری = شهریور)، از اولین [روز] تا [... روز] ام یونانیان

۴' به بابل آمد و چنین [گفت]: "معبد [ازاگیلا] مرمت خواهد شد"

- ۵' و بابلیان به خزانه اِزاگیلا [عشریه خواهند داد]
- ۶' در روز یازدهم (۱۸ اکتبر ۳۳۱) در سپیبار فرمانی از [اسکندر به بابلیان فرستاده شد]
- ۷' [که چنین بود]: "من وارد خانه‌های شما نخواهم شد". در روز سیزدهم (۲۰ اکتبر ۳۳۱) یونانیان وارد شدند.
- ۸' دروازه [سیکیلا]، دروازه بیرونی اِزاگیلا و [به خاک افتادند]
- ۹' [و سجده کردند]. روز چهاردهم (۲۱ اکتبر)، این یونانیان یک گاو. [...]
- ۱۰' [دنده‌های] کوتاه بافت‌های چرب (دل و روده‌های قویانی) را [قربانی کردند].
- ۱۱' [در روز m] اسکندر، شاه جهان، وارد بابل شد [...]
- ۱۲' اسب [ها] و تجهیزات [...]
- ۱۳' [...] و بابلیان و مردم [سرزمین...]
- ۱۴' [...] نامه‌ای بر پوست به [بابلیان...]
- ۱۵' [...] "که چنین است: [...]

تفسیرها

۹'-۴' مرمت‌ها فرضی هستند، اما می‌دانیم که اسکندر در نظر داشت معبد اِزاگیلا را بازسازی کند (آرین، آناباسیس، VII، ۱۷، ۲)، و می‌دانیم که بابلیان به خزانه اِزاگیلا با هدف خاص برداشتن آشغال‌ها و تکه‌های بازمانده اِزاگیلا عشریه پرداختند (نک. دل‌مونه، ۱۹۹۷: صص ۱۷-۱۳ و پانوش ۴۱؛ یورسا، ۱۹۹۸، صص ۷۳ به بعد). این که کارکنان بلند پایه وارد معبد می‌شوند "و به خاک می‌افتند و سجده می‌کنند" مضمون مکرری در یادداشت‌های روزانه است.

۱۰' نک. VAS VI 268:3 و NRV 842=7، "سهمیه‌های اختصاص داده شده توسط شاه برای ایزدبانوی ایشهارا از جمله حاوی ۱۰ دنده کوتاه گاو و ۵ بافت چربی دل و روده گوسفند بود (این اشاره را مرهون م. استول هستم). نیز بسنجید با مراسم آیینی بازسازی معبدی در اوروک در TCL 6 46 روی لوحه، ۴ (لینسن ۲۰۰۲، صص ۳۰۰).

بنابر رسم همیشگی یادداشت‌های روزانه نجومی، هدف ستاره‌شناس بیان واقعیت‌های محض و عریان است. داوری‌های ارزشی به ندرت دیده می‌شوند. واقعیت‌های محض از این لحاظ کمابیش به سود اسکندر هستند. او پیروزمند است و به پرستش و آیین‌های مردوک احترام می‌گذارد و آنها را رعایت می‌کند. بابلیان عشریه‌هایشان را به معبد

خواهند پرداخت (که شاید بیشتر به سود معبد است تا بابلیان).
 داوریه‌های ارزشی بی‌پرده و صریح وجود ندارند جز آنکه اسکندر را "شاه جهان" و داریوش را فقط "شاه" می‌خوانند، اما این نیز می‌تواند "واقعیت صرف" دانسته شود چون سربازان اسکندر پس از پیروزی در گائوگاملا با فریاد و هلهله به وی لقب "شاه آسیا" دادند (نک. فردریکس مایر، ۲۰۰۰) حال آن که داریوش به راستی به "شاهی" در میان شاهان دیگر تنزل یافت. "واقعیت" جالبی که یادداشت به آن اشاره می‌کند آن است که در هنگامه نبرد، سپاهیان داریوش به جای کمک به او در پیکار او را تنها گذاشته و گریخته‌اند، و در این زمینه گفتار آریین (آناباسیس، III، ۱۳، ۳) و کورتیوس (IV، ۱۵، ۳۳-۲۸) و دیودوروس (XVII، ۶۰، ۳) کمابیش همانند با تصویری است که یادداشت نجومی ارائه می‌دهد.

متن ۲: قطعه‌ای که به آرسس و اسکندر اشاره دارد

مأخذ - BM 36613 = زاكس، ۱۹۷۷، صص ۷-۱۴۴ (با عکسی در اندازه طبیعی).
 توصیف لوحه گلی - هیچ یک از لبه‌ها سالم نمانده است و یک طرف به کلی خراب شده است. متن به روشنی نوشته شده است و با همان سبک و همان اندازه و شکل علایم و سطور در متن پیشین.

حرف نویسی

- 2' [.....]x ina IZI² [.....]
 3' [.....]-ú u¹⁰ERÍN.MEŠ [.....]
 4' [.....] x šá ŠU¹¹-šú SAHAR.HI.A TA x [.....]
 5' [.....] x id-de-ku-ú U₄-mu [.. .. . . .]
 6' [..... MU x K]AM^mÁr-šú A šá^mÚ-ma-kuš šá^mÁr-tak-šat-s[u MU-šú na-bu-ú]
 7' [.....] KU₄-ú ú È^dA-nu-ni-tu₄ lib-bi Er[i-du]₁₀.K1
 8' [.....^mA-lek-sa-an]-dar-ri-is LUGAL GAL {x} DÜ-u' at-tu-nu DUMU.MEŠ E.[K1 .....]
 9' [..... M]EŠ u É.MEŠ ana NÍG.GA É.SAG.GIL u DUMU.MEŠ E.KI GU[R.MEŠ⁷ .....]
 10' [.....] É.SAG.GIL DÜ-uš-u' ú-qu [.....]
 11' [..... ERÍ]N.MEŠ i-šu-tu ..[.....]
 12' [.....]r ..¹[.....]

ترجمه

- ۲' [.....] با آتش (؟؟) [.....]
- ۳' [.....] و سپاهیان [.....]
- ۴' [.....] با دستهای خودش خرده آوارها را از .... [.....]
- ۵' [.....] انتقال دادند. روز [.....]
- ۶' [.....] سال n پادشاهی [آرسس، پسر اوخوس که اردشیر [نامیده شده است]
- ۷' [.....] برخی مردم [به] خانه‌های شما [وارد شدند و معبد آنونیتو در داخل [ناحیه] اریدو.
- ۸' [.....] به فرمان (؟) اسکندر، شاه بزرگ، آنان ساختند. (و اما شما بابلیان،
- ۹' [.....] و خانه‌های متعلق به معبد ازگیلا و بابلیان آنها بر [گشتند...]
- ۱۰' [.....] به [ازگیلا که ساختند. ارتش [.....]
- ۱۱' [.....] سپا [هیان] اندکی [.....]
- ۱۲' .....

تفسیرها

متأسفانه این متن بسیار مبهم است، اما چند نکته اساسی دارد. به نظر می‌رسد اشاره‌ای است به نامه‌ای خطاب به بابلیان ("شما بابلیان" 1.8') که در آن اشاره‌ای است به برخی واقعیت‌های تاریخی زمان آرسس و اسکندر در مورد معابد و خانه‌ها. این بدان معناست که لوحه گلی، مربوط به زمان پس از اسکندر باید باشد. یک گزینه آن است که در زمان مرمت‌های ازگیلا و ازیدا توسط سلوکوس یکم آنتیوخوس یکم نوشته شده باشد (کورت و شروین وایت ۱۹۹۱)، و مرمت قدیمی‌تر اسکندر بزرگ نیز شاید گزینه‌ای دیگر باشد چون سپاهیان اسکندر خاک و سنگهای آواری ازگیلا را پاکسازی کرده بودند و هم او بود که وعده می‌داد خانه‌ها را به معبد و به صاحبان بابلی آنها بازگرداند.^۹

پرستشگاه آنونیتو در بابل در ناحیه "اریدو" یعنی در محله معابد واقع شده بود (جورج، ۱۹۹۲، لوحه IV: ۱۴؛ *é-sag-gá-sar-ra É^dA-ru-ni-tum lib-ba eri-du*₁₀-KI). آرن (آناباسیس، III، ۱۶، ۴) ادعا می‌کند که اسکندر غیر از معبد بیل، فرمان بازسازی معابد پیشتری (ταῖ ἱερᾶ) را صادر کرد. قرائت [U UD. KIB NUN.KI] یعنی "درون شهر

۹. بسنجید با یادداشت‌های روزانه نجومی، متن 1. توجه داشته باشید که در این یادداشتها به سه پیام اسکندر به بابلیان اشاره می‌شود: سطور ۵'-۳' درباره ازگیلا؛ سطر ۷' وعده آن که وارد خانه‌ها نشود؛ سطور ۱۵'-۱۴' که محتوای آن ناشناخته است.

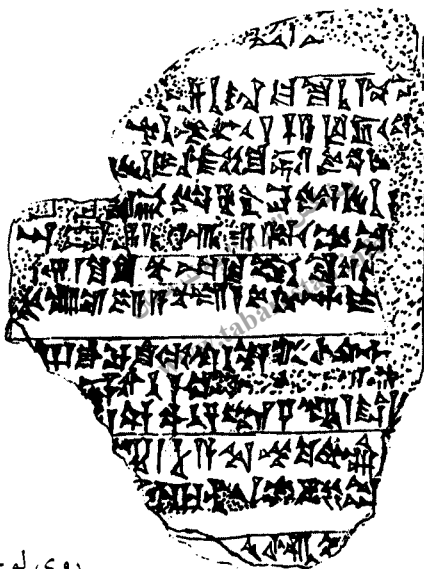
[سیپار] نیز یک گزینه منطقی است، چون یک معبد آنونیتو نیز در سیپار قرار داشت، اما به نظر من این قطعه در درجه اول مربوط به مسائل بابل است.

گلاسنه سطور ۸-۷ را ترجمه کرده است: "... و معبد آنونیتو درون... که اسکندر آن را ساخت". این مسلماً امکان‌پذیر است، اما من افعال (7) $id-de-ku-U'$ ، KU_4-u' ، (8) $DU-u'$ ، (9) $GU[R.MEŠ]$ و (10) $DU-uš-u'$ را افعالی دارای یک فاعل "آنها" می‌دانم. اگر این لوحه به راستی نامه‌ای باشد که یک شاه بعدی سلوکی نوشته است، در آن صورت باید آن را نوعی تبلیغات سلطنتی تلقی کرده یک دیدگاه بابلی اصیل.

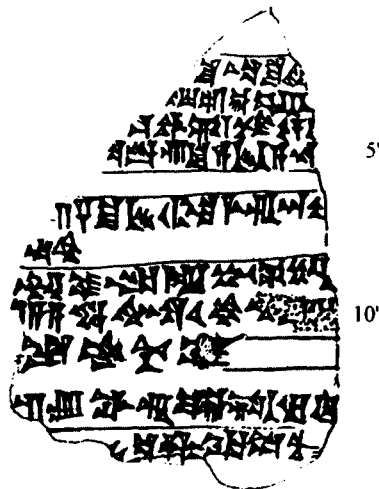
متن ۳: رویدادنامه مربوط به داریوش سوم و اسکندر (رویدادنامه ۸)

مأخذ - ABC chro.8. حرف‌نویسی و ترجمه: همان، صص ۳-۱۱۲؛ عکس شماره XVII (BM 36304). ترجمه فرانسوی: گلاسنه، ۱۹۹۳، صص ۲۰۷-۲۰۵ (رویدادنامه ۲۹). کپی توسط س. اسمیت در CT 37, 22.

توصیف لوحه - قطعه موجود قسمت راست لوحه بزرگی است که از آن حداقل نیمه چپ (اما احتمالاً بیشتر) شکسته و از بین رفته است. در لبه راست به نظر می‌رسد که فقط چند نشانه اندک محو شده باشد. درازای درازترین سطر روی لوحه ۶ سانتیمتر، طول درازترین سطر پشت لوحه ۴/۵ سانتیمتر است. ضخامت وسط لوحه ۲۶ میلی‌متر در لبه راست و ۳۲ میلی‌متر در لبه چپ است. پس سطور کمابیش طولانی بوده‌اند، مگر آن که فرض کنیم لوحه اصلی دو ستونی بوده است. اگر برداشت من از سطور ۴'-۳' روی لوحه درست باشد، باید فرض کنیم که لوحه گلی در هر دو طرف پشت و روی خود دو ستون داشته، به طوری که ستون‌های ۲ و ۳ سالم مانده‌اند. آنگاه می‌توانیم قسمت از بین رفته سمت چپ ستون‌ها را حساب کنیم. لوحه در لبه پایینی انحنای پیدا می‌کند و ضخامت آن به ۲۳ میلی‌متر می‌رسد. ضخامت لبه بالا ۲۵ میلی‌متر است.

روی لوحه

پشت لوحه

شاید برخی از برداشت‌های تازه درباره خطوط جداکننده درست باشند. خطوط جداکننده روشن و مشخص روی لوحه پس از سطور ۲'، ۱۰'، ۱۳' و ۱۶' و در پشت لوحه پس از سطور ۱'، ۵'، ۶'، ۸'، ۱۱' و ۱۲' کشیده شده‌اند. سطر ۸' روی لوحه بین خطوط جداکننده ظریفی که به دشواری قابل تشخیص‌اند نوشته شده است. در پایان سطر ۱۱' روی لوحه، خطی برای مشخص کردن فضای سپید باقی مانده کشیده شده است. خط پس از سطر ۵' پشت لوحه نیز شاید همین کارکرد را داشته است. در رویدادنامه‌ها، خطوط جداکننده معمولاً مشخص‌کننده سالهای سلطنت هستند. اگر این امر در مورد لوحه ما نیز صدق کند، می‌تواند بدان معنا باشد که در این رویدادنامه سالهای بسیاری گزارش شده‌اند. اگر این درست است که آغاز لوحه با گزارش آغاز سلطنت اسکندر شروع می‌شود، در آن صورت در پشت لوحه آغاز جنگ جانشینان اسکندر [دیادوخی] گزارش شده است. این به معنای تکرار آغاز رویدادنامه ۱۰ است که البته بعید می‌نماید. با وجود این در برخی رویدادنامه‌ها، خطوط جداکننده نشان‌دهنده ماههای تازه هستند (BM 34428 چاپ نشده). فرض من آن است که در این رویدادنامه، دست کم در برخی موارد، خطوط جداکننده یا اصلاً معنای خاصی ندارند (شاید خطوط باریک پیش و پس از سطر ۸' روی لوحه) یا فقط ماهها را مشخص می‌کنند.

حرف نویسی

روی لوحه

- 1' [.. .. . x x .. .. .]
- 2' [.. .. .] (blank)
-
- 3' [MU ... ITI ŠU² ... .. . ina^{gis}G]U.ZA-šú id-de-ku-šú^m bi-'e¹-[es²-su²]
- 4' [šá^m Ar-tak-šat-su (?)] MU-šú MU-'u u^m {Diš over erasure} a-lik-sa u ERÍN-
[MEŠ-šú]
- 5' [.. .. . ERÍN]-MEŠ-šú i-su-tu TA^{lu} ERÍN.ME[Š ..]
- 6' [.. .. . x x i] d-duk^{lu} ERÍN ha-ni-e^{lu} ERÍN.MEŠ-šú š[á .. ..]
- 7' [.. .. .] AN¹ RA² [.. .. .] m¹ da-ri¹-ia-a-muš LUGAL GIN [MEŠ²]
-
- 8' [ITI NE² U]₄ š^m ki-di-nu ina^{gis} TUKUL GAZ KIN U₄ [.. .. .]
-
- 9' [.. .. .] KUR ú-zu-ia-a-nu URU šá KUR gu-ti-i
- 10' [.. .. .] (blank)
-
- 11' [.. .. . TA] É.GAL E.KI ul-te-su NÍG.ŠU.MEŠ š¹-na-ti
- 12' [.. .. . ana] e-pe-šú šá GÍŠ² x [.. .. .] 'a¹ [.. ..]
- 13' [.. .. . ana] e-pe-šú šá 'EZEN¹ šá^d EN ana DUMU.M[EŠ E.KI SUM-
'u]
-
- 14' [.. .. .] d^{EN} 'A-šú¹ a-na mu-ma-'-ir-[ú-tu]
- 15' [ip-qid .. .. .] 'HUL-ti ana¹ LU[GAL] 'ik-pu-du¹
- 16' [.. .. .] (blank)
-
- 17' [.. .. .]. ar .[. .. .. .]
(remainder broken off)

پشت لوحه

- 1' [.....] (blank)
-
- 2' [.. .. .] x ina GÍŠ TUKUL x [.. .. .]
- 3' [.. .. .] x ip-qid ITU BI l-en [.. .. .]
- 4' [.. .. .] x^m pi-ta-nu^{lu} ERÍN[.MEŠ-šú]
- 5' [.. .. . URU/ÍD] UD.KIB.NUN.KI A.MEŠ-šú a-na [.. .. .]
-
- 6' [.. .. .] (blank)
-
- 7' [.. .. . ip-q] id² NÍG.ŠU.MEŠ u mim-ma šip-ri AN x [.. .. .]
- 8' [.. .. .] na-din (blank)
-
- 9' [.. .. .] MAH-tum ina KA^m Al¹-pu-ul-us¹-[su .. .. .]
- 10' [ana PN^{lu} la-ma-n] a²-a-a SUM-'u U₄ 10.KAM 'x x x¹ [.. .. .]
- 11' [.. .. . ina] KA LUGAL TAR (erasure)

12' [.. .. .s]u² ú-mar-ri ma-dak-ta-šú ŠUB-d[i ..]

13' [.. .. .K]UR 'ma-ak¹-ka-du-nu [...]

(بقیه شکسته است)

ترجمه - روی لوحه

- ۳' [سال ۳۳۰؟ IV ماه .... از] تختش او را پایین کشیدند. [سوس^۱؟]،
 ۴' [که او را اردشیر] چونان نام او می نامیدند، و اسکندر (ر) و سپاهیان
 ۵' [.... با] [سپاه] اندک از سپاهیان [....] [....]
 ۶' او را کشتند / شکست دادند. سپاهیان خنایی، سپاهیان او [که....]
 ۷' [.... از] [بابل]^۲ [به؟] داریوش، شاه، رفتند.

۸' [ماه ۷؟] [رو] [۱۵] (۱۴ اوت^۳) کیدینو با شمشیر کشته شد. در ماه ایلول (=VI=۲۸ اوت - ۲۶ سپتامبر) در [n مین] روز

۹' [.... در] سرزمین ú-zu-ia-a-ru، شهری از سرزمین گوتیوم
 ۱۰' [....].

۱۱' [سال ۳۲۹؟ ... ماه ... از] قصر بابل بیرون آوردند [اجناس خود^۴ را] [....]
 ۱۲' [.... برای] برگزاری xx [....]
 ۱۳' [.... برای] برگزاری جشنواره پل به [بابلیا] [دادند]

۱۴' [سال ۳۲۸؟] [....] - پل، [پسرش (؟)]، در مقام شهرب
 ۱۵' [آنها] / او برگماشتند [....] بدکار را بر شاه [آنان دسیسه کردند].
 ۱۶' [....]

۱۷' [....]x[....]

پشت لوحه

۱' [....]

- ۲' [....] با شمشیر [....]
 ۳' [....] برگماشت. آن ماه، یک [....] نامی
 ۴' [....] x [pi-ta-ru]، سپاهیا [نش]
 ۵' [او گرد آورد، ....] فرات / سپیارسرانش / آبش به [....]

۶' [.....] (نانوشته)

۷' [ماه..... او برگما] شت (؟). دست ساخت‌های ارزشمند از هرگونه (؟)....

۸' [.....] داده شد. (نانوشته)

۹' [ماه..... پرشماری [.....] به فرماندهی آپولو [سو.....]]

۱۰' [..... به PN، یونانی] آنها دادند، روز دهم (پاک شدگی) [.....]

۱۱' [.....] به فرماندهی شاه قطع شد (پاک شدگی) (نانوشته)

۱۲' [.....]... اردوگاه خود را برپا کرد [...]

۱۳' [.....] مقدونیه [...]

تفسیرها

۳' [...][^mBi-^le] گریسون این را *ana bi-x*[...] خوانده است. با در نظر گرفتن سطر ۴'، فرض من آن است که پای یک نام شخصی در میان است. نام بسوس (^mBi-e-es-su?) می‌تواند برای سال ۳۳۰ ق.م. مناسب باشد.

۴' MU=nabû، "نامیدن". nabû در این‌گونه ترکیب معمولاً به SA₄ برگردانده شده است، اما نک. پیشگویی A، نیمه اول، II.14، MAN-*ma šá MU-šu NU MU* (گریسون و لامبر، ۱۹۶۴، ص ۱۲). اگر منظور بسوس بوده است، [^{šá}^mAr-tak-šát-su]MU-^{šu} MU-^û، "که او را اردشیر] چونان نام او می‌خواندند]" باید به همین‌گونه در آغاز سطر ۴' ترجمه شود، چون بسوس وقتی داریوش را از سلطنت برکنار کرد این پاینام را برای خود برگزید. محاسبه من از طول قسمت‌های پاک شده دیگر سطور مبتنی بر این بازسازی است. نک. نیز بعد.

۴' *a-lik-sa*. در درستی این قرائت شکی نیست. فقط می‌تواند اشاره‌ای باشد به لقب سلطنتی اسکندر به شکل کوتاه شده. کوتاه نوشت‌های نامهای سلطنتی اغلب در رویدادنامه‌ها و یادداشتهای روزانه نجومی وجود دارند. نام اسکندر شاید در بند

- پیشین که توصیف نبرد گائوملا است کامل نوشته شده بوده است.
- ۶' idduk یا به معنای "شکست داد" یا "گشت" است. یا شاید اشاره‌ای باشد به مرگ داریوش سوم به دست بسوس یا شکست سپاهیان بسوس توسط اسکندر (نک. بعد)
- ۶' *ha-ni-e* نام قوم و قلمروی (حنا *hana*) است که در دوره‌های بابلی کهن و میانه در میانه فرات واقع شده بود. این نام در کتیبهٔ آگوم - گکریمه [Agum-Kakrime] نیز ذکر شده است (آگوم تندیس مردوک و سرینیتوم را از چنگ جنائیان در می‌آورد، ۱۱-۱: II)؛ لانگمن گمان می‌کند که این ترکیبی نوآشوری است و "حنی" از لحاظ لغوی برابر است با "حَنَی" (لانگمن، ۱۹۹۱، صص ۷-۸۶)، اما پودانی آن را همان قلمرو "حنا" [Hana] در بابلیه می‌داند (پودانی ۳-۱۹۹۱؛ ۲۰۰۲). در دوره هلنیستی این واژه ظاهراً استعاره‌ای بود برای "مقدونیه" که سپس توسعه یافت و به معنای "یونانیان و مقدونیان" شد (نک. بریان، ۱۹۹۴).
- ۷' در آغاز سطر ۷ نشان‌های DINGIR (مسلماً) و RA (احتمالاً) قابل تشخیص هستند که می‌توانند اشاره باشند به KA'.DINGIR.RA.KI یعنی "بابل". این که "بابل" در سطر ۱۱ همین رویدادنامه به شکل E.KI نوشته شده کمی ناراحت کننده است و با بافت متن به دشواری تطبیق می‌کند.
- ۷' ^mDa-ri-ia-a-muš: گریسون فرض کرده که شخصیت اصلی در اینجا داریوش یکم بوده است، ولی ما می‌توانیم مطمئن باشیم که منظور داریوش سوم بوده است (نک. نیز گلاسنه، ۱۹۹۳، ص ۲۰۶).
- ۷' گریسون و گلاسنه *šár šarr[āni meš]* را LUGAL LUG[AL.MEŠ] خوانده‌اند به معنای "شاه شاهان". حال آنکه به نظر می‌رسد LUGAL دوم DU یا GIN=alāku به معنای "رفتن" باشد.
- ۸' گمان می‌رود که "کیدینو" [Kidinnu] تا حدی مرد مهمی بوده است. چون نام او بدون پاینام خانوادگی یا شغلی ذکر شده است. انسان و سوسه می‌شود فرض کند که او همان منجم معروف، کیدناس [Kidenas] بوده که کاتبان بابلی با وی به اندازه کافی آشنایی داشته‌اند و احتمالاً در سده چهارم ق.م. زندگی می‌کرده است.
- ۹' این سطر گرچه پس از یک خط جداکننده نازک نوشته شده است، اما گمان نمی‌رود بازتابنده سال یا حتی ماه تازه‌ای باشد، چون به نظر می‌رسد که این سطر ادامه مطالب سطر ۸ است. گریسون URU *la-a-ru* قرائت کرده که با نشان‌های برج‌جا

مانده سازگاری ندارد. قرائت zu به جای URU به خصوص مسلم است. KUR کمابیش روشن به نظر می‌رسد، گو این که نشانه در آغاز وقفه است. قرائت من از Ū کاملاً خالی از ابهام نیست. دو گوه یا میخ عمودی روشن هستند که می‌توان نشانه *si* دانست، ولی بررسی دقیق تر نشان می‌دهد که دو میخ عمودی نازک دیگر هم وجود دارند که نشانه را به Ū تبدیل می‌کنند. این نشانه‌های KUR (= زمین) و URU (= شهر) جانشین شدنی با یکدیگر باشند شاید شگفت‌انگیز به نظر برسد، اما در جاهای دیگری در رویدادنامه‌ها و یادداشتهای روزانه نجومی نیز با این امر برخورد می‌کنیم: "ABC رویدادنامه ۳" سطر ۲: KUR *Hi-in-da-ra-a*؛ URU *Hi-in-da-ru* 3:9؛ "ABC رویدادنامه ۶ سطر ۴ *HU-me-e* برای کیلیکیه"؛ "ABC رویدادنامه ۵، پشت لوحه سطر ۱۲ URU *la-a-hu-du* برای "یهودا"؛ یادداشت روزانه نجومی، AD III: 416-7؛ "no.-95 A10' and 418-9 no.-95c پشت لوحه سطر ۶' *Ar-mi-ri(-i)* برای "ارمنستان"؛ "AD I:60, no.-440 (= -381c) سطر ۴' پشت لوحه *Sa-mi-né-e* URU SIG-ú šá" KUR *Ku-up-ru*" سرزمین سالامیس، یک شهر مشهور سرزمین قبرس".

من نمی‌توانم تفسیری برای نام جغرافیایی *uzuiaru* پیدا کنم که واقع در سرزمین گوتیوم یعنی هر سرزمینی واقع در شرق دجله بوده است. اسکندر در ماههای اوت تا سپتامبر ۳۳۰ در هیرکانیا، پارتیا و آریا بوده است.

۱۳'-۱۱' این سطور احتمالاً مربوط به سال بعد سلطنت اسکندر یعنی ۳۲۹ ق.م هستند. نکته کانونی اجناسی هستند که گویا از قصر برای استفاده در مراسم مذهبی در معبد برداشته شده‌اند. شاید این انعکاس این پیام در یادداشتهای روزانه نجومی ماه هشتم از سال هشتم اسکندر باشد که در آن گفته شده که در نوامبر ۳۲۹ "آنها چیزهایی [از] کاخ شاه برای آن خانه (یا "معبد") برداشتند" (AD I:191 no.328) سطر ۲۶' پشت لوحه).

۱۴' اگر پس از این خط جداکننده روشن، باز سال جدیدی گزارش شده باشد، ما اکنون در ۳۲۸/۲۷ ق.م. هستیم. این همان سالی است که مازیوس شهر بمرده است (زمستان ۳۲۸/۷؛ آرین، آناباسیس، IV، ۱۸، ۳؛ کورتیوس، VIII، ۳، ۱۷؛ بروه، ۱۹۲۶ ج ۲، شماره ۴۸۴). اگر چنین بوده، پس فردی که [...] - بل نامیده شده و به مقام شهزبی گماشته شده است باید پسر مازیوس بوده باشد. نویسندگان کلاسیک می‌گویند مازیوس پسران متعددی داشته است که سه تن از آنها را نام برده‌اند،

یعنی "آرتیبولس" (پرو، ۱۹۲۶، ج ۲ شماره ۱۵۴)، "آنتی بلوس" یا "بروخوبلوس" (پرو، ۱۹۲۶، ج ۲ شماره ۸۲). این هر سه نام بابلی هستند: آردی - بِل، ایدین - بِل (؟ یا همان "آردی - بِل") و بورقو - بِل [Buraqu-Bēl]. بروخوبلوس "روزگاری" پرایتور [نایب کنسول] سوریه (Syriae quondam Praetor، کورتیوس V، ۱۱، ۳) بوده است. در اینجا واژه "روزگاری" لزوماً اشاره به گذشته نیست^{۱۰}، و این بدان معناست که ممکن است در تاریخی پیشین تر توسط اسکندر به حکومت سوریه منصوب شده باشد، و چه بسا جانشین آسکلپیودوروس شده که مقام شهری را در ۳۲۹ ق.م. ترک کرده بود (نک. پرو، ۱۹۲۶، ج I، ص ۲۵۸ و ج II، ص ۸۸). به نوشته پلوتارک (اسکندر، ۳۹) اسکندر می خواست یک مقام شهری دوم را به یک پسر مازیوس بدهد که نام او را ذکر نکرده است.

با آن که اکنون مسلم شده که داریوش سطر ۷ روی لوحه داریوش سوم است نه داریوش یکم، ولی تفسیر و تعیین تاریخ این رویدادنامه بسیار دشوار است. رویدادهایی که تاریخ گذاری آنها آسان تر از همه به نظر می رسد آنهایی هستند که در سطور ۳' تا ۷' توصیف شده اند. عناصر متعددی در این بخش وجود دارند که به نظر می رسد اشاره به رویدادهای تابستان ۳۳۰ ق.م. یعنی سال پس از نبرد گائوگاملا داشته باشند. برکناری (سطر ۳') کسی از سلطنت می تواند سرنخی باشد برای ما. یگانه برکناری های قابل تصور مربوط می شوند به عزل آرسس در ۳۳۶ ق.م. که زیاده از حد زود می نماید چون اسکندر هنوز قدم به آسیا نگذاشته بود، و زندانی کردن داریوش سوم توسط بسوس، شهرت باکتريا [بلخ] و سُغدیان، بُرزن، خیلبارک [هزارتیش] داریوش، و برزآیین شهرت آراخوزیا و درانگیانا در تهارا (آرین، آناباسیس، III، ۲۱، ۱؛ کورتیوس، V، ۱۲، ۴، ۱۵). درست پس از عبور از دروازه های کاسپین [دروازه های قزوین] این حوادث به اطلاع اسکندر رسید (در پایان ژوئن ۳۳۰ ق.م.؛ نک. بریان، ۱۹۷۶، صص ۵-۴۹۴). داریوش سوم کمی بعد در اوایل ژوئیه (همان، ص ۴۹۷) در نزدیکی هکاتومپیلوس [صد دروازه = دامغان] به دستور ساتی برزن و برزآیین و به فرمان بسوس به قتل رسید (آرین، آناباسیس، III، ۲۱، ۱۰-۹؛

۱۰. نک. لیوی I، ۳۹، ۳: تاناکوئیل [= همسر تاراکوئینوس پریسکوس] به شوهرش پس از شگفتی کودکی با شعله هایی برگرد سر می گوید: scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum؛ این موضوع در نوشته های ویرژیل نیز تأیید شده است (نظر ک. ه. م. کرون، آمستردام).

دیودوروس، XVII، ۷۳، ۲؛ کورتیوس، VII، ۱۳، ۱۳؛ پلوتارک، اسکندر، ۴۲). بسوس به باکتریا برگشت و برای جنگ با اسکندر آماده شد. او تاج شاهی بر سر نهاد و خود را با لقب سلطنتی اردشیر جانشین داریوش اعلام کرد (آرین، آتابسیس III، ۲۵، ۳؛ دیودوروس XVII، ۷۴، ۲، ۸۳، ۷؛ کورتیوس VI، ۶، ۱۳).

"سپاه اندک" سطر ۵ شاید اشاره باشد به سپاه کوچکی که اسکندر همراه با آنها به تعقیب بسوس پرداخت (آرین، آتابسیس، III، ۲۱، ۷). به نوشته آرین، درست هنگامی که اسکندر رسید ساتی برزن و برزآیین که قصد کشتن داریوش را داشتند او را تا سرحد مرگ مجروح کرده بودند و با دیدن اسکندر و افرادش داریوش را در همان جا رها کردند و گریختند. "داریوش، اما، از شدت جراحات پیش از آنکه اسکندر او را دیده و با وی سخن بگوید درگذشت." (آرین، آتابسیس III، ۲۱، ۱۰). با این حال، کوئینتوس کورتیوس (VII، ۱۳، ۵-۲۴)، پلوتارک (اسکندر، ۴۳) و یوستینوس (XI، ۱۵) نوشته‌اند که وقتی مقدونیان داریوش را یافتند او هنوز زنده بود.

من این فرضیه را نیز آزمودم که در سطور ۸' تا ۱۰' از نبرد گائوگاملانام برده شده که در ۲۴ ماه ایلول رخ داده است. این بدان معناست که اشاره سطر ۳' به بسوس نیست، و نام دوم سطر ۴' ممکن است اشاره باشد به "[آرت شت] [Artashata] که داریوش] را به این نام می‌نامیدند". و بنابراین سطر ۷' ممکن است اشاره‌ای باشد به عزیمت داریوش به گائوگاملا و شاید "کینیدو" چون بر اساس ماه گرفتگی ۱۳ ایلول فال بد زده و پیشگویی منفی کرده بوده اعدام شده است، و نبرد ذکر شده در همان سطر شاید در "روز ۲۴ ماه ایلول" رخ داده که سپس داریوش به "سرزمین اوزوئیانو"، شهری در سرزمین گوتیوم گریخته است، که در این صورت به خوبی با اطلاعات یادداشتهای روزانه نجومی تطبیق می‌کند، گو این که بهتر بود به جای اوزوئیانو نام اکباتان ذکر می‌شد. پس شاید سطور ۱۳'-۱۱' اشاره باشد به رسیدن اسکندر به بابل. این در عین حال توضیح می‌دهد که چرا در سطر ۷' داریوش شاه خوانده شده، حال آن که در سطر ۴' اسکندر چنین پاینامی ندارد.

با آن که این بازسازی و فرضیه جذاب می‌نمایند، اما معماها به جای خود باقی هستند. پیش از گائوگاملا چه کسی از سلطنت برکنار شده است؟ آن Bi-e[...] چه کسی بوده است؟ یا آیا باید ana bi-x[...] قرائت کنیم؟ در سطر ۶' چه کسی شکست خورده یا کشته شده است؟

پشت لوحه

تاریخ‌گذاری پشت لوحه حتی دشوارتر است. سرخ‌های کمی در دست داریم. در اینجا هیچ اشاره‌ای به مرگ یک شاه نیست، پس چون فقط بخش کوچکی از بخش پایینی لوحه از بین رفته است، من فرض می‌کنم که هنوز در زمان سلطنت اسکندر هستیم. بهترین سرخ ما برای تعیین تاریخ، اشاره به مردی است به نام آلپولوس [Alpulus[su...]] که ممکن است برگردان ناشیانه نام "هارپالوس" [Harpalus] باشد. گریسون در اینجا یک نام بابلی را قرائت کرده است ([...-^{md}Nabû-bu-ul-li-...])، اما به نظر می‌رسد که در قرائت *Al-pu-ul-us* [...] تردیدی نیست. اگر به راستی نام "هارپالوس" درست باشد، پس سطر ۹' به فوریه ۳۲۴ ق.م تعلق دارد، یعنی هنگامی که هارپالوس از بابل گریخته است (نک. بادیان، ۱۹۶۱). نامزد دیگری برای این نام، اسم خودمانی یا کوتاه شده "آپلودوروس" اهل آمفی پولیس است که در کنار مازایوس شهر ب به مقام "سپهسالاری" [Strategos] گماشته شد (آرین، آناباسیس، III، ۱۶، ۴) و در سال ۳۲۳ ق.م وقتی که اسکندر به بابل برگشت هنوز در این مقام بود (آرین، همان، VII، ۱۸، ۱؛ پلوتارک، اسکندر، ۷۳).

تفسیرهای بیشتر

۲'-۳' اشاره به یک اعدام و یک انتصاب شاید مربوط باشد به پاکسازی شهرهای اسکندر که در دسامبر ۳۲۵ انجام شده است (بازورت، ۱۹۸۸، ص ۲۴۰؛ بادیان، ۱۹۶۱، صص ۱۸-۱۶). او در مارس ۳۲۴ به شوش رسید و آبولیتس شهر را اعدام کرد. با این حال با احتیاط متذکر می‌شویم که روی لوحه به اعدام فردی موسوم به "کیدینو" اشاره شده است که درباره‌اش چیزی نمی‌دانیم.

۴' اشاره به فردی موسوم به "پیتانو" نویدبخش به نظر می‌رسد. با کمی خیالبافی می‌توان به جای پیتانو نام "پئیتون" [Peithon] را در اینجا فرض کرد، اما حدس زدن این که کدام پئیتون و کدام سپاه و گردآوری سپاه به چه منظور، دشوار است، اما تردیدها اشکالی ندارند و درست هستند. لبه عمودی پیش از نام که من آن را به عنوان یک "Personenkeil" تفسیر کرده‌ام، شاید بخشی از نشانه بزرگتری بوده که ردپاهایی از آن باقی مانده است، مثلاً qa. اگر پئیتون درست باشد، پس پئیتون پسر کراتوناس بهترین نامزد به نظر می‌رسد (بروه، ۱۹۲۶، ج II شماره ۶۲۱). او در زمان مرگ اسکندر در کنار او در بابل بود. این که در این زمان چه کرد نمی‌دانیم جز آنکه در پرستشگاه "سرایس" خوابید تا

برای درمان بیماری اسکندر دعا کند (آرین، آتاباسیس، VII، ۲۵، ۲) ^{۱۱}. او پس از مرگ اسکندر شهر ب ماد شد و وظیفه آرام کردن شورش مهاجرنشین‌های یونانی در باکتريا توسط پردیکاس را بر عهده گرفت. گردآوری سپاه برای لشکرکشی علیه شورشیان یونانی در باکتريا احتمالاً در دستور کار قرار داشته است. اگر چنین باشد، پشت لوحه توصیف کننده رویدادهای پس از مرگ اسکندر است، اما در آن صورت اشاره به وجود یک "شاه" فرمان دهنده در سطر ۱۱ عجیب است چون شاهی برای دستور دادن وجود نداشته است.

UD.KIB.NUN.KI را می‌توان فرات یا سیپار دانست و A.MEŠ نیز می‌تواند به معنای "پسران" یا "آب" باشد که در این صورت فهم جمله بنیاد دشار می‌شود.

mim-ma šip-ri AN را گریسون خوانده است ^{۱۲} X *mim-ma ana aš-ri* به معنای "هر آن چه برای استقرار خدای X" که این نیز امکان دارد.

چنان که در بالا استدلال شد، این سطور شاید اشاره‌ای هستند به فعالیت‌های هارپالوس یا آپلودوروس. هارپالوس خزانه دار شهر بی‌های مرکزی بود که در بابل استقرار داشت دیودوروس، (XVII، ۱۰۸، ۴) می‌گوید:

(τῶν ἐν Βαβυλωνί θησαυρῶν καὶ τῶν προσόδων τὴν φυλακὴν πεπιστευμένους). او در قصر سلطنتی به شیوه شاهان زندگی می‌کرد و پول فراوانی را صرف خوش‌گذرانی می‌نمود. پس سطور ۷ تا ۱۰ شاید اشاره‌ای باشد به خواسته‌های فراوان او. به خصوص سطور ۹ و ۱۰ گزارش حادثه‌ای هستند که شباهت زیادی با معامله‌ای دارد که در BM 79001 گزارش شده و تاریخ آن مربوط به سال چهارم حکومت آنتیگونوس یعنی ۳۱۴ ق.م. است که در آن سه مینا سکه نقره از سکه‌های استاتر اسکندری "بنا به دستور *ka-li-ru-uk-su* (کالی نیکوس؟) یونانی (*azdakari*) از اموال "پل" هزینه شده که مسئول خزانه است برای آذوقه *Du-ru-uk²-ti-i-di* (دوروکتیدس؟) یونانی" (استالپر، ۱۹۹۳، صص ۸۶-۸۲). این کالی نیکوس شاید بعداً جانشین هارپالوس شده است.

۱۱. معبد سراپیس بایستی معبد مردوک بوده باشد. این یگانه محل مناسب و معقول به نظر می‌رسد، و بظلمیوس، منبع آرین، آشکارا این ایزدکده بابل را با مخلوق خود "سراپیس" برابر دانسته است. استدلال دیگر را شاید بتوان در پلوتارک (اسکندر، ۷۳) یافت که می‌گوید بیگانه شوربختی که قرار بوده به عنوان شاه بدلی جانشین شاه شود، توسط سراپیس نجات یافته بوده است. در این مورد نیز، این کار فقط توسط کاهنان پل انجام شدنی بوده است (نک. بازورت، ۱۹۸۸، ص ۱۷۲).

داریوش سوم، اسکندر بزرگ و دانش بابل □ ۳۸۷

- ۱۱' نشانه میخی TAR را هم می‌توان *parāsu* و هم *nakāsu* به معنای "بریدن" خواند.
- ۱۲' *Umarrī*: به نظر می‌رسد این کلمه فعلی باشد مشتق از D ستاک arû (نک. CAD AII, 317 مدخل C arû) به معنای "شاخه‌زدن" یا "بریدن شاخه‌ها". اما این معنا در اینجا چندان نمی‌گنجد. نشانه‌های برجها مانده شاید بخشی از نام شخصی بوده‌اند اگر آخرین میخ عمودی s[u خوانده شود یا نامی شبیه s[umarrī]... وجود داشته است. عبارت "اردوگاهش را برپا کرد" شاید اشاره باشد به اردو زدن ارتش اسکندر در اوپیس (دراوت ۳۲۴ ق.م.آرین، آناباسیس، VII، ۱۲، ۳).
- ۱۳' نام *makkaduru* (مقدونیه) در دو رویدادنامه وجود دارد: ABC رویدادنامه ۱۰ سطر ۸ "شاه (= فیلیپ سوم) به مقدونیه بازگشت" و ۱۰ سطر ۳ "فیلیپ سوم در مقدونیه بود [...]"، ABC رویدادنامه ۱۲ پشت لوحه سطر ۳: سلوکوس رهسپار مقدونیه "سرزمین خود" شد. اشاره به قوم "مقدونی" (*Makkaduruaia*) در مورد سلوکوس یکم در کتیبه ساختمانی آنتیوخوس یکم به کار رفته است (کورت و شروین وایت، ۱۹۹۱، ص ۷۵، ۱:۵). بافت کلی واژه در اینجا به کلی از بین رفته است.

متن ۴: رویدادنامه مربوط به اسکندر و عربستان

مأخذ - BM 41080 (انتشار نیافته).

توصیف لوحه گلی - تکه‌ای کوچک. بلندی ۵۰ میلی‌متر، ضخامت ۳۵ میلی‌متر. پشت لوحه از بین رفته.

حرف‌نویسی

- 1' [... ma-dak]-ta-'šú' ŠUB [.....]
2' [... ÍD ...] 'i'-bir-nim-ma LUGAL [.....]
3' [... ÍD.MAŠ.G]Ú.GAR GABA a-ha-meš [.....]
4' [... ^{lú}ERÍN.MEŠ Ha-n]i-e ana KUR A-ra-bi [.....]
5' [.....]... NÍG.BA UN KUR MAH [.....]
6' [... E.K]I u ^{lú}ERÍN LUGAL TA 'E' [KI .....]
7' [... ^mA-li]k-sa-an-d[ar LUG]AL [.....]
8' [..... -d]a-qa ana ^{lú}rDUMU¹.MEŠ [E.KI .....]
9' [.....] x x ina KÁ.GAL 'x'¹[.....]
10' [.....] ^dEN u ^dAG [.....]

ترجمه

- ۱' [...] او ارد[ویش] را برپا کرد [...]
- ۲' [...] آنها؟ از [رود دجله] به این سو گذشتند. شاه [...]
- ۳' [...] در کنار رود د[جله] رو در روی یکدیگر قرار گرفتند [...]
- ۴' [...] [سپاهیان] حنا [یی] به سرزمین عربستان [...]
- ۵' [...] ... هدایای پرشماری از [طرف] مردم سرزمین [...] [...]
- ۶' [...] با [بل]؟ و سپاهیان شاه از با [بل] ...
- ۷' [...] اسکند [ر، شا]ه [...] [...]
- ۸' [...] پرد [یکاس]؟ به شهروندان [بابل] ...
- ۹' [...] ... در دروازه ... [...]
- ۱۰' [...] پل و نَبو [...] [...]

تفسیرها

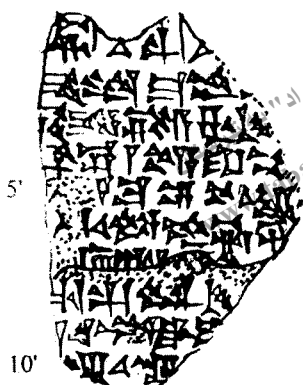
این قطعه احتمالاً مربوط است به دومین ورود اسکندر بزرگ به شهر بابل، اما وضعیت لوحه گلی به دشواری امکان نتیجه‌گیری استوارتری را می‌دهد.

گذشتن از رود دجله شاید اشاره‌ای است به عبور اسکندر هنگام رسیدن از شرق در اوایل سال ۳۲۳ ق.م. ظاهراً او در آنجا اردو زده است و در آنجا با اخترگویان بابلی ملاقات کرده است. شکل *ibirnimma* احتمالاً *Ibir* در حالت مفرد است. اما *nim* نمایانگر پایان چاکنایی سوم شخص جمع است.

قطعه ما درباره هدایای پرشمار مردم سخن می‌گوید (سطر ۵'). این شاید مؤید و منعکس کننده سخن دیودوروس درباره ورود اسکندر به بابل باشد (XVII، ۱۱۲، ۶): "مردم همانند دفعه گذشته از سپاهیان به گرمی استقبال کردند، و همگی روی به تن‌آسایی و لذات نهادند چون هر چه لازم بود به فراوانی در اختیار داشتند." نکته جالب اشاره به تدارک برای جنگ با عربستان است، تدارکاتی که پیش از رسیدن اسکندر به بابل انجام گرفته بود (آرین، آنابسیس، IV، ۱۹، ۲۰-۳، ۱۰؛ نک. استرابو، XVI، ۱، ۱۱). اگر سخن استرابو (XVI، ۴، ۲۷) را باور کنیم، اسکندر حتی قصد داشت "پس از بازگشت از هندوستان اقامتگاه سلطنتی خود را در عربستان بسازد." اگر بابلیان از این قصد او آگاه می‌بودند، بایستی این امر به‌خصوص برای کاهنان بابلی ناخوشایند بوده باشد چون یادآور اعمال نبونید بود که شهر

تایما [تیماء] را در عربستان به اقامتگاه سلطنتی خود تبدیل کرده و آیین پرستش مردوک رانیزوانهاده و حتی در ترویج پرستش ایزد "سین" [ماه] می‌کوشید (بولیو، ۱۹۸۹، صص ۴۳-۶۵).

BM 41080 (متن ۴)

پردیکاس پیش از رسیدن اسکندر در بابل بود زیرا با جسد هفایستیون به آنجا رفته بود تا توده هیزم برای سوزاندن جسد را فراهم سازد (آرین، آناپاسیس، VII، ۱۶؛ پلوتارک، اسکندر ۷۲؛ یوستینوس، XII، ۱۲، ۱۱؛ دیودوروس، XVII، ۱۱۰، ۸). احتمال دارد که پردیکاس اعلامیه‌ای برای اهالی بابل صادر کرده و در آن به وعده او درباره بازسازی معبد پل اشاره کرده بود.

اشاره به ورود اسکندر گویا در سطر ۹' انجام گرفته است، اما بسی نو می‌داند که از هیچ نام دروازه مشخصی یاد نشده است. نشانه‌ها حاکی از آغازین

ت است که می‌توانسته بخشی از جمله *i-nu-ub* به معنای "او وارد شد" باشد، اما ورود از یک دروازه در زبان اکدی با *ina* ساخته نمی‌شود. به راستی نام یک دروازه انتظار می‌رود، اما نام هیچ دروازه‌ای با نشانه‌ها سازگار نیست.

متن ۵: پیشگویی دودمانی

مأخذ - BM 40623؛ BHLT، رویدادنامه ۳. کپی به اندازه طبیعی؛ همان 28-29؛ آوانویسی و ترجمه: 30-37؛ نک: لامبر، ۱۹۷۸.

توصیف لوحه گلی - قطعه سالم مانده (۷۵ × ۱۰۰ میلی‌متر) فقط باید بخش کوچکی از یک لوحه بزرگ بوده باشد حاوی بقایای ناچیزی از دو ستون در هر دو رو. ضخامت لبه پایین ۲۵ میلی‌متر است که در لبه بالا به ۳۰ میلی‌متر افزایش می‌یابد و خمیدگی لوحه کاهشی را نشان نمی‌دهد. این بدان معناست که حداقل نیمه بالایی لوحه از بین رفته است، اگر نگوئیم بیش از نیمه. این امر با محتوای لوحه چنان که در زیر خواهیم دید، تأیید می‌شود. لامبر نشان داده است که (حداقل) یک ستون از هر دو رو از بین رفته و تنها ستون‌های I، II، V و VI باقی مانده‌اند. قسمت چپ ستون II مطابقت دارد با قسمت چپ ستون III (گریسون) = V (لامبر) و این جنبه با یک سطر بر لبه پایین نانوخته‌ای روشن شده که گویی آغاز سطور هر دو ستون بوده است.

من کوشیدم به بازسازی پهنای ستون‌ها یا درازای سطور پردازم. به‌طور متوسط آنها بایستی حاوی یازده نشانه بوده و حدود ۴/۵ سانتی‌متر اندازه می‌داشته‌اند. من این را از سطوری استنتاج کردم که در آنها می‌توان تصویری از یک سطر کامل در عبارات زیر به دست آورد MU.AN.NA.MEŠ LUGAL-Û-tu DÛ-uš "برای مدت X سال او پادشاهی خواهد کرد" در I:25' و II:6'؛ V:4 و 8. در ستون VI سطور 7-8، به نظر می‌رسد که این عبارت روی دو سطر کشیده و دراز شده تا فضای خالی پیش از DÛ-uš در سطر ۸ و نشانه‌های سطر ۷ امکان قرائت [MU.AN.N]A.M[EŠ]... را فراهم سازند. تعداد ۱۱ نشانه در هر سطر البته فقط یک تخمین است: چون برخی نشانه‌های بزرگتر از دیگران هستند و در برخی موارد قسمت‌هایی از سطور نانوشته و خالی مانده‌اند، مانند ستون I سطور ۱۶'، ۱۷'، ۱۸'، ۱۹'؛ ستون II سطور ۱۰'، ۱۵'؛ ستون V سطور ۳'، ۷'، ۱۵'، ۱۶'، ۲۱'؛ ستون VI سطر ۸. من در حرف‌نویسی طول فاصله شکاف را با دو نقطه برای هر علامت از بین رفته مشخص کرده‌ام.

حرف نویسی

ستون I

(افتادگی‌ها حدود ۲۵ سطر یا بیشتر)

- 1' [.. . . . . in-ni(?)]-in-ni
 2' [.. . . . . in(?)]-ni-in-ni
 3' [.. . . . a-na ár-kát U₄]-mu e-zib
 4' [.. . . . . DINGIR.MEŠ] GAL.MEŠ
 5' [.. . . . . i]-qul-ma
 6' [.. . . . . i]-mur
-
- 7' [.. . . . .] ár-kát U₄-mu
 8' [.. . . . .] is-sa-kip
 9' [.. . . . . i]g-gam-mar
 10' [.. . . . . e-mu-q]u KUR AŠ-ŠUR.KI
 11' [.. . . . .] x KUG.GA-ú
 12' [.. . . . .] ZI-am-ma
 13' [.. . . . . T]IN.TIR.KI ZI-am-ma
 14' [.. . . . .] is-sa-ak-ki-pi
 15' [.. . . . . ú]-nu-tu ÍL-ma
 16' [.. . . . .]x (blank) GIN-ma
 17' [.. . . . .] (blank) i-šab-bat
 18' [.. . . . .] (blank) i-naq-qar
 19' [.. . . . .] (blank) i-sa-am-ma-ak
 20' [šil-la-tum ka-bit]-tum ana TIN-TIR.KI ú-še-reb
 21' [.. . . . . É.SAG.ÍL] ú É.ZI.DA
 22' [.. . . . .] ú-za-a-an
 23' [.. . . . .] É.GAL E.KI DÙ-uš
 24' [.. . . . .]x EN.LÍL.KI a-na E.KI
 25' [.. x-ta MU.AN].NA.MEŠ LUGAL-ú-tu DÙ-uš

ستون II

(افتادگی‌ها حدود ۲۷ سطر)

- 1' x [... ..]
- 2' a-a-[um-ma^{lu}NUN [... ..]]
- 3' TA x [... ..]
- 4' i-te-lu x [... ..]
- 5' i-sa-ak-kip x [... ..]
- 6' 3-ta MU.AN.NA.MEŠ [LUGAL-ú-tu DÙ-uš]
- 7' pal-lu-uk-ku ú-ti[a-hu-mu (... ..)]
- 8' a-na UN.MEŠ-šú ú-k[a-an (... ..)]
- 9' EGIR-šú DUMU-šú <ina> AŠ.TE u[š-šá-ab]
- 10' ul i-(erasure) (blank) [be-el(?) KUR(?)]
-
- 11' E₁₁-a^{lu}NUN ha-a[m-ma-'u ...]
- 12' BAL-e Har-ra-an [... ..]
- 13' 17-ta MU.AN.NA.M[EŠ LUGAL-ú-tu DÙ-uš]
- 14' UGU KUR i-dan-nin-ma 'EZEN É.SAG¹.[ÍL ú-šab-ṭal]
- 15' BÀD ina E.KI (erasure) [... ..]
- 16' HUL-ti ana KUR URI.KI ú-ša-am-m[a-ar]
-
- 17' LUGAL KUR NIM.MA.KI i-te-eb GiŠ PA LUGAL i[-šab-bat]
- 18' ina AŠ.TE-šú i-de-ek-ke-e-šu-ma
- 19' AŠ.TE DIB u LUGAL šá <ina> AŠ.TE ZI-ú
- 20' LUGAL KUR NIM.MA.KI a-šar-šú ú-nak-k[a-ar]
- 21' ina KUR ša-nam-ma ú-še-šeb-šú
- 22' LUGAL šu-ú UGU KUR i-dan-nin-ma [(..)]
- 23' KUR.KUR.MEŠ ka-la-ši-na bil-tum [... ..]
- 24' i-na BAL-e-šú KUR URI.KI šub-tum ni-i[h-tum TUŠ]

(ستون‌های III و IV از بین رفته‌اند)

ستون V

- 1 [.. .. .]
- 2 [^{E18}ha]f-tum LUGAL.MEŠ [.. .. .]
- 3 [š]á a-bi-šú (blank) x-[.. .. .]
- 4 2 MU.AN.NA.MEŠ [LUGAL-ú-tu DÛ-uš]
- 5 LUGAL šá-a-šú^{lu} ša-re-[ší .. .. .]
- 6 'a¹-a-um-ma^{lu} NUN-'ú¹ [ha-am-ma-'u]
- 7 'Z1¹-am-ma (blank) AŠ.T[E-šab-bat]
- 8 5 MU.AN.NA.MEŠ LUGAL-[ú-tu DÛ-uš]
- 9^{lu} ERÍN.MEŠ KUR ha-ni-i x[... .. .]
- 10 ZI.MEŠ ú³ [..-'ú²-tú² ú¹[-... .. .]
- 11 'lu¹ERÍN¹.MEŠ-šú(?) .. .. .]
- 12 [hu]-bu-ut-su i-hab-ba-t[ú šil-lat-su]
- 13 i-šal-la-lu ár-ka-nu^{lu} E[R]N.MEŠ-šú (..)]
- 14 ú-kaš-šar-ma^{giš} TUKUL.MEŠ-šú [L (...)]
- 15^dEN.LÍL^d UTU (blank) u^d [AMAR.UD² (...)]
- 16 DA^{lu} ERÍN.MEŠ-šú (blank) GIN.[MEŠ .. .. .]
- 17 su-kup-tu^{lu} ERÍN.MEŠ ha-ni-i 'i¹[-šak-kan]
- 18 šil-lat-su ka-bit-tum i-šal-l[a-al-ma]
- 19 a-na É.GAL-šú ú-[še-reb .. .]
- 20^{lu} UN.MEŠ šá lum-nu i-[mu-ru]
- 21 dum-qa (blank) [.. .. .]
- 22 lib-bi KUR [DÛG.GA]
- 23 za-ku-tú [.. .. .]

(افتادگی‌ها حدود ۲۵ سطر)

ستون VI

(سطور ۱ تا ۶ شکسته است)

- 7 [.. .. . MU.AN].¹NA.MEŠ¹
- 8 [LUGAL-ú-tu] (blank) DÛ-uš

- 9 [.. .. .] ú-tal-la-lum

- 10 [.. .. . ZI-a]m-ma KUR DIB-bat
- 11 [.. .. .]
- 12 [.. .. . KUR] 'i-be-el-lu¹

- 13 [.. .. . DINGIR.MEŠ GAL.MEŠ
- 14 [.. .. . la mu-du]-ú la tu-kal-lam
- 15 [.. .. . E]N KUR KUR

- 16 [.....] 1-en tu-pi
 17 [.....^m] mun-nab-tum
 18 [.....] šā-tir IGL.TAB
 19 [.....] x GAR-an
 20 [.....] x
 21 [.....]

(بقیه از بین رفته است)

ترجمه

ستون I

(شکستگی سرلوحه که حداقل ۲۵ سطر از بین رفته است)

- ۱' [کلمات ... که تغییر ناپذیرند]
 ۲' [... که تغییر ناپذیرند]
 ۳' [... او برای آیندگان] گذاشت
 ۴' [... ی] [خدایان] بزرگ
 ۵' [.....] او توجه کرد و
 ۶' [.....] او دید

-
- ۷' [.....] در زمانی پسین
 ۸' [.....] سرنگون خواهد شد.
 ۹' [.....] به پایان خواهد رسید.
 ۱۰' [.....] [ار]تس آشور
 ۱۱' [.....] ... آنان پالایش خواهند شد.
 ۱۲' [یک شاه ...] حرکت خواهد کرد،
 ۱۳' [.....] [از] بابل به راه خواهد افتاد،
 ۱۴' [دشمن ...] سرنگون خواهد شد
 ۱۵' [.....] [ابزار]هایی برخواهد گرفت و
 ۱۶' [.....] او خواهد رفت و
 ۱۷' [.....] او تصرف خواهد کرد؛
 ۱۸' [.....] او نابود خواهد کرد،
 ۱۹' [.....] او برخواهد گرفت (؟)،
 ۲۰' [غنائیم] فرا [وان] او به بابل خواهد آورد.
 ۲۱' [.....] [از] گیلا و ازیدا
 ۲۲' [.....] او خواهد آراست.

۲۳' [...] او کاخ بابل را خواهد ساخت.

۲۴' [...] X (ی ؟) نیپور به بابل

۲۵' [...] برای مدت n سال پادشاهی خواهد کرد

ستون دوم

(سر آن شکسته؛ حدود ۲۷ سطر از بین رفته است)

۱' .....

۲' یک شاه / شاهزاده‌ای به پا خواهد خاست (؟)

۳' از (؟) [...]

۴' ظهور خواهد کرد [...]

۵' او سرنگون خواهد کرد [...]

۶' او مدت سه سال [پادشاهی خواهد کرد].

۷' مرزها و سر [حدّات (...)]

۸' [را] برای مردمش [استوار] خواهد کرد

۹' پس از او پسرش بر تخت خواهد نشست،

۱۰' او بر [سرزمین (؟) فرمان] نخواهد راند

۱۱' شاهزاده‌ای شو [رش] خواهد کرد،

۱۲' او سلسله حران [را تأسیس خواهد کرد]

۱۳' او مدت ۱۷ سال [پادشاهی خواهد کرد]

۱۴' او نیرومندتر از سرزمینی خواهد بود و جشنواره از [گیلارا متوقف خواهد ساخت]

۱۵' او دیواری در بابل [خواهد ساخت].

۱۶' او نقشه پلیدی علیه آگد خواهد داشت

۱۷' شاهی از ایلام به راه خواهد افتاد. او دبوس شاهی را [از او خواهد] گرفت.

۱۸' او را از تختش به زیر خواهد کشید و

۱۹' تخت شاهی را تصرف خواهد کرد و شاهی را که از تخت برکشیده (ušetbû)،

۲۰' شاه ایلام جایش را تغییر خواهد داد.

۲۱' در سرزمینی دیگر مستقر خواهد شد.

۲۲' آن شاه نیرومندتر از سرزمین خواهد بود و

۲۳' و همه سرزمین‌ها خراج [به او خواهند پرداخت].

۲۴' در طول پادشاهی او، اکد در امنیت [خواهد زیست].

(ستون‌های III و IV از بین رفته‌اند)

ستون ۷

- ۱ .....
  - ۲ [... دبو]س؟ شاهی ... [...]
  - ۳ ی پدرش ... [...]
  - ۴ مدت دو سال [او سلطنت خواهد کرد].
  - ۵ آن شاه را خواجه‌ای [خواهد کشت]
  - ۶ یک شاهزاده [شورشی ؟]
  - ۷ به راه خواهد افتاد و تخت شاهی [را صاحب خواهد شد]
  - ۸ پنج سال پادشاهی [خواهد کرد]
  - ۹ سپاهیان سرزمین حانی [.....]
  - ۱۰ حرکت خواهند کرد [و ؟ ...] - شاهی [خواهند کرد ... ؟]
  - ۱۱ سپاهیان او [آنها را شکست خواهند داد:]
  - ۱۲ از او غنیمت خواهند گرفت و [غنایم او را]
  - ۱۳ غارت خواهند کرد. سپس [سپاهیان او را کسی]
  - ۱۴ گردخواهد آورد و جنگ افزارهایش را برخواهد گرفت
  - ۱۵ إنلیل، شمش و [مردوک (؟)]
  - ۱۶ به سوی ارتش او خواهند رفت [(...)] :
  - ۱۷ سرنگونی سپاهیان حنایی را او [موجب خواهد شد].
  - ۱۸ غنایم فراوانی از او [خواهد گرفت] [و]
  - ۱۹ به درون کاخ او [خواهد آورد]
  - ۲۰ مردمانی که بدبختی را [آزموده‌اند]
  - ۲۱ از نیک‌بختی [بهره خواهند گرفت].
  - ۲۲ قلب زمین [شاد خواهد شد]
  - ۲۳ [او به بابلیان] معافیت از مالیات [اعطا خواهد کرد]
- (افتادگی‌ها حدود ۲۵ سطر)

ستون VI

- (سطور ۱ تا ۶ شکسته است)
- ۷ [... مدت x سال]
- ۸ [او پادشاهی] (نانوشته) خواهد کرد

- ۹ آنها [... برای پادشاهی] پالوده خواهند شد.
- ۱۰ [یک شاه / شاهزاده حرکت خواهد] کرد و سرزمین را به تصرف خود درخواهد آورد
- ۱۱ [مدت X سال او پادشاهی خواهد کرد]
- ۱۲ [پس از او پسرانش] بر [زمین] فرمان خواهند راند.
- ۱۳ [...] یک راز / حرامی از] خدایان بزرگ، را
- ۱۴ [شاید تو بتوانی به یک تشرّف یافته نشان دهی، اما به یک تشرّف نا] یافته نباید نشان دهی.
- ۱۵ [آن راز / حرام مردوک سر] اور زمین هاست.
- ۱۶ [...] بنا بر] یک لوحه،
- ۱۷ [...] از لوحه] ی مونآبتوم
- ۱۸ [بنا بر آن چه در اصل] مکتوب و مقابله شده
- ۱۹ [...] ...
- ۲۰ [...] ...
- (شکسته و از بین رفته؛ حدود ۲۷ سطر وجود ندارد که شاید بیشتر آنها نانوشته بوده است)

تفسیرها

- I, ۶'-۱' من نیز مانند گریسون عقیده دارم که این سطور مقدمه هستند. نویسنده می‌گوید که از "خدایان بزرگ" (سطر ۴') بینشی با پیشگویی‌هایی دریافت کرده که تغییر ناپذیرند و آن را برای آیندگان یا نسل‌های آینده که به آنان توجه دارد باقی می‌گذارد (*i-qul-ma* از ریشه *qālu*: به نظرم. استول)؛ یا چیزی از این گونه. نویسنده ظاهراً از طالع بینان و اخترگویان اواخر دوره آشور بوده است زیرا سقوط آشور را "از پیش دیده است". بهترین نامزد برای چنین فردی "مونآ بیتو" منجم و طالع‌بین بابلی است که در زمان سلطنت آسرخدون و آشور بانپال برای شاهان آشور گزارش‌های اخترگویی می‌نوشته و نامش در تقدیم‌نامه ذکر شده است (نک. بعد VI:17 ad).
- ۷' *ār-kat U₄-mu* یعنی "در زمانی پسین" یا "زمانی سپس‌تر". در واقع پیشگویی از اینجا آغاز می‌شود؛ احتمالاً برابر است با *arkānu* "بعدتر" در ستون ۷ سطر ۱۳ (نک. بعد).
- ۷'-۲۵' این سطور اشاره دارد به سقوط آشور و برآمدن و پادشاهی نبوپولسّر [شاهان

بابل] که گریسون (BHLT:24) و لامبر (۱۹۷۸ ص ۱۲) اشاره کرده‌اند. اما لامبر می‌افزاید که منظور "نیوکدنصر" بوده است و دی و ایزمن (۱۹۸۵ ص ۹۶) نیز همین عقیده را دارد. از آنجا که بخش اعظم آغاز ستون II مفقود شده، محتمل‌ترین گزینه این فرض است که در اینجا نیوپولسّر توصیف شده و بخش از میان رفته ستون II به نیوکدنصر مربوط می‌شده است. افزون بر این، بخش‌های سالم مانده ستون I به نظر می‌رسد که با این چارچوب سازگارترند. ارتش آشور (سطر ۱۰) و نیز نبرد در درون خود بابل (۱۳-۱۲) و شهر نیپور که نقش مهمی در جنگ میان آشور و نیوپولسّر داشته مورد اشاره قرار گرفته‌اند. فعالیت‌های ساختمانی مربوط به معابد از اگیلا، ازیدا و کاخ را می‌توان به هر دو شاه بابل نسبت داد. اما توضیح این نکته دشوار است که چرا نویسنده از مردی که به سلطه آشور پایان داده نام نبرده است. همان‌گونه که از ادبیات بعدی بابل و گواهی به اصطلاح حماسه نیوپولسّر درباره مراسم تاج‌گذاری او پیداست (BHLT: 78-86) نیوپولسّر شخصیتی قهرمانی محسوب می‌شده است.

آغاز سطر خواهان فعلی است که به جمله سطر ۲۴' تعلق دارد. این نکته با این واقعیت تأیید می‌شود که هر دو سطر به نحوی فشرده نوشته شده‌اند و جای اندکی برای لبه چپ ستون II باقی مانده است.

چنان که پیشتر گفته شد، آغاز گم شده ستون، به احتمال زیاد حاوی II، ۱' "پیشگویی‌هایی" درباره نیوکدنصر دوم (۶۰۵ تا ۵۶۲ ق.م) بوده و نیز اشاره موجزی به سلطنت "اویل - مروداک" که دو سال سلطنت کرده است (۵۶۲ تا ۵۶۰ ق.م). این سطور بر نریگلسر اشاره می‌کنند که شاه حاکم را، که شوهر خواهرش بود، به قتل رسانید. او مدت سه سال و هشت ماه فرمانروایی کرد (۵۶۰ تا ۵۵۶ ق.م). عبارت "یک شاهزاده‌ای" حاکی از آن است که او غاصب تلقی می‌شده است، عبارتی که در ستون ۷ سطر ۶ برای داریوش سوم نیز به کار رفته و اساس بازسازی من از سطر ۲' ستون دوم است. اشارات سطور ۵'-۳' شاید اشاره باشد به لشکرکشی او به کیلیکیه که در ABC رویدادنامه ۶ گزارش شده است. در سطور ۸'-۷' او پادشاه دادگری توصیف شده که مرزهای کشتزارهای شهروندان بابلی را محافظت و پاسداری کرده است و این داوری ارزشی مثبتی محسوب می‌شود.

۹'-۱۰' پسرش، لَبَشی - مَرَدوک کمی بیش از یک ماه پادشاه بود ولی توانایی فرمانروایی نداشت. او تقریباً کودک بود و برخی شهرها حکومت وی را نپذیرفتند. عبارت "او به سرزمین حکومت خواهد کرد" (*ma-a-ti i-bé-el*) در گزارشی از مونتایتو آمده است ("شاه آکد بر هرجایی از سرزمین که بخواهد حکومت خواهد کرد.") (هونگر، ۱۹۹۲، شماره ۳۱۸: ۴-۵).

۱۱'-۱۶' بی‌تردید این سطور توصیف‌کننده نبوتیبد غاصب (۵۵۶ تا ۵۳۹ ق.م) است. او شهر حران را بازسازی کرد، ۱۷ سال سلطنت کرد و "دیوار نبونید" را ساخت. حکم نهایی دربار سلطنت او منفی است: "او نقشه پلیدی بر ضد بابلیه در سر داشت"، چون جشن آکیتو را برای چندین سال موقوف کرد (*ba-tiil*) (ABC) رویدادنامه ۷، ستون II سطرهای ۶، ۱۱، ۲۵، ۲۴)، واقعیتی که اشاره سطر ۱۴' احتمالاً مربوط به آن است؛ نیز بنگرید به گزارش منظوم: ZAG.MUK *lu-ša-ab-ti-il* یعنی "من (نبونید) جشن سال نو را موقوف خواهم ساخت" (BHT تصویر ۶ ستون II سطر ۱۱؛ نک CAD B 176a).

اگر اطلاعات رویدادنامه و پیشگویی دودمانی را در کنار هم قرار دهیم، به نظر می‌رسد که غیبت طولانی شاه از بابلیه همراه با موقوف کردن بعدی "جشن سال نو" در بابل مورد قضاوت منفی قرار گرفته و این دیدگاه (برخلاف نظر کورت، ۱۹۹۰b) تا دوره هلنیستی پابرجا بوده است.

۱۷'-۲۴' این بخش مربوط است به پادشاهی کوروش بزرگ. می‌دانیم که کوروش، شاه پیشین را برکنار کرده و استقرار او در کشوری دیگر را بروسوس نیز گزارش داده است (Eusebius, *Praep-Evang.* IX.41؛ Jos., *Contra Apionem* I 20-21). پس سخن گزنفون (کوروشنامه، VII، ۵، ۳۳-۲۹) که می‌گوید "شاه مرد" باید نادرست باشد، یا اشاره او به پسرش بلشعر است که سالها بسیاری از وظایف سلطنتی را البته بدون داشتن لقب شاه انجام می‌داد.

گریسون سطور ۲۴'-۲۲' را ناموافق نسبت به کوروش می‌داند، اما به نظر من این داوری درست نیست. *Eli māti danānu* به معنای "سرکوب کردن" نیست بلکه به سادگی به معنای "نیرومندتر بودن از سرزمین" است. یعنی اعمال وی برای به قدرت رسیدن موفقیت‌آمیز بوده است. این جمله‌ای بی‌طرفانه است. همین نکته در مورد نبونید نیز صدق می‌کند (ستون II سطر ۱۴).

وارونه آن نیز درست است و در تغال با جمله شرطی *summa izbu* نیز دیده می‌شود: "کشور نیرومندتر از شاه خواهد بود و شاه را بیرون خواهد راند" (CT 27, 32K.3865؛ نک. CAD D 84a). ذکر صفت نیرومندتر برای شاه داوری مثبت و موافق نسبت به اوست و بنابراین ظاهراً پیشگویی برای این شاه موافق بوده است. فرمانروایی بر همه کشورها و آوردن غنایم از کشورهای دیگر در شمار صفات شاهان نیک هستند. پس داوری نهایی درباره کوروش نیز مناسب و موافق بوده است.

من می‌پذیرم که در سطر ۲۴' شکافی را که پر کرده‌ام کاملاً برعکس گریسون است که در اینجا ترجمه کرده: "در طول پادشاهی او، اکد در امنیت [نخواهد زیست]". من درستی ترجمه گریسون را بسیار بعید می‌دانم. نخست آن که همیشه در ادبیات شگون‌شناسی به صورت مثبت به کار رفته و یک معیار تکمیلی مثبت بوده است (برای مآخذ نک. CAD N II: 151-2). ثانیاً، در مورد نبونید حتی سیاست بد او نیز به صورت مثبت توصیف شده است. و سرانجام آن که سیاست کوروش تقریباً در همه مدارک میخی به عنوان سیاستی مثبت ارزیابی شده است: او به آیین پرستش مردوک احترام گذاشته و رعایت کرده که یکی از جنبه‌های آن برگزاری "جشن‌های سال نو" بوده است. این نکته نه تنها در استوانه کوروش بلکه در گزارش منظوم درباره نبونید نیز تأیید می‌شود که گرچه تألیف آن را شاید بتوان تبلیغاتی ایرانی انگاشت، اما در رویدادنامه بابلی نیز وجود دارد که فضای زیادی را صرف توصیف ورود سپاه ایران به بابل پس از عقب‌نشینی نبونید کرده است. در اینجا بر این واقعیت تأکید می‌شود که هیچ وقفه‌ای در مراسم مذهبی معابد پدید نیامده است: "از آن پس، بعد از عقب‌نشینی نبونید، او در بابل اسیر شد. تا پایان ماه، سپرداران گوتی (یعنی ارتش گوبارو فرماندار گوتیوم = گوبریاس حاکم ایالتی در شرق مرز دجله که پیش از کوروش وارد بابل شد) دروازه‌های [معابد] از اگیلا را در محاصره گرفتند. (اما) نه هیچ وقفه‌ای (در آیین‌های) از اگیلا یا معابد (دیگر) پدید آمد و نه هیچ تاریخی برای انجام [هرگونه مراسم] نادیده گرفته شد" (ABC، رویدادنامه ۷، ستون III، سطور ۱۸-۱۶). سپس وقتی کوروش

خود وارد بابل شد "در سخنرانی خود به همه اهالی بابل شادباش می‌گفت، آرامش در شهر مستولی بود" (همان، ستون III، سطور ۲۰-۱۹). نیز بسنجید با استوانه کوروش ستون II سطور ۲۵-۲۴، "من آسایش و رفاه شهر بابل و همه مراکز مذهبی آن را حفظ کردم" (برگر، ۱۹۷۵).

یک همسان بسیار قابل توجه و چشمگیر تفأل با جگر (جانور قربانی) در YOS 1017 پشت لوحه سطر ۹ است: *"i-lu ze-ru-tum-a-na ma-tumi-tu-ru-nim"* "خدایان خشمگین به کشور باز خواهند گشت، کشور به آرامی سامان خواهد یافت" (جیز ۱۹۸۹ ص ۳۰). این دقیقاً همان کاری است که کوروش بنا به نوشته ABC رویدادنامه ۷ ستون III، سطور ۲۲-۲۱ انجام داده است: "از ماه کیس لو [kislev = آذر] تا ماه آدار [Adar = اسفند] خدایان آکد که نبونید آنها را از بابل بیرون برده بود، به کانون‌های پرستش خود باز گشتند."

از این واقعیت که در اینجاها از سالهای سلطنت ذکر نشده نباید هیچ نتیجه‌ای گرفت. هیچ خط جداکننده‌ای پس از سطر ۲۴ وجود ندارد، به طوری که چه بسا بقیه پیشگویی یا فقط سالهای سلطنت در ستون III نوشته شده بوده‌اند. ستون‌های III تا VII ستون‌های ۳ و ۴، یعنی جمعاً حدود ۱۰۰ سطر، از بین رفته‌اند. احتمالاً آنها حاوی پیشگویی‌هایی درباره پادشاهی کمبوجیه، بردیا، داریوش یکم، خشایارشا، اردشیر یکم، داریوش دوم، اردشیر دوم و سوم بوده‌اند که به طور متوسط به هر شاه حدود ۱۲ سطر اختصاص می‌یابد. پادشاهی که در اینجا معرفی شده، آرسس پسر اوخوس ملقب به اردشیر سوم است. او دو سال پادشاهی کرد و به دست خواجه باگوتاس کشته شد (دیودوروس، XVII، ۳، ۶-۵). فرض من آن است که LUGAL.MEŠ در اینجا معرف *šarrutu* است، نظیر مورد NUN.MEŠ در متن مربوط به پیشگویی سلوکیان LBAT 1543 روی لوحه سطر *"NUN 27 MU.MEŠ NUN.MEŠ DU-šú:4"* یعنی "شاهزاده مدت ۲۷ سال فرمانروایی (= "امارت") خواهد کرد" (نک. بیگر، ۱۹۶۷، ص ۱۳۱). این که آیا باگوتاس به راستی خواجه بوده است پرسشی است هنوز بی‌پاسخ. *ša reši* فقط به معنای "مقام والای درباری" است گرچه در عین حال معنای "خواجه" هم دارد (نک. CAD R. 292-6).

ستون V
سطر ۵

- ۶-۸ داریوش سوم واقعاً پنج سال پادشاهی کرد. او در واقع یک یاغی بود. به نوشته دیودوروس (XVII, ۵, ۳) او به یاری باگوئاس به تخت شاهی دست یافت گو این که سپس خود همین باگوئاس را نیز به قتل رسانید. این که آیا کلمه "شورشی" یا "یاغی" به راستی در قسمت شکسته شده وجود داشته است، به دشواری می‌توان چیزی گفت. در مورد نقش باگوئاس بنگرید به بریان، ۲۰۰۲، ص ۷۷۴، به بعد.
- ۹-۱۳ در سطر ۱۱۱ گریسون تکه‌ای از MEŠ و *meš* را نسخه‌برداری کرده، اما این چنین نشانه‌هایی به هیچ رو وجود ندارد. در اینجا یک شکستگی در لوحه به چشم می‌خورد.
- این بند را می‌توان فقط اشاره به اسکندر و ارتش مقدونی وی دانست. "سرزمین حانی" همان برگردان "کهن" یا بهتر بگوییم "ادبی" و ازه "مقدونی" در متون میخی پسین است (نک. تفسیرهای "متن ۳" سطر ۶). در اینجا به اسکندر همانند یادداشت‌های روزانه نجومی اشاره شده است یعنی "کسی از سرزمین حانی" (ADI:191, no-328 لبه چپ). یگانه جنبه عجیب این قسمت گویا همین به اسم نام نبرد از شخص اسکندر باشد (مگر آن که در جایی نامش آمده و آنجا اکنون شکسته است!). من درستی نظریه گلر مبنی بر این که اسکندر بزرگ نادیده گرفته شده است (گیلر، ۱۹۹۰، صص ۵-۷) و این که در اینجا منظور آنتیگونوس است را بعید می‌دانم. اسکندر شخصیتی مهم‌تر از آن بود که بتوان نادیده گرفت و نامش را حذف کرد. آیا عجیب نیست اگر فرض کنیم که برای بابلیان آرسس و باگوئاس مهم‌تر از اسکندر بوده‌اند؟ شاید این عبارت یا اشاره‌ای بوده است به نبرد ایسوس (۳۳۳ ق.م) یا نبرد گائوگاملا (اول اکتبر ۳۳۱) یا به‌طور کلی به پیروزی اسکندر بر داریوش.
- ۲۰-۲۱ نک. تفأل نجومی K229 پشت لوحه سطر KUR šá HUL IGIHE'.NUNIGI:18 یعنی "سرزمینی که فلاکت دیده است، فراوانی خواهد دید" (رایزر، ۱۹۹۸، ص ۱۷۷). همچنین نک. پیشگویی A ستون II سطر ۳ و ستون III سطر ۳ (گریسون و لامبر، ۱۹۶۴، س ۱۳-۱۲).
- ۲۲ نک. گزارش نجومی اخترگویانه موناپیتو: ŠA-bi KUR DUG.GA "قلب

داریوش سوم، اسکندر بزرگ و دانش بابلی □ ۴۰۳

زمین شاد خواهد شد" (هونگر، ۱۹۹۲ شماره ۳:۱۸) و پیشگویی A ستون II سطر ۳ (گریسون و لامبر، ۱۹۶۴، س ۱۲): ŠA KUR DÜG-ab. با این حال عبارت بسیار عادی و مرسوم است.

این سطور مشکل سازند و راه حل هایی برای حل مشکل ارائه شده اند. گریسون فرض کرده که سطور اشاره دارند به نبرد گائوگاملا (سطور ۹ تا ۱۳ به نبرد ایسوس)، و این که با نهایت شکفتی طرف پیروزمند داریوش سوم ترسیم شده است. در مورد این توصیف غیرتاریخی از نبرد گائوگاملا، گریسون می پذیرد که هیچ پاسخی ندارد (BHLT:26) او "بعید [می انگارد] که شکست حنائیان قبلاً بخشی از یک پیشگویی واقعی بوده باشد" چون علایم ستون VI "مسلماً توصیف سه سلطنت دیگر بوده اند" (BHLT:27) پانوش ۱۴). با این همه، اشاره این سطور به کامیابی خیالی داریوش سوم در برابر اسکندر پذیرش عام و فراگیری یافت (شروین وایت، ۱۹۸۷، ص ۱۱؛ شروین وایت و کورت، ۱۹۹۳، صص ۸-۹؛ رینگرن، ۱۹۸۳، ص ۳۸۳؛ مازاسکو، ۱۹۸۵؛ بریان در HEP، صص ۸۸۳ و ۱۰۷۶؛ میل، ۱۹۹۹، ص ۳۴؛ شارر، ۱۹۹۹، ص ۱۲۳). در نتیجه، این متن به عنوان متنی دشمن اسکندر و دوستدار داریوش سوم تعبیر شده است. با این حال چنین برداشتی خطاست، چون پیشگویی به درستی پنج سال سلطنت برای داریوش سوم اختصاص می دهد: کاتب ظاهراً انتظار نداشته که داریوش بر اسکندر پیروز شود. از این رو ترجمه ها و تفسیرهای دیگر را باید در نظر داشت. من سپس به این مسئله باز خواهم گشت.

به دشواری می توان تردید کرد که در آغاز این ستون ۶ سطر از بین رفته است. علایم سطر ۷ دقیقاً با بازسازی من MU.AN.NA.MEŠ مطابقت دارند. قسمتی از AN (آخرین میخ عمودی)، NA و MEŠ قابل رؤیت هستند. متأسفانه نمی توانیم با اطمینان دریابیم که در اینجا درباره سالهای سلطنت چه کسی سخن گفته شده است. این متفی نیست که سخن هنوز درباره شاه آینده ای باشد که در پایان ستون ۷ درباره اش بحث شده است. اگر پیشگویی واقعی از سطر ۱۳ ستون ۷ آغاز شده باشد، در آن صورت سلطنت های بعد آن نیز خیالی هستند.

۱۳-۲۲

ستون VI

۱-۸

سطر ۹ به دشواری قابل فهم است. این نکته عجیب است که فقط یک سطر در میان دو خط جداکننده نوشته شده است؛ یعنی یک بخش تنها دارای یک سطر است. پس به دشواری می‌تواند به سلطنت پادشاه آینده‌ای مربوط باشد. علاوه بر این، از فعل سالم مانده *ud/tallalu* ترجمه‌های متفاوتی شده است. گریسون D ی *dalālu* را "سرکوب کردن" پیشنهاد می‌کند (AHw 153؛ CAD D 178) یا *talālu*، AHw 1309 به آلمانی "hinstrecken" [یعنی "دراز کشیدن"]؛ واژه قرضی آرامی *tl* به آلمانی *umwerfen* [یعنی سرنگون کردن] یا Dt از *elēlu* (AHw 197-8، CAD E 80-3)، به معنای "تطهیر کردن" یا "پالوده کردن". در این معنا، این کلمه در تفأل نجومی ذکر شده در آغاز این مقاله "پسر شاه برای نشستن بر تخت تطهیر می‌شود لیک بر تخت نخواهد نشست" (نک. قبل ص ۳۶۷؛ راجبرگ-هلتن، ۱۹۸۷b، ص ۳۴۱ و ۳۴۶، سطر ۶۱). سرنوشت اسکندر چهارم پسر اسکندر بزرگ عملاً چنین بود. عبارت را شاید بتوان همسان ستون I سطر ۱۱ در نظر گرفت که درباره پایان سلطنت آشور درست پیش از ظهور شاه جدید یعنی نبوپولسّر بود (I سطر ۱۲: *ZI-am-ma* [...]); در ستون VI سطر ۹ در پی این کلمه پایان یک پادشاهی و سپس برآمدن یک شاه جدید را می‌بینیم (ستون VI سطر ۱۰: *[...ZI]-am-ma KUR DIB-bat*). پس این به هیچ وجه توصیف یک سلطنت نیست، بلکه نوعی پیشگویی برای دوره بعدی است نظیر کتاب دانیال نبی باب ۱۲ آیه ۱۰ که می‌گوید: "بسیاری طاهر و سفید و مصفی خواهند گردید...". در دانیال این اشاره‌ای است به مردمی که در زمان حکومت آنتیوخوس چهارم مورد آزار و اذیت قرار گرفته بودند (نک. نیز باب ۱۱، آیه ۳۵: "طاهر و سفید").

این سطور مربوط به آخرین سلطنت پیشگویی شده است. سبک بسیار کوتاه و فشرده‌ای دارد. فقط اطلاعات اساسی ذکر شده است. "کسی حرکت خواهد کرد و سرزمین را به تصرف خود در خواهد آورد" و "آنها فرمان خواهند راند" یا "آنها سرنگون خواهند شد". مشکل فعل آخر، *ibellu*، آن است که ممکن است از *bēlu* به معنای "حکومت کردن" مشتق شده باشد (سخن گفتن از شاهان و خدایان و استفاده مکرر از جملات

شرطی مکمل در متون شگون‌شناختی یا گزارش‌های طالع‌بینی [نک. هونگر، ۱۹۹۲]، گرچه معمولاً به صورت جمع یعنی *ibelū* نوشته شده است، اما در عین حال ممکن است مشتق از *balū* باشد به معنای "نابود و ساقط شدن" که هم می‌تواند درباره پایان عمر یک فرد باشد، نظیر پرسش یک آشوری از یک طالع‌بین: "آیا کار آشور بانیپال به پایان خواهد رسید (*i-bal-la*) یا از یک قیام جان به در خواهد برد؟" (ABL 1368) پشت لوحه سطر ۱). اگر کلمه از *balū* مشتق شده باشد، املاي *i-bel-lu-ú* انتظار می‌رود، بنابراین اشتقاق از *bēlu* باید ترجیح داده شود (نظرم. استول).

اگر این بخش نه یک پیشگویی واقعی بلکه یک *vaticinium ex eventu* (پیشگویی بی نتیجه) است، پس بایستی به شاهی اشاره می‌کرد که پس از اسکندر "سرزمین را تصرف کرده است". شاهان یا شورشیان معدودی را می‌شناسیم که با این توصیف ساده سازگار باشند. یگانه نامزدهای ممکن آنتیگونوس و سلوکوس هستند. اگر "آنها فرمان خواهند راند" اخیر "پس از او پسرانش بر زمین فرمان خواهند راند" می‌تواند اشاره به سلوکوس و فرزندان و نوادگانش باشد.

آغاز تهنوشته هر کتاب یا تقدیم‌نامه. این اشاره مرسوم است به ویژگی رازورانه متون مقدس. بسنجید با بورگر، ۷۱-۱۹۵۷، صص ۹۱-۱۸۸؛ هونگر، ۱۹۶۸، صص ۱۴-۱۳، و نیز بنگرید به دانیال نبی، باب ۱۲، آیه ۹: "او جواب داد، ای دانیال برو، زیرا این کلام تا زمان آخر مخفی و مکتوم شده است."

اگر قرائت ما درست باشد، به نظر می‌رسد که تهنوشته نشان می‌دهد این یک لوحه واحد بوده است نه آغاز یک سلسله بزرگتر از الواح. در این مورد اصطلاح مورد نظر بایستی *Pirsu reštu* می‌بود به معنای "بخش نخست" (نک. ABC رویدادنامه ۱، ستون IV سطر ۳۹).

همان‌گونه که گریسون به درستی دریافته، "مونابتوم" نام شخص است. اما همه مترجمان و مفسران در تشخیص اهمیت این دریافت ناکام مانده‌اند. مونابتوم یک اسم عام نیست، و تا جایی که من می‌دانم در هیچ یک از اهداییه‌ها یا تهنوشته‌ها یا حتی هیچ متن مهمی از هیچ سند بابلی

۱۳-۱۵

۱۶-۱۸

پسین دیده نمی‌شود. پس این فرض کاملاً منطقی است که نتیجه بگیریم این مونابتوم کسی جز "مونابتوم" طالع بین بابلی سده هفتم ق.م. نیست که در دربار شاهان آشور، احتمالاً آسرخدون و آشور بانپال کار می‌کرده است و ما در مقدمه این مقاله از وی به عنوان مفسر فال‌های آسمانی یاد کردیم (نک. هونگر، ۱۹۹۲، صص ۱۸۱-۱۷۷). زبان او حتی یادآور برخی سطور پیشگویی دودمانی است (نک. ستون II سطر ۱۰' و ستون VI سطر ۱۲). گذاشتن کلمات پیشگویی دودمانی در دهان این مونابتوم چه بسا اندیشه جالب و جذابی بوده است. او بی‌گمان مردی بوده با پایگاهی بلند و شاید نویسنده متون طالع‌بینی و مشاور شاهان آشور و بنابراین می‌توانسته پیشگویی خود را با سقوط امپراتوری آشور آغاز کند. من این فرضیه را آزمودم که مونابتوم نویسنده متن مورد نظر ما نبوده بلکه نیای (افسانه‌ای) نویسنده یا کاتب بوده است، اما اثبات این فرضیه امکان ندارد. این شاید بدان معنا باشد که سطر ۱۷' حاوی عبارتی نظیر: $[PN_1 A-kú šá (or: DUMU šá) PN_2 A^{m}]Mun-rab-tum$ بوده است. اما فضایی برای نوشتن این کلمات وجود ندارد. نوشتن آن‌ها حدود ده نشانه نیاز دارد، اما با توجه به این واقعیت که علایم میخی نام مونابتوم کشیده شده‌اند، حداکثر فضا برای ۵ یا ۶ علامت باقی مانده است. پس نتیجه‌گیری تقریباً جسورانه من آن است که این مونابتوم به منزله "دانیال" پیشگویی دودمانی است. همان‌طور که دانیال در دربار شاهان بابل و ایران یک پیشگوی خارجی یهودی بوده است، مونابتوم نیز یک پیشگوی خارجی بابلی در دربار آشور بوده است. اکنون معلوم می‌شود که ارتباط میان دانیال و پیشگویی دودمانی نزدیکتر از آن چیزی بوده که قبلاً انگاشته می‌شده است. حتی می‌توانیم این پرسش را مطرح کنیم که آیا نویسنده کتاب "دانیال نبی" در عهد عتیق، با پیشگویی دودمانی آشنایی داشته است یا نه؟ رازی که قطعی نیست سر به مهر بماند. به رغم رازورانه بودن وحی‌ها یا خوابهای دانیال تا روز قیامت، ما اما از آنها خبر داریم^{۱۲}. بقیه‌ته‌نوشت چه بسا اشاره‌ای باشد به مالک یا رونویس‌کننده لوحه.

۱۲. نام دانیال به نوبه خود انطباق یافته دانیال حکیم باستانی مرموزی است که در کتاب حزقیال نبی، باب ۱۴ آیه‌های ۱۴ و ۲۵ و باب ۲۸ آیه ۳ نامش ذکر شده و از متون کهن اوگاریتی نیز با آن آشنا هستیم.

پیشگویی دودمانی، حکمت بابلی و اسکندر

پیشگویی دودمانی به آن دسته از متون تعلق دارد که توصیف‌هایی هستند از سلطنت سلاطین بی‌نام که در قالب پیشگویی بیان شده‌اند. متون پرشماری از این‌گونه وجود دارند^{۱۳} و هدف من در اینجا یک بحث کامل درباره این‌گونه نیست چون در خود آن شکل‌های بسیار گونه‌گونی قابل تشخیص‌اند^{۱۴}. این پیشگویی‌ها را غالباً به عنوان "پیشگویی‌های پس از واقعه" یا "پیشگویی‌های بی‌نتیجه" [vaticinia ex eventu] توصیف کرده‌اند، اما یافتن اوضاع و احوال تاریخی برای این پیشگویی‌ها اغلب بسیار دشوار بوده و از این رو کار به تفسیرهای تاریخی احتمالی بسیار زیادی کشیده است. یکی از راه‌حل‌های پیشنهادی آن است که این پیشگویی‌ها همان قدر که بی‌نتیجه‌اند، واقعی نیز هستند؛ مانند مورد پیشگویی اوروک که حاوی پیشگویی‌هایی "تاریخی" درباره شاهان آشوری و نوبابلی تا زمان نبوکدنصر دوم است، اما با پیشگویی‌های واقعی درباره آخرین جانشین آغاز می‌شود (هونگر و کافمان، ۱۹۷۵، ص ۳۷۴، پشت لوحه سطور ۱۶ به بعد؛ بولیو، ۱۹۹۳). این‌گونه دارای مشابهی در عهد عتیق در کتاب دانیال است که این نیز حاوی پیشگویی‌هایی درباره شاهان آینده است و درعین حال از "پیشگویی‌های پس از واقعه" آغاز می‌کند و به پیشگویی‌های واقعی می‌رسد (در دانیال نبی، باب ۱۱، آیه ۴۰ به بعد؛ نک. لامبر، ۱۹۷۸). پیشگویی دودمانی یک مورد استثنایی است زیرا پرسش کدام شاهان منظور نظر بوده در اینجا و دست کم تا ستون ۷ سطر ۱۳ نمی‌تواند تردیدی برانگیزد. بنابراین از این جنبه پیشگویی دودمانی پیوند نزدیکی با دانیال باب ۱۱ دارد تا با پیشگویی‌های دیگر آکدی. پیش از بحث درباره تفسیر من از سطور مربوط به داریوش سوم و اسکندر، مایلیم نگاهی به مفهوم کلی پیشگویی دودمانی داشته باشم.

به‌نظر می‌رسد که گستره‌ی علاقه نویسنده یا مؤلف محدودتر است. علاقه اصلی او متوجه برآمدن و برفتادن شاهان و به‌ویژه ظهور و سقوط سلسله‌ها یا دودمان‌های شاهی بود (نک. قبل ص ۳۶۹). همچنین در حماسه نبوپولسر ستون III سطر ۵، "خدای بل را در مجمع خدایان [می‌یابیم] که به [نبوپولسر] قدرت فرمانروایی [اعطا می‌کند]" (BHL T 85). این اندیشه ممکن است از استفاده مکرر افعال مربوط به ظهور و سقوط نیز حاصل شود:

13. *Prophecy A* (Grayson & Lambert 1964: 9-10), the *Marduk and Shulgi Prophecies* (Borger 1971), and the *Uruk Prophecy* (Hunger 1976: 21-23; Hunger & Kaufman 1975; Beaulieu 1993).

14. The prophecies have been discussed by Grayson & Lambert 1964 (with previous literature), Hunger & Kaufman 1975, Höffken 1977/78, Ringgren 1983, Longman 1991 and others.

یعنی "برآمدن" (II: ۴' و ۱۱'؛ [۶':V]؛ tebû یعنی "به راه افتادن" یا "حرکت آغاز کردن" (I: ۱۲'، ۱۳'؛ II: ۱۷'، ۱۹'؛ V: ۷'، ۱۰'؛ VI: ۱۰')، Šabātu (DIB) یعنی "به جنگ آوردن" یا "تصاحب کردن (تخت، سرزمین یا دبوس شاهی)" (I: ۱۷'؛ II: ۱۷'، ۱۹'؛ V: ۷'، ۲'؛ VI: ۱۳'؛ و نیز نک. II: ۹')؛ dekû یعنی "به زیر کشیدن (از تخت)" (II: ۱۸')؛ Sakāpu یعنی "سرنگون کردن" (I: ۸'، ۴'؛ II: ۵') و Sukuptu یعنی "سرنگونی" (V: ۱۷')؛ gamāru یعنی "به پایان بردن"، "به آخر رساندن" (I: ۹')؛ Samāku یعنی "برکنار کردن"؟ (I: ۱۹')؛ naqāru یعنی "ویران کردن، نابود کردن" (I: ۱۸').

نکته دوم مورد علاقه نویسنده پاسخ به این پرسش است که آیا شاه نیرومند بوده یا نه، و آیا شاه به راستی فرمانفرما و ارباب سرزمین خود بوده است یا نه: II: ۱۰'، ۱۴'، ۲۲'، ۲۳'؛ VI: ۱۲' (؟). افزون بر این، صفات سنتی پادشاهان نیک یا دست کم موفق ذکر می شوند: تأمین غنایم و خراج برای کشور (I: ۲۰'؛ II: ۲۳'؛ V: ۱۳' - ۱۲'، ۱۹' - ۱۸') و ساختن یا بازسازی پرستشگاهها (I: ۱۳' - ۲۱'؛ II: ۱۵').

پیشگویی سلسله‌های شاهی را معمولاً بررسی کلی پادشاهان "نیک" و "بد" دانسته‌اند، اما این فقط تا اندازه‌ای درست است. در این پیشگویی‌ها بیشتر سلطنت‌ها با اصطلاحاتی بی‌طرفانه توصیف شده‌اند و صرفاً از برآمدن و برفتادن آنان یاد شده و این که آیا یک شاه به اندازه کافی نیرومند بوده که بتواند بر سرزمین آکد تسلط داشته باشد یا نه. تنها سه یا چهار شاه هستند که از آنها صراحتاً با داوریه‌های ارزشی یاد می‌شود. اینان عبارتند از نبونید ("او نقشه‌های پلیدی بر ضد اکد در سرخواست داشت" II: ۱۶')، کوروش ("در طول پادشاهی او اکد در امنیت و آسایش خواهد زیست"، II: ۲۴') و شاه معمایی زمان‌های دورتر و پسین‌تر که رفاه و کامیابی و معافیت‌های مالیاتی برای کشور به ارمغان خواهد داشت (V: ۲۳' - ۲۰'). او یگانه پادشاهی است که درباره‌اش گفته می‌شود خدایان در کنارش خواهند بود (V: ۱۶' - ۱۵'). شاهان دیگر شاید براساس آنچه می‌کردند و با در نظر گرفتن ارزش‌های اخلاقی بابلیان باستان داوری می‌شدند: شاهان خوب شاهانی بودند که از کشورهای مغلوب غنیمت و خراج می‌گرفتند و هموطنان خود را از مالیات معاف می‌کردند، و نیکوکار بودند (مانند نریگل‌سر که "مرزها و سرحدات کشتزارهای مردم خود را استوار کرد" II: ۸' - ۷')، شاهان بد شاهان ناتوان یا "عصیان‌گر" هستند. براساس این معیارها، نبوپولسر خوب و آمل - مردوک بد بود (چون بازنده بود)، نریگل‌سر خوب و لَبْشی - مردوک بد بود (چون فرمانفرمای سرزمین خود نتوانست

بود)، نبونید بد (یک "طاغی و عصیانگر") بود، کوروش خوب بود (چون از همه کشورهای مغلوب خراج می‌گرفت)؛ داریوش سوم بد (یک "طاغی؟" و یک بازنده) بود. فشرده سخن: نبوپولسر، کوروش، شاهان آینده، نیک و کامیاب هستند، آخرین شاه آشور، نبونید، داریوش سوم عصیانگرند و به فرجام بد خود نیز می‌رسند. با آن که فقط بخش کوچکی از پیشگویی سالم مانده و از برخی شاهان تنها پیشگویی‌های ناقصی در دست است، به‌ویژه به نظر می‌رسد که بنیادگذاران سلسله‌ها خوب و موفق ارزیابی شده‌اند، در حالی که آخرین فرمانروایان هر سلسله به نحو قابل درکی ناکامیاب‌اند. نبونید مورد ویژه‌ای بود: او سلسله جدید ("حران") را تأسیس کرد و موفق بود ("او فرمانروایی مسلط [و نیرومندتر از سرزمین] بود")، ولی با این حال از تخت رانده شد چون گویا "در سر نقشه‌های پلید بر ضد آگد داشت". این نقشه پلید ظاهراً جز آن نبود که پرستش مردوک را نادیده گرفت و به تبلیغ برای پرستش "سین" [ماه] پرداخت، چنان که قبلاً دیدیم. بنابراین این حکم هنوز درباره او در دوره هلنیستی نیز رواج داشت.

به‌نظر من هدف این تألیف ارائه دیدگاه و موعظه‌ای است درباره فراز و فرودهای قدرت دنیوی. امپراتوری‌ها می‌آیند و می‌روند، سلسله‌های شاهی ظهور می‌کنند و سپس منقرض می‌شوند. این تقدیرگرایی به‌نحویزیبایی در دریغ بر سقوط اور فشرده و گنجانده شده است:

"آیا کسی تاکنون سلطنت بر قلمروی را دیده است که برای ابد پایدار مانده باشد؟ سلطنت بر قلمرو آن (= اور) به راستی عمری دراز داشت اما آن نیز سرانجام ناچار شد رخت برکشد.
آه، ای "نانا"ی من (خدای ماه و ایزد حامی شهر اور)، بیهوده نکوش، شهر خود را رهاکن و برو!"

(ANET ۶۱۱ به بعد؛ میخالوفسکی، ۱۹۸۹، ج II، صص ۳۷۰-۳۶۸؛ نک. کورت، ۱۹۹۵، ص ۷۲)

این در ادبیات کلاسیک برای ما یادآور دریغ و افسوس پوبلیوس کورنلیوس اسکپیو ایمیلیانوس است پس از تخریب کارتاژ در ۱۴۶ ق.م:

"پس از پوشیده ماندن در اندیشه برای مدتی طولانی و سپس درک این نکته که همه شهرها، ملل و صاحبان قدرت نیز باید همانند آدمیان به سرنوشت محتوم خود گردن گذارند؛ چنان که برای ایلیم رخ داد که روزگاری شهری بسیار پررونق بود و در سراسر دوره‌های امپراتوریهای آشور، ماد و پارس از بزرگترین شهرهای زمانه خود به شمار می‌رفت و حتی خود مقدونیه که تا همین اواخر درخشش داشت،..."

(آپیانوس، پونیکا، ۱۳۲ = پوبلیوس، xxxviii، ۲۲، ۳-۱)

اما از نظر نویسنده پیشگویی دودمانی، این فقط تقدیر کور نبود که کامیابی یک سلسله پادشاهی یا یک فرمانروای خاص را تعیین می‌کرد. در پیش گرفتن سیاستی درست نسبت به بابل به خصوص نسبت به پرستشگاه آن و آیین‌های مذهبی‌اش، درست کرداری نسبت به معافیت مالیاتی و نیز احتمالاً پذیرش شهر به عنوان شهر کانونی امپراتوری بی‌گمان موجب خرسندی خاطر خدایان می‌شد. در رأس این خدایان مردوک قرار داشت. اما حتی این نیز تضمینی برای عمر طولانی و کامیابی ابدی محسوب نمی‌شد. خدایان آزادانه هر تصمیمی که بخواهند می‌گیرند.

اکنون اجازه دهید به فرجام معمای پیشگویی دودمانی مربوط به سرنوشت داریوش سوم و اسکندر بازگردیم (ستون ۷ سطور ۱۳ به بعد). گره اصلی‌گویا اینجاست: در ستون ۷ سطر ۱۴ فاعل اصلی *ukaššarma* یعنی "کسی که خود را برای نبرد آماده می‌کند" چه کسی است؟ مشکل بزرگ دیگر "سرنگونی سپاهیان حنایی" در سطر ۱۷ است. افزون بر این در سطر ۱۸ "غنایم فراوانی از او خواهد گرفت" مبهم است. این "از او" کیست؟ از چه کسی خواهد گرفت؟ همین نکته در سطر ۱۹ نیز صدق می‌کند که سخن از "کاخ او" به میان می‌آید و پرسش آن است که منظور کاخ چه کسی است؟

اجازه دهید از مشکل نخست آغاز کنیم. گریسون (BHLT 26) عقیده دارد که فاعل *ukaššarma* در سطر ۱۴ داریوش سوم بوده است. استدلال او مبتنی بر "سرنگونی سپاهیان حنایی" در سطر ۱۷ است که به دشواری می‌توان فرض کرد کار اسکندر یا هر یونانی یا مقدونی دیگری بوده است. به علاوه، فعل در حالت مفرد صرف شده حال آن که می‌بایست جمع بوده باشد (چون فاعل "سپاهیان حنایی" بوده‌اند). و باید اعتراف کنم که این امتیازی است به سود استدلال گریسون. با این حال مایلم استدلال کنم که این دیدگاه بنا به دلایل زیر قابل پایداری نیست.

(۱) یکی آن که به سادگی مطلبی است که واقعیت ندارد. داریوش سوم هیچ‌گاه اسکندر را شکست نداده است. ممکن است پاسخ دهند، که داده‌اند، که این انتقاد بی‌ربط است. این یک تألیف پیشگویانه است نه تاریخ (بریان، HEP، ص ۸۸۳، همان، ۲۰۰۲ ص ۸۶۴). شاید این نوعی تبلیغات یا خیالی خام و آرزویی برآورده نشده باشد. در اینجا شروین وایت حتی از شاه پیشین ایران نمونه می‌آورد که می‌کوشید تسلط اسکندر بر ایران پس از سرنگونی هخامنشیان را انکار کند (شروین وایت، ۱۹۸۷، ص ۱۱؛ شروین وایت و کورت ۱۹۹۳، صص ۸-۹). اما این مقایسه خوبی نیست. شاه واقعیت سقوط هخامنشیان را انکار

نمی‌کرد و نمی‌گفت هخامنشیان بر یونانیان پیروز شده‌اند. بلکه می‌کوشید شکست ایران را به‌طور کلی نادیده بگیرد. پیشگویی دودمانی بسیار دقیق و درست است و نویسنده در هیچ‌جا واقعیات را تحریف نکرده است.

(۲) در واقع نویسنده نه تنها انکار نکرده بلکه صریحاً نوشته است که پادشاهی داریوش پس از پنج سال به پایان رسیده است. بنابراین آشکارا امکان پیروزی داریوش بر مقدونیان را مردود دانسته است. شگفت است که همه مفسران این نکته را نادیده گرفته‌اند. (۳) عبارت "Šillatsu Kabittu" "غنایم فراوانی از او" (پس ضمیر مفرد است حال آن که به سپاهیان حنایی به صورت جمع اشاره شده بود) احتمالاً اشاره‌ای است به شاه با ضمیر "او" و این شاه کسی نیست جز داریوش سوم که قبلاً به وی اشاره شده است.

(۴) فردی که در سطور ۱۹-۱۳ فاعل است همان کسی است که غنایم فراوان می‌گیرد و آنها را به "کاخ خود" می‌آورد. اگر این شخص که خدایان یارش هستند و بنابراین مثبت قضاوت شده است داریوش سوم می‌بود، می‌بایست غنایم را به "کاخ خود" در تخت جمشید می‌برد. گرچه شاهان ایران هنوز گهگاه از کاخ نبوکدنصر در بابل استفاده می‌کردند، اما خزانه اصلی آنان در تخت جمشید بود و کاخهای اصلی شاهان ایران در تخت جمشید و شوش قرار داشتند نه در بابل.

(۵) چنان که پیش‌تر گفتم، یک شکست در جهان‌بینی و نگرش کلی نویسنده پیشگویی دودمانی یک معیار قضاوت محسوب نمی‌شد. اما پادشاهی داریوش سوم از سوی خدایان نفرین شده بود و از این‌رو منقرض شد و جای به دیگری سپرد که در نتیجه می‌توانست از پشتیبانی خدایان مطمئن باشد.

پس اگر داریوش سوم فاعل افعال سطور ۱۹-۱۳ نیست، پس چه کس دیگری می‌تواند باشد؟ به عقیده من دو راه حل باقی می‌ماند و اعتراف می‌کنم که قادر به انتخاب میان آن دو نیستم. راه نخست آن است که فاعل اسکندر بزرگ بوده است؛ و راه حل دوم آن است که "پیشگویی واقعی" از سطر ۱۳ آغاز می‌شود و بنابراین از اینجا به بعد هیچ پیوندی با واقعیت وجود ندارد.

اگر اسکندر شاه پیروزمند ستون پنجم از سطور ۱۳ تا ۲۳ بوده است، بنابراین فاعل *ukaššarma* در سطر ۱۴ باید او باشد. فاعل را شاید بتوان به‌صورت LUGAL ŠU šar Kiššati "شاه جهان" در پایان سطر ۱۳ پیدا کرد، چنان که در یادداشتهای روزانه نجومی (متن I:179, AD شماره ۳۳۰ - پشت لوحه سطر ۱۱) نیز از اصطلاح "شاه جهان"

استفاده شده است. نکته اینجاست که هر تفسیری داشته باشیم، کاتب یک فاعل جدید انتخاب می‌کند. فاعل در جمله قبلی جمع بود و به "حنایان" (= مقدونیان) اشاره داشت، فاعل در سطور ۱۴-۱۳ مفرد است و یا به شاه حنایان اشاره دارد (که تغییر کوچکی است) یا در تفسیر گریسون به داریوش شاه اشاره می‌کند که در جمله قبلی مفعول بوده است. ترتیب کلمات به صورت مفعول - فاعل - فعل استثناء است اما غیر ممکن نیست. این را در ستون ۷ سطر ۵ می‌بینیم: "آن شاه را خواجه‌ای [خواهد کشت]". این همچنین در یادداشتهای نجومی AD 1:179, no-330 روی لوحه سطر ۱۷: "شاه (یعنی داریوش سوم) سپاهیان او را رها کردند" (اشاره به نبرد گائوگاملا؛ متن ۱ سطر ۱۷) و در ABC رویدادنامه ۷ ستون II سطر ۲: "آستیاگ، سپاه او علیه او شورش کرد" اثبات شده است. در متون شگون‌شناسی این‌گونه ترتیب کلمات مکرر پیش می‌آید که البته پیشگویی دودمانی (و نیز یادداشتهای نجومی) ارتباط نزدیکی با آنها دارند. (جیز ۱۹۸۹، ص ۴۱ نمونه‌های فراوانی ذکر می‌کند، مانند *ummanam nakrum usannaq* "ارتش دشمن بر آن غلبه خواهد کرد"، YOS 10 26 1: 26-27). بنابراین می‌توانیم در اینجا بخوانیم: "ارتش [او، شاه جهان] گرد خواهد آمد".

نگاه مثبت نسبت به اسکندر با مدارک میخی مربوط به وی مطابقت دارد. چهار گزارش میخی مربوط به اسکندر که در بالا بحث کردیم، جزء دسته کتیبه‌های سلطنتی که به عنوان تبلیغات قابل حذف هستند، محسوب نمی‌شوند. هیچ اشاره‌ای با نگاه منفی به اسکندر وجود ندارد. او گرچه فاتحی بیگانه است، اما به حقوق و آیین‌های مذهبی بابلیان احترام می‌گذارد، و این به‌ویژه از یادداشتهای نجومی (متن I) نیز پیداست؛ او معبد آنونیتوم را مرمت می‌کند و اموال معبد از اگیلا را باز پس می‌دهد (متن ۲)؛ برای مراسم مذهبی از اگیلا کمک مالی می‌کند (متن ۳)؛ و مردم سرزمین به او هدیه می‌دهند (متن ۴).

بیشتر از این هم هست. شکست داریوش آشکارا تحقق بدشگونی انکارناپذیر ماه گرفتگی بود (بنگرید به قبل در مقدمه) و این بی‌گمان در داوری نویسنده پیش‌گویی دودمانی اثر داشت. و این دلیل افزون‌تری است که چرا او فرجام بدی را برای داریوش پیشگویی کرد. پس از جنگ گائوگاملا که توصیف آن احتمالاً در سطور ۹ تا ۱۳ آمده است، لشکرکشی‌های بعدی نیز همانند زنجیره‌ای از پیروزیها نشان داده می‌شوند. فرمانروای مورد بحث ما ارتش خود را سازماندهی می‌کند (*Kuššuru*) برخلاف ترجمه

گریسون به معنای "ترمیم" نیست بلکه به سادگی به معنای "گردآوری و آمادگی برای نبرد است" (CAD K 261b)، خدایان یاور او هستند ("او در بابل نیز با کلدانیان ملاقات کرد و تمام توصیه‌های آنان درباره معابد بابل را انجام داد و به‌ویژه طبق پیشنهاد آنها برای "بِل" قربانی کرد"، آَرین، آتاباسیس، III، ۱۶، ۵)، به‌نظر می‌رسد که سپاهیانش تا انتهای زمین پیشروی کردند، و او به راستی غنایم فراوانی به چنگ آورد. همه اینها به خوبی با اعمال اسکندر سازگار است. او گنجینه ایران را به تصرف خود درآورد و پس از لشکرکشی آنها را به کاخ خود، یعنی کاخ نبوکدنصر در بابل آورد^{۱۵}. چه بسا خود اسکندر به چشم یک نبوکدنصر جدید نگریسته شده است. با آن که او معافیت عمومی مالیاتی را به بابلیان اعطا نکرد (و آسکلپیودوروس را مأمور وصول مالیاتها کرد، آَرین، آتاباسیس III، ۱۶، ۴)، اما به معابد بابل اجازه داد عشریه‌های خود را وصول کنند. او احتمالاً اعضای Kiništu (شورای معبد) را از دادن مالیات معاف کرده، چنان که بعداً آنتیوخوس سوم نیز در اورشلیم چنین کرد.

پیشگویی درباره سلطنت اسکندر احتمالاً در ستون ششم نیز ادامه یافته است. فضای کاملی برای بحث درباره نقشه‌های او برای بازسازی معابد بابل و پایان محتوم و مقدر خودش وجود دارد که چیزی جز مرگ ناگهانی نبود. از این رو این بند با ذکر سالهای سلطنت او به پایان می‌رسد (ستون VI، سطور ۸-۷). بنابراین اسکندر استثنایی در میان فرمانروایان نیست که شمار دقیق سالهای سلطنت او گزارش شده است.

شایان ذکر است که حتی شاهان کامیاب و ظاهراً نیکبخت نیز ممکن است ناگهان بمیرند. در پیشگویی A از سلطنتی فوق‌العاده خوب با همان کلمات پیشگویی ما یاد شده است: "زمین" [= کشور] ایمن خواهد ماند، قلب زمین شاد خواهد بود، مردم از رفاه [بهره‌مند خواهند شد]، خدایان چیزهایی نیک برای سرزمین رقم خواهند زد" و غیره و غیره، اما بند با این کلمات به پایان می‌رسد "اما امیر در انقلابی با شمشیر کشته خواهد شد". (سمت نخست ستون II، سطور ۸-۲؛ گریسون و لامبر، ۱۹۶۴، صص ۱۲ و ۱۴). در تفأل ذکر شده در مقدمه (ص ۳۶۸) "بخت شاه برنخواهد گشت"، گو این که فقط هشت (یا شانزده) سال سلطنت می‌کند.

سطر ۹ ستون VI و خط جداکننده‌ای که کشیده شده غیرقابل فهم است، اما به

۱۵. اسکندر نخست این گنجینه تخت جمشید را به اکباتان برد و هاریالوس را مأمور محافظت از آن کرد (آَرین، آتاباسیس، III، ۱۹، ۷)؛ هاریالوس بعداً در اقامتگاه او در بابل مستقر شد (نک. بازورت، ۱۹۸۸، صص ۲۴۳).

دشواری می‌توان گمان کرد که مقصود سلطنت ویژه‌ای است. شاید در یک سطر اشاره‌ای باشد به آشوبهای مربوط به جانشینی. سطر ۱۰ شاید اشاره‌ای است به سلوکوس که در ۳۱۱ ق.م. سرزمین را "می‌گیرد". پس متن کامل شاید چیزی شبیه به این بوده است: "پس شاه / شاهزاده‌ای حرکت خواهد کرد و سرزمین را خواهد گرفت. مدت x سال پادشاهی خواهد کرد. پس از او فرزندان و نوادگانش [بر [کشور] فرمان خواهند راند]". در این تفسیر، پایان به پایان پیشگویی اوروک شباهت دارد که بولیو آن را مربوط به اوایل دوره سلوکی می‌داند: "پس از او پسرش شاه خواهد شد در اوروک و چهار فصل فرمان خواهد راند. او در اوروک فرمانروایی و پادشاهی خواهد کرد. سلسله او پیوسته دوام خواهد داشت. [پادشاهان اوروک همانند خدایان فرمان خواهند راند" (بولیو، ۱۹۹۳، ص ۴۴). بولیو این عبارت را اشاره‌ای می‌داند به ایجاد جنبه‌های ایزدی در پادشاهی هلنیستی. در اینجا نیز حمایت استثنایی ایزدی از شاه را در ستون ۷ سطور ۱۵-۱۶ می‌توان دید که با آرمانهای اسکندر سازگار است.

پس عبارت "سرنگونی سپاه حنایی" را چگونه باید تفسیر کرد؟ این به راستی مانع بزرگی در سر راه تفسیر من است و من باید برای برداشتن این مانع به اقدام فوق‌العاده‌ای دست یازم. یگانه راه حل، فرض خطای کاتب است. می‌پذیریم که این روش پر مخاطره‌ای است، اما می‌توان از آن دفاع کرد. متن خطاهای دیگری هم دارد: در این متن دست کم سه ساییدگی (ستون II، سطور ۱۰ و ۱۵؛ ستون ۷، سطر ۱۶) و دو اشتباه (ستون II، سطور ۲ و ۱۹) وجود دارد. کاتب در ستون ۷ سطر ۱۷ قبل از *Ha-ri-i* معرف *KUR* ("سرزمین") را جا انداخته است، گرچه در سطر ۹ همان ستون از آن استفاده کرده است. به نظر من کاتب می‌خواسته بنویسد (*Gu-ti-i* "گوتی‌ها") ولی نوشته *Ha-ri-i* (حنایی‌ها). پس شاید این اشاره‌ای بوده به پیروزی اسکندر بر ارتش ایران. گوتی‌ها معمولاً به معنای مردمانی است که در ایران در شرق دجله می‌زیسته‌اند و این واژه غالباً در رویدادنامه‌ها و یادداشتهای روزانه نجومی به عنوان اصطلاحی قدیمی برای سپاهیان شرقی به کار می‌رفت. سپاهیان اسکندر به راستی پیروزی حیرت‌انگیزی به دست آوردند. اسکندر با غنایم بسیار "از او" به بابل برگشت و این "او" کسی نبود جز شاه ایران و گنجینه‌هایش، یعنی داریوش سوم. اگر به جای "حانی" بنویسیم "گوتی" متن دیگر هیچ مشکلی نخواهد داشت، حال آن که با هر تفسیر دیگر مشکلات و ناسازیها برجای خواهند ماند.

تفسیری که در زیر می‌آید نزدیک‌ترین تفسیر ممکن از جریان رویدادهاست: ستون ۷

سطور ۱۳-۱۹ اشاره است به نبرد ایسوس، سطور ۱۹-۱۳ اشاره است به نبرد گائوگاملا که عملاً اندیشه گریسون است، گرچه او فرض کرده که مقصود نویسنده در اینجا توصیف شکست مقدونیان بوده است (BHLT 26). نکات سودمند در تأیید این بازسازی آن است که در گائوگاملا اسکندر بر سپاهیان گوتی پیروز شده است. داریوش شاه نجات یافت و به شرق گریخت؛ این نمایانگر این واقعیت است که پیشگویی فقط درباره پیروزی بر سپاه سخن می‌گوید نه درباره سرنوشت شاه. نتیجه فوری این پیروزی ورود پیروزمندان اسکندر به بابل بود که در سطور ۲۳-۱۹ توصیف شده است: اسکندر غنایم خود را به کاخ نبوکدنصر می‌برد و در بابل با استقبالی دوستانه روبه‌رو می‌شود. در اینجا متن قطع شده و از بین رفته است. در این تفسیر، در ۲۵ سطر یا بیشتر از ستون ۷ و در سطور ۸-۱ ستون VI، لشکرکشی اسکندر به هند و بازگشت او به بابل که با مرگ او پایان می‌یابد می‌تواند توصیف شده باشد.

اصلاح دیگری در متن که می‌توان پیشنهاد کرد چنین است: *su-kup-tu* [ERIN.MEŠ^{lu} ha-ri-i'i]-[šak-kan]¹⁴، یعنی "شکست سپاهیان حنایی را او (= اسکندر) موجب خواهد شد". این مطابقت دارد با برخی تفأل‌های با جگر جانوران قربانی: *su-kup-tu ERIN.MEŠ GAR-an* یعنی "او باعث شکست ارتش‌ها خواهد شد" یا "شکست ارتش‌ها رخ خواهد داد" (BRM IV 12:73؛ نک. CAD S. مدخل *sukuptu*) و سازگار است با محتوای متونی که زنجیره‌ای از تفأل‌ها و شگون‌شناسی‌ها هستند. کلمه ¹⁴*Ha-ri-i* به صورت مفرد از لحاظ دستوری نادرست به نظر می‌رسد، اما در ABC رویدادنامه 13A (نک. گلاسنه، ۱۹۹۳ شماره ۳۶) روی لوحه سطر ۱۲ تأیید شده است: *ana I-en¹⁴ Ha-ri-i]-[e* ... یعنی "به یک حنایی". با وجود این، این تفسیر زورکی است و چندان محتمل نیست.

اگر بخواهیم از فرض خطای کاتب پرهیز کنیم، ناچاریم به بررسی وجود شخص دیگری نظیر سلوکوس یکم که گلر (۱۹۹۰) و دل مونت (۲۰۰۱، ص ۱۴۶) طرفدار آن هستند پردازیم. در نگاه نخست این فرض جالب به نظر می‌رسد. سلوکوس سپاهیان "حنایی" یعنی "مقدونی" آنتیگونوس را شکست داده، از کامیابی فراوانی برخوردار بوده و گویا در بابل نیز بسیار محبوبیت یافته و در طول سلطنت او قیمت اجناس به سطح عادی خود بازگشته است (شروین وایت، ۱۹۸۷، ص ۱۵؛ وان در اسپک، ۲۰۰۰، ص ۲۹۴). با این حال خرده‌های بسیاری بر این فرض می‌توان گرفت.

بازسازی پیشنهادی در واقع می‌خواهد ما به نحو عجیبی از زمان شکست داریوش

سوم در ۳۳۰-۳۳۱ ق.م به زمان پیروزی سلوکوس بر آنتیگونوس در ۳۰۸-۳۱۱ ق.م جهش کنیم. در بازسازی گِله حتی نام اسکندر از قلم افتاده است. از شکست آنتیگونوس یاد شده بدون آن که نخست حریف او معرفی شود. عبارت "غنائیم او" در سطر ۱۸ به آنتیگونوس نسبت داده شده که در قالب بحث کنونی ناممکن است. این همچنین می‌تواند بدان معنا باشد که سالهای سلطنت اسکندر نیز داده نشده بوده است، حال آن که در مورد شاههای کوچکتری مانند نریگلسین و آرسس سالهای سلطنت ایشان به دقت محاسبه و ذکر شده است. سرانجام آن که، همه شاهان جدید و به‌ویژه البته شاهانی که سلسله‌ای جدید را بنیاد نهاده و شاهان قبل از خود را سرنگون کرده‌اند با افعالی مانند *tebû* ("حرکت کردن") و *elû* ("برخاستن و قیام کردن") معرفی شده‌اند. اما در اینجا هیچ یک از این انواع وجود ندارد مگر فعل *kussuru* "گرد آوردن و آماده شده برای نبرد" که برای این هدف مورد استفاده قرار گرفته است. افزون بر این *arkānu* به معنای "سپس" یا "بعداً" یعنی "دوره‌ای بسیار بعدتر" نیست، بلکه بیشتر به معنای "سپس به زودی" (نک. CAD A II:273) و به زبان آلمانی *danach* (AHw 1467) است.

اعتراض‌های دیگر تاجایی که ذهن من اجازه می‌دهد مبتنی بر این واقعیت‌اند که "سرنگونی سپاه حانی" (۱۷:۷) می‌تواند در قالب این بخش فقط اشاره به ارتش حانی یا سپاهیان حانی که در ۹:۷ ذکر شده‌اند یعنی سپاهیان اسکندر باشد. به علاوه بابلیان خوب می‌دانستند که سلوکوس خود یک مقدونی بود و مقدونیه "سرزمین اوست" (ABC رویدادنامه ۱۳، پشت لوحه، سطر ۳؛ نک. بریان، ۱۹۹۴، صص ۶-۴۶۳). بنابراین معرفی سلوکوس در اینجا مستلزم یک تفسیر من‌درآوردی از بند است.

اگر پیشگویی با یک *vaticinia ex eventu* [پیشگویی بی‌نتیجه] ادامه یافته است در آن صورت به دشواری می‌توان دریافت که در ستون VI، سطور ۱۰ تا ۱۲ منظور کدام شاه بوده است. پس از سلوکوس تا پیش از حمله پارتیان و تسخیر بابل توسط ایشان، هیچ شاهی نتوانست چنین کند. آیا این اولین "شاه پیش‌گویی شده" است؟ اگر چنین است این را باید یک تقدیس بسیار ناچیز فقط سه سطر تلقی کرد.

اکنون به راه حل دوم خود برمی‌گردم که برای آن لازم نیست به فرض خطای کاتب یا اصلاح متن متوسل شد، بلکه پیشگویی در اینجا از یک پیشگویی واقعی آغاز می‌شود و اینک به جان کلام تبدیل می‌گردد. این می‌تواند یادآور سلسله‌ای تازه تأسیس از سرزمین حانی باشد که شبیه به سلسله‌های برخاسته از آشور، ایلام (ایران-پارس)، حران

(نیونید)، "سپس (اما به زودی!) این قدرت جدید نیز به پایان راه خود می‌رسد. شاه تازه‌ای خواهد آمد که ارتش حنایی را منهدم می‌کند و غنائیم "او را" (که لابد غنائیم اسکندر است) از آن می‌گیرد. شاه نو دوره شادی و نیک‌بختی تازه‌ای را به روی آگد می‌گشاید. پیشگویی درباره سلطنت او به درازی بحث می‌کند و این بحث تا درون ستون VI ادامه می‌یابد. احترام به آداب و رسوم مذهبی بابل، بازسازی معابد بی‌گمان محتوای این سطور هستند^{۱۶}.

استدلال دیگری به سود این اندیشه که ما اکنون با یک پیشگویی واقعی سروکار داریم، زبان گزافه پرداز و مبالغه‌گویی است که از این پس مورد استفاده قرار می‌گیرد. در حالی که با سلطنت‌های پیشین به روشی ساده و خشک رفتار می‌شد، اکنون برای نخستین بار از یاری خدایان آشکارا یاد می‌شود و در سطور ۲۲-۱۸ نقل قول‌هایی عیناً از تقال‌ها بیان می‌گردد. این شاه‌ناشناس سالهای بسیار فرمانروایی خواهد کرد (ستون VI، سطور ۷-۸). در اینجا پادشاهی آرمانی ترسیم شده که شاید پیامش این باشد که اگر اسکندر همانند او رفتار می‌کرد می‌توانست از سرنوشت محتوم خود بگریزد. توضیح سطور باقی مانده به علت شکستگی‌ها و ناخوانا بودن‌ها دشوار است. چنان که قبلاً گفته شد، سطر ۹ ستون VI نمی‌تواند اشاره به یک سلطنت خاص باشد، و سطور ۱۲-۱۱ همان ستون بی‌گمان مربوط به یک سلطنت خیالی‌تر بوده‌اند.

اندیشه یک پیشگویی واقعی از سوی ماراسکو نیز مطرح شده است، اما فقط درباره پیشگویی‌های مربوط به داریوش سوم. ماراسکو در مورد تألیف این پیشگویی دو تاریخ را پیشنهاد کرده است: یکی بین نبردهای ایسوس در ۳۳۳ و گائوگاملا در ۳۳۱ ق.م (۱۹۸۵، ص ۵۳۳) و دیگری پس از نبرد گائوگاملا (همان، ص ۵۳۳ به بعد). اما، چنان که قبلاً استدلال کردم، پنج سال سلطنت داریوش پس از گائوگاملا و سپس ورود اسکندر به بابل به پایان می‌رسد. بنابراین فقط گزینه دوم باقی می‌ماند. اما حتی اگر پیشگویی در فاصله زمانی کوتاه بین اکتبر ۳۳۱ تا جولای ۳۳۰ (مرگ داریوش) نوشته شده باشد، باز بسیار بعید است که مؤلف در حالی که انتظار داشته داریوش به بابل برگردد و آنجا را پس بگیرد، پنج سال سلطنت برای او پیشگویی کند. بنابراین من با آن که به نظریه او درباره

---

۱۶. این اندیشه که بسوس به عنوان درهم شکننده سپاهیان حانی نگریسته شده درخور بررسی است. اگر تفسیر من از رویدادنامه ۸ (متن ۳) درست باشد، بسوس به‌راستی در بابل نامدار بوده است. با این حال، از سوی دیگر، دانستن دلیل این که چرا بسوس تا این اندازه در بابل از اعتبار برخوردار بوده، دشوار است.

پیشگویی واقعی علاقه دارم، اما این اشاره باید مربوط به یک منجی یا رهایی بخش ناشناس باشد و پیشگویی می‌توانسته حداکثر تا ژوئن ۳۲۳ ق.م. نوشته شده باشد.

اندیشه پیشگویی واقعی رد شده است، چون در پی آن "سه سلطنت دیگر" فرض شده است (BHLT 27 پانوش ۱۴؛ نک. شروین وایت و کورت، ۱۹۹۳، ص ۸ به بعد). اما من این استدلال را درک نمی‌کنم. امکان دارد که به سلطنت‌های بعدی بیشتری در آغاز ستون VI که از بین رفته اشاره شده باشد، اما در قسمتی که سالم مانده تنها به یک سلطنت اشاره شده و آن هم با عباراتی نسبتاً مبهم (ستون II، سطور ۱۲-۱۰) چه بسا این سلطنت نیز خیالبافی بوده است. توصیف پادشاهی نیک و مقدس شاید تا سطر ۸ ستون VI ادامه یافته است.

این تفسیر چندین پرسش بی‌پاسخ ایجاد می‌کند. چرا باید سالهای سلطنت اسکندر ذکر نشود ولی برای شاهان بعد از او ذکر شود؟ واژه "غنایم او" را در جایی که انتظار می‌رود "غنایم آنها" باشد، چگونه می‌توانیم تفسیر کنیم؟ چرا اشاره به یک شاه بعدی "که سرزمین را خواهد گرفت" در پی پیشگویی منهدم کننده ارتش حنایی می‌آید؟ اگر، به رغم مشکلاتی که در بالا ذکر کردیم، تفسیر اخیر درست باشد، آنگاه نظر پیشگویی دودمانی درباره اسکندر منفی یا دست کم هشداردهنده است. عجیب اینجاست که در حالی که منابع میخی لزوماً دیدگاه منفی خاصی نسبت به وی ندارند، ما خود را ناچار می‌بینیم برای یافتن نظر منفی بابلیان نسبت به اسکندر به منابع کلاسیک رجوع کنیم. در منابع کلاسیک است که نوشته شده "کلدانیان" (یعنی اخترگویان و دیگر پیشگویان بابلی) وقتی اسکندر از لشکرکشی به شرق بازگشت، فرجام بدی برایش پیش‌بینی کردند. نویسندگان کلاسیک متعددی (آپیانوس، تمدن زیبا II، ۱۵۳؛ آرن، آناباسیس، VII ۱۶، ۱۸-۵؛ کورتیوس، X، ۴، ۶؛ دیودوروس، XVII، ۱۱۲؛ یوستینوس، XII ۱۳، ۳ به بعد؛ پلوتارک، اسکندر، ۷۳) گزارش داده‌اند که کلدانیان برای جلوگیری از ورود اسکندر به بابل در خارج از شهر به ملاقات او رفتند چون با طالع‌بینی دریافته بودند که اسکندر در بابل خواهد مرد. شاید پیشگویی دودمانی این پیشگویی را از همه دقیق‌تر بیان کرده باشد. اما نکته اینجاست که در منابع کلاسیک درباره حریف پیشگویی شده او (توسط بابلیان) که سپاه اسکندر را در هم خواهد شکست و شاه خواهد شد یک کلمه سخن گفته نشده است. آنها فقط مرگ اسکندر در بابل را پیش‌بینی کرده‌اند، حال آن که در پیشگویی دودمانی صریحاً از سخن درباره مرگ اسکندر پرهیز شده است (گرچه معنای ضمنی آن می‌تواند همان باشد). این مغایرت را شاید بتوان با این واقعیت توضیح

پورفورویوس نوشت که ارسطو از برادر زاده خود کالیستینس خواسته که مشاهدات [= رصد‌های] نجومی بابلیان را برایش بفرستد. بل - آپلا - ایدین / بلفانتس نامی بود که در نزد یونانیان نیز شهرت یافت.

ثانیاً، محتوای پیشگویی جالب است. بلفانتس، رئیس نمایندگان کلدانی جرئت نکرد نظرش را مستقیماً به خود شاه بگوید اما آن را در یک جلسه خصوصی به نثارخوس گفت که او بعداً پیشگویی کلدانی را به آگاهی اسکندر رسانید (نک. پلوتارک، اسکندر، ۷۳). پیشگویی آن بود که "آنان با قدرت پیشگویانه (manteia) ستارگان [پی برده‌اند] (...) که مرگ شاه در بابل خواهد بود" (دیودوروس، XVII، ۱۱۲، ۲). آنان به شاه اصرار ورزیدند که "نباید تحت هیچ شرایطی وارد شهر بابل شود؛ و این که در صورتی می‌تواند از خطر بگریزد که آرامگاه بعل را که پارسیان ویران کرده‌اند دوباره برافرازد و به جای ورود از این سو، شهر را دور بزند"^{۱۷}. و اسکندر نیز چنین کرد: او بیشتر دوستانش را به درون شهر فرستاد و خود شهر را دور زد و از دجله گذشت و ستاد مرکزی خود را در اردوگاهی به فاصله دویست استاد (حدود ۴۰ کیلومتری) از شهر و احتمالاً در جنوب واقع در ساحل غربی فرات مستقر کرد (پلوتارک، اسکندر، ۷۳). این سخن را یوستینوس نیز تأیید کرده (XII، ۱۳، ۴) و می‌گوید اسکندر ستاد خود را در بورسیپا مستقر نمود. با وجود این، پس از مشاوره با آناکسارخوس فیلسوف (دیودوروس، XVII، ۱۱۲، ۶؛ یوستینوس XII، ۱۳، ۵) رأی او برگشت و توصیه کلدانیان را نادیده گرفت و با سپاه خود وارد بابل شد. اما اسکندر به یک توصیه کلدانیان عمل کرد: او به سربازانش فرمان داد با شدت و سرعت هرچه بیشتر خاک و آوارهای معبد را پاکسازی کنند (احتمالاً برج معبد یعنی زیگورات که دیودوروس به خطا آن را گور یا آرامگاه بعل پنداشته است) تا کار بازسازی آسان شود. استقبال خوب از شاه ظاهراً توسط متن ۴ سطر ۵' ما نیز تأیید می‌شود که می‌گوید "مردم سرزمین هدایای پرشماری می‌آوردند".

گزارش آریین تا اندازه‌ای متفاوت است. او می‌نویسد (آناباسیس، VII، ۱۵، ۳-۱)

۱۷. همین دیدار بلفانتس با نثارخوس احتمالاً منشأ این افسانه بوده که گویا خشایارشا معابد بابلی را ویران کرده است که در مورد آن نه سند میخی وجود دارد، نه هیچ مدرک باستان‌شناختی و نیز نه هیچ اشاره‌ای از سوی هرودوت (نک. کورت و شروین وایت، ۱۹۸۷). بلفانتس شاید با این سخن می‌خواسته با تأکید بر این که پارسیان، یعنی دشمنان شکست خورده، زیگورات را ویران کرده‌اند که ظاهراً نیاز به تعمیر داشته، و این که بابلیان از همان سرنوشت آتنی‌ها در رنج است، به خیال خود احساسات مثبت اسکندر را تحریک کند. گفتنی است که خشایارشا دو ماه پس از یک ماه گرفتگی کشته شده بود (واکر، ۱۹۹۷، ص ۲۱).

اسکندر پس از لشکرکشی علیه کاسی‌ها در زمستان ۳۲۴/۳ به سوی بابل برگشت. "و هنگامی که اسکندر با سپاهش از دجله عبور کرد تا به بابل برود، در آنجا دانشمندان کلدانی به ملاقاتش آمدند و او را از همراهانش کنار کشیدند و از وی خواهش کردند از حرکت به سوی بابل خودداری کند؛ گفته شده که آنها از خدای خود بعل ندایی دریافت کرده بودند که ورود اسکندر به بابل برایش خطرناک است." وقتی اسکندر از پذیرش توصیه آنها سرباز زد، کلدانیان توصیه کردند که پس به غرب نگاه نکند و از روبه‌روی غرب وارد شهر نشود بلکه شهر را دور بزند و به شرق بنگرد و از دروازه غربی وارد شهر شود (آرین، آتابسیس، VII، ۱۶، ۷-۵)^{۱۸}. این بدان معناست که اسکندر می‌توانسته از طریق "دروازه شاهی" که از نظر او در شأن وی بوده است وارد شهر شود (نک. جورج ۱۹۹۲ صص ۲۴ و ۱۴۱ برای تازه‌ترین نقشه‌ها). به گفته آریستوبولوس (آرین، آتابسیس، VII، ۱۷، ۶-۵) اسکندر به راستی کوشید تا به این اندرز گوش کند و از بخش باختری وارد شهر شود، اما شرایط باتلاقی زمین مانع او از این کار شد. در سمت راست او رود فرات قرار داشت و بنابراین از کناره فرات به سوی شمال حرکت کرد و کوشید برای آن که بتواند بچرخد و در حالی که رو به خاور دارد وارد بابل شود، مسیر حرکت خود را به سوی غرب تعیین کند. منطقه جنوب غربی بابل، بین بورسپیا و بابل، به راستی باتلاقی و پر از آبگیر و چاله‌های بزرگ آب بود (نک. کول، ۱۹۹۴، ص ۹۶). بنابراین در درجه نخست این توصیه فیلسوف یونانی نبود که نظر اسکندر را تغییر داد، بلکه شرایط منطقه بود.

در مجموع همه گواهی‌ها تنها به یک نتیجه‌گیری ممکن می‌انجامد: اسکندر از دجله

۱۸. اسملیک (۱۹۷۹، صص ۹۴-۹۳) این قسمت را به درستی دریافت است، اما برانت در ترجمه‌ای که در مجموعه کتابخانه کلاسیک لوب چاپ شده (۱۹۷۶، ص ۲۵۹، پانوش ۵) و بازورت (۱۹۸۸، ص ۱۶۸) که پنداشته کلدانیان ورود به بابل از شرق را توصیه کرده‌اند معلوم می‌شود این قسمت را دریافته‌اند زیرا از شرق وارد شدن نیازی به توصیه نداشت چون اسکندر خود از سمت مشرق آمده بود. اما روایت آپیانوس (Bella Civilia II 153) بسیار روشن است: به اسکندر توصیه کردند وقتی می‌خواهد وارد بابل شود به جهتی که خورشید غروب می‌کند نگاه نکند. شاید خورشید در حال فرونشستن که آپیانوس از آن یاد می‌کند برای اسکندر بدشگون‌تر از آن چیزی بوده که طالع بینان بابلی می‌انگاشته‌اند، چون احتمالاً خورشید نشان خانوادگی خاندان سلطنتی مقدونیه بود. این را نمی‌توان اثبات کرد اما دو قطعه مدرک وجود دارد که مؤید این نکته است. در درجه نخست باید متذکر شویم که پردیکاس بنیادگذار افسانه‌ای سلسله آرگناد مدعی رابطه ویژه‌ای با خورشید بود (هرودوت، VIII، ۱۳۷). ثانیاً نمادی که به شکل‌های گوناگون به عنوان "ستاره ورجینا" یا "خورشید ورجینا" شناخته شده، بی‌گمان به راستی معرف خورشید بوده است. سرانجام باید به یاد داشت که اسکندر ادعا می‌کرد پسر "رنا" ایزد خورشید مصری است.

عبور کرده، با کلدانیان روبه‌رو شده و سخن گفته، آنگاه بابل را دور زده، از فرات گذشته و ستاد و اردوگاه‌های مرکزی خود را در بوریسیا مستقر کرده و برای مدتی در آنجا اقامت نموده است، آنگاه کوشید تا از سمت غرب وارد بابل شود اما وضع اراضی باتلاقی میان بوریسیا و بابل مانع او از انجام این کار شده است، و بنابراین دوباره از فرات عبور کرده و از طریق دروازه‌ای در ساحل شرقی فرات وارد بابل شده است. "دروازه ایشتار" در سمت شمال شرقی می‌توانسته راهی طبیعی باشد که به جاده بزرگ منتهی به کاخ و معبد دسترسی داشته است، اما البته "دروازه مردوک"، "دروازه زابابا" یا "دروازه اورش" نیز همین شرایط را داشته‌اند. گفتن این که آیا تصمیم‌گیری اسکندر تحت تأثیر توصیه آناکسارخوس بوده یا نه دشوار است.

یک تفاوت مهم‌تر میان دیودوروس و آرنی مربوط می‌شود به انگیزه‌های نسبت داده شده به کلدانیان و نگرش آنان نسبت به بازسازی پرستشگاه ازگیلا. در روایت آرنی کلدانیان کوشیده‌اند از بازسازی برج معبد جلوگیری کنند چون ادعا شده که می‌ترسیدند مبادا درآمد آنان از املاک و مستغلات معبد صرف انجام این کار گردد. در روایت دیودوروس وضع برعکس است: کلدانیان به اسکندر اصرار دارند که اسکندر بابل و معبد را بازسازی کند و با این کردار زاهدانه می‌تواند از تقدیر بد خود رهایی یابد. تفسیر آخر بیشتر در خط و همخوان با سنت میخی است: به شاهان همیشه اصرار می‌شده است که در حفظ و پاسداری از معابد بکوشند و شاهانی که چنین می‌کرده‌اند دادگر و خوب تلقی می‌شده‌اند. در پیشگویی اوروک به‌خصوص شاه آرمانی چنین توصیف می‌شود (هونگر و کافمن، ۱۹۷۵، ص ۳۷۴. پشت لوحه، سطر ۱۴). چنان که قبلاً دیدیم، این نکته در مورد اسکندر نیز صادق است. او با مأمور کردن ۱۰ هزار سرباز برای پاکسازی محوطه معبد و بازسازی آن حداکثر کوشش خود را برای نوسازی ازگیلا انجام می‌دهد (استرابو، XVI، ۱، ۵).

اسکندر شاید نسبت به کلدانیان سوءظن داشته است، اما این داستان نیز بیشتر بازتابنده بدگمانی کلی یونانیان نسبت به شرقیان و بحث‌های یونانی درباره ارزش غیبگویی و پیشگویی است (بنگرید به توصیه‌ها و نظریات آناکسارخوس). تاجایی که من می‌دانم اسکندر یک نمونه خوب و خاص از اندیشه ورزی خردمندانه یونانی نبود، بلکه بیشتر تحت تأثیر عنصر طالع‌بینی و پیشگویی در کیهان، در تاریخ و در زندگی شخصی خود قرار داشت. دیدگاه او نسبت به طالع‌بینی و غیب‌گویی بابلی به روشنی توسط پلوتارک بیان شده است که می‌گوید "دربار او پیوسته پر بود از انبوه طالع‌بینان و

کاهنانی که کارشان قربانی کردن و تطهیر و تقدیس و پیشگویی آینده بود" (اسکندر، ۷۵ [ترجمه فارسی ۱۹۶]). از این لحاظ او جانشین واقعی شاهان آشور و بابل بود. از رفتار اسکندر نیز پیداست که تا چه اندازه این اخترگویان را جدی گرفته بود: او کار دشوار دور زدن شهر بابل را انجام داد و نخست در بورسیا مستقر شد تا از توصیه‌های کلدانیان پیروی کرده باشد. و چه بسا آناکسارخوس نیز ارزش پیشگویی‌های کلدانیان را پذیرفته بود، زیرا در هنگامی که به مقام خدایی رسیدن اسکندر را مسخره می‌کرد، هنگام سرکشیدن جام باده به سلامتی اسکندر گفت: "یکی از خدایان با دست یک موجود فانی ضربه خواهد خورد" (دیوگنس لائرتیوس IX، ۶۰، در نقل قول از اورپید، اورنس V، ۲۷۱).

پس گرایش نخست من آن است که اخترگویان را جدی بگیرم. آیا آنان به راستی نشانه‌هایی را در آسمان ندیده بودند که پیشگوی فرجام بد اسکندر باشد؟

چنان که در مقدمه دیدیم، ماه گرفتگی‌ها از لحاظ بدشگونی بسیار مهم تلقی می‌شدند. از ادبیات و اعمال محققان آشوری می‌دانیم که خسوف‌ها چنان بدشگون بودند که فقط هراس و خطر آنها کافی بود تا آیین جانشین کردن شاه بایسته دانسته و برگزار شود. گرچه کارشناسان آشوری فکر می‌کردند که این‌گونه مراسم آیینی در مورد گرفتگی سیارات نیز لازم است (سیاراتی که با حرکت خود روی ماه را می‌پوشاندند)، ولی تنها ماه گرفتگی‌ها را گزارش داده‌اند و به راستی تنها در این موارد بود که موضع سیارات نیز خطرناک می‌شد، نظیر غیبت ستاره ژوپتر (پاریولا ۱۹۸۳ ص XXII). و چون می‌توانیم فرض کنیم که مراسم بر تخت نشانی شاه بدلی توسط "کلدانیان" در کاخ اسکندر برگزار شده است، پس باید انتظار داشته باشیم که در بهار سال ۳۲۳ کسوف یا خسوفی رخ داده باشد.

در نگاه نخست به نظر نمی‌رسد که کلدانیان در این باره مورد خوبی را در اختیار داشته‌اند. آخرین ماه گرفتگی در بابل در ۸ مه ۳۲۴ ق.م. (در ۱۴ ماه "آیار" [اردیبهشت]) رخ داده بود، آخرین خورشید گرفتگی در ۲۳ مه ۳۲۴ ق.م. (در روز ۲۹ ماه "آیار"، یعنی دقیقاً یک ماه قمری بابلی پیش از مرگ اسکندر^{۱۹}). سرنوشتی که این کسوف رقم می‌زد برای شاه رخ می‌داد ظرف صد روز پس از وقوع کسوف (پاریولا، ۱۹۸۳، ص XXV)^{۲۰}.

19. Cf. Steele & Stephenson 1997/98; Steele 2000b; see also n. 2 above.

۲۰. بنابر برخی نظریه‌ها، فاصله زمانی وقوع حادثه پس از وقوع کسوف یا خسوف ممکن بود طولانی‌تر شود: ۱۰۰ روز برای گرفتگی مشاهده شده در مشاهده یا رصد اول، دویست روز برای مشاهده دوم و سیصد روز -

از سوی دیگر، قواعد همیشه این چنین دقیق اجرا نمی شدند. برخی پیشگویی ها قرار بود ظرف یک سال تحقق یابند (نک. بعد) گرفتگی های خورشید و ماه در روزهای ۱۴ و ۲۹ ماه "ایار" [اردیبهشت] سال ۳۲۴ ق.م. بی گمان براخترگویان بابلی اثر گذاشته و چه بسا آنها استنباط کرده اند که وقوع آنها در گرو بازگشت شاه به بابل بوده است. تقویم نجومی بابلی یک ماه گرفتگی در ۱۴ ایار را نشان می دهد: "شاه جهان (LUGAL ŠU) خواهد مرد، سلطنت (سلسله) او به پایان خواهد رسید" (لابا، ۱۹۶۵، بند ۷۴:۵)، و در مورد یک خورشید گرفتگی در ماه ایار [شاه] روزهای کوتاه خواهد بود، سرزمین خوراک فراوان خواهد خورد" (لابا، ۱۹۶۵، بند ۸۱:۱). توجه داشته باشید که در یادداشتهای نجومی (متن ۱) لقب اسکندر "شاه جهان" بود. سلسله شگون شناسی های Enūma Anu Enlil یک ماه گرفتگی را در ماه ایار در مشاهده شبانه پیشگویی می کند (چنان که در ۳۲۴ ق.م چنین موردی بود): "شاه خواهد مرد و پسران شاه برای تخت پدر با هم رقابت خواهند کرد، اما هیچ یک بر آن نخواهد نشست" (Enūma Anu Enlil 17 § II:1؛ راجبرگ - هلتنون، ۱۹۸۸ا، ص ۱۲۷). با این همه این فال بد زدن ها هنوز تحقق نیافته بودند، بلکه نشانه ها وقوع آنها را در آینده نزدیک تأیید می کرد. شاید "کلدانیان" کسوف های تازه ای را در ۱۲ آوریل [۲۳ فروردین] و ۱۲ مه [۲۲ اردیبهشت] سال ۳۲۳ ق.م. انتظار می کشیدند. در این روزها کسوف هایی جزئی رخ دادند، اما در بابلستان قابل رؤیت نبودند. ستاره شناسان بابلی می توانستند وقوع خسوف ها و کسوف ها را پیش بینی کنند، اما امکان داشت اشتباهات کوچکی نیز مرتکب شوند، چنان که مشابه آن را در یادداشتهای روزانه نجومی می بینیم. یک نمونه آن در ۲۹ ماه ایلول [شهریور] سال ۳۳۱ ق.م. یعنی ۵ روز پس از نبرد گائوگاملا است که انتظار یک کسوف می رفته است: "شب بیست و نهم خورشید گرفتگی به وقوع نپیوست؛ حدود ۱° شب پس از غروب خورشید (انتظار آن می رفت)" (AD 1:177, no. -330). در واقع خطای کوچکی رخ داده بود: کسوف رخ داده بود منتهی روی لوحه سطر ۱۲).

→ برای سوم یعنی مشاهده بامدادی (نک. کُخ - وستن هولتس، ۱۹۹۵، ص ۱۰۴ به بعد). این کمابیش با نظریه های یونانی مطابقت دارد: هفایستیون در Apotelesmatica (I، ۲، ۹) می گوید: "اگر گرفتگی در شرق رخ دهد و ۳ ساعت تا رفع شدن طول بکشد، نشانه آن است که سه ماه بعد از گرفتگی چیزهایی رخ خواهد داد؛ اگر گرفتگی در ساعت ۴ رخ دهد و دو ساعت طول بکشد، نشانه آن است که شش ماه بعد حوادثی رخ خواهد داد؛ و نیز اگر ۱۲ ساعت طول بکشد، یک سال بعد" (راجبرگ - هلتنون، ۱۹۸۸ا، ص ۴۳، پانوش ۵۳). با وجود این، ماه گرفتگی ۸ مه ۳۲۴ در مشاهده اول و درست پس از غروب آفتاب رخ داد.

فقط در گرینلند و آمریکای شمالی قابل مشاهده بود نه در بابلستان.^{۲۱}

اکنون کسوفی که انتظار آن در ۱۲ مه = ۲۹ نیشان [= ۲۲ اردیبهشت] می‌رفت، به‌خصوص از نظر ارتباط پیشگویی با آن در تقویم نجومی بابل جالب توجه است: "اگر در [ماه نیشان] کسوفی رخ دهد، در آن سال شاه خواهد مرد و سرزمین [= کشور] که پلیدی را دیده بود، شادی را خواهد دید (KUR šá HUL IGI SIG₅ IGI) (لابا ۱۹۶۵: ۱:۸۱۸). جنبه جالب و چشمگیر این پیشگویی آن است که بدبختی را برای شاه و خوشبختی را برای کشور با هم می‌آمیزد که تقریباً شبیه به جمله بندی پیشگویی دودمانی آنت (ستون ۷، سطور ۱۷، ۲۰-۲۱: سرنگونی و شکست سپاه حنایی که باید اشاره‌ای باشد به اسکندر و شادی برای کشور).

دانشوران بابلی انتظار یک ماه گرفتگی کامل را نیز داشتند. در ۲۸ آوریل (۱۶ نیشان [= ۸ اردیبهشت]) ۳۲۳ ق.م خسوف کاملی رخ داد اما در بابل قابل دیدن نبود. همین تقویم، پیشگویی شگفت‌انگیز دیگری نیز می‌کند: "اگر در ماه نیشان، ماه در آغاز طلوع خود بگیرد، دشمنی [ها]؟ پدید خواهد آمد، شاه جهان خواهد مرد" (لابا، ۱۹۶۵، بند ۱:۷۵). و "اگر در ماه نیشان ماه تیره شود، شاه آکد خواهد مُرد" (لابا، ۱۹۶۵ بند ۱:۷۶) توجه داشته باشید که "کلدانیان" پیشگویی کردند که اسکندر در بابل، که اقامتگاه شاه آکد بود، خواهد مرد.

بعداً در همان سال هم کسوف و هم خسوف در بابلستان دیده شدند: در ۱۷ اکتبر (۲۸ ایلول [= ۱۵ مهر]) یک خورشید گرفتگی جزئی در لیبرا در یادداشت‌های نجومی گزارش شده (A: AD 1:209, no-322) در پشت لوحه سطر ۱۳)، و در ۲۱ اکتبر (۱۳ تشری = ماه ۷ [= ۲۹ مهر]) یک ماه گرفتگی کامل در توروس (یادداشت‌های نجومی مفقود شده). این پدیده‌ها نیز قابل محاسبه بودند و به نحو بارزی پیشگویی بیست و نهمین لوحه *ahu* از *Enūma Anu Enlil* را که در مقدمه این مقاله ذکر کردیم تأیید می‌کنند که در آن شکست داریوش سوم به دست شاهزاده‌ای که از غرب می‌آید و کاملاً کامیاب خواهد بود و فقط هشت سال سلطنت خواهد کرد، پیشگویی شده بود. این هشت سال بایستی در اکتبر ۳۲۳ به پایان می‌رسید. خورشید گرفتگی جزئی به فاصله هشت سال و چهار روز بابلی پس از نبرد گائوگاملا و ماه گرفتگی هشت سال و یک یا دو روز پس از ورود اسکندر به بابل رخ داد. پس اگر منجمان کلدانی با این لوحه آشنا بوده‌اند (که مسلماً بوده‌اند و آنها را در مدرسه از برمی‌کردند) حق داشته‌اند در بیم باشند که بیش از نیم سال از عمر اسکندر پس از بازگشت به بابل باقی نمانده است.

21. Cf. Steele 2000a and n. 2 above.

مشهور است که مقامات شروع کردند به عملیات و انجام مراسم پیشگیرانه در برابر وقوع گرفتگی‌ها پیش از رخ دادن آنها، حتی در موقعیتی که نشانه "نادیده گرفته شده بود". مثلاً مشابه همین واقعه در سال هشتم پادشاهی کوروش در لارسا رخ داد که آیین تیمپانی‌زنی یا قابلمه کوبی در زمان مناسب اجرا شد (بولیو و بریتون، ۱۹۹۴). همانند این مراسم در دوره سلوکیان با مشاهده پیشگویی گرفتگی‌ها و پیش از آغاز رخ دادن آنها انجام گرفت (BRM IV, no.6؛ لینسن، ۲۰۰۲، ص ۳۱۳؛ براون و لینسن، ۱۹۹۷).

پس بسیار احتمال دارد که کلدانیان به اسکندر توصیه کرده‌اند تا پس از ۲۸ آوریل یا ۱۲ مه در بیرون از شهر بابل بماند تا نحوست برطرف شود. ظاهراً بدشگونی‌ها به‌ویژه به شرطی خطرناک بودند که اسکندر وارد بابل شود یا در آنجا اقامت کند. برخی نحسی‌ها مربوط می‌شدند به سرنوشت شوم شاه آکد. پس سیاست کلدانیان آن بود که اسکندر را در بیرون از شهر نگهدارند. وقتی او، به رغم تلاشهای آنان، در قصر نبوکدنصر اقامت گزید، ناچار شدند به استراتژی دومی توسل جویند: انجام مراسم شاه جانشین یا شاه بدلی که به نوشته آرین کمی قبل از مرگ اسکندر انجام گرفت (آتاباسیس، VII، ۲۴، ۱: در مورد این مراسم بنگرید به اسملیک ۱۹۷۸/۷۹ صص ۷-۱۰۰). داستان را مؤلفان یونانی چندان درست درک نکرده‌اند، اما در اینجا نیز به نظر می‌رسد دیودوروس برداشت بهتر و درست‌تری دارد: "اسیری از اهالی شهر خود را از غل و زنجیر رها کنید و.. پس از ورود به قصر دور از چشم نگهبانان لباس شاهی اسکندر را که او بر تخت نهاده بود تا مشت و مالی باید برتن کرد و تاج را بر سر نهاد و بر تخت نشست... اسکندر که سخت پریشان شده و در شگفت آمده بود از مرد پرسید کیست و اینجا چه می‌کند؟ چون از وی پاسخ درستی نگرفت، درباره این رویداد عجیب به پیشگویان مراجعه کرد. آنگاه طبق حکم پیشگویان فرمان داد تا این فرد را هلاک کنند به این امید که شوربختی به همان شخص بازگردد" (دیودوروس، XVII، ۱۱۶، ۴-۲). این حادثه احتمالاً در ۱۲ مه [۲۲ اردیبهشت] یعنی در همان روزی رخ داده که انتظار یک خورشید گرفتگی می‌رفته است. همچنین باید به یاد آورد که پیشگویی‌هایی غیر از مرتبط با کسوف و خسوف باز درباره مرگ شاه انجام می‌شد. از نظر طالع‌بینان، قران‌های ماه و ستارگان و سیارات نیز خطرناک بودند، اما هیچ یک از آنها در بهار ۳۲۳ ق.م. رخ ندادند. با این حال در سلسله الواح Enūma Anu Enlil هفتاد لوحه باید وجود می‌داشت که نه همگی وجود دارند و نه همه آنهایی که وجود دارند انتشار یافته‌اند. من به‌طور کامل همه بدشگونی‌ها را بررسی نکرده‌ام، اما ذکر چند نمونه شاید جالب باشد.

"اگر ونوس [= ناهید] در ماه ایّار (ماه II) در غرب دیده شود و ایضاً (= و دو پیکران بزرگ و دو پیکران کوچک، هر چهار ستاره دور آن را بگیرند و آن تیره و ضعیف گردد): شاه اکد بیمار خواهد شد و بهبودی نخواهد یافت" (لوحه II 59/60: ۱۴؛ رابنر، ۱۹۹۸، ص ۱۲۶). اسکندر در آخرین روز ماه دوم سال از بیماری درگذشت. با وجود این، آخرین رؤیت نخست ونوس در غرب حوالی ۱۲ اوت ۳۲۴ ق.م و هنگامی بود که در برج اسد قرار داشت. ونوس [ناهید = زهره] در ماه ایّار سال ۳۲۳ در برج حمل بود. با آن که اسکندر بر اثر بیماری در ماه ایّار درگذشت، اما وضعیت ستارگان در صورت فلکی نمایانگر چنین چیزی نبود.

"اگر مارس [= بهرام = مریخ] به ژوپیتر [= برجیس = مشتری] نزدیک شود، در آن سال شاه خواهد مرد" و "اگر مارس به ونوس [ناهید] نزدیک شود، در آن سال ظرف شش ماه شاه جهان خواهد مرد" (اس وردلو، ۱۹۹۸، ص ۱۴). در ۱۶ اوت ۳۲۴ ق.م. هنگام برآمدن آفتاب مارس به ژوپیتر نزدیک شد ($0/6^\circ$)، که می‌توانست بدان معنا باشد که اسکندر باید پیش از اول نیسان = ۱۴ آوریل ۳۲۳ [۲۵ فروردین] بمیرد. اما در ۳۰ دسامبر [= ۹ دی] ۳۳۱ ق.م نیز مارس به ژوپیتر نزدیک شده بود و در ۳۰ نوامبر [= ۲۹ آبان] سال ۳۳۱ نیز مارس به ونوس [ناهید] به اندازه یک درجه نزدیک شده بود ولی اسکندر، شاه جهان، هنوز زنده بود.

اگر انسان بخواهد به ترتیب کسوف‌ها و خسوف‌ها و دیگر بدشگونی‌های پلید توجه کند، در آن صورت اصولاً زنده ماندن شاهان یک معجزه بوده است. در واقع باحیرت می‌بینیم که چگونه در زمان شاهان نوآشوری، پادشاهان بدلی و بلاگردان یا جانشین مورد استفاده قرار گرفته‌اند: در سالهای ۶۷۹ (دوبار)، ۶۷۷، ۶۷۴، ۶۷۱ (دوبار)، ۶۶۹ (دوبار) (پارپولا، ۱۹۹۳، ص XXIII).

بدین‌گونه اخترگویان کلدانی به‌نظر می‌رسد فرصت فراخی برای پیشگویی مرگ شاه داشته‌اند. البته بسیار احتمال دارد که صادق بوده باشند، اما موضوع تحریف و تقلب نیز منتفی نیست. درک این نکته دشوار است که به تأخیرانداختن ورود اسکندر به بابل چه سودی می‌توانسته برای دانشمندان بابلی داشته باشد. به گمان من محتمل‌ترین راه حل آن است که فرض کنیم آنان به راستی از کسوف و خسوف‌های ماههای آوریل و مه [فروردین و اردیبهشت] سال ۳۲۳ بیم داشته‌اند، یعنی یک سال پس از آن که این خسوف و کسوف‌هایی که چشم به راهشان بودند به وقوع پیوستند. آنها از این امر برای ترغیب

بیشتر اسکندر جهت اعزام سربازانش برای پاک‌سازی محل "اِته منانکی" یعنی برج معبد بهره گرفتند. اسکندر با رفتار خود همانند یک شاه خوب و با پذیرش انجام مراسم شاه بلاگردان می‌بایست توانسته باشد سرنوشت مقدر شده توسط خدایان را تغییر دهد، سلطنت خود را طولانی‌تر سازد و جلوی "شکست سپاه حنایی" را بگیرد.

در اینجا مایلم به یک نکته عجیب اشاره کنم: جشن سال نو" بابلیان (از ۱ تا ۱۱ نisan) از ۱۴ تا ۲۴ آوریل [۲۵ فروردین تا ۴ اردیبهشت] سال ۳۲۳ ق.م. برگزار گردید. اما در منابع ما در هیچ‌جا کمترین اشاره‌ای نشده که اسکندر در این مراسم و جشن‌ها شرکت داشته است. اگر اسکندر این وظیفه مهم خود را انجام داده بود، بی‌گمان نامش ذکر شده بود. این امر را چگونه باید تعبیر کنیم؟ راه حل‌های گوناگونی برای حل این مشکل امکانپذیر است. نخست آن که شاید اسکندر پس از ۲۴ آوریل ۳۲۳ رسیده باشد. این بدان معناست که اقامت اسکندر در بابل حداکثر شش هفته طول کشیده است. چنان که در بالا اشاره کردیم، اسکندر می‌بایست تا ۲۸ آوریل منتظر می‌ماند. راه حل دیگر، شاید استفاده از شاه‌جانشین بلاگردان بوده است که در مراسم به عنوان شاه واقعی شرکت جسته است. بالاخره امکان سوم آن است که مشارکت فیزیکی شاه در مراسم نادیده گرفته شده و مسکوت گذاشته شده است.

نتیجه‌گیری: اسکندر در بابل

متن‌های بابلی که در اینجا معرفی شدند، فرآورده‌های دانش بابلی هستند. آنها بخشی از سنت بابلی نگهداری و حفظ گزارش‌ها به شمار می‌روند. دلمشغولی عمده این دانش‌پژوهان عمل پیشگویی و طالع‌بینی و حفظ گزارش‌های مربوط به این هدف و تأیید کننده آن بود. البته این اقدامی علمی بود و عملاً ربطی به عوام نداشت. اگر، همانند در پیشگویی دودمانی به داوریه‌های ارزشی برخورد می‌کنیم، این داوریه‌ها بازتابنده نظر پژوهندگان بابلی هستند نه مردم کوچه و خیابان. دانشوران بابلی به دو چیز بیش از همه علاقه داشتند، یکی حفظ معبد و آیین‌های آن و دیگری ادامه کارهای علمی خود. به نظر می‌رسد که اسکندر نیز قصد نداشت جلوی فعالیت‌های آنها را بگیرد بلکه به نظر من عکس آن صادق بود. این دیدگاه من هم از منابع بازمانده میخی سرچشمه می‌گیرد و هم از منابع مکتوب کلاسیک.

وقتی ستاره‌شناسان و اخترگویان براساس وضع ستارگان پایان کار اسکندر را پیش‌بینی کردند، که این را هم گزارش‌های بسیاری از نویسندگان کلاسیک تأیید می‌کند و

هم شاید پیشگویی دودمانی، این به معنای نظر منفی آنان نسبت به سیاستهای او نبود. حتی شاهان خوب نیز ممکن بود دستخوش خشم خدایی شوند. این وظیفه آنان بود که بکوشند از سرنوشتی که خدایان مقدر کرده‌اند بپرهیزند؛ و این وظیفه را انجام می‌دادند گو این که سودی نداشت. از سوی دیگر، دانشمندان در هیچ زمانی از تاریخ در تفسیر چیزها به سود خود بی‌غرض و بی‌طرف نبودند. آنان از پیشگویی‌هایشان برای رسیدن به مقاصد خود بهره می‌گرفتند، که در مورد اسکندر عبارت بود از استفاده از سپاه او برای بازسازی برج پرستشگاه، و حتی این را می‌توان به عنوان توصیه‌ای بی‌غرضانه نگریست. اگر کسی بخواهد خشم خدایان را فرو نشانند، چه راهی بهتر از ساختن و نوسازی پرستشگاه آنان وجود دارد؟ ترغیب اسکندر به انجام این کار چندان دشوار نبود؛ سیاست او در مصر نیز همین بود (هوبل، ۱۹۹۴، صص ۹ و ۶۹ به بعد). دانش پژوهان بابلی امیدوار بودند که اسکندر بابل را دوباره به پایتخت امپراتوری تبدیل کند و بدین ترتیب سلطنت نبوپولسر را احیا سازد. به نظر می‌رسد که پیام پیشگویی دودمانی نیز همین بوده است.

عقیده عمومی اهالی بابل طبعاً برای ما یک راز است، اما می‌توانیم حدسی قریب به یقین بزنیم. تغییر سلسله سلطنتی چندان برای آنان دردسر ساز نبود مشروط بر این که بدون خونریزی و کشت و کشتار انجام گیرد. چه بسا به راستی استقبال گرم از اسکندر توسط اهالی بابل، از قبل سازمان داده شده بود (کورت، ۱۹۹۰a). این قابل درک است، هرچند که پیروزی و فتح اسکندر رفته رفته افسوس‌برانگیز شد. آسکلپودوروس و هارپالوس، فرمانداران یونانی، احتمالاً مورد نفرت بودند. آنان مالیاتهای بالایی می‌گرفتند. هارپالوس با خوشگذرانی‌ها و معشوقه‌های خود خزانه را خالی کرد. پادگان منابع غذایی شهر را تحلیل برد و به پایان رسانید. چنان که قبلاً گفته شد، قیمت‌ها در زمان اسکندر بسیار بالا رفتند، احتمال دارد که اهالی بابل پس از بازگشت اسکندر از شرق باز هم از او استقبال گرمی کرده باشند، چون آمدن او به معنای رفتن هارپالوس بود. اما به زودی دریافتند که آمدن سپاهیان اسکندر در بهار ۳۲۳ وضع را بدتر کرده است. ارتش بزرگ او نیاز به خوراک داشت^{۲۲}. اسکندر پس از ورود دوباره به بابل طرح‌های غول‌آسایی را به اجرا گذاشت که یکی از آنها خرمن بسیار عظیم هیزم برای سوزاندن

۲۲. چه بسا یکی از دلایل اصرار کلدانیان برای بیرون نگهداشتن سپاه اسکندر آن بود که تا زمان دروی محصول وارد شهر نشوند.

جسد هفایستیون* بود که بدین منظور دستور داد بخشی از شهر و دیوار آن خراب شود. او همچنین یک ناوگان و یک لنگرگاه بزرگ برای لشکرکشی پرهزینه خود به عربستان ساخت. او سد معروف روی دجله (*Katarraktai*) را به خاطر مقاصد نظامی ویران کرد (بریان ۱۹۸۶). مردم چه بسا در اشتیاق و آرزوی سرنگونی و شکست سپاه حنایی می سوختند. و بالاخره آخرین نکته که البته کم اهمیت تر نبود، بی گمان بی ریش بودن شاه بود. پادشاهان بابل همیشه ریش داشتند و اشخاص بی ریش معمولاً نوکران و خواجه‌ها بودند. بی گمان اسکندر در چشم اهالی بابل بیشتر به زنان شبیه بوده است تا مردان. در واقع بابلیان به هیچ رو تحت تأثیر تمدن یونان قرار نگرفته بودند.

و اسکندر؟ افکار خصوصی او برای همیشه برای ما پنهان خواهند ماند، و بنابراین ما تنها براساس آنچه کرده می‌توانیم داوری کنیم نه آنچه در سر داشته است. سیاست او احترام به سنت‌های محلی بود. در لیدی (آرین، آناپاسیس، I، ۱۷، ۶)، در مصر (همان، III، I، ۴)، در صور (همان II، ۲۴، ۶) و در جاهای دیگر نیز چنین کرده بود. این یک سیاست عادی بود که فاتحان دنیال می‌کردند***. او نمونه رفتار سارگون دوم [پادشاه سومر] و کوروش نسبت به بابلیان را در نظر داشت. گو این که در سیاست این یک امر مسلم و بدیهی نیست. شاهی مانند سناخریب از آغاز سلطنت خود چندان احترامی برای سنت‌های بابلی قایل نبود (وان در اسپک، ۱۹۸۳). بی گمان سیاست اسکندر حداقل در آغاز خوشایند کاهنان معابد و اخترشناسان بوده است. با این حال اسکندر فرد دموکراتی نبود. او پادشاهی با قدرت مطلقه و مستبد بود که بر مقدونیان، ایرانیان و بابلیان به یکسان با خودکامگی فرمان می‌راند (فردریک اسمایر، ۲۰۰۰، ص ۱۶۵).

آنچه را اسکندر به راستی درباره بابلیان می‌اندیشید فقط می‌توانیم از کردارهایش حدس بزنیم. حدس این که آیا بابلیان یا خرد بابلی را خوار می‌شمرد (چیزی که اسملیک به آن عقیده دارد، ۱۹۸۷ صص ۸-۱۰۷) دشوار است. اما من برخلاف اسملیک می‌توانم استدلال کنم که اسکندر فردی بسیار خرافاتی بود که از خدایان بابلی هم بسیار می‌ترسید و هم آنها را می‌ستود، و اندیشه‌های عجیب و غریبی درباره اولوهیت خود داشت. او همانند هر فرمانروای خودکامه به همه سوءظن داشت. و چه بسا به بابلیان نیز به همین دلیل

* سردار و معشوق محبوب اسکندر که چه بسا مرگ او یکی از دلایل پناه بردن اسکندر به میخوارگی و مرگ خود او بود - م.

** البته پس از هخامنشیان و با آموختن از آنان و آن هم نه لزوماً همیشه - م.

داریوش سوم، اسکندر بزرگ و دانش بابل □ ۴۳۱

بدگمان بود. شاید هم تردیدهای خود را داشت که از چند تن از دوستان یونانی اش تغذیه می شد و مایه می گرفت، اما بی گمان کسی نبود که جرئت نادیده گرفتن توصیه کلدانیان را داشته باشد. دربار او پر بود از فالگیرها و طالع بینان؛ و مگر او نبود که رنج دور زدن بابل و حرکت در مناطق مردابی و باتلاقی را بر خود هموار کرد؛ و ده هزار سرباز را به بازسازی برج معبد برگماشت. اهالی بابل هر اندیشه ای داشتند، به هر روی بابل پایتخت امپراتوری او بود یا دست کم قرار بود باشد. شاید اسکندر تحت تأثیر علم بیستاره شناسی بابلی قرار گرفته بود. کسی چه می داند، شاید به راستی از تمدن بابلی نیز اثر پذیرفته بود؟

Vrije Universiteit Amsterdam
Faculteit der Letteren
De Boelelaan 1105
NL-1081 HV Amsterdam
THE NETHERLANDS
rj.vander.spek@let.vu.nl

کتابنامه

- BADIAN, E. 1961, Harpalus. *JHS* 81: 16-43.
- BEAULIEU, P.-A. 1989, *The Reign of Nabonidus, King of Babylon 556-539 B.C.* (Yale Near Eastern Researches 10), New Haven – London.
- 1993, The historical background of the Uruk Prophecy, in: M.E. Cohen, D.C. Snell & D.B. Weisberg (eds.), *The Tablet and the Scroll. Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo*, Bethesda: 41-52.
- BEAULIEU, P.-A. & BRITTON, J.P. 1994, Rituals for an eclipse possibility in the 8th year of Cyrus. *JCS* 46: 73-86.
- BERGER, P.R. 1975, Der Kyros-Zylinder mit dem Zusatzfragment BIN II Nr. 32 und die akkadischen Personennamen im Danielbuch. *ZA* 64: 192-234.
- BERNARD, P. 1990, Nouvelle contribution de l'épigraphie cunéiforme à l'histoire hellénistique. *BCH* 114: 513-541.
- BERVE, H. 1926, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, I-II, München.
- BIGGS, R.D. 1967, More Babylonian "Prophecies," *Iraq* 29: 117-132.
- 1985, The Babylonian Prophecies and the astrological traditions of Mesopotamia, *JCS* 37: 86-90.
- 1987, Babylonian Prophecies, astrology, and a new source for "Prophecy Text B," in: F. Rochberg-Halton (ed.), *Language, Literature, and History: Philological and historical studies presented to Erica Reiner*, New Haven: 1-14.
- BORGER, R. 1957-1971, Geheimwissen, *RLA* III: 117-132.
- 1971, Gott Marduk und Gott-König Šulgi als Propheten. Zwei prophetische Texte, *BiOr* 28: 3-24.
- BOSWORTH, A.B. 1988, *Conquest and Empire: the reign of Alexander the Great*, Cambridge.
- BRIANT, P. 1986, Alexandre et les "Katarraktes" du Tigre, in: J.M. Pailler (ed.), *Mélanges offerts à M. Michel Labrousse*, Toulouse: 11-22.
- 1994, De Samarkhand à Sardes et de la ville de Suse au pays des Hanéens, *Topoi* 4: 455-67.
- 2002, *From Cyrus to Alexander. A history of the Persian Empire*, Winona Lake.
- BRINKMAN, J.A. 1990, The Babylonian Chronicle revisited, in: T. Abusch, J. Huehnergard & P. Steinkeller (eds.), *Lingering over Words. Studies in Ancient Near Eastern literature in honor of William L. Moran*, Atlanta: 73-104.
- BRITTON, J.P. & WALKER, C.B.F. 1991, A 4th century Babylonian model for Venus: BM 33552, *Centaurus* 34: 97-118.
- BRODERSEN, K. 1999 (ed.), *Zwischen Ost und West. Studien zur Geschichte des Seleukidenreiches*, Hamburg.
- BROWN, D. & LINSSEN, M. 1997, BM 134701 = 1965-10-14,1 and the Hellenistic period eclipse ritual from Uruk, *RA* 91: 147-166.
- BRUNT, P. 1976, *Arrian: History of Alexander and Indica* (Loeb Classical Library), Cambridge (Mass.) – London.
- COLE, S.W. 1994, Marsh formation in the Borsippa region and the course of the lower Euphrates, *JNES* 53: 81-109.

- DEL MONTE, G.F. 1997, *Testi della Babilonia Ellenistica*, vol. 1: *Testi Cronografici* (Studi Ellenistici 9). Pisa – Roma.
- 2001, Da "barbari" a "re di Babilonia:" i Greci in Mesopotamia, in: *I Greci. Storia, Cultura, Arte, Società*, vol. III: *I Greci oltre la Grecia*, Torino: 137-166.
- FINKELSTEIN, J.J. 1963, Mesopotamian Historiography, *PAPS* 107: 461-472.
- FREDERICKSMEYER, E. 2000, Alexander the Great and the Kingdom of Asia, in: A.B. Bosworth & E.J. Baynham (eds.), *Alexander the Great in Fact and Fiction*, Oxford: 136-66.
- GELLER, M.J. 1990, Babylonian astronomical diaries and corrections of Diodorus, *BSOAS* 53: 1-7.
- GEORGE, A.R. 1992, *Babylonian Topographical Texts*, Leuven.
- GLASSNER, J.-J. 1993, *Chroniques mésopotamiens*, Paris.
- GRAYSON, A.K. 1980, History and Historians of the Ancient Near East: Assyria and Babylonia, *Orientalia* 49: 140-194.
- GRAYSON, A.K. & LAMBERT, W.G. 1964, Akkadian Prophecies, *JCS* 18: 7-30.
- HALLO, W.W. 1966, Akkadian Apocalypses, *IEJ* 16: 231-242.
- HEIBERG, J.L. (ed.) 1894, *Simplicii in Aristotelis de Caelo Commentaria* (Commentaria in Aristotelem Graeca 7). Berlin.
- HÖFFKEN, P. 1977/78, Heilzeitherrschererwartung im babylonischen Raum, *WO* 9: 57-71.
- HÖLBL, G. 1994, *Geschichte des Ptolemäerreiches*, Darmstadt.
- HUNGER, H. 1968, *Babylonische und Assyrische Kolophone* (AOAT 2), Kevelaer – Neukirchen – Vluyn.
- 1976, *Spätbabylonische Texte aus Uruk 1* (ADFU 9), Berlin.
- 1992, *Astrological reports to Assyrian kings* (SAA 8), Helsinki.
- HUNGER, H. & KAUFMAN, S.A. 1975, A new Akkadian Prophecy Text, *JAOS* 95: 371-5.
- HUNGER, H. & PINGREE D. 1999, *Astral Sciences in Mesopotamia*, Leiden
- JEYES, U. 1989, *Old Babylonian Extispicy Omen Texts in the British Museum*, Leiden – Istanbul.
- JURSA, M. 1998, *Der Tempelzehnt in Babylonien vom siebenten bis zum dritten Jahrhundert v. Chr.* (AOAT 254), Münster.
- KOCH-WESTENHOLZ, U. 1995, *Mesopotamian astrology. An introduction to Babylonian and Assyrian astrology*, Copenhagen.
- KUHRT, A. 1990a, Alexander and Babylon, in: *AchHist* v: 121-130.
- 1990b, Nabonidus and the Babylonian priesthood, in: M. Beard & J. North (eds.), *Pagan Priests*, London: 119-155.
- 1995, *The Ancient Near East c.3000-330 BC*, London.
- KUHRT, A. & SHERWIN-WHITE, S. 1987, Xerxes' destruction of Babylonian temples, in: *AchHist* II: 69-78.
- 1991, Aspects of Seleucid royal ideology: the cylinder of Antiochus I from Borsippa, *JHS* 111: 71-86.
- LABAT, R. 1965, *Un Calendrier babylonien des travaux des signes et des mois (séries iqqr ipuš)*, Paris.
- LAMBERT, W.G. 1978, *The Background of Jewish Apocalyptic*, London.

- LINSSEN, M.J.H. 2002. *The Cults of Uruk and Babylon. The temple ritual texts as evidence for Hellenistic cult practices*. diss. Vrije Universiteit Amsterdam.
- LONGMAN, T. 1991. *Fictional Akkadian Autobiography: A comparative study*. Winona Lake.
- MARASCO, G. 1985. La "Profezia Dinastica" e la resistenza babilonese alla riconquista di Alessandro. *ANSP* 15/2: 529-38.
- MEFUS, J. & MUCKE, H. 1979. *Canon of Lunar Eclipses -2002 to 2526*. Wien [2nd ed. 1983].
- MEHL, A. 1999. Zwischen West und Ost / Jenseits von West und Ost: Das Reich der Seleukiden, in: Brodersen 1999 (ed.): 9-44.
- MICHALOWSKI, P. 1989. *The Lamentation over the Destruction of Sumer and Ur* (Mesopotamian Civilization 1). Winona Lake.
- MORKHOLM, O. 1991. *Early Hellenistic Coinage. From the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-188 BC)*. Cambridge.
- MUCKE, H. & MEEUS, J. 1983. *Canon of Solar Eclipses -2003 to +2526*. Wien.
- OPPENHEIM, A.L. 1977. *Ancient Mesopotamia. Portrait of a Dead Civilization*. Chicago.
- PARPOLA, S. 1970. *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal, Part I: Texts* (AOAT 5/1). Neukirchen.
- 1983. *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal, Part II: Commentary and Appendices* (AOAT 5/2). Neukirchen.
- 1993. *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars* (SAA 10). Helsinki.
- PODANY, A.H. 1991-3. A Middle Babylonian date for the Hana kingdom, *JCS* 43-5: 53-62.
- 2002. *The land of Hana: kings, chronology and scribal tradition*. Bethesda.
- REINER, E. 1998. *Babylonian planetary Omens*, vol. III, Groningen.
- REINER, E. & PINGREE, D. 1981. *Enūma Anu Enlil, Tablets 50-51* (Bibliotheca Mesopotamica 2, Mesopotamian Planetary Omens, part 2), Malibu.
- RINGGREN, H. 1983. Akkadian apocalypses, in: D. Hellholm (ed.), *Apocalypticism in the Mediterranean World and the Near East*, Tübingen: 379-386.
- ROCHBERG-HALTON, F. 1987a, *TCL* 6 13: Mixed traditions in late Babylonian astrology, *ZA* 77: 207-228.
- 1987b, The assumed 29th *Ahū* tablet of *Enūma Anu Enlil*, in: F. Rochberg-Halton (ed.), *Language, Literature, and History: Philological and historical studies presented to Erica Reiner*, New Haven: 327-350.
- 1988a. *Aspects of Babylonian Celestial Divination: The Lunar Eclipse Tablets of Enūma Anu Enlil* (AfO Beiheft 22), Horn.
- 1988b, Benefic and malefic planets in Babylonian astrology, in: E. Leichty et al. (eds.), *A Scientific Humanist. Studies in memory of Abraham Sachs*, Philadelphia: 323-328.
- 1991, The Babylonian Astronomical Diaries, *JAOS* 111: 323-332.
- SACHS, A. 1977. Achaemenid royal names in Babylonian astronomical texts, *AJAH* 2: 129-147.
- SACK, R.H. 1994. *Neriglissar, king of Babylon* (AOAT 236), Neukirchen.

- SANCISI-WEERDENBURG, H. 1991, "Den wereltvorst een vuyle streek aan sijn eereleet." *Alexander en Persepolis* [Inaugural Lecture Rijksuniversiteit Utrecht, 10 October 1991].
- SCHARRER, U. 1999, Seleukos I. und das babylonische Königtum, in: Brodersen 1999 (ed.): 95-128.
- SHERWIN-WHITE, S. 1987, Seleucid Babylonia: a case study for the installation and the development of Greek rule, in: A. Kuhrt & S. Sherwin-White (eds.), *Hellenism in the East: the interaction of Greek and non-Greek cultures after Alexander*, London - Berkeley: 1-31.
- SHERWIN-WHITE, S. & KUHRT, A. 1993, *From Samarkhand to Sardis: a new approach to the Seleucid empire*, London - Berkeley.
- SMELIK, K.A.D. 1978/79, The "omina mortis" in the Histories of Alexander the Great, *Talanta* 10/11: 92-111.
- SOLDT, W.H. VAN 1995, *Solar omens of Enuma Anu Enlil: tablets 23 <24> - 29 <30>*, Leiden.
- STEELE, J.M. 2000a, *Observations and predictions of eclipse times by early astronomers*, Dordrecht - Boston - London.
- 2000b, Eclipse Prediction in Mesopotamia, *Archive for History of Exact Sciences* 54 : 421-54.
- STEELE, J.M. & STEPHENSON F.R. 1997/98, Canon of solar and lunar eclipses for Babylon: 750 B.C. - A.D. 1, *AfO* 44/45: 195-209.
- STOLPER, M.W. 1993, *Late Achaemenid, Early Macedonian and Early Seleucid Records of Deposit and Related Texts* (AION suppl. 77), Napoli.
- SWERDLOW, N.M. 1998, *The Babylonian theory of the planets*, Princeton.
- VAN DER SPEK, R.J. 1983, Cyrus de Pers in Assyrisch perspectief, *TvG* 96: 1-27.
- 1985, The Babylonian temple during the Macedonian and Parthian domination, *BiOr* 42: 541-562.
- 2000, The effect of war on the prices of barley and agricultural land in Hellenistic Babylonia, in: J. Andreau, P. Briant, & R. Descat (eds.), *Économie antique. La guerre dans les économies antiques*, Saint-Bertrand-de-Comminges: 293-313.
- WALKER, Chr. 1997, Achaemenid Chronology and the Babylonian Sources, in: J. Curtis (ed.), *Mesopotamia and Iran in the Persian Period: Conquest and Imperialism 539-331 BC*, London: 17-25.
- WEIDNER, E.F. 1941/42, Die astrologische Serie Enûma Anu Enlil, *AfO* 14: 172-195, 308-318.
- WISEMAN, D.J. 1985, *Nebuchadrezzar and Babylon*, Oxford.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

ساختن تاریخ: سارگون آگدی* و کوروش بزرگ پارسی**

آملی کورت - لندن

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

داستان زاده شدن و به قدرت رسیدن سارگون آگاده‌ای و کوروش بزرگ پارسی بنیادگذار شاهنشاهی بزرگ هخامنشی که بیش از ۱۵۰۰ سال بعد در سده ششم ق.م فرمانروایی کرد، چنان که بارها قبلاً اشاره شده است (مثلاً دروز ۱۹۷۴؛ لوئیس، ۱۹۸۰؛ نک. گلاسنه، ۱۹۸۸) شباهت‌های برجسته‌ای با هم دارند. هدف من در اینجا آن است که نشان دهم کارکرد این

* سارگون پادشاهی سومری بود و آگاده [agādē] جایی در نزدیکی سیپار را پایتخت خود قرار داد و بعدها واژه آگاده به آکد تبدیل گشت - م.

** برخی توضیحات درباره حال و هوا ولحن این مقاله ضرورت دارد. متن کنونی روایت بسیار اندک تغییر یافته سخنرانی افتتاحیه من در ۱۹۹۸/۱۰/۸ در یونیورسیتی کالج لندن است. بیش از ۹۰ درصد حاضران نه تنها غیر متخصص بودند، بلکه اصلاً با تاریخ باستان آشنایی نداشتند. و همین نکته توضیح دهنده محتویات بسیار کلی و گاه‌گذاری این مقاله و نیز شمار اندک پانویس‌ها و مأخذ است. هلمن که او نیز جزء حاضران بود از سخنرانی من بسیار خوشش آمد چون به قول خودش هم خوشایند حس بسیار زنده شوخ طبعانه او بود و هم نوعی از مشکل تاریخ نگاری را مطرح می‌کرد که برای وی بسیار گیرایی داشت و هم به ساختار قصه‌گونه و جریان‌گردش قصه‌ها و اهمیت آنها می‌پرداخت که ابزاری بود برای جلب توجه ما (نک. مثلاً سانسیسی وردنورخ، ۱۹۸۳/۱۹۹۳). او امیدوار بود فرصتی پیش آید تا این سخنرانی مرا دوباره در هلند بشنود، اما پیشرفت سریع بیماری به او مهلت نداد تا این برنامه را تحقق بخشد. این اوضاع و احوال و علاقه او به این که تاریخ هخامنشی را در دسترس عامه گسترده‌تری قرار دهد موجب شد تا من گنجاندن مقاله‌ای این چنین کلی را در این مجلد عالمانه که به خاطره وی تقدیم شده، به کسی که سهمی چنین سترگ در موضوع مورد بررسی ما دارد، بی‌مناسبت ندانم.

باید از این فرصت بهره بگیرم و سپاس خود را تقدیم و وتر هنکلمن کنم به‌خاطر تفسیرهای بسیار یاری دهنده‌اش درباره این مقاله. ما با آن که درباره جنبه‌های متعددی با هم اختلاف نظر داریم، اما این اختلاف نظر مخرب نیست؛ با وجود این من و او هم در این باره با یکدیگر بحث کرده‌ایم و هم من دستنویس رساله چاپ نشده دکتری او را خواندم که بسیار برایم سودمند بود.

گونه داستان‌ها چیست و چگونه است، و با توجه به نبود مدارک دیگر تا چه اندازه باید محتاط باشیم تا در دام آن‌ها نیفتیم. من برای آن که بتوانم موارد مطالب خود را در قالب مناسب خود جای دهم، نیاز دارم تا به‌طور خلاصه تعریفی از انواع عمده نوشته‌های تاریخی بین‌النهرین ارائه کنم (نک. اکنون میخالوفسکی ۱۹۹۹). شرکت در کلاسهای درس آرنالدو مومیلیانو که من از خوش اقبالی کافی برای تجربه آنها برخوردار بودم، اولین علاقه به تاریخ‌نویسی را در من برانگیخت و مرا آگاه کرد که بررسی دقیق و انتقادی منابع و توانایی مقاومت در برابر جذابیت‌های یک داستان‌گیرا و خوب تا چه اندازه از اهمیت حیاتی برخوردار است.

یک دسته مهم از مواد و مصالح تاریخ‌نگاری در بین‌النهرین باستان عبارت است از آنچه کرک گریسون (گریسون، ۱۹۸۰) در یک بررسی آنها را "متون گاهشمارانه" نام نهاده است، یعنی متونی که کارکرد اصلی آنها تقویمی بوده است: این متون ظاهراً شامل فهرست‌های ساده‌ای بودند نظیر فهرست‌های اسامی بزرگانی که نام خود را به وقایع یا زمان‌ها می‌بخشیده‌اند، فهرست‌های شاهان و فهرست‌های سال - نام (کورت، ۲۰۰۰ صص ۲۶۰-۲۵۹؛ نک. میچینیست، ۱۹۸۶، صص ۲۰۰-۱۹۷). سال - نام‌ها عبارت بودند از یک نظام تاریخ‌گذاری که سال‌ها نام خود را از وقایع مهم سالهای سلطنت شاه می‌گرفتند، یعنی هر نام مربوط به بزرگداشت یک رویداد مهم و برجسته بود، مانند ساخت و اهدا و وقف یک پرستشگاه یا یک تندیس مذهبی، ساخت دیوارها و آبراهه‌ها، صدور اعلامیه‌های "عدالت" وقتی که بدهی‌های کلان بخشوده می‌شد یا سرزمین‌های تازه‌ای فتح می‌گردید. این رسم، که حدود اواسط هزاره دوم کنار گذاشته شد، به ما امکان می‌دهد تا نگاهی گذرا به انواع فعالیت‌هایی بیندازیم که شاهان انجام می‌دادند و تصور بر آن بود که آن قدر اهمیت دارند تا بدین طریق در یادها بمانند و بنابراین شاخصی در اختیار ما می‌گذارند تا بدانیم یک "شاه خوب" با چه معیارهایی خوب دانسته می‌شده است.

"سلسله رویدادنامه‌های بابلی" که وقایع هر سال از سال ۷۴۵ تا سده دوم ق.م را دربرمی‌گیرند (که البته همه آنها هنوز انتشار نیافته‌اند، نک. وان در اسپیک، مقاله قبل در همین مجلد) به‌طور کلی جزء همین دسته هستند، منتهی با این تفاوت که به نظر می‌رسد رویدادنامه‌ها مبتنی بر گزارش‌هایی هستند از مشاهدات مستقل ماهانه و سالانه درباره ستارگان، پدیده‌های اقلیمی و حوادث سیاسی. منبع اصلی آنها به‌طور قاطع روشن و مسلم نیست، اما بی‌گمان شالوده آنها را همین عوامل و عناصر طبیعی تشکیل می‌داده‌اند

(نک. نظر مخالف برینکمن ۱۹۹۰ و مقاله وان در اسپک در همین مجلد). در نتیجه، اینان از هر لحاظ و عملاً گزارشی هستند معتبر ولو کوتاه و فشرده از دوره‌هایی که دربر گرفته‌اند (ABC nos. 1-13b؛ گلاسنه، ۱۹۹۳، فصل ۹: AD I-III). از این لحاظ عمیقاً با متون دیگر - که آنها نیز به دلیل شباهت ساختاری رویدادنامه نامیده می‌شوند - تفاوت دارند، چون صدها سال پس از رویدادهایی که گزارش می‌دهند تألیف شده‌اند (وان سترس، ۱۹۸۳، صص ۷۹-۹۲؛ ABC nos. 16-20؛ گلاسنه، ۱۹۹۳، فصل دهم)، و گزارش‌هایی هستند کاملاً جانبدارانه و غرض‌ورزانه درباره سلطنت فرمانروایان بسیار قدیم‌تر از خود! در میان منابع این "رویدادنامه‌های دروغین"، حماسه‌ها و افسانه‌هایی درباره شاهان پیشین و نیز مجموعه‌ای از شگون‌شناسی‌ها از نیمه نخست هزاره دوم وجود دارند. در اینجا شکل جگر گوسفند قربانی شده که به منظور پیشگویی مورد استفاده قرار می‌گرفته، ارتباط داده می‌شده به دستاوردهای شخصیت‌های مشهور گذشته به قصد ارائه پیشگویی و آینده‌نگری مثبت یا منفی (فینکل اشتاین، ۱۹۶۳؛ کوپر، ۱۹۸۰). ماهیت کنایی مآخذ شگون‌شناسی نشان می‌دهد شاهان خاصی که در آنها دیده می‌شوند چنان بلندآوازه بوده‌اند که دیگر هیچ تعریف دقیق‌تری برای معنای آن کنایه ضرورت نداشته است؛ به عبارت دیگر، این‌گونه منابع نمونه‌ای از انواع داستان‌هایی را که درباره اشخاص مشهور گذشته ساخته شده در اختیار ما می‌گذارند، و نشان می‌دهند که آنها به‌طور گسترده‌ای رواج داشته‌اند.

یکی از شخصیت‌های کانونی این بحث، سارگون آگاده‌ای یا آکدی است که حدود ۲۳۰۰ ق.م. به نظام دولت‌شهرهای بابلی دشمن با یکدیگر پایان داد و همه را به زور در قلمرو تازه‌ای گنجانید که ناحیه پهناوری فراتر از جنوب تا شمال و غرب تا شرق عراق را دربرمی‌گرفت. فتوحات سریع و گسترده سارگون، پی‌ریزی یک نظام سیاسی جدید و نسبتاً موفق توسط او، نقطه عطفی شد در تاریخ بین‌النهرین و بر سنت تاریخی بعدی و شکل‌گیری ادبیات آن تأثیری اساسی گذاشت که نکته اخیر به نحو درخشانی توسط هانس گوتتریک در دهه ۱۹۳۰ مورد تحلیل قرار گرفته است (نک. گلاسنه، ۱۹۸۶؛ میخالوفسکی، ۱۹۹۳؛ لیورانی، ۱۹۹۳). اما منابعی معاصر با زمان سلطنت خود سارگون تقریباً وجود ندارد: طول دوره سلطنت او از سندی معروف به "فهرست شاهان سومری"

۱. به‌ویژه توجه کنید به الراوی، ۱۹۹۰ که نشان می‌دهد "رویدادنامه وایدنر" (= ABS no. 19) بخشی از یک متن "پیشگویی" بوده که به شکل نامه سلطنتی مطرح شده است. نک. نیز ملاحظات بسیار جالب گلاسنه، ۱۹۹۹.

برگرفته شده است که بین دو تا چهار سال بعد نوشته شده است (میخالوفسکی، ۱۹۸۳؛ نک. یونکر، ۱۹۹۵، ص ۱۴۰ به بعد)، و برای تألیف آن از منابع گوناگونی از جمله افسانه‌ها، قصه‌ها و اسناد تقویمی نظیر سال-نام‌ها استفاده شده است. با این حال، فتوحات سارگون دست کم تا اندازه‌ای از طریق رونوشت‌های معتبر کتیبه‌های عظیم یادمانی او شناخته شده است (فراین، ۱۹۹۳؛ سولبرگر و کوپر، ۱۹۷۱، صص ۹۷-۱۰۰؛ گلب، ۱۹۵۲، صص ۱۱-۶؛ بوتجلاتی، ۱۹۹۳). فراتر از این، مسلم است که او شهر اِگاده را به عنوان پایگاه سیاسی و پایتخت سلطنتی خود توسعه داده و زبان سامی آکدی که در ناحیه اِگاده مردم بدان سخن می‌گفته‌اند تبدیل به زبان مسلط به خصوص به شکل مکتوب از زمان او به بعد شده و به احتمال زیاد جای زبان سومری اولیه را گرفته است. یکی از راههایی که سارگون و جانشینانش کوشیدند از آن طریق به تسلط خود بر بخش‌های تشکیل دهنده امپراتوری جدیداً شکل گرفته‌شان تحکیم بخشند، گماشتن اعضای خاندان سلطنتی به مقامات بالای پرستشگاه‌های شهرهای تحت انقیاد بود. بهترین نمونه مستند این سیاست، انتصاب "إنه دونا"، دختر سارگون، به مقام مهم کاهنه اعظم [ēn(e)tu] معبد خدای ماه یعنی "سین" در شهر اور بود (هالو و وان دایک، ۱۹۶۸). به نظر می‌رسد که این کاهنه اعظم در بخش خاصی از معبد همراه با ندیمه‌های خود تا پایان عمر زندگی کرده و چون او را "همسر" (یا "عروس") خدا می‌دانسته‌اند، برای همیشه بدون شوهر و فرزند مانده است. این مقام پیش از سلطنت سارگون نیز وجود داشت (ویتر، ۱۹۸۷)، اما با انتصاب دختر سارگون اهمیت بسیار بیشتری یافت. تا پنج قرن بعد یعنی حدود سال ۱۸۰۰، این عمل در مورد شاهانی که ادعای تسلط بر همه شهرهای بابلستان را داشتند به رسمی همیشگی تبدیل شد و به همان شیوه‌ای که سارگون ابداع کرده بود، یکی از دختران شاه به این مقام مذهبی گماشته می‌شد^۲. کامیابی سارگون در ایجاد چنین قلمروی بزرگ و کمابیش پایدار چنان چشمگیر بود که پس از سقوط سلسله اِگاده نیز هدف همه فرمانروایان بعدی تقلید از دستاوردهای او و تلاش برای بازسازی آنها شد. سارگون به

۲. این موضوع پرسش پیچیده و مشکل آفرین "مراسم زناشویی مقدس" را پیش می‌آورد. دو مراسم مذهبی متفاوت دارای همین نام هستند: یکی ازدواج دو ایزد است که با تندیس‌هایشان نشان داده شده است؛ و دیگری مراسمی است که طی آن "ایناتا - ایشتار" و شاه (با لباس عاشق اسطوره‌ای این ایزد بانو موسوم به "دوموزی") با هم ازدواج می‌کرده‌اند. در مورد ازدواج دومی غیر از اشارات ادبی هیچ آگاهی دقیقی نداریم و هیچ توصیفی از آن باقی نمانده است. نک. بحث‌های مربوطه در فریمرکنسکی، ۱۹۹۲، صص ۷-۵۰؛ کوپر، ۱۹۹۳؛ لئیک، ۱۹۹۴، صص ۳۸-۱۱۱؛ وستن هولتس، ۱۹۹۵، و ۲۰۰۰، صص ۵۲-۵۱.

عنوان الگوی یک جهان گشای تمام عیار، به شخصیت اصلی بسیاری از داستانها و حماسه‌ها تبدیل شد؛ برخی از آنها باقی ماندند و عناصر برخی دیگر در طالع‌بینی‌ها و رویدادنامه‌های پسین‌تر درباره شاهان کهن پدیدار شدند (وستن هولتس، ۱۹۹۳). متون دیگر مرتبط با سارگون عبارتند از کتیبه‌های سلطنتی با نام مستعار و منسوب به او^۳.

یک کتیبه سلطنتی دروغین از این نوع وجود دارد، گرچه در معرض تنظیم ادبی سنگین مجددی قرار گرفته است (وستن هولتس، ۱۹۹۳، صص ۴۹-۳۶؛ هنکلن، ۲۰۰۰-۱۹۹۹، صص ۶۶-۶۵)، که در عین حال مشهورترین متن مربوط به سارگون محسوب می‌شود؛ و این همان به اصطلاح "افسانه زایش" اوست. وانمود شده که این متن را خود سارگون نوشته است و بنابراین صرف افعال بیشتر در قالب اول شخص مفرد است؛ گزارشی است درباره آغاز مبهم زندگی او و کامیابی نهایی‌اش در فتح "چهارگوشه" جهان، همراه با منطقه‌ای کمابیش مبهم که شاید منظور از آن یادآوری سرشت زودگذر و ناپایدار قدرت جهانی باشد. این متن در چهار قطعه باقی مانده است که از آن دو نسخه جداگانه در اصل وجود داشته است که هر دو از نینوای دوره نوآشوری به دست آمده‌اند و به عبارت دیگر به سده هفتم ق.م. تعلق دارند. قطعه دیگری متعلق به سده پنجم ق.م. از جنوب بابلستان کشف شده که تنها آغاز متن در آن سالم مانده است؛ و به احتمال زیاد لوحه‌ای برای تمرین مدرسه‌ای بوده است. تاریخ تألیف نسخه اصلی معلوم نیست؛ اما جنبه‌های متعددی از آن نشان می‌دهند که فقط چند دهه پیش از نسخه‌های آشوری رونویس شده است، گرچه امکان دارد که از داستان مشهور قدیمی‌تری اقتباس و بازسازی شده باشد (لانگمن، III، ۱۹۹۱، صص ۶۰-۵۳؛ هنکلن، ۲۰۰۰-۱۹۹۹). نکته مسلم آن است که این متن در سده‌های هفتم، ششم و پنجم ق.م. هم در آشور و هم در بابل به رواج داشته است.

داستان با معرفی سارگون به عنوان مؤلف فرضی آغاز می‌شود و نام سارگون خود به معنای "راستگو" یا "شاه مشروع و برحق" است. آنگاه نویسنده می‌گوید مادرش یک "کاهنه اعظم" (*ēnetu(m)*) بوده که معنای تلویحی آن این است که از خاندان سلطنتی و شاهدخت بوده است؛ پدرش ناشناس است، گو این که می‌گوید مردی از خویشاوندان پدرش در کوهها زندگی می‌کرده است و بدین ترتیب پیوندی با کوه‌نشینان که دور از دشتهای متمدن و شهری بین‌النهرین می‌زیسته‌اند ایجاد می‌شود (درباره *بُن مایه* یا مضمون پدر ناشناس بنگرید به هنکلن، ۲۰۰۰-۱۹۹۹، III، ۳/۲). تولد او برای مادرش اسباب

3. For the difference between literary and monumental *narû* forms, see Jonker 1995: 95.

شرمساری (و شاید حتی خطرناک) بوده است؛ بنابراین، مادر نوزاد را در سبیدی می‌گذارد و در رود فرات رها می‌کند. آبکش (یعنی باغبان) حقیری موسوم به "آقی" [Aqqi] سبد را از آب می‌گیرد و سارگون را به فرزند می‌پذیرد و او را بزرگ می‌کند و به وی باغبانی می‌آموزد. آنگاه این جزئیات آغاز زندگی سارگون ناگهان پایان می‌یابد؛ باقی داستان مربوط به به قدرت رسیدن سارگون با این سخن ادامه می‌یابد که ایزد بانوی ایشتار (ایزد حامی آگاده، شهر سارگون) به او در کسب قدرت یاری می‌رساند و او به مدت xx سال به عنوان شاه حکومت می‌کند. به دنبال این سخن، ۸ سطر وقف فهرست دستاوردهای سارگون برای رسیدن به لبه‌ها یا کناره‌های جهان شده است؛ بقیه نیز خطاب به شاهان آینده است که می‌خواهند از سرمشق سارگون پیروی و تقلید کنند، و سپس بخش اخطار و هشدار می‌آید درباره سرشت گذرا و ناپایدار قدرت زمینی.

سبک ادبی نوشته تقلیدی است از یک کتیبه سلطنتی، و با کلمات ناصحانه و آمرانه خود را به اقتدار یک یادمان کهن می‌آراید که پیام یک شخصیت مورد احترام باستانی را منتقل می‌سازد. هدف نوشته آموزش و موعظه اخلاقی است - و خواننده / شنونده باید از سرمشقی که فرض شده خود نویسنده یعنی در این مورد سارگون است، درس عبرت بیاموزد. با این حال محتویات سخن و پیام به نحو عجیبی کوتاه و فشرده است: پیام بخشی که در آن سارگون می‌گوید (ایزدبانوی) "ایشتار به من یاری کرد" می‌تواند این باشد که اگر کسی متقی و خداترس باشد و وظایف حقیر خود را با بردباری انجام دهد، خدایان لطف و مرحمت خود را با جلب توجه جهان به سرشت "راست کردار" او نشان خواهند داد. در مورد سارگون، این عبارت است از منشأ نجیب و اصیل زاده او که باید خود را نشان می‌داد و آشکار می‌شد تا او بتواند به جایگاه "راستین" خود در جامعه دست یابد.^۴ با تکیه بر برخی از مدارک دیگر درباره سارگون، نظیر فهرست اعمال پادشاه سومر، استدلال شده است که اشاره به لطف و یاری ایزدبانوی ایشتار به شکل استعاری در داستان به قدرت رسیدن سارگون گنجانده شده است و این کار از اوایل هزاره دوم به بعد انجام گرفته است (یاکوبسن، ۱۹۳۹، صص ۱۱۱-۱۱۰، II، ۳۳-۳۱؛ کوپر و هایم پل، ۱۹۸۳)؛ یکی از "رویدادنامه‌های" درباره اعصار کهن نشان می‌دهد که رواج این داستان تا سده ششم ق.م. نیز ادامه داشته است (ABC no. 19, II. 46-48). اما همه آنچه را که از این قصه

۴. شاید بیان نمادین این نکته باغبان بودن سارگون باشد که احتمالاً با فعالیت‌های شاهانه پیوند یافته است،

می دانیم بازسازی کنیم، عناصر زیر هستند: در روزگاری، سارگون پسر یک باغبان به مقام بلند ساقی یا شراب‌دار "اورزابابا" پادشاه کیش می‌رسد که شهر مهمی بوده است در شمال بابلیه؛ آنگاه به علتی که شاید توهین به مقدسات بوده است اورزابابا کشته می‌شود و پیشخدمت و ساقی سابق او موفق می‌شود مقام پادشاهی سومر را به دست آورد. در چارچوب داوری و ملاک‌های "فهرست اعمال شاه سومر"، این امر به منزله وقفه‌ای در سیستم انتقال قدرت در میان گروه دولت‌شهرهای معین است. دو ویژگی مشخص‌کننده این وقفه یا انقطاع هستند: نخست این که سارگون خون‌شاهی در رگهای خود نداشته و فرمانروای یک شهر نبوده، بلکه یک مقام درباری بوده که مقام ارباب خود را غصب کرده است؛ ثانیاً، شهر او، اگاده تا آن زمان نقش سیاسی مهمی ایفا نکرده و در جدول نوبتی شهرها که قدرت میان آنها در گردش بوده قرار نداشته است. پس گمان می‌رود که در اینجا با داستانی سر و کار داریم که با "افسانه‌زایش" به کلی تفاوت دارد و هیچ‌گونه تداخل و همپوشی روایی مهمی با هم ندارند.^۵

از آنجا که شمار نمونه‌ها بسیار اندک است هیچ تاریخ دقیق و هدف مشخصی را برای تألیف "افسانه‌زایش" به آسانی نمی‌توان تعیین کرد. برایان لوئیس در بررسی خود از متن (۱۹۸۰) استدلال کرده که تاریخ تألیف اصلی هرچه بوده باشد، شکی نیست که این داستان در زمان سلطنت سارگون دوم آشوری در اواخر سده هشتم ق.م. از رواج و حمایت پیگیرانه فراوانی برخوردار شده است. سارگون دوم خود در خط منظم و متعارف جانشینی قرار نداشت بلکه قدرت را با زور از چنگ برادر خود بیرون کشید. این واقعیت که نام او، که در آن زمان نامرسوم بود، برابر با نام فاتح و جهانگشای مشهور اعصار کهن بود، چه بسا عمده‌تأ انتخاب شده تا بی‌نظمی‌های احاطه‌کننده بر مسئله جلوس او بر تخت را بپوشاند و به برنامه سیاسی وی مشروعیت بخشد. اگر نظر لوئیس مبنی بر این که روایت "افسانه سارگون" در این زمان مورد تأکید مجدد قرار گرفته درست باشد (که به نظر من نشانه‌های فراوانی در تأیید درستی آن وجود دارد)، در آن صورت نشان می‌دهد که در اواخر دوره آشور این داستان عمده‌تأ مورد حمایت دربار سلطنتی قرار داشته تا شالوده ادعای تقریباً سست سارگون آشوری در مورد مشروعیت او را استوار سازد (گلاسنه ۱۹۸۸). در آثار ادبی دیگر این دوره نیز به این واقعیت برمی‌خوریم که در این دوره داستانهای مربوط به دستاوردهای سارگون اگاده‌ای به نحو نیرومندی احیا شده‌اند

۵. در اینجا نظر من با هنکلمن (۲۰۰۰-۱۹۹۹) تفاوت دارد که معتقد است هر دو داستان از بُن یکی هستند.

(نک. به ویژه هوروویتس، ۱۹۹۸، صص ۶۷-۹۵). اما نکته‌ای که من می‌خواهم در این چارچوب بر آن تأکید کنم این است که "افسانه زایش" روایت بدیلی شده است برای جلوس سارگون بر تخت سلطنت و در عین حال به عنوان یک "قصه عامیانه" که طرح کلی‌اش را در چند صفحه پیش بیان کردیم رواج داشته است. یک داستان از مضمون سر راه گذاشتن بچه استفاده می‌کند و سارگون را شاهزاده‌ای معرفی می‌نماید که به نحو معجزه‌آسایی به جایگاه و پایگاه برحق و راستین خود دوباره دست یافته است؛ این روایت چه بسا فقط اندکی در این زمان پسین دستکاری شده تا به اهداف سیاسی خاصی خدمت کند؛ و روایت دیگر بر خاستگاه مبهم سارگون و دستیابی تدریجی او به قدرت تأکید می‌ورزد- یعنی داستانی که قبلاً در حوالی ۲۰۰۰ ق.م. نیز رواج داشته است.

قصه مربوط به زایش مبهم کودکی اصیل‌زاده که سر راه گذاشته می‌شود و سپس توسط فرد حقیری برداشته و به فرزندی پذیرفته می‌گردد و بالاخره در بزرگسالی و مردانگی سرشت راستین او فاش می‌شود و به مقام والا و تازه‌ای دست می‌یابد، مضمونی است که از محبوبیت عظیمی برخوردار بود و در زمان‌ها و جاهای بسیار مختلف به آن برخورد می‌کنیم (نک. لوئیس، ۱۹۸۰ با فهرستی طولانی). در خاور نزدیک باستان، داستانهای مربوط به زرتشت یا عناصر مربوط به به قدرت رسیدن شاه داود شباهتهای فراوانی با هم دارند؛ که البته نامدارترین آنها داستان حضرت موسی است، چنان که اوتورانک و زیگموند فروید در اوایل قرن بیستم نیز به آن پرداخته‌اند.^۶ اما از بسیاری لحاظ، نزدیکترین نمونه در این سلسله داستانهای مشابه، داستانهای مربوط به کوروش پارسی است. قدیمی‌ترین منبع روایی ما در مورد کوروش، هرودوت است که کتاب خود را در سده پنجم ق.م. نوشته و می‌گوید با چهار داستان درباره به قدرت رسیدن کوروش آشنایی دارد، اما تصمیم گرفته تا فقط یکی از آنها را به تفصیل نقل کند و به دومی نیز اشاره‌ای گذرا دارد. در طرح کلی و گسترده داستان که هرودوت نقل می‌کند (I، ۱۰۷-۱۲۳، ۱۳۰-۱۲۷)، آستیاگ، پادشاه ماد درباره دخترش، ماندانه خواب ترسناکی می‌بیند. در نتیجه او را به مرد بیگانه‌ای که چندان در خور شأن دختر نیست، یعنی به کمبوجیه پارسی، شوهر می‌دهد. با وجود برطرف شدن این تهدید، آستیاگ خواب

۶. زیگموند فروید، موسی و یکتاپرستی، آمستردام، ۱۹۳۹ (ترجمه انگلیسی، لندن، ۱۹۳۹). من از مجموعه آثار فروید، انتشارات پنگوئن، ۱۹۸۵ جلد ۱۳ استفاده کرده‌ام. بحث مربوط به سارگون در صص ۸-۲۴۷ است که در آن البته به فضل تقدم کتاب رانک در ۱۹۰۹ موسوم به *Der Mythos von der Geburt des Helden* اشاره شده است.

دیگری می‌بیند که تعبیر آن این است که فرزند ماندانه او را از تخت شاهی به زیر خواهد کشید. ماندانه را فرا می‌خوانند، نوزادش را که پسر است از او می‌گیرند و شاه به یک درباری مورد اعتماد خود فرمان می‌دهد نوزاد را بکشد. درباری، چوپانی به نام مهرداد را مأمور این کار می‌کند و اما نقشه شاه بدون اطلاع او ناموفق می‌ماند و چوپان و همسرش که دور از پایتخت زندگی می‌کنند مخفیانه نوزاد را به جای فرزند خود بزرگ می‌کنند. وقتی کودک به سن ده سالگی می‌رسد همه چیز فاش می‌شود: آستیگ به تصور این که چون نوه‌اش در بازی با کودکان دیگر نقش "شاه" را بازی کرده است پس رؤیا تحقق یافته و نحوست برطرف شده است، کودک را به پدر و مادرش برمی‌گرداند؛ و بعدها این نوه پدربزرگ ستمکار خود را سرنگون می‌کند و یک امپراتوری جهانی را بنیاد می‌گذارد.

عناصر قابل مقایسه با داستان سارگون عبارتند از: بلندپایگی و شاهدختی مادر کودک و در حاشیه بودن پدر؛ نجات کودک توسط مردی دون پایه (با ذکر نام) و به فرزندی پذیرفتن او. سر راه نهادن در مورد کوروش انجام نمی‌گیرد اما نقشه آن وجود داشته است. افزون بر این، این نکته مسلماً در روایت دیگری از تولد کوروش که توسط هرودوت ذکر شده وجود داشته و با تغییراتی توسط یوستینوس (I، ۴) روایت شده است: طبق این روایت، کوروش زنده ماندن اولیه خود را مرهون ماده سگی است* که به او شیر می‌دهد (I، ۱۱۰؛ ۱۲۲). نویسندگان دیگر دوره کلاسیک روایات هرودوت را با تغییراتی اندک نقل کرده‌اند.

اما روایتی کاملاً متفاوت را کتزیاس (نقل شده توسط نیکولاس دمشقی FGtH 90 F66,1-7)، پزشک دربار ایران که در خدمت پاریساتیس، ملکه مادر، بوده است حدود ۱۵۰ سال پس از پادشاهی کوروش در آغاز سده چهارم نقل کرده است. نکات عمده داستان او عبارتند از: اول این که کوروش هیچ خویشاوندی با آستیگ نداشت یا در واقع اصولاً فردی از طبقات بالا نبود^۷؛ پدرش چنان تنگدست بود که راهزنی می‌کرد و مادرش نیز بز چران بود. کوروش برای رهایی از تهیدستی از یکی از باغبان‌های سلطنتی خواست او را به شاگردی بپذیرد. از آنجا که کوروش فردی سخت‌کوش بود و خوب کار می‌کرد، به او جامه‌های خوب می‌دادند تا بپوشد و آنگاه وظیفه‌ای در درون کاخ بر

* نام زن مهرداد چوپان "اسپاکو" بوده است که در پارسی باستان به معنای ماده سگ است و این امر مسلماً در برداشتی متفاوت از روایت اثر داشته است - م

۷. اما بنگرید به هنکلمن، ۲۰۰۰-۱۹۹۹، پانوشت ۱۹۷ که اشارات به اصیل زاده بودن کوروش را فاش می‌کند.

عهده‌اش گذاشته شد، و سرانجام به دلیل رفتار نیکویی که داشت به خدمت شراب‌دار یا ساقی شاه درآمد. روزی که ساقی شاه بیمار شده و در خانه مانده بود، کوروش جای او را گرفت تا سرانجام (بدون هیچ توضیح و شرح و بسطی) آستیگ را سرنگون ساخت. به نظر می‌رسد که این یکی از داستانهای کلاسیک "از هیچ به همه چیز رسیدن" است، همراه با فضایی چون مؤدب بودن و سخت‌کوشی که سرانجام بزرگترین پاداش را نصیب دارنده خود می‌کند، که در این مورد تاج و تخت است. هیچ اشاره‌ای به سر راه گذاشتن او وجود ندارد، پدر و مادرش از دون پایه‌ترین افراد جامعه‌اند و کوروش در واقع فرزند خصال خویشتن است یعنی با کوشش خود و بدون کمک عوامل دیگر به چنین مقامی والا می‌رسد. همانندیهای میان این داستان و عناصری از داستان سارگون که من آنها را "قصه عامیانه قدیمی‌تر سارگون" نامیدم، عبارتند از این که اولین ارباب کوروش یک باغبان بود که قابل مقایسه است با پدر سارگون (که نخل کار بود) که با یک روایت به "فهرست اعمال شاه سومری" ارتباط می‌یابد. کوروش مقام ساقی یا شراب‌دار شاه را به دست می‌آورد و سرانجام او را سرنگون می‌کند؛ که این نیز قابل مقایسه است با دیگر عناصر داستان سارگون (نک. ص ۴۴۳).

به علت شباهت زیاد روایت کتزیاس از داستان کوروش با افسانه قدیمی‌تر سارگون، رابرت دروز در ۱۹۷۴ فرضیه زیر را پیش‌نهاد: از آنجا که بانوی کتزیاس سالهای زیاد در املاک پهناور خود در بابلیه زندگی می‌کرد و بنابراین کتزیاس بیشتر دوران خدمت خود را در آنجا گذرانید، بی‌گمان این روایت از داستان کوروش را باید در آنجا شنیده باشد. بنابراین روایت او بازتاب یک روایت سنتی اصیل بابلی است که در سده پنجم در آنجا رواج داشته است. آنگاه دروز در ادامه استدلال خود می‌گوید چارچوب اصلی داستان سارگون به کوروش انتقال داده شده است و محیطی که این داستان در آن وجود داشته، محیط داستان عامیانه شفاهی بوده که در تقابل با متن مکتوبی بوده (که به قول دروز) "سعی در حفظ داستان برای فقط سارگون داشته، برخلاف داعیه‌های کوروش که یک غاصب جدید محسوب می‌شده است".

استدلال دروز جذاب است اما پرسش‌هایی را نیز برمی‌انگیزد. هیچ مدرکی در تاریخ بابل از زمان حکومت ایران نداریم که نشان دهد کوروش از نظر بابلیان یک غاصب تلقی می‌شده است، آن هم به‌خصوص در پی بیش از یکصد سال تسلط نسبتاً بدون مشکل ایران بر آن کشور. بنابراین، معنای ضمنی نظر دروز (که پاسداران روایات سنتی مکتوب

بابلی غیورانه و با تعصب هوادار برتری قهرمان خودشان سارگون در برابر داعیه‌های کوروش تازه به دوران رسیده و دارای نوعی غرور و تعصب محلی بوده‌اند) چندان قانع‌کننده نیست، و به گمان من متکی بر تمایز کاذبی است. به نظر من، آنچه ما باید به یاد داشته باشیم آن است که دو داستان متفاوت درباره سارگون همزمان با هم رواج داشته‌اند: یکی داستانی است که در روایت کتزیاس بازتاب یافته و در آنجا به کوروش نیز نسبت داده شده و آن این است که سارگون اصل و تباری حقیر داشته، اما برخلاف انتظار و به دلیل تلاش‌های خودش به مقام شاهی دست یافته است؛ و روایت دیگر که شاید شکل دستکاری و بازسازی شده داستان است و به خصوص در اواخر قرن هشتم به منظور بهره‌برداری در مقاصد سیاسی مورد تأیید و حمایت قرار گرفته است. طبق این روایت، تبار و اصل و نسب شاه نجیب‌زاده و حتی سلطنتی بوده، اما از بداقبالی مبهم و مکتوم مانده و بدین ترتیب نخست او را از مقام برحق خود محروم ساخته است. اما سرانجام چون خدایان از هویت واقعی او آگاه بوده‌اند به او یاری کرده‌اند تا به مقام راستین خود دست یابد. به عبارت دیگر، در پی یک سلسله بدبختی‌ها، که پذیرش بردبارانه و وظیفه شناسانه آنها فضایل قهرمان را نمایان می‌سازد، سرشت راستین شاه خود را نشان داده است. تحول روایی داستان در اینجا این امتیاز را دارد که شالوده اجتماعی - سیاسی وضع موجود را به هم نمی‌ریزد و مشروعیتی ذاتی به ادعای قهرمان می‌بخشد. من با توجه به این دو روایت فکر می‌کنم امکان دارد که داستان سارگون تأثیر بیشتر و عمیق‌تری از آنچه در روز می‌انگارد در دو سطح متمایز بر شکل‌گیری افسانه کوروش داشته است، و چه بسا نشانه آن باشد که ایرانیان و حتی شاید خود کوروش در تقویت درهم آمیختگی میان دو شاه عمداً سهم داشته‌اند.

افسانه‌زایش، الگوی نخستین بسیار جذابی است برای تقلید در مواردی که جلوس بر تخت سلطنت مطابق با معیارهای سنتی نبوده است. همان‌طور که گفتم، چه بسا همین امر یکی از دلایلی بوده که سارگون دوم آشوری را واداشته تا نام "سارگون" را برگزیند و این داستان خاص در زمان سلطنت او و پس از آن اهمیت پیدا کند. شاه دیگری که تصویر سارگون را ارتقاء بخشید نبونید، آخرین شاه بابل بود که خود در ۵۳۹ از کوروش شکست خورد. او مانند دیگر فرمانروایان بابل مراقب و محتاط بود تا هنگام بازسازی و مرمت معابد جویای متن بنیان‌گذاری بنا باشند که سلاطین پیشین در اینجا برجای گذاشته‌اند. در کتیبه‌های متعدد نبونید، توجه خاصی به یافتن کتیبه‌ها و متونی دیده می‌شود که شاهان

اگاده برج‌گذاشته‌اند؛ او حتی دستور داد برای یافتن کتیبه‌های سلطنتی در کاخ‌های قدیمی خود شهر اگاده به جستجو پردازند (بولیو، ۱۹۸۹ا، صص ۲-۱۴۱). نبونید همچنین احتمالاً یک نهاد مذهبی کهن بابلی را احیا کرد و آن را به آغاز سلطنت بزرگترین پسر سارگون و دومین جانشین او، مانیشتوشو، مرتبط ساخت (سولبرگر، ۱۹۶۸)^۸. با این حال دو اقدام نبونید اهمیت ویژه‌ای دارند. نبونید رسم اهدای یک دختر شاه به عنوان کاهنه اعظم را به معبد اور دوباره احیا کرد. آخرین باری که یک شاه بابل چنین کرده بود بیش از پانصد سال پیش بود (بول، ۸-۱۹۳۷؛ بولیو، ۱۹۸۹ا، صص ۱۳۳-۱۲۷). در یک متن ادبی بعدی درباره نبونید (لامبر، ۹-۱۹۶۸؛ میچینیست و تدمور، ۱۹۹۳) پیدا شدن تندیس‌های سارگون طی عملیات معبدسازی در شهر سیپار توصیف شده است. این تندیس را که سرش کمی شکسته بوده با دقت تعمیر کرده‌اند و درون بنای بازسازی شده قرار داده‌اند و آیینی برای احترام و پرستش آن توسط شاه تأسیس شده است. اسناد معاصر درباره نبونید، واقعیت تاریخی این عمل او را تأیید کرده‌اند (کِنِدی، ۱۹۶۹؛ بولیو، ۱۹۸۹ا، صص ۶-۱۳۴).

عاملی که قاعدتاً توضیح دهنده علاقه نبونید به سارگون باید باشد، وضع کاملاً غیر متعارف رسیدن خود او به قدرت و جلوس بر تخت سلطنت در پی قتل پسر جوان شاه پیشین بود - عملی که به احتمال زیاد طراح اصلی آن خود نبونید بود. همچنین در خور توجه است که نبونید در تعداد زیادی از کتیبه‌های طولانی خویش تأکید می‌ورزد که خدایان او را برای پادشاهی برگزیده‌اند و اعتبار شاهی او را به رسمیت پذیرفته‌اند. در عین حال اشاراتی وجود دارند که گویا نبونید در نظر داشته و می‌کوشیده تا قدرت سلطنتی بابل را به تقلید از دستاوردهای سارگون گسترش دهد (اسمیت، ۱۹۲۴، صص ۸۳-۹۱، ۷-۲؛ نک. بولیو ۱۹۸۹ا، صص ۷-۲۱۴). در چنین شرایطی قابل درک است که افسانه‌های مربوط به سارگون از چنان طنین خاصی برخوردار بوده‌اند که امکان بهره‌برداری از آنها وجود داشته و دستاوردهایش هم از لحاظ تقویت مشروعیت نبونید به عنوان فرمانروا و هم به عنوان الگویی برای بلند پروازهای او، آگاهانه مورد تقلید نبونید قرار گیرند.

اهمیت یافتن فراوان سارگون در زمان سلطنت نبونید نشان می‌دهد که داستانهای

۸ نک. الراوی و جورج، ۱۹۹۴، صص ۱۴۸-۱۳۹ در تأیید این که یادمان چلیبا شکل به‌طور قطع حامل نام مانیشتوشو بوده است. اندیشه پیوند این یادمان با "نارام-سین" که پاول (۱۹۹۱) مطرح کرده و یونکر (۱۹۹۵، صص ۹-۱۵۸) پذیرفته است، اکنون باید کنار گذاشته شود.

مربوط به جهان‌گشای قهرمان به‌ویژه در واپسین مرحله امپراتوری نوبابلی بر سر زبان‌ها بوده و به شدت رواج داشته‌اند، درست همانند زمان فتح بابل توسط کوروش که گرچه هنوز مصر را فتح نکرده بود ولی آوازه یک "جهان‌گشا" را برایش به ارمغان آورد؛ جهانگیری که از دریای اژه تا آسیای مرکزی را زیر سلطه خود داشت. پس، از قضای روزگار، این کوروش بود که توانست نه تنها بلند پروازی‌های نیونید را تحقق بخشد بلکه از هر شاه بین‌النهرینی نیز از زمان سارگون به بعد فراتر رود و یک امپراتوری به راستی جهانی پدید آورد. این امر به نوبه خود گویا به تدوین و تنظیم داستان برآمدن کوروش در قصه‌ای مشابه با قصه سارگون انجامید. در این چارچوب آنچه به‌ویژه جلب توجه می‌کند این واقعیت است که تندیس سارگون که از سوی نیونید بازسازی شده و از نو جلا یافته و برق انداخته شده بود، در سراسر پادشاهی کوروش و جانشین او کمبوجیه نیز از احترام فراوان برخوردار بود و همچنان مورد پرستش و تقدیم هدایا و نذورات قرار داشت (کندی ۱۹۶۹). و هدایا و نذریاتی از این‌گونه مراسم ساده و متعارفی نبودند که طبق معمول مسئولان مربوطه صرف‌نظر از هرگونه تغییر سیاسی به کار خود ادامه دهند، بلکه ادامه صرف منابع برای یک پرستش خاص نیاز به مجوز سلطنتی داشت (فریم، ۱۹۹۱). نکته دیگری که باید به آن توجه کنیم، آن است که در پی شکست نیونید، کوروش فرمان داد تا شهر اگاده بازسازی و مرمت شود (بولیو، ۱۹۸۹b).

"افسانه‌زایش" سارگون چه نقشی در کامیابی کوروش در به‌دست آوردن تاج و تخت بابل ایفا کرده است؟ بسیار احتمال دارد که این داستان، با توجه به توسل مکرر نیونید برای مقایسه ضمنی خود با سارگون، و با تأکیدی که بر پارسایی و پرهیزگاری و مشروعیت ذاتی پادشاهی دارد، عنصر بسیار مهمی را در فرهنگ عامه درباره برحق بودن فرمانروایی در امپراتوری نوبابلی تشکیل می‌داده است. با مداخله مثبت شاهان ایرانی در آیین پرستش فاتح افسانه‌ای، شخصیت سارگون اگاده‌ای با شخصیت کوروش در هم آمیخته به طوری که فاتح ایرانی همان قهرمان باستانی بین‌النهرین به عنوان "شاه راستین" جهان دانسته شد که گویا از زمان زایش خود حق فرمانروایی بر بابل را داشته است. و هم هنگام با آن، تاریخ بدیل سارگون / کوروش [یعنی روایت نوع دوم] که در آن مضمون "از هیچ به همه چیز رسیدن" وجود داشت و مبتنی بود بر ابتکار شخصی، بخت‌خوش و قابلیت و استعداد فردی که همگی به کامیابی نهایی قهرمان می‌انجامیدند، در سطح قصه‌های اخلاقی عامیانه همچنان کار کرد خود را انجام می‌داد. به عبارت

دیگر، تفاوت در دو گونه داستانی که در روز تعیین می‌کند، لزوماً تفاوت میان سنت مکتوب و روایت شفاهی نیست که سارگون را در برابر و بر ضد کوروش نشان دهد. بلکه تفاوت این دو داستان بیشتر یک تفاوت کارکردی است: یکی در یک سطح رسمی و سلطنتی برای حفظ و تأیید ساختار اجتماعی - سیاسی عمل می‌کند؛ و دیگری سرمشق و نمونه معجزه‌آسایی از کامیابی فردی را ارائه می‌دهد که باید مورد تقلید قرار گیرد، که البته عملاً هیچ‌گاه تحقق نمی‌یابد. کار هر دو داستان تکمیل یکدیگر و تحکیم ساختار موجود است که در آن جایگاه هر کس معین و شناخته شده است و تحرک اجتماعی واقعی بسیار به ندرت در آن تحقق می‌یابد.

افسانه‌های سارگون از نوع قصه‌های خیالی تاریخی هستند که از درون مایه‌های قصه‌های عامیانه فراگیر پدید آمده و شکل گرفته بودند. این داستان‌ها چون دقیقاً معرف ارزشهای اخلاقی و اجتماعی ساده و پیش پا افتاده و همه‌فهمی بودند می‌توانستند به منظور تقویت و تحکیم داعیه‌های سست برای رسیدن به قدرت سلطنتی مورد دستکاری و دخل و تصرف قرار گیرند. داستان‌های کوروش دقیقاً دارای همین پیامهای اجتماعی و اخلاقی بودند و چه بسا بر همین شالوده‌ها تأکید می‌ورزیدند. این داستان‌ها به عنوان تاریخ به معنای "واقعیت‌های راستین" البته بی‌ارزش‌اند و هیچ نکته تاریخی را درباره قهرمانان خود روشن نمی‌سازند؛ کوشش برای راهیابی به "هسته مرکزی تاریخی" آنها، چنان که برخی انگاشته و کوشیده‌اند، کاری بیهوده و تمرینی عبث است. اما از جهت نمایاندن قدرت خیال، نه صرفاً به عنوان یک ابزار بلکه یک منبع الهام برای عمل سیاسی، می‌توانند بسیار سودمند باشند.

برای آن که نشان دهم کوشش برای بیرون کشیدن "ذره‌ای از حقیقت تاریخی" از این‌گونه قصه‌ها تا چه اندازه بیهوده است، به زمان و مکانی کاملاً متفاوت رجوع می‌کنم. وقتی برای اولین بار شروع به اندیشه درباره رشته پیوند میان سارگون-کوروش کردم (که همین چندی پیش بود)، تصادفاً به مقاله‌ای در "ضمیمه ادبی روزنامه تایمز" لندن (نوشته رنشو، ۱۹۸۵) برخوردم. این مقاله، نقد و معرفی کتابی بود درباره نویسنده آمریکایی هوراشیو الجرجونیور که تعداد زیادی قصه در اواخر سده نوزدهم نوشته بود که در اوایل سده بیستم فوق‌العاده در میان مردم محبوبیت یافتند و بُن‌مایه همگی آنها مضمون "آمریکا سرزمین فرصتها" بود. کتابها از نوع "از کلبه چوبی تا کاخ سفید" بودند با عناوینی نظیر "تتراشیده و نخراشیده"، "دیک ژنده‌پوش"، "جهش برای پیشرفت" و جز آن. این

کتابها جزء پرفروش‌ترین کتابها شدند اما هیچ‌کس چیزی درباره نویسنده آنها، جز نام او، نمی‌دانست. به علت محبوبیت زیاد قصه‌ها و استقبال فراوان مردم از آنها، ناشر در ۱۹۲۷ از روزنامه‌نگار جوانی خواست تا زندگی‌نامه الجبر را که تقریباً بی‌سال قبل از آن در گذشته بود بنویسد. روزنامه‌نگار که "میس" نام داشت این خواسته را پذیرفت اما دریافت که هیچ اطلاعاتی وجود ندارد چون خانواده الجبر تمام اوراق را سوزانده بودند؛ او این موضوع را به ناشر اطلاع داد، ولی ناشر میس را تشویق کرد تا بلا استفاده از قصه‌های خود الجبر به عنوان منبع، یک زندگی‌نامه برایش ابداع کند. این زندگی‌نامه ساختگی با ذکر یادداشتها و خاطرات و نامه‌های ایضاً ساختگی به عنوان منبع، چنان متقاعد کننده از آب درآمد که حتی در کتاب بسیار معتبر فرهنگ زندگی‌نامه‌های ملی آمریکا در مدخل نام الجبر [Alger] از آن به عنوان منبع اصلی یاد شده است. شالوده فرآیند قصه‌های زندگی‌نامه‌ای سارگون و کوروش نیز همین است منتهی با شکلی خشن‌تر و ابتدایی‌تر، و به نظر می‌رسد راز موفقیت عجیب آنها در میان مردم به رغم همه مشکلات و مخالفت‌ها نیز آن است که در واقع آن بخش از قسمت‌های ارضاء نشده روح هرکس را ارضاء می‌کنند. ولی با وجود آن که محققان و دانشمندان امروزی موافق‌اند که این قصه‌ها از اساس خیالی هستند، باز در نظریه "بذری از حقیقت تاریخی" به عناصری از آنها هنوز اشاره و استناد می‌شود. مثلاً ویلیام هلو که تاریخ‌خوار نزدیک او در ۱۹۹۸ نیز تجدید چاپ شد، احساس می‌کند که در برخی از عناصر قصه اشاراتی به حقیقت وجود دارد؛ سارگون در خانواده فقیر و حقیری زاده شده، مادرش کاهنه‌ای بوده که آمیزشی نامشروع داشته و از این رو او را پس از زاده شدن سر راه نهاده است و... (هلو و سیمپسون، ۱۹۷۱، صص ۵۵). هلو شاید افراطی‌ترین نمونه باشد، اما دیگران نیز اکراه دارند که کل داستان را ساختگی بینگارند و نادیده بگیرند: ژورژ رو [Roux] که تاریخ بین‌النهرین او پس از اولین انتشار در ۱۹۶۴ بارها از سوی کتابهای پنگوئن تجدید چاپ شده است (آخرین آن در سال ۱۹۹۳)، گرچه قصه را "تاریخی شدیداً خیالی" توصیف می‌کند، اما در ادامه اظهار عقیده می‌کند که سارگون در خانواده دون‌پایه‌ای زاده شد و تا آنجا پیشرفت کرد که به مقام ساقی و شراب‌دار شاه کیش رسید (رو، ۱۹۶۶، ص ۱۴۱). حتی جون‌اوتس واقع بین که تاریخ بابل سودمند او با بازنگری در ۱۹۸۶ تجدید چاپ شده و بسیار مورد استفاده دانشجویان است، پس از بیان این‌که پیشینه و نیاکان سارگون "در غباری مه‌آلود از اسطوره پنهان مانده بوده‌اند"، تردید نمی‌کند که در ادامه بیفزاید "امکان دارد که او پسر نامشروع کاهنه‌ای در کیش بوده

است" (اوتس، ۱۹۷۹، ص ۳۲). در حالی که تاجایی که من می دانم هنوز هیچ کس نتوانسته ذره ای از حقیقت در داستان کوروش بیابد، این بسیار پرمعناست که کمتر کسی در این باره که کوروش نوه آستیاگ و بنابراین نیمه مادی بوده، شک کرده باشد (مثلاً پامانوشی، ۱۹۹۰، ص ۷۹). -واقعیتی" که در مورد آن هیچ مدرک تأیید کننده ای غیر از داستان هرودوت وجود ندارد؛ و تأکید هرودوت که پارس تابع ماد بوده و این خود عنصر مهمی شده در تأیید داستانی که درباره کوروش نقل کرده است و این نیز تلویحاً به عنوان واقعیت پذیرفته شده (مثلاً کوک، ۱۹۸۳، ص ۲۸) گرچه هیچ مدرکی در پشتیبانی از آن در دست نیست.

تحول دیگری به سود ماجرای الجبر پدید آمد که من نیز اشاره به آن را آموزنده می دانم: در ۱۹۴۷ در ایالات متحده آمریکا یک "جایزه هوراشیو الجبر" تعیین شد. این جوایز-عیناً نقل می کنم- "به افراد زنده ای داده می شوند که با کوشش های شخصی خود و بدون اتکا به کمک دیگران بنا بر سنت آمریکایی به مقامات بلند رسیده اند"، و از آن زمان این جوایز به آمریکایی های برجسته ای نظیر دونالد آیزنهاور، بیلی گراهام و رانلد ریگان تعلق گرفته است. به عبارت دیگر یک جایزه ملی به نام الجبر تعیین شده است که دربرگیرنده ارزش های بیان شده در کتابهای اوست که فرض شده خود او تجسم این ارزشها بوده است. پس اسطوره در زندگانی مردم رخنه کرده و توسط آنان پاس داشته می شود و به افراد برای تقلید از آن در کار و زندگی خود جایزه می دهند. این در اساس تفاوت چندانی با عمل شاهان بین النهرین ندارد که برای توجیه اعمال غاصبانه خود از الگوی سارگون سرمشق می گرفتند، یا مراسم تاجگذاری در ایران هخامنشی که لازم بود تا شاه نو لباسهایی را که فرضاً کوروش "پیش از شاه شدن" می پوشیده بر تن کند تا بدین ترتیب خود را متبرک سازد و به طور آیینی به دستیابی خود بر تاج و تخت و قدرت مشروعیت بخشد (پلوتارک، اردشیر، ۳)، آیینی که بنیادگذار سلطنت را مقامی اسطوره ای می بخشد و مدارک انکارناپذیر معاصر را نادیده می گیرد؛ چنان که کوروش گفته است که پدر، پدر بزرگ و نیای او همگی در پارس / آنشان شاهان بزرگی بوده اند (استوانه کوروش، برگر، ۱۹۷۵، ج II، صص ۲۱-۲۰).

گشایش نهایی گره ماجرای الجبر خود کتابی است که آن نیز در ضمیمه ادبی تایمز مورد بررسی و نقد قرار گرفته بود. نویسندگان موضوع جعل را فاش ساختند و موجب برملا شدن برخی اسناد درباره زندگانی الجبر شدند که روی هم رفته از نابودی در امان مانده بودند و بنابراین کوشیده بودند تا به بیان "فاکت های واقعی" بپردازند. از جستجوهای آنان

ساختن تاریخ: سارگون آگدی... □ ۴۵۳

معلوم شد که الجر کشیشی از فرقه "یکتاپرستان" [یونیتارین] بوده که به علت روابط نامشروع جنسی خلع لباس شده بوده و از آنجا که دل پُری از مافوق‌های خود داشته است به خاطر دریافت پول نقد شروع به نوشتن قصه‌هایی کرده که می‌دانسته مضمون آنها به دلیل تصویری که آمریکایی‌ها از خودشان دارند بسیار مورد علاقه‌شان قرار خواهد گرفت؛ حال آن که خودش شخصاً از این گونه احساسات نه تنها بیزار بوده بلکه به نظام اجتماعی و سیاسی ایالات متحد آمریکا انتقاد فراوانی هم داشته است. نوع مدارکی که تاریخ‌نویسان باستانی در اختیار دارند طبعاً چنان نیست که به این آشنایی اسنادی بیابند که بتوانند به تجدید نظر اساسی در تصاویر سارگون و کوروش بپردازند، اما ماجرای الجر باید ما را به درنگ وادارد تا ببیندیشیم که چگونه قدرت خیال‌پردازی به امری نهادینه شده تبدیل می‌شود، با چه سرعتی ریشه می‌گیرد و با گنجاندن ارزشهای عامه پسند سیاسی-اجتماعی در خود، از چه راههایی "حقایق" خاص خود را تولید می‌کند.

University College London
History Department
Gower Street
London WC1E 6 BT
UNITED KINGDOM

کتابنامه

- AL-RAWI, F.N.H. 1990, Tablets from the Sippar library, 1. The "Weidner Chronicle:" a suppositious royal letter concerning a vision, *Iraq* 52: 1-13.
- AL-RAWI, F.N.H. & GEORGE, A.R. 1994, Tablets from the Sippar library, III. Two royal counterfeits, *Iraq* 56: 135-148.
- BEAULIEU, P.-A. 1989a, *The Reign of Nabonidus, King of Babylon 556-539 BC* (Yale Near Eastern Researches 10), New Haven.
- 1989b, Agade in the Late Babylonian period, *NABU* 1989: 44-6 (note 66).
- BERGER, P.R. 1975, Der Kyros-Zylinder mit dem Zusatzfragment BIN II Nr. 32 und die akkadischen Personennamen im Danielbuch, *ZA* 64: 192-234.
- BÖHL, M.T. DE LIAGRE 1937-8, De dochter van Koning Nabonidus, *JEOL* 5: 357-360.
- BRINKMAN, J.A. 1990, The Babylonian Chronicle revisited, in: T. Abusch *et al.* (eds.), *Lingering over Words: Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of William L. Moran*, Atlanta: 73-104.
- BUCCELLATI, G. 1993, Through a tablet darkly: a reconstruction of Old Akkadian monuments described in Old Babylonian copies, in: M.E. Cohen, D.C. Snell & D.B. Weisberg (eds.), *The Tablet and the Scroll: Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo*, Bethesda: 58-71.
- COOK, J.M. 1983, *The Persian Empire*, London.
- COOPER, J.S. 1980, Apodotic death and the historicity of "historical" omens, in: B. Alster (ed.), *Death in Mesopotamia* (XXVI Rencontre Assyriologique Internationale; Mesopotamia 8), Copenhagen: 99-105.
- 1993, Sacred marriage and popular cult in early Mesopotamia, in: E. Matsushima (ed.), *Official Cult and Popular Religion in the Ancient Near East*, Heidelberg: 81-96.
- COOPER, J.S. & HEIMPEL, W. 1983, The Sumerian Sargon Legend, *JAOS* 103: 67-82.
- DREWS, R. 1974, Sargon, Cyrus and Mesopotamian folk history, *JNES* 33: 387-393.
- FINKELSTEIN, J.J. 1963, Mesopotamian historiography, in: *Cuneiform Studies and the History of Civilization* (PAPS 107/6): 461-472.
- FRAME, G. 1991, Nabonidus, Nabû-šarra-ušur and the Eanna temple, *ZA* 81: 37-86.
- FRAYNE, D. 1993, *Sargonic and Gutian Periods (2334-2113 BC)* (Royal Inscriptions of Mesopotamia/Early Periods 2), Toronto.
- FRYMER-KENSKY, T. 1992, *In the Wake of the Goddesses: women, culture and the biblical transformation of pagan myth*, New York.
- GELB, I.J. 1952, *Old Akkadian Writing and Grammar* (Materials for the Assyrian Dictionary 2), Chicago.
- GLASSNER, J.-J. 1986, *La chute d'Akkadé: l'événement et sa mémoire* (Berliner Beiträge zum Vorderen Orient 5), Berlin.
- 1988, Le récit autobiographique de Sargon, *RA* 82: 1-11.
- 1993, *Chroniques mésopotamiennes* (La roue à livres), Paris.
- 1999, Histoire babylonienne et sa réflexion dans les chroniques de l'époque babylonienne récente, in: J. Renger (ed.), *Babylon: Focus mesopotamischer Geschichte, Wiege früher Gelehrsamkeit, Mythos in der Moderne*, Saarbrücken: 157-166.

- GRAYSON, A.K. 1980. Histories and historians of the ancient Near East: Assyria and Babylonia, *Orientalia* 49: 140-194.
- GÜTERBOCK, H.G. 1934/1938. Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern, *ZA* 42: 1-91; 44: 45-149.
- HALLO, W.W. & VAN DIJK, J.J.A. 1968, *The Exaltation of Inanna* (Yale Near Eastern Researches 3), New Haven.
- HALLO, W.W. & SIMPSON, W.K. 1971, *The Ancient Near East: a history*, New York [repr. 1998].
- HENKELMAN, W. 1999-2000, *De Geboorte van Gilgameš* (unpubl. doctoraal scriptie, Leiden University).
- HOROWITZ, W. 1998, *Mesopotamian Cosmic Geography* (Mesopotamian Civilizations 8), Winona Lake.
- JACOBSEN, Th. 1939, *The Sumerian King List* (Assyriological Studies 11), Chicago.
- JONKER, G. 1995, *The Topography of Remembrance: the dead, tradition and collective memory in Mesopotamia* (Studies in the History of Religion 68), Leiden.
- KENNEDY, D. 1969, *Realia*, *RA* 63: 79.
- KUHRT, A. 2000, Israelite and Near Eastern historiography, in: A. Lemaire, & M. Sæbo (eds.), *Congress Volume* (Vetus Testamentum Suppl. 80), Leiden: 257-279.
- LAMBERT, W.G. 1968-9, A new source for the reign of Nabonidus, *AJO* 22: 1-8.
- LEICK, G. 1994, *Sex and Eroticism in Mesopotamian Literature*, London.
- LEWIS, B. 1980, *The Sargon Legend: a study of the Akkadian text and the tale of the hero exposed at birth*, Cambridge (Mass.).
- LIVERANI, M. 1993, Model and actualization: the kings of Akkad in the historical tradition, in: M. Liverani (ed.), *Akkad, the First World Empire: structure, ideology, traditions* (History of the Ancient Near East/Studies v), Padua: 41-67.
- LONGMAN III, J.T. 1991, *Fictional Akkadian Autobiography: a generic and comparative study*, Winona Lake.
- MACHINIST, P. 1986, On self-consciousness in Mesopotamia, in: S.N. Eisenstadt (ed.), *The Origins and Diversity of Axial Age Civilizations*, New York: 183-202, 511-518.
- MACHINIST, P. & TADMOR, H. 1993, Heavenly wisdom, in: M.E. Cohen, D.C. Snell & D.B. Weisberg (eds.), *The Tablet and the Scroll: Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo*, Bethesda: 146-152.
- MICHALOWSKI, P. 1983, History as charter: more observations on the Sumerian King List, *JAOS* 103: 237-248.
- 1993, Memory and deed: the historiography of the political expansion of the Akkad state, in: M. Liverani (ed.), *Akkad, the First World Empire: structure, ideology, traditions* (History of the Ancient Near East/Studies v), Padua: 69-90.
- 1999, Commemoration, writing and genre in ancient Mesopotamia, in: C.S. Kraus (ed.), *The Limits of Historiography: genre and narrative in ancient historical texts* (Mnemosyne Suppl. 191), Leiden: 69-90.
- OATES, J. 1979, *Babylon*, London [rev.ed. 1986].
- POWELL, M.A. 1991, Naram-Sin, Son of Sargon: ancient history, famous names and a famous Babylonian forgery, *ZA* 81: 20-31.

- RENSHAW, P. 1985. Myths about the mythmaker (Review of Gary Schamhorst with Jack Bales. *The Lost Life of Horatio Alger Jr.*, Bloomington IN). *Times Literary Supplement* 1160 (October 18, 1985).
- ROUX, G. 1964/1966. *Ancient Iraq*. London – Harmondsworth [repr. 1993].
- SANCISI-WEERDENBURG, H. 1983. Exit Atossa: images of women in Greek historiography, in: A. Cameron & A. Kuhrt (eds.), *Images of Women in Antiquity*, London – Detroit: 20-33 [rev. ed., London 1993].
- SMITH, S. 1924. *Babylonian Historical Texts relating to the capture and downfall of Babylon*. London.
- SOLLBERGER, E. 1968. The Cruciform Monument, *JEOL* 20: 50-70.
- SOLLBERGER, E. & KUPPER, J.-R. 1971. *Inscriptions royales sumériennes et akkadiennes*, Paris.
- VAN SETERS, J. 1983. *In Search of History: historiography in the ancient world and the origins of biblical history*. New Haven.
- WESTENHOLZ, J.G. 1993. *Legends of the Kings of Akkade* (Mesopotamian Civilizations 7), Winona Lake.
- 1995. Heilige Hochzeit und kultische Prostitution im alten Mesopotamien: sexuelle Vereinigung im sakralen Raum?, *Wort und Dienst. Jahrbuch der theologischen Schule Bethel* 23: 43-62.
- 2000. King by love of Inanna, *NIN* 1: 75-89.
- WINTER, I.J. 1987. Women in Public: the disc of Enheduanna, the beginning of the office of en-priestess and the weight of visual evidence, in: J.-M. Durand (ed.), *La Femme dans le Proche-Orient Antique*, Paris: 189-201.
- YAMAUCHI, E. 1990. *Persia and the Bible*, Grand Rapids.